ROMÂNIA

ÎN IZVOARE GEOGRAFICE ȘI CARTOGRAFICE

Marin Popescu-Spineni

www.dacoromanica.ro

Marin Popescu-Spineni s-a născut la 26 iunie 1900 în comuna Spineni, județul Olt. A studiat la Facultatea de filosofie și litere din București, la Paris și la Berlin. A fost profesor și director la liceul Mihai Viteazul din București, la școlile din Ciolpani, Comana, Sinteşti și conferențiar la Universitatea din București, Facultatea de geografie. Începînd cu teza de doctorat *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, susținută în 1937, Marin Popescu-Spineni n-a pregetat de a scoate mereu la iveală tot ce putea contribui la dezvoltarea cunoștințelor geografice despre pămîntul și poporul român, fiind singurul specialist al nostru în probleme de istoria geografiei și cartografiei. A publicat mai multe lucrări, între care amintim : *Contribuțiuni la istoria învățămîntului superior* (1928), *Primele manuale de geografie în școala românească* (1931), *Instituții de înaltă cultură* (1932), *Pădurea României* (1938), *Economia forestieră a României* (1938), *Geografia economică a satului Drăguș* (1939), *Geografi din secolele XV—XVI* (1942), *Podgoria română* (1945), *Istoria geografiei*, curs litografiat (1943—1945), *Indexul bibliografic al geografiei* (B.C.S., 1965).

www.dacoromanica.ro

ROMÂNIA
IN IZVOARE GEOGRAFICE
ȘI CARTOGRAFICE

www.dacoromanica.ro

Control științific: C. C. GIURESCU, m. al Acad., dr. doc., prof. univ., N. AL. RĂDULESCU, dr. doc., prof. univ., I. I. RUSSU, dr. doc., R. VULPE, dr. doc., prof. univ.

Redactor de carte: DOINA PĂUNESCU

www.dacoromanica.ro

Dr. MARIN POPESCU-SPINENI

ROMÂNIA ÎN IZVOARE GEOGRAFICE ŞI CARTOGRAFICE

Din antichitate pînă în pragul veacului nostru

Editura ştiinţifică şi enciclopedică,
Bucureşti, 1978

www.dacoromanica.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Sîntem în faţa unei lucrări de geografie cu conţinut mai puţin obişnuit: *România în izvoare geografice şi cartografice*. Cititorul este îndreptăţit să găsească aci cît mai multe dintre aceste izvoare atît de importante pentru cunoaşterea în mod organizat a istoriei pămîntului ţării noastre. Numele autorului, Marin Popescu-Spineni, cunoscut prin multe lucrări de istorie privitoare la istoria geografiei, şi mai ales a României în cartografia generală, este o garanţie a încrederii cu care trebuie primită. Oricine îşi poate da seama că nu este cel mai uşor lucru să duci la bun sfîrşit o operă cu o temă atît de vastă, întinsă în timp şi spaţiu.

Pentru aceia care ar dori să afle aci mai mult decît li se oferă, nu mă sfiesc să spun de la început că autorul şi-a propus să dea în acest volum o prezentare sintetică a informaţiilor de natură geografică şi cartografică despre teritoriul României din vremurile cele mai vechi şi pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Istoria geografiei, care este firul călăuzitor al autorului, arată conţinutul complex al acestei ştiinţe, aşa cum îl înţelegem noi astăzi şi pentru care o aşezăm între plăcutele ştiinţe umaniste.

Graphô în greceşte a avut foarte multe sensuri, între care cel mai răspîndit era „a scrie" şi „a desena", iar prin extindere „a descrie". Unit cu *gê* „pămînt", ajunge să însemne o disciplină umană: *geôgraphia* — „descrierea pămîntului". Aceasta explică de ce aproape toţi geografii antichităţii în operele lor înţeleg să dea cît mai multe şi mai variate informaţii despre pămînt şi despre oamenii care îl locuiesc. Astăzi ne întoarcem la acest vechi conţinut al geografiei care ne obligă la o sinteză a cunoştinţelor despre o anumită regiune.

Acestei concepţii antice, mai ales elenă, îi datorăm noi astăzi un număr important de date pe care şi le însuşesc şi le fructifică numeroase alte ştiinţe, cu mai multă sau mai redusă contingenţă cu geografia, cum s-a crezut cîtva timp cînd s-au despărţit de ea unele ştiinţe noi.

În perioadele care au urmat antichităţii, interesul acesta de cunoaştere generală a pămîntului şi a omului a intrat în declin. A urmat simplificarea descrierilor geografice şi uneori reducerea lor la o hartă. Informaţia de natură istorică n-a fost părăsită însă. Aceasta se vede şi din faptul că au copiat din scrierile geografilor antici şi a hărţilor lor, care astfel au ajuns pînă la noi.

În ce priveşte evoluţia geografiei din perioada postclasică şi pînă în pragul secolului al XIX-lea credem că este justă caracterizarea pe care a făcut-o Simion Mehedinţi în lecţia sa inaugurală a cursului de geografie ţinută la universitate în 1901: „Geografia, D-lor, a fost pînă în timpurile din urmă o ştiinţă descriptivă, cam în felul botanicei şi zoologiei, cu singura deosebire că acestea chiar în copilăria lor au fost înviorate de privelişte totdeauna însufleţită a naturii vii, pe cînd geografia pînă mai acum vreo sută de ani — iar pe unele locuri poate şi

www.dacoromanica.ro

mai tîrziu — a fost o disciplină seacă, rezemată pe un obositor exerciţiu al memoriei. Nume şi numere. Şi apoi iarăşi : numere şi nume. Longitudini şi latitudini, nume de munţi, nume de vîrfuri de munţi, de cîmpii, de rîuri, mări, strîmtori, capuri, insule, oraşe, popoare... cu un cuvînt, după nimerita expresie a lui Pliniu, *locorum nuda nomina :* vorbe goale cu privire la locuri ... şi atît". Referindu-se apoi la dezvoltarea geografiei ştiinţifice din a doua jumătate a secolului trecut, Mehedinţi trage concluzia că „Din fericire ... geografia a scăpat definitiv de robia vorbelor deşarte. Asemenea altor ştiinţe ale naturii, ea a încercat şi a izbutit să depăşească descrierea pasivă şi fără legătură cauzală a fenomenelor"[1].

Sînt cuvintele celui dintîi profesor român de geografie în învăţămîntul superior şi au servit de călăuză pentru toate generaţiile de geografi care s-au format în secolul prezent. M. Popescu-Spineni, el însuşi discipol al lui Simion Mehedinţi, face parte din seria acestor geografi. Şi el a îmbinat studiul geografiei cu al istoriei, ştiinţe care trebuie să meargă totdeauna împreună.

În acest context este explicabil de ce, în lucrarea de faţă, autorul şi-a îndreptat atenţia asupra a două feluri de lucrări care s-au scris din antichitate pînă la sfîrşitul secolului trecut : lucrări de istorie, care în expunerile lor au dat şi referiri descriptive de natură geografică şi cartografică, şi lucrări ale unor geografi care căutau, cu mijloacele care le stăteau la îndemînă după timpuri, să arate faţa pămîntului, descrisă geografic şi exemplificată cartografic. Este lesne de înţeles că materialul, imens şi într-un caz şi într-altul, nu poate fi cuprins într-o lucrare de proporţiile celei de faţă. În consecinţă este explicabilă lipsa unor nume şi a unor opere care am fi dorit să le aflăm aici. Dar mai este şi un alt motiv, care apasă mai greu asupra conştiinţei noastre geografice : lipsa unor lucrări pregătitoare capabile să înlesnească o astfel de lucrare enciclopedică.

Se ştie că în 1875, cînd a luat fiinţă Societatea Geografică Română, mişcarea geografică în ţara noastră se reducea la foarte puţin. În primul rînd nu aveam geografi cu o pregătire superioară, geografia fiind numai ca disciplină şcolară în învăţămîntul primar, iar nevoia cunoaşterii — chiar şi numai sumare — a trăsăturilor pregnante ale mediului înconjurător obliga pe cei care aveau preocupări geografice, alături şi concomitent cu activităţile specifice profesiunii lor, la anumite observaţii, interpretări şi consemnări de date. De aceea, conform principiului universalităţii humboldtiene, care era dominant în acest sfîrşit de secol, fundatorii şi sprijinitorii societăţii au fost cărturari vestiţi în domeniile lor de cercetare, dar în mod cert nu fără contingenţă cu geografia : V. A. Ureche istoric, Al. Odobescu arheolog, Gr. Ştefănescu geolog, Şt. Hepites fizician şi meteorolog, dr. I. Felix medic, Barbu Constantinescu medic şi alţii. Scopul principal al Societăţii era în primul rînd „de a provoca şi de a face ea însăşi studii pentru a ajunge la perfecta cunoştinţă a pămîntului Ţării Româneşti din toate direcţiunile geografice şi economice" iar mai tîrziu de a se elabora *Dicţionarul geografic al României*, sarcină de care s-a achitat în mod mai mult decît onorabil.

Dar geografi în adevăratul înţeles al cuvîntului nu am avut decît după trimiterea lui Simion Mehedinţi la studii în străinătate şi ulterior prin înfiinţarea catedrei de geografie la Universitatea din Bucureşti. Prin formarea de tineri geografi în ţară sau în străinătate studiul geografiei a făcut progrese însemnate şi nume cu rezonanţă internaţională au apărut şi la noi. Informările pe teme de cartografie şi geografie istorică au rămas însă mai în urmă. Putem totuşi cita nume care au adus contribuţii apreciabile şi în acest sector, ca V. A. Ureche,

[1] S. MEHEDINŢI, *Obiectul şi definiţiunea geografiei*, în „Convorbiri literare", XXXV (1901), p. 49.

www.dacoromanica.ro

N. Docan, G. Vâlsan, V. Meruţiu sau N. Grămadă. Dar aceste contribuţii erau încă prea puţine.

În asemenea condiţii autorul nostru a avut iniţiativa să umple un gol mult resimţit. Cum geograful culege şi notează descriptiv este de aşteptat să aflăm la el ştiri foarte variate privitoare nu numai la relieful pămîntului, ci şi la populaţia şi utilizarea teritoriului ţării noastre în trecutul istoric. Într-un cuvînt, tot ce este în legătură cu omul. Uneori, astfel de informaţii nu le aflăm în alte izvoare istorice.

Dacă ne referim la cartografie sau hărţi, pe acestea, în afară de orientarea geografică pentru care sînt făcute, aflăm adesea o bogată iconografie care de cele mai multe ori redă lucruri văzute de geograf sau de călător.

Mai numeroase sînt pe hărţi reprezentările heraldice, totdeauna interesante, chiar cînd dau naştere la discuţii. Limbajul heraldic a fost foarte răspîndit pretutindeni şi el a apărut mai întotdeauna înainte de a apărea alte izvoare istorice scrise. Amintesc aici leul atribuit Olteniei pe care îl consemnează Pierre Duval.

Pe cît i-a fost posibil, Popescu-Spineni a cules şi a redat, adesea în însăşi forma originalului, tot ce a aflat de la informatorii săi, căci nu totdeauna a putut merge direct la surse, ceea ce practic nu ar fi fost posibil, dat fiind numărul mare de limbi în care s-a scris.

Este adevărat că pentru antichitate informarea este aproape exhaustivă. Aici însă nu trebuie uitat faptul că pe de o parte avem de-a face cu două limbi clasice cunoscute, iar pe de alta că şi la noi există o bibliografie foarte bogată şi destul de timpurie în care autorii acelei vremi au fost cercetaţi cu mare băgare de seamă.

Nu se poate spune acelaşi lucru pentru celelalte perioade (capitolele fiind de mărimi variabile) pentru care a trebuit să recurgă la istorici, care sînt amintiţi la loc potrivit. Dar aici mai este mult de făcut, mai ales în ce priveşte evul mediu.

Am spus că privim lucrarea prezentă ca o selecţie de izvoare geografice şi cartografice privitoare la teritoriul României, pe de o parte, şi ca o încercare de istorie a geografiei istorice, pe de altă parte. Se înţelege că autorul nu a putut cuprinde într-un singur volum totalitatea izvoarelor de interes istorico-geografic; rămîne dar ca sarcină de viitor reluarea acestor probleme cu forţe de muncă sporite.

Aurelian Sacerdoţeanu

Martie, 1971

www.dacoromanica.ro

Partea întîi

ANTICHITATEA

IZVOARE GRECEȘTI ANTERIOARE EPOCII ROMANE

Cele mai vechi ştiri literare antice despre pămîntul ţării noastre şi oamenii care l-au locuit datează cam de pe la mijlocul veacului al VIII-lea î.e.n. Dacă iniţial aceste menţiuni aveau un caracter întîmplător ori legendar, numărul şi valoarea lor creşte, însă, în secolele următoare pe măsură ce teritoriul carpato-ponto-dunărean intră în zona de interese economice şi politice ale statelor din bazinul mediteranean.

Poemele homerice amintesc numele de Tracia ca o ţară locuită de traci[1], din a căror ramură erau şi geto-dacii, fără a o delimita însă geografic deoarece ocupa un spaţiu enorm cuprins între Munţii Rodope şi Carpaţii nordici, rîurile Vardar, Morava şi Tisa şi ţărmul de vest al Mării Negre. *Iliada* îi consemnează pe tracii de la miazănoapte de Grecia acolo „de unde băteau vînturile friguroase"[2]. Cu denumirea etnică — traco-getică — îi întîlnim menţionaţi pe oamenii pămîntului românesc în toate ştirile literare greceşti, şi ulterior latineşti, care au urmat poemelor homerice pînă la începutul erei noastre. Datorită faptului că tracii de la Dunăre şi Carpaţi întreţineau raporturi cu lumea greacă, ne apare şi menţiunea pe care o găsim în secolul al VIII-lea î.e.n. la **Hesiod,** în poemul *Theogonia,* despre „Istrul care curge frumos".

Ştirile despre locuitorii care trăiau în regiunea carpato-dunăreană se înmulţesc începînd din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., odată cu crearea coloniilor greceşti pe coasta apuseană a Pontului Euxin, cu care aceştia au legături tot mai strînse.

Mărturii ale raporturilor statornicite între geto-daci cu sciţii, ilirii şi grecii din coloniile vest-pontice sînt şi primele emisiuni monetare din secolul al IV-lea î.e.n. (din sec. al III-lea î.e.n. s-au descoperit un mare număr de tezaure monetare îngropate), care au ca fond de inspiraţie lumea traco-macedoneană şi grecească.

---

[1] «Numele etnic de *Thrax, Threkes,* ce apare încă în epopeile homerice... (lat. Thraex, Thraeci, Thraces, Tracia etc.), devenit nume etnic-naţional şi extins asupra triburilor dintre M. Egee şi Dunăre — nu pare a fi un cuvînt din limba tracilor înşişi, cum arată fonetismul lui (tenua aspirată th), e mai curînd un cuvînt grecesc ori cel puţin cu fonetism elenic, de veche dată, cu etimologie nesigură şi care a fost răspîndit şi generalizat, în primul rînd de greci....

Triburile tracilor (cum observă în 1893 **W. TOMASCHEK,** *Die alten Thraker,* p. 11) cu greu şi-ar fi putut da un nume colectiv, de ansamblu, căci la ei erau curente numele *tribale,* de clanuri, mai cu seamă că, fiind „în permanentă vrajbă între ei, puteau prea puţin să fie conştienţi de apartenenţa lor comună". Numele colectiv şi general de „Thraces" pare a fi fost dat iniţial unuia sau unor clanuri din sud (eventual chiar din Grecia, în epoca protoistrică în jurul anului 1000 î.e.n.) ce se aflau în contact mai strîns cu grecii, extinzîndu-se apoi treptat asupra tuturor sau a majorităţii triburilor de limbă tracă dintre M. Egee şi Dunăre; nu însă şi asupra celor din stînga fluviului care continuă să poarte numele triburilor specifice: *daci(geţi), carpi, costoboci* etc.»; I.I. RUSSU, *Limba traco-dacilor,* ed. a doua, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1967, pp. 20—21.

[2] *Iliada,* II, 844; IV, 533; IX, 5.

www.dacoromanica.ro

Acest fapt înseamnă o intensă circulaţie monetară în lumea dacă, o creştere a bunurilor pentru schimb şi existenţa, bineînţeles, a unor intermediari ai schimbului; toate acestea coroborate cu mulţimea celorlalte materiale arheologice şi cu ştirile provenite din izvoarele scrise sînt dovezi ale permanenţei noastre pe aceste pămînturi[3].

În secolul al VI-lea î.e.n. „marele călător" **Hecateu din Milet** (a trăit aproximativ între anii 540—470 î.e.n.), din a cărui operă *Periodos gês* (*Călătorie în jurul pămîntului*) nu s-au păstrat decît puţine fragmente, îi cunoştea pe crobizii (crobyzii) şi pe trizii (terizii), triburi de neam tracic vecine şi probabil înrudite cu geţii din sudul Dobrogei, şi vorbea de „o cetate *Orgame* lîngă Istru", probabil localitatea Argamum menţionată mai tîrziu la sud de Delta Dunării, pe lîngă Jurilovca, iar **Simonide din Ceos** (cca 556—468 î.e.n.) făcea o aluzie, în versurile sale, la „Istrul cel îndepărtat". Merită de asemenea să-l menţionăm pe **Peisandros din Rhodos** (sec. al VI-lea î.e.n.), autorul unei epopei despre Heracles care, în aceeaşi vreme, pomenea cel dintîi despre un personaj Agathyrsos, fiu al lui Heracles, desigur o personificare mitologică a poporului cu acest nume din Carpaţi. Că Peisandros vorbeşte despre agatirşi ştim indirect prin gramaticul Cl. Herodian, din secolul al II-lea e.n., care în lucrarea sa *Despre Prozodia generală*, din care s-au păstrat numai fragmente, arată că „Mocarsos, ţinut în Tracia. Teopomp, în cartea I a Filipicelor. Împreună cu aceste (cuvinte) merge şi (cuvîntul) agatirs, nume propriu sau nume de trib dincolo de Haemus. Este numit astfel sau de la Agathyrsos, fiul lui Heracles, sau — cum crede Peisandros — de la tirsurile lui Dionysos. Ei se mai numesc agatirşi"[4].

În veacul următor, la poetul tragic atenian **Eschil** (cca 525—456 î.e.n.) găsim scris în *Prometeu dezlănţuit*, fr. 73, afirmaţia că „Istrul de la hiperborei şi din Munţii Ripei[5] coboară" iar în tragedia *Niobe* (fr. 155) că pe malurile Istrului trăiau fecioare războinice, dibace la călărie şi neîntrecute arcaşe (amazoanele). În istoria veche a Greciei găsim, adeseori, menţiuni foarte vagi despre aceste triburi de femei războinice de la Marea Neagră. Aceasta se explică printr-o supravieţuire a matriarhatului care a întîrziat în unele locuri. Cercetările făcute pentru elucidarea acestei probleme arată că în Dacia ar fi existat într-adevăr femei ce au ştiut să mînuiască şi armele, dar nu prezenţa perfect similară a amazoanelor[6]. Dealtfel filozoful antic Platon arată în *Legile* acest lucru: „Cît despre vremurile noastre, bunăoară, ştiu că în jurul Pontului se află o mulţime nenumărată de femei, care se numesc sarmatide, şi cărora li s-a rînduit, ca şi bărbaţilor, să ia parte nu numai la călărie, ci chiar la mînuirea arcurilor şi a celorlalte arme, exerciţii pe care le fac şi ele deopotrivă cu bărbaţii" (VII, 804 d.e.). **Sofocle** (cca 497—405 î.e.n.) al doilea mare tragician al Atenei vorbeşte, de asemenea, de Istru *(Oedip rege)*, de „tracii iubitori de cai" (*Tereus*, fr. 523) şi consemnează

[3] Despre cele mai vechi ştiri aici menţionate, cf. în general, Gr. G. TOCILESCU, *Dacia înainte de romani*, în „An. Soc. Acad. Rom.", X, secţ. II, fasc. II, Bucureşti, 1880; M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, Bucureşti, 1938, p. 13.

Pentru verificarea textelor antice pînă la sfîrşitul secolului al III e.n. redacţia a utilizat lucrarea *Izvoare privind Istoria României (Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes). De la Hesiod la Itinerariul lui Antoninus*, sub redacţia VLADIMIR ILIESCU, VIRGIL C. POPESCU, GHEORGHE ŞTEFAN, I, Edit. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1964.

[4] Cf. HERODIAN (gramaticul), Cartea a VIII-a, I, 207, 29, cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, p. 625.

[5] Munţi legendari întîlniţi în scrierile autorilor din antichitate şi localizaţi pe undeva în spaţiul dintre Urali şi Britania.

[6] Vezi şi DINU ROSETTI, *Au fost amazoane în Dacia?*, în „Magazin istoric", an III, nr. 11(32), XI, 1969.

www.dacoromanica.ro

cea mai veche menţiune a geţilor, peste care ar fi domnit un „rege" Charnabon (*Triptolem*, fr. 547). În aceeaşi vreme, marele poet liric al Thebei **Pindar** (cca 518—438 î.e.n.) făcea frecvente referiri la Istrul „cu izvoarele umbroase" (*Olimpicele*, III, 11—17), la „cireada roşie de tauri traci" pe care argonauţii[7] au găsit-o la Bosfor, gura mării neospitaliere (*Pitice*, IV, 200, 206), la „strălucitoarea insulă", locuită de Ahile în Pontul Euxin. Despre această insulă stîncoasă de la gurile Dunării[8], loc de escală pentru corăbierii din Milet, numită în antichitate Leuce („albă"), vorbeşte şi **Euripide** (cca 480—406 î.e.n.) în tragedia *Andromaca* (v. 1262).

În fragmentele păstrate din scrierile lui **Hellanicos**, contemporan cu Herodot, găsim unele ştiri despre ocupaţiile, miturile şi legendele populaţiilor negreceşti. Astfel, aflăm că tracii preparau bere din orz (*Întemeieri de neamuri şi oraşe*, fr. 66), iar în *Obiceiurile barbarilor*, scrisă în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., întîlnim numele zeului Zamolxis „al geţilor din Tracia", pe care el îl consideră, pe baza unor explicaţii raţionaliste, drept un muritor, grec de origine. Neputînd da explicaţia originii pitagoriciene a credinţei getice combate zvonul că Zamolxis ar fi fost ucenicul lui Pitagora, deoarece Zamolxis a trăit înaintea acestuia; se precizează, de asemenea, că crobizii şi terizii din Dobrogea erau adoratorii acestei divinităţi, crezînd în nemurirea sufletului.

Herodot (cca 484—425 î.e.n.), deopotrivă părintele istoriei şi al geografiei, născut la Halicarnas în Asia Mică, este autorul celor 9 cărţi intitulate *Istoriile* (Ἱστορίαι), însemnată operă documentară, rezultat al unor lungi călătorii şi cercetări care circumscriu lumea cunoscută de greci. El este „primul elen despre care ştim că ar fi călătorit cu scopuri mai înalte şi ştiinţifice"[9].

Călătoriile îndepărtate i-au oferit prilejul de a vedea şi, totodată, de a culege informaţii mai precise asupra localităţilor interesante, de a le vizita şi de a scrie despre rezultatele experienţelor şi investigaţiilor sale. Herodot a vizitat şi litoralul de vest şi nord-vest al Pontului Euxin, iar în scrierile sale găsim cele mai preţioase ştiri despre traci şi sciţi şi despre unele dintre triburile lor din care făceau parte şi geţii, dar diferiţi oarecum de neamul tracilor prin vitejia şi obiceiurile lor. Pe baza informaţiilor culese, istoricul grec ne-a lăsat cea mai veche descriere a Dunării de Jos şi a ţinuturilor noastre. Despre lumea tracică de la nord de Istru, Herodot avea informaţii puţine, din care cauză şi limitarea ariei de răspîndire a tracilor de nord, dar indirect din ştirile lui se poate deduce că acest popor a locuit şi în regiunea Carpaţilor. Astfel, cartea a IV-a a operei sale, şi anume primele 142 de capitole, prezintă pentru noi românii, pe lîngă interesul geografic, cea mai competentă recunoaştere a însuşirilor strămoşilor noştri. Povestind expediţia lui Darius, fiul lui Hystaspes, împotriva sciţilor, de-a lungul coastei de apus a Pontului Euxin, prin Tracia şi Dobrogea, Herodot spune: „Înainte de-a ajunge la Istru, biruii mai întîi pe geţii care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessos şi cei care ocupă ţinutul aşezat mai sus de oraşele Apollonia şi Mesembria — pe nume scirmiazi şi nipseeni — s-au predat

[7] Cf. *Apollonios din Rhodos, Argonauticele*, IV.

[8] Deseori scriitorii antici făceau confuzie între Insula Leuce (*Leukos*), denumirea antică a Insulei Şerpilor, intrată în mitologie ca reşedinţă a lui Ahile, şi *Alergarea lui Ahile*, peninsulă sau mai exact limbă de pămînt nisipos de la gurile Niprului (vezi şi ARIAN, *Descrierea călătoriei în jurul Pontului Euxin* şi *Dicţionar de istorie veche a României*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 370).

[9] DIMITRIE ION GHICA, *Istoriile lui Erodot*, I, Berlin, 1893, p. XIII; Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, I, pp. 49—65.

www.dacoromanica.ro

lui Darius fără luptă. Geţii, însă, fiindcă s-au purtat nechibzuit, au fost îndată înrobiţi, măcar că ei sînt cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci" (IV, 93). În legătură cu religia şi practicile religioase ale geţilor, ce au format obiectul numeroaselor menţiuni în izvoarele antichităţii (Hellanicos, Strabon, VII, 3, Diodor, I, 94, Dion Chrysostomos), Herodot vorbeşte despre credinţa pe care o au în nemurire, spunînd: „Iată cum se cred nemuritori geţii: ei cred că nu mor, şi că acel care dispare din lumea noastră se duce la zeul Zamolxis. Unii din ei îi mai spun şi Gebeleizis. Tot la al cincilea an ei trimit la Zamolxis un sol, tras la sorţi, cu poruncă să-i facă cunoscute lucrurile de care, de fiecare dată, au nevoie. Iată cum îl trimit pe sol. Unii din ei primesc poruncă să ţină trei suliţe (cu vîrful în sus), iar alţii, apucînd de mîini şi picioare pe cel ce urmează să fie trimis la Zamolxis şi ridicîndu-l în sus, îl azvîrle în suliţe. Dacă — străpuns de suliţe — acesta moare, geţii socot că zeul le este binevoitor. Iar dacă nu moare, aduc învinuiri solului, zicînd că e un om ticălos şi, după învinuirile aduse, trimit un altul, căruia îi dau însărcinări încă fiind în viaţă. Aceiaşi traci, cînd tună şi fulgeră, trag cu săgeţile în sus, spre cer şi ameninţă divinitatea (care provoacă aceste fenomene), deoarece ei cred că nu există un alt zeu în afară de al lor "(IV, 94).

De la elenii care locuiau pe ţărmurile Helespontului şi ale Pontului Euxin, Herodot a aflat că „Zamolxis despre care vorbesc — fiind doar un muritor — a fost rob în Samos, şi anume al lui Pitagora care era fiul lui Mnesarchos. După aceea, ajungînd liber, strînse bogăţii mari şi, după ce se îmbogăţi se întoarse în patria lui (...) a clădit o casă pentru adunările bărbaţilor, în care (se spune), îi primea şi îi punea să benchetuiască pe fruntaşii ţării, învăţîndu-i că nici el, nici oaspeţii săi şi nici unul dintre urmaşii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un anume loc unde vor trăi pururi şi vor avea parte de toate bunătăţile" (IV, 95)[10]. Scriitori greci — care s-au oprit la religia geto-dacilor — impresionaţi de credinţa lor religioasă au recurs la explicaţii raţionaliste atribuindu-i originea în filozofia greacă (mai exact lui Pitagora). De lipsa de consistenţă a acestei explicaţii pitagoriciene însuşi Herodot şi-a dat seama afirmînd:

„În privinţa lui Zamolxis şi a locuinţei sale subpămîntene nici eu nu respingcele spuse, dar nici nu le dau crezare prea mult; mi se pare, însă, că el a trăit cu mulţi ani înainte de Pitagora" (IV, 96).

Ideea nemuririi, a continuării vieţii în cer alături de zeul suprem Zamolxis, era atît de înrădăcinată la geto-daci, încît ei nu se temeau de moarte, ci o doreau şi o binecuvîntau cînd ea sosea mai ales pe cîmpul de război, unde luptau pentru patrie şi libertate. Această morală eroică a făcut pe scriitorii antici să afirme că geto-dacii erau foarte curajoşi şi aproape neînvinşi prin dispreţul ce-l aveau pentru viaţă.

Privitor la aşezarea populaţiilor, Herodot ne-a lăsat indirect ştiri de o deosebită însemnătate privind fixarea în spaţiu a îndepărtaţilor strămoşi ai poporului român. Astfel, el menţionează: „... De la Istru în sus, spre lăuntrul continentului, Sciţia este mărginită mai întîi de agatirşi, după aceea de neuri[11]" (IV, 100).

---

[10] Pentru religia geto-dacilor cf. V. PÂRVAN, *Getica, o proistorie a Daciei*, Academia Română în „Mem. Secţ. ist." ser. III, tom. III, Bucureşti, 1926, pp. 151—164; C. DAICOVICIU, *Herodot şi pretinsul monoteism al geţilor*, în „Apulum", II (1943—1945), pp. 90—94; I.I. RUSSU, *Religia geto-dacilor*, în „Anu. Inst. de Stud. clasice", Cluj, V (1944—1948), pp. 61—139; C. DAICOVICIU, în „Istoria României", vol. I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1960, pp. 259—260; D.M. PIPPIDI, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte şi interpretări*, Bucureşti, 1969.

[11] Populaţie ce pare să fi locuit prin regiunea Ucrainei apusene.

www.dacoromanica.ro

„Agatirșii sînt lipsiți de energie și foarte gingași. Ei poartă, cei mai mulți, podoabe de aur (...). Cît privește celelalte obiceiuri, se apropie de traci" (IV, 104).

Cînd descrie apele, Herodot spune: „ ... rîul Maris izvorăște în țara agatirșilor și se varsă și el în Istru" (IV, 48). Deși Herodot avea informații cu totul vagi referitoare la tracii din nordul fluviului Istru, însuși din știrile lui putem deduce, indirect, că tracii au locuit în spațiul carpato-dunărean, marele istoric situînd grupul etnic al agatirșilor[12] într-un ținut prin care trecea rîul Maris (hidronim de origine certă traco-dacă, care s-a perpetuat pînă în zilele noastre prin forma românească Mureș).

Herodot afirmă în altă carte (V, 3) că „Neamul tracilor este cel mai numeros din lume, după cel al inzilor. Dacă ar avea un singur cîrmuitor sau dacă tracii s-ar înțelege între ei, el ar fi de nebiruit și cu mult mai puternic decît toate neamurile după socotința mea. ... Tracii au mai multe nume, după regiuni, dar obiceiurile sînt cam aceleași la toți, afară de geți, trausi și de acei care locuiesc la nord de crestonai"[13]. Tot despre traci arată că „luptau avînd pe cap căciuli din piele de vulpe, pe trupuri tunici și, deasupra, mantale lungi, împestrițate. Purtau încălțăminte și pulpare făcute din piele de căprioară. Erau înarmați cu sulițe, scuturi ușoare și săbii mici" (VII, 75).

O atenție deosebită acordă scriitorul antic Dunării, lăsîndu-ne prima descriere mai apropiată de realitate. Stabilind izvoarele în ținutul celților, Istrul sfîrșește „prin a se vărsa în mare, în Pontul Euxin — după ce a străbătut toată Europa — acolo unde se află Istria[14], colonie a milesienilor" (II, 33). Utilizînd surse mai vechi și culegînd informații el ne-a lăsat știri prețioase în legătură cu Delta Dunării care în timpul său deja exista. Astfel, relatînd expediția lui Darius I împotriva sciților arată: „După ce au mers cale de două zile în susul fluviului, de la mare, oamenii au construit un pod peste fluviu, acolo unde se despart gurile Istrului" (IV, 89) (probabil că este vorba de Isaccea). Insistă apoi asupra debitului fluviului, despre care atesta că rămîne la valori apropiate vara și iarna, din cauza mulțimii afluenților care vin din zone climatice diferite (IV, 48, 50).

Herodot ne-a transmis numele unor mari rîuri, de veche tradiție și rezonanță daco-getică, care curgeau în stînga Dunării de Jos și anume: *Porata*, pe care elenii îl numeau *Pyretos* (Prutul), *Tiarantos* (probabil Siretul), *Araros* (Buzăul?), *Naparis* (Ialomița), *Ordessos* (Argeșul)[15]. Urmează apoi *Maris* (Mureșul), ce îl situează în țara agatirșilor. Sînt menționate și alte trei mari cursuri — *Atlas*, *Auras*, *Tibisis* — care sînt puse greșit de Herodot în dreapta fluviului, ca izvorînd din Balcani *(Haemus)* (IV, 48, 49), deoarece acestea sînt de fapt rîuri din Dacia, și anume primul trebuie să fie *Aluta* (Oltul), ultimul *Tibiscus* (Timișul), iar *Auras* rămîne neidentificabil.

Istoric, geograf și etnograf, Herodot ne-a lăsat deci informații prețioase cu privire la vechii locuitori ai pămînturilor, din dreapta și stînga Dunării. Plecînd de la ideea că geții și tracii erau tot una, că agatirșii locuiau pe la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n. pe la izvoarele Mureșului și prezentau multe asemănări cu tracii, indirect se confirmă existența în spațiul carpato-ponto-dunărean a unei

[12] Arheologic, agatirșii au fost identificați în grupul de morminte de înhumație tip Ciumbrud de pe Mureșul superior, datate din perioada 550—450 î.e.n.

[13] Populație din regiunea rîului Echedor din Macedonia.

[14] Localizarea este aproximativă, deoarece cetatea se află de fapt cam la 60 km distanță de brațul Sf. Gheorghe, cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, nota 3, p. 25.

[15] Cf. V. PÂRVAN, *Considerații asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, București, 1923, Academia Română, în „Mem. Secț. ist.", ser. III, t. I, pp. 5—16; IDEM, *Getica*, pp. 40—42.

www.dacoromanica.ro

populaţii majoritare băştinaşe care a venit în contact cu grupuri de populaţie străină pe care le-au asimilat deplin.

Tucidide (cca 460—396 î.e.n.), cel mai mare istoric grec din secolul al V-lea î.e.n., în opera sa *Istoria războiului peloponesiac* ne dă ştiri consistente despre regatul odris creat în vremea sa de regele odris Teres (II, 29, 1), despre cel mai important dintre urmaşii acestuia, Sitalkes şi, în general, despre lumea tracă. „Ca dimensiuni, statul odrişilor[16] se întindea spre mare, de la cetatea Abdera (azi lîngă Polystyla, Grecia—*n.r.*) şi pînă la Pontul Euxin şi (anume) pînă la (acel punct) unde se vărsa Istrul" (II, 97, 1). De la Tucidide aflăm că „geţii şi populaţiile din acest ţinut se învecinează cu sciţii, au aceleaşi arme şi sînt toţi arcaşi călări ..." (II, 96, 1). De asemenea, aflăm că Sitalkes a murit în lupta cu triballii[17] de la gura rîului Oescus (Isker), care nu s-au lăsat incluşi în regatul odris (IV, 101, 5).

Xenofon (cca 430—355 î.e.n.) — ilustru istoric care a luat parte la bătălia de la Cunaxa (în Mesopotamia), purtată de Cyrus cel Tînăr împotriva fratelui său Artaxerxes II (fiul lui Darios Ochos), şi care, după moartea lui Cyrus, a condus întoarcerea, spre Pontul Euxin, a celor zece mii de mercenari greci — vorbeşte în lucrarea sa *Anabasis* (povestind această retragere) despre trecerea sa pe la curtea regelui odris, Seuthes, şi descrie cu acest prilej interesante obiceiuri din viaţa tracilor, văzute de el însuşi.

Platon (427—347 î.e.n.), celebrul filozof din Atena, în operele sale *Charmidis* (156 *d*, 157 *b*) şi *Legile* (I, 637 *d*; VII, 805 *d*, *e*), ne oferă ştiri despre Zamolxis şi despre diferite obiceiuri ale oamenilor ce credeau în el. Astfel în *Charmidis* se vorbeşte despre medicina la „traci", bazată pe o întreagă concepţie a ucenicilor lui Zamolxis care punea în legătură sănătatea trupului cu cea a sufletului, interesant element psihologic în vindecarea bolilor. Filozoful grec atribuind lui Socrate acest principiu despre vindecarea bolilor îl citează astfel: „Eu (Socrate) l-am învăţat acolo în oaste, de la un medic trac, unul din ucenicii lui Zamolxis (...). Dar Zamolxis, adaugă el, regele nostru, care este un zeu, ne spune că după cum nu trebuie să încercăm a îngriji ochii fără a ţine seama de cap, nici capul nu poate fi îngrijit neţinîndu-se seama de corp, tot astfel trebuie să-i dăm îngrijire trupului dimpreună cu sufletul şi iată pentru ce medicii greci nu se pricep la cele mai multe boli: (anume) pentru că ei nu cunosc întregul pe care-l au de îngrijit. Dacă acest întreg este bolnav, partea nu poate fi sănătoasă" (156, *d*)[18].

Ephoros (cca 408/405—334 î.e.n.) născut la Cyme, în Asia Mică, a trăit la Atena şi a scris o operă istorică vastă în 30 de cărţi. În ceea ce ne priveşte este de reţinut mărturia că, în regiunea ponto-danubiană unde era uniunea de triburi getice, „primii (locuitori) de lîngă Istru sînt carpizii" populaţie probabil înrudită cu carpii, de origine geto-dacică, ce locuiau la est de Carpaţi. Carpizii sînt menţionaţi sub forma de calipizi de Herodot (IV, 17), Strabon (XII, 3, 21) şi Pomponius Mela (II, 1, 7) pe coasta de nord a Pontului Euxin[19].

---

[16] Odrişii formau un important şi puternic trib tracic, din cele 19 cunoscute în Balcani, menţionat ca mare regat, încă din secolul al V-lea î.e.n., de Herodot şi Tucidide.

[17] Triballii erau o populaţie de neam tracic situată în N şi NV Bulgariei pînă la Dunăre (Strabon, VII, 3, 13; Diodor, 15, 36; Arian, *Anab.*, I 14). Cf. *Dicţionar de istorie veche a României* ..., p. 584.

[18] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, p. 101.

[19] Cf. V. PÂRVAN, *Getica*, pp. 41 şi 239.

www.dacoromanica.ro

Aristotel (384—322 î.e.n.), savant și filozof grec, născut la Stagira, în Calcidica, dintr-o familie atenianã, a lăsat o impunătoare operă științifică, punînd bazele multor discipline noi. Preocupîndu-l aspectele cele mai variate ale științelor sociale, el ne-a lăsat știri despre schimbările sociale din cetățile elene de pe coasta Dobrogei și a Traciei. Materiale prețioase ne-a lăsat și în legătură cu științele naturii. Astfel, în lucrarea *Istoria animalelor*, Aristotel vorbește despre delfinii pontici și despre păsările migratoare din Delta Istrului. „După echinocțiul de toamnă, pleacă din Pont și din țările reci, evitînd iarna care se apropie, iar după cel de primăvară, pleacă din regiunile calde spre țările reci, întrucît se tem de călduri arzătoare. Unele își strămută așezarea din locuri apropiate, altele — ca să zic așa — de la marginea pămîntului. De exemplu, cocorii. Ei merg din cîmpiile Sciției în mlaștinile Egiptului-de-Sus, de unde izvorăște Nilul ... Și pelicanii își schimbă așezarea. Ei zboară de la fluviul Strymon la Istru și acolo nasc puii" (VIII, 12). Observații interesante ne lasă asupra efectului climei reci și umede din Pontul Euxin asupra animalelor și oamenilor: „Au păr drept (vietățile) cu umiditate multă, căci la acestea lichidul curge, nu picură. Din această cauză, sciții din Pont și tracii au păr drept, căci atît ei înșiși, cît și aerul care-i înconjoară sînt umezi" (*Nașterea animalelor*, V, 3).

În lucrarea *Probleme*, Aristotel face considerații științifice referitoare la însușirile fizico-geografice ale regiunii Pontului Euxin[20]. „De ce este mai albă apa mării din Pont decît cea din Egeea? Oare din cauza refracției luminii din mare în aer? În jurul Pontului aerul este dens și alb strălucitor, așa încît și suprafața mării apare la fel. Cel din Egee însă este albastru, fiindcă este curat pînă în depărtare și, în chipul acesta, marea, care reflectă lumina, apare astfel. Sau poate pentru că lacurile sînt mai albe decît marea, iar Pontul are înfățișarea de lac, din pricina că se varsă în el multe fluvii?" (XXIII, 6).

Demostene (384—322 î.e.n.), vestitul orator atenian, ne dă unele știri despre abundența grîului adus în Grecia de pe țărmul Pontului Euxin — „cantitatea de grîu adusă din Pont este mai mare decît tot ceea ce ne vine din celelalte porturi comerciale" —, ceea ce dovedește că populația, așezată din timpuri imemorabile în aceste locuri, cultiva pămîntul sub toate formele sale. (*Discursul împotriva lui Leptines*, 31; *Contra lui Lacritos*, 35).

Androtion, om politic atenian din secolul al IV-lea î.e.n., din a cărui operă *Istoria Atticei* nu ne-au rămas decît fragmente izolate, ne informează că vechii traci și alte populații „barbare" din Europa nu știau carte și că dinadins nu vroiau să învețe literele, socotind rușinoasă această preocupare[21]. (Este vorba, desigur, de o obstinație în tradiții primitive, impusă de scrupule religioase).

Scylax din Caryanda (mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.) este presupus ca autor al lucrării *Călătorie pe mare de-a lungul țărmurilor locuite ale Europei, Asiei și Libiei* în care dă o descriere asupra țărmurilor mediteraneene și pontice, precum și precizări referitoare la cetățile elenice de pe litoralul Pontului Euxin și despre insula Leuce, adăugînd și distanțele, în zile și nopți, de navigație de la un loc la altul. „În Pont acestea sînt orașele grecești din Tracia: Apollonia, Mesembria, Odessos, Callatis (și cetatea de la) fluviul Istru[22]" (67—69).

---

[20] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 107—113.
[21] După AELIANUS, *Diferite istorii*, 8, 6. Cf. I.I. RUSSU, *Limba traco-dacilor...*, p. 37.
[22] Orașul Histria.

www.dacoromanica.ro

Apollonios din Rhodos (295—230 î.e.n.), care şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii în insula Rhodos, ne redă, în versuri, legenda argonauţilor, povestindu-ne aventurile primilor navigatori greci în Pontul Euxin. În cartea a IV-a a poemului său (*Argonauticele*) găsim unele informaţii geografice referitoare la Dunăre şi gurile sale, precum şi la populaţiile trace şi scitice care locuiau în apropierea bătrînului Istru.

Polibiu (cca 203—120 î.e.n.), om politic şi istoric grec, s-a născut la Megalopolis, în Arcadia, dar a trăit mulţi ani la Roma ca ostatec avînd prilejul să cunoască de aproape structura statului şi a armatei romane, despre care vorbeşte pe larg în opera sa de căpetenie *Istorii* (Ἱστορίαι). În această lucrare (40 cărţi din care s-au păstrat primele cinci) întîlnim preţioase informaţii referitoare la Dunăre şi Pontul Euxin, la bogăţiile din aceste regiuni şi la îndeletnicirile locuitorilor de pe aceste meleaguri, care stau la baza comerţului asiduu cu grecii, la efectele aluviunilor Dunării asupra formării cordonului litoral, periculos pentru navigaţia spre gurile Dunării: „Cum Istrul care vine din Europa se varsă în Pont prin mai multe guri, din mîlul adus de braţele sale s-a format în Pont (şi se menţine şi acum) un banc de nisip de aproape o mie de stadii lungime[23], la depărtare de uscat cale de o zi. Cei care plutesc în Pont, fiind încă în plină mare, dau de acest obstacol şi îşi împotmolesc corăbiile acolo, în cursul nopţii, fără să bage de seamă" (IV, 41, 1, 2)[24]. În aceeaşi lucrare se fac referiri despre condiţiile politice ale navigaţiei prin strîmtori, dominate de cetatea Byzantium etc.

Demetrios din Callatis (sec. III î.e.n.), originar din Heracleea, se presupune că a trăit cea mai mare parte a vieţii sale la Callatis, unde a primit cetăţenia oraşului pe la anul 200 î.e.n. În remarcabila sa lucrare *Despre Asia şi Europa*, din care nu ni s-au păstrat însă decît fragmente, transmise indirect prin alţi autori (cu deosebire prin Ps. Scymnos), găsim referiri la geografia şi istoria regiunilor pontice. El a înfăţişat, în ordinea lor geografică, oraşele de pe coasta Pontului Euxin: Dionysopolis, Callatis, Tomis, Istros şi a descris rîurile: Istros şi Tyras (Nistru, U.R.S.S.).

Scymnos din Chios (cca 250—180 î.e.n.) a scris o *Periegesis* (Περιήγησις) în proză, din care n-au mai rămas decît cîteva frînturi. S-a păstrat în schimb o altă *Periegesis* anonimă, alcătuită în primii ani ai secolului I, în 980 de versuri iambice, care este atribuită greşit geografului Scymnos; de aceea lucrarea respectivă este cunoscută sub numele de *Pseudo-Scymnos*. Materialul descriptiv, între versurile 664—865, bazat în mare parte pe ştiri luate din geografia pierdută a lui Demetrios din Callatis, aduce unele contribuţii geografice privind bazinul Dunării de Jos. Între altele el spune:

664—665 „Ţinutul mai de la nord[25] pînă la Istrul
pontic este locuit de tracii care se întind de-a lungul (fluviului)"...

---

[23] Formarea unui cordon litoral, între gura Sf. Gheorghe şi gura Buazului, a contribuit la decăderea Histriei în secolul al III-lea î.e.n. Pentru această problemă vezi D.M. PIPPIDI, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a doua, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 17.

[24] Aproximativ 167 km. Cifra este exagerată, spre deosebire de Arian care indică o cifră mai apropiată de realitate pentru distanţa de la Histria la gura Sf. Gheorghe.

[25] De la Bosfor înainte pe malul stîng al Pontului, *cf. Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 169 (nota 1) şi 171.

www.dacoromanica.ro

„... Mesembria[26],
care vine în imediata vecinătate a ţinutului getic şi tracic";
„Oraşul Callatis a fost o colonie a heracleoţilor..."
„Oraşul Tomoi a fost o colonie a milesienilor..."
„Oraşul Istros şi-a luat numele de Istros de la fluviu".
„Fluviu Istru
vine din ţinuturile care se află la apus
şi se varsă prin cinci guri..."
„fluviul creşte datorită gheţurilor ce se topesc neîncetat
iar volumul apelor pe care le poartă rămîne mereu acelaşi".
„Se povesteşte că are în mijlocul lui multe insule mari.
Dintre acestea, una aşezată între mare
şi gurile lui[27], nu este mai mică decît Rhodos
şi se numeşte Peuce[28], din pricina unui însemnat număr
de pini. Apoi după ea — în mare —
e aşezată insula lui Ahile[29].
(Insula) are o mulţime de pasări domestice
şi oferă celor ce vin acolo o priveliştе vrednică de un loc sfînt.

DACIA ÎN LITERATURA GREACĂ ŞI LATINĂ A EPOCII ROMANE

Am expus pînă aici ştirile excerptate din principalii autori greci anteriori intrării cetăţilor state-greceşti sub stăpînirea Romei. Începem o nouă serie privind epoca romană, considerată din momentul împlinirii expansiunii romane asupra întregii lumi elenistice pînă la căderea Imperiului roman de Apus, cu alte cuvinte de la primii autori latini din secolul I î.e.n. pînă la anul 476 e.n.

În această perioadă a lumii antice, unificată sub dominaţia organizatoare a Romei, civilizaţia a evoluat pe liniile a două forme lingvistice, caracterizînd două mari arii geografice deosebite: pe de o parte Grecia şi Orientul — în care a continuat să se dezvolte fără întrerupere elementele culturii elenistice — pe de altă parte Italia cu tot Occidentul şi cu provinciile danubiene, în care s-a dezvoltat romanismul. Ca urmare, pe lîngă scrieri în limba latină, în vremea romană vom întîlni şi foarte numeroşi autori care au scris mai departe în limba greacă. În această privinţă, limita dintre cele două arii geografice — Orientul şi Occidentul — nu era strictă. Au fost autori romani din Italia care şi-au exprimat gîndurile în greceşte, ca împăratul Marcus Aurelius, tot aşa precum unii scriitori greci din Orient au ţinut să-şi redacteze operele în limba latină, ca sirianul Ammianus Marcellinus. Dar, în general, producţiile greceşti predominau în Răsărit, iar cele latine în Apus.

---

[26] Oraş grecesc pe ţărmul N.V. al Mării Negre.

[27] Apreciere complet greşită, întîlnită, dealtfel, şi la alţi autori, ceea ce dovedeşte inexactitatea ştirilor despre gurile Dunării.

[28] Insulă în Delta Dunării menţionată pentru prima dată de *Apollonios din Rhodos* care spune că „Istrul înconjoară o insulă cu numele de Peuce"... „în formă triunghiulară întinzîndu-şi lăţimea către ţărmul mării"... „iar vîrful cel îngust spre fluviu. În jurul ei se despart două braţe" (*Argonauticele*, IV, 309—312).

[29] Este vorba de Leuce.

www.dacoromanica.ro

În această perioadă cultura geto-dacă se afla în ascensiune atingînd faza unei depline maturităţi în cursul secolului I al erei noastre. Avînd ca fond principal tradiţiile şi moştenirile locale anterioare, ce pot fi urmărite ca evoluţie începînd cu a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n., ea s-a constituit avînd şi contribuţia unor elemente de influenţă greacă şi mai tîrziu romană, devenind unitară pentru întreaga Dacie în secolele III—I î.e.n. În secolele I î.e.n. şi I e.n., care reprezintă apogeul puterii geto-dacilor pe plan economic, politic şi cultural, bogăţiile locului — grîne şi animale, aur şi alte produse — favorizau dezvoltarea schimburilor[1] cu lumea greco-romană de unde şi menţiunile tot mai dese pe care le întîlnim în literatura epocii respective.

Caius Iulius Caesar (Cezar) (102—44 î.e.n.), unul dintre oamenii cei mai străluciţi ai epocii respective, este cel mai vechi scriitor latin la care găsim prima menţiune despre locuitorii spaţiului carpato-dunărean. Renumitul dictator, în *Comentariile* sale despre războiul din Gallia *(Commentarii de Bello Gallico)*, pomeneşte, la un moment dat (VI, 25), despre „Pădurea Hercyniae", (de fapt cadrilaterul Boemiei, prelungit spre răsărit prin lanţul Carpaţilor), care se întindea masivă, „în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, pînă la hotarele dacilor şi anarţilor" *(ad fines Dacorum et Anartium)*. Este cea dintîi menţiune sigură a numelui dacilor în izvoare, căci originea dacă a numelui de sclavi *Daos* şi *Davos* care apare la comediografii greci *Menandru* (343—292) şi *Herondas* (mijlocul secolului III î.e.n.), precum şi la latinul *Terentius* (185—159 î.e.n.) este controversată[2]. În acelaşi capitol al operei citate, Caesar ne informează amănunţit despre bour *(urus)*, un bovideu uriaş, azi dispărut, care pe atunci era vînat din belşug în codrii hercinici.

Cicero (106—43 î.e.n.), marele orator, contemporan cu dictatorul roman, prezintă în textele sale literare o menţiune despre forţa geţilor din vremea sa (*Epistulae Ad Atticum*, IX, 10, 3) şi despre sanctuarul zeului trac Sbelthurdus[3] din Balcani (*In Pisonem*, 35, 85).

Sallustius (87—35 î.e.n.) născut la Amiternum, în ţinutul sabinilor, vestit istoric latin, este autorul lucrării *Istorii* (în cinci cărţi). În fragmentele păstrate din această operă întîlnim ştirea că Istrul, al doilea fluviu, în mărime, după Nil, poartă numele de *Danuvius* numai pe cursul său superior „în care îmbrăţişează cu apele sale pămîntul germanilor" (III, 79) şi că vechiul „neam aprig al geţilor" era tot una cu moesii.

Diodor din Sicilia (cca 90—20 î.e.n.), istoric grec născut la Agyrion, a scris în greceşte o istorie universală numită *Biblioteca istorică* (Βιβλιοθήκη ἱστορική), mergînd de la cele mai vechi ştiri pînă la Iulius Caesar, utilizînd surse azi pierdute. În ceea ce s-a păstrat din această operă găsim importantele ştiri despre geţi, de pildă istoria înfrîngerii diadohului macedonean Lisimah, care îşi extindea pretenţiile asupra ţărmului stîng al Dunării, de către marele rege al geţilor Dromichaites, (XXI, 11—12).

---

[1] Despre contactele numeroase, variate şi intense, însoţite de penetraţia romană în Dacia înainte de anul 101, vezi, în general, H. DAICOVICIU, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Edit. Dacia, Cluj, 1972; I. GLODARIU, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Edit. Dacia, Cluj, 1974.

[2] Cf. V. PÂRVAN, *op. cit.*, pp. 234 şi 286; C. DAICOVICIU în „Istoria României", I, p. 258; N. LASCU, *Daos, Davos (Davus) — sclavi daci*, în „Acta Musei Napocensis", Cluj, VII, 1970, pp. 79—91.

[3] Despre această divinitate vezi I.I. RUSSU, *Religia geto-dacilor...*, p. 107.

www.dacoromanica.ro

Aceste ştiri ne confirmă prezenţa geţilor pe la 300 î.e.n. în cîmpia munteană care corespunde cu Bărăganul.

Vergiliu (70—19 î.e.n.), poet latin contemporan cu Iulius Caesar şi cu Octavianus Augustus, a scris tot în secolul I î.e.n. În operele sale — *Bucolicele, Georgicele, Eneida* — găsim cîteva ştiri despre strămoşii noştri, geto-dacii de la Istru, despre rigorile climei din NE Peninsulei Balcanice şi din Dobrogea scăldată de Dunărea gălbuie, despre modul de viaţă al băştinaşilor şi vegetaţia specifică locurilor noastre:

„Acolo veşnic e iarnă. Veşnic suflă Caurii[4] aducători de frig.
. . . . . .
„Repede se prinde coajă peste apa ce curge
şi valurile fluviului susţin pe spatele lor roţi de car ferecate cu fier"
. . . . . .
„(Oamenii) îşi duc viaţa liniştită şi sigură în bordeie
săpate adînc în pămînt; adună trunchiuri de stejar şi ulmi întregi
pe care îi rostogolesc pe vatră şi-i pun pe foc.
Locuitorii petrec la joc lunga noapte de iarnă şi le face plăcere să prepare
din orz fermentat şi din fructe acre de sorb o băutură ce seamănă cu vinul.
Un asemenea neam de oameni neînfrînţi sălăşluiesc sub cele
şapte stele[5]" (*Georgica*, III).

În epopeea *Aeneis* vorbeşte despre Marte „care ocroteşte ogoarele geţilor" (*Eneida*, III, 34—35)[6].

Horaţiu (65 î.e.n. — 8 î.e.n.), poet latin, în versurile din *Odele* şi *Satirele* sale ne transmite informaţii referitoare la daci şi geţi, scoţînd în evidenţă grava primejdie pe care ameninţările lor o reprezentau pentru Roma:

„Oricine îmi iese în cale mă întreabă: «Hei! bunule,
(tu trebuie să ştii, pentru că eşti în relaţii mai strînse cu zeii)
ce-ai mai auzit despre daci?»"[7]

(*Satire*, II, 6, 51—53).

El ne informează, printre altele, şi despre obiceiurile geţilor, despre comunitatea pămîntului agricol *(inmetata iugera)* în societatea getică şi despre practica getică de a se alterna cultura şi pîrloaga ogoarelor:

. . . . . .
„la fel şi geţii cei aspri
cărora pămîntul nehotărnicit
le dă roade şi cereale bune.
Nu le place să cultive acelaşi ogor mai mult de un an"

(*Ode*, III, 24,9—24).

Dionisie din Halicarnas (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.), istoric roman de origine greacă, ne transmite într-un pasaj din lucrarea sa *Antichităţi romane* ştiri despre fluviul Istru, despre Pădurea Hercinică şi despre germani pe care îi prezintă ca vecini cu sciţii şi cu tracii, prin aceştia din urmă înţelegîndu-i pe geto-daci.

[4] Vînturi reci din nord.
[5] Sub constelaţia Ursei Mici, adică la nord.
[6] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 201—205.
[7] Este o aluzie la zvonurile care circulau în iarna anului 31 î.e.n. că dacii, aliaţii lui Antonius, intenţionau să invadeze Italia (cf. DIO CASSIUS, LI, 22, 8); *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, nota 2, p. 209.

www.dacoromanica.ro

Strabon (63 î.e.n. — 19 e.n.) s-a născut în Amasia din Pont (Asia Mică). A trăit în epoca lui Augustus și este cel mai mare geograf, istoric și etnograf din antichitate.

Cu o frumoasă instrucție familială, completată ulterior prin studii sistematice în mai multe centre culturale, el a călătorit mult în Grecia, Egipt, Siria, Roma. Studiind arhivele din Alexandria, Strabon a scris în greceşte o lucrare de istorie *(Istorica hypomnemata)* în 48 de cărți, în care descrie evenimentele din secolele II—I î.e.n., pierdută aproape în întregime. În principala sa operă Γεωγραφικά (*Geographia*), în 17 cărți, considerată cea mai veche și completă lucrare de acest gen, marcînd apogeul geografiei științifice grecești, autorul geografiei a utilizat izvoarele vechi și cele din timpul său (Posidonios, Hipparchos, Polybios), avînd ca temei lucrarea lui Eratosthene. Nu este un tratat complet de geografie universală cu date de geografie matematică, climatologie, biologie ș.a., ci mai mult o geografie descriptivă, vastă, plină de caracterizări critice serioase, dar și de numeroase inconsecvențe acceptînd uneori și naive legende mitologice din epopeele homerice. Strabon a avut cunoștințe și despre Spania, Galia, Oceanul Atlantic, dar mai puține despre Britania. Spre nord cunoștințele sale nu treceau mult de Elba și Dunăre, iar despre Marea Caspică credea că aceasta comunică cu oceanul pe la miazănoapte.

Despre regiunile locuite de strămoșii noștri, Strabon ne oferă cele mai amănunțite descrieri antice ale regiunii de la gurile Dunării, în special în cartea a VII-a, consacrată țărilor dunărene, balcanice și nord-pontice. Spațiul restrîns al lucrării noastre nu ne îngăduie să redăm in extenso toate pasajele care interesează țara noastră. Spicuim numai cîteva[8]:

. . .„În Pont se varsă multe ape mari, de la miazănoapte și răsărit. Coastele acestei mări se umplu cu nămol, pe cîtă vreme cele ale celorlalte își păstrează adîncimea lor mare. Apa din Pont este din aceeași pricină foarte puțin sărată și există un curent care merge prin acele locuri unde malul coboară. I se părea (lui Eratosthene — *n.r.*) că pe viitor întreg Pontul se va umple cu nămol, dacă apa va continua să curgă astfel. Chiar și în zilele noastre — spunea el — țărmul stîng al Pontului se înfățișează ca o mlaștină: este vorba de Salmydessos, locurile din vecinătatea Istrului, cărora marinarii le spun «piepturi» (cf. Polibiu, IV, 41, 3 — *n.r.*) și cele de lîngă pustiul scitic ...". (Geographia, I, 3, 4 = 50).

„... Dar Istrul nici nu izvorăște din părțile Pontului, ci pornește dintr-un punct opus, [adică] din munții ce se află deasupra Mării Adriatice: nici nu se varsă în cele două mări, ci numai în Pont și se desparte (în brațe) numai către vărsarea sa. [Hiparh] săvîrșește aceeași greșeală ca și unii înaintași ai săi, care își închipuiau că există un fluviu cu același nume ca și Istrul și care se desface din acesta, pentru a se vărsa în Marea Adriatică (cf. Pliniu cel Bătrîn, III, 18, 127 — *n.r.*). De la el și-ar fi tras numele și neamul istrienilor, al căror teritoriu îl străbate" (I, 3, 15 = 57)[9].

De la Strabon avem unele dintre cele mai însemnate știri privind țara geto-dacilor.

„Partea de miazăzi a Germaniei, de dincolo de Elba, este — cel puțin acolo unde se învecinează cu fluviul — în stăpînirea suebilor (= 295). Apoi, îndată urmează teritoriul geților[10], la început îngust — mărginit la sud cu Istrul, în partea opusă cu munții Pădurii Hercinice și cuprinzînd și o parte din munți.

[8] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 219—253.
[9] *Ibidem*, I, p. 219.
[10] Teritoriul dacilor, cf. Pliniu cel Bătrîn, IV, 12(25), 80.

www.dacoromanica.ro

Apoi se lărgeşte şi se întinde spre nord pînă la tirageţi[11] — fruntarii pe care nu le putem descrie precis. Fiindcă nu sînt cunoscute aceste locuri, sînt luaţi în seamă făuritorii de mituri ce vorbesc despre Munţii Ripei şi despre hiperboreeni[12], crezîndu-se minciunile lui Pytheas massaliotul despre ţinuturile din jurul Oceanului, lucruri născocite pe care el le înşiruia sub cuvîntul că face ştiinţă astronomică şi cercetări matematice. Dar mărturia acestora trebuie nesocotită. Nu ne interesează nici dacă Sofocle spune într-o tragedie că Oritia a fost răpită de Boreas[13] şi dusă «dincolo de Pont, la capătul lumii, unde sînt izvoarele nopţii şi unde cerul este luminat de o lumină ce abia mijeşte vechea grădină a lui Febus»; această susţinere, neputînd întări spusele noastre, trebuie lăsată la o parte ca şi ceea ce ne spunea Socrate în *Fedru*. Noi să afirmăm numai lucruri care se întemeiază pe cercetările vechi şi contemporane" (VII, 3, 1 = 294).

În lucrarea lui Strabon găsim dese menţiuni despre geţi socotiţi de către greci că făceau parte din marea ramură a tracilor şi care aveau un teritoriu întins locuind pe ambele maluri ale Dunării, reprezentînd o forţă politică şi militară de temut pentru Imperiul roman.

„Astfel elenii i-au socotit pe geţi de neam tracic. Aceşti geţi locuiau şi pe un mal şi pe celălalt al Istrului, ca şi misii, care sînt şi ei traci — acum ei se numesc moesi[14]; şi de la ei au pornit şi misii statorniciţi în zilele noastre printre lidieni, frigieni şi troieni. Frigienii nu sînt altceva decît brigii, popor tracic, ca şi migdonii şi bebricii, medobitinii, bitinii, tinii şi — socot eu — mariandinii. Aceia au părăsit cu toţii Europa. Misii însă au rămas pe loc. Pe bună dreptate crede Posidoniu că aceşti misi din Europa (vreau să spun cei din Tracia) i-a pomenit Homer în versurile sale: «El şi-a întors privirea îndărăt, uitîndu-se la ţara tracilor îmblînzitori de cai şi a misilor războinici, priceputi în lupta de aproape». Dacă cineva ar înţelege aceasta ca privindu-i pe misii din Asia, pasajul nu s-ar lega de context. A susţine că (Zeus) nu şi-a întors ochii de la Troia spre pămîntul Traciei şi că nu a îmbrăţişat dintr-o privire — odată cu Tracia — şi Misia, care este aproape, ci s-a uitat spre ţinuturile vecine cu Troada, aşezate în spatele ei şi pe ambele ei laturi, despărţite fiind, însă, de traci prin toată lăţimea Helespontului, înseamnă a confunda continentele şi a nu pricepe ce vrea să spună Homer. Căci aici expresia «şi-a întors» înseamnă, fără îndoială, spre partea dinapoi. Oricine şi-ar întoarce privirea de la troieni spre cei ce nu sînt în spatele lor sau la dreapta şi la stînga, înseamnă că ar privi înainte, nu îndărăt (= 296). Cele ce spune — mai departe — Homer confirmă părerea noastră, căci acestor misi el adaugă pe hipemologi, galactofagi, abii, care sînt sciţi, şi pe sarmaţii ce-şi duc traiul în care. Aceste neamuri, ca şi bastarnii, sînt chiar astăzi amestecate cu tracii — mai ales cu cei de dincolo de Istru, dar şi acei de dincoace, care sînt amestecaţi şi cu neamurile celtice, boii, scordiscii, tauriscii. Totuşi, pe scordisci unii îi numesc «scordişti», pe taurisci «teurişti» şi «taurişti»" (VII, 3, 2 = 295).

Informaţii ample ne lasă Strabon despre modul de organizare al geţilor şi marele rege Dromichaites, cînd descrie expediţia lui Alexandru (335 î.e.n.) şi conflictul dintre Lisimah şi regele dac.

---

[11] Numele tirageţilor trebuie interpretat ca geţii de pe Tyras.

[12] Populaţie nordică a cărei localizare nu este bine precizată de autorii antici.

[13] Personificarea vîntului de nord.

[14] Moesii erau aşezaţi între Dunăre şi Munţii Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni (cf. C.C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor*, vol. I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 29).

www.dacoromanica.ro

„Se zice că, Alexandru, fiul lui Filip, cu prilejul expediției sale împotriva tracilor de dincolo de Haemus[15], după ce a năvălit în țara triballilor — despre care știa că se întindeau pînă la Istru și insula Peuce, din Istru —, cunoscînd de asemenea și că ținutul de dincolo de fluviu se află în puterea geților, ar fi înaintat pînă acolo și nu ar fi putut să debarce în insulă, din lipsa corăbiilor. (Acolo se refugiase Syrmos, regele triballilor și se împotrivea încercării lui [Alexandru] de a debarca). Atunci acesta, după ce intră în ținutul geților, cuceri o cetate și se întoarse — cît putu mai repede — la el în țară" . . . . . .

„Pe timpul urmașilor lui Alexandru — scrie Strabon — rege al geților era Dromichaites. Acesta — după ce l-a prins pe Lisimah, care pornise cu război împotriva lui — i-a arătat mai întîi sărăcia lui și a neamului său, precum și traiul lor cumpătat. I-a îndemnat apoi să nu mai poarte război împotriva unor oameni de soiul lor, ci [mai degrabă] să caute a se împrieteni cu dînșii. Iar după ce l-a cinstit ca pe un oaspe, a legat prietenie cu el și l-a lăsat să plece" (VII, 3, 8 = 301).

Personalitatea marelui rege geto-dac Burebista (cca 82—44 î.e.n.), denumit într-o inscripție grecească din Dionysopolis (Balcik) „cel dintîi și cel mai puternic dintre toți regii care au domnit vreodată peste Tracia", în timpul căruia are loc unificarea tuturor uniunilor de triburi din Dacia, este confirmată de către Strabon și contemporanii săi. Ca urmare a dezvoltării vieții materiale și spirituale pe teritoriile locuite de geto-daci și a izbînzilor sale militare, Burebista realizează un mare regat în jurul anului 70 î.e.n. ale cărui hotare se întindeau spre vest și nord-vest pînă la Dunărea Mijlocie și Morava, spre nord pînă la Carpații Păduroși, spre est pînă la Nistru și Marea Neagră, iar spre sud peste Dobrogea pînă la Balcani.

„Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geților, întîmplările din vremea noastră sînt următoarele: ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci (= 304), încît, în cîțiva ani, a făurit un stat puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut și de romani. Căci trecînd plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia — pînă în Macedonia și Ilyria — a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu ilirii și a nimicit (cca 60 î.e.n. — *n.r.*) pe de-a întregul pe boii aflați sub conducerea lui Critasiros și pe taurisci[16]. Spre a ține în ascultare poporul, el și-a luat ajutor pe Deceneu, un șaman[17] care rătăcise multă vreme prin Egipt, învățînd acolo unele semne de prorocire, mulțumită cărora susținea că tălmăcește voința zeilor. Ba încă de un timp fusese socotit și zeu, așa cum am arătat cînd am vorbit de Zamolxis. Ca o dovadă pentru ascultarea ce i-o dădeau (geții), este și faptul că ei s-au lăsat înduplecați să taie vița de vie și să trăiască fără vin" (VII, 3, 11 = 303).

---

[15] Munții Balcani.

[16] Boii și tauriscii sînt triburi celtice din prima jumătate a secolului I î.e.n., atestate pe teritoriul Slovaciei de azi.

[17] Expresia „șaman", „vrăjitor" corespunde scepticismului grec în privința lui Zamolxis. În realitate, la geți, Zamolxis era un zeu abstract, iar preoții săi nu erau deloc impostori. Pentru interpretarea știrilor lui Strabon despre religia geților și despre Burebista, cf. V. PÂRVAN, *Getica...*, pp. 80—82; 131—171; C. DAICOVICIU, în *Istoria României*, I, p. 286 și urm.; H. DAICOVICIU, *Dacii*, Edit. științifică, București, 1965, p. 75; R. VULPE, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*, în „Stud. și com." ale Muzeului din Pitești, I, 1968; idem, *Deceneu sfetnicul apropiat al lui Burebista*, în „Magazin istoric", IV, 1970, nr. 6, pp. 60—65.

www.dacoromanica.ro

Strabon ne dă principala indicaţie că dacii şi geţii reprezentau aceeaşi populaţie, identitatea dintre ei constituind-o unitatea etnică şi de limbă:

„A existat şi o altă împărţire a teritoriului (Daciei — *n.r.*) chiar din cele mai vechi timpuri: căci pe unii îi denumesc (autorii) daci, iar pe alţii geţi. Geţii sînt cei care se întind spre Pont şi spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania şi spre izvoarele Istrului" (VII, 3, 12 = 304).

Între alte ştiri, de reţinut este aceea în care se arată că: „Prin ţara lor curge rîul Marisos, care se varsă în Dunăre. Pe acesta îşi făceau romanii aprovizionările pentru război. Ei numeau Danubius partea superioară a fluviului şi cea dinspre izvoare pînă la cataracte. Ţinuturile de aici se află, în cea mai mare parte, în stăpînirea dacilor (= 305). Partea inferioară a fluviului, pînă la Pont — de-a lungul căreia trăiesc geţii — ei o numesc Istru. Dacii au aceeaşi limbă ca şi geţii. Aceştia sînt mai bine cunoscuţi de eleni ..." (VII, 3, 13 = = 304).

Descriind ţărmul Mării Negre, Strabon pomeneşte şi de cetăţile existente atunci, precum şi de faptul că braţul şi, respectiv, gura cea mai mare de vărsare a Istrului erau cele sudice (Peuce sau Hieron Stoma)[18].

„Din regiunea cuprinsă între Istru şi munţii ce se întind de o parte şi de alta a Peoniei rămîne de înfăţişat partea de pe ţărmul Pontului — continuă autorul — de la «gura sacră» a Istrului, pînă la şirul de Munţi Haemus şi strîmtoarea Bizanţului (...). La o depărtare de cinci sute de stadii de «gura sacră» a Istrului, mergînd neîncetat de-a lungul ţărmului mării — în aşa fel ca să-l ai la dreapta — se află oraşelul Istros, colonie a milesienilor. Vine apoi Tomis, altă cetate — tot mică — la o depărtare de două sute cincizeci de stadii de cealaltă. Apoi, la un interval de două sute optzeci de stadii de la Tomis, ni se înfăţişează oraşul Callatis (...)" (VII, 6, 1 = 318).

În capitolul în care descrie Ilyria şi Tracia, în legătură cu afluentul Istrului, Savos (Sava), arată că oraşul Segestica (Siscia, azi Sisak) este „o aşezare prielnică pentru războiul împotriva dacilor"[19] (IV, 6, 10 = 207).

Am mai adăuga mărturiile lui Strabon în ceea ce priveşte izvoarele sale de informaţie. El spune că poetul Homer aminteşte de ţinuturile pontice, de Istru (I, 1, 10 = 6), că Alexandru Macedon cu expediţia sa ne-a făcut cunoscut ţinutul pînă la Dunăre, iar romanii „locurile de dincolo de Istru pînă la fluviul Tyras ..." (I, 2, 1 = 14).

Titus Livius (59 î.e.n. — 16 e.n.), istoric latin, în monumentala sa istorie romană *Ab Urbe condita* (de la origine pînă în vremea sa) povestind războaiele romanilor cu regii macedoneni Filip V şi Perseus, ne oferă o serie de informaţii importante despre populaţiile vecine cu Macedonia: tracii, ilirii, dardanii, scordiscii, precum şi despre popoarele de peste Dunăre, geţii şi bastarnii[20].

Publius Ovidius Naso *(Ovidiu)*, născut în Italia la Sulmona în anul 43 î.e.n. dintr-o familie înstărită, îşi petrece viaţa la Roma, în lumea aristocraţiei, pînă în anul 8 e.n. cînd este surghiunit pe meleagurile îndepărtate ale geţilor, la Tomis, unde a şi murit în anul 17 e.n. Motivele exilării lui Ovidius de către împăratul Augustus în Dobrogea, ale cărei cetăţi, oraşe-greceşti, intraseră de curînd în

[18] C. BRĂTESCU, Gh. NĂSTASE, I. PETRESCU şi alţi geografi care au interpretat textele scriitorilor antici consideră că prin Hieron Stoma se înţelegea actualul braţ Sf. Gheorghe.

[19] Strabon se referă la situaţia din timpul lui Augustus, cînd se pregătea o campanie împotriva dacilor (anul 35 î.e.n.).

[20] Populaţie de neam germanic din nordul Carpaţilor de la vest de Vistula (numiţi şi peucini). Începînd din sec. al III-lea î.e.n. au migrat spre estul şi sud-estul Europei.

www.dacoromanica.ro

stăpînirea romană, au rămas necunoscute. Bănuim doar că el fusese implicat fără voia lui într-o intrigă dinastică de la curtea imperială. Venea din climatul mediteranean şi rigorile aspre ale iernilor pontice l-au făcut să sufere tot atît ca şi stările de lucruri din Dobrogea, de la începutul erei noastre, mereu bîntuită de incursiunile prădalnice ale sarmaţilor şi geţilor nord-dunăreni.

În exilul său a scris două serii de elegii în versuri: *Tristia (Tristele)* şi *Epistulae ex Ponto (Scrisori din Pont)*, în care îşi mărturiseşte suferinţele cu talent şi cu o impresionantă veracitate. Învingîndu-şi propriile sale suferinţe fizice şi morale, Ovidius a avut energia de a lupta pentru noua sa patrie, Scythia Minor, Dobrogea de mai tîrziu, luînd parte activă la viaţa publică din Tomis, ca magistrat, învăţîndu-i în acelaşi timp pe geţi cum să-şi lucreze pămîntul şi a scris în limba lor poezii pentru sărbători. Prin bogatele informaţii pe care le dă despre locuitorii Dobrogei de atunci, despre climatul noii sale patrii, aceste lucrări reprezintă izvoare documentare extrem de preţioase pentru noi[21].

. . . . . .

„Cînd însă trista iarnă îşi arată hîda ei faţă

şi pămîntul s-a făcut alb de gerul ca marmura,
cînd se dezlănţuie Boreas (Crivăţul — *n.r.*) şi se aşterne zăpada sub Ursă;
populaţiile acestea par strivite de axa polului care tremură.
Peste tot e zăpadă; nici soarele, nici ploile nu o pot topi
pe cea care a căzut;
Boreas o întăreşte şi o face să dăinuiască veşnic.

Încă nu s-a topit una, cade alta
şi de obicei, în multe locuri, zăpada rămîne de la an la an

. . . . . .

Oamenii se feresc de gerurile grele îmbrăcînd piei de animale
şi pantaloni cusuţi;

numai faţa li se vede din tot trupul.
Deseori auzi sunînd firele de păr cînd sînt mişcate, din pricina
gheţii ce atîrnă de ele
şi barba cea albă le străluceşte din pricina gerului care a pătruns-o"

. . . . . .

„Chiar Istrul, care nu-i mai îngust decît fluviul producător de papirus

. . . . . .

îngheaţă şi el şi se scurge în mare cu apele acoperite.
Pe unde merseră corăbiile mergi acum cu piciorul,
şi copita calului izbeşte undele încremenite de ger;
pe aceste noi poduri de gheaţă, pe care se scurge apa,
boii sarmatici trag carele barbare" (Tristele, III, 10).

În afară de climatul ponto-danubian, atît de sugestiv prezentat, Ovidiu face încă multe observaţii. Vorbeşte de năvălirea duşmanilor pe caii lor iuţi:

„. . . . . sînt călăreţi destoinici, trag bine cu săgeata

. . . . . .

[21] Pentru traducerea pasajelor citate aici din *Tristia* şi *Ex Ponto*, cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 273—333.

www.dacoromanica.ro

Localnicii fug în toate părţile ; nimeni nu mai păzeşte ogoarele
şi avutul lor nepăzit cade pradă jafului ;
. . . . . .
Ţarina părăsită şi nelucrată ajunge pîrloagă.
nimeni nu mai brăzdează pămîntul, cu mîna pe plug..."
Şi apoi adaugă : (*Tristele*, III, 10).
„Nu mă chinuieşte atît clima mereu friguroasă
şi pămîntul veşnic ars din pricina gerului alb,
nici faptul că barbarii nu cunosc limba latină,
iar limba greacă a fost învinsă de limba getică,
dar mă îngrozeşte faptul că sînt ameninţat din toate părţile
de Marte, care se află foarte aproape de mine,
iar zidul mic cu greu ne poate apăra de duşman".
(*Tristele*, V, 2).

Ceea ce îl făcea să suporte greu şederea sa forţată la Tomis erau frigul şi desele atacuri vrăjmaşe *(frigus et nortes)*. Poetul învăţase şi el limba geţilor afirmînd chiar :

„Nu mă îndoiesc că în astă cărţulie s-au strecurat multe
din limba barbarilor : nu e vina omului, ci a locului".
(*Tristele*, V, 7, v. 59—60)

Vorbind despre geţi, el mai spune :

„Păstorul cîntă din fluierele lui lipite cu smoală, ţinînd coiful pe cap,
iar fricoasele oi se tem (aici) de războaie, nu de lup.
De-abia sîntem apăraţi de întăritura făcută şi chiar înăuntrul cetăţii
gloata barbarilor, amestecată cu greci, provoacă teama ;
căci ei locuiesc împreună cu noi, fără deosebire,
şi ocupă cea mai mare parte din case.
Chiar dacă nu ţi-ar fi frică de ei, i-ai putea urî, văzîndu-le
trupurile acoperite cu piei şi părul lung.
. . . . . .
Eu sînt aici barbarul, căci nu sînt înţeles de nimeni :
cînd aud cuvinte latineşti, geţii rîd prosteşte".
(*Tristele*, V, 10).

Este recunoscător geţilor, fiindcă a fost tratat omenos. Lor le vorbea în limba getică despre prietenia şi despre cinstea romană. Iar ei îl preţuiau şi îi respectau ginta latină. Într-o adunare, un bătrîn get care ascultase pe exilatul din cetatea Tomis, a răspuns :

«Şi noi, bunule oaspe, cunoaştem numele prieteniei,
noi, care locuim departe de voi, la Pont şi la Istru».
(*Epistulae Ex Ponto*, III, 2, v. 43—44).

Ovidius ne-a lăsat ştiri deosebit de interesante despre preocupările geţilor, din versurile sale reieşind clar că agricultura şi creşterea oilor erau ocupaţii de bază ale locuitorilor Daciei Pontice, ocupaţii care s-au perpetuat secole de-a rîndul pînă în zilele noastre. Astfel, peisajul dobrogean este completat cu elemente de geografie economică.

„Duşmanul abia dă răgaz agricultorului să sape pămîntul
oile au aici lîna aspră ...
. . . . . .
Femeia nu lucrează lîna, ci pisează darurile [zeiţei] Ceres
şi pe vîrful capului duce urcioare grele cu apă ...

www.dacoromanica.ro

Aici viţa de vie nu se împleteşte pe ulm." (*Ex Ponto*, III, 8). În afară de grecii din cetatea Tomis, vorbeşte de nenumărate ori despre geţi ca cei mai numeroşi şi mai caracteristici locuitori ai Dobrogei. În plus mai pomeneşte, incidental, despre scito-sarmaţi şi despre traci, bessi şi coralli.

Atunci cînd îi scrie prietenului şi protectorului său C. Pomponius Graecinus, Ovidius îl informează:

„Graecinus, în aceste locuri a fost comandant de curînd Flaccus[22]
şi sub conducerea lui sălbaticul ţărm al Istrului s-a aflat în siguranţă ..."
(*Ex Ponto*, IV, 9, 75—76).

Pămîntul acesta, leagăn fără început şi fără sfîrşit, pe care aşa de adevărat ni-l înfăţişează, rămîne şi pentru cel ce a fost Ovidius „gazdă credincioasă" (*Ex Ponto*, IV, 14, 60).

Într-o poemă scrisă de un **poet latin anonim,** (primul pătrar al sec. I. e.n.), intitulată *Consolatio ad Liviam* (Mîngîierea Liviei, soţia împăratului August) şi care s-a păstrat amestecată printre manuscrisele operelor lui Ovidius, se vorbeşte de *Dacius Appulus* (Dacul Appulus), desigur aluzie la un trib din mijlocul Daciei, unde era cetatea Apulum[23].

Pompeius Trogus (prima jumătate a secolului I e.n.) a scris o istorie universală în 44 de cărţi, numită *Istoria lui Filip (Historiae Philippicae)*, din care nu s-au păstrat decît o serie de pasaje excerptate şi reproduse într-un rezumat făcut de istoricul *Iustinus* (pe la mijlocul secolului II e.n.). Din aceste excerpte aflăm mai multe ştiri importante referitoare la geto-daci. De exemplu, despre uniunea de triburi de la Dunărea de Jos condusă de un *rex Histrianorum*, care se opune întîi lui Atheas, regele scit înfrînt şi ucis în lupta cu Filip al II-lea al Macedoniei, despre dezastrul strategului macedonean Zopyrion „pe care Alexandru cel Mare îl lăsase guvernator al Pontului", învins în realitate la gurile Dunării de către geţi în anul 326 î.e.n., despre luptele „regelui Oroles", probabil conducătorul unei uniuni tribale din Transilvania, cu bastarnii.

În opera lui Trogus (la Iustinus) este consemnată pe la 200 î.e.n. prima apariţie a *dacilor* în istorie ca o forţă politică deosebită de a fraţilor lor geţii. Este singurul izvor pentru regele *Rubobostes* (prima jumătate a sec. II î.e.n.), sub care a crescut puterea dacilor din Transilvania înainte de Burebista[24] (*„incrementa Dacorum per Rubobosten regem"*).

Curtius Rufus (4 î.e.n. — 54 e.n.) a scris *Istoria lui Alexandru cel Mare Macedon*, în care se vorbeşte despre importanta expediţie a lui Zopyrion împotriva geţilor, terminată cu un dezastru din pricina unor furtuni mari iscate pe neaşteptate.

Seneca (cca 4 î.e.n. — 65 e.n.), născut la Cordoba, în Spania, a avut o bogată şi variată activitate. În lucrările sale găsim referiri asupra climatului aspru din ţinuturile Istrului, cu „o iarnă veşnică, un cer mohorît" (...) cu „mlaştini îngheţate de ger" (*De providentia*, IV, 14), precum şi consideraţii

[22] L. Pomponius Flaccus, frate cu Graecinus, a fost „prefect al ţărmului mării", calitate în care a recucerit cetatea Troesmis în anul 15 e.n., cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, I, nota 93, p. 333.

[23] Pentru viaţa poetului la Tomis, cf. V. PÂRVAN, *op. cit.*, pp. 166—169; N. LASCU, *Pămîntul şi vechii locuitori ai ţării noastre în opera de exil a lui Ovidiu*, în vol. colectiv „Publius Ovidius Naso", Bucureşti, 1957, pp. 119—191; I.I. RUSSU, *Dacius Appulus*, în „Apulum", IV, 1961, pp. 85—95.

[24] Cf. C. DAICOVICIU, în *Istoria României*, I, p. 243; idem în „Acta Musei Napocensis", Cluj, VI, 1969, p. 459—463; Vl. ILIESCU, în „Studii clasice", X, 1968, pp. 115—122.

www.dacoromanica.ro

comparative privind natura acestor locuri şi cea de pe malurile Nilului, sau menţiuni asupra debitelor celor două fluvii, care variază în funcţie de anotimp. „Iar fluviile, vaste prin natura lor, umflate de ploi au ieşit din albie. Închipuieşte-ţi cum arată Ronul, Rinul şi Dunărea, care sînt torente chiar şi în albia lor obişnuită, atunci cînd se revarsă şi îşi fac noi maluri, spintecînd pămîntul şi ieşind, în acelaşi timp din albia lor" (*Quaestiones naturales*, III, 27, 8).

Lucanus s-a născut la Cordoba în anul 39 e.n. şi s-a sinucis în anul 65 fiind bănuit de un complot împotriva împăratului Nero. Deşi a scris mult nu s-a păstrat decît epopeea *Pharsalia*, în care a descris războiul civil dintre Caesar şi Pompeius. În versurile sale pomeneşte, adesea, despre primejdia pe care o reprezentau pentru Imperiul roman pe de o parte dacii, pe de alta geţii (considerînd ca separate forţele geto-dacilor): „...Zei cereşti, ţineţi departe de mine această nebunie, / şi anume ca, printr-un dezastru care i-ar pune în mişcare pe daci şi pe geţi..." (II, v. 295—297).

Dioscorides Pedanius (sec. I e.n.), medic grec, care a trăit la Roma sub împăraţii Claudius (41—54 e.n.) şi Nero (54—68), a scris în greceşte opera *Despre materia medicală* (lucrare tradusă în secolul al V-lea şi în limba latină — *De virilis herbarum* — *Despre puterile ierburilor*). Pentru acele vremuri, valoarea lucrării consta nu numai în indicaţiile terapeutice corespunzătoare epocii respective, dar şi în faptul că dădea corespondentul în mai multe limbi, printre care şi în limba dacă, a unor plante[25]. De exemplu, „talpa-gîştii ... romanii (o numesc) *blitum*, dacii *blis* (dacii bles, cod. C.p. 77); „izmă, sau osmitis ... romanii *mentastrum* ... dacii *teudila*" (II, 117; III, 35, 1). Numele dacice de plante „vindecătoare" pe care le întîlnim în lucrarea lui Dioscorides, ca dealtfel şi în cea a lui Pseudo-Apuleius, dovedesc că dacii aveau îndelungate tradiţii în cunoaşterea şi practicarea unei botanici medicinale.

Pomponius Mela (prima jumătate a sec. I e.n.), geograf, spaniol de origine, este autorul unei geografii generale a lumii vechi, cu caracter de compilaţie, intitulată *De Chorographia (Descrierea Pămîntului)*. Lucrarea, scrisă cam pe la anul 43 e.n., în trei cărţi, a fost utilizată, pe alocuri, şi de către Pliniu cel Bătrîn în *Istoria naturală*. Cărţile oferă un bogat material geografic, dar în acelaşi timp şi date de natură istorică şi etnografică, dispuse în forma periegesei, adică a descrierii unei plimbări de-a lungul coastelor. Deşi Pomponius Mela ne lasă o mulţime de informaţii folositoare, materialul fiind adunat din lucrări greceşti mai vechi, conţine, uneori, şi grave erori. Pentru istoria şi geografia românească ne-a lăsat fragmente valoroase referitoare la Tracia şi regiunile Mării Negre. Astfel, în paragraful dedicat „Traciei", după ce arată hotarele, dă elemente asupra climei, solului, bogăţiilor şi apelor acestei ţări, în care cuprinde şi locurile de la nord de Balcani şi din Scythia Minor (Dobrogea), îi descrie locuitorii şi credinţele lor religioase, arătînd că „Tracia este locuită de un singur neam de oameni, tracii, avînd fiecare alt nume şi alte obiceiuri.

[25] Cf. I.I. RUSSU, *Limba traco-dacilor*, pp. 43—45: .. despre proveniența, data şi împrejurările în care termenii botanici de origine dacică au intrat în textele lui Dioscorides (şi Pseudo-Apuleius), părerile erudiţiilor sînt împărţite; o soluţie unanim admisă nu s-a aflat încă. În ceea ce priveşte felul în care au ajuns numele de plante „dacice" în textul operei medico-botanice a lui Dioscorides, este sigur azi, după cercetări îndelungate, că ele sînt adaosuri, făcute spre sfîrşitul sec. al II-lea în manuscrisul copiat în noi „ediţii"; sinonimele dace erau luate dintr-un glosar botanic care avea la bază o scriere a lui Pamphilos.

www.dacoromanica.ro

Unii sînt fioroşi şi cu totul gata să înfrunte moartea, mai ales geţii. Acest lucru se datoreşte credinţelor lor diferite; unii cred că sufletele celor care mor se vor întoarce pe pămînt, iar alţii socotesc că, deşi nu se vor mai întoarce, ele totuşi nu se sting, ci merg în locuri mai fericite[26]; alţii cred că sufletele mor negreşit, însă că e mai bine aşa decît să trăiască. De aceea, la unii sînt deplînse naşterile şi jeliţi noi-născuţii; dar dimpotrivă, înmormîntările sînt prilej de sărbătoare şi le cinstesc ca pe nişte lucruri sfinte prin cînt şi joc" (II, 2, 18)[27].

Valoroasă este descrierea Mării Negre: „În afară de cîteva locuri unde sînt promontorii, ţărmul este în general lung şi drept, iar pe alocuri şerpuitor; dar, fiindcă în partea din faţă ţărmul se îndepărtează mai puţin decît pe stînga şi dreapta, marea se încovoaie prin înclinări domoale pînă face ambele părţi unghiuri adînci şi foarte încovoiate în formă de arc scitic. Marea este puţin adîncă, furtunoasă, plină de neguri, cu puţine porturi şi fără să aibă în jurul ei un ţărm lin şi nisipos, ea este aproape de vînturile de miazănoapte şi nefiind adîncă are valuri multe şi clocotitoare. Din pricina firii deosebit de crude a locuitorilor de pe ţărmul ei, a fost numită odinioară *Axenus*[28], dar mai tîrziu, prin contact cu alte populaţii, locuitorii şi-au îmblînzit puţin obiceiurile şi marea a fost numită *Euxinus*" (I, 19, 102).

Sînt menţionate şi oraşele greceşti de pe coasta tracă însă cu unele greşeli. Astfel, arătînd că „Pe ţărm, aproape de Istru, se află Histropoles, apoi Callatis, întemeiată de milesieni, apoi Tomi, portul Caria şi promontoriul Tiristis", Mela face două confuzii: una în privinţa enumerării şi alta în atribuirea originii milesiene oraşului Callatis, care este colonie greacă, fundată de către megarieni către sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., pe locul unei aşezări indigene cu numele de Cerbatis sau Acervetis. Mai spre miazăzi dincolo de promontoriul Tiristis (Kaliakra), enumeră cetatea Bizone (Kavarna), Cruni numit mai tîrziu Dionysopolis (Balcik), Odessos (Varna), Mesembria, Anchialos şi Apollonia (Sozopol). În ceea ce priveşte rîurile, Mela face unele confuzii, cînd vorbeşte de vărsarea lor, între numele Dunării şi Peninsula Istria din Iugoslavia, afirmînd că „Danuvius care acum se numeşte Istru ... Istrul se varsă printre istrieni" (II, 3, 57) şi că „sînt şase insule între gurile Istrului: cea mai cunoscută şi mai mare dintre ele fiind Peuce"[29] (II, 7, 97).

Columella (mijlocul secolului I e.n.), originar tot din Spania, este autorul unui tratat de agricultură *De re rustica (Despre agricultură)*, în care găsim şi informaţia că geţii erau printre popoarele experte în lucrarea pămîntului şi creşterea vitelor şi ca şi nomazii sciţi şi geţii se numesc „băutori de lapte", VII, 2 (γαλακτοπόται).

Plinius Secundus, Caius (23—79 e.n.), cunoscut şi sub numele de **Pliniu cel Bătrîn** „cel mai ilustru apostol al ştiinţei romane", a pierit în timp ce se afla în zona devastată de erupţia vulcanului Vezuviu, din anul 79, unde se dusese în scopul de a salva pe sinistraţii de la Pompei şi Stabiae în calitatea sa de prefect al flotei militare romane de la Misenum. A deţinut şi alte demnităţi

[26] Cf. I.I. RUSSU, *Religia geto-dacilor*..., pp. 112—116.

[27] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, p. 389.

[28] Termenul grecesc de „neospitalieră", ce redă iniţial noţiunea exprimată de sciţi „de culoare închisă", era verosimil utilizat în antichitate deoarece datorită climei aspre şi a furtunilor era evitată de către corăbii.

[29] GH. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici, I*, Bucureşti, 1943, p. 68; *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 386—393; *Dicţ. Ist. veche Rom.* ..., p. 123.

www.dacoromanica.ro

şi grade militare, dar mai presus de toate a fost un erudit scriitor roman, cu o bogată activitate literară şi ştiinţifică.

Din considerabila şi variata sa operă, ni s-a păstrat în întregime numai *Naturalis historia (Istoria naturală)*[30] în 37 de cărţi, lucrare monumentală cuprinzînd: o descriere fizică a lumii (cartea a II-a), o geografie şi o etnografie (cărţile III—IV), o antropologie (cartea V), cărţi de zoologie (VIII—XI), de botanică şi agricultură (XII—XIX), de farmacopee (XV—XXXII), despre minerale şi despre utilizarea lor în meşteşuguri şi în artă (XXXIII—XXXVII). În ultimele cărţi, el face de fapt o istorie a artei antice. Lucrarea este concepută enciclopedic; compilînd însă mult din lucrările de specialitate greceşti şi latineşti, judecarea faptelor este lipsită uneori de clasificări raţionale, în decadenţă faţă de maeştrii anteriori ai ştiinţei greceşti din care s-a inspirat. Prezentarea miturilor şi legendelor nu este însoţită de o analiză critică. Cu toate acestea prin mulţimea informaţiilor valoarea lucrării este incontestabilă, *Istoria naturală* a lui Pliniu prezentînd un tezaur de cunoştinţe antice, care nu se mai întîlnesc în alte izvoare.

În cartea I, în introducere, Pliniu cel Bătrîn ne spune: „Cartea a patra cuprinde aşezarea geografică, neamurile ... Daciei, Sarmaţiei, Sciţiei, a insulelor din Pont" (I, 47). Remarcăm că este prima atestare în izvoarele antice a numelui de *Dacia*, ca designînd o anumită regiune, dar etnicul *daci* este mult mai vechi după cum am văzut. Date geografice şi etnografice despre această ţară sînt înfăţişate în cărţile III, IV, VII, IX, XVIII, XXXII.

Pliniu (III, 18 (22), 127) combate eroarea, foarte răspîndită dealtfel în scrierile anterioare lui pe baza unei întîmplătoare coincidenţe de nume, între *Istria*, peninsula din nordul Adriaticei, şi *Hister* (Istros), că Dunărea ar fi avut un braţ care se vărsa în Adriatica, în faţa gurilor Padului. Greşita versiune a dat naştere şi variantei legendare după care argonauţii ar fi urmat, în retragerea lor din Pontul Euxin, cursul acestui braţ trecînd în Adriatica. Dar, fără consideraţii critice, Pliniu socoate autentică legenda, corectînd-o doar în sensul că *nava Argo* a fost trecută în Adriatica pe uscat. Autorul *Istoriei naturale* descrie şi litoralul Pontului Euxin (IV, 12, (24), 76, 78) prezentîndu-i forma şi dimensiunile în mii de paşi şi dînd date despre fauna mării: „În Pont nu pătrunde nici un animal vătămător pentru peşti, în afară de foci şi de delfini mici. Tonii intră de-a lungul ţărmului drept şi ies de-a lungul ţărmului stîng ... (observaţie corespunzînd direcţiei reale a curentului litoral circumpontic — *n.r.*). Dintre peştii care intră în mare, singurii ce nu se întorc sînt trihiile" (IX (20), 50, 52); este vorba probabil de scrumbia de Dunăre *(Alosa Pontica)*.

Despre Dunăre, Pliniu afirmă că primeşte şaizeci de afluenţi şi că se varsă în mare prin şase braţe: „Primul braţ este al Peucei[31], numit aşa din cauza insulei Peuce, de care e cel mai apropiat; el este absorbit de o mlaştină mare de nouăsprezece mii de paşi. Din albia acestui braţ*, mai sus de Histropolis (Histria), se formează un lac cu o circumferinţă de şaizeci şi trei de mii de paşi numit Halmyris (azi Razim — *n.r.*). Braţul al doilea se numeşte Naracustoma** (Gura îngustă — *n.r.*); al treilea Calonstoma*** (Braţul frumos — *n.r.*) lîngă insula

[30] G. POPA-LISSEANU, *op. cit.*, pp. 55—58; *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I. pp. 396—411.

[31] Numit şi Hieron Stoma „Gura Sacră" de către Strabon şi Claudiu Ptolemeu (pp. 23, 42) el corespunde cu actualul braţ „Sf. Gheorghe".

* Probabil Dunavăţul (al şaptelea) care dă în lacul Razim şi comunică cu marea prin Portiţa.

** Probabil unul din canalele braţului Sulina.

*** Tot un braţ al Sulinei.

www.dacoromanica.ro

sarmatică; al patrulea Pseudostomon* (Braţul fals — *n.r.*) cu insula Conopon Diabasis (Vadul ţînţarilor — *n.r.*), al cincilea Borion Stoma (Braţul de nord — *n.r.*) şi al şaselea Psilon Stoma" (Braţul gol — adică fără sălcii sau stuf — *n.r.*) (IV, 12 (24), 78).

Sintetizînd datele rămase de la autorii antici referitoare la gurile de vărsare ale Dunării reţinem că la Herodot Dunărea avea cinci braţe, la Strabon şapte braţe, la Pliniu şi Ptolemeu şase braţe (la Pliniu al şaptelea braţ apare sub forma unei bălţi), iar la Arrian cinci. În orice caz Delta Dunării era deja formată, însă de dimensiuni mai reduse şi se vărsa printr-un număr mai mare de braţe, decît azi.

Pliniu dă informaţii preţioase atît asupra locuitorilor regiunilor noastre, cît şi asupra unor populaţii migratoare care au poposit temporar pe acest teritoriu; fiind popoare nomade de călăreţi, acestea îşi exercitau puterea cu precădere în regiunile de stepă extracarpatice: „totuşi regiunile apropiate de ţărm au fost ocupate cînd de geţi, numiţi de romani daci, cînd de sarmaţi (...), cînd de sciţi (...) apoi de alani; iar în părţile mai de sus, între Dunăre şi Pădurea Hercinică, pînă la castrele de iarnă de la Carnuntum din Pannonia şi la hotarele de acolo cu germanii; cîmpiile şi şesurile sînt stăpînite de sarmaţii iazigi[32], iar munţii şi pădurile de daci, împinşi de primii pînă la rîul Pathissus" (Tisa) (IV, 25, 80)[33].

Pliniu ne dă informaţii preţioase asupra tradiţiei strămoşeşti a culturii grîului pe meleagurile noastre: „Grecia a apreciat şi grîul din Pont care n-a ajuns însă pînă în Italia (...). Grîul se deosebeşte şi în privinţa paiului, căci e de calitate mai bună cu cît acesta este mai greu. Grîul din Tracia este îmbrăcat în mai multe cămăşi din pricina frigurilor mari din acel ţinut. Din această cauză, şi fiindcă ogoarele sînt acoperite cu zăpadă, a fost creat grîul de trei luni, numit astfel pentru că, după aproape trei luni de la semănat, este cules odată cu grîul din restul lumii ..." (XVIII, 7(12), 63 şi 69).

Flavius Iosephus (37—100 e.n.) s-a născut la Ierusalim făcînd parte din secta fariseilor; participînd la o răscoală împotriva romanilor, cade prizonier al acestora, fiind eliberat mai tîrziu de către împăratul Vespasian căruia îi cîştigă încrederea. A trăit multă vreme la Roma unde a scris mai multe lucrări istorice despre neamul său, traduse chiar de el în greacă. Au rămas de la el: *Războiul iudaic* (περί τοῦ Ἰουδαικοῦ πολέμου), în care descrie răscoala la care a participat, şi *Arheologia iudaică* (Ἰόυδαικὴ ἀρχαιολογία), o istorie a neamului ebraic. În acestea găsim cîteva informaţii privitoare la regiunile noastre: astfel, aflăm că ordinul schimnicilor religioşi ai dacilor, numiţi de el „întemeietori" (πολισταί) şi pe care Strabon îi numea tot κτίσται („întemeietori") era analog sectei egalitare a „esenilor" iudaici. Iosephus ne povesteşte unele evenimente de la Dunărea de Jos din vremea lui Vespasian, ca invazia sarmaţilor din Dobrogea din anul 70 e.n. terminată după căderea în luptă a lui Agrippa cu victoria lui Rubrius Gallus şi cu întărirea limes-ului pe fluviu.

Silius Italicus (25—101 e.n.) a fost consul în anul 68. A scris o lucrare *Punica (Punicile)*, referitoare la al doilea război roman cu Hanibal, în care pomeneşte de daci, care întrebuinţau aceleaşi mijloace de luptă ca punii:

*Probabil unul din canalele actualului braţ Chilia.

[32] Sarmaţii iazigi pătrund în secolul I e.n., în vremea lui Tiberiu (prin N Daciei) în cîmpia dintre Dunăre şi Tisa (Alföld), teritoriu locuit în cea mai mare parte de daci.

[33] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, p. 403.

www.dacoromanica.ro

„Întrecîndu-i pe toţi, comandantul Hanibal, care se deosebeşte prin armele specifice ale patriei sale,

aruncă acum torţe fumegînde cu smoală aprinsă,
acum atacă neobosit cu ţăruşi, lănci, pietre
sau sloboade din arc săgeţi înmuiate în venin de viperă şi care
sînt de două ori vătămătoare
pe care le scoate mereu din tolba sa perfidă,
întocmai ca un dac din ţinuturile războinice ale pămîntului getic
care, bucuros că şi-a ascuţit săgeţile cu veninul din patria sa, le
aruncă pe neaşteptate la ţărmurile Istrului cu două nume" (I, 319—326).

Referirile la dubla numire a Dunării, *Danuvius* pe cursul superior şi mijlociu şi *Istros* (Hister) pe cursul inferior, erau uneori extinse de către scriitorii antici, cînd unul, cînd altul, asupra întregului curs.

Statius Papinius (cca 40/45—96 e.n.), poet roman născut la Neapoli, a scris sub Domiţian pe care l-a lăudat excesiv. Adesea, în versurile din poemele *Silvae* şi *Thebais*, se găsesc aluzii la dacii cu care împăratul său a dus război.

Valerius Martialis (cca 40—104 e.n.) poet roman, născut în Spania, oferă în apreciatele sale epigrame *(Epigrammata)*, nu totdeauna satirice, ştiri importante despre dacii din vremea războaielor acestora cu Domiţian[34]. El vorbeşte despre solia de nobili daci condusă de fratele lui Decebal, Diegis, care a fost trimisă să trateze pacea cu împăratul şi despre generalul său, Cornelius Fuscus, al cărui trup zăcea în pămîntul Daciei, unde fusese doborît în luptă. Poet de curte, el exaltă victoriile (mai mult presupuse) ale lui Domiţian, care „de trei ori şi-a spălat calul asudat în zăpada getică" (IX, 101, 18).

Valerius Flaccus (45—96 e.n.) a reluat tema de altădată a grecului Apollonius din Rhodos despre rătăcirea argonauţilor, scriind în latină o *Argonautică* a sa, cu navigaţia corabiei „Argo" pe Dunăre în sus. Ca şi Apollonios, adoptă versiunea fantezistă despre un braţ al Dunării spre Adriatica, la care s-a referit şi Pliniu cel Bătrîn.

Sex. Iulius Frontinus (cca 40—103 e.n.) ne-a lăsat o culegere de *Strategemata*, diferite stratageme (şiretlicuri de război) din istorie, printre care sînt povestite şi unele anecdote referitoare la locuitorii regiunilor noastre, ca de pildă cea întrebuinţată de Scorilo[35], rege dac, probabil tatăl lui Decebal, care pentru a-şi convinge supuşii de nevoia solidarităţii şi deci că nu este momentul potrivit pentru un nou atac împotriva romanilor, deşi aceştia erau angajaţi în lupte civile interne (dintre August şi Antonius) „a pus în faţa concetăţenilor săi doi cîini şi pe cînd se luptau între ei cu îndîrjire, i-a atacat un lup. Imediat cîinii s-au aruncat asupra acestuia, uitînd de cearta lor" (*Stratagemele*, I, 10, 4). De asemenea descrie manevra învăluitoare folosită cu succes de către generalul Minucius Rufus (consul în anul 110 î.e.n.) împotriva scordiscilor şi a dacilor, care a trimis în timpul luptei cîţiva călăreţi şi trîmbiţaşi să sune din partea opusă producînd

[34] În timpul lui Decebal se reiau războaiele dintre daci şi romani de unde şi creşterea atenţiei scriitorilor antici asupra problemei Daciei. Desigur că evenimentele petrecute, cît şi cele urmate din expediţiile de cucerire ale lui Traian, le întîlnim în lucrările anticilor în mod contradictoriu în funcţie de perioada în care au scris.

[35] Vezi şi C. DAICOVICIU, *op. cit.*, pp. 294—295.

www.dacoromanica.ro

panică, ca şi trucul regelui scit Atheas, care a trimis femei şi copii să mîne turme în spatele triballilor, făcîndu-i pe aceştia să creadă că sciţilor le-au sosit ajutoare.

Dion Chrysostomos (cca 40—120 e.n.), născut la Prusa în Bithynia, a activat la Roma în timpul lui Domiţian. Din cauza ideilor sale liberale contra stăpînirii romane este surghiunit în vremea lui Domiţian în ţinuturile geţilor, adică la curtea lui Decebal, unde a putut cunoaşte îndeaproape viaţa dacilor, despre a căror cultură ne-a lăsat informaţii foarte valoroase. Se reîntoarce la Roma în anul 97 e.n., în timpul lui Traian, şi scrie în limba greacă 80 de *Discursuri* (Λόγοι) dintre care s-au păstrat o bună parte, precum şi o *Istorie a geţilor*, astăzi pierdută, dar din care au mai rămas cîteva fragmente, reproduse de istoricii tîrzii, printre care istoricul got Iordanes (sec. VI e.n.). Într-unul din *Discursurile* sale păstrate, găsim ştiri de o deosebită semnificaţie pentru istoria Daciei privind oamenii şi locurile, precum şi menţiuni referitoare la vizita pe care o face în oraşul grec Olbia* de la gura Borysthene-ului, arătînd că mai înainte această importantă colonie milesiană fusese cucerită de oştile lui Burebista care supuseseră toate oraşele pontice, de acolo pînă la Apollonia din Tracia.

Plutarh (46—120 e.n.), grec din Chaeroneea în Beoţia, om de vastă cultură, a scris, printre multe alte lucrări, o celebră culegere intitulată *Vieţi paralele* (Βίοι παράλληλοι), conţinînd 26 de biografii ale celor mai de seamă personalităţi din istoria greacă, alternînd cu ale celor din istoria romană. În paginile acestei lucrări găsim informaţii şi despre ţinuturile noastre. Astfel, în descrierea acţiunii lui Alexandru Macedon la Dunăre împotriva triballilor, Plutarh aminteşte despre tratativele lui Perseus cu bastarnii[36] împotriva romanilor (Aemilius Paulus, 12), iar în altă biografie vorbeşte despre „regele get Dicomes" probabil căpetenie a geţilor din Cîmpia munteană, care a fost aliat al lui Marcus Antonius împotriva lui Octavian (*Antonius*, 63). Aventura lui Lisimah în stepele getice, unde, silit de sete, a fost nevoit să i se predea lui Dromichaites, este menţionată în *Vieţi* (*Demetrios*, 39), precum şi într-o altă lucrare a lui Plutarh, *Despre sănătate*.

Papirul Hunt, după numele învăţatului englez A.S. Hunt, care l-a publicat prima oară, este numit şi *Papirul British Museum 2851* după numărul de inventar al Muzeului din Londra unde se păstrează în prezent. A fost descoperit mai demult în Egipt. Scris în limba latină acest document reprezintă un *pridianum*, adică un registru de situaţie a efectivului *cohortei I Hispanorum veterana milliaria equitorta*, în vremea lui Traian[37]. Din cauza unor neclarităţi şi deteriorări ale caligrafiei sale, datarea documentului comportă discuţii, unii cercetători situîndu-l precis în anul 99 e.n.; alţii ceva mai tîrziu, între anii 105—108 sau 110—117

---

* Azi Porutino, în U.R.S.S.

[36] Neam războinic, bastarnii au intrat deseori în conflict cu dacii fiind respinşi sub regele Oroles (cca 200 î.e.n.).

[37] A. S. HUNT, *Register of a cohort in Moesia*, în vol. *Raccolta di scritti in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, pp. 265—272; GH. CANTACUZINO, *Un papyrus latin relatif à la défense du Bas-Danube*, în „Revue historique du Sud-Est européen", V, 1928, p. 38—74; R. O. FINK, *Hunt's pridianum: British Museum Papyrus 2851*, în „The Journal of Roman Studies", XLVIII, 1958, p. 102—116; R. SYME, *The Lower Danube under Trajan*, în „The Journal of Roman Studies", XLIX, 1959, p. 26—33; R. VULPE, *Muntenia şi Moldova de Jos în timpul lui Traian în lumina unei noi lecturi a papirului Hunt*, în „Studii clasice", II, 1960, pp. 337—537; VL. ILIESCU, în *Izvoare privind istoria României*, I, p. 467—471.

www.dacoromanica.ro

e.n. Din răspîndirile efectivului respectivei cohorte reiese că la data în discuţie, fie în ajunul războaielor dacice, fie în cursul desfăşurării lor, Cîmpia Munteniei şi a Olteniei, precum şi Moldova de Jos erau posesiuni romane aparţinînd provinciei Moesia Inferioară. Soldaţii din această unitate sînt precizaţi ca ţinînd garnizoană la *Piroboridava* (Poiana) pe Siret şi ca detaşaţi la Buridava (Stolniceni) pe Olt, iar alţii sînt trimişi să participe la o expediţie tot în stînga Dunării şi să însoţească transporturile de grîne strînse de acolo. Cohorta făcuse parte din trupele Egiptului şi de curînd fusese transferată în Balcani. Pridianul datează din acel moment cînd transferarea nu fusese complet efectuată.

Balbus (sec. I-II e.n.), un însemnat gromatic roman (inginer în măsurători) care l-a însoţit pe Traian în cursul războaielor purtate împotriva dacilor, a efectuat diferite construcţii şi măsurători topografice în Dacia. A scris un tratat despre topografie, din care s-au păstrat numai cîteva fragmente conţinînd şi ştiri despre activitatea sa din ţara cucerită de la Decebal. Astfel, într-o lucrare dedicată colegului său de meserie Celsus, cu privire la *Expositio et ratio omnium formarum (Expunerea şi teoria figurilor geometrice)*, el spune că operaţiunile militare ale lui Traian solicitau să se facă măsurători ştiinţifice pentru trasarea precisă a poziţiei şi planului castrelor, pentru proiectarea precisă a podurilor în raport cu lărgimea rîurilor, pentru calcularea de la distanţă a înălţimii munţilor fortificaţi care urmau să fie cuceriţi. E menţionat fără detalii şi un instrument, inventat de Celsus, care îi înlesnise măsurătorile.

Este de regretat că nu s-a păstrat mai mult din lucrările acestui geometru şi cartograf, care după cum se vede reprezentau un adevărat tezaur de precizii cartografice privind ţara noastră.

Pliniu cel Tînăr (61/62—114 e.n.), nepot şi fiu adoptiv al lui Pliniu cel Bătrîn, a fost el însuşi o personalitate distinsă, care a ocupat funcţii politice sub Domiţian şi Traian (consul, apoi guvernator al provinciilor Pont şi Bithynia), fiind totodată orator şi scriitor distins ş.l romanilor. A lăsat un discurs elogios *(Panegyricus)* închinat împăratului Traian şi scrisori în nouă cărţi *(Epistularum libri novem)*, dintre care una conţine corespondenţa sa cu împăratul din timpul misiunii sale din Bithynia. În *Panegyricus*, discurs rostit în senat în anul 100, în ajunul războiului dacic al lui Traian, se fac aluzii critice la războaiele lui Domiţian şi la pacea de compromis încheiată de acesta cu Decebal, precum şi prevederi asupra succesului apropiatului război care se proiecta; se insistă asupra climei din timpul iernii, anotimp favorabil inamicilor transdanubieni. În *Scrisori*, redactate ulterior, vorbeşte de condiţiile grele ale războaielor duse de Traian în Dacia (VIII, 4), iar din corespondenţa sa cu Traian aflăm o serie de detalii în privinţa relaţiilor Moesiei Inferioare cu Bizanţul şi Bithynia, precum şi o ştire despre relaţiile diplomatice ale lui Decebal cu Pacorus, regele parţilor (X, 74)[38]. Voind să sape un canal navigabil între Marea Neagră şi un loc de lîngă Nicomedia, Pliniu este sfătuit de Traian să se asigure mai întîi de raportul nivelurilor apelor respective şi să ceară în această privinţă un specialist în asemenea măsurători *(librator)* din provincia Moesia Inferioară, care „nu duce lipsă de atari meşteri" (X, 61—62).

Împăratul Traian (53—117 e.n., pe tron 98—117) însuşi şi-a scris impresiile din războaiele pe care le-a condus împotriva eroicului rege Decebal şi a statului dac, într-o lucrare numită *Dacica*, alcătuită din mai multe „cărţi". Din nefericire,

[38] Cf. D. TUDOR, în vol. „Studii şi articole de istorie", Bucureşti, 1956, p. 19—30.

www.dacoromanica.ro

această operă care ar fi fost de o importanță capitală pentru cunoașterea geografiei antice a țării noastre, a civilizației și culturii dacilor a dispărut cu desăvîrșire. Dacă știm că a existat e grație criticii aspre pe care i-o face un gramatic din secolul al VI-lea, *Priscianus* (VI, 13, p. 205), în legătură cu valoarea inferioară literară a lucrării *(un admodum simpliciter et militariter)*, cum bine l-a caracterizat și criticul literar și istoricul german H. Peter de la începutul sec. al XX-lea.

Citînd, ca exemplu de stil plicticos următoarele cinci cuvinte din capitolul cărții I, în care era descrisă înaintarea forțelor armate în prima campanie, *inde Berzobim, deinde Aizi processimus* („de acolo am înaintat spre Berzobis apoi spre Aizis"), exigentul critic a salvat o informație esențială pentru reconstituirea drumului urmat de împăratul Traian la începutul războiului din anul 101 e.n., căci localitățile menționate: Berzobis (azi Berzovia) și Aizis sau Azizis (undeva pe actualul rîu Pogăniș) apar mai tîrziu pe *Tabula Peutingeriana* ca stațiuni ale drumului care, venind de la Lederata pe Dunăre, continua prin Banat spre Tibiscum (Jupa-Caransebeș) și apoi pe valea Bistrei spre Sarmizegetusa. *Dacica* lui Traian, a cărei dispariție nu poate fi regretată deajuns, a inspirat mai toate lucrările antice în mare parte, de asemenea, pierdute, care tratau despre războaiele cu Decebal, precum și lunga istorie în figuri sculptate de pe Columna lui Traian de la Roma[39].

Criton (sec. II e.n.), medic militar grec din Pieria, Macedonia, l-a însoțit pe împăratul Traian în războaiele acestuia din Dacia, pe care le-a descris în limba greacă în lucrare intitulată *Getika (Getica)*, astăzi, în cea mai mare parte, pierdută.

Au rămas din această operă doar cîteva fragmente citate de alți autori mai tîrzii (Joannes Lydos, *De magistratibus*, II, 28). Din acestea aflăm, de pildă, despre evaluarea cantităților de aur și argint ale lui Decebal căzute în mîna romanilor (cifre însă foarte mult exagerate), fapt ce implica o exploatare continuă a zăcămintelor auro-argentifere, precum și despre obiceiul diviziunii sarcinilor de război în armata dacă, ceea ce dovedește un aparat de stat destul de dezvoltat, unii șefi fiind puși să supravegheze lucrările agricole, iar alții să aibă grijă de fortificații.

Iuvenal (cca 60—130 e.n.), poet satiric, a scris sub domnia lui Traian și Hadrian. În versurile sale, el confirmă știrea că dezastrul lui Cornelius Fuscus din anul 87, sub Domițian, a avut loc în Carpați, unde trupul său era prada „vulturilor din Dacia" *(Satirarum libri quinque*, IV, 111)[40].

P. Cornelius Tacitus (Tacit) (55— cca 120 e.n.), unul dintre cei mai mari istorici romani, a lăsat o prețioasă carte de etnografie, *Germania* sau *De origine et situ Germanorum (Despre originea și țara germanilor)*, în care, printre altele, se dau utile informații despre bastarnii și despre burii mebilici, vecini cu dacii. În operele sale de mare valoare *Historiae (Istoriile)* și *Annales (Analele)*, povestind istoria romană de la Augustus pînă la Vespasian sînt adesea pomenite regiunile noastre. În *Annales* se vorbește pe larg despre situația regatului odris al Traciei în vremea împăratului Tiberius și despre marea răscoală a tracilor din anul 26 e.n., iar în *Historiae* sînt descrise, stăruitor, războaiele civile de după moartea lui Nero și luptele împotriva atacurilor dacilor și sarmaților (probabil au participat și ele-

[39] Cf. H. DAICOVICIU, *Dacii*, p. 224.
[40] *Izv. Ist. Rom. (Fontes)* ... I, p. 504.

www.dacoromanica.ro

mente sarmate) care, profitînd de aceste disensiuni romane, au atacat de nenumărate ori provincia Moesia. Amănunţit este redată victoria romană împotriva călăreţilor sarmaţi, care invadînd nordul Dobrogei în iarna anului 67—70 au fost nimiciţi uşor.

Memnon (prima jumătate a sec. II e.n.), a scris o istorie a cetăţii sale *Heraclea Pontica*, metropola cetăţii elenice Callatis (Mangalia) din Dobrogea. Din această lucrare nu s-au păstrat decît fragmente, dintre care unul este preţios fiindcă relatează războiul care a avut loc pe la anul 260 î.e.n. între Bizanţ şi Tomis, pe de o parte, şi Callatis şi Histria pe de alta, terminat cu victoria Bizanţului şi ascensiunea economică a Tomisului[41].

Suetoniu (cca 70—150 e.n.), istoric roman care a trăit sub domnia lui Traian şi Hadrian, a scris printre altele *Vitae duodecim Caesarum (Viaţile celor 12 Caesari)*, tratînd despre seria împăraţilor pînă la Domiţian. El ne confirmă ştirea că Iulius Caesar proiecta, puţin înainte de a fi ucis, o expediţie şi la Pontul Euxin pentru că „...dorea să ţină în frîu pe daci, care se răspîndiseră în Tracia şi în Pont ..." (*Iulius*, XLIV, 6; *Augustus*, VIII, 4). De asemenea menţionează înfrîngerile lui Domiţian în războaiele pe care le-a dus „de nevoie" *(necessario)* „împotriva dacilor", precum şi succesul cu care în cele din urmă a încheiat aceste războaie (*Domitianus*, VI, 1).

L. Annaeus Florus (prima jumătate a sec. II e.n.) a scris *O scurtă istorie a războaielor Romei* în care ne lasă şi unele amănunte despre noi pe care nu le găsim în alte izvoare. Vorbeşte de obiceiurile crude ale tracilor în războaie şi de impetuozitatea scordiscilor: „Cei mai sălbatici dintre toţi tracii au fost scordiscii"[42] (în realitate erau triburi de neam celtic care s-au aşezat la sfîrşitul secolului IV î.e.n. în nordul Serbiei, în regiunea de confluenţă a rîurilor Sava, Tisa şi Morava cu Dunărea), precum şi despre prudenţa comandantului roman Scribonius Curio, care, ajungînd pentru prima oară la Dunăre (pe la Porţile de Fier), a pregetat să pătrundă în Dacia „fiind înspăimîntat de întunecimea codrilor de acolo". Pădurile, văile şi depresiunile carpatice oferind locuri minunate de adăpost au determinat pe scriitorul antic să spună că „Dacii trăiesc nedezlipiţi de munţi" *(Daci montibus inhaerent)* şi că de acolo atacau „sub conducerea regelui Cotiso" Imperiul roman iarna „ori de cîte ori Dunărea, îngheţată de ger, îşi unea malurile" (*Războaiele cu dacii*, II, 28 [IV, 12], 18).

Fronto (cca 100—169 e.n.), originar din Africa, a ocupat înalte demnităţi la Roma şi, ca eminent profesor de retorică şi filosofie, a fost maestrul lui Marcus Aurelius. În scrierile sale dă cîteva amănunte inedite în legătură cu războaiele dacice ale lui Traian. Astfel, vorbeşte de efectul teribil al săbiilor dace în formă de coasă *(Dacorum falces)*, face o aluzie la capturarea consularului Longinus de către Decebal, motivează părăsirea cuceririlor traiane din Mesembria de către Hadrian, dar transmite şi ştirea falsă că acesta ar fi procedat la fel cu Dacia.

---

[41] Cf. D. M. PIPPIDI, D. BERCIU, *Din istoria Dobrogei (Geţi şi greci la Dunărea de Jos)* Edit. Academiei, I. Bucureşti, 1965, p. 222; R. VULPE, *Note din istoria tomitană*, în „Pontice", II, 1969, pp. 154—155.

[42] *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)* p. 521.

www.dacoromanica.ro

Flavius Arrianus (Arian) (cca 95—175 e.n.), născut în Nicomedia (Bithynia), mare istoric, geograf şi comandant de oşti, a scris mai multe lucrări în limba greacă, dintre care pentru noi un interes deosebit îl au: *Periplus Ponti Euxini (Călătorie în jurul Pontului Euxin)* şi *Anabasis*, în care sînt tratate expediţiile lui Alexandru Macedon.

În prima lucrare este descrisă, cu multe amănunte, mica insulă stîncoasă de la gurile Dunării, pe care o găsim şi la Pliniu cel Bătrîn şi ceilalţi autori antici, *Leuce* (*leukos* „alba") care a intrat în mitologie ca sanctuar al cultului lui Ahile, frecventată de corăbierii Pontului Euxin: „Pentru cineva care ar naviga din regiunea acestei guri drept spre larg cu vîntul de nord-vest, se arată o insulă pe care unii o numesc Insula lui Ahile, alţii Alergarea lui Ahile, iar alţii îi spun Leuce"[43] (21,1). Autorul se înşală, însă, făcînd confuzia, pe care o întîlnim şi la alţi scriitori, datorită asemănării numelui, între această insulă şi „Drumul (sau Alergarea) lui Ahile", care se află la gura Niprului. Tot în această lucrare sînt date şi distanţele dintre braţele Dunării, distanţe care nu toate mai corespund azi: „De la gura Istrului, numită Psilon, şi pînă la cea de-a doua gură sînt şaizeci de stadii[44]. De aci şi pînă la gura ce se numeşte Calon sînt patruzeci de stadii. Iar de la Calon la a patra gură a Istrului cu numele de Naracon sînt alte şaizeci de stadii. De aci la a cincea gură (Hieron — *n.r.*) sînt o sută douăzeci de stadii" (24, 1—2). De asemenea sînt arătate şi distanţele dintre localităţile de pe litoral. De la ultima gură şi „pînă la cetatea Istria sînt cinci sute de stadii, *(Ptolemeu, III, 10, 3, indică 425 stadii)*, iar de la Istria pînă la cetatea Tomis trei sute de stadii (la Strabon, VII, 6, 1: 250 stadii — *n.r.*). De la Tomis pînă la cetatea Callatis, sînt alte trei sute de stadii ..." (24, 1—3).

În cea de-a doua lucrare *Expediţiile lui Alexandru*, scrisă cu multă conştiinciozitate după însăşi notele de campanie ale generalului lui Alexandru, Ptolemeu al lui Lagos (viitorul rege al Egiptului), este vorba şi de expediţia din anul 355 î.e.n. împotriva triballilor (neam tracic de la nord-vest de Balcani, din dreapta Dunării, cam în faţa gurii Oltului) întrucît aflase că vor să se răscoale, cu care prilej tînărul rege macedonean a făcut o incursiune împotriva aliaţilor acestora, geţii din stînga fluviului (din Romanaţi sau Teleorman), care au locuit acolo în toate timpurile[45].

Zice Arian: „... pe Alexandru îl cuprinse dorinţa de a trece pe malul celălalt al Istrului. Pe una din corăbii se urcă şi el. Apoi, puse să se umple cu paie burdufuri din pielea corturilor sub care se adăposteau ai săi; adună din regiune cît putu mai multe luntre dintr-un singur trunchi (căci acestea se aflau din belşug, deoarece locuitorii de pe malurile Istrului le folosesc pentru pescuit în Istru sau cînd merg unii la alţii pe fluviu, iar mulţi fac cu ele piraterie). După ce adună foarte multe de acestea, trecu pe ele cît mai mulţi soldaţi. Cei care trecură împreună cu Alexandru erau cam la vreo mie cinci sute de călăreţi şi vreo patru mii de pedestraşi" (I, 3, 5—6).

. . . . . .

Ajunşi în lunca geţilor, ostaşii lui Alexandru sînt surprinşi de întinsele lanuri de grîu, dovadă că ocupaţia de căpetenie a dacilor era agricultura.

„În cursul nopţii merseră prin locuri unde holdele de grîu erau îmbelşugate. În felul acesta rămaseră mai neobservaţi în înaintarea lor pe mal. Cu ivirea zori-

[43] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, I, pp. 589—591; G. POPA-LISSEANU *op. cit.*, II. pp. 50—57; S. MEHEDINŢI, *Arriani Periplus Ponti Euxini*, în „Bul. Soc. geogr. rom.", Bucureşti, 1893.

[44] Un stadiu în vremea romană era egal cu 185 m.

[45] *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, pp. 585—587.

www.dacoromanica.ro

lor, Alexandru o porni prin holde. El porunci pedestraşilor să înainteze, culcînd grîul cu lăncile înclinate, pînă a ajuns la pămîntul necultivat. Cîtă vreme călăreţii înaintară prin holde, falanga îi urma (...). Dar geţii nu ţinură piept nici măcar primului atac al cavaleriei. Ei rămaseră uimiţi de îndrăzneala cu care într-o singură noapte trecuseră atît de uşor cel mai mare dintre fluvii, Istrul, fără să facă pod la locul de trecere (...). Mai întîi, ei fugiră spre un oraş, care se afla la o depărtare de o parasangă (30 de stadii*) de Istru. Cînd văzură că, lăsînd în frunte pe călăreţi, Alexandru duce în grabă falanga de-a lungul fluviului, pentru ca nu cumva pedestraşii să fie încercuiţi de geţii care stăteau la pîndă, geţii părăsiră şi oraşul, care nu era bine întărit. Îşi luară copiii şi femeile pe cai, cît puteau duce caii. Ei se retraseră cît putură mai departe de fluviu, prin locuri singuratice. Alexandru cuceri oraşul şi luă toată prada pe care o lăsaseră geţii" (I, 4, 1—4).

Urmează alte relatări, în legătură cu primirea solilor din partea populaţiilor ce locuiau pe malurile Dunării înspre Adriatica (I, 4, 6—8)[46].

Appianus (Apian) (cca 100 — cca 161) s-a născut la Alexandria, dar a trăit multă vreme la Roma unde a ocupat funcţii importante în ordinul ecvestru. Apoi a fost trimis ca *procurator Augusti* în Egipt. A murit după anul 161 e.n. A scris în greceşte o întinsă *Istorie romană* (Ρωμαϊκαὶ ἱστορίαι) în 24 de cărţi, din care ne-au rămas întregi doar 10, grupate pe popoarele cu care Roma a dus războaie. Importante pentru noi sînt cărţile referitoare la Macedonia, la Mithridates şi la Războaiele civile.

Este un critic nu numai erudit şi bogat informat, dar onest şi imparţial, aşa că opera lui poate fi utilizată cu încredere. Informaţiile pe care le dă cu privire la ţara noastră şi la regiunile vecine sînt preţioase. În „prefaţă" el spune: „Pornind să scriu *Istoria romană* am socotit necesar să înfăţişez la început hotarele provinciilor aflate sub stăpînirea romană" (1, 1). Enumerînd şi descriind aceste provincii, el ajunge să vorbească şi de „misii din Europa" (moesii), precum şi de traci („cîţi se află în preajma Pontului Euxin"; 3, 8). De asemenea pomeneşte despre stăpînirea romanilor peste geţii de dincolo de Istru „pe care îi numesc daci" (4, 15).

În cartea privitoare la *Macedonia* (IX), prezentînd faptele de arme ale popoarelor sud-dunărene, menţionează şi pe geţii transdanubieni care ajutau aceste popoare împotriva romanilor. Cu deosebire sînt interesante tratativele regelui macedonean Perseus[47] purtate cu conducătorul geţilor Cloilios, pe care ar fi voit să-l tocmească împotriva romanilor, fără a-l plăti înainte, ceea ce a dus la ruperea alianţei. Cu acest prilej sînt arătate diferenţele sociale din democraţia militară getică (18, 1—3).

În *Illyrica* (IX), de asemenea sînt menţionaţi geţii de dincolo de Istru unde s-au refugiat tribalii şi autariaţii iliri în secolul al III-lea î.e.n. (2, 3; 4, 8). Ultimii „au cutreierat cale de douăzeci şi trei de zile (venind dinspre Adriatica — *n.r.*) şi, în cele din urmă, s-au aşezat într-un ţinut mlăştinos şi nelocuit, aparţinînd geţilor, lîngă seminţia bastarnilor" (Illyrica, 3, 5; 4, 8)[48].

* = 5500 m.

[46] *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)* I, p. 587.

[47] Vezi şi Plutarh şi Titus Livius (p. 23 şi 32).

[48] Prin această migraţie a lor se pot explica elementele ilirice descoperite în necropolele de la Gogoşu şi Balta Verde (Mehedinţi) din bălţile Dunării oltene. Cf. AL. VULPE, *Tracii şi ilirii la sfîrşitul primei epoci a fierului în Oltenia*, în „Stud. şi cercet. de ist. veche", t XIII, 1962, 2, p. 307—324; vezi şi *Dicţionar de istorie veche a României*, pp. 341—342.

www.dacoromanica.ro

Mai departe, în aceeaşi carte, înfăţişînd acţiunile militare ale lui Octavian de pe teritoriul Pannoniei, vorbeşte de cetatea Segeste de pe rîul Sava oraş bine întărit pe care „Cezarul dorea foarte mult să-l ocupe spre a-l folosi ca depozit [de aprovizionare] în războiul pe care îl proiecta împotriva dacilor şi bastarnilor, care sînt dincolo de Istru" (22, 65). Acest război n-a mai avut loc.

Tot în *Illyrica*, Appian povesteşte prima expediţie romană din Dobrogea, la 72—71 î.e.n., cînd M. Terentius Varro Lucullus a supus cetăţile pontice Apollonia, Mesembria, Odessos, Dionysopolis, Callatis şi Histria (29, 84). El ne mai spune că, în afară de Dalmaţia şi toate provinciile dunărene: Raetia, Noricum, Pannoniile, Moesiile (plus Dacia, pe care o omite), instituţia fiscală *portorium Illyrici* ('Ιλλυρικὸν τέλος) se întindea pînă la Pontul Euxin (6, 15).

Din cartea despre *Mithridates* aflăm, printre altele, că acest rege pontic dispunea, împotriva romanilor, de alianţa oraşelor elenice din Pontul Euxin, precum şi de popoarele dinprejurul acestei mări, menţionîndu-se, printre alţii „corallii (o populaţie blondă de prin Dobrogea — *n.r.*)[49] şi neamurile trace, care locuiesc lîngă Istru" (desigur geţii) şi cele din „preajma munţilor Rhodope şi Haemus", precum şi bastarnii „cei mai puternici dintre toţi aceştia" (15,53; 69, 293).

În cartea despre *Războaiele civile* ('Εμφύλια) se vorbeşte despre expediţia proiectată de Iulius Caesar împotriva geţilor „neam oţelit în lupte şi iubitori de război" şi zădărnicită prin asasinarea sa (II, 110), apoi de îngrijorarea ce există la Roma după acest asasinat, că geţii ar fi urmat să-i atace pe romani, ceea ce i-a înlesnit lui Marcus Antonius să obţină comanda unei armate utilizată de el apoi în scopuri personale.

Dionysios-Periegetul s-a născut în Susiana şi a trăit în prima jumătate a secolului al II-lea. A scris *Orbis descriptio (Descrierea pămîntului)*, compusă în 1187 de versuri, în care menţionează:

„În apropiere de Rin izvoreşte Istrul cel sacru,
care se îndreaptă spre răsărit pînă la Pontul
Euxin unde îşi varsă cu zgomot toată spuma apelor sale
prin cinci guri[50] în jurul (insulei) Peuce.
În partea sa dinspre miazănoapte, se întind răspîndite
numeroase triburi pînă la intrarea Lacului Meotic;
germani, sarmaţi şi geţi şi bastarni
ţara imensă a dacilor, alanii cei viteji"

Ptolemeu (cca 90—168 e.n.), astronom şi geograf grec, pe numele său de cetăţean roman *Claudios Ptolemaios*, s-a născut la Ptolemais în Egipt şi a trăit mai toată viaţa la Alexandria. Numele său derivă din acela al localităţii sale natale, fără nici o altă legătură cu dinastia regilor Ptolemei care domniseră în Egipt înaintea romanilor. A scris, în greceşte, numeroase lucrări de ştiinţă, dintre care cîteva, păstrate în întregime, s-au bucurat de un excepţional prestigiu de-a lungul veacurilor. Două se impun în primul rînd atenţiei: pe de o parte Μεγάλη σύνταξις *(Marea compoziţie)* sau Σύνταξις μαθηματική *(Compoziţie*

[49] Originea acestei populaţii, pomenită şi de Strabon şi de Ovidiu, sau de Valerius Flaccus e în discuţie. Mulţi o consideră celtică, dar nici alte provenienţe nu sînt excluse. Cf. R. VULPE, ION BARNEA *Din istoria Dobrogei*, II, *Românii la Dunărea de jos*, Edit. Academiei R.S.R. Bucureşti, 1968, pp. 39—40 şi nota 66.

[50] Vezi Plinius cel Bătrîn (p. 29) şi Arrian (p. 36).

www.dacoromanica.ro

matematică), cunoscută curent şi sub numele de *Almagesta* (nume dat ulterior de arabi), pe de alta *Geographia* sau, după titlul său originar Γεωγραφικὴ ὑφήγησις. *(Îndreptar geografic)*[51] care pentru noi are o deosebită importanţă deoarece ne permite să tragem o serie de concluzii referitoare la situaţia daco-geţilor şi a vechimii aşezărilor.

În *Geographia* au fost adunate toate determinările de longitudine şi latitudine care, cu mijloacele empirice din epoca respectivă, se făcuseră pentru stabilirea localităţilor cunoscute. Lucrarea este predominată de preocupări cartografice, fără a se da atenţie altor probleme ale geografiei. Sub aspectul cartografic însă prezintă, printre altele, meritul, deşi neluat în consideraţie pînă la Mercator, de a fi pus bazele metodei de proiectare plană pentru construirea hărţilor.

Geographia sa nu este o operă originală, ci reproduce, cu îndreptări şi adăugiri, datele vechilor geografi ionieni şi eleni şi în special harta geografică a lui Marinus din Tyrus (cca 120 î.e.n.) întocmită pe la sfîrşitul secolului I e.n., azi pierdută. Iată ce spune Ptolemeu însuşi cu privire la acest izvor al său: „Marinus din Tyrus, cel mai nou dintre aceia care în timpul nostru au cultivat geografia, pare a se fi ocupat de dînsa cu mult zel, deoarece se vede că el a avut cunoştinţă de un mare număr de relaţii, afară de cele cunoscute mai înainte şi că a studiat cu grijă mai toate scrierile anterioare, aducînd corecturile necesare faptelor admise din greşeală, ca sigure, nu numai de aceşti autori, dar şi de el însuşi prima dată. Aceasta se poate vedea din diferitele ediţii ale corectărilor făcute de dînsul *Tabelei geografice*". Mai departe Ptolemeu arată că „s-a silit — păstrînd de la Marinus din Tyrus tot ce n-a avut nevoie de îndreptare — să facă mai limpede şi mai înţeles, prin ajutorul informaţiilor, mai noi, şi printr-o aşezare mai bună a locurilor din hartă, tot ceea ce lăsase Marinus întunecos şi încurcat" (I, 11—24).

Aşa cum se prezintă, *Geographia* lui Ptolemeu concretizează suma progreselor realizate în cunoaşterea geografiei cartografice din antichitate. Aceste progrese îmbrăţişaseră un spaţiu enorm, ca efect al marii extinderi a relaţiilor economice din epoca elenistică şi din primele secole ale Imperiului roman. Cunoştinţele geografice dobîndite de pe spaţii vaste ale lumii antice erau adunate cu deosebire în arhivele şi bibliotecile marilor centre comerciale din Orient şi nu întîmplător au fost puse în valoare tocmai de eruditi provenind din asemenea centre, ca Tyrul din Fenicia şi Alexandria din Egipt. Lucrarea lui Ptolemeu fiind ultima în genul său care s-a produs în vechime şi singura care s-a păstrat, a exercitat o enormă influenţă asupra evului mediu pînă la Renaştere, dealtfel ca şi *Almagesta* sa. Influenţă binefăcătoare în ce priveşte cunoştinţele geografice, dar profund dăunătoare în ştiinţa astronomică europeană prin concepţia geocentrică pe care a promovat-o, sprijinită dogmatic de Biserică, concepţie care a întîrziat, cu multe secole, viziunea justului sistem heliocentric, pe care abia Copernic, în secolul al XVI-lea, a reuşit să-l descopere. De fapt a fost o redescoperire, căci printre predecesorii lui Ptolemeu, în epoca elenistică, existaseră învăţaţi care îl prevăzuseră, cum a fost *Aristarh din Samos* (sec. III î.e.n.), dar, din nefericire aceia au rămas izolaţi şi neînţeleşi chiar în vremea lor, impunîndu-se posterităţii tocmai sistemul greşit susţinut şi de Ptolemeu.

Geographia lui Ptolemeu, o operă prin excelenţă cartografică, nu s-a păstrat totuşi însoţită de o hartă şi nici nu se ştie dacă a întocmit vreodată o asemenea

[51] *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, I, p. 535 şi urm.

www.dacoromanica.ro

anexă. Harta lumii care însoţeşte opera lui Ptolemeu a avut la bază harta lui Marinus. Dar pe baza textului lucrării, care e de fapt o listă de localităţi şi puncte precizate prin coordonate, au putut fi construite ulterior diferite hărţi, dintre care cea mai veche cunoscută, datînd de prin secolul al XII-lea e.n., s-a păstrat la Mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos. Din cauza imperfecţiunii măsurătorilor din antichitate (după zile de navigaţie şi de marş, cu orientări după stele, precum şi datorită adoptării unei cifre prea mici pentru circumferinţa pămîntului) şi a diferitelor erori de transcriere şi de interpretare a ştirilor folosite, coordonatele lui Ptolemeu apar destul de eronate în raport cu cele riguros stabilite în timpul nostru. Totuşi, graţie comparaţiilor de greşeli, hărţile obţinute pe baza lor corespund în linii mari realităţii. Principalul izvor a lui Ptolemeu folosit pentru regiunile nordice, deci şi despre Dacia, a fost Marinus, dovada fiind că elementele redate de Ptolemeu nu mai corespund cu epoca lui.

Date despre ţara noastră găsim în cartea a III-a a *Geographiei*, în capitolele despre aşezarea Daciei şi Moesiei (Harta a IX-a a Europei).

Dacia este prezentată ca o unitate aparte, cu numeroase numiri etnice şi de localităţi, cărora le determină şi poziţia lor geografică, hotarele ei depăşind în descriere pe harta lui Ptolemeu limitele statului lui Decebal sau al Daciei romane, acest fapt dovedind că autorul a utilizat lucrări mai vechi care cuprindeau regiunile locuite efectiv de daci.

„Dacia se mărgineşte la miazănoapte cu acea parte a Sarmaţiei europene[52], care se întinde de la muntele Carpatos[53] pînă la cotitura pomenită a fluviului Tyras (Nistru, U.R.S.S. — *n.r.*) la apus cu iazigii metanaşti, pe lîngă rîul Tibiscos (Tisa — *n.r.*), iar la miazăzi cu acea parte a fluviului Dunărea care merge de la vărsarea rîului Tibiscos pînă la Axiopolis de unde, pînă în Pont şi la gurile sale, Dunărea se numeşte Istru ..." (III, 8, 1). În continuare sînt date gradele de latitudine şi longitudine ale „cotiturilor" pe care le face Dunărea în punctele de confluenţă cu Tibiscos, Rabon, Ciabrus, Aluta, Oescus, şi la Axiopolis şi Dinogetia (III, 8, 2)[54].

Ptolemeu menţionează de la vest la est şi de la nord la sud existenţa a numeroase triburi, nuclee de viaţă organizată, şi anume: „anarţii, teuriscii şi costobocii, iar dedesubtul lor [vin] predavensii şi ratacensii şi caucoensii, tot aşa mai jos de aceştia (sînt) biefii, buridevensii şi cotensii şi mai jos de ei albocensii, potulatensii şi sensii, după care [sînt], în partea cea mai de miazăzi, saldensii, ceiagisii şi piefigii" (III, 8, 3). Dintre denumirile înşirate s-a stabilit că în cea mai mare parte (12) erau sigur triburi dacice[55], aşezate pe grupe de cîte cinci în vestul, în centrul şi în răsăritul Daciei. Din datele lui Ptolemeu asupra triburilor şi localităţilor, cît şi din izvoarele mai vechi istorice şi geografice se desprinde concluzia că dacii prin mărimea numerică a lor, prin organizarea şi civilizaţia lor erau într-adevăr, dintre popoarele de la Dunărea de Jos, cei mai primejdioşi pentru romani. Acest fapt explică, dealtfel, şi permanenţa şi continuitatea lor neîntreruptă în teritoriul carpato-pontic-danubian şi în regiuni întinse în jurul acestui spaţiu.

---

[52] Regiunea dintre Vistula şi Don.

[53] Probabil Beskizii Răsăriteni şi Carpaţii propriu-zişi.

[54] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)* I, pp. 541—543. Vezi pentru interpretarea rîului Tibiscos p. 44.

[55] Vezi C. C. GIURESCU şi DINU C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 62—63.

www.dacoromanica.ro

În ceea ce priveşte oraşele, Ptolemeu dă un catalog de 44 nume de localităţi dacice[56], cele mai însemnate oraşe din Dacia fiind următoarele: *Ruconium* (46°30′ : 48°10′), *Docidava* (47°20′ : 48°), (probabil în partea de nord a Crişanei), *Porolissum* (Moigrad) (49° : 48°), *Arcobadara* (50°40′ : 48°), *Triphulum* (52°15′ : 48°15′), *Patridava* (53° : 48°10′), *Carsidava* (53°20′ : 48°15′) (ultimele trei aşezate în ţinutul costobocilor, în nordul Moldovei), *Petrodava* (Piatra Neamţ — Bîtca Doamnei?) (53°45′ : 47°40′), *Ulpianum* (47°30′ : : 47°30′), *Napoca* (Cluj) (49° : 47°40′), *Patavissa* (*Potaissa*, Turda) (49° : 47°20′), *Salinae* (Ocna Mureşului) (49°15′ : 47°10′), *Praetoria Augusta* (50°30′ : 47°), *Sangidava* (51°30′:47°30′) (pe cursul superior al Mureşului, prin părţile Topliţei?), *Angustia* (Breţcu) (52°15′ : 47°15′), *Utidava* (Tiseşti — Tg. Ocna?) (53°10′ : : 47°40′), *Marcodava* (49°30′ : 47°) (în centrul Podişului Transilvaniei, la nord-est de Apulum), *Ziridava* (45°30′ : 46°20′), *Singidava* (48°: 46°20′) (probabil la sud de Munţii Apuseni?), *Apulum* (Alba Iulia) (49°15′ : 46°40′), *Germizera* (*Germisara*, Geoagiu) (49°30′ : 46°15′), *Comidava* (*Cumidava*, Rîşnov) (51°30′ : 46°40′), *Ramidava* (Drajna de Sus?) (51°50′ : 46°30′), *Pirum* (51°15′ : 46°), *Zusidava* (52°40′ : 46°15′) (aproximativ prin nord-estul Munteniei), *Polonda* (53° : 47°), *Zurobara* (45°40′ : 45°40′), *Aizisis* (*Aizis*, Valea Mare) (46°15′ : 45°20′), *Argidava* (identificată la Vărădia) (46°30′ : 45°15′), *Tibiscum* (Jupa-Caransebeş) (48°30′ : 45°15′), *Sarmizegethusa Regia* (Grădiştea Muncelului) (47°50′ : 45°15′), *Aquae* (Călan) (49°30′ : 45°20′), *Netindava* (52°45′ : 45°30′), *Tiasum* (52° : 45°30′), *Zeugma* (46°40′ : 44°40′) *Tibiscum* (sau Tiriscum?) (46°40′ : 44°50′), *Dierna* (Orşova) (47°15′ : 44°30′), *Acmonia* (48° : 45°), *Drubetis* (*Drobeta* Turnu-Severin) (47°45′ : 44°30′), *Frateria* (49°30′ : 44°30′), *Arcinna* (49° : : 44°45′), *Pinum* (50°30′ : 44°40′), *Amutrium* (50° : 44°45′), *Sornum* (51°30′ : : 45°)(III, 8, 4).

Cele mai multe dintre aceste localităţi n-au fost identificate. Unele coordonate sînt foarte greşite, de pildă cele pentru *Tibiscum*, care este menţionată de două ori, în locuri diferite şi în fiecare loc departe de oraşul real, ale cărui ruine s-au descoperit la Jupa, lîngă Caransebeş.

În această listă de oraşe (πόλεις), în majoritate sînt nume dace, greu de localizat în special pentru acelea al căror nume nu a fost atestat de alte izvoare; foarte puţine sînt cele romane (localizate sigur), deoarece enumerarea localităţilor arată situaţia Daciei imediat de după cucerire, aşa cum era la Marinus din Tyr, care a scris sub Traian. Este indicată *Sarmizegetusa Regia*, ca reşedinţă a regelui dac, dar lipseşte cealaltă *Sarmizegetusă*, colonia romană *Ulpia Traiana*, întemeiată numai după cucerirea Daciei. Ptolemeu nu pare să fi adăugat mai nimic. Iar Marinus însuşi reproduce date din *Harta Imperiului roman (Forma Imperii Romani)*, ridicată de Arippa sub August şi care conţinea şi date din ţările vecine cu Imperiul.

În capitolul 10 din cartea a III-a, Ptolemeu prezintă provincia romană *Moesia Inferior* despărţită de *Moesia Superior*, la apus, prin rîul Ciabrus (Ţibriţa în Bulgaria), iar spre răsărit întinzîndu-se pînă la Pontul Euxin, cu toată Dobrogea. Despre Dunăre *(Danubius)* spune că de la Axiopolis în avale poartă numele de *Istros*, ceea ce este numai parţial în acord cu alte izvoare, care, cînd limitează acest nume, pune limita la Porţile de Fier (III, 10, 1).

[56] Pentru alte aşezări care nu apar în texte şi sînt atestate, de obicei, arheologic vezi: *Istoria României*, 1960, I, pp. 273, 275, 278, 279 şi OCTAVIAN TOROPU, *Romanitatea tîrzie şi strămoşii* în *Dacia Traiană sud-carpatică*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1976.

www.dacoromanica.ro

Sînt prezentate apoi gurile Dunării. Prima despărţire a gurilor este pusă lîngă cetatea *Noviodunum*, la gradele 54°50' : 46°30', „ iar de acolo partea cea mai de miazăzi, care cuprinde insula numită *Peuce* şi are poziţia 55°20' :46°30', se varsă în Pont prin gura numită Scară" (*Hieron Stoma* — braţul Sf. Gheorghe) „sau *Peuce*, cu poziţia 56° : 46°15'. Partea cea mai de miazănoapte se desparte şi ea în două avînd poziţia 55° : 46°45'. Partea de mai la miazănoapte a acestei despărţituri se desparte şi ea în două, avînd poziţia 55°30' : 47°. Apoi partea de miazăzi a acestei diviziuni îşi întrerupe cursul cu puţin înainte de vărsare în Pont. Partea mai de la miazănoapte, care formează o baltă numită *Thiagola* a cărei aşezare este 55°40' : 47°15' se varsă în Pont prin gura numită tot *Thiagola* sau *Psilon*" (Îngustă, probabil unul din canalele braţului Chilia; Ψιλὸν Στόμα) „a cărei aşezare este 56°15' : 47°. Partea mai de miazăzi a celei de a doua diviziuni se desparte şi ea în două la poziţia 55°20' : 46°45'. Partea mai de miazănoapte a acestei despărţituri se varsă în Pont prin gura numită *Boreică* (*nordică*, Βορεῖον Στόμα) a cărei aşezare are gradele 56°20' : 46°50', iar partea mai de miazăzi se desparte şi ea în două la poziţia 55°40' : 46°30'. Partea cea mai de miazăzi din această despărţitură se varsă în Pont prin gura numită *Naracion* (Ναράκιον Στόμα), situată la 56°10' : 46°20'. Partea mai de miazănoapte se desparte şi ea în două la poziţia 56° :46°40'. Partea mai de miazănoapte a acestei despărţituri se varsă prin Pseudostomos (Gura falsă; Ψευδοστόμος), a cărei aşezare este 56°15' : 46°40'. Partea mai dinspre miazăzi se varsă prin gura numită Calon (Frumoasă — braţul Sulina; Καλὸν Στόμα), a cărei aşezare este 56°15' : 46°30' " (III, 10, 2).

Pe ţărmul Pontului [din cuprinsul acestei provincii] la sud de Gura Sacră *(Hieron Stoma)* fiinţau următoarele cetăţi greceşti, alături de comunităţile romane: *Promontoriul Pteron* (Πτερὸν ἄκρον, poate Capul Dolojman) (56°20' : 46°), *Cetatea Istros* ("Ιστρος πόλις) (55°40' : 46°), *Tomi* (Τόμοι) (55° : 45°50'), *Callatis* (54°40' : 45°30'), iar mai la sud *Dionysopolis* (Balcik, Bulgaria) (54°20' : : 45°15'), *Promontoriul Tiristis* (Kaliakra) (55° : 45°10', greşit situat), *Odessos* (Varna, Bulgaria) (54°50' : 45°), *Mesembria* (Nesebăr) (55° : 44°40').

Ca oraşe pe Dunăre, în cuprinsul Moesiei Inferioare, sînt enumerate: *Regianum* (Augusta, Ogost) (50° : 43°40'), *Oescus* al triballilor (Ghighen, Οἶσκος Τριβαλλῶν) (51° : 44°), *Diacum* (o formă greşită pentru Dimum) (51°20' : 44°20'), *Novae* (Sviştov, Bulgaria) (52° : 44°40'), *Trimammium* (52°20' : 44°50'), *Prista* (Πριστὴ πόλις Sexaginta Prista) (Ruse, Bulgaria) (52°40' : 45°10'), *Durostorum* (Silistra, Bulgaria (53°15' : 45°15'), *Tramarisca* (*Transmarisca*, Tutrakan, Bulgaria) (53°30' : 45°30'), iar mai departe *Sucidava* (Izvoarele) (54° : 45°40'), *Axiopolis* (Hinog-Cernavoda) (54°20' : 45°45'), *Carsum* (Carsium, Hîrşova) (54°10' : 45°50'), *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia) (54° : 46°20'), *Dinogetia* (53°10' : 46°40'), *Noviodunum* (Isaccea) (54°40' : 46°30'), *Sitioenta*, scris corupt probabil în loc de *Salsovia* (Mahmudia). În interiorul Dobrogei de nord, la sud de Deltă este pusă localitatea *Tibisca* (55° : 46°20'), probabil o altă coruptelă în loc de Ibida (Slava Rusă) (III, 10, 5—6).

Spre deosebire de Dacia, căreia îi descrie situaţia dinainte de cucerire, Ptolemeu prezintă provincia *Moesia Inferior* aşa cum arăta în vremea sa, fără oraşul *Nicopolis ad Istrum* (*Stari Nikiup* lîngă Tîrnovo, Bulgaria) — care pînă la Septimius Severus făcea parte din provincia Tracia — dar menţionînd la *Troesmis Legiunea V Macedonica*, unitate care avea să rămînă în Dobrogea numai pînă la anul 167 e.n., ulterior fiind transferată în Dacia, la *Potaissa* (Turda).

www.dacoromanica.ro

Printr-o eroare de copiere a manuscrisului lui Ptolemeu se explică dezordinea de text de la *Durostorum*, unde numele localităţii este însoţit doar de termenul „*legiune*" (λεγιών) fără a se preciza titlul complet: *Legiunea XI Claudia*. În schimb, imediat urmează numele altei legiuni *I. Italica* care trebuia pomenită la *Novae*, unde îşi avea garnizoana. Oraşe importante ale provinciei, ca *Tropaeum Traiani* (Adamclisi) şi *Marcianopolis* (Devnia, Bulgaria) lipsesc la Ptolemeu.

În ce priveşte populaţiile băştinaşe ale Moesiei Inferioare, Ptolemeu prezintă, ca şi pentru Dacia, un tablou etnic amestecat (utilizînd izvoare vechi chiar pînă la Herodot), înşirînd de la vest la est pe *Triballi* (la Oescus), pe *Dimenses* în regiunea localităţii *Dimum*, greşit scrisă *Diacum* (Διακόν), pe *Appiarenses* în regiunea localităţii Appiaria, care nepomenită de el, se ştie că se găsea pe malul drept al Dunării între *Sexaginta Prista* (Ruse) şi *Transmarisca* (Tutrakan), apoi pe *Crobyzi* spre litoralul de sud al Dobrogei, pe *Oetenses* şi pe *Obulenses*, undeva prin mijlocul Dobrogei, în sfîrşit pe *Troglodytae* („locuitori în peşteri"), prin nordul acestei regiuni, şi pe *Peucini* în insula Peuce, adică în întreaga Deltă. Coincidenţa numelui ultimei populaţii compusă desigur din pescari geţi şi greci, cu acela al tribului germanic al *Peucinilor* bastarni a dat naştere unei confuzii, adesea reproduse în izvoarele antice. De fapt, bastarnii locuiau în Carpaţii nordici de la vest de Vistula, extinzîndu-se spre estul şi sud-estul Europei numai în secolul II—I î.e.n. şi numai în cuprinsul regiunilor de podiş ale Moldovei, fără a locui la Dunăre ori în stepă[57].

Printre posesiunile transdanubiene ale Moesiei Inferioare, Ptolemeu nu trece Muntenia, sud-vestul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei, care, oricum, se ştie că după cucerirea Daciei şi transformarea ei în provincie, Traian reorganizînd limesul Dunării de Jos a inclus o parte din teritoriile cucerite la nord de Dunăre, la Moesia, provincie dunăreană, de limbă latină, de care au ţinut o vreme. Printr-un anacronism la Ptolemeu toate aceste teritorii sînt cuprinse în Dacia preromană, singura pe care o prezintă. În schimb descrie ca aparţinînd Moesiei Inferioare „Ţărmul începînd de la gura cea mai de miazănoapte a Istrului şi pînă la gura fluviului Borysthenes şi ţinutul din interior pînă la fluviul Hierasos" (Siret—*n.r.*:) (III, 10, 7) care în realitate au depins de provincia romană începînd din secolul al II-lea e.n. De-a lungul acestei coaste sînt pomenite populaţiile: *Harpii* — se pare o variantă pentru carpi — şi *Britolagai* — un trib celtic aşezat la nord de braţul Chilia al Deltei Dunării, şi vecin cu neamurile traco-getice tirageţii şi harpii, desigur în secolul III î.e.n. De asemenea sînt precizate gura fluviului *Borysthenes* (Niprului şi Bugului, U.R.S.S.) 57°30' : 48°30'), gura rîului *Axiaces* (Tiligul, între Bug şi Nistru) (57° :48°) şi aproximativ fixate, după Ptolemeu, o serie de localităţi în bazinele Nistrului şi Prutului: oraşul *Physca* (pe lîngă actuala Odessa) (57°40' : 47°40'), gura fluviului *Tyras* (Nistru) (56°20' : 47°40'), *Hermonactis vicus* ('Ερμώναχτος κώμη, pe la Budaki) (56°15' : 47°30'), oraşul *Harpis* ("Αρπις πόλις, pe la gura lacului Sasîk) (56°47°15'). În interiorul Moldovei, pe malul stîng al rîului *Hierasos* — Siret (παρὰτὸν 'Ιέρασον ποταμόν), sînt enumerate de la nord la sud următoarele trei localităţi cu nume caracteristice dacice: *Zargidava* (Bradu ?) (54°40' : 47°45'), *Tamasidava* (Răcătău) (54°20' : 47°30') şi *Piroboridava* (Poiana) (54° : 47°)[58].

[57] R. VULPE, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, Bucureşti, 1955, în vol. „Nouvelles études d'histoire", 1955, p. 103—119.

[58] R. VULPE, în „Viaţa românească", XXII, 1930, nr. 9—10, p. 297—310; XXXIII, 1931. nr. 5—6, pp. 162—170; 239—247; şi în „Dacia", n.s., I, 1957, pp. 162—164; AL. VULPE, *Ptolemy and the ancient Geography of Moldavia*, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 233—246.

www.dacoromanica.ro

Iar în jurul limanului Nistrului apar orăşelele *Niconium* (56°20′ : 48°10′) şi *Ophiussa* (56° : 48°), precum şi importanta colonie milesiană Tyras (Cetatea Albă) (56° : 47°40′). Ca ţinînd de Moesia Inferioară mai sînt menţionate în largul Mării Negre insula „aşa-zisă" *Borysthenes* (Berezan lîngă Oceakov) (57°15′ : 47°40′) şi „insula lui Ahile" sau *Leuce* (Insula Şerpilor) (57°30′ : 46°40′).

În capitolul 5 al cărţii a III-a, Ptolemeu menţionează printre altele la 46° : 48°30′, Munţii Carpaţi, prin care se înţeleg Carpaţii Orientali, căci cei septentrionali sînt numiţi „munţii Sarmatici" (Σαρματικὰ ὄρη). Un munte numit „Peuce" (Πεύκη ὄρος) (51° : 51°), pomenit prin Carpaţii nordici, aminteşte pe adevăraţii peucini bastarnici, fără nici o legătură cu omonima Deltă a Dunării. Printre locuitorii de la nord de Dacia (ὑπὲρ τὴν Δακίαν) sînt precizaţi tocmai aceşti germanici, redaţi sub două nume diferite: *Peucini* şi *Bastarnae* (Πευκινοί τε καὶ Βαστέρναι). La apus sînt menţionaţi slavii *Venedae*, iar la răsărit *Iazyges* şi *Roxolani*. Pe versantul nordic al Carpaţilor sînt enumerate şi o serie de populaţii traco-dace: *Arsietae, Saboci, Piengitae, Biessi, Coistoboci, Transmontani* (daţi ca două popoare, dar desigur e vorba de unul singur, o ramură a costobocilor, „de peste munţi", din vestul Ucrainei, spre deosebire de cei din nordul Moldovei), *Carpiani* (este vorba de uniunile de triburi dacice carpii, situate în spaţiul est-carpatic), *Tagri* („la sud de bastarni, lîngă Dacia") şi *Tyragetae* („geţii de pe Tyras)[59] (III 5: 1, 7, 8, 9, 10, 11).

Dintre localităţi situate de Ptolemeu „sub fluviul Tyras" sînt menţionate: *Carrodunum* (49°30′ : 48°40′), *Maetonium* (51° : 48°30′), *Clepidava* (52°30′ : : 48°40′), *Vibantavarium* (53° 30′ : 48°40′) şi *Eractum* (53°50′ : 48°40′). Afară de *Clepidava*, care este evident geto-dac, celelalte patru nume sînt celtice, ecouri ale migraţiilor celtice în aceste părţi în sec. III î.e.n.

În capitolul 7, 1 şi 8, 1 din cartea a III-a se tratează despre Pannonia inferioară din vestul Daciei ocupată de *Iazyges Metanastae* („strămutaţi"). Aceştia făceau parte din familia sarmaţilor care au locuit iniţial la răsărit de Volga şi care au trecut în secolul I e.n. Carpaţii septentrionali (Σαρματικὰ ὄρη), prin nordul Daciei, aşezîndu-se în cîmpia dintre Tisa şi Dunărea pannonică alungîndu-i de aici pe daci, infiltrîndu-se unele grupuri şi în vestul României, în zona de şes. La Ptolemeu, Tisa forma limita dintre teritoriul acestor iazigi şi Dacia. În cotul de nord-est al Dunării, pe malul drept, în Pannonia, cam pe unde se află azi Budapesta, e menţionată localitatea *Carpis*, care aminteşte de populaţia dacică care se întindea pînă la Dunăre înainte de venirea iazigilor. Dintre localităţile din interiorul ţării iazyge, reţinem *Partiscum* (45° : : 46°40′), situată pe dreapta Tisei *(Pathisus)*, cam pe locul actualului oraş Seghedin (R. P. Ungaria). Numele acestei localităţi îl reproduce pe al rîului Tisa, care, numită de Ptolemeu *Tibiscos* prin confuzie cu numele afluentului bănăţean *Tibiscus* (Timişul), se chema cu adevărat *Pathissus*. Aşa îi spune Pliniu cel Bătrîn (IV, 12, 80), în vreme ce Strabon îi dă forma coruptă *Parisos* (VII, 5, 2). La Aminianus Marcellinus (XVII, 13, 4) apare ca *Parthiscus*. Abia tîrziu, la Iordanes (*Getica* 5 şi 34) întîlnim forma apropiată de cea actuală: *Tisia*.

Ptolemeu în *Geographia* lui, care reprezintă o creaţie în domeniul geografiei pentru epoca respectivă (deşi autorul a acordat atenţia cea mai mare localităţilor şi stabilirii coordonatelor lor geografice), ne-a lăsat şi unele indicaţii de geografie fizică. Astfel, în capitolele consacrate aşezării Daciei şi Moesiei

[59] V. PÂRVAN, *Getica*, pp. 221—224, 238—243.

www.dacoromanica.ro

superioare este descris mai detaliat fluviul Dunărea *(Danubius, Istros)* cu tot cursul său şi cu numeroasele sale braţe în zona gurilor de vărsare; sînt menţionate mai mult prin punctele lor de confluenţă, rîurile *Hierasus* (Siret), *Alutus* (Olt), *Rhabon* (Jiul), *Tibiscos* (Tisa). Nu găsim menţiuni despre alte rîuri mari ca Prutul, Ialomiţa, Argeşul, Mureşul, Someşul, iar despre cursurile interioare ale rîurilor pomenite găsim indicaţii parţiale numai pentru *Hierasus*, care, deşi este sigur Siretul, apare eronat cu traseul Prutului. În ce priveşte munţii, afară de cei menţionaţi foarte vag, în părţile nordice ale Daciei în capitolul despre *Sarmatia Europaea*, Ptolemeu nu mai vorbeşte nimic.

Deşi lipsesc o serie de date esenţiale pentru ştiinţa geografică şi prezintă erori de localizare inerente modului cum a fost alcătuită şi cum s-a transmis, această lucrare rămîne totuşi prin marele număr de localităţi pe care îl conţine, cu nume în mare majoritate geto-dace, ca şi prin coordonatele pe care le notează şi care trebuie astăzi corectate şi folosite în spirit critic, cel mai bogat izvor de cunoştinţe cu privire la topografia spaţiului ocupat de geto-daci în antichitate[60].

Polyaenus (secolul II.e.n.), originar din Macedonia, a trăit la Roma, unde a alcătuit o carte *Stratagemata*, scrisă în greceşte, în care a adunat vreo 900 de istorioare cu vicleşuguri de război, din toată istoria şi de la toate popoarele. În cele opt cărţi ale lucrării se găsesc şi unele ştiri privitoare la geţi şi traci. Astfel aflăm despre un *Dromichaites* care, ca aliat al regelui elenistic Antioh II, a participat la asediul cetăţii trace Cypsela în anul 254 î.e.n. (IV, 12, 16). Nu se poate şti dacă acest purtător de nume getic este acelaşi cu vestitul adversar al lui Lisimah sau vreun eventual urmaş. Cît despre înfrîngerea lui Lisimah în Bărăgan, pe la 290 î.e.n., Polyaenus spune că acesta ar fi fost călăuzit prin locurile neprielnice ale stepei, care azi se consideră că ar corespunde cu Cîmpia munteană, de către generalul get Seuthes care s-a prefăcut că a fugit de la regele său Dromichaites, pentru a se alătura invadatorului macedonean (VII, 25). Această relatare nu o mai găsim în alte surse istorice.

Lucian din Samosata (cca 125—192 e.n.), născut la Samosata în Siria Commagene, s-a distins prin retorică şi sofistică, trăind multă vreme la Atena. A scris multe lucrări filosofice şi satirice, remarcabile printr-o seducătoare fantezie, ori spirit de observaţie, prin vervă sarcastică, printr-un umor incisiv. Poreclit de Karl Marx „un Voltaire al antichităţii", el s-a arătat un sceptic faţă de ideile religioase, demascînd trucurile cu care preoţii diferitelor culte din vremea sa înşelau credulitatea maselor. În opera sa *Scitul sau Oaspetele* (Σκύθης ἢ πρόξενος) idealizează superioritatea morală a sciţilor faţă de greci, atribuind acestui neam şi particularităţi caracteristice geţilor, ca credinţa în Zamolxis şi în nemurire. În alte lucrări spune, însă, că acest zeu e „trac" sau mai precis, „get" (*Istoria adevărată*, II, 17; *Zeus tragedian*, 42; *Adunarea zeilor*, 9). Face aluzii la caracterul războinic prin excelenţă al geţilor: „Şi ori de cîte ori priveam la ţinutul geţilor, nu-i vedeam pe geţi decît luptînd. Ori de cîte ori treceam la sciţi, mi-era dat să-i văd rătăcind în căruţe" (*Icaromenippos*,

[60] GR. G. TOCILESCU, *op. cit.*, pp. 427—438; G. SCHÜTTE, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, Copenhaga, 1917; C. BRĂTESCU, *Dacia şi Moesia după Ptolemeu*, „Analele Dobrogei", IV, 1923, p. 46—63 (conţinînd o reconstituire personală a hărţii Daciei şi Moesiei după datele lui Ptolemeu); V. PÂRVAN, *op. cit.*, p. 220—270; C. DAICOVICIU, în Istoria României, I, p. 265—267; VL. ILIESCU, în „Izvoare privind istoria României (Fontes)", I, p. 535—555. Pentru analiza lingvistică a toponemiei oferite de Ptolemeu, cf., I. I. RUSSU, *Limba traco-dacilor*, p. 89—130.

www.dacoromanica.ro

16), la longevitatea regelui scit Ateas care a căzut în lupta cu Filip în Dobrogea la peste 90 de ani (*Oamenii cu viață lungă*, Μακρόβιοι, 10).

Galenus (cca 122—199 e.n.), vestit medic hippocratic, creator al metodei experimentale, s-a născut la Pergam. La Roma a fost medicul împăraților Marcus Aurelius, Commodus și Septimius Severus. A scris în limba greacă numeroase lucrări, din care au rămas cîteva cărți de anatomie, de medicină și de filosofie. În lucrarea *Despre temperamente* (Περὶ κράτεων, II, 6), căutînd să stabilească o legătură între climat și fizionomie, spune că „întreg neamul tracic", ca și cele scitice, celtice și germanice, are „pielea rece și umedă" și „de aceea ea este moale, albă și fără păr", ceea ce, evident nu corespunde exact realității.

Pausania (a doua jumătate a sec. II e.n.), geograf originar din localitatea Magnesia din Lidia, a făcut lungi călătorii în Italia și Grecia și în Orient, pentru a se stabili apoi la Roma. A scris, în greacă, o *Descriere a Greciei*, în 10 cărți, reprezentînd în același timp o periegeză turistică și o operă de veritabil geograf. Autorul dă precizii minuțioase și exacte despre pozițiile, monumentele și obiectele de artă din diferitele regiuni ale pămîntului elladic, adăugînd și informații despre istoria, obiceiurile și legendele locale, care, fiind obținute din auzite și din lecturi, nu prezintă o valoare egală cu a constatărilor sale la fața locului. Printre altele, el ne vorbește despre războaiele lui Lisimah cu geții lui Dromichaites pe la 290 î.e.n., dar, spre deosebire de alte izvoare, înclină a crede că acesta ar fi scăpat din înfrîngere cu fuga, numai fiul său Agathocles căzînd captiv la geți. Confirmă încheierea păcii cu recunoașterea teritoriilor getice de peste Dunăre și cu căsătoria dintre regele get și fiica lui Lisimah (I, 9, 7). Pomenește despre o insulă în Pontul Euxin, numită Leuce, pe care am găsit-o descrisă și la Pliniu cel Bătrîn, Strabon, Ptolemeu, însă atribuindu-i-se fals o pădure deasă plină cu animale sălbatice (III, 19, 11), imposibilă chiar în vechime pe mica suprafață a acelei stînci izolate de la gurile Istrului. Istrul, Rinul, Hypanis, Borysthenes (Niprul) și alte fluvii sînt numite „rîuri de iarnă" (Χειμέριος), cu „ape care îngheață iarna ... Ele străbat pămînturi ce sînt acoperite de zăpadă în cea mai mare parte a timpului, iar aerul de acolo este foarte rece" (VIII, 28, 2). Ca și Herodot și alți autori ai antichității, transmite observația că Istrul are „același debit de apă și iarna și vara" (VIII, 38, 3). În alt loc atestă faptul că invazia costobocilor, din timpul lui Marcu Aureliu a ajuns pînă în Grecia, unde, în luptă cu ei, a căzut un vestit sportiv din Elateia, cîștigător la alergările olimpice (X, 34, 5)[61].

Maximus din Tyr (a doua jumătate a sec. II. e.n.), sofist, ne-a lăsat mai multe discursuri scrise în greceşte. În aceste *Discuții* (Διαλέξεις) se ocupă, între altele, și de fluviul Istru, pe care îl consideră cel mai mare după Nilul ce oferă „cea mai plăcută privelişte dar nu din pricina belșugului de ape, căci și Istrul poate purta corăbii mari. Însă Istrul nu aduce fertilitate, pe cînd Nilul aduce ..." (autorul se referă la mîlul revărsat anual de fluviul african

[61] Despre această invazie, care a lăsat urme și în Dobrogea, cf. V. PÂRVAN, *Cetatea Tropaeum, Considerații istorice*, în „Bul. monum. istorice", IV, 1911; I. I. RUSSU, în „Dacia", n.s., III, 1959, p. 341—358; EM. POPESCU, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 192—200; R. VULPE, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 158—163.

www.dacoromanica.ro

XXXI, 7). În aceste discuţii găsim referiri şi la Insula Leuce care a intrat în mitologie ca reşedinţă a lui Ahile: „într-o insulă drept în faţa Istrului, în Marea Pontică. (Acolo se află) templul şi altarele lui Ahile. Nimeni nu vine de bună voie acolo, decît să aducă jertfe lui Ahile" (XV, 7).

Clemens din Alexandria (150—216 e.n.), s-a născut probabil la Atena. A scris în greceşte lucrări de filosofie şi de erudiţie, încercînd, ca adept al creştinismului, să stabilească relaţii între această nouă credinţă şi filosofia păgînă. În lucrarea *Covoarele* (Στρωματεῖς) găsim cîteva ştiri despre moravurile geţilor, care îşi cinsteau bărbaţii înţelepţi ca pe zei, fiind în această privinţă la fel cu odrisii şi cu brahmanii indieni (I, 15, p. 130). Reproduce ştirea despre cinstea pe care o rîvneau geţii de a fi aleşi pentru sacrificiul uman, anual, adus lui Zamolxis (IV, 8, p. 213). Constatînd că popoarele atribuie zeilor chipuri şi patimi omeneşti, afirmă că tracii îi socot pe zeii lor „roşcovani şi cu ochii albaştri" (VII, 4, p. 302).

Tertullian (Q. Septimius Tertullianus), născut la Cartagina în anul 160 e.n., a fost primul scriitor creştin de limbă latină. În lucrarea sa *Adversus Iudaeos (Contra Iudeilor)*, cap. 7, el citează şi „neamul dacilor"[62], din provincia Dacia, printre cele în care creştinismul ar fi fost dominant la vremea sa. Este o evidentă exagerare retorică a unei puteri creştine care trebuie să fi fost în realitate foarte slabă, căci ceva mai tîrziu Origenes va pune pe daci printre neamurile în care cei mai mulţi încă nu auziseră cuvîntul evangheliei[63].

Origenes (185—255 e.n.), teolog creştin din Alexandria, unul dintre cei mai importanţi cărturari de la începuturile bisericii creştine, condamnat totuşi de biserică pentru originalitatea ideilor. În lucrările sale, scrise parte în greceşte, parte în latină, se găsesc aluzii şi la populaţiile din vechea Dacie. În afară de pasajul deja citat din *Comentariile lui Matei* (39), unde vorbeşte de slaba răspîndire a evangheliei în Dacia[64] din timpul său, mai întîlnim în polemica sa *Împotriva lui Celsus* (un adversar al creştinismului), ştirea acestuia că geţii („de la care nu ştiu dacă s-a păstrat ceva scris") erau reputaţi, alături de druizii galilor, ca printre „neamurile foarte înţelepte", precum şi vechea interpretare a grecilor că Zamolxis ar fi fost un muritor, elev al lui Pitagora.

În *Comentariile la geneză*, transmite informaţia că apostolul Andrei a avut ca misiune evanghelizarea Sciţiei, ceea ce ar putea să fie, eventual, o aluzie şi la Dobrogea, numită în antichitate Scythia Minor[65].

Claudius Aelianus (sfîrşitul sec. II — prima jumătate a sec. III) s-a născut la Praeneste, în Italia; a trăit la Roma, unde a predat multă vreme retorica, dar, între altele, s-a ocupat şi cu zoologia. A scris în greceşte mai multe lucrări, dintre care cele mai importante sînt *Despre animale* (Περὶ Ζώων) şi *Istoria variată* (Ποικίλη ἱστορία).

În lucrarea sa *Despre animale*[66], una dintre cele mai vechi de acest gen, sînt descrise particularităţile animalelor şi locurile unde acestea trăiesc. Autorul,

---

[62] Vezi discuţia paragrafului în *Istoria României*, 1960, I, p. 588.
[63] Cf. C. DAICOVICIU, *Dacica*, Cluj 1970, p. 505, nota 1.
[64] Pentru această problemă vezi D. M. PIPPIDI, *Contribuţii* ... pp. 234—247.
[65] J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiénnes de l'Empire romain*, Paris 1918 p. 29. Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, p. 717.
[66] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, pp. 642, 643, 649.

www.dacoromanica.ro

care n-a ieşit niciodată din Italia, n-a făcut cercetări proprii în respectivul domeniu, dar a adunat, cu o merituoasă erudiţie, ştiri din lucrările anterioare.

Despre regiunile noastre găsim multe informaţii demne de reţinut, chiar dacă uneori, ca în cazul „boilor fără coarne", nu este vorba decît de zvonuri legendare. Povesteşte despre boi, despre albine, despre berzele care fug de frig şi despre faptul că şoimii noştri nu sînt mai puţin meşteri la vînatul păsărilor decît vulturii, şi nici ca mărime nu le sînt inferiori.

Interesant descrisă este fauna Mării Negre: „Căci Pontul are adăposturi şi culcuşuri bine hărăzite de natură. Dar lipsesc acolo animalele mari. Rătăcesc acolo delfinii mici şi slabi. Pontul nu are nici polipi, nici crabi, nici raci" (IV, 9). În schimb trăieşte marsuinul „un animal asemănător cu delfinul, avînd şi el lapte ..." (V, 4). „... Pontul Euxin are din belşug peşte, căci de obicei nu hrăneşte animale mari. Chiar dacă pe alocuri are foci şi delfini foarte mici ..." (IX, 59) şi tonii — care „... simt schimbările anotimpurilor .... Asupra faptului că văd cu un ochi şi cu un altul nu, este de acord şi Eschil, cînd spune «Privind cu ochiul stîng ca un ton».

Ei intră în Pont şi ţin uscatul în partea dreaptă, unde văd. Apoi cînd ies, înoată pe lîngă celălalt mal" ... (IX, 42). (Este o interpretare legendară a unui efect al curentului litoral circumpontic)...„Tonul e foarte gras pe la şale şi pîntece, încît ai spune că ai de-a face cu pieptul unei scroafe care alăptează. El are pielea aspră: făuritorii de lănci lustruiesc cu ea mînerele lăncilor. Începînd de la mijlocul capului şi pînă la coadă, sub măduvă, se întinde o membrană moale şi îngustă. Dacă o usuci la soare, poţi avea, dacă vrei, bici de mînat o pereche de cai, întrucît ea nu se deosebeşte aproape deloc de o curea. Cînd peştele e crescut, nu-l vede nimeni încercînd să iasă de sub gheaţă şi să vină la copcă (...). Nu are nevoie nici de iarbă, nici de alt peşte, ca să mănînce. Cît timp durează frigul, vrea să fie scutit de orice efort şi se bucură de răgaz, hrănindu-se din propria-i grăsime (...). La suprafaţa apei, tonul este prins uşor, cînd pescarii îi întind curse (...) tonul cască gura mare, trage lacom mîncarea, înghite momeala şi piere (...)" (XIV, 26). Într-un alt paragraf, ne arată că tonul trăieşte şi în Dunăre, alături de crapi, coracini, bibani, peşti-spadă, moruni, barbuni, crapi negri, porci-de-mare, peşti-mierle albi ş.a. (XIV, 23).

Interesantă este tehnica de pescuit a localnicilor, precum şi uneltele întrebuinţate. Menţionăm cîteva date în această privinţă.

„[Nu este vorba de] misii care locuiesc în Pergamul lui Telephos, ci mă gîndesc la aceia din Pont, din partea de miazăzi, care îşi au aşezările lîngă pămîntul scitic, resping atacurile sciţilor şi apără pentru Roma toată regiunea pomenită mai sus, adică din Heracleia şi de lîngă apele [rîului] Axios din vecinătatea cetăţii Tomis. (...)". Şi pescuiesc astfel:

„Dacă omului îi stă la îndemînă o pereche de cai, foloseşte caii. El duce pe umeri jugul, merge acolo unde socoteşte că e bine să se aşeze şi crede că e loc prielnic de pescuit. Leagă de mijlocul jugului [animalelor] capătul unei funii trainice şi foarte potrivită pentru tras, punînd nutreţ din belşug boilor sau cailor (...). În partea cealaltă, leagă de funie o undiţă puternică şi grozav de ascuţită. Înfinge în ea un plămîn de taur şi o aruncă somnului din Istru [momindu-l cu] o mîncare foarte plăcută. De sfoara care leagă undiţa atîrnă atît plumb, cît să ajungă ca să fie o greutate pentru tras [în jos]. Cînd simte carnea de taur, peştele porneşte îndată s-o prindă (...): deschide gura mare (...) şi fără să simtă e străpuns de undiţa pe care am amintit-o. Dorind să scape de nenorocirea ce l-a copleşit, smuncește în jos şi scutură funia cît poate

www.dacoromanica.ro

de tare. Pescarul bagă de samă (...). El mînă boii sau caii (...). Peştele e biruit (...) e tras pe ţărm (...)" (XIV, 25).

Aelianus înfăţişează cu lux de amănunte îngheţul şi dezgheţul fluviului Dunărea, descrie vînturile şi oamenii pricepuţi, care trăiesc pe lîngă acest „rege al apelor". Istrul are un „golf foarte adînc", în care acostează corăbiile de transport (la Istria). E vorba, desigur, de lagunele de azi Sinoe şi Razim. Dar iarna „golful se mînie ca şi marea, cînd e agitată de vînturile ce suflă cu furie nebunească (...) Gheaţa, oprită şi respinsă, merge spre adîncime, se strînge mult şi alcătuieşte un strat gros. Din această pricină apa adevărată a Istrului curge pe dedesubt, pe drumuri — aş zice — tăinuite (...). În timpul iernii oamenii de prin partea locului călătoresc pe ea cu căruţa sau călări (...). Gheaţa de pe Istru înconjură corabia (...),o încătuşează şi nu-i mai sînt de folos pînzele (...) ea nu mai seamănă cu o corabie (...) ci pare acum o movilă dintr-o cîmpie întinsă (...). Corabia rămîne pe loc pînă ce se înmoaie frigul (...)" (XIV, 26).

Aelianus ne-a lăsat şi unele ştiri referitoare la îndeletnicirile locuitorilor din jurul Pontului, a căror ocupaţie de căpetenie a fost agricultura. Dovadă că apicultura era şi ea dezvoltată, fapt relatat şi de Herodot ¦dar într-un mod exagerat, este şi afirmaţia autorului care ne spune că pe aceste meleaguri există nişte albine cărora nu le pasă de frig şi locuitorii le vînd mierea şi fagurii. Ca animale autorul menţionează „oile din Pont, care se îngraşă cu absint foarte amar" — pelinul de Dobrogea (menţiune pe care o găseşte în poveştile lui Alexandru din Myndos care a trăit la începutul erei noastre), despre care vorbeşte şi Ovidiu. Vestiţi erau şi caii getici care aleargă foarte repede (XV, 24).

Dacă primele ştiri despre flora Daciei le-am găsit la Dioscorides, despre faună ele abundă în lucrările mai multor scriitori antici — Herodot, Strabon, Pliniu — dar mai ales la Claudius Aelianus.

Vulpile mişună peste tot. Sînt amatoare de dropii pe care aflăm că le vînează astfel: „se întorc cu spatele, apleacă capul la pămînt şi ridică în sus coada, ca un gît de pasăre. Dropiile, înşelate, vin ca la o pasăre la fel cu ele. Dar după ce se apropie de vulpe, aceasta le prinde foarte uşor, căci se întoarce cu capul şi se năpusteşte asupra păsărilor ..." (VI, 24).

Cassius Dio (a doua jumătate a sec. II şi prima jumătate a sec. III.e.n.), ilustru istoric, născut la Niceea în Bithynia, se trăgea dintr-o familie romanizată, bogată, de rang senatorial. A ocupat la Roma demnităţi înalte, pînă la consulat, fiind foarte apreciat de Septimius Severus. A fost proconsul în Africa şi legat consular în Dalmatia şi Pannonia Superior. Numele de „Dion Cassius", care i se dă adesea, nu corespunde situaţiei sale de cetăţean roman (şi încă de frunte), implicînd prioritatea gentilicului faţă de cognomen. Oficial se chema *Cassius Dio Cocceianus*. A consacrat mai bine de trei decenii muncii migălitoare de-a alcătui, pe bază de studiu în biblioteci şi arhive, o mare *Istorie romană*, pe care a scris-o în greceşte (Ῥωμαϊκὴ ἱστορία), cu onestitate şi competenţă, în 80 de cărţi. Din acestea nu s-au păstrat întregi decît cărţile XXXVI-LIV şi fragmente din cărţile LV—LIX, deci cam un sfert, privind perioada 69 î.e.n.—46 e.n. Restul, printre care şi cărţile LXVII şi LXVIII, privitoare la războaiele lui Domiţian şi Traian împotriva dacilor, ne-au parvenit doar prin excerpte făcute de epitomatori bizantini, cu deosebire de călugărul Xifilin din secolul XI. Aceste excerpte, oricît de sărace, sînt autentice şi preţioase, rămînînd cele mai cuprinzătoare dintre izvoarele de care dispunem pentru istoria Daciei

www.dacoromanica.ro

în epoca cuceririi ei de către romani. În folosirea lor, însă, trebuie să se ţină seama de condiţia lor de segmente răzleţe, tăiate din opera lui Cassius Dio la mari distanţe ca evenimente unele de altele şi reproduse într-o succesiune cu falsă amprentă de continuitate[67]. În anul 235, după moartea lui Sever Alexandru, ultimul reprezentant al Severinilor, s-a retras la Niceea, unde şi-a completat opera. Data morţii sale nu este cunoscută.

Şi el, ca şi Appian, dă definiţia sensului general al numelui de Illyricum, care, pornind de la Dalmatia, a ajuns să cuprindă toate provinciile danubiene, de la Aenus (Inn) în Raetia pînă la Pontul Euxin „iar pe alocuri se întinde şi dincolo de Istru", adică în Dacia (XII, fragm. 50)[68].

De la Cassius Dio ştim că proconsulul Caius Antonius Hybrida a suferit o înfrîngere (la anul 61 e.n.), lîngă Histria, din partea cetăţilor pontice revoltate din cauza abuzurilor sale, acestea fiind ajutate de geţi (XXXVIII, 10, 1; LI, 26). Tot el ne mai informează, ca şi Strabon, despre strînsele raporturi de rudenie dintre geţi şi daci, pe de o parte („Cei de dincolo de Istru poartă numele de daci, fie că sînt geţi, fie că sînt traci din neamul dacilor") şi triballi şi moesi de alta, toţi fiind de acelaşi neam trac (LI, 22, 6). Îi deosebeşte clar pe dacii din munţi, ai lui Decebal, „cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic şi romanii", de geţi „măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geţi, fie pe drept, fie pe nedrept" (vezi şi Strabon, p. 23) care, fiind de acelaşi neam „locuiesc de-a lungul Istrului" (LXVII, 6, 1).

În cartea LI (23—26) povesteşte pe larg campaniile lui M. Licinius Crassus, din anii 29—28 î.e.n., împotriva bastarnilor, tracilor şi geţilor, terminate cu afirmarea definitivă a stăpînirii romane pînă la gurile Dunării. Ajutat de regele get Roles (de prin sudul Dobrogei, a cărui stăpînire s-ar fi întins, după V. Pârvan, pînă „la răsărit de Iantra ... către Abrittus şi Tropaeum Traiani"; *Getica*, p. 88), „prieten şi aliat a lui Caesar Octavian" (care curînd avea să devină împărat sub numele de Augustus), Crassus l-a învins pe Dapyx, regele altor geţi cum îl aminteşte Cassius Dio (probabil căpetenia unui trib sau a unei uniuni de triburi din Dobrogea), care a căzut în luptă. O parte dintre supuşi s-au refugiat cu bunurile lor în peştera Keiris[69], dar zidindu-li-se intrările s-au predat de foame. Apoi fără a-l fi provocat prin ceva, comandantul roman l-a atacat şi pe Zyraxes (sec. I î.e.n.), regele geţilor din nordul Dobrogei, asediindu-i de pe apă şi de pe uscat cetatea sa Genucla, de pe Dunăre (neidentificată), unde auzise Crassus că se aflau steagurile luate de bastarni şi geţi, într-o luptă, de la romanii lui C. Antonius Hybrida, prin înfrîngerea acestuia lîngă Histria din anul 61 î.e.n. În cele din urmă cetatea căzu, dar între timp Zyraxes reuşise să fugă „cu mulţi bani" peste fluviu, la „sciţi"[70], de fapt geto-bastarno-sarmaţii din sudul Moldovei şi a Bugeacului.

Cartea LXVII, consacrată domniei lui Domiţian, constituie izvorul principal pentru cunoaşterea împrejurărilor în care Decebal a ajuns la tron şi în care este schiţat singurul portret moral pe care îl avem al acestui mare rege al dacilor: „foarte priceput la planurile de război şi iscusit în înfăptuirea lor, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător şi se pricepea să folosească

[67] Cf. R. VULPE, *Dion Cassius et la campagne de Trajan dans la Mésie Inférieure*, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 205—232.

[68] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)* ... I, pp. 669 şi urm.

[69] Probabil în regiunea centrală a Dobrogei.

[70] V. PÂRVAN, *Getica*, ... p. 85—91.

www.dacoromanica.ro

izbînda, dar şi să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină, multă vreme a fost un duşman de temut pentru romani" (LXVII, 6, 1). Mai departe este descris dezastrul lui Cornelius Fuscus în Dacia, apoi victoria lui Tettius Iulianus la Tapae (88 e.n.) şi constrîngerea lui Decebal de a cere o pace, care, încheiată în anul 89 e.n., îl făcea pe regele dac numai de nevoie aliat al Romei în schimbul unor avantajoase subsidii dacilor.

În cartea LXVIII (6—16), care se referă la domnia lui Traian se află cam tot ce se ştie despre desfăşurarea celor două războaie dacice ale acestuia (101—102 şi 105—106 e.n.): trecerea Dunării în anul 101 e.n., mesajul scris cu litere latine pe o ciupercă mare şi adresat lui Traian „că atît ceilalţi aliaţi, cît şi burii[71] sfătuiesc pe Traian să se întoarcă şi să facă pace. Dar Traian dădu lupta cu ei, îşi văzu răniţi pe mulţi dintre ai săi şi ucise mulţi duşmani" (probabil este vorba de lupta de la Porţile de Fier ale Transilvaniei). Istoricul roman ne lasă descrierea unei bătălii culminante (care este foarte posibil să fi avut loc nu la Tapae în Banat, cum dă impresia defectuosul mod al lui Xiphilin de a-şi înseria pasajele excerptate din Cassius Dio, ci la Adamclisi în Dobrogea[72]), încercuirea capitalei lui Decebal prin cucerirea munţilor fortificaţi din jur, capturarea surorii regelui dac[73], supunerea lui Decebal, căruia i se acordă grele condiţii de pace (102 e.n.), reizbucnirea războiului în 105 e.n., prinderea consularului roman Longinus şi sinuciderea lui, încercarea de asasinat împotriva lui Traian, descrierea amănunţită a podului de peste Dunăre de la Drobeta (distrus ulterior de Hadrian), înaintarea armatei romane în munţii Daciei şi cucerirea capitalei lui Decebal, sinuciderea eroică a acestuia, capturarea uriaşului lui tezaur, construcţia Columnei Traiane la Roma după război[74].

Din cărţile următoare aflăm diferitele evenimente întîmplate în Dacia, în vremea războaielor lui Marcus Aurelius cu diferitele atacuri ale dacilor liberi din nord asupra provinciei, îngăduirea relaţiilor comerciale dintre iazigii din pusta Tisei şi roxolanii din răsărit prin mijlocul Daciei, pacificarea burilor germanici din nord (cărora li s-au luat ostateci şi li s-a impus să respecte o zonă nelocuită de-a lungul frontierei), supunerea unor daci liberi şi aşezarea lor în provincie. De asemenea, ni se dau ştiri răzleţe asupra luptelor şi relaţiilor romanilor cu comunităţile dacilor liberi, situate în afara graniţelor provinciei romane (respectiv Muntenia, Moldova şi partea de nord-vest a Transilvaniei), în timpul lui Commodus şi al lui Caracalla.

Filostrat (circa 170—245), retor, s-a născut la Atena, dar a profesat la Roma unde s-a bucurat de protecţia lui Septimius Severus. La îndemnul împărătesei Iulia, a scris *Viaţa lui Apollonius din Tyana* un vestit dramaturg din Asia Mică, din secolul al II-lea. Dintr-o altă lucrare a sa intitulată *Vieţile sofiştilor* (I, 7, 1—2)[75] aflăm că Dion Chrysostomos, duşman al lui Domiţian

[71] Neam germanic din zona izvoarelor Vistulei care au luat parte ca aliaţi ai lui Decebal; vezi şi R. VULPE, în „Studii clasice", V, 1963, p. 223—247 şi în „Viaţa militară", 1967, 3, p. 20—21.

[72] T. ANTONESCU, *Columna Traiană*, Iaşi, 1910, pp. 93—94, 142—143, 172—180; R. VULPE în „Studii Clasice", VI, 1964, pp. 205—232 şi în „Viaţa militară", 1965, 3, pp. 29—31; 1968, 12, pp. 16—17; 1969, 9, pp. 16—18; *Din istoria Dobrogei*, II, pp. 84—91.

[73] R. VULPE, *Capturarea surorii lui Decebal*, în „Sargetia", IV, 1966, pp. 75—96; în „Viaţa militară", 9, 1966, pp. 22—24.

[74] Pentru reconstituirea războaielor dacice ale lui Traian în întregime cf. R. Paribeni, *Optimus Princeps*, I, Messina, 1926.

[75] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*.

www.dacoromanica.ro

care îl prigonise, şi mult preţuit de Traian, a fost în Dacia pe vremea lui Decebal şi a scris o carte *Geticele*, azi pierdută (dar care a fost folosită de Iordanes în lucrarea cu acelaşi nume) „... Pe Dion din Prusa nu ştiu cum să-l caracterizez, fiindcă el a fost înzestrat în toate privinţele ... 2. Cît era de pregătit să scrie o istorie, o dovedesc Geticele, căci el a ajuns şi la geţi, în rătăcirile sale ...." În dialogurile intitulate *Heroicos*, Filostrat reproduce multe amănunte despre cultul lui Ahile din „insula din Pont" (20, 32).

Herodian (secolul III. e.n.), istoric, s-a născut la Alexandria, în Egipt. A trăit la Roma fiind contemporan cu Cassius Dio, dar îndeplinind funcţii mai modeste, rezervate clasei ecvestre. În lucrarea sa *Istoria împăraţilor de după Marcus Aurelius*, scrisă în greceşte, găsim şi cîteva mărturii cu privire la regiunile noastre, prilejuite de evenimentele din vremea împăraţilor Marcus Aurelius şi Gordian III. Importante prin autenticitatea lor sînt ştirile pe care le dă despre împăratul Maximinus Tracul, care, originar „dintr-un sat situat, pe cît se pare, într-un ţinut din cele mai îndepărtate şi pe jumătate barbare ale Traciei, în copilărie ducea vitele la păscut" (VI, 8, 1). Este posibil, după cum ar reieşi din alte izvoare, mai tîrzii, că patria sa din Tracia să fi fost o regiune getică din Moesia Inferioară[76]. Herodian vorbeşte şi de însuşirile Istrului, care vara este navigabil, datorită adîncimii şi lăţimii, iar „iarna îngheaţă din pricina frigului şi poate fi trecut călare, ca pe o cîmpie. Valurile acestor ape se învîrtoşează şi se fac atît de tari, încît nu numai că rezistă la copitele cailor şi la picioarele oamenilor, ba chiar acei ce vor să ia apă nu folosesc urcioare sau vase mai mari, ci securi şi săpăligi, ca să taie blocuri de gheaţă şi duc astfel apă — fără vas — ca pe un bolovan" (VI, 7, 6—7).

Diogene Laerţiu (prima jumătate a sec. III e.n.), istoric şi filosof, este de origine, pe cît se pare a spune numele său, din Laerte, oraş în Sicilia. A scris o lucrare despre *Vieţile, doctrinele şi cugetările filosofilor iluştri*, în care, printre altele, sînt menţionate şi numele a doi intelectuali de frunte din cetatea Callatis (Mangalia): Demetrios, cunoscutul geograf din secolul al III-lea î.e.n. (V, 83), care a scris una dintre cele mai bune lucrări asupra regiunilor pontice, foarte mult folosită de Ps. Scymnos, şi filosoful Heraclides Lambos care, originar din cetatea dobrogeană, a trăit la Alexandria în secolul al II-lea î.e.n., scriind o „*Succesiune* (în timp a filosofilor)" şi *Raţionamentul lembeutic*, despre al cărui conţinut nu se ştie nimic (V, 94). Nici una din lucrări nu s-a păstrat.

Athenaios (începutul secolului III e.n.) originar din Naucratis, în Egipt, a scris *Banchetul înţelepţilor*, o vastă lucrare de erudiţie enciclopedică, cu abundente informaţii scoase din lucrări care n-au ajuns pînă la noi. Din aceste ştiri aflăm, de exemplu, că Mitridate (pe care probabil autorul îl confundă cu unul dintre regii din timpul celui de-al doilea război punic) şi-a asigurat alianţa tracilor împotriva romanilor prin ameninţare, după ce trimisese împotriva lor şi a Macedoniei „numeroase oşti mari" (V, 50). Într-un alt paragraf se pomeneşte, prin comparaţie, de somnul din apele Istrului asemuit cu o specie din Nil (VII, 88) şi reîntîlnim citată ştirea de la Hellanicos, că tracii preparau

[76] R. VULPE, în *Din istoria Dobrogei*, II, pp. 220—222.

www.dacoromanica.ro

berea din orz (X, 67), precum şi cea de la Theopompos că „geţii cîntă din citerele pe care le aduc cu ei, cînd se află într-o solie" (XIV, 24).

Caius Iulius Solinus (mijlocul sec. III e.n.), scriitor latin, a redactat o lucrare cu extrase din diferiţi autori, dar în cea mai mare parte din Pliniu cel Bătrîn, cunoscută sub titlul *Collectanea Rerum Memorabilium (Culegere de fapte memorabile)*. Ştirile adunate în această lucrare (utile în măsura în care izvoarele originale s-au pierdut) au fost selectate special pentru caracterul lor neobişnuit, senzaţional, pentru cititorii din Roma. Expunerea materialului e făcută în ordine geografică, începînd cu Roma şi cu provinciile cele mai apropiate şi continuînd, gradat, spre regiunile cele mai îndepărtate din lumea cunoscută de atunci.

Spaţiul ponto-danubian este descris în capitolul privitor la regiunea Tracia. „Acum, zice el, e locul să ne îndreptăm spre Tracia (...) spre cele mai destoinice neamuri ale Europei. Cei ce doresc să-i cerceteze cu grijă vor afla cu uşurinţă că barbarii traci au un dispreţ pentru viaţă dintr-un fel de exerciţiu natural al înţelepciunii. Toţi sînt gata pentru moarte de bună voie, deoarece unii dintre ei socotesc că sufletele morţilor se întorc, iar alţii că ele nu mor, ci devin mai fericite"[77] (10, 1—2). Continuînd descrierea tracilor, Solinus arată că bărbaţii au mai multe soţii, iar cele care sînt destinate să fie sacrificate pe rugul soţului defunct primesc jertfa cu cea mai mare cinste. Femeile nu se mărită după voia părinţilor; cele frumoase aleg pe cel ce dă preţul cel mai bun, iar cele urîte îşi cumpără ele cu zestrea lor soţii. „În timpul prînzului soţii înconjură vetrele, aruncă în foc seminţe din buruienile pe care le au şi, după ce sînt loviţi de mirosul acestora, cu simţurile amorţite, simt o veselie asemănătoare cu beţia" (10, 5).

Ştirile interesante despre regiunile noastre sînt multe la acest scriitor, dar el nu face altceva decît să le repete pe cele deja cunoscute din autorii de bază şi, cu deosebire, din *Istoria naturală* a lui Pliniu.

Dexippos (a doua jumătate a sec. III e.n.), istoric de valoare, s-a născut la Atena, pe care, în 267, a apărat-o în fruntea unei trupe de cetăţeni voluntari împotriva invaziei maritime a coaliţiei nord-pontice conduse de goţi. A scris, în greceşte, o *Cronică universală*, o *Istorie a diadohilor* (urmaşii lui Alexandru Macedon) şi *Scythica*, o foarte importantă istorie a invaziilor din secolul al III-lea (238—268 e.n), pornite din regiunile „scitice" împotriva Imperiului roman. Nici una din aceste lucrări nu s-a păstrat. Unele din ştirile pe care le conţineau se regăsesc reproduse (în greacă sau latină) în scrierile altor autori, ca citate scurte ori numai ca simple aluzii. Cu deosebire este de regretat pierderea lucrării *Scythica* al cărei conţinut, scris pe baza unor mărturii directe şi chiar a unei experienţe proprii, reprezenta un adevărat tezaur de ştiri despre populaţiile migratoare de la nord de Dunăre şi de Pontul Euxin, coalizate sub conducerea goţilor[78].

Din *Cronica universală*, ni s-a transmis, prin *Historia Augusta* (Maximus et Balbinus 16, 3), ştirea că „războiul scitic" *(bellum Scythicum)*, prin care se înţelegea seria de atacuri repetate ale populaţiilor transdanubiene şi nord-pontice, a început în anul 238 e.n. printr-o incursiune a carpilor din Moldova în Moesia Inferioară şi care la un moment dat din lunga desfăşurare a acelui

[77] Vezi descrierea lui Pomponius Mela, II, 2 p. 28
[78] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ..)*, p. 733.

www.dacoromanica.ro

„război" s-a întîmplat şi distrugerea cetăţii Histria *(Histriae excidium)*. Momentul a fost invazia maritimă a nord-ponticilor din anul 267, la respingerea căreia a participat şi Dexippos în Attica, după cum aflăm tot din *Historia Augusta* (Gallieni, 13, 6—10). Acea invazie a început de-a lungul coastei de nord-vest a Pontului Euxin, în direcţia curentului litoral, spre sud şi cu o pătrundere în golful cetăţii Histria (numită de greci Istros ca şi Dunărea), unde debarcînd pe ţărmul roman al cetăţii, agresorii scitici au comis multe distrugeri grave *(Scythae per Euxinum navigantes, Histrum ingressi multa gravia in solo Romano fecerunt)*.

Din *Cronica universală* ca şi din *Scythica* ne-au mai rămas ştiri despre invazia gotică din anul 250 e.n. în Moesia Inferioară, terminată cu succesele năvălitorilor, mai ales cu cucerirea şi prădarea oraşului Filipopolis şi cu moartea împăratului Decius care a căzut în luptă, împotrivindu-li-se la Abrittus[79] (Razgrad — Bulgaria).

Porphyrios (234—305), filosof, neoplatonic, mistic, originar din Tyr, a lăsat mai multe lucrări referitoare la filosofie, morală, literatură şi religie (manifestîndu-se împotriva creştinismului). În *Viaţa lui Pitagora*, adună diferite versuri antice despre *Zamolxis*, cu interpretarea fantezistă după care acest zeu „trac" ar fi fost la origine un sclav al lui Pitagora. Raportează şi etimologii dubioase ale numelui Zamolxis, care după unii ar fi însemnat „îmbrăcat cu piele de urs" *(Zalmos)*, după alţii „bărbat străin" (14). În lucrarea *Peştera Nimfelor din Odiseea*, Porphyrios transmite consideraţii de ordin geografic: „în ţinuturile de miazănoapte stau mărturie celţii, tracii şi sciţii; ţara lor este plină de umezeală şi are păşuni din belşug" (28).

IZVOARE GRECEŞTI ŞI LATINE DIN SECOLELE IV—VI E.N.

Deschiderea unui paragraf separat pentru aceste trei secole nu este justificată de evoluţia în sine a izvoarelor greceşti şi latine din epoca romană, care, în general, se menţine la un nivel comparabil secolelor anterioare în ce priveşte informaţiile geografice. Dar se impune sub aspectul schimbărilor intervenite în istoria regiunilor noastre, schimbări determinate de înteţirea migraţiilor popoarelor şi de părăsirea Daciei Traiane de către Aurelian. Pe de altă parte însăşi structura Imperiului roman a suferit la sfîrşitul secolului al III-lea mari şi profunde transformări, trecîndu-se prin reformele începute de Diocleţian, de la Principatul de tradiţie dictatorială-republicană, la Dominatul absolutist şi totalitar, pentru ca în curînd, prin edictul de toleranţă al lui Constantin cel Mare, să se treacă şi de la marea varietate a credinţelor păgîne, la unificarea spirituală sub autoritatea organizată a creştinismului, devenit religie de stat.

În periodizarea tradiţională a istoriei universale, se obişnuieşte ca secolele IV—VI să fie trecute la perioada „bizantină" şi chiar să fie puse la începutul evului-mediu.

Totuşi, din punctul de vedere al condiţiilor specifice ţării noastre — importante transformări de ordin economic, politic şi cultural — nu se poate urma acest criteriu, deoarece trebuie să ţinem seama în primul rînd că, după cucerirea Daciei de către romani, populaţia geto-dacică a continuat să trăiască în cuprin-

[79] *Fragmenta Historicorum Graecorum* (Iacoby), II, A, fragmentele 22, 25, 27; cf. R. VULPE, Din istoria Dobrogei, II, pp. 244—249.

www.dacoromanica.ro

sul teritoriului locuit anterior, atît în cadrul provinciei Traiane, cît şi în zonele rămase în afara graniţelor Imperiului roman. În al doilea rînd trebuie să avem în vedere refacerea unităţii geto-dace şi evoluţia acesteia după retragerea lui Aurelian, între 271—275 e.n., din care avea să se nască un fond etnic, cultural şi lingvistic unitar daco-roman şi romanic pentru întreg teritoriul vechii Dacii (sec. IV—VI).

Continuitatea populaţiei daco-romane şi apoi romanice în secolele IV—VI e.n., deci din perioada hunică pînă la venirea paleoslavilor, o găsim documentată într-o cultură romanică de caracter rural a unei populaţii sedentare de agricultori, păstori şi meşteşugari, numită cultura Bratei, identificată atît în fosta Dacie romană cît şi în celelalte teritorii din afara provinciei, iar din perioada secolelor VI—VII e.n. cultura unei civilizaţii unitare, de caracter romanic, cunoscută sub numele de Ipoteşti-Cîndeşti-Ciurelu.

Această populaţie daco-romană, care a continuat să trăiască pe teritoriul Daciei străvechi, s-a aflat tot timpul sub influenţa puternică a vieţii romane, dezvoltate în secolele IV-VI e.n. în dreapta fluviului, relaţiile populaţiei cu imperiul întrînd într-o fază de întărire şi înviorare. Teritoriul Daciei Traiane încetînd de a mai face parte din Imperiul roman a devenit din punct de vedere al oficialităţii romane, un teritoriu barbar *(barbaricum)*.

Nici măcar căderea Imperiului roman de Apus, la anul 476, nu îndreptăţeşte stabilirea unei noi perioade, căci ceea ce a rămas, Imperiul de Răsărit, a continuat să păstreze provinciile latine de la Dunăre, să-şi menţină formele latine ale vieţii de stat şi a căutat tot timpul să refacă unitatea Imperiului de altădată, reuşind măcar momentan şi parţial s-o realizeze sub Iustinian.

Abia la începutul secolului al VII-lea, cînd Imperiul, redus definitiv la provinciile sale greceşti din răsărit şi silit sub presiunea invaziilor avaro-paleoslave să renunţe la provinciile romanice de la Dunăre, abia atunci a suferit şi decisiva sa reformă, suprimînd limba latină ca limbă oficială, devenind un stat exclusiv grecesc. Numai după această ultimă transformare, Imperiul roman va fi cu adevărat *bizantin*, pierzînd orice legătură cu amintirile Romei.

Din cauza simultaneităţii dintre vechile tradiţii care se strîngeau şi tendinţele noi care se impuneau perioada reprezentată de secolele *IV—VI este mai propriu numită romano-bizantine*. Autorii din această epocă, atît greci, cît şi latini, îşi bazează informaţiile lor în mare parte pe literatura anterioară, dar adesea vin şi cu importante mărturii contemporane cu ei, unele de importanţă deosebită pentru istoria poporului român şi a romanităţii dunubiene. Este de remarcat că numărul scriitorilor de limbă latină este în creştere în această vreme, iar cei care oferă informaţii referitoare la regiunile noastre sînt mult mai numeroşi, decît cei de limbă greacă (18 la 8). Este şi cauza că regimul dominatului, reprezentat aproape numai din împăraţi originari din provinciile latine ale Imperiului, căutau să unifice statul, impunînd generalizarea limbii latine. De aceea, chiar scribii din provinciile răsăritene, greceşti căutau să se exprime în latineşte, mai ales în secolul IV. În secolul V limba greacă îşi reia prioritatea de mai înainte.

* * *

Lactantius Firmianus (cca 260—325), originar probabil din Africa, a predat retorica la Nicomedia în Bithynia şi a fost preceptorul unuia dintre fiii lui Constantin cel Mare. Îmbrăţişînd creştinismul el a scris o lucrare *Despre felul în care au murit persecutorii (De mortibus persecutorum)*, plină de invective la adresa împăraţilor care au persecutat pe creştini, căutînd să explice drept pedeap-

www.dacoromanica.ro

să divină felul cum ei au murit. Vorbind despre împăratul Decius (IV, 3), spune că acesta a căzut în lupta împotriva carpilor, „care ocupaseră atunci Dacia şi Moesia" (la 251 e.n.) ; în realitate este vorba despre goţii care năvăliseră în anul 250 şi la care au participat, probabil, şi unele elemente carpice din Moldova. Despre Maximianus Galerius, cel mai aprig persecutor al noii religii, afirma că mama sa pe nume Romula era o *transdanubiana* (adică din Dacia Traiană) refugiată „cu prilejul invaziei carpilor" (probabil cea din anul 245, care a zdruncinat puternic stăpînirea romană din Dacia) la sud de Dunăre, în teritoriul viitoarei Dacii, creată ulterior de împăratul Aurelian (IX, 1). O aluzie la originea dacă a împăratului Galerius o găsim în paragraful următor : „Odinioară, cînd primise titlul de împărat, el a declarat că este duşmanul numelui de roman şi că vrea să schimbe titulatura Imperiului roman în aceea de Imperiu dacic" (XXVII, 9).

Eutropius (316—387), istoric roman, grec de origine, a îndeplinit funcţii importante, iar la îndemnul împăratului Valens a scris, în latineşte, o *Scurtă istorie de la întemeierea Romei (Breviarum ab Urbe condita)* pînă la moartea lui Iovian (364). În această lucrare condensată, sobră şi imparţială, care a fost adesea folosită şi copiată de istoricii ulteriori găsim preţioase informaţii, dar şi unele exagerări despre cucerirea, colonizarea şi părăsirea provinciei Dacia. Astfel, Eutropius pomeneşte despre expediţia lui M. Licius Terentius Lucullus Varro din anul 72—71 î.e.n., care după ce a supus pe bessi din Tracia, a cucerit cetăţile pontice *Apollonia, Callatis, Parthenopolis* (Costineşti), *Tomis, Histros* (Istros, Histria) şi o cetate Burziaone (VI, 10) al cărei nume, evident scîlcit, ar putea fi *Bizone* (Kavarna, R.P.B.)[1]. Eutropius menţionează dezastrele expediţiilor lui Appius Sabinius şi Cornelius Fuscus în războaiele purtate de Domiţian cu dacii (VII, 23, 4), apoi victoria lui Traian asupra lui Decebal şi prefacerea Daciei în provincie romană, precizînd că această ţară, căreia îi evaluează perimetrul la un milion de paşi (circa 1500 km), corespundea în vremea sa cu ţinuturile ocupate atunci de taifali, victofali şi thervingi (vizigoţi) (VIII, 2, 1). Eutropius dorind să sublinieze activitatea lui Traian (în opoziţie cu Hadrian) exagerează datele referitoare la o amplă colonizare a Daciei cu colonişti din tot Imperiul roman, datorită faptului că dacii în timpul războaielor daco-romane au suferit mari pierderi[2] umane.

„După moartea lui Traian a fost făcut împărat Aelius Hadrianus ... el a rechemat armatele din Asiria ... A încercat să facă acelaşi lucru şi în Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii săi, ca nu cumva să fie daţi pe mîna barbarilor o mulţime de cetăţeni romani ; deoarece Traian după cucerirea Daciei, adusese o mulţime foarte mare de oameni din toate colţurile lumii romane pentru populareа oraşelor şi cultivarea ogoarelor, căci Dacia fusese secătuită de bărbaţi în urma lungului război cu Decebal" (VIII, 6, 1-2).

Trebuie văzut în acest paragraf nu latura negativă, exagerată, interpretată antiştiinţific de unii istorici de rea credinţă care l-au folosit drept argument al teoriei exterminării dacilor, ci pe cea pozitivă. Este o importantă mărturie a rapidităţii cu care a fost romanizată Dacia (numai la un deceniu de la cucerire) şi a existenţei oraşelor în Dacia preromană, precum şi a imposibilităţii evacuării întregii populaţii romane, cînd numărul coloniştilor nu era prea mare, în cazul

[1] Cf. R. VULPE, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 95, nota 4.

[2] Cf. HARALAMBIE MIHĂESCU, GHEORGHE ŞTEFAN, RADU HÎNCU, VLADIMIR ILIESCU, VIRGIL C. POPESCU, *Izvoarele Istoriei României. De la anul 300 pînă la anul 1000, (Fontes)*, II, Edit. Academiei R.S.R., Buc., 1970, p. 37.

www.dacoromanica.ro

unei renunţări la posesiunea acestei provincii, de unde reiese că nici evacuarea ce avea să fie hotărîtă de Aurelian, cam cu un secol înainte de Eutropius, n-a putut fi totală şi cînd romanizarea deplină a dacilor nu avusese încă loc.

Vrînd să salveze prestigiul roman, autorul antic „lărgeşte" operaţia de evacuare a Daciei în timpul lui Aurelian (figură elogiată de autor) creînd astfel impresia unei evacuări totale: „Deoarece toată Illyria şi Moesia erau devastate şi nu mai spera să o mai poată păstra, el a golit provincia Dacia, pe care o crease Traian dincolo de Dunăre. Romanii, pe care i-a scos de pe ogoarele şi din oraşele Daciei, i-a aşezat în partea de mijloc a Moesiei. Şi astfel provincia Dacia este acum în dreapta Dunării, pe cînd înainte fusese în stînga ei "(IX, 15, 1). Afirmaţia pe care tot Eutropius o făcuse puţin mai înainte (IX, 8) în legătură cu invaziile gotice la sud de Dunăre din timpul lui Gallienus, că „Dacia, pe care o alipise imperiului dincolo de Dunăre a fost pierdută" („Grecia, Macedonia, Pontul, Asia au fost devastate de goţi") a fost pe nedrept folosită de adversarii continuităţii românilor în Dacia Traiană şi socotită ca o primă etapă a evacuării[3]. Departe de aşa ceva, verbul *amissa est* (utilizat constant şi de istoricii care l-au folosit ulterior pe Eutropius) se referă la izolarea în care se găsea această provincie transdanubiană în timpul cînd provinciile vecine din Moesia şi Illyricum erau invadate şi devastate în voie de populaţiile aflate în migraţie[4]. Ce rost ar fi avut ca Aurelian să-şi fi mutat coloniştii în provincii devastate de barbari?

De fapt, această izolare abia pe Aurelian îl va determina pentru prima şi unica oară să se decidă la retragerea din Dacia. În altă ordine de idei, Eutropius oferă precizia că Galerius s-a născut în apropiere de Serdica, în provincia aureliană Dacia (IX, 22). Despre acest împărat mai spune că i-a supus pe carpi, pe bastarni şi pe sarmaţi, pe mulţi dintre ei deportîndu-i şi colonizîndu-i la graniţele imperiului (IX, 25). Şi despre împăratul Licinius (urmaşul lui Galerius şi rivalul lui Constantin cel Mare) spune că era originar din Dacia aureliană (X, 4).

Rufius Festus (sec. IV), cunoscut şi sub numele de *Sextus Rufus*, a fost contemporan cu Eutropius. Tot din îndemnul împăratului Valens, a scris şi el în jurul anului 372 o *Scurtă istorie a poporului roman* (*Breviarium rerum gestarum populi Romani*), mult mai comprimată, reprezentînd de fapt un simplu rezumat al lucrării lui Eutropius. Nu e de mirare că în multe locuri se repetă unele cuvinte ale acestuia; de pildă vorbind despre toate vicisitudinile Daciei într-o singură frază Festus le redă astfel: „... Traian i-a învins pe dacii lui Decebal şi a transformat în provincie romană teritoriul Daciei de dincolo de Dunăre; acesta are de jur împrejur un milion de paşi; dar în timpul împăratului Gallienus, ea a fost pierdută, iar Aurelian, după ce i-a mutat de acolo pe romani a creat două Dacii (Ripensis şi Mediterranea — *n.r.*) în regiunea Moesiei şi a Dardaniei" (VIII). Adaugă apoi că aceste două Dacii aureliene (în realitate numai una singură) făceau parte, în vremea sa, din vicariatul Illyricului, împreună cu Noricul, Pannoniile, Valeria, Savia, Dalmatia şi Moesia Prima. În alt loc (IX) reluînd ştirea lui Eutropius despre Marcus Lucullus, care în 72—71 î.e.n. a cucerit cetăţile pontice Apollonia, Callatis, Parthenopolis, Tomis şi Histria, adaugă că astfel romanii au ajuns pînă la Dunăre, cucerind teritoriile celor şase provincii care

[3] D. PROTASE, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticei*, în „Bibl. de Arheologie", IX, 1966, p. 249. VL. ILIESCU, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare* în „Stud. şi cercet. de ist. veche", XXII, 1971, nr. 2.

[4] D. MARIN, în „Buletinul Institutului de Filologie română Al. Philippide", Iaşi, X, 1943, p. 169—172; C. DAICOVICIU, *Dacica*, p. 476—486.

www.dacoromanica.ro

în vremea lui Festus alcătuiau dioceza Tracia : Tracia (la sud de Balcani), Haemimontus (în munţii Balcani), Moesia Inferior (sau Secunda), Scythia (Dobrogea), Rhodope şi Europa, în care se afla „a doua capitală a lumii romane" Constantinopolis.

Ammianus Marcellinus (cca 330—400), ultimul mare istoric al antichităţii, era de origine grec din Antiohia. Intrînd în armata romană, şi distingîndu-se în diferite campanii, a ajuns *protector domesticus* în garda personală a împăratului Valens. După moartea acestuia, s-a retras la Roma unde a scris, în latineşte, o importantă *Istorie romană (Rerum gestarum libri XXXI)*, concepută ca o continuare a *Istoriilor* lui Tacitus (care se oprise la Domiţian). Din cele 31 de cărţi, cîte avea în total lucrarea lui Ammianus, primele 13, tratînd domniile de la Traian la Constantin cel Mare, s-au pierdut. În celelalte 18 tomuri, care ne-au rămas, Ammianus vorbeşte de seria împăraţilor contemporani cu el (353—378) de la Constantin II la Valens. Această parte a operei sale, scrisă cu imparţialitate şi sinceritate, în lumina unei concepţii superioare despre istorie şi pe baza unei cunoaşteri directe a faptelor, oferă informaţii foarte valoroase. Adesea, istoricul îşi completează expunerea cu descrieri geografice, care atunci cînd sînt împrumutate din cărţi mai vechi prezintă defectele acelora, dar cînd acestea izvorăsc din propria sa experienţă sînt demne de toată preţuirea. În legătură cu ţara noastră nu ni s-au păstrat decît capitolele referitoare la luptele dintre romani şi goţi la Dunărea de Jos şi năvălirea hunilor, precum şi referiri cu caracter geografic deosebit de interesante[5].

Vorbind, în cartea XXVII, despre dioceza *Traciei*, cu cele şase provincii ale sale (pe care le-am enumerat la p. 57, în opera lui Rufius Festus), de la început constată în privinţa acestei arii geografice dezacordurile ştirilor din izvoarele vechi, ceea ce îl determină să declare că „ne vom mulţumi să arătăm numai ceea ce ne amintim că am văzut noi înşine". Apoi începe descrierea teritoriului de la Dunărea de Jos, unde această ţară (dioceza Tracia) este de „forma unui corn de lună" sau, mai bine zis, ne dă „înfăţişarea unui frumos amfiteatru. Pe înălţimile lui de apus, înghesuit între munţii prăpăstioşi se deschide defileul Succi (Cheile lui Traian, la izvoarele Hebrului — *n.r.*), care desparte Tracia de Dacia (Mediterranea — *n.r.*). Partea din stînga, aflată sub straja stelelor de la miazănoapte, este cuprinsă între înălţimile muntelui Haemus şi Istru unde acesta trece pe pămînt roman şi are lîngă el un număr mare de oraşe, de castre şi întărituri. Pe latura dreaptă dinspre miazăzi se întind înălţimile munţilor Rodope, care în partea unde răsare luceafărul de dimineaţă, ajung pînă la mare..." (XXVII, 4, 1—7).

După ce împarte dioceza Traciei în provincii, el arată că în Mysia (adică Moesia) sînt cetăţile *Marcianopolis*, *Durostorus* (Durostorum), *Nicopolis* (ad Istrum) şi *Odessus*, iar în dreapta lor în Scythia sînt „mai de seamă între altele *Dionysopolis*, *Tomis* şi *Callatis*..." Laudă populaţia de „ţărani care locuiesc în regiunile de munte (...) ne întrec pe noi în privinţa deplinătăţii puterilor trupeşti şi a privilegiului unei vieţi mai îndelungate, iar lucrul acesta, cred ei, stă în legătură cu faptul, că nu se îmbuibă cu necurăţenia mîncărurilor calde, ci mereu în puterea vîrstei, îşi răcoresc trupurile cu stropii reci de rouă, sînt stăpîni pe dulceaţa unui aer mai curat şi simt înaintea tuturor razele soarelui dătător de viaţă, rămînînd pînă acum neatinşi de relele civilizaţiei umane" (XXVII, 4, 14)[6].

[5] *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, II, pp. 120—122.
[6] *Ibidem*, pp. 125—163.

www.dacoromanica.ro

Urmează povestirea războaielor dintre împăratul Valens şi Athanaric, conducător al therevingilor (adică al vizigoţilor), care au avut loc la Dunărea de Jos. În primăvara anului 367, Valens a pornit războiul făcîndu-şi tabăra prin apropiere de fortăreaţa numită *Dafne* şi a trecut peste Dunăre. Thervingii s-au retras fără luptă spre munţii cei înalţi ai *Serrilor (montes Serrorum)* accesibili doar pentru cei care îi cunoşteau bine. „Dar după ce a trecut toată vara, pentru a nu se întoarce fără nici o ispravă, trimiţînd pe Arintheus, comandantul de pedestrime, împreună cu cîteva cete prădalnice, a răpit o parte din familiile şi sclavii celor care rătăceau pe cîmpii şi puteau fi prinşi înainte de a ajunge în văgăunile întortocheate ale munţilor. Şi, mulţumit cu atît cît i-a dat întîmplarea, s-a întors apoi nevătămat împreună cu ai săi, fără să pricinuiască cuiva rană grea, dar şi fără să primească" (XXVII, 5, 2—4).

După cuvintele acestui pasaj s-ar părea că *Dafne*[7] (Daphne) se afla undeva în dreapta Dunării, dar Procopius, care scrie mai tîrziu, aşază această fortăreaţă în stînga, în dreptul cetăţii Transmarisca (Tutrakan), deci undeva prin preajma gurii Argeşului, precizînd că a fost construit ca un cap de pod de Constantin cel Mare. Arheologii n-au izbutit încă să-i găsească urmele pe teren. Se poate ca în textul lui Ammianus să fie o lipsă de precizie din cauza exprimării prea concise, Dafne fiind pomenită numai ca cetatea cea mai importantă din partea locului, fără o preocupare de poziţia ei topografică. În orice caz, e sigur că Valens şi-a trecut armata pe la Olteniţa şi că a înaintat în şesul Munteniei spre nord. *Montes Serrorum*, unde s-au retras thervingii, fără a mai fi urmăriţi de armata romană, ar putea fi identificaţi fie cu Munţii Buzăului, fie cu munţii din sud-vestul Moldovei[8]. *Serrii* erau o populaţie sarmatică din nordul Caucazului (unde îi atestă Pomponius Mela şi Pliniu cel Bătrîn), imigrată în Dacia, împreună cu alţi sarmaţi, pe la începutul secolului IV e.n.

Mai departe, cu privire la anul 368, Ammianus continuă: „În anul următor, încercînd (Valens) să intre iarăşi cu aceeaşi grabă în ţinuturile duşmanului, a fost împiedicat de umflarea apelor Dunării şi a rămas pe loc în apropiere de Satul carpilor *(Vicus Carporum)* dînd poruncă să i se măsoare pînă spre toamnă o tabără de vară. De acolo, neputînd face nimic din pricina mărimii apelor, s-a dus în tabăra de iarnă de la Marcianopolis" (XXVII, 5, 5). Cum ştim, dintr-o inscripţie găsită la Sarai, pe lîngă Hîrşova *(Carsium)*, că Valens a construit acolo o cetate, putem deduce că *Vicus Carporum* (o localitate populată de carpii colonizaţi în Dobrogea de împăraţii anteriori, de pildă Aurelian sau Galerius) se afla tot prin apropiere de *Carsium* (azi Ghindăreşti) şi că deci intenţia sa, zădărnicită de excepţionale inundaţii, era de a trece Dunărea de data aceasta pe la gura Ialomiţei[9].

Valens, reluînd războiul în 369, reuşi, în sfîrşit, să treacă fluviul pe la Noviodunum (Isaccea de azi), în Dobrogea de nord, înaintînd prin Bugeac. Lăsăm lui Ammianus cuvîntul: ... „şi în anul al treilea, cu aceeaşi perseverenţă, după ce a trecut Dunărea lîngă Noviodunum, pe un pod de vase a năvălit în ţinuturile barbarilor* (teritoriul din afara graniţei Imperiului — *n.r.*) şi continuîndu-şi înaintarea în marşuri neîntrerupte pînă departe s-a năpustit asupra tribului războinic

[7] Vezi P. DIACONU, *În căutarea Dafnei*, în „Pontica", IV, 1971, pp. 311—318.; IDEM, *Unde a fost cetatea Dafne*, în „Magazin istoric", nr. 10(115), X, 1976, p. 7.

[8] C. DICULESCU, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, p. 33.

[9] Cf. R. VULPE, *op. cit.*, p. 310; I. BARNEA în *R. Vulpe — I. Barnea, Din istoria Dobrogei*, II, p. 394.

* Vechii greci şi romani considerau drept „barbare" toate popoarele străine de civilizaţia greco-romană (în afară de egipteni), iar teritoriile cucerite de aceştia alcătuiau aşa numita „Barbaricum".

www.dacoromanica.ro

al *greuthungilor*. După cîteva încăierări uşoare, deoarece Athanaric, pe atunci un şef foarte puternic *(iudex potentissimus)*, avusese îndrăzneala să-i stea în cale cu o mînă de oameni socotiţi de el că sînt mai mulţi decît trebuie şi de teama pieirii i-a pus pe fugă" (XXVII, 5, 6). Curînd, apoi la cererea căpeteniei gotice, s-a încheiat pacea.

Greuthungii, cunoscuţi în istorie cu numele de *ostrogoţi*, aşa precum thervingii vor rămîne cunoscuţi sub acela de vizigoţi, erau populaţii de neam germanic, coborîte în regiunile de la S şi SE de coastele Mării Baltice pe la mijlocul secolului al II-lea e.n.; separarea triburilor vizigote în aria de vest şi a celor ostrogote în cea de est s-a produs, probabil, pe la sfîrşitul secolului al III-lea.

Thervingii staţionaseră în Podişul Central Moldovenesc de unde îşi exercitau autoritatea şi asupra Munteniei, pe cînd greuthungii au staţionat în regiunile de la nord şi nord-est de Dacia pînă la Don (Tanais). Graniţa dintre cele două neamuri gotice era în general Nistrul. Totuşi, după cum reiese din textul citat al lui Ammianus, în partea de sud, greuthungii locuiau şi la vest de acest fluviu, ocupînd stepa Bugeacului. Împăratul Valens, după ce a trecut Dunărea la Noviodunum, a trebuit să invadeze teritoriul lor (deşi erau neutri) pentru a-l surprinde pe Athanaric.

În partea dinspre acele păduri, greuthungii construiseră un val de demarcaţie şi de apărare, pe care, în alt loc (XXXI, 3, 5) Ammianus îl numeşte *Vallum Greuthungorum*. Între cele două neamuri — thervingii şi greuthungii — exista şi deosebirea geografică după spaţiul pe care au staţionat şi populaţiile băştinaşe supuse: thervingii, care ocupau regiuni accidentate şi păduroase, aveau la bază carpii din părţile Moldovei, iar greuthungii, care stăpîneau şesurile răsăritene stăpîneau pe sarmaţii din stepele nord pontice[10]. Datele de ordin arheologic, precum şi mărturiile izvoarelor scrise confirmă prezenţa neamurilor germanice în diferitele părţi ale spaţiului Dacic: Şimleul Silvaniei, Valea lui Mihai, Oradea, Pecica, Apahida, Turda, Alba Iulia ş.a. în Transilvania, Coşoveni de Jos (jud. Dolj), Pietroasa şi Chiojd (jud. Buzău), precum şi inscripţii vechi germanice lîngă Fălticeni, apoi la Basarabi (jud. Constanţa), Radu Negru (jud. Ialomiţa) şi la Leţcani (jud. Iaşi).

În cartea XXXI, Ammianus se ocupă din nou de regiunile din răsăritul Daciei, cu prilejul relatării năvălirii hunilor, popor de călăreţi războinici, care, pentru înfăţişarea lor asemănătoare mongolilor, încă necunoscuţi pînă atunci în Europa şi sub impresia vieţii lor nomade şi a năpraznicelor lor atacuri, sînt descrişi de istoricul roman în culorile cele mai înfricoşătoare, în parte exagerate, „Neamul hunilor, puţin cunoscut în vechile monumente istorice, locuieşte dincolo de mlaştinile Maeotice, în preajma Oceanului Îngheţat, şi întrece orice măsură a sălbăticiei"... (XXXI, 2, 1). „La dînşii nimeni nu ară şi nici nu pune vreodată mîna pe plug; căci toţi umblă de colo pînă colo, fără sălaşuri statornice, fără cămin şi fără lege, fără un trai regulat, totdeauna ca nişte fugari, împreună cu căruţele în care locuiesc" (XXXI, 2, 10).

În expansiunea lor spre Europa, hunii ajung la hotarele stăpînirii alane care se întindea între Don, Munţii Caucaz şi Munţii Urali „în pustiurile fără sfîrşit ale Sciţiei" (XXXI, 2, 13).

---

[10] R. VULPE, *Verhnii val Bessarabii i problema grevtungov k zapadu ot Dniestra* (Valul de Sus al Basarabiei şi problema greuthungilor de la vest de Nistru), în vol. „Materiali i isledovania po arheologhii iugo-zapada S.S.S.R i Rumînscoi Narodnoi Respubliki". Chişinău, 1960, p. 259–278.

www.dacoromanica.ro

Alanii, popor de aceeaşi origine cu sciţii şi sarmaţii, nu pot rezista atacurilor hunilor fiind supuşi, şi cuceritorii trec mai departe spre vest. Pe neaşteptate îi atacară pe greuthungi (ostrogoţi) învingîndu-i în mai multe lupte, le cuceriră vasta ţară pentru a ajunge în anul 376 la fluviul *Danastium* (Dniester, Nistru, odinioară *Tyras*), la hotarul thervingilor. Athanaric, „judele thervingilor" *(Thervingorum iudex)*, adică mai mare peste toţi „regii" triburilor[11], îşi adună toate forţele şi se pregăti de rezistenţă într-o „tabără lîngă ţărmurile rîului Danastium şi valul greuthungilor" (*Vallum Greuthungorum* de care a fost vorba mai sus).

Cu iscusinţa lor caracteristică, călăreţii huni reuşiră să dejoace măsurile de siguranţă ale thervingilor şi să-l lovească pe Athanaric pe neaşteptate. Acesta, cu trupele cuprinse de panică şi fugărite, îşi caută în grabă un refugiu „într-o regiune cu înălţimi priporoase *(ad effugia properare montium praeruptorum)*", de fapt în Podişul central al Moldovei dintre Siret şi Prut, al cărui relief rîpos şi păduros îl face aproape inexpugnabil. Pentru a încerca să reziste încă o dată hunilor, Athanaric închide latura de sud a acestui podiş, singura poartă care ar fi fost accesibilă pentru năvălitori (locul unde Carpaţii se apropie mai mult de Dunăre) ridicînd „un val mare de pămînt *(muros altuis erigebat)* de la malurile rîului Gerasus pînă la Dunăre, spintecînd în două ţinuturile taifalilor *(a superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium, Taifalorum terras praestringens)*".

Este valul care poate fi urmărit azi de la rîpa Siretului lîngă Ploscuţeni, pe lîngă Nicoreşti şi Tecuci pînă la Stoicani pe rîpa Prutului[12]. Taifalii, un trib germanic permanent asociat cu thervingii, locuiau în preajma sa. Dar în timp ce încă se mai lucra la aceste fortificaţii au apărut pe neaşteptate hunii. Cu toate că, încărcaţi de prăzi, aceştia, au renunţat să-i atace şi s-au retras, thervingii au fost cuprinşi de o nouă panică, ceea ce i-a determinat pe unii să se retragă în Imperiul roman, în Dobrogea, iar pe alţii, conduşi de Athanaric, să se refugieze în Carpaţi, „într-un loc din *Caucalanda*, greu de pătruns din pricina pădurilor şi munţilor înalţi, după ce a izgonit de acolo pe sarmaţi" (XXXI, 4, 13)[13].

Unde era această Caucalanda nu se ştie precis, dar e de căutat cam tot pe unde locuia tribul *Caucoeses* pomenit de Ptolemeu, fie în depresiunile Carpaţilor Moldovei[14], fie în Munţii Buzăului. Ultima localizare este susţinută de prezenţa celebrului tezaur gotic descoperit la Pietroasa (între Buzău şi Mizil) şi atribuit lui Athanaric de majoritatea cercetătorilor[15].

Thervingii care l-au părăsit pe Athanaric şi au fost primiţi în imperiu de Valens „făgăduindu-i că vor trăi în pace şi vor da la nevoie ajutoare" au ajuns în cele din urmă în conflict armat, nemulţumiţi fiind de tratamentul pe care li-l aplicau autorităţile romane. Unindu-se şi cu alţi goţi se dă o primă luptă la *Salices* („Sălcii") undeva în nordul Dobrogei care s-a terminat fără rezultat. În cele din urmă, armata romană este zdrobită la Adrianopol, în anul 378, într-o crîncenă bătălie, în care însuşi împăratul Valens îşi găsi moartea. Acest eveniment a avut

[11] *Izv. Ist. Rom (Fontes ...)*, II, p. 133. *Iudex* este rezonanţa latină a termenului gotic *thindans* „rege suprem", mai mare peste toţi şefii de triburi, care în gotică se numeau *raiks*. De aceea Athanaric însuşi refuza, din partea romanilor titlul de *rex* „rege" care pentru el însemna prea puţin, cf. R. VULPE, *Le titre de judex portée par Athanaric* „Swiatowit", Varşovia, XXIV, 1962.

[12] R. VULPE, *Le vallum de la Moldavie Inférieure et le „mur" d'Athanaric*, Haga, 1957. Pentru descrierea arheologică a valului, fără interpretare istorică, cf. şi „Stud. şi cercet. de ist. veche" I, 1950, 1, p. 51; 2, pp. 172—173.

[13] Cf. *Fontes.*, II, p. 137.

[14] V. PÂRVAN, *Getica*, p. 249.

[15] AL. ODOBESCU, *Le trésor de Pétrossa*, I—III, Paris-Leipzig, 1889—1900; ECATERINA DUNĂREANU-VULPE, *Tezaurul de la Pietroasa*, Bucureşti, 1967, pp. 40—53.

www.dacoromanica.ro

o importanţă epocală, fiindcă noul împărat, Theodosius I, i-a acceptat pe thervingii-vizigoţi să se aşeze în provinciile Scythia şi Moesia Secunda, ca „federaţi" (aliaţi), cu organizarea lor proprie, fiind silit astfel să dea primul exemplu al unei politici care va fi fatală Imperiului.

Despre această consecinţă, ca şi despre soarta lui Athanaric, Ammianus nu mai spune nimic. Din alte izvoare, însă, aflăm că sub presiunea hunilor în anul 381, Athanaric s-a văzut silit să părăsească şi Munţii Caucalandei, refugiindu-se la Constantinopol unde, puţin după sosire, a murit de bătrîneţe şi a fost înmormîntat cu mare cinste.

Aurelius Victor (sec. IV), originar din Africa, a îndeplinit la Roma înalte demnităţi sub împăraţii Iulian Apostatul, Graţian şi Theodosius I. A scris, în latineşte, lucrarea intitulată *Caesares (Cesarii* sau *Despre împăraţi)*, reprezentînd o serie de biografii a împăraţilor romani de la August pînă la Constantius al II-lea (361) şi o *Epitome* (Rezumat), în care se expun aceleaşi biografii foarte pe scurt. Aurelius Victor ne oferă adesea informaţii referitoare la Dacia romană pe care nu le mai găsim în altele dintre izvoarele păstrate. Unele ştiri ni s-au transmis corupte prin copiere. Astfel, ciuntitul pasaj din care ar reieşi că Traian s-ar fi bătut „cu pileaţii dacilor şi cu neamurile sacilor, sub regele Decebal şi sub Sardonius" *(Dacorum pileatis Sacisque nationibus, Decibalo rege ac Sardonios)* (*Caes.* XIII) s-a dovedit a nu fi decît denaturarea unei fraze care de fapt a însemnat „cu pileaţii şi comaţii dacilor sub regele Decebal şi cu sarmaţii" *(Dacorum pileatis comatisque nationibus Decibalo rege ac Sarmatis)*[16]. Autorul reproduce şi el echivoc afirmaţia că sub Gallienus s-au pierdut „teritoriile de dincolo de Dunăre pe care le cîştigase Traian" *(... et amissa trans Istrum quae Traianus quaesierat)* (*Caes.* XXXIII)[17] şi greşit mai afirmă că sub Diocleţian „neamul carpilor a fost mutat în teritoriul nostru (adică în interiorul Imperiului — *n.r.*); o parte din aceştia se găseau aici încă de la Aurelian ca supuşi ai romanilor" (*Caes.* XXXIX). De fapt, carpii, de origine geto-dacică, din Moldova, au fost învinşi în anul 272, la Carsium dar ei au mai rămas în nordul Dunării şi după aceea, avînd un rol important în procesul de entogeneză a poporului român. În vremea lui Constantin cel Mare se reiau intervenţiile la nord de Dunăre şi sub acesta încep construcţii militare „Peste Dunăre s-a făcut un pod; în multe locuri au fost ridicate în mod adecvat castre şi castele militare" (*Caes.* XLI). E vorba, desigur, de podul ale cărui urme s-au constatat între Ghighen (Oescus) în Bulgaria şi Celei (Sucidava) în Oltenia[18], precum şi de cetăţile Drobeta (Turnu Severin), Sucidava şi Daphne ?.

Auxentius din Durostorum (sec. IV) era discipolul episcopului arian Ulfila, care, cappodocian de origine, predicase în greacă şi latină, evanghelizîndu-i pe goţi şi traducînd Biblia în limba gotică (monument lingvistic păstrat pînă azi). Se pare că ar fi predicat şi pentru daco-romani, dar nu avem încă dovezi. Auxentius născut undeva în nordul Dunării, poate daco-roman după nume şi după limba latină în care scria, a fost luat de mic copil de la părinţii săi de Ulfila, care l-a crescut în credinţa creştină[19]. Refugiat în Imperiul roman în timpul per-

[16] GR. TOCILESCU, *Monumentul de la Adamclissi*, Viena 1895, p. 147, nota 1.

[17] V. pasajul de la EUTROPIUS.

[18] D. TUDOR, *Oltenia romană*, ed. a treia, Bucureşti, 1968, p. 425—431.

[19] V. PÂRVAN, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, pp. 68—69, 149—151; I. STOIAN, *Auxentius episcop arian de Durostor*, în „Biserica ortodoxă română", LVI, 1938 nr. 7—8; G. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici: I, Autorii latini*, Bucureşti, 1943, p. 90—95.

www.dacoromanica.ro

secuţiei dezlănţuită de Athanaric împotriva creştinilor din regatul său, Auxentius a devenit episcop de Durostorum sub împăratul arian Valens.

În urma reacţiunii ortodoxe din 382, sub Theodosius I, şi-a pierdut această situaţie. De la el a rămas o *Scrisoare despre credinţa, viaţa şi moartea lui Ulfila (Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae)*, în care povesteşte cele de mai sus. Este printre primii dintre autorii care întrebuinţează numele *Romania* pentru Imperiul roman. Pe Athanaric, în bună cunoştinţă, îl numeşte tot *iudex (Athieredans)* ca şi Ammianus Marcellinus (v. mai sus) şi alţi autori contemporani.

Ambrosius (333—397), născut la Augusta Treverorum, a trecut la creştinism tîrziu, după ce a îndeplinit importante sarcini. Ales episcop de Mediolanum (Milano), a exercitat o imensă autoritate eclesiastică, supunîndu-l chiar pe împăratul Theodosius I la penitenţă. A lăsat numeroase lucrări, cu deosebire discursuri scrise. În cartea sa de comentarii la *Evanghelia lui Luca* (X, 10) căutînd să convingă pe credincioşi că semnele unor mari tulburări prevăzute de Scriptură ar fi început să se arate, dă ca exemplu invazia hunică din 375—376 în Moldova şi în răsărit, cînd „hunii au năvălit peste alani, alanii peste goţi (greuthungi), goţii (thervingi) peste taifali şi sarmaţi *(Chuni in Halanos, Halani in Gothos, Gothi in Taifalos et Sarmatas insurrexerunt)*". Ultima etapă este o aluzie la refugiul lui Athanaric mai întîi în Podişul central al Moldovei, la taifali, apoi în Munţii Caucalandei, de unde i-a scos pe sarmaţi, după cum spune Ammianus Marcellinus (v. p. 61).

Paulinus din Nola (353—431), pe numele său întreg *Meropius Pontius Anicius Paulinus*, originar din Burdigala (Bordeaux), în Gallia, a trecut la creştinism în anul 391, iar pe la începutul secolului al V-lea a ajuns episcop de Nola, în Italia. A lăsat mai multe scrieri latine — poezii şi scrisori — dintre care interesante pentru noi sînt poemele dedicate prietenului său Nicetas, episcopul oraşului Remesiana (azi Pirot) capitala Daciei Mediterranea, care a luptat, se pare, cel mai mult, pentru răspîndirea creştinismului printre strămoşii noştri. În *Poemul XVII (Despre întoarcerea lui Nicetas sau Despre Dacia)*, scris cu prilejul unei vizite a lui Nicetas la Nola, găsim referiri la daci şi la natura locurilor unde trăiau aceştia. Dacii de unde a sosit Nicetas i se par lui Paulinus aşezaţi „departe pînă sub ursa polară" (*Arctoos procul usque Dacos*, XVII, 5, 17).

„Acolo unde Boreas, în ţinuturile ripheice, (la nordul Dunării — *n.r.*),
înţepeneşte fluviile cu gheţuri dese,
te vei dezgheţa cu focul (credinţei)
minţile înţepenite de gheaţa de deasupra" (XVII, 201—205)
. . . . . .
Aleargă şi geţii[20] şi dacii din cele două ţinuturi[21];
cel care lucrează pămîntul în ţinutul de la mijloc[22] sau
cel cu căciulă şi boi mulţi, locuitor al
ţărmului[23] îmbelşugat (XVII, 250).

Nume ca „scit", „geţi", „daci", „pileat" nu mai avea în acea vreme decît sensul unor arhaisme literare, dar din conţinutul poemului, scris în limba latină,

[20] Autorul se referă, probabil, la vizigoţii din Dacia Mediterranea la care Niceta avea mare trecere; cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, II, p. 181, nota 3.

[21] Este vorba de cele două Dacii.

[22] Este o aluzie la Dacia Mediterranea (cu centrul la Naissus, Niş, Iugoslavia).

[23] Este o aluzie la Dacia Ripensis, provincie romană înfiinţată de Aurelian la sud de Dunăre după retragerea trupelor din Dacia în 271 e.n.

www.dacoromanica.ro

reiese clar că misiunea evanghelică a lui Nicetas nu se mărginea la Dunărea Daciei aureliene, ci se extindea şi asupra populaţiilor de la nord de fluviu, prin care trebuie să înţelegem, în primul rînd, pe romanii rămaşi în Dacia traiană[24]. De-altfel, în această privinţă, mai sînt şi alte mărturii, din care rezultă că Nicetas a fost „apostolul daco-romanilor"; existenţa însuşi în inima Daciei, în secolul al IV-lea, a unei populaţii creştine vorbind latineşte este dovedită şi de inscripţia de la Biertan (jud. Sibiu) datată în secolul al IV-lea e.n., inscripţie ce constituie o importantă mărturie cu privire la începuturile creştinismului şi dovedirea continuităţii populaţiei daco-romanice în Transilvania.

Augustinus (354—430), unul din cei mai iluştri gînditori ai creştinismului antic, s-a născut în Numidia (Africa), a făcut studii de retorică la Cartagina şi a profesat retorica la Roma şi la Mediolanum (Milano); după ce a trecut la creştinism s-a întors în Africa. A lăsat un mare număr de scrieri profane şi religioase cu informaţii foarte variate. În lucrarea sa de apărare a creştinismului *Cetatea lui Dumnezeu (De civitate Dei)*, dă ştiri şi despre persecuţiile lui Athanaric împotriva creştinilor duse „cu o cruzime uimitoare" (XVIII, 52). Regiunea din răsăritul Carpaţilor stăpînită de regele therving (vizigot) e numită de el *Gothia*.

Rufius Festus Avienus (sec. IV e.n.), poet roman, s-a născut la Bolsena în Etruria şi a fost preconsul în Africa în anul 366 şi următorii. El a scris mai mult poezii didactice, iar printre altele şi o lucrare de geografie intitulată *Descrierea pămîntului* (*Descriptio orbis terrae*, în 1394 hexametri latineşti) în care transmite ştiri, luate de la autori mai vechi. În această operă îl parafrazează, cu deosebire, pe Dionysios din Alexandria din secolul al II-lea e.n. *(Periegesis)*, care la rîndul său reproducea informaţii şi mai vechi. Nefiind originală, informaţiile servesc ca mijloc de comparaţie cu lucrările mai vechi, repetîndu-se şi datele cu privire la regiunile noastre: „Din năprasnicele întunecimi barbare izvorăşte şi Dunărea (...). El (fluviul — *n.r.*) se îndreaptă spre răsărit şi se varsă în Pontul Euxin; îşi scurge apele în mare prin cinci guri, unde se înalţă insula Peuce (...). De aci înainte pe unde şueră suflarea acvilonului îngheţat, stăpînesc sarmaţii, germanii, getul, fioroşii bastarni şi neamurile dacilor"... (435, 440).

Historia Augusta (sec. IV) reprezintă o colecţie în care se cuprinde o serie de biografii ale împăraţilor romani de la Hadrian şi pînă la Numerianus (117—284 e.n.) inclusiv uzurpatorii, scrise în cursul secolului IV, cu interpolări adăugate în secolul următor. Este intitulată *Scriptores Historiae Augustae*, prezentîndu-se ca o lucrare colectivă scrisă de şase autori, ale căror nume nu sînt însă sigure; *Aelius Spartianus*, *Iulius Capitolinus*, *Vulcacius Gallicanus*, *Aelius Lampridius*, *Trebellius Pollio* şi *Flavius Vopiscus*. Cercetările recente au constatat că după data redactării (sfîrşitul sec. al IV-lea sau începutul sec. al V-lea) şi după caracterul unitar al întregii scrieri, ea nu poate fi atribuită decît unui singur autor de inspiraţie păgînă; un exponent al clasei senatoriale, care pentru a-şi afirma punctul de vedere a denaturat faptele. Cu toate defectele sale de compoziţie şi de probitate, această lucrare constituie[25], prin informaţiile sale, un important izvor istoric pentru secolul al II-lea şi, mai ales, pentru secolul al III-lea e.n. Adesea oferă ştiri interesante despre regiunile noastre. Aflăm, astfel, de la *Spar-*

[24] V. PÂRVAN, *op.cit.*, pp. 158—178.
[25] *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, II, pp. 97, 105, 109.

www.dacoromanica.ro

tianus, că Hadrian a respins în 117—118, atacurile iazigilor din Cîmpia Tisei asupra Daciei (populaţie din familia sarmaţilor ce au convieţuit cu dacii liberi în zona extracarpatică a României) şi a potolit agitaţia roxolanilor, care, nemulţumiţi cu subvenţiile plătite de Imperiu, ameninţau cu război (*Vita Hadr.*, 5—6).

„Apoi, aflînd de năvala sarmaţilor şi a roxolanilor a plecat în Moesia, după ce şi-a trimis înainte armatele. Pentru un timp scurt a pus în fruntea Pannoniei şi a Daciei pe Marcius Turbo (...). După ce a aflat pricina, el (Hadrian — *n.r.*) a încheiat pace cu regele roxolanilor care se plîngea de micşorarea subvenţiilor băneşti".

Lui *Iulius Capitolinus* îi sînt atribuite informaţiile că sub Antoninus Pius a fost respins un atac al dacilor liberi asupra provinciei traiane (*Vita Anton.*, 5,4) şi ne dă o listă, discutabilă, a populaţiilor de la nord de Dunăre care au atacat Imperiul roman în timpul războaielor marcomanice ale lui Marcus Aurelius (*Vita M. Ant.*, 22, 1): „toate neamurile, începînd de la graniţa Ilyriei şi pînă în Gallia au conspirat împotriva imperiului, cum ar fi marcomanii, variştii, hermundurii şi cvazii, suevii, sarmaţii, lacringii şi burii; aceştia şi alţii împreună cu victualii, sosibii, sicobiţii, roxolanii, bastarnii, alanii, peucinii, costobocii", incluzîndu-i greşit pe roxolani şi pa alani, care de fapt au rămas liniştiţi în acele împrejurimi, dar omiţînd în schimb pe hasdingi şi pe cotini care sigur au atacat Dacia şi Pannonia. Ne dă informaţii, dealtfel destul de îndoielnice, asupra originii lui Maximinus Tracul, care ar fi avut un tată got, adică din Dacia, şi o mamă alană, deşi tot el ne dă indicii pentru a deduce, mai plauzibil, că acest împărat din secolul al III-lea ar fi fost „get" din Moesia Inferioară, originea sa germanică fiind o născocire a autorului (*Vita Maxim.*, 1—9). Prin Capitolinus ni s-au transmis şi ştirile istoricului atenian de la mijlocul secolului al III-lea Dexippos (v. 53) cu privire la invaziile carpo-gotice de la Dunărea de Jos în secolul al III-lea şi la distrugerea Histriei: „Sub aceştia*, carpii s-au luptat împotriva moesilor (adică a locuitorilor din Moesia Inferioară — *n.r.*). Tot atunci a avut loc şi începutul războiului cu sciţii[26] şi distrugerea cetăţii Histriei, sau după cum spune Dexippos, a cetăţii histriene" (*Vita Max. şi Balb.*, 16, 3). În realitate luptele cu goţii s-au dat mai tîrziu, iar distrugerea cetăţii[27] a avut loc într-adevăr, dar la o dată ce corespunde cu a doua jumătate a secolului al III-lea şi deci, probabil, odată cu invazia goţilor.

Aelius Lampridius vorbeşte despre tulburările din provincia Dacia din timpul împăratului Commodus (*Vita Commod.*, 13). *Trebellius Pollio* (XXX, Tyrauni, 9) ne informează despre scurta domnie a împăratului Regalianus care „era de neam dac, fiind chiar rudă cu însuşi Decebal", transmite ştirile lui Dexippos (v. mai sus) privitoare la invaziile maritime ale goţilor din vremea lui Gallienus, inclusiv despre distrugerile comise de aceştia la gurile Dunării şi la Histria cu prilejul invaziei din anul 267 (*Vita Gall.*, 13, 6). De asemenea, povesteşte despre marea invazie din anul 268—269, pornită de la gura Nistrului (Tyras) şi terminată, după ocolirea întregii Tracii şi a Macedoniei, cu decisivul dezastru al agresorilor la Naissus: „În cele din urmă diferitele ramuri ale sciţilor, peucii, greuthungii, ostrogoţii, thervingii, vizii, gepizii, chiar şi ceilalţi şi herulii, din dorinţa de a prăda, au năvălit pe teritoriul roman şi au devastat aici multe, în timp ce Claudius era

* În anul 238.

[26] Sub numele de sciţi trebuie să înţelegem goţi.

[27] Vezi pentru această problemă V. PÂRVAN, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, ed. a. doua, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1974.

www.dacoromanica.ro

ocupat cu altele şi în timp ce se pregătea ca un împărat pentru acest război pe care l-a şi terminat" (*Vita Claudii*, 6—12). Deşi Trebellius Pollio se arată peste tot foarte răuvoitor la adresa lui Gallienus, nu pomeneşte nimic despre „pierderea" vreunei părţi din Dacia sub domnia acestui împărat, tăcere care dovedeşte suficient lipsa de orice temeinicie a interpretărilor neştiinţifice despre o evacuare a Daciei încă de pe atunci.

În sfîrşit, *Flavius Vopiscus*, biograful lui Aurelian (pe care ţine să-l elogieze în chip deosebit), menţionează părăsirea Daciei traiane, abia sub acest împărat, reproducînd aproape cuvînt cu cuvînt relatările succinte ale lui Eutropius, fără nici o valoare istorică. „Văzînd Illyricul devastat, iar Moesia pierdută şi nemaisperînd să mai poată păstra Dacia transdunăreană, provincie pe care Traian o crease, el a părăsit-o[28], retrăgînd armata şi pe provinciali. Populaţiile pe care le-a scos de acolo, le-a aşezat în Moesia şi a numit-o «Dacia sa»[29], provincia care acum desparte cele două Moesii" (*Vita Aurel.*, 39). Nimic nu îndreptăţeşte, în acest pasaj, lipsit de judecată, ideea că Aurelian ar fi retras toată populaţia provinciei Dacia din moment ce, cu un rînd mai sus afirmă că Moesia era pierdută ; ce rost mai avea acest transfer de populaţie? Prin *provinciales* nu se pot înţelege decît aceia care alcătuiau cadrele administrative şi economice ale provinciei, funcţionarii şi bogătaşii[30]. Mai înainte de această „evacuare", tot după cum ne spune Vopiscus, Aurelian zdrobise în anul 271, în şesurile Munteniei, o coaliţie de goţi şi daci liberi (22, 2), iar în anul 272 nimiceşte lîngă Carsium, în Dobrogea, trupele carpilor. „Deci după pacificarea Orientului, Aurelian s-a întors victorios în Europa şi aici a sfărîmat trupele carpilor" (*Vita Aurel.*, 30, 4). Conform celor arătate de Ammianus Marcellinus, unii carpi au fost colonizaţi în Dobrogea, iar alţii au continuat să trăiască în teritoriul lor de baştină.

Paulus Orosius (sec. IV—V), preot spaniol, s-a născut în Catalonia. În principala sa lucrare *Historiae adversus paganos*, în şapte cărţi, găsim şi unele informaţii geografice referitoare la spaţiul dacic. Astfel, vorbind de cursul Dunării (numită şi Hister), spune că „la răsărit se găseşte Alania, la mijloc Dacia unde e şi Goţia *(Dacia ubi et Gothia)*" (I, 2, 53). Concepe Moesia în vechea ei întindere dinainte de Domiţian, ca hotare „dinspre răsărit gurile Dunării, dinspre sud-est Thracia, dinspre miazăzi Macedonia, dinspre sud-vest Dalmaţia, dinspre apus Istria, dinspre nord-vest Pannonia şi dinspre miazănoapte Dunărea" (I, 2, 55). Despre Dacia traiană din timpul său spune că este „pierdută pentru totdeauna" (VII, 22). Confundă, ca şi alţi autori din vremea sa, pe geţi cu goţii, din cauza asemănării de nume, dar şi pentru că locuiseră în secolul III—IV în aceleaşi ţinuturi. Interesant este şi pasajul în care se arată cum împăratul August a fost silit, după doisprezece ani, să deschidă din nou porţile templului lui Ianus, din cauza „mişcării dacilor" *(Dacorum commotione)* (VI, 22).

Philostorgius (368—425), cleric arian, prieten cu episcopul Leontius din Tripolis (originar din Moesia), a scris în greceşte, o *Istorie eclesiastică*, în care vorbeşte despre Ulfila „unul din sciţii de dincolo de Istru (pe care cei vechi îi numeau *geţi*, iar cei de acum îi numesc *goţi*)". Ne spune că la goţi, creştinismul

[28] Vezi pentru această problemă VL. ILIESCU, *op. cit.*

[29] Pentru a se acoperi în faţa opiniei publice şi a da impresia că nu s-a pierdut o provincie romană, Aurelian a înfiinţat o nouă Dacie — Dacia Ripensis —, între Moesia Superioară şi Inferioară.

[30] Vezi şi G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor*, IX-X, Bucureşti 1936, pp. 23—42; 61, 97.

www.dacoromanica.ro

a fost răspîndit prin locuitorii din Asia Minoră capturaţi cu prilejul invaziilor maritime din vremea lui Valerian şi Gallienus. Ulfila descindea dintr-unul din acei captivi, adus din Cappadocia. Tot de la Philostorgius aflăm că în secolul al IV-lea, goţii au devastat oraşul Halmyris, situat în nordul Dobrogei, între lacul cu acelaşi nume (azi Razim) şi braţul Peuce (Sf. Gheorghe).

Zosimus, scriitor grec, a trăit la Constantinopol pe la mijlocul secolului al V-lea. A scris obiectiv şi destul de critic o *Istorie* a împăraţilor romani, evenimentele fiind orînduite în şase cărţi, începînd cu Augustus şi sfîrşind cu anul 425, în timpul domniei lui Theodosius al II-lea. Era un adversar al creştinismului. Amănunte interesante ne înfăţişează Zosimus despre locuitorii de la nordul Dunării care în vremea sa, îşi continuau îndeletnicirile agricole şi păstoreşti. Este una dintre cele mai bune opere istorice din ultima perioadă a literaturii greceşti clasice, constituind un preţios izvor pentru evenimentele din secolele III-IV, dînd informaţii despre războaiele şi moartea lui Decius (în anul 251) în Moesia Inferioară, despre invaziile maritime ale goţilor din vremea lui Gallienus, despre expediţia lui Constantin cel Mare din anul 322 în stînga Dunării, probabil în Muntenia, împotriva „sarmaţilor", al căror rege Rausimodus a căzut în luptă, despre agitaţiile goţilor lui Athanaric [sciţii de (peste Istru)] care îl sprijiniseră pe uzurpatorul Procopius împotriva lui Valens, despre expediţiile acestuia din anii 367—369 împotriva lui Athanaric. Cu amănunte completează ştirile lui Ammianus Marcellinus (vezi p. 61) despre împrejurările în care Athanaric a fost silit să părăsească ţara noastră şi să ceară azil în anul 381, la Constantinopol, unde curînd avea să moară, fiind înmormîntat de Theodosius I cu mare cinste. De asemenea, de la Zosimus ştim că cete de scyri (germanici) şi de „carpodaci", amestecate cu huni, care invadaseră Moesia, au fost respinse de Theodosius (IV, 34).

Priscus Panites (sec. V), sofist şi retor, istoric şi diplomat, originar din Panion (în sudul Traciei), a făcut parte dintre membrii soliei bizantine conduse de Maximus, trimisă de împăratul Theodosius al II-lea în anul 448, la curtea lui Attila, regele hunilor, pentru negocieri. La întoarcerea la Constantinopol el a descris, în greceşte, impresiile sale de călătorie, dovedindu-se în acelaşi timp şi un excelent reporter. Observaţiile prilejuite de călătorii *(Ambasadele)* au fost sintetizate în lucrarea sa de căpetenie intitulată *Istoria Bizanţului* (înglobate şi evenimentele în legătură cu Attila), iar fragmente din această operă şi din lucrarea *Istoria goţilor* s-au păstrat în excerptele făcute mai tîrziu, în timpul împăratului Constantin Porfirogenetul (912—959), *Excerpta de legationibus*[31]. În acest raport, găsim şi unele ştiri importante de ordin geografic şi etnografic în legătură cu vestul spaţiului Daciei, într-o vreme cînd dominaţia hunică se întindea din Asia Centrală pînă în Pannonia. Drumul lui Priscus spre curtea lui Attila, şi a ambasadorilor respectivi, a trecut prin Philippopolis (azi Plovdiv), Serdica (Sofia), Naissus (oraşul iugoslav Niş), apoi mai departe spre nord, probabil pe valea Moravei, şi, în continuare — traversînd Dunărea — pe teritoriul actual al ţării noastre, prin Banatul de azi; solii romanilor au mers şapte zile pînă la curtea regelui hun. Dar e bine să reproducem din pasajele referitoare la această călătorie.

[31] GH. POPA-LISSEANU, *Izvoarele ... Ambasadele lui Priscus, VIII*, 1936, pp. 81—137.

www.dacoromanica.ro

„Apoi dintr-o regiune plină de dealuri am ajuns într-o cîmpie împădurită. Acolo ne-au primit luntraşii barbari[32] în bărci monoxile făcute din trunchiuri de copaci, tăiate şi scobite de ei înşişi. Ei ne-au trecut dincolo de fluviu (Dunărea) cu toate că nu se pregăteau pentru noi (...). După ce am trecut Istrul şi am străbătut împreună cu barbarii un drum de aproape şaptezeci de stadii[33], am fost nevoiţi să ne oprim într-o cîmpie pînă cînd Edecon l-a înştiinţat pe Attila despre sosirea noastră (...)". Ajunşi la corturile lui Attila, solia bizantină a rămas acolo „numai o singură zi, iar a doua zi ne-am dus împreună cu Attila în ţinuturile dinspre miazănoapte ale ţării (...). Iar Attila s-a oprit într-un sat, unde voia să se însoare cu fata lui Escam: căci avea mai multe soţii, dar o lua şi pe aceasta, după obiceiul scitic (.....). De acolo am călătorit pe un drum neted, aşezat într-o cîmpie şi am trecut peste multe rîuri navigabile, dintre care cele mai mari, după Istru, erau aşa numitul Drecon, apoi Tigas şi Tiphisas. Pe acestea le-am trecut în bărci monoxile (ciobace), de care se foloseau locuitorii de pe malurile rîurilor, iar pe celelalte le-am trecut pe plute, pe care barbarii le poartă în căruţe, deoarece locurile sînt mlăştinoase. Ni se aducea de prin sate mîncare, şi anume în loc de grîu, mei, în loc de vin, mied (medos) numit astfel în graiul locuitorilor indigeni. De asemenea şi servitorii noştri care ne însoţeau aveau şi ei o băutură preparată din orz. Barbarii o numesc kamos. După ce am străbătut un drum lung, spre scăpătat ne-am aşezat cortul lîngă un lac, care avea apă bună de băut şi la care locuitorii satului vecin veneau după apă"[34]. Este vorba aşadar de o populaţie agricolă, sedentară, care nu era de origine hună şi care prezenta însemnătate economică şi politică. După C. Diculescu[35], cele trei nume de rîuri bănăţene, stîlcite sau date de huni sau de germanici preluate de la populaţiile autohtone, ar putea fi identificate cu Timişul (Tiphisas, Tibiscus), Bega (Tigas) şi cu Mureşul (Dreccon, Drecon). Originea termenului *medos*, „mied", este foarte discutată, căci nu se întîlneşte numai în limbile slave, dar şi în cele germanice vechi, în greacă şi chiar în sanscrită. Nu poate servi prin urmare la determinarea limbii localnicilor de la care Priscus l-a auzit. La fel în ce priveşte termenul kamos.

După cale de şapte zile solii au ajuns la reşedinţa lui Attila[36], unde Priscus, în timp ce se plimba prin faţa palatului lui Attila este salutat de un om, spre surprinderea sa, în limba greacă, „«Fiţi binevenit!», iar eu am răspuns mirat că un scit vorbeşte în greceşte. Căci sciţii[37] sînt amestecaţi şi pe lîngă limba lor barbară caută să vorbească sau limba hunilor sau a goţilor sau a ausonilor, atunci cînd unii dintre dînşii au de-a face cu romanii". Se ştie că Ausonia este un nume străvechi al Italiei. Priscus înţelegea prin limba ausonilor atunci cînd este vorba de limba latină, şi „limba romanilor" sau „elina" cînd are în vedere limba greacă „şi nu lesne vorbeşte cineva dintre ei greceşte, decît doar cei care

---

[32] Termenul este folosit şi de Priscus în acelaşi sens în care este uzitat de vechii greco-romani, care considerau drept, „barbare" toate popoarele străine de civilizaţia greco-romană, cu excepţia egiptenilor.

[33] Aproximativ 12,5 km; se pare că solii au trecut Dunărea în apropiere de Baziaş.

[34] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes ...)*, II. pp. 251—265.

[35] C. DICULESCU, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922. pp. 85—88.

[36] Deşi reşedinţa lui Attila nu a fost identificată ea poate fi presupusă undeva pe paralela Debreţinului.

[37] În secolul al V-lea sciţii dispăruseră de pe arena istoriei, ei fiind asimilaţi de către sarmaţi încă din secolul al III-lea î.e.n. Denumirea dată de Priscus este desigur anacronică, însă este explicabilă prin faptul că scriitorii bizantini acordau populaţiilor de la nord de Dunăre, numele populaţiilor care le erau lor mai cunoscute.

www.dacoromanica.ro

au fost luaţi prizonieri şi din Tracia şi de pe ţărmul Ilyriei". Acest grec care îşi cumpărase libertatea preferase să rămînă în teritoriul hunic „deoarece străinii care rămîn la sciţi în urma războiului îşi petrec viaţa în linişte, fiecare se bucură de ceea ce are şi nu supără pe nimeni, dar în schimb nu este supărat de loc sau numai puţin". Acest episod ca şi multe altele din cuprinsul lucrării dovedesc că invazia hunilor a fost distrugătoare în prima fază, existînd după aceea o linişte şi chiar o bunăstare în teritoriul asupra căruia se întindea stăpînirea hunilor, inclusiv Dacia, deoarece aceştia nu l-au ocupat direct şi permanent. Ei îşi exercitau controlul prin „vizite" şi expediţii de pedepsire pentru cei ce nu-şi îndeplineau obligaţiile de supuşi. În perioada hunică (sec. V—VI e.n.) centrul de greutate al vieţii economice se deplasează spre mediul rural mai bogat în trai, fapt ce explică, dealtfel, lipsa unor date documentare despre existenţa oraşelor de odinioară care decad, fiind date uitării. În schimb populaţia daco-romană este prezentă pretutindeni în mediul rural, continuîndu-şi formele tradiţionale de viaţă din secolele anterioare[38].

Cu ocazia banchetului oferit la curtea lui Attila a luat parte şi un bufon, Zercon, un poliglot: „Amestecînd în graiul ausonilor vorbe ale hunilor şi goţilor, a produs veselie şi i-a făcut să rîdă în hohote". La curtea regelui hun se vorbeau limbile latină, hunică şi gotică. Faptul că se întrebuinţa limba latină se explică nu numai prin prestigiul acestei limbi, dar şi prin aceea că populaţia locală, romanică, urmaşa romanilor provinciali, vorbea latineşte şi chiar furniza interpreţi, Priscus confirmînd chiar prezenţa la masă a unuia dintre barbari care cunoştea limba ausonilor.

Priscianus (sec. V—VI), gramatic erudit, originar din Mauretenia, a trăit la Constantinopol în vremea împăratului Anastasius (491—518). A scris, în latineşte, printre altele, opera sa fundamentală de gramatică *Institutiones grammaticae* şi o descriere geografică în versuri *Periegesis*, parafrazare după lucrarea cu titlu similar a lui Dyonysios Periegetul. În lucrarea menţionată, el a salvat de la uitare comentariile lui Traian despre războaiele dacice care s-au pierdut şi din care reproduce cîteva cuvinte *(inde Berzobim deinde Aizi processimus)*, despre prima campanie a împăratului în Banat. În *Periegesis* reproduce menţiuni mai vechi despre cursul Istrului şi despre Deltă, despre geţi, daci, bastarni, moesi, traci, precum şi observaţii despre Marea Neagră şi insula de la gurile Dunării care era locul de întîlnire al păsărilor, căutînd să explice numele Leuce („albă"), al acestei insule prin „multele sale păsări albe ca zăpada" *(pascit aves quoniam multos candore nivali)*.

Iustinian (482—565), împărat (527—565), la origine trac romanizat, a emis în anul 535, prin *Novella XI*, un edict prin care instituia la Iustiniana Prima, adică Scupi (Skopje), un arhiepiscopat. Documentele precizează provinciile puse sub autoritatea acestui arhiepiscopat, printre care figurează şi *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea*, precum şi două dintre cetăţile romane

[38] Vestigii ale culturii materiale autohtone, ale principalelor îndeletniciri tradiţionale avem în Archiud, Obreja, Sebiş, Sic, Mugeni, Iernut, Porumbenii Mici (în Transilavnia), Cioroiul Nou, Verbiţa ş.a. (în Oltenia), iar aşezări autohtone daco-romane de la sfîrşitul secolului al III-lea şi în secolele IV-VI sînt la: Mănăştur, Noşlac, Ţaga, Soporul de Cîmpie, Bratei (cultură ce aparţine populaţiei daco-romane şi care a cuprins întreg teritoriul de astăzi al României). De asemenea, în jurul unor castre romane al căror rol militar încetase, există urme de locuire autohtonă pînă în secolul al IV-lea şi mai mult (Comalău, Veţel, Sărăţeni, Gherla, Hoghiz, Boroşneiu (în Transilvania), în multe locuri în Oltenia şi Banat; vezi şi *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, II, 265, § 25—30.

www.dacoromanica.ro

care fuseseră reînființate, între timp, în stînga Dunării, în fosta Dacie Traiană, ca *Recidiva* și *Litterata* în Banat. *Recidiva* pare a fi o stîlcire pentru Arcidava (Vărădia, în Banat)[39], iar *Litterata* este *Lederata* situată în vremea lui Traian pe dreapta Dunării, dar prezentată pe vremea lui Iustinian ca un cap de pod pe stînga.

Procopius (cca 500—cca 565), important istoric al epocii lui Iustinian, s-a născut la Caesareea pe la sfîrșitul secolului al V-lea și a murit la Constantinopol, unde a îndeplinit înalte funcții demnitare. A participat la campaniile din Africa împotriva vandalilor în anul 533, din Italia împotriva goților (ostrogoților) în 536 și din Orient împotriva perșilor în 541, însoțindu-l, ca secretar și consilier, pe generalul Belisarius. A scris, în greceşte, *Istoria* acestor războaie (Ἱστορικόν), în opt cărți, *Despre zidiri de cetăți* (Περὶ κτισμάτων, *De aedificiis*) și *Anecdota* (Ἀνέκδοτα), o expunere a măruntelor cancanuri de la curtea lui Iustinian, apărută după moartea împăratului, cunoscută și sub numele de *Istoria secretă*.

În *Istoria războiului vandalic* (*Despre războaie*), cărțile trei și patru, dă o definiție „goților (ostrogoților), vandalilor și gepizilor", pe care „unii îi numeau neamuri getice[40]. Toți aceștia se deosebesc între ei prin nume (...), dar încolo sînt în toate la fel. Căci toți sînt albi la trup și cu părul blond, înalți la statură, frumoși la chip și folosesc aceleași legi. Toți sînt de credința lui Arius (creștini arieni — *n.r.*), și au o singură limbă, numită gotică. Eu cred că la obîrșie se trag cu toți dintr-un singur neam și s-au deosebit după numele conducătorilor lor. Acest neam locuia din vechime dincolo de fluviul Istros" (III, 2, 1—6). Ultima afirmație se referă la expansiunea goților în răsăritul Daciei și în regiunile sarmatice în secolele III și IV.

În *Istoria războiului gotic*, cărțile cinci-opt, sînt pomenite atacurile date asupra provinciilor de la Dunărea de Jos, în vremea lui Iustinian, de „huni, anți și slavi (sclaveni)", precum și expedițiile de represalii ale trupelor romane în stînga fluviului, unde se așezaseră vremelnic aceste populații. Cu prilejul unei asemenea expediții a căzut în luptă generalul Chilbudios, iar armata sa zdrobită. Tăinuindu-i moartea, anții (grup de triburi slave) ar fi căutat să-i înșele pe romani, fără succes, trimițînd în Imperiu pe unul de ai lor care vorbea bine latinește (poate un daco-roman dintre supușii lor) și care s-a dat drept Chilbudios. În tratativele cu acești anți, căutînd să-i atragă ca aliați împotriva „hunilor" (resturi rămase după dezmembrarea domeniului lui Attila), Iustinian le-a îngăduit să se așeze în jurul unei vechi cetăți romane din stînga Dunării *Turris* (poate Turnu-Măgurele), întemeiată de Traian și acum ruinată și pustie, dar aparținînd Imperiului roman, în baza vechiului său drept. De aci reiese clar că Imperiul roman n-a renunțat niciodată la drepturile sale în stînga fluviului menținîndu-și stăpînirea pe o largă fîșie la nord de Dunăre, existînd astfel un contact permanent cu Imperiul roman și în cursul secolelor următoare. În aceeași „Istorie", Procopius vorbește de gepizii din nordul Dunării, care, ca federați ai Imperiului, se așezaseră și în întreaga Dacie aureliană.

În *istoria secretă* (18) se repetă știrile despre expansiunea gepizilor în provinciile din sud-vestul Daciei și despre invaziile hunilor, sclavenilor și anților pînă aproape de Bizanț.

---

[39] V. PÂRVAN, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, pp. 183—189.

[40] Confuzie pe care am mai întîlnit-o și care se face, uneori, la autorii tîrzii, între goți și geți.

www.dacoromanica.ro

Dar lucrarea lui Procopius care cuprinde cele mai valoroase informaţii pentru noi, (istorice şi geografice), este *De aedificiis*, în care autorul dă o listă a fortificaţiilor din Imperiu, zidite sau refăcute de Iustinian la Dunăre. Acest fapt dovedeşte menţinerea stăpînirii romane la nord de Dunăre în perioada cuprinsă între domnia lui Aurelian (270—275) şi invazia hunilor cînd se produce o slăbire sensibilă a raporturilor daco-romane, după care se vor reîntări în perioada imediat următoare pînă către sfîrşitul secolului al VI-lea. Numărul lor este foarte mare, peste 700 căci, potrivit strategiei evoluate din acea vreme, asemenea construcţii de apărare nu se făceau numai pe graniţă ca mai înainte, ci şi în interiorul provinciilor, la toate răspîntiile de drumuri importante, la noduri, la puncte obligatorii de trecere. Scythia (Dobrogea) şi celelalte provincii de la Dunărea de Jos, aflîndu-se în calea celor mai primejdioase atacuri ale populaţiilor în migraţie transdanubiene spre Constantinopol, s-au bucurat de o deosebită grijă în această privinţă: „Acum voi arăta şi cum a întărit ţărmul fluviului Istru, care se mai numeşte şi Dunăre, cu fortificaţii şi garnizoane de soldaţi. 2. Căutînd să oprească trecerea Dunării de către barbarii care locuiau de cealaltă parte, împăraţii romani de odinioară au acoperit tot ţărmul acestui fluviu cu fortificaţii, nu numai în dreapta fluviului, ci au zidit pe alocuri şi în partea opusă oraşele[41] întărite şi cetăţi" (IV, 5, 1, 2). În lucrarea sa, Procopius dă numele localităţilor fortificate, dar foarte adesea fără o ordine sistematică şi fără un minimum de precizii topografice, aşa că foarte multe din ele, simple aşezări rurale necunoscute din alte izvoare, rămîn neidentificate; în schimb, cum numele lor sînt în majoritate de vechi origini preromane, lista lui Procopius prezintă o deosebită valoare ca document pentru toponimia traco-getică a acestor provincii[42].

Capitolele 6, 7 din cartea a IV-a a lucrării sînt consacrate fortificaţiilor de pe porţiunea Dunării, corespunzătoare provinciilor Illyria, Moesia Secunda şi Scythia. Ne reţine atenţia sistemul fortificaţiilor de la Dunărea inferioară, unde apar şi cîteva capete de pod în stînga fluviului, cu justificarea că era necesar ca fluviul să fie străjuit de ambele părţi; unele întăriturii existente înaintea lui Iustinian au fost reconstruite.

„Lîngă malul fluviului se află o fortăreaţă veche, numită a hunilor[43] de care împăratul avu grijă deosebită, mai ales în privinţa zidului înconjurător. Este un loc, nu prea departe de această fortăreaţă a hunilor, unde erau două întăriturii de ambele părţi ale fluviului Istrus şi anume Palatiolum în Illyria şi Sycibida de cealaltă parte ..." (IV, 6, 33—34).

Cele două cetăţi: cea din dioceza Illyriei (mai precis Dacia Ripensis) numită *Palatiolum* şi cea din faţa ei, *Sycibida* (corect *Sucidava* la Celei), ruinate cu timpul, au fost renovate de Iustinian, care a tăiat astfel calea barbarilor. Fortăreaţa Palatiolum era situată chiar la extremitatea podului de lemn care fusese construit de Constantin cel Mare pentru legătura cu Sucidava şi care desigur nu mai exista în vremea lui Iustinian. Printre alte fortăreţe Procopius menţionează cetatea *Transmarisca* (Tutrakan, Bulgaria): „În faţa ei, pe celălalt

[41] Romanii au păstrat fără întrerupere capetele de pod şi după retragerea aureliană şi pînă la Attila, fapt atestat de descoperirile arheologige (ceramică) şi monetare din Dobrogea, Banat şi Oltenia, ceea ce se poate stabili, cu destulă precizie, permanenţa stăpînirii romane în sec. III şi IV în cel puţin zece puncte strategice importante.

[42] G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor*, XV, *Principius De aedificius*, Bucureşti, 1939.

[43] Această localitate, probabil o rămăşiţă a efemerei formaţiuni politice de după moartea lui Attila, din această regiune, poate fi presupusă în faţa actualului lac Potelu; cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, vol. II, p. 467, nota 114.

www.dacoromanica.ro

mal, împăratul roman Constantin construise odinioară, cu multă grijă, fortăreaţa numită Daphne[44], socotind că nu va fi inutil să fie străjuit acolo fluviul de ambele părţi. Cu trecerea timpului barbarii au distrus totul, iar împăratul Iustinian a zidit-o la loc începînd din temelii" (IV, 7, 7—8). După acestea s-a îngrijit de cetăţile *Altina* şi *Candidiana* (probabil Malăk Preslaveţ din Bulgaria), *Saltupyrgos* (neidentificat), *Durostorum* şi *Sucidava*. *Altina* (probabil Oltina) este intercalată greşit înainte de Candidiana. În interior faţă de aceste localităţi dunărene sînt menţionate *Questris*, *Palamatis* (Kiosé-Aidin?), *Adina* (localitatea neidentificată din sudul Dobrogei), *Tilicion*, neidentificată.

În Dobrogea, care făcea parte integrantă din Imperiul bizantin, Iustinian ridică numeroase construcţii noi sau le reface pe cele distruse, fapt confirmat şi de săpăturile arheologice şi descoperirile numismatice. Astfel în provincia Scythia sînt scoase în evidenţă mai întîi cetatea *Sanctus Cyrillus* (Κυρίλλος), probabil la Rasova în apropiere de Cernavodă (Axiopolis)[45], apoi *Ulmetum* (în mijlocul Dobrogei, la Pantelimonul de Sus)[46], care după ce „barbarii sclavini îşi făcuseră acolo un loc de pîndă, unde stătuse un timp foarte îndelungat, ea fusese lăsată cu totul în părăsire şi nu mai rămase nimic din ea decît numele. Pe aceasta a rezidit-o din temelie şi a scăpat astfel părţile acelea de năvălirile sclavinilor" ... (IV, 7, 17—18), ce reprezentau grupuri avansate de slavi desprinse din masa principală a slavilor de curînd veniţi în Cîmpia Română. „Undeva, după ea, se află oraşul *Ibida* (Slava Rusă—*n.r.*), ale cărui ziduri se ruinaseră în mare parte; pe acestea împăratul le-a renovat în grabă şi a făcut astfel ca oraşul să fie cît se poate de întărit" (IV, 7, 19). Mai departe exista *Aegissus* (Tulcea) şi o altă fortăreaţă la extremitatea Scythiei Minore „cu numele *Halmyris*" pe care fiind în mare parte distrusă, Iustinian a reînnoit-o.

În capitolul 11, după ce a terminat descrierea cetăţilor principale din celelalte provincii ale diocezei Tracia, Procopius înşiră, fără comentarii, fără precizii topografice, şi fără o ordine anumită, o serie de nume de castele (φρούρια) dintre care cele referitoare la provincia Scythia sînt următoarele. Mai întîi cele cunoscute şi identificate: *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia), *Noviodunum* (Isaccea), *Callatis* (Mangalia), *Zaldapa* (Abtaat, Abrit, Bulg.), *Axiopolis* (Hînogu, la sud de Cernavodă), *Carsium* (Hîrşova), *Tomis* (Constanţa), apoi cele cunoscute şi din alte izvoare, dar încă nelocalizate sigur: *Argamum* ('Αργαμώ) (poate trebuie situată la Capul Dolojman, lîngă Jurilovca) şi *Constantiana* (poate alt nume al oraşului Tomis, Constanţa), în sfîrşit cele total necunoscute: *Grapso*, *Nono*, *Residina*, *Bassidina*, *Beledina* (aceste două localităţi erau probabil lîngă Callatis), *Diniscarta*, *Rubusta*, *Capustorus*, *Birginaso*, *Tillito*, *Ancyriana*, *Muridava*, *Itzis*, *Castellonovo*, *Padisara*, *Bismafa*, *Valentiniana*, *Gratiana*, *Preidis*, *Pauli Mandra* („Stîna lui Paulus"), *Tzasclis*, *Pulchra Theodora* („Frumoasa Theodora", soţia lui Iustinian), *Creas*, *Catassu*, *Nisconis*, *Nova Iustiniana*, *Praesidium*, *Ergamia*. Încă vreo cîteva, ca *Monteregina* („Muntele Reginei"), *Becis*, *Maurovalle* (amestec cu un termen grec: „Valea Neagră"), *Tigra*, *Scedeba*, par să ţină de Moesia Secunda sau Inferioară, fiind citate laolaltă cu cetăţi care se găseau sigur în

[44] Cf. D. TUDOR, *op. cit.*, p. 451; vezi şi nota 7, p. 103.

[45] Cf. însă recent A. ARICESCU în „*Dacia*", XIV, 1970, propune Tropaeum Traiani, precum şi alte noi identificări.

[46] V. PÂRVAN, *Cetatea Ulmetum*, I—III, Bucureşti, 1912—1915, în „An. Acad. Rom. Mem. Secţ. ist.", XXXIV, (XXXVI—XXXVII).

www.dacoromanica.ro

această provincie, ca *Abrittus* (Razgrad), *Altina* (Oltina), *Novae* (Şiştov), deşi Procopius le pune greşit printre localităţile Scythiei (Σκυθίας)[47].

Interesante sînt deci datele pe care acest autor ni le dă despre fortificaţiile zidite sau restaurate pe malul stîng al Dunării, dovedind străduinţa cu care chiar în această vreme tîrzie Imperiul roman a continuat să ţină sub controlul imperiului o bună parte din sudul fostei provincii romane. În afară de cazul cetăţii *Daphne* (Dafne) probabil la gura Argeşului, menţionat şi de Ammianus Marcellinus, Procopius vorbeşte, după cum am văzut în cartea a IV-a, de „numărul şi mărimea clădirilor şi a întăriturilor pe care Iustinian le-a ridicat din temelie pe malul de dincolo", în faţa cetăţilor din Moesia Superioară, adică în Banat. Printre ele precizează *Litterata* (Palanca) pe care cei vechi o numeau *Lederata* şi de care a fost vorba în legătură cu Novella XI a lui Iustinian. Ocupîndu-se de numele cetăţii *Pontes* (Kladovo), de pe malul drept al Dunării, în faţa oraşului Drobeta Turnu-Severin, Procopius dă informaţii asupra Podului lui Traian construit de Apollodor din Damasc şi ruinat în vremea sa. Arătînd că Traian a zidit cîte o cetate la fiecare capăt al Podului, istoricul spune că Iustinian n-ar fi reconstruit stăruitor decît pe cea de la Pontes aflată pe malul drept al fluviului, pe cealaltă, numită *Theodora* (odinioară vechea *Drobeta*, azi Drobeta—Turnu-Severin), socotind-o, că era prea expusă barbarilor pentru a-i da atenţie. În realitate, în săpăturile executate în epoca modernă în ruinele Drobetei, s-au constatat urme de restaurări şi construcţii din vremea acestui împărat[48]. Au fost realizate poate după anul 560, data cea mai tîrzie cînd a fost scrisă lucrarea lui Procopius.

Petrus Patricius (500—565) născut la Thessalonic, a profesat retorica la Constantinopol; în anul 538 primeşte titlul de *magister officiorum*, iar în anul 550 pe cel de *patricius*. A scris o *Istorie*, din care nu s-au păstrat decît fragmente. Unele (frag. 3—5)[49] se referă la războaiele purtate împotriva dacilor de către Domiţian şi Traian, care, reprezentînd excerpte din Cassius Dio, servesc la completarea lacunelor din rezumatul făcut de Xiphilius după cărţile pierdute ale operei acestuia.

În fragmentul 8 se raportează episodul din anul 238 e.n. cînd cu prilejul coaliţiei carpilor şi goţilor în Dobrogea şi Moesia, legatul lui Gordian al III-lea (239—241), Iullius Menophilus a vîrît zîzanie între cele două forţe constrînse la pace, plătind subsidii numai goţilor, ceea ce i-a făcut pe carpi să trimită o solie la guvernatorul roman în Moesia, fără succes, protestînd, în special, că lor li se cuvine o asemenea favoare, deoarece „noi sîntem mai vrednici decît goţii". Raportul dintre cele două forţe transdanubiene la acea dată era într-adevăr în favoarea carpilor.

Ioannes Lydos (sec. al VI-lea, cca 490—565), născut în Lydia, a îndeplinit înalte funcţii demnitare şi a scris, în greceşte, în vremea lui Iustinian, trei tratate *(Despre magistraturile statului roman, Despre luni — calendarul şi sărbătorile romane, Despre semne)* în care sînt utilizate lucrări azi pierdute, fiind astfel salvate de la uitare o seamă de ştiri importante. În lucrarea sa *Despre magistraturile sta-*

[47] Pentru cetăţile dobrogene de la Procopius cf. R. VULPE, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 326—340. Pentru toponimie, AL. PHILIPPIDE *Istoria românilor*, I, Iaşi, 1925, pp. 427—475.

[48] AL. BĂRCĂCILĂ, *Une ville daco-romaine : Drubeta*, în *L'Archéologie en Roumanie*, Bucureşti, 1938, p. 27—28; D. TUDOR, *op cit.*, p. 461—462.

[49] *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, p. 184. Cf. G. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici*: II *Autorii greci*, pp. 92—94.

www.dacoromanica.ro

tului roman (II, 28) vorbeşte de Dacia (căreia îi spune prin confuzie „Scythia"), dînd următoarele ştiri luate din *Getica*, opera pierdută a lui Criton, medicul lui Traian: „această ţară este bogată în averi şi puternică în arme şi acum şi că a fost şi mai înainte — ţara pe care mai întîi a cucerit-o Traian, învingînd pe Decebal, regele geţilor, şi a adus romanilor cinci milioane de libre de aur şi de două ori pe atîtea de argint, afară de cupe şi de obiecte care depăşeau limita oricărui preţ, de turme, de arme, şi de peste cinci sute de mii de bărbaţi foarte războinici, cu arme cu tot, după cum a afirmat Criton, care luase parte la război"[50]. Mai departe, autorul grec, confundînd mereu, îl laudă pe Iustinian fiindcă „a creat o prefectură a trupelor din Scythia" şi că astfel „s-a luat la întrecere cu Traian", hotărîndu-se să păstreze pentru romani regiunile de la nord" „care lepădaseră cîndva jugul". Confundă deci Dobrogea cu Dacia Traiană părăsită de Aurelian, iar din înfiinţarea de capete de pod pe malul stîng al Dunării sub Iustinian, face o imaginară operă de recucerire a întregii provincii transdanubiene de odinioară.

Ioannes Malalas (cca 491—578), născut în Antiohia, a scris în greceşte o *Chronographia* în 18 cărţi, o istorie a lumii de la creaţie şi pînă la sfîrşitul domniei lui Iustinian, folosind autori mai vechi şi transmiţînd ştiri de la unii dintre ei, ale căror opere s-au pierdut. El este singurul autor care îi dă provinciei Dacia Traiană numele de *Dacia Parapotamia*, adică „Dacia de lîngă fluviu" (XI).

Dar, în alt loc (XII), atribuie acelaşi nume, *Parapotamia*, Daciei Aureliene. Referindu-se la epoca lui Iustinian, cînd el însuşi scria, Malalas povesteşte despre o regină, Boa, care domnea peste hunii sabiri, una dintre forţele supravieţuitoare desmembrării imperiului lui Attila. Această regină, aliată cu Iustinian împotriva perşilor, era văduva unui rege numit *Vlach* (Βλάχος).

Se poate ca acest nume să n-aibă nici o legătură cu denumirea (porecla) preluată de germani de la celţi şi apoi de slavi de la germani pentru a desemna populaţiile romanizate, dar nici nu se poate trece uşor peste coincidenţa cu importanţa numerică şi calitativă a populaţiilor romanice din Dacia şi Pannonia asupra cărora se întinsese de aproape două veacuri stăpînirea vremelnică a hunilor. O influenţă a „vlahilor" din aceste foste provincii romane asupra hunilor n-ar fi fost de loc în afara ordinei firesti a lucrurilor.

Iordanes[51] (mijlocul sec. al VI-lea), got romanizat (cu amestec alan), s-a născut undeva în Moesia, poate la *Durostorum;* a fost mai întîi secretarul unui general got din armata romană, pentru ca apoi, îmbrăţişînd creştinismul catolic (sau „ortodox", spre deosebire de „arian"), să ajungă episcop de Ravenna, în Italia. A scris două opere de istorie: *Despre originea şi faptele romanilor (De origine actibusque Romanorum* pe scurt *Romana*) şi *Despre originea şi faptele geţilor* (goţilor) (*De origine actibusque Getarum* numită şi *De rebus Geticis—Despre treburile getice* ori mai pe scurt *Getica*). E foarte posibil ca aceste lucrări, date la iveală în anul 551, să fi fost scrise în Dobrogea, la Tomis, dar nici alte ipoteze nu sînt excluse[52].

[50] *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, II, p. 493 şi J. CARCOPINO, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire romain sous Trajan*, în „Dacia", II, 1925, p. 28—34; cifrele lui Criton sînt exagerate, a zecea parte a lor apropiindu-se de realitate.

[51] Forma *Iornandes*, care se dă uneori numelui său, este greşită.

[52] G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor, XIV, Iordanes*, Bucureşti, 1939. p. 3—7. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, II, pp. 413—417.

www.dacoromanica.ro

Romana este o cronică universală, un rezumat cronologic, fără o deosebită valoare documentară. Ştirile pe care le conţine se regăsesc în izvoarele mai vechi (Eusebius, Hieronymus, Florus, Rufius Festus şi Marcellinus Comes) din care au fost împrumutate şi care s-au păstrat. E cazul, de pildă, cu menţiunile despre cucerirea Daciei de către Traian, de „amissa Dacia" sub Gallienus şi de evacuarea ei sub Aurelian, precum şi de înfiinţarea Daciei Ripensis şi Daciei Mediterranea în sudul Dunării (Rom. 267) care se regăsesc la Eutropius. Dar spre deosebire de acesta şi de autorii dinaintea lui, Iordanes vine cu unele informaţii proprii, interesante prin amănuntele pe care le dă în calitatea sa de cunoscător competent al realităţilor dunărene, neacceptînd menţiunea predecesorilor săi despre evacuarea populaţiei din Dacia Traiana, ci o corectează, arătînd clar caracterul limitat al retragerii romane din Dacia spunînd numai că Aurelian a rechemat „de acolo legiunile". Este un indiciu că în secolul al VI-lea, populaţia romanică continua să existe în nordul Dunării.

Cea de-a doua lucrare, *Getica*, care se ocupă de istoria goţilor, slavilor şi populaţiilor romanizate din sud-estul Europei, inclusiv teritoriul dacic, prezintă un deosebit interes, ca izvor, pentru trecutul ţării noastre deoarece ne transmite o serie de informaţii despre istoria, geografia şi etnografia Daciei în timpul secolelor IV—VI e.n. În ansamblul ei lucrarea are la bază o istorie a goţilor, scrisă în jurul anului 530, în douăsprezece cărţi, azi pierdută, a lui Magnus Aurelius Cassiodorus, în afară de capitolele care se referă la istoria dacilor reproduse după Dion Crysostomos. Dorind să scrie o istorie a neamului său gotic şi pornind de la confuzia frecventă în vremea sa, între goţi şi geţi (v. mai sus, la Procopius), încurcînd chiar evenimente memorabile din istoria poporului de la nord de Dunăre, Iordanes nu s-a mulţumit cu datele mai recente privitoare la goţii propriu-zişi, ci le-a precedat cu toate ştirile mai vechi despre geţi (înţelegîndu-i prin aceştia şi pe daci şi uneori chiar pe tracii balcanici), atribuindu-le de-a valma goţilor. În felul acesta *Getica*, închipuită eronat de autor ca o istorie a goţilor, a devenit în mare parte o istorie a neamului geto-dac, preţioasă mai ales prin împrumuturile pe care le face din izvoare vechi, azi pierdute, din care ne transmite, destul de corect, pasaje valoroase. Lucrarea începe cu un capitol numit „Împărţirea pămîntului", în care dă o scurtă privire generală asupra celor trei continente cunoscute pe atunci (Europa, Asia, Africa) şi asupra oceanelor aferente. Urmează descrierea insulei Britanice, şi a Scandinaviei *(Scandza)*, pe care o socoate tot „insulă", apoi a regiunilor din nordul Mării Negre ocupate în cele din urmă de goţi, după plecarea lor din Scandinavia. În capitolul V, vorbeşte şi de ţara gepizilor din secolul al VI-lea în cuprinsul căreia se află şi Dacia „apărată de Alpii abrupţi, ca o cunună" (*Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita*, V, 34). La nord şi la vest ţara gepizilor era mărginită de rîul *Tisia* (Tora), la sud de „însăşi Dunărea cea mare" *(magnus ipse Danubius)*, iar spre est era tăiată de *Flutausis* (probabil stîlcirea unui nume ca, de pildă, *Flumen Alutus*, Oltul), care „se varsă cu furie, repede şi vijelios, în undele Istrului".

În continuare, tot în capitolul V, vorbeşte despre popasurile „goţilor" în „Dacia, Tracia şi Moesia", atribuindu-le anacronic, pentru a evidenţia vechimea şi strălucirea goţilor, ştiri şi fapte mult mai vechi ce aparţineau geto-dacilor şi tracilor; confuzia pe care o face Iordanes este evidentă cînd din zeul getic Zamolxis, din regele trac Seuthes *(Zeuta)* şi din marele preot dac Deceneu *(Dicineus)* îi face regi „goţi". Preţios e pasajul în care îi laudă pe pretinşii goţi, adică pe geţi, pentru destoinicia lor spirituală, citîndu-l în această privin-

www.dacoromanica.ro

ţă pe excelentul martor Dion Chrysostomos din secolul I e.n. (vezi p. 32). „Deci, geţii n-au fost lipsiţi de oameni care să-i înveţe filosofia. De aceea ei au fost totdeauna superiori tuturor barbarilor şi aproape egali cu grecii, după cum relatează Dion care a compus istoria şi analele lor în limba greacă" (V, 39—40).

În capitolul X, atribuind goţilor fapte din istoria sciţilor şi a tracilor, se referă şi la geţii dintre Dunărea de jos şi Balcani; reproducînd un pasaj din Dion Chrysostomos spune că Filip al II-lea al Macedoniei (prin 339 î.e.n.), „ducînd mare lipsă de bani, după spusele istoricului Dion, s-a gîndit să jefuiască cu o armată regulată cetatea *Odyssus* (*Odessos*, azi Varna—*n.r.*) din Moesia şi care pe atunci era supusă goţilor (geţilor—*n.r.*) din cauza vecinătăţii în care se afla cu oraşul *Thomes*" (*Tomis*, Constanţa); afirmaţia este exagerată, făcîndu-se confuzie cu situaţia de la sfîrşitul secolului al IV-lea, cînd vizigoţilor li se încredinţase Dobrogea. „De aici preoţii goţilor aceia care se numesc cucernici *(pii)*, deschizînd în grabă porţile şi îmbrăcaţi în haine albe i-au ieşit înainte cu chitare şi au invocat prin cîntece şi rugăciuni pe zeii lor strămoşeşti să le fie favorabili şi să alunge pe macedoneni"... (X, 65). Impresionaţi de atîta credinţă a unor oameni fără arme, macedonenii au renunţat la asediu şi au încheiat pace cu ei.

Capitolul XI, bazat în cea mai mare parte pe Dion Chrysostomos, e deosebit de important pentru noi, fiindcă oferă ştiri de o deosebită valoare despre viaţa spirituală a geţilor şi dacilor, apreciată la un înalt nivel. Vorbind de Burebista şi de sfetnicul său, marele preot Deceneu, textul lui Iordanes stăruie asupra meritelor acestuia de a-i fi disciplinat pe geto-daci şi de a-i fi îndrumat spre ştiinţe. Singurul gînd al geţilor era să ducă la „îndeplinire, pe orice cale, ceea ce îi învăţa folositor sfătuitorul lor Deceneu (...). Iar el, observînd înclinarea lor de a-l asculta în toate, şi că ei sînt din fire inteligenţi, i-a instruit aproape în toate ramurile filosofiei; căci era un maestru priceput în acest domeniu. El i-a învăţat etica, dezvăţîndu-i de obiceiurile lor barbare; i-a instruit în ştiinţele fizicii, făcîndu-i să trăiască potrivit legilor naturii; transcriind aceste legi ele se păstrează pînă astăzi, sub numele de *belagines* (pasaj intercalat anacronic, referindu-se la goţii adevăraţi din vremea lui Iordanes—*n.r.*); i-a învăţat logica, făcîndu-i superiori celorlalte popoare, în privinţa minţii; dîndu-le un exemplu practic, i-a îndemnat să petreacă viaţa în fapte bune; demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale Zodiacului, le-a arătat mersul planetelor şi toate secretele astronomice şi cum creşte şi scade orbita Lunii şi cu cît globul de foc al Soarelui întrece măsura globului pămîntesc şi le-a expus sub ce nume şi sub ce semne cele trei sute patruzeci şi şase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit pînă la apus spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc.

Vezi ce mare plăcere, ca nişte oameni prea viteji să se îndeletnicească cu doctrinele filosofice, cînd mai aveau puţintel timp liber după lupte. Puteam vedea pe unul cercetînd poziţia cerului, pe altul însuşirile ierburilor şi ale fructelor, pe acesta studiind creşterea şi scăderea Lunii, pe celălalt observînd eclipsele Soarelui şi cum, prin rotaţia cerului[53] (astrele), care se grăbesc să atingă regiunea orientală sînt duse înapoi spre regiunea occidentală, odihnindu-se apoi după o regulă prestabilită".

[53] Să nu uităm că în mentalitatea de atunci, ca şi la Ptolemeu, era suverană concepţia geocentrică.

www.dacoromanica.ro

Deceneu, transmiţînd acestea şi alte multe geţilor le-a apărut prin ştiinţa sa ca o fiinţă miraculoasă şi a ajuns să conducă nu numai pe oamenii de rînd, dar chiar şi pe regi: „Căci atunci a ales dintre ei pe bărbaţii cei mai de seamă şi mai înţelepţi pe care i-a învăţat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinităţi şi sanctuare făcîndu-i preoţi şi le-a dat numele de *pileati*, fiindcă, după cum cred, aveau capetele acoperite cu o „thiară", pe care cu alt nume o numeau *pilleus* (...); restul poporului a dat ordin să se numească *capillati*" (XI, 69—72).

Firește, ceea ce citim în cuvintele lui Dion Chrysostomos despre nivelul superior al spiritului geto-dac cuprinde exagerări retorice, dar sînt vrednice de reţinut, pe de o parte miezul de adevăr cu privire la profundele cunoştinţe astronomice şi botanice (plante medicinale, vezi p. 27 la Dioscorides), pe care le deţineau geto-dacii prin vechi tradiţii, iar pe de alta uimirea pe care seriozitatea respectivelor preocupări o impuneau grecilor.

În capitolul XII, descriind din nou Dacia ca ţară pe care o ocupau gepizii în vremea sa şi spunînd din nou că este „înconjurată de o cunună de munţi" *(corona montium cingitur)*, Iordanes precizează că în interiorul ei se pătrunde, doar prin două intrări: „una pe la Bontas şi alta pe la Tapae *(duos tantum habens accessus, unum per Bontas, alterum per Tapas)*". Tapae, cunoscut şi de la Cassius Dio (vezi p. 51), este identificat cu trecătoarea „Poarta de Fier" dintre Banat şi Transilvania, dar „Bontae" rămîne necunoscută. S-ar putea să fie, precum s-a presupus[54], o scîlcire a numelui *Pontes* de la extremitatea de pe malul drept al Podului de la Drobeta, care într-adevăr, reprezenta un punct strategic important de intrare în provincia Dacia.

Că Iordanes omitea mai multe alte puncte prin care se putea pătrunde în Dacia, nu e motiv de reproş. Doar două erau punctele geografice esenţiale de pe drumul principal dintre Moesia Superioară şi Sarmizegetusa, despre care aflase din cărţi. Şi le-a luat drept „porţi" unice. Mai departe, Iordanes spune că „această *Gotia*, pe care strămoşii noştri au numit-o *Dacia* şi care acum se numeşte *Gepidia* (...) se mărginea la răsărit cu aroxolanii (roxolanii), la apus cu iazigii, la miazănoapte cu sarmaţii şi bastarnii şi la miazăzi cu fluviul Dunărea". Sînt hotarele etnice ale Daciei dinainte de venirea goţilor, aşa cum se cunosc la Ptolemeu. Iordanes adaugă că „iazigii sînt despărţiţi de roxolani numai prin rîul Aluta" *(nam Iazyges ab Aroxolanis Aluta tantum fluvio segregantur)*, ceea ce nu s-ar putea interpreta decît în cadrul unei duble insinuări sarmatice, care, la un moment dat, după părăsirea Daciei romane şi înainte de întinderea dominaţiei gotice-gepidice, probabil pe la începutul secolului al IV-lea, s-ar fi produs din două direcţii, echilibrîndu-se de o parte şi de alta a Oltului şi suprapunîndu-se populaţiei romanice băştinaşe. Continuînd capitolul, aflăm şi cîteva date despre cursul Dunării, care „izvorînd din pămînturile Alamanniei" (Germania de sud-est ocupată în vremea sa de alamanni—*n.r.*), „primeşte de la izvor şi pînă la gura sa care se varsă în Pont şaizeci de rîuri din dreapta şi din stînga, pe o întindere de 1200 mile[55], avînd forma unei spinări de peşte, în care se înfig rîurile ca nişte coaste (...). El se numeşte Hister în limba bessilor (generalizare pentru toţi tracii—*n.r.*) şi are adîncimea apei, în albia unde este mai adîncă numai de două sute de picioare" (=59 m) (XII, 75)[56].

[54] T. ANTONESCU, *Columna Traiană*, pp. 9 şi 62 (la o copiere tîrzie a originalului prin dictare s-a auzit *Bontas*, iar ulterior — *n* — a fost luat drept —*u*—).

[55] Adică 1 852 km, ceea ce reprezintă mult mai puţin decît lungimea reală a fluviului, care este de 2 850 km.

[56] *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, II, pp. 419.

www.dacoromanica.ro

În capitolul XIII, unde e vorba de victoriile dace asupra generalilor lui Domiţian, Iordanes precizează că Fuscus a trecut cu armata sa Dunărea în Dacia „pe un pod de corăbii legate între ele" *(consertis navibus ad instar pontis)*. În naivul său naţionalism gotic, autorul nu menţionează niciodată înfrîngerile suferite de presupuşii goţi, geţii, precum le va trece cu vederea şi pe acelea ale adevăraţilor goţi de mai tîrziu.

Vorbeşte la un moment, în capitolul XVII, de luptele goţilor cu fraţii lor gepizii, pe care, pe la mijlocul secolului al III-lea, i-a biruit „la oraşul Galtis, pe lîngă care curge rîul Auha". Aceste elemente geografice n-au fost încă identificate. Încercarea foarte atrăgătoare, de a se localiza Galtis la actualul sat Ungra pe Olt (jud. Braşov), numai pentru coincidenţa cu „Galt", numele răsare cu un mileniu mai recent al acestei localităţi şi pentru vaga asemănare dintre Auha şi Aluta numele antic al rîului, nu corespunde împrejurărilor conflictului respectiv, care s-a desfăşurat mult mai probabil în afara Daciei, poate spre răsărit.

În capitolul I se spune că, după moartea lui Attila şi după înfrîngerea hunilor la Nedao în Pannonia (anul 454), gepizii învingători „au pus stăpînire în calitate de învingători pe tot teritoriul Daciei (...) necerînd nimic de la Imperiul roman, în pactul lor de alianţă, decît pace şi daruri anuale; împăratul le-a încuviinţat atunci bucuros toate acestea şi pînă astăzi acest popor primeşte de la împăratul roman darul obişnuit" (264). Este o dovadă că Imperiul n-a rămas niciodată indiferent la soarta Daciei după părăsirea ei de către Aurelian, nici chiar după multe secole de la acest eveniment. În acelaşi capitol se precizează că o grupare de huni sadagari, de sciri şi alani, condusă de Candac, a fost primită în Imperiul roman şi colonizată în Scythia Minoră (Dobrogea) şi în Moesia Inferioară. Iordanes precizează că bunicul său Paria a fost secretarul acestui Candac. Apoi spune că „Hernac, cel mai tînăr fiu al lui Attila şi-a ales, împreună cu ai săi, locuinţa în partea cea mai îndepărtată a Scythiei Minore" *(In Extrema Minoris Scythiae)*. Sub numele de *Extrema Scythiae* se înţelegea colţul Dobrogei de nord-est, dintre Deltă şi lacul Razim, unde se afla oraşul Halmyris[57].

Theophylactus Simocattes (570—640) a scris, în greceşte, *Istoriile* (*Historiae*), povestind frămîntata domnie a lui Mauricius (582—602), ultimul împărat care a căutat să apere provinciile romane de la Dunărea de Jos împotriva invaziilor avaro-slave. El este autorul care aminteşte despre acel incident de la poalele de nord ale Balcanilor (Haemus), din timpul unui marş de noapte al armatei romane împotriva avarilor, în anul 587, cînd unul din oamenii care duceau poverile pe catîri, i-a strigat „în limba ţării" unui tovarăş al său, de pe al cărui animal sarcina sta să cadă: *retorna, retorna* „reîntoarnă, reîntoarnă" (adică să întoarcă sacul pe spinarea catîrului), ceea ce a făcut ca ceilalţi soldaţi auzind aceste cuvinte, au luat drept un semnal de alarmă şi, repetînd strigătul cu răcnete din om în om, au provocat o grozavă panică atît printre romani, cît şi printre avari, fiecare oştire apucînd fuga în direcţii opuse (II, 15). Această anecdotă, repetată de Theophanes Confessor (752—817) în *Chronographia* (I) cu termenii şi mai semnificativi *torna, torna, fratre*[58], rămîne o expresie citată, fie într-o formă, fie în cealaltă şi apare ca cel mai vechi document de latină vulgară orientală, adică de limbă românească.

[57] R. VULPE, *op. cit.*, p. 333.

[58] Cf. P. NĂSTUREL, *Torna, torna, fratre: o problemă de istorie şi de lingvistică*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", VII, 1956, 1—2, p. 179—186.

www.dacoromanica.ro

HĂRȚI, ITINERARII ȘI LISTE CU DENUMIRI GEOGRAFICE DIN EPOCA ROMANĂ

La toate popoarele și în toate vremurile, geografia a urmat mersul civilizației, reprezentările cartografice, chiar naive, existînd cu multe veacuri înaintea erei noastre.

Prima hartă a pămîntului „icumenic", în afară de reprezentările din îndepărtata Chină sau Indie și de cele ale unei școli egiptene, pare să fie a filozofului Anaximandru din Milet, din secolul al VI-lea î.e.n., elevul vestitului filozof Thales din Milet care se ocupase cu astronomia, cosmografia și geografia. În secolul al II-lea î.e.n., Crates din Mallos a avut presupuneri mai îndrăznețe, realizînd chiar un glob închipuind Terra, cu toate imensele lacune inerente cunoștințelor și metodelor de pe atunci, iar Hecateu din Milet a reconstruit o altă hartă care era considerată, în antichitate, ca cea mai desăvîrșită descriere a Pămîntului, pînă la cunoașterea lucrărilor lui Eratosthene. Geograful din Alexandria, Eratosthene, născut la Cyrene (cca 284—192 î.e.n.), a făcut cele dintîi măsurători pentru aflarea dimensiunilor globului pămîntesc realizînd o proiecție științifică a Terrei pe o suprafață plană. În această privință, Hipparchos din Niceea (Bithynia) din secolul al II-lea î.e.n., a venit cu importante perfecționări bazate pe observații astronomice.

Foarte multe hărți s-au făcut în epoca romană. Uriașa rețea de drumuri organizată pe toată întinderea lumii romane răspundea cerințelor de expansiune romană și sînt cunoscute sub numele de itinerarii (liste de etape și de distanțe). În acest scop, încă din timpul lui Iulius Caesar s-a început măsurătoarea lumii cunoscute *(oicumene)*, operație care avea să se termine sub domnia împăratului Augustus, prin îngrijirea ginerelui și colaboratorului acestuia, *M. Vipsanius Agrippa*, care, pe baza rezultatelor obținute, a pus să se picteze în mijlocul Romei, în Campus Martius, pe peretele porticului Pollei, sora sa, o hartă a lumii, *Orbis pictus*, de proporții mari. N-a rămas nimic din această lucrare. Hărți similare s-au expus și în alte orașe romane, din provincii, dar de asemenea nu s-au păstrat. S-au pierdut și *Comentariile lui Agrippa*, care constau dintr-un text explicativ al hărții sale, conținînd mai mult cifre de distanțe, după cît ne putem da seama din scrierile ulterioare care au utilizat acele comentarii.

Nu ni s-au păstrat nici hărțile care însoțeau geografia lui Ptolemeu, constituind un Atlas de 26 de planșe și care erau desenate conform metodelor înaintate de proiecție imaginate de acest geograf-astronom (metoda conică și cea homeopteră). Totuși după cum am arătat mai înainte la Ptolemeu, datele matematice din acel text sînt atît de numeroase și de sistematice încît pe baza lor s-au putut reconstitui ulterior respectivele hărți. Cu toate defectele lor aceste hărți sînt totuși cele mai bune care se puteau alcătui în condițiile științei cartografice antice, ele bucurîndu-se în vremea aceea, ca și multă vreme după această epocă, de o largă folosință din partea geografilor și cartografilor. Sub aceeași formă, teritoriul dacic a circulat în lucrările de geografie sau în atlasele de hărți. În orice caz cea mai veche și reușită hartă care menționează grafic și pămîntul Daciei, mult superioară hărților generale din vremea romană, care a ajuns pînă la noi, este **Tabula Peutingeriana**[1].

[1] K. MILLER, *Die Peutingersche Tafel oder Weltkarte des Castorius*, Stuttgart 1929; M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, pp. 51—56; *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, I, p. 741.

www.dacoromanica.ro

Acest document, alcătuit din 11 foi de pergament, care se conservă acum la Hofbibliothek din Viena, reprezintă o copie, realizată în anul 1265 de un călugăr din Colmar, cu erori mai ales ortografice, după un exemplar mai vechi, ulterior pierdut, care la rîndul său se referea la un original din secolul al III-lea, eventual chiar din secolul al II-lea e.n. Locul de proveniență a manuscrisului a rămas pînă azi necunoscut, iar din cele 12 foi ale sale, prima cu titlul și autorul lucrării, s-a pierdut. Numele de *Tabula Peutingeriana*, sub care lucrarea este cunoscută, derivă din al eruditului consilier imperial *Conrad Peutinger* (1465—1547) din Augsburg, care îl obținuse în anul 1508 de la umanistul Conrad Celtes. Acesta îl descoperise în 1494 la Worms, unde nu se știe prin ce împrejurări a ajuns. Este o hartă pictată în culori, reprezentînd provinciile Imperiului roman, în interiorul cărora sînt desenate, prin linii frînte în cremalieră, drumurile oficiale cu toate stațiunile și cu distanțele dintre ele în mii de pași *(millia passuum)*. Nici drumurile, nici localitățile nu sînt chiar atîtea cîte se cunosc din alte izvoare, dar sigur e că harta le conține pe toate cele principale. Cu foarte rare excepții, alte amănunte geografice lipsesc, așa că de fapt acest document cartografic nu este în esență decît un *Itinerariu* desenat. Poate de aceea și forma sa extraordinar de turtită apare atît de stranie, cu continentele și mările subțiate și alungite orizontal, de la vest spre est, întreaga sa lungime măsurînd nu mai puțin de 6,82 m, în vreme ce în lățime abia ajunge la 0,34 m. S-a presupus că la origine, această hartă ar fi fost reprodusă direct după lucrarea lui Agrippa *Orbis pictus*, care, fiind expusă pe peretele unui portic, trebuia să capete o asemenea înfățișare. Oricît de atrăgătoare, însă, presupunerea nu se poate menține, deoarece sînt suficiente indicii că *Orbis pictus* avea un aspect normal. E mai probabil că originalul pierdut din care derivă *Tabula Peutingeriana* era un sul portativ, cu o fîșie de pergament, care, pentru motive de ordin practic, trebuia să fie foarte îngust. Formele orografice sînt redate foarte schematic prin hașuri lungi și dantelate, iar hidrografia este redată prin linii de aceeași grosime, fiind indicate punctele de trecere peste fluvii. În schimb se găsesc drumurile principale ale întregii lumi civilizate cunoscute pînă atunci și în special cele din Imperiul roman, în epoca sa de extensiune maximă.

S-a emis ipoteza că originalul său ar fi fost creat de Castorius, un cosmograf din secolul al IV-lea e.n., ceea ce nu este plauzibil. Chiar dacă va fi suferit unele mici adausuri în secolul al IV-lea ori ulterior, prototipul *Tabulei* sigur este mai vechi. O probă peremptorie este prezența provinciei *Dacia*, care n-ar mai fi figurat cu drumurile sale oficiale dacă harta ar fi fost concepută abia după domnia lui Aurelian, precum și faptul că harta nu prezintă partea răsăriteană a Daciei romane (Transilvania de est) care numai în perioada 251—271 a fost lipsită de partea ei orientală prin cedarea ei goților de împăratul Treb. Gallus.

În acest itinerariu, toponimia Daciei nu este lipsită de interes. Prezintă nume de localități, de etimologie romană și dacă. Pe lîngă faptul că dă numele, localitățile pot fi identificate cu ajutorul distanțelor menționate, în mile, între ele.

În spațiul acestei provincii sînt trasate trei drumuri. Primul este cel urmat de împăratul Traian la începutul primului său război cu Decebal din anul 101. Desprinzîndu-se din drumul de pe dreapta Dunării, din Moesia Superior, la *Lederata* (Ram) și continuînd pe stînga fluviului 12 mii de pași* (= 18 km) pînă la *Apus flumen* (rîul Caraș) apoi apucînd prin vestul Munților Banatului, această cale trecea prin stațiile *Arcidava* (Vărădia), *Centum Putea* (Centum Putei „O

* mii pași = m.p. (prescurtare).

www.dacoromanica.ro

sută de puțuri", azi Surduc), *Bersovia* (*Berzobis* din Comentariile lui Traian, azi Berzovia), *Azizis* (Aizis la Traian, azi probabil Fîrliug), cu cîte 12 m.p. (= 12 km) între ele. După încă 3 mii de pași (= 5 km), se ajungea la *Caput Bubali* — de la sud de satul Cornățel (Păltiniș), iar după încă 10 m.p. (= 15 km) se oprea la *Tibiscum* (Jupa lîngă Caransebeș) pe rîul Timiș *(Tibiscus)*.

Aici întîlnea al doilea drum, care venea de la *Taliata*, în Moesia superioară, trecea Dunărea la Porțile de Fier pe la Tierna (*Dierna*, Orșova la gura Cernei), pentru ca să se continue pe Cerna în sus și pe Belareca, pe 11 m.p. (cca 16 km), pe la *Ad Mediam* („La mijloc", Mehadia sau Băile Herculane), încă 14 m.p. (= 21 km) pe la *Praetorium* (Domașna), încă 9 m.p. (cca 13 km) pe Timiș la vale, la *Ad Pannonios* (Teregova), încă pe atîtea la *Gaganis* (Slatina pe Timiș), încă 11 m.p. (cca 16 km) pînă la *Masclianis* (Vălișoara), și pentru că după alți 14 m.p. (= 21 km), să ajungă la *Tibiscum*. De aici, acest al doilea drum, intră în defileul Bistrei spre est trecînd, după 14 m.p. (= 21 km), pe la *Agnaviae* (= Acmonia, azi Voislova), după 8 m.p. (= 11 km) pe la *Pons Augusti* (Băuțar) și ajungînd după alți 15 m.p. (= 22 km), peste pasul Poarta de Fier, la „Sarmategte" (deformare pentru *Sarmizegetusa, Colonia Ulpia Traiana*). De aci, după 14 m.p. (= 21 km), continua pe la *Ad Aquas* (*Aquae* „Ape = Băi", Călan), încă 13 m.p. (= 19 km) la *Petris* (Uroiu), încă 9 m.p. (= 13 km) la *Germizera* (Germizara, Geoagiu, pe Mureș), încă pe atît la *Blandiana* (Vințul de Jos), și după încă 8 m.p. (= 11 km) ajungea la centrul militar al provinciei la *Apulum* (Alba Iulia). Mai departe, după 12 m.p. (= 18 km), pe Mureș în sus, trecea pe la *Brucla* (Aiud), după o distanță egală pe la *Salinae* („Ocne", Ocna Mureșului), după alta la fel pe la *Potavissa* (*Potaissa*, Turda), iar după alți 23 m.p. (= 34 km) poposea la *Napoca* (Cluj-Napoca), de unde, luînd-o pe Someș la vale, mai ținea 16 m.p. (= 24 km) pînă la *Optatiana* (Sutor), încă 15 m.p. (= 22 km) pînă la *Largiana* (Romănași), alți 17 m.p. (= 26 km) pînă la *Cersiae* (Cersiae, *Certiae*, Romita) pentru ca să sfîrșească după 4 m.p. (= 6 km) la *Porolissum* (Moigrad).

Al treilea drum ce traversa Dacia Inferioară (Oltenia) se desprindea de la *Drubetae* (*Drobeta*-Turnu Severin), prin Podul lui Traian, de calea de pe limessul Moesiei Superioare, la 21 m.p. (31 km) de *Egeta* (Brza Palanka în Serbia). Astfel, de la Drobeta, după 36 m.p. (= 53 km), drumul ajungea la *Amutria* (*Ad Mutrium*, pe Motru), după încă 35 m.p. (= 52 km) la *Pelendova* (*Pelendava*, Craiova), mai făcea 20 m. p. (= 30 km) pînă la *Castra Nova* („Castrele noi" lîngă Giorocul Mare) și, după încă 30 m.p. (= 45 km), ajungea la *Romula* („Roma mică", Reșca), de unde cotea pe valea Oltului *(Alutus)* în sus, trecînd, după 13 m.p. (= 19 km) pe la *Acidava* (Enoșești), după încă 24 m.p. (= 36 km) la *Rusidava* (Drăgășani), după încă 14 m.p. (= 21 km) la *Pons Aluți* („Podul Oltului", Ioneștii Govorei), după alți 13 m.p. (= 19 km) la *Burridava* (*Buridava*, Stolniceni), după încă 12 m.p. (= 18 km), la *Castra Traiana* (Sîmbotin), iar după 9 m.p. (= 13 km) la *Arutela* (Bivolari). De aici mai ținea 15 m.p. (= 22 km) pînă la *Praetorium* (Racoviță-Copăceni), apoi încă 9 m.p. (= 13 km) pînă la *Pons Vetus* („Podul Vedii", Cîineni), încă 44 m.p. (= 65 km), prin defileul Cîineni, pînă la *Stenarium* (*Caput Stenarum* „Capul strîmtorilor", Boița), de unde părăsea Oltul, ținînd 12 m.p. (= 18 km) pînă la *Cedoniae* (Sibiu), încă 24 m.p. (= 36 km) pînă la *Acidava* (*Sacidava*, Miercurea) pentru ca, după alți 15 m.p. (= 22 km) să ajungă la *Apulum* (Alba Iulia) pe Mureș unde se întîlnea cu drumul al doilea.

În afară de aceste trei drumuri ale Daciei un al patrulea înconjura Scythia Minoră (Dobrogea) urmînd pe malul drept al Dunării de Jos și al Deltei și conti-

www.dacoromanica.ro

nuînd apoi pe litoral. Este limesul danubian al Imperiului, care venind din Moesia Superioară, de la *Singidunum* (Belgrad) şi *Viminacium* (Kostolac), prin *Lederata* (Ram), *Egeta* (Brza Palanka), *Ratiaria* (Arčăr) şi continuînd în Moesia Inferioară, prin *Oescus* (Ghighen), *Novae* (Sviştov), Prista (*Sexaginta Prista*, Ruse) Transmarisca (Tutrakan), *Nigriniana* (*Candidiana*, Cadichioi*, *Tegulicium* (Vetren), ajungea la *Durostorum* (Silistra), de unde intra pe teritoriul românesc al Dobrogei, trecînd după 18 m.p. pe la *Sagadava* (Sacidava, Muzait lîngă Rasova)[2], pentru ca după 17 m.p. (= 26 km) să poposească la *Axiopolis* (Hinogu lîngă Cernavodă). Mai departe, după 18 m.p. (= 27 km), atingea *Capidava*, de unde, la o distanţă egală, trecea pe la *Carsium* (Hîrşova), apoi, după 25 m.p. (= 37 km), pe la *Beroe* (Piatra Frecăţei?), iar după alţi 21 m.p. (= 31 km) ajungea la *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia). De acolo ţinea 9 m.p. (= 31 km) pînă la *Arrubium* (= Măcin), pe urmă 26 m.p. (= 38 km) pînă la *Noviodunum* (Isaccea), 41 m.p. (= 61 km) pînă la *Ad Stoma* („La Gură", undeva pe lîngă Deltă). Drumul cotea apoi spre sud ocolind actuala lagună Razim şi ajungînd, după 60 m.p. (= 89 km), la oraşul *Histriopolis* (Histria), de unde, după alţi 40 m.p. (= 60 km) întîlnea oraşul *Tomis* (Constanţa).

De aici, mai ţinea 12 m.p. (= 18 km) pînă la *Stratonis* (poate *Stratonis Turris*, Tuzla) şi încă 22 m.p. (= 32 km) pînă la oraşul *Callatis* (Mangalia), de unde intra în teritoriul bulgar, în sudul Dobrogei, ajungînd, după 24 m.p. (= 36 km) la *Trissa* (= *Tirizis*, Capul Kaliakra). Mai departe continuă pe ţărmul pontic spre *Bizone* (Kavarna), *Dionysopolis* (Balcik), *Odessos* (Varna) îndreptîndu-se prin *Mesembria* (Nesebăr), *Apollonia* (Sozopoli — Burgas) spre *Byzantium* (Constantinopolis, Istanbul).

Ca localităţi mai importante, însemnate cu cîte două turnuri, pe cele patru drumuri pe care le-am descris pînă aici, sînt: *Tibiscum*, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)*, *Apulum*, *Napoca*, *Porolissum*, *Durostorum*, *Axiopolis*, *Troesmis*. Oraşul *Tomis*, ca metropolă pontică, prezintă trei turnuri. Iar *Ad Aquas (Aquae)*, localitate balneară, dintre Sarmizegetusa şi Apulum, este distinsă cu imaginea unei construcţii pătrate cu bazin la mijloc.

Cifrele distanţelor au suferit, pe alocuri, unele deformări, ca şi numele localităţilor, fapt de care cercetătorul trebuie să ţină seama în încercările sale de identificare a acestora. Totuşi, în general, cele mai multe s-au dovedit corespunzătoare.

Afară de drumuri, pe însăşi spaţiul provinciei Daciei nu se vede scris nimic. Doar la sud este desenat în verde-cenuşiu traseul vag al Dunării, cu patru afluenţi anonimi care străbat provincia izvorînd din nişte munţi desenaţi la nord. De-a lungul munţilor figurează indicaţia *Alpes Bastarnice* (Carpaţii septentrionali), iar alături numele neamului germanic *Bastarni*, care locuiau dincolo de munţi, în Galiţia. La vest de aceşti munţi, tot în dreptul provinciei Dacia, sînt numele etnice *Venedi* (slavi) şi *Sarmatae*, mai la vest *Lupiones Sarmatae*, *Amaxobii Sarmatae* („Sarmaţii cu căruţa"), *Montes Sarmatarum* (Carpaţii septentrionali). În partea opusă, la est de munţii Bastarniei, apare numirea de *Daci Petoporiani* („Dacii lui Petoporus") şi un fluviu, care izvorînd din munţii citaţi şi vărsîndu-se în Pontul Euxin, puţin la est de gurile Dunării, trebuie să fie Nistrul (Tyras), dar care este indicat pe hartă cu numele *Agalingus*, de rezonanţă germanică,

* Azi probabil Malók Presloveţ, Bulgaria.

[2] Aci *Tabula* prezintă o eroare, inversînd poziţiile Sagadavei şi Sucidavei, în opoziţie cu ştirile mai precise din alte izvoare privind aceste localităţi. Cf. R. VULPE, *La limite méridionale de la province romaine de Scythie*, în vol. „Studia Balcanica: Recherches de Géographie historique", Sofia, 1970, pp. 42—44.

www.dacoromanica.ro

poate bastarn. În spațiul dintre acest fluviu și partea de răsărit a Transilvaniei, corespunzător întregii Moldove, sînt scrise numele *Piti*, *Gaete*, *Dragae*, *Venedi*. Ultimul se referă la slavi, poate ca adaus al unui copist tîrziu, penultimul înseamnă *Daci*, antepenultimul e o deformare în loc de *Getae*, „geți", numai primul nume rămînînd enigmatic.

După Pârvan ar fi un epitet stîlcit al numelui următor *Getae*, care ar fi sunat corect *Piegetae*[3].

În Dobrogea, reprezentată ca o peninsulă lungă, strînsă între Dunăre și Mare, și în vestul Dobrogei, fluviul este trasat rectiliniu, fără cotiturile de la Durostorum (Silistra-Bulgaria) și de la Galați și fără indicarea marilor brațe din dreptul Bărăganului. În schimb sînt desenate șase brațe ale Deltei cu scrisul *Hostia fl(uminis) Danubii* („Gurile fluviului Dunărea"). În mijlocul Mării, în dreptul Deltei, într-un fel de golf mare numit *Sinus*, este un ostrov, *Insula Heloris*, nume care reprezintă poate o stîlcire în loc de *Leuce* sau *Achilleis* (genitiv grec Ἀχιλλέος).

În epoca romană, în afară de hărțile generale (referitoare la întreaga lume sau la întregul Imperiu), se întrebuințau și hărți regionale. Dintre acestea s-a păstrat una, care pe lîngă calitatea unică de a fi un original autentic, prezintă și interesul deosebit de a se referi la litoralul Dobrogei. E vorba de **Scutul de la Dura-Europos**[4], o pavăză de lemn îmbrăcată cu o piele de 0,18 pe 0,45 m, pe care e pictată în culori o hartă sumară de-a lungul țărmului de apus al Pontului Euxin din Tracia pînă în Crimeea. Documentul a fost descoperit în 1922—1923, cu prilejul săpăturilor conduse de F. Cumont în ruinele orașului Dura-Europos, pe malul stîng al Eufratului, în Siria. Clima uscată a deșertului explică conservarea sa deși cu unele lacune; cîmpul scutului, în albastru, reprezintă marea pe care sînt desenate simbolic două corăbii, iar pe margine sînt figurate localități cu nume scrise în litere grecești, uneori însoțite de cifrele distanțelor dintre ele în mii de pași. Cu albastru sînt trasați și afluenții însemnați ai mării. Harta reprezintă Itinerarul urmat de posesorul scutului, un soldat din *Cohors XX Palmyrenorum sagittariorum*, cu prilejul vreunei expediții nord-pontice, pe mare. Toate indiciile concordă pentru a data documentul în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. (230—250 e.n.). Ordinea localităților de la sud la nord este inversă față de regulile cartografice, adică sînt enumerate începînd de sus, cu nordul jos, cu marea în stînga și cu hotarul de vest, în dreapta. În măsura în care numele lor s-a păstrat, apare întîi, sus, *Mesembria* (Nesebăr), urmînd *Odessos* (Varna), *Dionysopolis* (Balcik), *Timum* (*Timogittia*, neidentificat), *Bizone* (Kavarna), *Tirizis* (Kaliakra), *Callatis* (Mangalia), *Amlaidyna* (23 August — Tatlageac), *Stratonis* (Stratonis Turris, Tuzla), *Tomis*, lîngă care apare cifra de 33,400 m.p., adică 50 km, reprezentînd probabil distanța parcursă de la Callatis (așa cum reiese și din Tabula Peutingeriana). Mai departe, în jos, adică spre nord, vin la rînd: *Halmyris* (scris greșit Olymyrya) cu cifre de 74 m.p. (= 102 km), *Istros potamos* cu cifra de 44 m.p. (= 65 km), apoi un nume indescifrabil cu literele X și Λ, pe urmă *Danubios potamos* (*Danuvius flumen*, „Fluviul Dunărea"), urmat de un alt nume ilizibil, pe urmă de numele orașului *Tyras*, cu cifra de 84,500 m.p. (= 125 km). Itinerariul continuă pe țărmul pontic pînă după Artabdera, dincolo de Crimeea.

---

[3] V. PÂRVAN, *Getica*, p. 241—242.

[4] F. CUMONT, *Fouilles de Doura-Europos* (1922—1923), Paris, 1926, p. 330; I. MITITELU, în „Buletinul Societății numismatice române" XVXXII, 1943, p. 78—91; *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, I, 725—727; R. VULPE, în *„Din istoria Dobrogei"*, II, p. 205—206.

www.dacoromanica.ro

De la Tomis spre nord, această hartă prezintă unele neclarităţi. Aparenta repetare a Dunării, printr-un curs de apă pictat de două ori cu o linie albastră şi scris o dată cu numele grec *Istros potamos*, apoi cu cel latin *Danubios potamos*, nu poate fi o reală eroare, ci în primul caz e vorba de cetatea *Istros* = Histria, al cărei acces dinspre mare pînă în fundul golfului Sinoe părea un *potamos* („fluviu"), aşa cum îl întîlnim cu cinci secole mai înainte la *Pseudo-Scymnos* (v. mai sus)*, iar în al doilea caz de Dunărea însăşi, care era natural ca în vremea romană să fie chemată cu numele său roman chiar în documente greceşti. Mai ciudată este poziţia numelui *Halmyris*, între Tomis şi Histria, cînd de fapt respectiva localitate era mult mai la nord, aproape de Deltă. Să fie vorba de o altă localitate care s-ar ascunde sub forma *Olymyrya* de pe hartă? Dar şi în acest caz, puţin probabil, rămîne enigmatică cifra de 74 m.p., care ar corespunde numai distanţei de la Tomis pînă la realul Halmyris din nordul lacului Razim. Cît despre cei 44 m.p. de la *Istros potamos*, corespund unei distanţe dintre Histria şi Tomis. Iar cei 84,500 m.p. de la Tyras ar putea să se refere la distanţa faţă de Histria.

* * *

Dintre diferitele Itinerarii nereprezentate cartografic, simple liste de etape şi distanţe, care ni s-au păstrat din antichitate, ne interesează aici numai unul, **Itinerarium Antonini** redactat în secolul al III-lea, în vremea împăratului Caracalla (la al cărui nume oficial: *M. Aurelius Antoninus* face aluzie titlul lucrării) şi ajuns pînă la noi printr-o copie remaniată sub Diocleţian. Nu cuprinde provincia Dacia traiană, care pe timpul acestuia din urmă nu mai făcea parte din Imperiu, dar se referă şi la teritoriul ţării noastre prin ştirile despre drumul circular din Dobrogea şi sudul ei, identic cu cel din *Tabula Peutingeriana*. În comparaţie cu această hartă, *Itinerariul Antonini* prezintă unele elemente de amănunt. Astfel, referindu-ne la Dobrogea, observăm că în Itinerariu lipsesc localităţile Sacidava, Ad Stoma, Stratonis, Tirizis, Bizone, care există în Tabula, în schimb figurează altele, ca Cius, Dinogetia, Halmyris, Vallis Domitiana, Ad Salices, absente în harta lui Peutinger. Localitatea Nigriniana din această hartă capătă, în Itinerariu, antonimul Candidiana. În Itinerariu sînt indicate şi lagărele de legiuni: XI Claudia, I Iovia, II Herculea, după situaţia din secolul al IV-lea. Distanţele precizate şi aici în *millia passuum*[5], diferă adesea de cele din Tabula, dovedindu-se uneori greşite de copist.

Urmărind în acest itinerariu, spre *est*, limesul danubian din Moesia Inferioară, care venea de la *Oescus, Novae, Sexaginta Prista, Transmarisca, Candidiana* (= *Nigriniana* din Tab. Peut., Cadichioi), *Tegulicium*, ajungem la *Durostorum* (Silistra) unde era garnizoana *Legiunii XI Claudia*. De aici, pe teritoriul Dobrogei, după 12 m.p. (= 18 km) distanţa greşită fiind prea mică[6], este indicată *Sucidava* (Izvoare), iar după alţi 18 m.p. (= 27 km) *Axiopolis* (Hinogu-Cernavoda). În continuare, drumul mai ţinea 12 m.p. (= 18 km) pînă la *Capidava*, încă 18 m.p. (= 27 km) la *Carsium* (Hîrşova), tot pe atîta pînă la *Cius* (Gîrliciu), încă 10 m.p. (= 15 km) pînă la *Beroe* (Piatra — Frecăţei), pentru ca după 14 m.p. (= 21 km) să ajungă la *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia), unde este precizată *Legio I Iovia Scythica*. Ultimul calificativ, referindu-se la numele provinciei *Scythia* din secolul al IV-lea, adică Dobrogea (Scythia Minor) este scris pe un rînd separat, ca şi cînd ar fi vorba de o localitate, dar lipsa de cifră miliară denotă uşor greşeala.

* R. VULPE, *Histrum ingressi- Histriae excidium*, în „Studii clasice", XI, 1969, pp. 167—170.
[5] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, I, 747—749.
[6] R. VULPE, *La limite méridionale de la province romaine de Scythie*, pp. 42—44.

www.dacoromanica.ro

Cifra 18 m.p. (= 27 km) notată după numele Troesmis ar indica astfel distanța directă pînă la stația următoare, *Arrubium* (Măcin), totuși mult prea mare față de realitate (13 km, adică cei 9 m.p. din *Tab. Peut.*). De la Arrubium drumul ținea 9 m.p. (= 13 km) pînă la *Dinogetia* (Bisericuța-Garvăn), în cotul Galaților, apoi încă pe atît pînă la *Noviodunum* (Isaccea), unde era garnizoana *Legiunii II Herculea*. De aici, după 20 m.p. (= 30 km), se ajunge la *Aegyssus* (Tulcea), după alți 24 m.p. (= 36 km) la *Salsovia* (Mahmudia), după 17 m.p. (= 26 km), înconjurînd *Extrema Scythicae*, la *Halmyris*, după 9 m.p. (= 13 km) la *Vallis Domitiana* (neidentificată), iar după alți 17 m.p. (= 27 km) la *Ad Salices (Salices*, undeva pe la vest de lacul Razim*)*.

De la această localitate, atestată și de Ammianus Marcellinus (v. p. 61) mai erau 26 m.p. (= 38 km) pînă la *Historius* (eroare pentru *Histrus, Histria*). Continuîndu-se de-a lungul litoralului, spre sud, drumul ajungea, după 25 m.p. (= 37 km ; prea puțin), la *Tomis* (Constanța), apoi după încă 36 m.p. (= 53 km) la *Callatis* (Mangalia), de unde, după 30 m.p. (= 45 km), ajungea la *Timogittia* (neidentificată). Mai departe, urmărea țărmul pontic trecînd prin *Dionysopolis, Odessos, Mesembria, Apollonia* (Bulgaria) spre *Byzantium*.

Notitia Dignitatum. Fără a reprezenta un itinerariu, Notitia Dignitatum reprezintă un tabel oficial al demnităților civile și militare ale Imperiului din secolul al IV-lea, printre care și comandamentele militare din provincii ; prezintă interes geografic prin faptul că localitățile, în care își aveau garnizoana diferitele corpuri de trupă, sînt menționate ordonat pe dioceze și provincii.

Lucrarea, alcătuită în a doua jumătate a secolului al IV-lea, dar păstrată numai prin copii din secolele VIII—IX, este împărțită în două : una privind partea apuseană a Imperiului *Pars Occidentis*, alta partea răsăriteană *Pars Orientis*. În această ultimă parte intrau și *diocesis Daciarum* și *diocesis Thraciarum*, fiecare condusă de un *vicarius*. De *vicarius dioceseos Daciarum* depindeau provinciile *Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania* și *Macedonia*. Sub *vicarius dioceseos Thraciarum* se aflau provinciile *Europa* (Constantinopolis), *Thracia* (Philippopolis), *Haemimontus, Rhodope, Moesia Secunda* și *Scythia*. Ultima provincie cuprindea în cea mai mare parte Dobrogea (județele Constanța și Tulcea).

Capitolul XXXIX al părții Orientului tratează despre trupele de pe limesul dunărean comandate de un *dux Scythiae*[7]. În fruntea capitolului e înscris un cadru pătrat, un fel de rezumat grafic, foarte ciudat datorită poate copiștilor din secolele VIII—IX : cu o bandă diagonală închipuind fluviul *Danuvius* și cu unele fortificații ale provinciei, de ordin secundar *(castellum)*, distribuite de o parte și de alta a acestei benzi (sus : Flaviana, Capidava, Beroe, Cius ; jos : Arrubium, Aegyssus, Thalamonium). Urmează enumerarea garnizoanelor de pe Dunăre, grupate pe arme : întîi corpurile de cavalerie *(cuneus equitum)*, apoi unitățile de *auxiliares* și în sfîrșit legiunile, după care vin birourile statului major *(officium)*. În cuprinsul fiecărei arme, garnizoanele sînt menționate în ordine riguros topografică, de la sud spre nord, în sensul cursului Dunării. În total, rezultă următoarea succesiune de localități ale provinciei : *Flaviana* (Dunăreni) stație a flotei dunărene a provinciei, pe lacul Mîrleanu, cu o trupă de marinari *(milites nauclarii) ; Sacidava* (Muzait) ; *Axiupolis* (*Axiopolis*, Hinogu), *Capidava*,

[7] *Notitia Dignitatum*, ediția O. Seeck, Berlin, 1876, retipărită fără modificări 1962 ; cf. R. VULPE, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, pp. 299—304 ; I. BARNEA în „Din istoria Dobrogei", II, pp. 371—374.

www.dacoromanica.ro

Cius (Gîrliciu), *Bireo* (Beroe, Piatra-Frecăţei), *Troesmis* (Igliţa-Turcoaia) cu sediul Legiunii II Herculea, *Arrubium* (Măcin), *Dirigothia* (greşit în loc de *Dinogetia*, Garvăn), *Noviodunum* (Isaccea) cu sediul Legiunii I Iovia ; *Aegyssus* (Tulcea), *Talamonium* (poate Preslava), *Salsovia* (Mahmudia), *Gratiana* (poate Murighiol). La *Plateypegiis* („corăbii" de un anumit tip), situată undeva pe la gura braţului Peuce (Sf. Gheorghe), se afla staţia navală a provinciei cu o trupă de vîslaşi *(classis musculorum Scythicorum)*.

Capitolul XL, referitor la Moesia Secunda, începe tot cu un pătrat rezumativ conţinînd un număr de *castella* ale provinciei, fără provincia Dunării (Sexaginta Prosta, Appiaria, Securisca, Dimum, Sucidava, Catris, Tegra). Sînt apoi enumerate, tot pe arme, trupele provinciei comandate de *vir spectabilis dux Moesiae Secundae*. La *Novae* (Şvištov) era comandamentul Legiunii I Italica, iar la *Durostorum* comandamentul Legiunii XI Claudia. Mai la vale, pe Dunăre, pe teritoriul Dobrogei, sînt pomenite localităţile *Sucidava* (Pîrjoaia-Izvoarele) şi *Altinum* (Oltina), staţie navală a provinciei, pe lacul Oltina, cu o trupă *milites nauclarii Altinenses*. Vecinătatea acestei garnizoane navale din Moesia Secunda cu garnizoana similară din *Flaviana*, în provincia Scythia, dovedeşte că la capătul său dinspre Dunăre, limita dintre cele două provincii create de Diocleţian trecea printre lacurile Oltina şi Mîrleanu[8].

În capitolul XLII, referitor la provincia aureliană *Dacia Ripensis*, sînt menţionate capete de pod pe malul stîng al Dunării, pe pămîntul fostei Dacii traiane, la *Drobeta* (Turnu-Severin) şi *Zerna* (Dierna, Orşova), ţinute de garnizoanele provinciei de pe malul drept. Sînt tocmai localităţile care străjuiau principalele căi de pătrundere spre interiorul fostei provincii, care, chiar părăsită administrativ, se afla mereu în atenţia autorităţilor romane.

Hierocles a trăit în prima jumătate a secolului al VI-lea şi a alcătuit un ghid de călătorii (Συνέκδημος) (Synecdemus), un *indice istorico-geografic al provinciilor şi oraşelor* din vremea lui Iustinian, redactat în anii 527—528. Ne interesează din această lucrare o listă în care sînt înşirate următoarele 15 oraşe ale provinciei Scythia, dar care nu au nici o indicaţie de distanţă sau de alt fel. Astfel, pentru Scythia se începe cu capitala provinciei *Tomis* (Constanţa), apoi cu oraşele *Dionysopolis* (Balcik), *Acrae* (Capul Kaliakra), *Callatis* (Mangalia), *Istros* (Histria), *Constantiana* (neidentificat, presupus Constanţa), *Zeldepa* (Zaldapa, Abrit, Bulgaria), *Tropaeum* (Tropaeum Traiani, Adamclisi), *Axiopolis* (Hinogu—Cernavodă), *Capidava*, *Carsos* (Carsium, Hîrşova), *Trosmis* (*Troesmis*, Igliţa), *Noviodunum* (Isaccea), *Aegyssus* (Tulcea), *Halmyris*[9]. Lăsînd de o parte *Tomis*, care, ca metropolă a provinciei, este pomenită în frunte, restul listei respectă o ordine topografică justă : litoralul de la sud spre nord, două cetăţi din interior : *Zaldapa* şi *Tropaeum*, apoi limesul dunărean de la *Axiopolis* pînă în Deltă. Este ceea ce a dus la ipoteza că oraşul *Constantiana*, adesea considerat ca un dublet pentru Tomis — Constanţa, ar fi de căutat, în realitate, la nord de Histria, poate la Capul Dolojman lîngă Jurilovca[10].

---

[8] R. VULPE, *La limite méridionale de la province romaine de Scythie*, pp. 44—46.

[9] Cf. GR. TOCILESCU, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, p. 27—28. Aceeaşi listă a fost reprodusă (cu erori ortografice) în *De thematibus*, II, 20, de Constantin Porphyrogenitus (sec. X). Cf. G. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici*, II, *Autorii greci*, p. 115.

[10] EM. POPESCU în *Tabula Imperii Romani*, Bucureşti, 1969 (Union académique internationale), foaia L 35, p. 34 ; cf. R. VULPE, *Note de istorie tomitană*, în „Pontica", II, 1969, pp. 158—159.

www.dacoromanica.ro

Notitia episcopatuum este o listă anonimă a orașelor din Imperiul de răsărit care erau reședințe de episcopate[11]. Păstrată într-un exemplar grecesc din secolul al VIII-lea, lista se referă la o situație din secolele V—VI.

În cuprinsul provinciei *Scythia* sînt pomenite 15 orașe cu rangul de eparhii creștine, și anume *Tomis* ca metropolă (μητρόπολις), apoi celelalte în următoarea ordine: întîi pe Dunăre în jos: *Axiopolis* ('Αγαξιούπολις), *Capidava* (Καπηθάον), *Bipreison* (Βίπαινον, stîlcire inextricabilă a unui nume care ar putea fi *Troesmis* sau oricare altul), *Cupron* (Κούπρον, nume mutilat probabil în loc de *Carsium*), *Nicomedeon* (Νικομηδέον, deformare evidentă a lui *Noviodunum*), *Deson* (Δέσον, evident *Aegyssus* stîlcit), *Salsovia*, *Halmyris*; apoi în mijlocul Dobrogei de sud: *Tropaeum* și *Zaldapa* (Ζελθίπαε); în sfîrșit pe litoral de la sud spre nord: *Dionysopolis*, *Callatis* (Καλάτου), *Histria*, *Constantiana*. Ordinea se aseamănă cu aceea din *Synecdemus* al lui Hierocles; în cadrul Moesiei Secunde este menționată Sucidava, pe care o recunoaștem în forma denaturată Σεκεδέπων.

Geograful din Ravenna sau *Anonimul Ravennat* (sec. VII e.n.), nume sub care este cunoscut, a redactat o operă geografică în cinci cărți, compusă după așezarea bulgarilor în Balcani (680) și cunoscută sub numele de *Cosmographia (Descrierea lumii)*. Lucrarea cuprinde, de fapt, o serie de itinerarii din Imperiul roman și aproximativ 5300 de denumiri geografice fiind întocmită pe baza unor hărți mai vechi militare și completate cu adaosuri și schimbări din Orosius, Iordanes și Isidor din Sevilla. Materialul, alcătuit sau copiat în latinește, în secolele VII—VIII, și descoperit la Ravenna, se referă la o situație din secolele II—III e.n., cînd provincia traiană *Dacia*, despre care tratează printre altele, făcea parte din Imperiu[12]. Numele localităților din această provincie coincid adesea cu cele din *Tabula Peutingeriana*, dar sînt și unele pe care numai Geograful Ravennat le prezintă[13]: *Tema*, *Canonia*, *Potula*, *Bacauca*, *Burticum*, *Macedonica*, majoritatea prin Banat. Pe altele le redă în forme diferite: de exemplu *Gazanae* în loc de *Gagana* (Slatina pe Timiș), *Augmonia* în loc de *Acmonia* de la Ptolemeu (*Agnaviae* în Tab. Peut.), *Certie* în loc de *Cersiae*, care pot reprezenta eventuale mutilări, dar există cel puțin un caz în care Anonimul are mai multă dreptate decît Tabula: cînd scrie *Sacidava* în loc de *Acidava* dintre Cedoniae și Apulum. Dar de o deosebită valoare este știrea, care numai la Geograful Ravennat se întîlnește, despre un drum care, traversînd de-a curmezișul Moldova și partea de răsărit a Transilvaniei, ducea de la Tyras la Porolissum (Moigrad), prin următoarele 11 stații: *Phira* (stîlcire pentru *Tyra*), *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum*, *Congri*, *Porolissum*, *Certi(a)e*. Afară de *Tyras*, *Porolissum* și *Certiae — Cersiae* (Romita), nici una dintre celelalte 8 localități de pe acest drum n-a fost încă identificată. Acest drum, care trebuie să fi început din afara provinciei Dacia și ducea pe la pasul Angustia (Bretcu) sau Oituz la Porolissum, pare să fie cel pe care îl urmau, în legăturile lor, cele două ramuri sarmate, iazigii din pusta Tisei și roxolanii din răsărit, pentru relațiile lor reciproce permise de Marcus Aurelius prin teritoriul provinciei Dacia (vezi mai sus la Cassius Dio).

[11] DE BOOR, în *„Zeitschrift für Kirchengeschichte"*, XII, 1891, p. 531 și urm.; R. VULPE, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 341; I. BARNEA, *op. cit.*, p. 459; EM. POPESCU, Actes du I-er Congrès international des études sud-est européennes, VI, Sofia, 1970.

[12] J. SCHNETZ, *Itineraria Romana*, II, Leipzig, 1940, IV, 5, p. 46—47; V. PÂRVAN, *op. cit.*, p. 270—272; M. MACREA, *Viața în Dacia romană*, p. 153; I. BARNEA, *op. cit.*, p. 422.

[13] *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, II, pp. 578—581.

www.dacoromanica.ro

În provincia Scythia, Geograful Ravennat menţionează 18 localităţi, în ordinea următoare: mai întîi din Deltă, pe Dunăre în sus, pînă la Capidava: *Stoma Peuci* (Ad Stoma), *Salsovia, Egypsum (Aegyssus), Noviodunum, Dinogessia (Dinogetia), Arrubium, Roramis* (stîlcire în loc de *Troesmis*), *Birafon* (*Beroe* deformat), *Carsium, Capidava;* apoi pe litoral, de la sud spre nord: *Dionysopolis, Bizoi (Bizone), Timum (Timogittia), Tirissa (Tirizis), Callatis, Stratonis, Tomis, Istriopolis (Histria).* Ca şi Tabula Peutingeriana şi Itinerarium Antonini, Ravennatul anonim nu menţionează *Constantiana,* nici oraşele din interior *Tropaeum* şi *Zaldapa,* desigur fiindcă aceste oraşe, care figurează în lista lui Hierocles precum şi în Notitia episcopatuum, nu se aflau pe traiectul principalelor drumuri ale provinciei.

www.dacoromanica.ro

Partea a doua

EVUL MEDIU

Sfîrşitul lumii antice şi începutul celei medievale sînt mult discutate de istoriografie. Epoca medie (evul mediu) înseamnă acea perioadă de tranziţie, care din punct de vedere cronologic ocupă perioada de timp dintre destrămarea modului de producţie sclavagist (sec. V) şi începutul dezvoltării modului de producţie capitalist (secolele XVI—XVII).

Evul mediu şi relaţiile feudale n-au apărut simultan peste tot unde această orînduire a fost cunoscută. Există indici că începuturi ale acestei epoci au apărut în decursul secolelor III—VII.

Pentru teritoriul Daciei străvechi, elemente ale relaţiilor lumii medievale apar înainte de secolul al IX-lea, formaţiunile politice româneşti (secolele IX—X) încheind perioada de tranziţie spre feudalism.

Este ştiut, reîntorcîndu-ne cu cîteva secole în urmă, că după retragerea administraţiei romane din Dacia, populaţia geto-dacă şi daco-romană îşi continuă existenţa pe întregul teritoriu al Daciei preromane, devenit treptat-treptat, spre sfîrşitul secolului al III-lea o Dacoromanie, menţinîndu-şi unitatea de structură şi etnicitate daco-romană ce avea de-a lungul secolelor IV şi VI să se transforme, în limitele aceluiaşi teritoriu, în populaţie romanică şi apoi în poporul român.

Dacă procesul de romanizare nu s-ar fi petrecut pe loc, în mediul geto-dac băştinaş nu ar fi avut loc împletirea civilizaţiei dacice şi romane dovedită pretutindeni arheologic atît în provincia Dacia, cît şi în Dacia liberă. Începuturile romanizării, corespunzătoare secolelor I î.e.n. — I e.n., au avut loc în aceleaşi condiţii în tot spaţiul dacic, dovada fiind numeroasele monede şi produse romane din această perioadă, rezultat al unor raporturi de schimb, culturale şi politice, ale geto-dacilor cu romanii. Legăturile directe ale populaţiei autohtone din regiunile dacice, neocupate de romani, cu Imperiul roman le găsim oglindite în marele număr de tezaure monetare, din secolele I—III e.n., şi mai ales în aspectul cultural local din zonele respective. Atît cultura carpică de tip Poienești-Vîrteşcoiu, cît şi cea a dacilor liberi din Muntenia de tip Chitila-Militari reflectă clar o influenţă romană, ca şi cultura de la Biertan (secolul IV), ce prezintă interes prin obiectele de caracter creştin, la care se adaugă cripta romană de la Galaţi din aceeaşi perioadă.

Prezenţa neîntreruptă a populaţiei daco-romane în perioada ce a urmat retragerii aureliene şi a contactului neîntrerupt a Imperiului roman este dovedită atît prin descoperirile arheologice şi monetare, cît şi prin capetele de pod (secolele IV—VI) menţinute şi întărite de către romani, care în timpul lui Constantin cel Mare, recuceresc malul stîng, în centrele mai vechi de la Dierna, Drobeta, Sucidava, Pietroasele, Bărboşi etc.

www.dacoromanica.ro

Apariţia primelor popoare migratoare a obligat adesea pe autohtoni să se retragă temporar în zonele mai ferite, dar întotdeauna în cadrul aceleiaşi regiuni, înregistrîndu-se o decadenţă generală a oraşelor, centrul de viaţă economică deplasîndu-se spre mediul rural. Prezenţa numeroaselor vestigii ale culturii materiale autohtone, ale îndeletnicirilor tradiţionale — agricultură, creşterea vitelor, mineritul, meşteşugurile — atestă cu pregnanţă faptul că, în toată perioada migraţiei popoarelor, populaţia romanică a continuat formele tradiţionale de viaţă, incompatibile cu viaţa nomadă a migratorilor. Aşezările săteşti din epoca romană (Archiud, Obreja, Sebiş, Sic, Mugeni, Porumbenii Mici, Cioroiul Nou, Verbiţa ş.a.) sau cele daco-romane, aparţinînd perioadei secolelor III—VI (Mănăştur, Noşlac, Ţaga, Soporul de Cîmpie ş. a.), complexele rituale, circulaţia monedelor romane şi descoperirea de monede izolate sau tezaure pe locul fostelor castre romane sau în apropierea lor, lipsind, în general, din complexele arheologice aparţinătoare goţilor, gepizilor etc., la care se adaugă vestigiile creştine din secolele IV—VI, atestă continuitatea populaţiei daco-romane şi romanică pe întregul teritoriu al Dacoromaniei. La venirea slavilor vechi pe teritoriul Daciei preromane — secolele VI—VII — nucleul etnicităţii romanice a poporului român, al unităţii lingvistice romanice, al spiritualităţii sale se constituise.

Poporul român, ce apare pe deplin constituit, este menţionat ca atare în documente vechi istorice (bizantine, slave şi maghiare) sub numele de *vlahi*, cu foarte multe variante.

Pe întregul cuprins al Daciei preromane, în secolele IX—X, sînt atestate numeroase formaţiuni politice româneşti. Strămoşii noştri n-au putut întemeia de timpuriu un stat mare puternic datorită împrejurărilor istorice vitrege, dar în condiţiile dezvoltării relaţiilor de producţie feudale îi găsim constituiţi în organizaţii politice mai mici — cnezate şi voievodate.

În secolele IX—X şi începutul secolului al XI-lea sînt deja atestate documentar voievodatele transilvănene ce ocupau teritorii întinse: cel bănăţean de la Dunărea pînă la Crişul Alb, cel din Transilvania propriu-zisă de la Porţile Meseşului pînă în regiunea Mureşului superior şi cel din Crişana, între rîurile Tisa, Someş şi Mureş, cu centrul în cetatea Biharea.

În documentele secolelor XII—XIII sînt amintite şi alte formaţiuni politice româneşti ca: Ţara Bîrsei, a Făgăraşului *(Terra Blachorum)*, Ţara Almaşului, Ţara Oaşului, Ţara Haţegului, a Năsăudului, Maramureşului sau cele de la sud de Carpaţi — Voievodatul lui Litovoi, Cnezatul lui Farcaş, Voievodatul lui Seneslau. Aceste formaţiuni şi-au păstrat autonomia pînă tîrziu în evul mediu, cîrmuindu-se după vechiul drept românesc *(jus valachicum)* ceea ce explică şi situaţia autonomă a voievodatului Transilvaniei în cadrul regatului ungar.

Constituirea statelor feudale româneşti de-sine-stătătoare, sub voievozii Basarab la sud de Carpaţi şi Bogdan la est, dovedeşte existenţa potenţialului uman, stadiul înalt de dezvoltare politico-economic la care ajunsese poporul român în prima jumătate a secolului XIV. Perioada de sfîrşit a secolului al XIV-lea găseşte Ţările române ca state prospere, consolidate din punct de vedere economic şi puternice din punct de vedere politico-militar, ajungînd în acea vreme să fie factori determinanţi în dezvoltările politice, militare şi diplomatice de la Dunărea de Jos.

www.dacoromanica.ro

AUTORI BIZANTINI

Pe întinsa vatră daco-romană, începînd cu secolul al VII-lea, cronicile bizantine, maghiare şi cronica rusească atribuită lui Nestor (secolul al XI-lea) consemnează numele de *vlahi*, desemnînd prin aceasta Romanitatea orientală.

Originea reală a numelui *valah*[1] şi a derivatului acestuia *Valahia* este astăzi bine cunoscută. Vechii germani care cunoscuseră ca vecini ai lor pe galli, cărora le ziceau *walli*, prin transpunerea lui *g* în *w*, au numit şi pe cuceritorii şi asimilatorii romani ai gallilor cu acelaşi termen.

O cronică anglo-saxonă menţionează pe galii romanizaţi sub numele de „Salwalas", lucru deosebit de important, de unde se deduce că este vorba de o generalizare a unui nume etnic local, aplicată mai întîi gallilor (celţii din Britania se numesc şi azi *Wales* în graiul germanic al anglo-saxonilor), apoi succesorilor lor de la Rin, romanilor. Cuvîntul preluat de slavi, trecut la bizantini şi celelalte popoare, în forme variate, desemna iniţial pe cetăţenii Imperiului roman şi apoi pe vorbitorii limbilor romanice în genere (germ. walh = roman, gal romanizat; pol. wlochi = italieni, woloszy = români; magh. olaszok = italieni, oláhok = români).

Pentru perioada feudalismului timpuriu, cît şi pentru secolele XI—XIV, un aport deosebit pentru cunoaşterea spaţiului carpato-dunărean în care se formase poporul român şi se închegase limba română îl aduc scrierile istoricilor bizantini. Ocupaţi de regiunea Dunării de Jos în politica urmată de împăraţii Bizanţului, în izvoarele narative bizantine se menţionează existenţa vlahilor sud-dunăreni (începutul sec. X) şi a românilor ungrovlahi* din nordul Dunării, vlahii balcanici reprezentînd o ramură a poporului românesc „desprinsă de trunchiul viguros care — găsindu-şi la vremea potrivită forme proprii de organizare politică — s-a dezvoltat pe teritoriul său de baştină din Dacia"[2]. Deoarece izvoarele bizantine sînt mult prea numeroase pentru a încerca o analiză sau chiar o enumerare a lor ne vom rezuma să menţionăm numai cîteva.

Între anii 726 şi 780 o însemnare păstrată la mănăstirea Castamonitu de pe muntele Athos arată: „în zilele împăraţilor iconoclaşti, grupuri de pe ambele maluri ale Dunării folosindu-se de anarhia timpului, aşa-numiţii «rinchini» şi mai ales «vlaho-rinchini» veniră în Imperiu bizantin (la Sfîntul Munte) cu femeile şi cu copiii lor fiindcă nu era nimeni care să li se împotrivească şi să lupte cu ei".

La nordul Dunării înainte de anul 800, creştini nu puteau fi decît românii. Este important că bizantinii îi numeau pe aceşti români tot *vlahi*, nume preluat de ei prin slavi; este o dovadă că acei români trecuseră în provinciile greceşti din sud venind de la nordul Dunării. Dacă ar fi fost autohtoni, „romeii" greci nu i-ar fi numit cu o poreclă slavă.

---

[1] Vezi pentru această problemă: D. ONCIUL, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor românilor*, în „Scrieri istorice" (ed. îngrijită de A. Sacerdoţeanu), II, Bucureşti, 1968, p. 196; A. ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1972; VASILE MACIU, *Ţara românească, istoria unui nume al întregului teritoriu locuit de români*, în „Magazin istoric", nr. 12 (105), 1975; NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA în „Mic dicţionar enciclopedic", Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978.

* români din Ţara Românească.

[2] *Izvoarele Istoriei României (Fontes). Scriitori bizantini (sec. XI—XIV)*, publicate de ALEXANDRU ELIAN şi NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA, III, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1975, p. XXVIII.

www.dacoromanica.ro

Menţiunile despre vlahi sînt numeroase în literatura narativă bizantină începînd cu secolul al X-lea, cînd s-a restaurat dominaţia bizantină asupra Peninsulei Balcanice invadată, în secolele VII—X, în mare măsură de slavi.

La începutul acestor mărturii se află împăratul bizantin **Constantin al VII-lea Porfirogenetul** (912—959) care pe la mijlocul secolului al X-lea îşi scrie lucrările sale de bază *Viaţa Împăratului Vasile I, Despre ceremoniile de la curtea bizantină, Despre provinciile Imperiului bizantin.* În cunoscutele sale sfaturi către fiul său — *De administrando imperio* — atrage atenţia asupra importanţei strategice a spaţiului carpato-danubian, înfăţişînd deosebit de bine întrepătrunderea lumii paleo-slave cu cea proto-românească, venind parcă să confirme că pe sub „pînza migratorilor renasc şi tradiţiile geto-dace, dar se accentuează progresiv pecetea romanică a civilizaţiei locale". Vorbind de populaţia proto-românească, dar mai degrabă românească, savantul împărat foloseşte un termen surprinzător pentru un autor bizantin şi anume acela de *romani*, în vreme ce pentru bizantini el foloseşte denumirea de *romei.*

„Locuiau atunci în părţile de la miazănoapte pînă la Dunăre goţii şi multe neamuri foarte mari. Dintre aceştia cele mai vrednice de luat în seamă sînt goţii, vizigoţii, gepizii şi vandalii, care se deosebesc între ei numai prin nume şi prin nimic altceva şi vorbesc o singură limbă. Toţi ţin de secta vătămătoare a lui Arius. Ei au trecut Dunărea pe timpul lui Arcadius şi Honorius (de fapt sub Valens între 376—377 n.r.) şi s-au aşezat pe pămîntul romanilor"[3] (25).

Kekaumenos, scriitor bizantin şi înalt demnitar, a scris în secolul al XI-lea o operă de strategie militară numită impropiu *Strategikon* (mai potrivit ar fi titlul *Sfaturi şi povestiri*) care cuprinde numeroase informaţii istorice şi etnografice de mare interes cu privire la vlahii din Tesalia şi ne transmite, în acelaşi timp, unele tradiţii despre originea dacă a românilor şi despre migrarea, cu veacuri înainte, a unor grupuri de populaţie din nordul Dunării spre sudul Peninsulei Balcanice. Lucrarea cuprinde două părţi: una de strategie militară, alta cu sfaturile unui părinte către fiii săi. În partea a doua a lucrării Kekaumenos, care se înrudea cu familiile Polemarchos şi Niculiţă din Tesalia, dă frîu liber unor ieşiri violente împotriva vlahilor, care s-au revoltat în anul 1066 împotriva împăratului Constantin al X-lea Ducas, căutînd prin aceasta de a-şi disculpa ruda, care a participat la răscoala din Tesalia ca conducător. El afirmă că românii (vlahii) sînt aceiaşi cu dacii supuşi de Traian:

„Vă sfătuiesc deci pe voi şi pe urmaşii voştri următoarele deoarece neamul vlahilor este cu totul necredincios (...) deoarece n-a păstrat niciodată credinţă faţă de cineva, nici faţă de împăraţii mai demult ai romeilor*. Loviţi cu război de către împăratul Traian şi înfrînţi pe deplin, au fost supuşi «de acesta», iar regele lor, numit Decebal, a fost ucis şi capul i-a fost înfipt într-o suliţă în mijlocul oraşului romeilor. Căci aceştia sînt aşa-numiţii daci «zişi» şi besi"[4] (9, p. 270). Faptul că autorul bizantin mută începutul vlahilor în epoca Daciei antice con-

[3] Ediţia folosită *De administrando imperio*, cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, II, p. 661.

* Este vorba de romani.

[4] D. ONCIUL, *Teoria lui Roesler*, în „Scrieri istorice" 1968, pp. 195—198, caută să identifice pe dacii lui Kekaumenos cu românii nord-dunăreni, besii reprezentînd, după opinia istoricului, ramura sud-dunăreană a românilor. Fără a nega această posibilitate, este probabil că sub dacii autorului bizantin se ascund românii; cînd se referă la besi, autorul bizantin vorbeşte de elementul politic dominant în epoca în care au loc evenimentele, fie că e vorba de pecenegi, fie că e vorba de elemente slave; cf. A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, pp. 19—22 şi nota 21.

www.dacoromanica.ro

firmă faptul că el a avut cunoştinţă din lectura izvoarelor antice tîrzii şi bizantine, dar nu putea afla din acestea că vlahii erau urmaşii romanilor din Dacia Traiană. Ostilitatea sa faţă de vlahi reiese şi din faptul că pe aceştia nu-i numeşte romani ci „îi identifică cu două popoare antice *dacii* şi *besii*", Kekaumenos avînd pe lîngă motivele personale şi rădăcini mult mai profunde şi anume evoluţia societăţii româneşti din vremea sa. Trecînd peste unele erori de localizare a evenimentelor, reţinem faptul că el aminteşte de unele deplasări de populaţie de la nord la sud şi nu invers.

Kedrenos, cunoscut şi sub numele de Georgius Cedrenos, un călugăr care a trăit în secolele XI—XII, este autorul lucrării *Historiarum Compendium*[5], o cronică universală bazată pe compilaţia izvoarelor anterioare începînd cu creaţia şi continuînd pînă la suirea lui Isaac Comnenul (1057) pe tronul din Bizanţ.

Vorbind de neamurile cunoscute, de aşezarea şi de conducerea lor, Kedrenos arată că urmaşii ţarului bulgar Nicola au fost fiii săi: David, Moise, Aaron şi Samuel care şi-au împărţit între ei puterea ... „Iar dintre aceşti patru fraţi, David a murit curînd fiind ucis de nişte valahi călători, între Castoria şi Prespa şi aşanumiţii «Stejari frumoşi»"[6] ... (II, p. 435).

Autorul bizantin prin aceste cuvinte ne-a lăsat cea mai veche ştire despre români în istorie, menţionînd în acelaşi timp că în anii 23, 24 şi 35 de domnie, împăratul Constantin cel Mare a trecut Dunărea făcînd peste ea un pod de piatră „şi a supus pe sciţi" (goţi), I, p. 517.

Anna Comnena (1083—1148), fiica împăratului Alexie I Comnenul, elaborează o operă istorică de mare întindere, închinată domniei tatălui ei şi intitulată *Alexias*. Lucrarea, în 15 cărţi, a fost terminată în anul 1148 şi reprezintă un important izvor pentru istoria acestei perioade, autoarea folosind numeroase izvoare, precum şi amintirile oamenilor de stat şi ale ofiţerilor care au trăit şi luptat alături de Alexie.

Anna Comnena vorbeşte într-unul din capitolele lucrării de sauromaţi (pecenegi), „cei ce erau numiţi misieni de către cei vechi", care se strămutară în împărăţia romeilor pricina fiind „duşmănia de neîmpăcat faţă de ei a geţilor". În alt capitol, deşi localizările nu au putut fi identificate cu precizie, se menţionează prezenţa unei aşezări de vlahi din secolul al XI-lea în cîmpia Tesaliei. Această precizare o întîlnim în descrierea legată de mişcarea armatei împăratului din Constantinopol în părţile Larissei, care trecînd peste muntele Kellion, lăsînd la dreapta drumul public şi colina numită Kissvon, a coborît la Ezevan—sat de vlahi, aşezat foarte aproape de Andronia. Referindu-se la ordinul lui Alexie I Comnenul pentru formarea armatei destinată luptei împotriva pecenegilor, bulgarilor şi vlahilor, Anna Comnena ne dă unele informaţii referitoare la fenomenul transhumanţei, tipic pentru viaţa păstorilor vlahi şi anume ca „să înroleze, rînd pe rînd, noi

---

[5] G. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici*, II, pp. 125—129.

[6] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes, ...)*, III, p. 145: incidentul relatat de Kedrenos constituie cel mai vechi eveniment istoric în care sînt implicaţi români, sub numele de „vlahi". Termenul de călători poate fi utilizat de scriitorul bizantin pentru a desemna pe vlahii „păstori" care se ocupau cu creşterea vitelor şi se mutau iarna şi vara cu turmele lor; deci este vorba de transhumanţă. Romanitatea orientală ce reapare în sec. al X-lea sub numele de vlahi s-a extins spre sud şi sud-est în Tracia, Macedonia şi Tesalia, cf. P. P. PANAITESCU, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1969, pp. 122—123. Se poate ca termenul de călător să fie legat şi de ocupaţia de chervanagii a vlahilor sau cea de cărăuşi sau paznici ai drumurilor.

www.dacoromanica.ro

recruți și dintre bulgari și dintre cei ce duc o viață nomadă — pe aceștia limba populară îi numește vlahi — pe călărețiî și pedestrașii veniți din alte părți, din toate ținuturile"[7].

Descriind conflictele dintre Imperiul bizantin și cumani, autoarea ne indică prezența unei populații românești, statornică pe ambele maluri ale fluviului Dunărea, precum și informația că o parte din vlahi colaborează cu cumanii împotriva imperiului, iar alții sînt alături de bizantini.

Aceste elemente sînt indicate în pasajele referitoare la întîlnirea de la Balta Sacră, de lîngă Anchialos, a împăratului cu Pudilă — un valah din zona Dunării — unul dintre fruntașii vlahilor care aduce vestea trecerii cumanilor peste Dunăre, precum și în cele referitoare la trecerea cumanilor prin văile înguste numite clisuri (în limba populară), călăuziți de vlahi.

Din timpul lui Alexis Comnenul avem știrea că în anul 1105 s-a ivit la Sfîntul Munte o mare răzmeriță. Locuiau acolo, în cătune *(catunas)*, trei sute de familii de vlahi[8], care vindeau călugărilor brînză, lapte, caș, zis de la Athos.

Nicetas Choniates Acominatus (?— 1213), istoric bizantin, s-a născut în Frigia (Asia Mică), pe la mijlocul secolului al XII-lea. Și-a făcut studiile la Constantinopol, unde a deținut și înalte funcții în stat sub împărații Comneni și Angeli.

Este autorul a numeroase lucrări cu caracter religios, precum și al unei istorii *(Istoria)* în 21 de cărți, în care redă, în general obiectiv, evenimentele dintre anii 1118 și 1206. Ca izvor al istoriei poporului nostru, lucrarea este deosebit de interesantă, deoarece stadiul de dezvoltare a societății dintre Carpați și Dunăre din secolele XII și XIII poate fi apreciat ținînd seama că românii și cumanii de la nordul Dunării dau acum ajutor bulgarilor și vlahilor balcanici în lupta acestora împotriva Bizanțului, sub conducerea lui Petru și Asan, apoi a lui Ioniță. Românii nord-dunăreni au contribuit, dealtfel, la obținerea independenței țaratului bulgaro-valah, care a jucat un rol de seamă în sud-estul Europei în secolele XII—XIV[9]. Despre revolta vlahilor balcanici împotriva împăratului Isaac al II-lea Anghelos, autorul scrie „(...) Iar după ce s-au potolit și neamurile din răsărit (...) «Isaac» vru să-și ia soție de neam străin, căci pe aceea pe care o avusese o pierduse prin moarte. Intrînd dar în tratative, prin soli, cu Bela (al III-lea, 1172—1196 — *n.r.*), craiul Ungariei, ia de soție pe fiica aceluia care nu împlinise încă zece ani". Voind nuntă mare, a făcut „fără cruțare" să se strîngă bani din țările supuse lui. A jefuit orașele dinspre „părțile cetății Anchialosului[10], pe furiș, dar mai ales și-a făcut sieși și romeilor dușmani pe barbarii din muntele Haemus, care mai înainte se numeau misieni, iar acum se cheamă vlahi" (*Despre Isaac Anghelos* I, 4). Sporirea dărilor împăratului a produs nemulțumire. Vlahii, după ce s-au plîns împăratului care se afla în tabără la Kypsela (azi Ipsela — *n.r.*), au pus la cale o răscoală violentă. Petru și Asan, trimișii poporului, cereau să li se dea dreptul de a intra în armata imperiului — să le dea un loc de moșie, cereau libertate și scuturarea jugului celui de demult. Au îndrăznit

[7] Cf. *Izv. Ist. Rom.. (Fontes..)*, III, p. 109.

[8] A. SACERDOȚEANU, *Vlahii din Calcidica*, p. 304; cf. G. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici*, II, p. 137, nota 2.

[9] *Istoria României* (compendiu).

[10] Azi Ahtopol, în Bulgaria, la sud de Burgas.

www.dacoromanica.ro

să rostească în faţa împăratului, în special Asan, chiar cuvinte ce lăsau să se întrevadă răzvrătirea ce o vor face la întoarcerea lor acasă. Asan a fost pălmuit pentru atitudinea sa nedemnă. Răscoala s-a produs. Povestirea ei, care a produs necazuri şi nelegiuiri, spune Acominatus „ar putea să cuprindă atîtea Iliade de nenorociri"[11].

Împotriva vlahilor din Haemus (Balcani) s-au făcut mai multe expediţii. Petru şi Asan, bizuindu-se pe „strîmtorile" din munţi şi pe întăriturile cetăţilor, s-au încumetat să lupte împotriva împăratului. Rebelii îşi întind acţiunea în tîrgurile şi aşezările mai depărtate. Şi cum răscoala le-a izbîndit, Petru îşi încununează capul cu o coroniţă de aur şi îşi pune în picioare încălţăminte roşie îngăduită numai împăraţilor bizantini. Multă vreme răscoala ţinu piept romeilor, extinzîndu-se şi asupra altor aşezări, dar pornind Isaac împotriva lor au apucat „din nou prin locuri înguste, anevoioase şi greu de străbătut" ţinînd piept multă vreme. „Dar ridicîndu-se pe neaşteptate o ceaţă (...), pîndind la trecătorile înguste, romeii le ies înainte pe ascuns şi-i împrăştie (...)".

. . . . . .

Petru şi Asan şi tovarăşii lor de răscoală „s-au năpustit spre Istru şi trecîndu-l s-au unit cu sciţii (= cumanii — *n.r.*) din vecinătate". Împăratul Isaac (anul expediţiei 1186) le-a ocupat teritoriul şi „dînd foc la clăile de grîne, amăgit de vorbele înşelătoare ale vlahilor care au venit să i se închine s-a grăbit să facă cale-întoarsă, fără să se mai îngrijească de situaţia încă gravă a regiunii" (*Despre Isaac Anghelos*, I, 5).

Din cele spuse reiese că vlahii nu erau numai păstori şi stăpîni ai reliefului accidentat, ci şi agricultori, formînd sate care cultivau cîmpurile şi cîmpiile.

Armatele s-au retras din ordinul împăratului Isaac, considerînd retragerea ca un act de mare izbîndă ; se arăta fălos, întrucît el „într-o clipă i-a redus pe răsculaţi în stare de supunere şi ascultarea de mai înainte". Dar s-a înşelat. Petru şi Asan întăriţi au trecut Istrul şi se întoarseră în patria lor, în Moesia „hotărîţi să aducă daune împărăţiei romeilor şi cea mai puternică lovitură".

Au urmat apoi a doua şi a treia expediţie a împăratului Isaac al II-lea împotriva vlahilor şi cumanilor (1187—1188) „căci auzise că misienii nu mai cată la culmi şi la munţi, ci năimind oaste de mercenari sciţi (cumani — *n.r.*) năvălesc în părţile Agathopolisului şi pradă cumplit «ţinuturile» acestea" (II, 1, p. 516). Acominatus — care îl urma pe împărat, în calitate de ajutor de secretar — relatează că „sciţii şi vlahii (...) regrupîndu-se întîmpinau cu îndrăzneală pe romeii ce năvăleau călare asupra lor, luptîndu-se în felul lor obişnuit, moştenit din străbuni". „Duşmanii" socotiţi de majoritatea scriitorilor bizantini „barbari" „năvăleau pe furiş şi aici se năpusteau să dea lupta, aici pîndeau (...), aici se deplasau în altă parte, dar mereu întreprindeau cîte ceva cu succes. Iar cînd împăratul alerga spre Agathopolis (la sud de Burgas — *n.r.*) ca să-i oprească pe barbari în năvălirile lor, ei jefuiau satele cele mai apropiate de Filipopole" (azi Plovdiv, R.P. Bulgaria).

. . . . . .

„Împăratul hotărî deci să pătrundă încă o dată în Zagora şi să încerce să facă tot cei stătea în putinţă ca să-i supună pe misieni. Deci, plecînd din Filipopole, se duce la Triadiţa" (azi Sofia — *n.r.*) (II, 1, p. 521).

Referitor la cea de a patra expediţie, Acominatus arată că vlahii deveniseră acum de neînfrînat în atacurile lor şi năvălind „nu prădau numai sate şi ogoare,

[11] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, III, pp. 253—255.

www.dacoromanica.ro

ci se înarmau şi în vederea atacării unor oraşe bine întărite... Au cucerit Anchialos şi au supus Varna, ajungînd la Triadiţa numită în vechime Sardica, au distrus cea mai mare parte dintr-însa şi au golit de locuitori şi Stumpion" (azi Stob, localitate la sud de Sofia) sosind la Niş.

Imperiul era împresurat „ca un fagure de albine, fiind din toate părţile închis de rele". Se spunea chiar că „atît timp cît vor împărţi Anghelii, domnia vlahilor va spori şi va creşte din ce în ce mai mult şi vor dobîndi ţinuturi şi oraşe străine şi vor ieşi dintr-înşii domni şi din coapsele lor se vor naşte stăpînitori" (III, 4, p. 573)[12].

Isaac al II-lea este înlăturat de la tron de Alexie al III-lea Anghelos (1195—1203), care încă „de la începutul împărăţiei lui (1195) a căutat în tot felul să încheie pace cu vlahii şi a trimis soli la Petru şi Asan". Încercările n-au ajuns la nici un rezultat. Vlahii au continuat luptele, în ţinuturile Serres, unde se spune că „unul din preoţii prizonieri îi cere îndurare lui Asan, vorbindu-i în limba sa, căci era cunoscător al graiului vlahilor, să aibă milă de el şi să-l sloboade" (*Despre Alexie Anghelos*, I, 4, p. 612, cap. I, 5, p. 617). Tot în aceste locuri un oarecare Chrysos (Hrisu, rom. Hrîsu) după neam valah, care se mai numea şi Dobromir, şi avea aceleaşi sentimente ca şi Petru şi Asan în privinţa răscoalei „mărunt de stat, cu 500 de oameni din acelaşi neam cu el, a luat parte la lupte" (II, 3, p. 644).

Acominatus pomeneşte de românii (vlahii) moldoveni cu prilejul prinderii fugarului Andronic Comnenul, care complotase împotriva împăratului bizantin: „un Andronicus, luîndu-şi merinde şi călăuze de drum, plecă în Galiţia. Dar, tocmai cînd începuse să prindă curaj, crezînd că scăpase de mîna urmăritorilor săi şi tocmai ajunsese la hotarele Galiţiei, la care tindea ca la un azil de scăpare, tocmai atunci a căzut în lanţurile vînătorilor, pentru că nişte vlahi, la care ajunsese vestea despre fuga lui, au pus mîna pe dînsul" (*De Manuelo Comneno*, IV, p. 171, ed. Bonn).

Ioan Kinnamos (Cinnamus) a trăit în secolul al XII-lea fiind în apropierea lui Manuel I Comnenul şi după moartea acestuia în preajma lui Andronic I Comnenul. A scris o lucrare, *Historia*, din care s-au păstrat şapte cărţi, de o mare valoare documentară, remarcată prin precizia informaţiei, obiectivitate şi imparţialitate. Istoricul bizantin vorbind despre campaniile lui Manuel Comnenul (1143—1180) contra ungurilor, observă că la expediţia din 1166 al cărui teatru de război viza şi teritoriul de azi al României a participat şi un puternic contingent de vlahi, care încă din secolul al X-lea aveau o organizare militară aparte. Autorul precizează originea romană a lor, fiind o afirmaţie categorică şi unică în felul ei în literatura bizantină. Kinnamos, bine informat asupra acestei expediţii, arată că comandantul imperial Leon Vatatzes a pornit de la Marea Neagră parcurgînd teritoriul românilor de la nord de Dunăre. Deşi despre originea geografică a valahilor înrolaţi în armata lui Leon sînt două poziţii diferite (unii cercetători îi consideră românii de la nord de Dunăre, alţii îi socotesc că este vorba de românii din sudul Dunării), conştiinţa originii lor romane este dovedită peremptoriu de textul respectiv „iar lui Leon, numit şi Vatatzes, care aducea atîta oaste numeroasă din altă parte, ba chiar şi o mare mulţime de valahi, despre care se spune că sînt colonii de demult ai celor din Italia" (VI, 3, p. 259).

[12] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, III, pp. 273, 275, 279.

www.dacoromanica.ro

Ioan Zonaras (prima jumătate a sec. al XII-lea), istoric, a îndeplinit funcţii înalte la curtea bizantină, iar spre sfîrşitul vieţii s-a călugărit la o mănăstire de pe insula Sfînta Glykeria, azi Niandro, din Marea Marmara. Aci, el a scris o cronică universală intitulată *Rezumat de istorii*, în limba greacă, care cuprinde istoria omenirii de la Facerea Lumii pînă în anul 1118.

Zonaras a folosit pentru elaborarea lucrării, pe lîngă Biblie, operele lui Iosephus Flavius, Eusebius, Herodot, Xenofon, Arrian, Plutarh, Dio Cassius şi alţii. Bine informat, deşi nu totdeauna sursele folosite sînt filtrate critic, cu un stil simplu şi curgător, opera sa s-a bucurat de o largă răspîndire în lumea bizantină.

Din *Cronica* sa extragem din paragraful *Despre numele de misieni şi geţi* următoarele[13]:

„Şi Marcus Crassus, trimis în această vreme în Macedonia şi Tracia şi Elada, s-a luptat cu multe neamuri şi pe unele le-a învins, pe altele şi le-a apropiat pe cale paşnică. Iar aceste neamuri se numeau altădată misieni şi geţi, locuind ţinutul întreg dintre Haemus (Balcani — *n.r.*) şi Istru; cu trecerea timpului, unele dintre ele s-au numit şi cu alte nume..." (X, 32).

Zonaras descrie în continuare luptele lui Tiberius (9 î.e.n.) cu dacii, sarmaţii, pacificarea Dalmaţiei:

„Iar Tiberius se ocupa de războaie şi a venit în grabă la Roma, temîndu-se ca nu cumva Augustus să-i prefere pe altcineva în timpul absenţei sale. Dar deoarece dacii şi sauromaţii şi alte popoare din Pannonia s-au pus în mişcare, Tiberius s-a îndreptat împotriva lor, plecînd din provincia celtică (din Gallia — *n.r.*) (...). După ce romanii au înfăptuit multe în războaiele cu aceste neamuri şi au suferit nu mai puţine, în cele din urmă pe unele le-au supus prin înţelegere, pe altele le-au învins prin lupte"... (X, 37). Interesante pentru noi sînt descrierile războaielor lui Traian împotriva dacilor lui Decebal şi cucerirea Daciei:

„A pornit deci un război împotriva dacilor, pe care ionienii îi numesc «dakoi», după cum spune Apian în cartea a douăzeci şi treia a *Istoriei romane*, nemaidorind să le dea banii pe care îi luau anual şi voind să-i pedepsească pentru faptele lor. Aşadar Decebal, care îi cîrmuia pe daci, aflînd de expediţia iniţiată de Traian împotriva neamului «său», s-a temut, căci ştia că bărbatul este foarte priceput în treburile militare. Şi încingîndu-se lupta între ei, romanii au ucis mulţi duşmani, dar nu mai puţini şi dintre ai lor au fost răniţi. Atît de mulţi răniţi erau încît, lipsind feşele pentru bandaje, Traian nu şi-a cruţat nici propria sa haină. Iar după ce, cu greutate, a cucerit culmile şi a ajuns aproape de capitala lor, Decebal a trimis soli, promiţînd că va preda şi armele şi maşinile şi pe meşteri şi că va face tot ce i se va cere; şi venind la împărat i s-a închinat, plecîndu-se pînă la pămînt. Traian, plecînd apoi în Italia i-a luat cu el şi pe solii lui Decebal. Aceştia au fost introduşi în senat şi, depunînd armele şi împreunîndu-şi mîinile în felul prizonierilor, au spus şi au cerut cu rugăminţi multe lucruri. Şi astfel, după ce au căpătat tratate, din nou şi-au luat armele. Iar Traian a primit onorurile triumfului şi a fost numit Dacicus. Şi, din pricina războiului, nu a neglijat celelalte treburi şi nu a făcut mai puţin dreptate, ci în multe locuri şi adeseori a judecat de pe tribună.

Cînd i s-a dat de veste că Decebal din nou se răzvrăteşte şi nu respectă tratatele, iarăşi a pornit cu război împotriva lui. Decebal, fiindu-i inferior în forţă, s-a pregătit cu grijă să-l învingă prin înşelăciune. Şi ştiind că Traian este

[13] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, III, p. 191.

www.dacoromanica.ro

un om binevoitor şi că primeşte pe cel ce vrea să stea de vorbă cu el, a trimis nişte pretinşi dezertori care, de va fi cu puţintă, să-l ucidă. Dar unul dintre ei a fost bănuit şi prins şi supus cercetărilor, a mărturisit taina. Împăratul, după ce a construit un pod peste Istru, lucrare mai presus de orice admiraţie şi cu neputinţă de descris, a trecut fluviul pe acest pod şi i-a înfrînt pe daci, cu greu şi înfruntînd primejdii, dar i-a înfrînt. Şi Decebal pierzînd orice nădejde, şi-a făcut singur seama. Şi de atunci neamul dacilor şi ţara lor au devenit supuse romanilor. Şi a găsit şi tezaurul lui Decebal, deşi această descoperire era greu de făcut. Căci bărbatul, după ce abătuse din albia sa un rîu care curgea prin apropierea capitalei sale, săpase adînc foarte în pămîntul peste care trecea apa şi aşezase în groapă foarte mult aur şi încă mai mult argint şi alte lucruri de preţ care nu sînt distruse de umezeală şi a acoperit cu lespezi groapa şi a pus pe deasupra pămînt şi prundiş şi astfel din nou a readus apa în albia de mai înainte. Şi într-o peşteră depusese multe lucruri. A făcut acestea nefiind nimeni altcineva de faţă decît prizonierii care lucrau în acest scop; iar după ascunderea bogăţiilor i-a ucis pe prizonieri, ca să nu dezvăluiască cele făcute de ei. Dar unul dintre prietenii lui Decebal, avînd şi el cunoştinţă de «locul unde se afla» tezaurul, l-a arătat" (XI, 21).

Zonaras vorbeşte de un colaborator al lui Gallienus (după 260) care era din Dacia:

„Aureolus, era «de loc» din ţara getică numită mai tîrziu Dacia şi de neam neînsemnat (căci fusese mai înainte păstor), cum soarta hotărîse să-l înalţe, a intrat în armată şi, fiind foarte priceput, a fost numit îngrijitor al cailor împăratului..."[14]. Zonaras mai aminteşte de Licinius (împărat roman, 308—324 e.n.) care era de origine din părţile Daciei şi discută originea împăratului Leon I (457—474) care era tracă sau iliro-dacă.

„Maximinus şi-a luat părtaş la domnie pe Licinius, care se trăgea din neamul dacilor şi era cumnat după soră al marelui Constantin"(...).

„Şi unii spun că se trăgea după neam din traci, alţii din dacii din Illyricum"[15].

Eustathios al Tesalonicului *(Eustathios Kataphloros)* (cca 1125— ?), episcop bizantin din secolul al XII-lea, s-a născut la Constantinopol şi a deţinut importante funcţii bisericeşti (diacon la Sfînta Sofia, profesor la Patriarhie, mitropolit al Mirelor şi în 1175 mitropolit al Tesalonicului).

Opera sa vastă numără scrieri teologice, comentarii asupra unor lucrări din antichitate (Iliada, Odiseea, poemele lui Pindar ş.a.), o istorie a cuceririi Tesalonicului de normanzi şi numeroase cuvîntări.

Eustathios, într-o *cuvîntare improvizată către împăratul Isaac Anghelos, rostită în Filipopole, cînd ⟨acesta⟩ a făcut două atacuri pe timp de noapte asupra sciţilor (cumanilor) care avuseseră neruşinarea să pornească în acel ceas la jefuirea ⟨oamenilor⟩ lui Dumnezeu* (adică a creştinilor — romeilor), ne prezintă informaţii asupra popoarelor din regiunea Dunării de Jos: despre sciţi (cumani), despre peoni (unguri), despre dalmaţi, despre vlahi şi bulgari[16].

---

[14] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, III, pp. 191—195 şi nota 23: Aureolus ajunge general, ulterior proclamat împărat, dar este ucis de Claudius.

[15] *Ibidem*, p. 203.

[16] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, III, p. 177.

www.dacoromanica.ro

Lăudîndu-l pentru calităţile sale militare şi politice dovedite în luptele cu cumanii şi cu alţi „barbari" de la nordul Dunării, adaugă o menţiune asupra răscoalei vlahilor şi bulgarilor din vremea Anghelilor:

„Şi-mi îngădui să-mi reamintesc de steaua cea strălucitoare a dinastiei Comnenilor, de Ioan[17], pe care, aşa cum spunea cineva, nu se cuvine să-l vorbim de rău (...) pentru a cărei pieire noi ridicăm în fiecare an imnuri de slavă lui Dumnezeu. Mă întorc însă cu povestirea şi mai mult în urmă în timp, cînd, după cum istorisesc scrierile vechi, toată seminţia scitică s-a revărsat, cu zeci de mii de oameni, peste Tracia «ajungînd» chiar pînă la Melantida, numită de limba coruptă «a poporului» Melitida. Şi această nenorocire nu pare nici ea mare pentru pămîntul romeilor, dacă te gîndeşti la năvala neruşinată a bulgarilor şi a *vlahilor*, care au ajuns cîndva, în preajma Megalopolisului..."[18].

Eustathios în *Comentarii* la *„Înconjurul lumii"* de *Dionisie Periegetul*, se referă la episodul retragerii administraţiei romane din Dacia.

„...Istoria transmite că şi la sud de Istru (Dunăre) sînt daci. Căci se spune că Aurelian[19], scoţîndu-i din Dacia pe romanii colonizaţi acolo, din pricina primejdiilor din ţinutul de dincolo de Istru, i-a aşezat în mijlocul Misiei, numind ţara Dacia"[20].

Georgios Pachymeres (1242 — cca 1310) s-a născut în Niceea şi a trăit la Constantinopol unde a ocupat demnităţi laice şi ecleziastice.

Pachymeres este considerat drept cea mai de seamă personalitate culturală din Bizanţul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIII-lea. Este autorul a numeroase lucrări şi a lăsat o bogată corespondenţă.

Lucrarea cea mai de seamă a lui este *Istorii compuse* scrisă în limba greacă care cuprinde istoria bizantină între anii 1261—1308. Bine informat şi imparţial, opera sa rămîne un izvor de seamă pentru această epocă[21].

În anul 1259, despotul Epirului (1236?—1271?), Mihail al II-lea Anghelos, aspiră la coroana bizantină şi este sprijinit şi de megalovlahiţii din Tesalia. Mihail al II-lea Anghelos: „trimiţînd soli primeşte din partea lui Manfred (fiu nelegitim al lui Frederic al II-lea, rege al Siciliei, 1258—1266 — *n.r.*) trei mii de oameni viteji dintre germani (...). Îl avea şi pe fiul său nelegitim, Ioan (stăpînitorul Tesaliei — *n.r.*) ... îşi aducea pe aceia care în vechime se numeau elini, pe care-i conducea Ahile şi care sînt numiţi acum *megalovlahiţi*..."[22] (I, I, 30).

Sub Andronic al II-lea, la anul 1285, românii din Imperiul bizantin au avut mult de suferit, deoarece, după cum arată Pachymeres, împăratul dispune mutarea unora dintre vlahi în Anatolia.

„Iar pe vlahi, care se întinseră aproape de la marginea Constantinopolului pînă spre Bizya[23] şi mai departe, în mulţime fără număr, neam de oameni care

---

[17] Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143).

[18] Este vorba despre colaborarea românilor-vlahi cu bulgarii din timpul celui de al II-lea ţarat al Asăneştilor, în anii de după 1185; cf *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, III, nota 24, p. 183.

[19] Lucius Domitius Aurelianus (270—275).

[20] „Scoaterea" din Dacia a romanilor este preluată mecanic de Eustathios de la Eutropius (IX, 15, 1); vezi VL. ILIESCU, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare, op. cit.*, p. 425—442; cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes...)*, III, p. 183.

[21] Vezi ALEXANDRU ELIAN şi NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA, în *Izv. Ist. Rom. (Fontes..)*, III, p. 443.

[22] *Ibidem*, p. 449.

[23] Bizya cetate în Tracia răsăriteană, pe drumul de la Adrianopol la Constantinopol, la 130 km de acesta din urmă. *Ibidem*, nota 30.

www.dacoromanica.ro

se simţeau foarte bine în locuri greu de umblat şi care se ocupau cu păstoritul, totuşi erau obişnuiţi cu luptele, bănuindu-i de dezertare, căci, gîndea împăratul, se vor alătura şi ei năvălitorilor[24], hotărî să-i mute în răsărit, pe ţărmul din faţa Bizanţului, dar şi să-i sărăcească prin angarale, ca nu cumva să se trufească, încrezători în mulţimea şi puterea lor. Şi, pe de o parte, au fost păgubiţi foarte mult, pe de altă parte au fost strămutaţi fără milă, «încît ei» socoteau mutarea nu mai puţin, ci mai mult dăunătoare decît angaralele. Căci vitele acelea şi toată avuţia, unele erau oferite la mulţi pe preţ de nimic, celelalte, dacă se mai strămutau pe vreme de iarnă, se prăpădeau atunci cu totul. Iar averea lor, parte era smulsă, iar ce rămînea se prăpădea în chip nefericit, încît ei să nu fie în stare să stea mult acolo, ci cînd nenorocirea va trece, să-şi redobîndească din nou patria, răscumpărîndu-şi prin plata a multe monede de aur locuinţa"[25].

În lupta de la Apros, din 1305, cînd bizantinii sînt înfrînţi de catalani, valahii (românii) se găsesc voluntari în armata bizantină. Mihail al IX-lea Paleologul, fiul lui Andronic II, asociat la domnie (1294—1320) „îşi strînge oastea şi părăsind Orestiada îşi ridică tabăra în apropiere de Apros ca, odată cu ivirea zorilor să înceapă lupta cu italienii (= catalanii)... A doua zi aşadar, orînduind la locul numit Iméri, pe alani şi pe turcopuli îi aşeză în primele rînduri (...), iar după ei îi orîndui pe macedoneni (...) şi i-a orînduit pe *vlahi* ca şi pe toţi ceilalţi cîţi erau adunaţi ca voluntari, aşa cum se obişnuia..."[26].

Ephraemus (sec. al XIII-lea), autor al unei lucrări, *Cronica*, scrisă din preocuparea de a celebra evenimente de seamă ale bisericii creştine, are o viaţă necunoscută. Opera însă se termină cu recucerirea, la anul 1261, a Constantinopolului de Mihail Paleologul, aşa că este sigur că a trăit în secolul al XIII-lea.

Vom folosi cîteva din ştirile pe care el le prezintă despre românii din sudul Dunării. Astfel, în capitolul intitulat *De Leone Magno* scrie:

Vers. 874. „După moartea lui Marcianus ajunge la puterea regească un oarecare numit Leon, supranumit Markelles... *De origine el era din Tracia, sau din Dacia*, cum cred unii...".

În partea în care vorbeşte despre Isaac Anghelos, prezintă răscoala vlahilor.

Vers. 5756. „... popoarele moesilor mişcîndu-se, *locuitori din Haemus care se numesc şi blachi* au refuzat credinţa Imperiului roman, fiindcă se vedeau spoliaţi de turmele lor... Pe lîngă aceasta, au fost împinşi la această răzvrătire de doi fraţi, Asan şi Petru şi ei moesieni de neam şi fire..."

În continuare arată cele întîmplate, cum „Petru şi-a pus şi o coroană de aur pe cap şi în picioare sandale de purpură", cum atacîndu-i împăratul „Asan însă şi Petru, autorii nelegiuirii, au trecut peste Istru"... Vorbeşte „de *viclenia vlahilor*" şi de incursiunile lor „în ţinuturile romeilor".

Vers. 6068. Autorul fixează locuri unde s-a întins răscoala spunînd:

„*Blachii* şi cumanii începură să devasteze din nou regiunile romeilor din apus şi împăratul a luat iarăşi armele împotriva lor. Şi trecînd peste oraşul Anchialos, a intrat în regiunea Haemului, *lăcaşul vlahilor*" unde „a găsit aci garnizoane puternice şi castele şi oraşe întărite cu ziduri şi turnuri...".

Vers. 6152. „Poporul *vlahilor* era de nesuferit, fiind bogat... avînd

[24] E vorba de „pirateria care se întinsese pe mare" şi de „năvălirea sciţilor" (tătarilor).
[25] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, III, p. 449.
[26] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

mijloace de război deosebit de bune... au cucerit Varna, au luat Anchialos, au invadat ţinuturile de la Triadiţa (Sofia) şi au dărîmat Naissus (Niş)...".

Vers. 7359 cuprinde informarea cum cu ajutorul românilor a fost bătut Balduin de Flandra: „Cu ajutorul *blahilor*, romanii mai reţineau Didymoteichon şi Adrianopolul..." Pe romanii, ce ţineau piept, Ephraimus îi numeşte *ausoni*[27]: „Dar Balduin, regele italicilor, aflînd de mişcările romanilor conspiratori — a trimis soldaţi în oraşele rebele...".

Vers. 7369. Luptele au continuat. Theodor Lascaris „uzurpatorul demnităţii regale ... este legat de Asan, împreună cu cei mai de seamă fruntaşi ai săi şi cu o mulţime de popor. Asan însă l-a tratat cu multă bunătate şi onoruri... A ocupat oraşul Adrianopol, oraşul fortificat Didymoteichon, apoi Tracia şi Macedonia întreagă... A cuprins *întreaga Vlahie* plină de munţi.
Oraşele parte ni le-a dat nouă, parte le-a reţinut sub stăpînirea sa... Asan s-a dovedit a fi un bărbat de seamă lăudat de toţi ... era un om de o fire bună şi miloasă, iubit deopotrivă şi de ai noştri şi de bulgari"[28].

Iohannes Cantacuzenes (sec. al XIV-lea) descendent dintr-o veche familie bizantină, a domnit la Constantinopol între 1347 şi 1354. Îndepărtat de la tron de Ioan al V-lea, el se retrage într-o mănăstire atonită unde îşi desfăşoară activitatea de cărturar, scriind opere cu caracter teologic, filozofic şi istoric. Lucrarea sa *Istorii* (Ἱστορίαι), în patru cărţi, ce urmăreşte relatarea evenimentelor dintre 1320—1356, cuprinde informaţii preţioase despre vlahi şi ţara lor. Ca în majoritatea izvoarelor, găsim referiri la păstorit, ocupaţie străveche a românilor, moştenită de la daco-geţi, şi care va deveni, cu timpul, parte integrantă a vieţii economice româneşti, păstoritul din Carpaţi deosebindu-se fundamental de cel din Peninsula Balcanică. Astfel, el menţionează pe un păstor cu numele de Syrmpanus (Şerban) „de naţiune dac"[29] care a fost de mai multe ori bătut şi torturat, fiind aruncat cu cătuşe în închisoare, de unde scăpînd s-a unit cu păstori mai mulţi şi, deşi fără arme ostăşeşti, s-au amestecat printre trupele trimise să se împotrivească lui Paleologus ce se găsea prin ţinuturile de la Rodope (I, 30 ed. Bonn, p. 146). Descriind urcarea pe tron a ţarului bulgarilor Mihail al III-lea Şişman (1323) autorul arată, printre altele, că acesta a primit sprijinul românilor, „strîngîndu-şi oaste proprie şi primind într-ajutor nu puţin şi de la ungrovlahi şi încă şi de la sciţi" (tătari — *n.r.*), ceea ce dovedeşte existenţa unei formaţiuni statale puternice la nordul Dunării. Termenul bizantin de „ungrovlahi" desemna pur şi simplu „Vlahia dinspre Ungaria ceea ce dovedeşte o perfecţionare terminologică a cunoştinţelor geopolitice ale bizantinilor în urma contactului prelungit cu romanitatea nord-dunăreană, cît şi cu cea balcanică"[30].

Demetrios Kydones (cca 1324/1325 — cca 1397/1398) s-a născut în Tesalonic şi era fiul unei familii înstărite, tatăl său fiind în serviciul lui Ioan Cantacuzino, viitorul împărat Ioan al VI-lea (1347—1354). A învăţat limba latină, a trecut la catolicism şi a fost duşman înverşunat al oricărei apropieri de turci. Eşecul politicii sale a făcut să fie îndepărtat din funcţiile publice şi s-a retras o vreme la Gattilusii din Lesbos.

---

[27] Nume dat romanilor şi prin extensiune bizantinilor.

[28] G. POPA-LISSEANU, *op. cit.*, II pp. 159—163.

[29] Ştirile lui Cantacuzenes se referă la perioada cînd Principatele existau deja. Syrmpanus „Dac"-ul este sigur român.

[30] EUGEN STĂNESCU, *Un al doilea Alexandru cel Mare*, în „Magazin istoric", an V, nr. 9 1971, p. 21.

www.dacoromanica.ro

Kydones a fost un traducător iscusit şi popularizator al operelor teologice catolice în Bizanţ. A scris el însuşi mai multe lucrări teologice originale. A lăsat mai multe discursuri şi o foarte bogată corespondenţă, de mare interes istoric[31].

Kydones arată în *Discurs deliberativ adresat romeilor scris în timpul călătoriei la Roma a domnului Ioan Paleologul, în vremea cînd era patriarh domnul Filotei*, că a făcut cu mari eforturi în anul 1366 o călătorie pe Dunăre, pînă la Buda, în căutare de ajutor pentru Imperiul bizantin ameninţat de turci:

„... în miez de iarnă, peste aşteptările tuturor, a ieşit în largul Pontului şi a urcat cu corabia pe Istru, nu traversîndu-l de pe un mal pe celălalt, ci ferindu-se de maluri ca de nişte stînci ascunse sub apă. A pornit cu oameni puţini, de păreau, că nu-i sînt de ajuns nici pentru ca să-l slujească la masă, urmînd să se roage de fiare mai degrabă decît de oameni; şi avea să-i convingă să ia armele pentru noi şi să înfrunte primejdii ei, nişte străini, pentru libertatea noastră..."

Kydones, în toamna anului 1386, răspunde unei scrisori a unui prieten, care fugind de ciumă s-a refugiat între vlahi unde viaţa lui, printre aceştia, a fost foarte grea.

„Sosind, scrisoarea ta ne-a umplut de bucurie şi de mîhnire totodată. Căci faptul de a o primi după atît vreme şi de a afla dintr-însa că ai scăpat de ciumă şi că peste puţin te vei întoarce (...). Cît priveşte faptul că trăieşti greu aceasta ne-a provocat o mare mîhnire, căci ne-am închipuit cît de grea este ⟨pentru tine⟩ tovărăşia unor oameni cu obiceiuri cu totul neasemănătoare... ⟨alor tale⟩ (...).

Ştii doar că şi la noi sînt unii cărora nu li s-ar lăsa nimic în casă (...) oameni mai cumpăniţi decît barbarii în aparenţă numai, datorită faptului că practică violenţa nu la întîmplare ci cu oarecare îndemînare. De aceea e foarte greu să te păzeşti de aceştia, căci ei pot să se ascundă multă vreme şi pot, atunci cînd sînt descoperiţi, să-i convingă pe reclamanţi că ei nu sînt vinovaţi (...). Încît atunci cînd îi acuzi de jaf pe *vlahi*, eşti ca aceea care cad din nenorociri în alte nenorociri (...). Şi tu, acum, stînd laolaltă cu *vlahii*, i-ai uitat pe cei din Constantinopol. Te rugăm, deci, să te lepezi de tovărăşia cu cei necioplţi, şi, dacă vii la noi, să nu retractezi cele spuse şi nici, după ce ai cunoscut fumul, să ne numeşti pe noi foc"*.

Constantin Manasses (?—1173), mitropolit al Naupactului, poet şi prozator, a scris un *Cronograf*, în 6733 versuri de cîte 15 silabe, în care tratează istoria Imperiului roman începînd cu creaţiunea şi ajungînd pînă la moartea lui Nicephorus Botaneiates, din anul 1081.

Începînd cu versul 2142, autorul face portretul împăratului Traian, dar nu pomeneşte nimic despre cucerirea Daciei, scriind: „un bărbat foarte priceput în afacerile militare, care cîştigase şase sute de victorii, viteaz, curajos şi mărinimos, un bărbat îndrăzneţ în luptă cu duşmanul şi ţinînd justă balanţa dreptăţii...

[31] Cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, III, pp. 525—529.

* Mai toţi scriitorii bizantini nutreau un profund dispreţ faţă de popoarele străine, considerate barbare. (Caracterizarea pe care o face vlahilor nu trebuie, desigur, luată *ad litteram*). Jaful şi beţia sînt trăsături am zice clasice pe care scriitorii bizantini le aplică „barbarilor". Deşi s-au emis ipoteze asupra originii prietenului lui Kydones (P. Ş. NĂSTUREL, *Sur quelques boyards roumains d'origine grecque aux XIVe—XVe siècles*, în „Revue des études byzantines", XXV, 1967, p. 108; E. STĂNESCU, *Autour d'une lettre de Démetrios Kydonès expédiée en Valachie*, în „Revue des études sud-est européennes", VII, 1969, 1, p. 221—230) nu reiese clar din scrisoare dacă este vorba de vlahii din nordul sau cei din sudul Dunării. Este mai probabil că autorul îi are în vedere pe cei din sud; cf. Fontes ... III, p. 529, nota 6.

www.dacoromanica.ro

Traian era făcut de la natură să mîngîie pe cei obidiţi, să ajute pe cei loviţi de nenorociri, să fie faţă de stăpîni cu bunăvoinţă, să mîngîie pe prieteni, să suporte cu răbdare orice ocară, zicînd că un împărat trebuie să fie asemenea cu un zeu şi să rabde uşor obrăznicia vorbelor răutăcioase. Sabia scoasă din teacă o dete, în prezenţa senatului şi a magistraţilor, prefectului cetăţii din Roma cu vorbele acestea: «Primeşte această sabie, şi dacă în imperiu mă voi purta cu nedreptate, foloseşte-te de ea în contra mea, şi nu-mi cruţa viaţa ; dacă însă voi fi dat ordinele mele după legi, cu dreptate şi echitate, socoteşte că ţi-am dat-o pentru apărarea mea»[32]".

Manasses adresează un discurs lui Manuel I Comnenul, înainte de a muri, în 1173, în care se referă la luptele împăratului cu ungurii. În acesta, deci în secolul al XII-lea, face o menţiune şi despre români pe care însă el îi numeşte „daci"[33] ; sub nume vechi, el prezintă cu numiri arhaizante obişnuite în literatura bizantină şi alte popoare : pe unguri cu panonii, pe gepizi cu cumanii, pe sîrbi cu triballii.

Manasses spune împăratului :

„...Eu nu mă voi ocupa de sciţi şi de perşi şi de cilicieni, nici de robiri de ţări, nici de mutări de popoare întregi ca şi cum aş umple un vas cu un amestec de băuturi de toate felurile, ci voi da glas, în măsura în care cuvîntul poate să o facă, admiraţiei pentru acest lucru măreţ şi pe care nici o limbă nu-l poate descrie. Căci oare cum s-o faci ? Pînă unde să te avînţi ? Încă n-a isprăvit de vorbit oratorul despre cele întîmplate isaurienilor şi cilicienilor şi Istrul, cel cu vîrtejuri adînci, te-a şi văzut revărsînd peste împărăţia romeilor belşug de fapte vitejeşti (...). Şi oare cine dintre cei care au primit stăpînirea asupra romeilor i-a învins pe panonii cei nebiruiţi în luptă şi i-a pus să plătească bir pe ei, popor de buni călăreţi, bine înarmat, în armuri de fier îmbrăcat, de Ares insuflat, cu zeci de mii de chipuri şi zeci de mii de oameni, un popor covîrşind în mulţime nisipul, mai presus decît triballii, decît *dacii* şi decît gepizii în privinţa curajului... Sălăşluieşte neamul acesta dincolo de Istrul cel învolburat şi cu valuri multe, care-şi aruncă apele cu zgomot prin mai multe guri în Pontul Euxin. E depărtat de această împărăţie a noastră prin distanţe nemărginite şi de necuprins, fiind cunoscut aproape numai din auzite (...). Pe isaurieni şi cilicieni, pe inzi şi pe perşi i-a pus pe fugă Alexandru. Iar pe tine, care i-ai biruit în război pe *daci*[34] şi perşi şi cilicieni, te recunosc acum de stăpîn şi panonii".

IZVOARE OCCIDENTALE

(misionari şi poeme medievale)

La începutul evului mediu o serie de misionari urmărind, prin predicile lor, răspîndirea învăţăturii creştine pretutindeni în Occident (inclusiv Insulele Britanice) au întreprins numeroase călătorii. Însemnările lor, în general cu caracter religios, cuprind şi unele descrieri şi informaţii geografice asupra cărora ne vom

[32] Vezi G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 157.

[33] Vezi P. Ş. NĂSTUREL, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, în „Byzantina", I, Tesalonic, 1969, p. 181—183.

[34] Dacii sînt după P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 182, români, cf. *Izv. Ist. Rom. (Fontes)*, III p. 537, nota 4.

www.dacoromanica.ro

opri pe scurt. În afară de acestea, unele referiri asupra populației romanice, care apare în istorie, după cum am văzut, sub numele de vlahi și care ocupau în pînză neîntreruptă nordul Dunării, Dacia preromană, precum și asupra grupurilor de vlahi care se răspîndiseră în Peninsula Balcanică pînă în Pind și Salonic, le mai găsim menționate în unele fragmente din poemele medievale, precum și în cîteva scrieri narative.

Isidorus de Sevilla (570—636) fiul unui guvernator din Spania, devenit episcop, este autorul unei mari enciclopedii medievale intitulată *Etimologii*, în care sînt expuse sub formă de explicații de cuvinte toate cunoștințele științifice înregistrate pînă la el, și al unui *mapamond* de la începutul secolului al VII-lea, ce se găsește în Biblioteca Vaticanului[1]. Pe mapamondul respectiv, lumea cunoscută de autor era reprezentată într-o formă ovală, înconjurată de „Oceanus". În interior erau cele trei continente, cîteva mări, golfuri, insule, rîuri. Dunărea, înfățișată ca o diagonală ce străbate Europa, pornește de la „fons Danubii", unde este „Raetia"[1], trece prin Germania, prin „Pannonia, cum Norico", unde primește pe „Dravus fl., Savus fl.", pe lîngă „Dacia ubi et Gothia" la nord și „Moesia" la sud; „Scythia inferior Barbarica", la răsărit și se varsă în „Pontus Euxinus", prin șapte guri.

Iulius Honorius, în secolul V, a conceput o *Sphaera,* care nu se deosebește în ceea ce privește forma, dar în care găsim următoarele mențiuni, în părțile Dunării: „Gippedi, Vanduli, Carpi", iar spre răsărit de Borysthenes sînt „Nomades".

Beatus (pe la 776), preot spaniol, menționează în harta sa *Dacia ubi et Gothia*; aceeași mențiune o găsim pe mapamondul *Anglo-saxon* — din secolul al X-lea — și harta *Cotoniana* de la începutul secolului al XII-lea.

În catedrala Hereford, din Anglia, există o hartă a lumii dintre anii 1283—1313. Pe lîngă reprezentările fantastice — plante cu chip de om, cai cu șase picioare ș.a. — sînt figurate și cetăți, biserici. În bazinul Dunării de Jos este figurat *fluvius Tize, Rupes Sarmatharum, Hister-Danubius, Dacia hec 7 oppidum.*

Benjamin de Tudela s-a născut în Tudela, Navara, la începutul secolului al XII-lea și a întreprins în scopuri religioase (era rabin) și comerciale o lungă călătorie între anii 1159 și 1173. În călătoria sa din Spania spre Palestina trece prin Peninsula Balcanică, Persia, Turkestan și revine în Europa prin Egipt și Sicilia. Astfel, în lucrarea sa *Itinerarium,* tipărită mai tîrziu în mai multe ediții și limbi (latină, ebraică — în 1545, engleză, franceză, germană), Benjamin de Tudela relatînd călătoria sa prin Peninsula Balcanică face mențiuni despre o țară a vlahilor „aici începe *Vlahia,* ai cărei locuitori sălășluiesc în munți. Neamul acesta poartă numele de *vlahi.* În iuțeală sînt asemenea cu căprioarele, și nimeni nu poate a-i înfrunta în război și nici un rege nu-i poate birui"...[2]

Ansbertus, un cronicar german care se ocupă de cruciada lui Frederic Barbarosa în Peninsula Balcanică (1189—1190), arată cum „au intrat în pădurea cea mare a Bulgariei unde căděau în cursele grecilor, bulgarilor, sîrbilor și *vlahilor*"; că în partea Dunării „domnea un oarecare *vlah Calopetru* și fratele lui Crasian[3],

[1] Cf. M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600,* pp. 61, 64, 65, 67.
[2] Cf. A. SACERDOȚEANU, *Românii în Evul Mediu,* Buc., 1936, p. 242.
[3] *Idem,* p. 246.

www.dacoromanica.ro

împreună cu supuşii *vlahi*" ; că „a intrat în ţinutul numit *Vlahia cea bogată* — la mică distanţă de Salonic".

Robert de Clary, cavaler sărac din regiunea Amiens, participant la cea de-a IV-a Cruciadă, ne-a lăsat lucrarea *La conquête de Constantinople.* El scrie că în anul 1185, în timpul lui Andronic I, unul din răzvrătiţi a fugit într-o ţară care se cheamă *Vlahia* pe care n-o stăpînea împăratul Isaac *si s'en ala li uns an une terre que on apelle Blakie, chis avoit non Kyrsac.*

Godefredus sau **Gotifredus din Viterbium** (cca 1120—?), născut în localitatea Viterbo, în centrul Italiei, devine o personalitate de seamă în această perioadă, fiind cunoscut ca „magistru", „capelan al curţii imperiale" şi „notar" al împăraţilor Conrad al III-lea, Frederic I şi Henrich al VI-lea (Barbarosa). A scris *Gesta Friderici* şi un poem în versuri *Gesta Henrichi.* Descriind războaiele de atunci, scriitorul spune că toată romanitatea din Imperiul bizantin a fost prinsă în focul războiului şi între ţări enumeră şi *„Blachina"* din apropierea Constantinopolului[4].

Der Nibelungen Not constituie partea a doua a cunoscutei epopei germane, *Cîntecul Nibelungilor,* scrisă cam prin veacul al XII-lea (1140—1160)[5]. Vorbindu-se de nunta lui Attila cu Kriemhild, care a avut loc undeva în Pannonia, se menţionează că printre invitaţii la festivitate erau şi valahi conduşi de principele lor Râmunc. În traducere liberă, versurile din amintita epopee ar suna astfel : „Erau popoare alese şi neamuri mari, care vorbeau tot felul de limbi (...). Împreună cu polonii şi cu vlahii, înainta pe cîmpie ceata cailor de rasă, călăriţi de voinici. Fiecare, fără teamă, îşi arăta obiceiurile din patria sa. Râmunc, ducele din ţara Vlahilor (Der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen land), se afla înaintea celor 700 de viteji ai săi. Toţi goneau ca nişte păsări zburătoare".

Interesant este faptul că autorul poemului ştia de originea romană a acestor vlahi, prin numele dat conducătorului lor, şi deşi nu s-a putut localiza acest ducat, edificator este pentru noi faptul că el exprimă şi ideea continuităţii vlahilor din romanii antici, pentru că ei apar şi în perioada hunilor ; de asemenea este indicată existenţa unei formaţiuni politice prestatale locale — *Walachenland*[6].

Rudolf von Ems (secolul al XIII-lea, mort în anul 1254) este autorul unei geografii în versuri, *Weltchronik*[7], în care apar şi românii care se deosebesc de vecinii lor prin limba pe care o vorbesc.

Între ţările de la Dunăre, *von der grozin Dunowe,* autorul ne vorbeşte de Moesia, de Pannonia Inferioară, de Bulgaria, de Rumenia, de Tracia, de Ungaria.

Între neamuri, el menţionează pe *wilde Vlachin,* ce ocupa ţara închisă de munţi, *Klüse tor,* dincolo de locurile cu zăpadă *(sneberges hant),* ceea ce înseamnă că sînt vlahii de pădure.

Iansen Enikel, din Boemia, a scris o *Weltchronik*[8] în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în care prezintă expediţiile lui Carol cel Mare („viteazul rege"),

[4] G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei românilor. Românii în poezia medievală,* III, 1934, pp. 7—8.
[5] *Ibidem,* pp. 8—10.
[6] Cf. A. ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor,* pp. 34—35.
[7] G. POPA-LISSEANU, *op. cit.,* pp. 10—15.
[8] *Ibidem,* pp. 15—17.

www.dacoromanica.ro

care a cucerit pe unguri şi pe avari şi a ajuns pînă la valahi *(unz in Walachen)* unde şi-a aşezat oştirile sale.

Ottocar din Stiria, în a sa *Oesterreichische Reimchronik,* descrie robia lui Otto din Bavaria şi peripeţiile vieţii sale. Arată cum pe vremea lui Carol Robert, acesta a fost adus la Deva, predat voievodului român şi apoi condus prin Transilvania pînă la graniţă, la Halici.

În cronica amintită, valahii sînt descrişi ca realitate etnică şi lingvistică existentă în răsăritul Europei. Alături de valahi mai este consemnată şi prezenţa unor grupuri de populaţii în Transilvania: *Zôkel und Walachen / verfluocht mitsmat den Valben sîn* (vers 6819) sau „Nû Kom ouch an der vart / Walachen, Unger, Zökel, Walben..." (10963).

Philippe Musket, poet francez, a scris în prima jumătate a secolului al XIII-lea un poem asupra regilor franci, *Historia regum Francorum*[9].

În cîteva pasaje el vorbeşte şi despre noi atunci cînd aminteşte că una dintre fiicele lui Henric de Angs (Hainaut) a fost măritată cu Ioaniţiu, regele blasilor şi al cumanilor, *Iehanins Sires des Blas et des Comins* (vers 23004), şi cînd ne relatează că tătarii bătuţi de regii din ţara *blasilor* au avut mari pierderi *„Des Tartares revint noviele / Ki partot le monde fu biele /, Que li rois de la tiere as Blas / Les ot descomfis a un pas* (30959)".

Rogerius, călugăr italian din Apulia, a venit la Roma pe la 1230 unde a ajuns în curînd capelan al cardinalului Ioan Toletanus. Acesta l-a trimis în diferite misiuni în Ungaria şi într-una dintre ele a fost surprins la Oradea Mare de invazia tătarilor din 1241 şi făcut prizonier. A trăit zile grele.

Ca să i se cunoască soarta vieţii şi să se ştie prin ce fel de nenorociri şi primejdii a trecut, a scris cartea *Ingressus et processus Tartarorum Hungariam intrantium,* intitulată şi *Carmen Miserabile (Cîntecul de jale).*

Cu multe amănunte sînt descrise: drumul invadatorilor, bogata Rudana (Rodna), Ţara episcopului comanilor, moartea lui Rynoldus, episcopul din Ultrasilvana (de Alba Iulia), şi a lui Nicolae din Scibiniu (Sibiu), Oradea, Podul lui Toma, un sat deasupra Crişului, Chanad (Cenad) (XX, XXVII, XXX, XXXIV).

Rogerius arată că după ce s-au mai liniştit lucrurile cu năvălitorii, populaţia, care a fost nevoită să se retragă temporar în locuri mai adăpostite, de-a lungul văilor, în păduri şi în zona de dealuri, s-a întors la aşezările sale stabile şi „şi-au ales cneji, adică *balivi,* care să facă dreptate"[10], fiecare conducînd „în jur ca la o mie de case şi erau ca la o sută de cneji". Cnejii se adunau aproape în fiecare săptămînă (XXXV).

„Isti domini", cum mai numeşte Rogerius pe cneji, erau bărbaţi din popor şi prin ei s-a restabilit viaţa şi s-a întronat legea: *pacem habebamus et fora, iustaque unicuique iusticia seruabatur* (XXXV)[11].

---

[9] *Ibidem,* III, pp. 26—27.

[10] *Ibidem, Izvoare...* v. p. 49. *Rogerius,* cap. XXXV, spune: şefii tătari *constituierunt canesios, id est baliuos, qui iusticiam facerent*; foarte interesantă sinonimie pentru valorificarea comparativă a cnezatului cu apuseanul *baliv* (it. *balio, balivo,* fr. *bailli*) în sensul de guvernator şi judecător provincial.

[11] Pentru poemele italiene vezi: AL. MARCU, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV—XVI,* în „Ephemeris Dacoromana", I; CLAUDIU ISOPESCU, *Notizie intorno ai Romeni nella litteratura geografica italiana,* în „Acad. Roum., Bull. de la sect. historique", t. XVI, Bucureşti, 1929, p. 1—90.

www.dacoromanica.ro

CE ÎNFĂȚIȘEAZĂ HĂRȚILE NAUTICE

Condițiile social-economice ale evului mediu au fost favorabile desfășurării călătoriilor, la început pe mare și ulterior pe uscat, pentru descoperirea de noi pămînturi, ceea ce au dat un nou impuls geografiei și, mai ales, cartografiei. De la reprezentarea fantezistă a pămîntului s-a trecut la una mai concretă care avea să ofere o imagine mai apropiată de realitate și deci mai ușor de verificat și rectificat. Acest spirit nou în redactarea hărților se manifestă pentru prima oară în cartografia marină. În aceste hărți nautice numite portulane, bazate pe cercetarea amănunțită a litoralului mărilor și oceanelor, erau trecute toate cunoștințele necesare piloților de porturi și de mare largă. În apropierea coastelor erau trecute adîncimile mici, curenții, farurile și toate elementele ce împiedicau sau ajutau navigația. Cele mai multe hărți aparțin corăbierilor spanioli, venețieni și genovezi care cutreierau mările și țărmurile în vederea găsirii sau stabilirii de debușee comerciale.

Pe măsura îmbogățirii cunoștințelor geografice și a progresului metodei de cartografiere, lucrările ajung să dea informații tot mai prețioase, referirile fiind nu numai la cadru fizic, ci și la situația politică și economică a statelor ce se afirmau la sfîrșitul Evului mediu.

Giovanni da Carignano este autorul unei vechi hărți (1309) în care găsim trasate aproape exact Marea Neagră și întreg bazinul Dunării.

Pietro Vesconte ne-a lăsat patru hărți (cîte una din 1311 și 1313, și două din 1318), în care sînt trecute localitățile cunoscute, pe atunci, de pe litoralul Mării Negre.

Angelino Dulcerto, de origine catalană, fixează pe harta sa (1339), pe lîngă multe localități de lîngă țărmuri, forme orografice și hidrografice din interiorul continentelor. Sînt desenate frumoase tipuri de oameni, iar fauna și flora sînt redate foarte interesant (prin metoda semnelor). Indică *hic est Transilvana, regia septem castra* și Dobrogea. La începutul Deltei Dunării este menționată localitatea Vicina, care are un steag cu semilună. Același steag îl găsim și în nordul brațului Chilia.

Battista Becharius în *Carta Marina* (1426) figurează la nord de Dunăre țara „Vellachia", iar în harta lui *Vaesequa* (1439), care cuprinde Europa și Africa de nord, se indică *„Hic est Trawsilvana..."*

Andreas Walsperger (1448) adaugă în Transilvania orașul „Hrmâstat", care nu este altul decît Hermannstadt — Sibiu.

Bartholomaeus de Pareto elaborează o hartă maritimă cu un contur foarte corect al Europei, inclusiv pe cel al Mării Negre, lucrată în anul 1455. În această hartă, Dunărea este trecută cu cele șase guri, ca și pe hărțile mai vechi, iar printre țările notate figurează pe spațiul dacic: „Transilvania, Vellachia", plus litoralul Dobrogei.

O hartă italiană din 1453 arată: *prinzipio della Volachia* (Banat), *Trasiuana* (Transilvania), *Valachia* (Muntenia) și *Vlachia* și *Volachia*, pentru Moldova.

www.dacoromanica.ro

Fra Mauro Camalduleb (1459), pe zidul mănăstirii Sf. Mihail din Murano, a desenat o hartă pe care găsim numirile: *„Vlachia pizola, Vlachia grada, porto de fero, temesuai, capologo, Craso, Sechei, Mogdona, Varadin"*.

Gratiosus Benincasa (1461) înmulţeşte numirile cu: „Ursia, Turda, Zotmar, Zilec, Zarand, Bihor", iar pe litoral menţionează Constenca, San Georgio, Solina ş.a.*

Ar mai fi de amintit dintre cartografii litoralului Dobrogei din vremea respectivă: fraţii *Pizigani, Viladestes, Anonima Pisana* (sec. XIII); apoi *Atlasul Anonim Catalan*, 1375, *Harta nautică anonimă*, sec. XIV; *Andrea Bianco*, 1436, *Bertran de Maiorca*, 1482, *Juan de la Cosa*, 1500, *Giorgio Calapoda*, 1552, *Iacobus de Maiolo*, 1561, *Jaume Olives, Malorquien* 1559, *Bart-Olives*, 1561, *Bart-Crescentius*, 1596; *Carta anonima*, sec. XVI, *Ianszon e Martin Janszon*, sec. XVII, *Diego Homer* 1559 *Atlante*.

CRONICI ŞI CRONICARI DIN SECOLELE XI—XV

Nestor (?—1112), călugăr şi cronicar rus, este presupusul autor al lucrării *Povest vremennih let (Povestea anilor care au trecut)*, o cronică de cea mai mare importanţă pentru istoria estului Europei, scrisă la Kiev, la sfîrşitul secolului al XI-lea[1] (1112).

În paragraful în care se vorbeşte despre popoarele slave şi peregrinările lor se spune că după ce unii s-au aşezat pe malurile Moravei, alţii au venit spre Dunăre, unde, *volochii* atacîndu-i, au plecat şi s-au stabilit pe Vistula. În pasajul referitor la aşezarea ungurilor în Pannonia, autorul arată că ungurii, la început popor de păstori călări, venind din răsărit, au trebuit să lupte mai întîi cu volochii şi cu slavii pe care i-au găsit pe aceste meleaguri; au gonit pe volochi şi au luat în stăpînire această ţară şi s-au aşezat cu slavii împreună, pe care i-au supus şi de atunci se cheamă „Ţara Ungurească".

Schlözer, un istoric german din secolul al XIII-lea, care a lucrat pentru împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei, ne arată cine erau aceşti volochi cu care s-au întîlnit slavii şi apoi ungurii. Iată ce afirmă el: „Aceşti *volochi* nu sînt nici romani, nici bulgari, nici wälsche, ci *vlachi*, urmaşi ai marii şi străvechii seminţii de popoare a tracilor, dacilor şi geţilor, care, şi acum, îşi au limba lor proprie şi, cu toate asupririle, locuiesc în Valachia, Moldova, Transilvania şi Ungaria în număr de milioane"[2].

„Să admitem — adaugă Schlözer — că sub acest nume nicăieri în istorie nu se vorbeşte de ei înainte de veacul al XI-lea. Ei însă au locuit într-un colţ de lume care, după ce împăratul Aurelian şi-a retras din Dacia pe toţi coloniştii romani şi a părăsit lumea de la nordul Dunării, a rămas în decurs de mai multe secole o *terra incognita*. Ca acele naţiuni să fi pierit cu totul de atunci de pe suprafaţa pămîntului este apriori imposibil. Vor fi fost, timp îndelungat, apăsaţi de goţi şi apoi de huni şi de alţii; de toţi însă s-au liberat. Ce s-a petrecut după aceea în marea lor ţară primitivă, între secolele V şi

* MARIN POPESCU-SPINENI, *op. cit.*, pp. 72—80.
[1] G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele Istoriei României, Cronica lui Nestor*, VII, pp. 34—38, 46.
[2] SCHLÖZER, *Russische Annalen*, III, p. 145; cf. G. POPA-LISSEANU, *op. cit.*, p. 23.

www.dacoromanica.ro

XI, despre aceasta istoria nu ştie decît foarte puţin sau nimic; şi ceea ce ea ne spune nu este cel puţin în contrazicere cu afirmarea lui Nestor că a fost o vreme «cînd aceşti vlahi (poate din Transilvania) au pornit un atac asupra Pannoniei şi au ajuns stăpîni peste locuitorii slavi de atunci ai acestei ţări»". Este de remarcat că ruşii i-au numit pe vlahi, volochi şi bolochi[3].

Ceea ce este sigur e faptul că în secolele al X-lea şi al XI-lea, românii *(blahi)* erau întîlniţi atît în estul, sudul şi vestul Carpaţilor, cît şi în inima Transilvaniei fiind menţionaţi într-o serie de cronici.

Cronica lui Anonymus ne-a lăsat o serie de ştiri despre venirea ungurilor în Pannonia, avînd la bază o cronică internă maghiară intitulată *Gesta Hungarorum*[4], scrisă în anii 1091—1092, deci cu o sută de ani mai veche. Identificarea lui Anonymus a format obiectul a numeroase studii; cert este faptul că această cronică a fost scrisă în secolul al XII-lea de notarul unuia dintre cei patru regi cu numele de Bela[5] *(P. dictus magister quondam regis Bele notarius)* şi ne prezintă situaţia Transilvaniei înainte de cucerirea ungurească. Notarul regelui Bela arată că în spaţiul carpato-pannonian a existat o continuitate romană permanentă şi că abia ungurii la pătrunderea lor i-au izgonit pe aceştia din Pannonia, iar că la venirea lor în Transilvania au dat aici de vlahi adică de români, ceea ce dovedeşte că Anonymus avea în vedere o realitate etnică contemporană prin identificarea românilor cu vlahii (blachii) ca urmaşi direcţi ai daco-romanilor.

Autorul spune că după mai multe lupte cu neamurile din Pannonia care au avut acelaşi caracter ca şi în cazul aşezării hunilor şi avarilor, ungurii schimbîndu-şi modul de viaţă de la păstori călări la popor agricol (adică după anul 1000) pătrund la răsărit de cîmpie, în partea muntoasă şi păduroasă. Apropiindu-se de cetatea Bihariei, unde stăpînea ducele Menumorut, solii sînt salutaţi de acesta care i-a primit cu bunăvoinţă şi le-a spus: „Spuneţi lui Arpad, ducele Ungariei, domnului vostru, datori îi sîntem ca un amic unui amic, cu toate ce-i sînt necesare, fiindcă e om străin şi duce lipsă de multe. Teritoriul însă ce l-a cerut bunăvoinţei noastre nu i-l vom ceda niciodată, cîtă vreme vom fi în viaţă ... Noi nici din dragoste, nici de frică, nu-i cedăm din pămînt nici cît un deget ... Şi vorbele lui nu ne turbură inima, că ne-a arătat că descinde din neamul regelui Attila, care se numea «biciul lui Dumnezeu». Şi chiar dacă acela a răpit prin violenţă această ţară, de la strămoşul meu, acum însă, graţie stăpînului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu poate să mi-o smulgă din mîinile mele" (XIX, XX). În pătrunderea lor spre Transilvania, ungurii întîmpină rezistenţa voievozilor români locali, organizaţi în numeroase formaţiuni feudale româneşti. Notarul Anonymus povesteşte că anumite triburi ungureşti au pătruns pe valea Someşului în secolul al X-lea, dar cucerirea Transilvaniei s-a realizat numai după înfrîngerea voievozilor români locali şi „pe măsură ce ungurii se transformau dintr-o adunare de triburi într-un stat feudal". Ungurii au merş pe lîngă Tisa spre Someş, au aşezat tabăra şi au ajuns la fortăreaţa Satmar. Şi după o luptă de trei zile asediind fortăreaţa au cîştigat victoria; pe soldaţii ducelui Menumorut i-a băgat în lanţuri (XXI). Au urmat luptele de pe Criş şi de la poarta Meseşului unde

[3] La slavii de est, poporul român poartă numele de voloch. Cf. *Istoria României*, I, p. 781.
[4] G. POPA-LISSEANU, *op. cit., Faptele ungurilor*, I, 1934.
[5] Unii istorici socotesc a fi Bela IV (1235—1270), dar D. Onciul crede că este vorba de Bela II (1131—1141); la fel şi P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 128.

www.dacoromanica.ro

locuitorii ţării au zidit porţi de piatră şi au făcut îngrăditură mare de copaci (XXII).

La fortăreaţa Bihor luptele au fost grele. În a treisprezecea zi după ce ungurii au umplut şanţurile fortăreţei şi voiau să aşeze scări, ostaşii s-au predat. Menumorut, care condusese luptele dintr-o pădure apropiată, a trebuit să cadă la înţelegere. A dat şi daruri, a dat chiar pe fiica sa lui Zulta, unul dintre fiii lui Arpad, şi au celebrat căsătoria la palatul ducal (LI).

Arpad a primit jurămîntul nobililor şi al fruntaşilor unguri, a împărţit onoruri şi proprietăţi. Unuia i-a dat comitatul Zarandului, altuia i-a dăruit Ţara şi fortăreaţa Satmar.

După ce au ocupat ţinutul dintre Tisa, Bodrog şi Crişuri, văzînd rodnicia pămîntului şi tot felul de animale şi mulţimea de peşti din fluvii, au vrut şi au ajuns la poarta Meseşului.

Dar un oarecare *Tuhutum* rîvnea la bunătatea ţării de dincolo de pădure, zisă Ultrasilvania, aşa că trimise iscoade acolo (XXIV).

Le-au plăcut rodnicia pămîntului, locuitorii, rîurile — din care se strîngea aurul — minele de sare şi altele. Acolo domnea „un oarecare valah *Geleou* cu blachi şi sclavi", care nu aveau alte arme decît arcuri şi săgeţi şi care sufereau mult din pricina cumanilor şi a pecenegilor (XXV).

Ducele de Arpad a încuviinţat propunerea lui Tuhutum şi aşa au pătruns ungurii spre răsărit, împotriva lui Geleou. S-au luptat între ei cu înverşunare şi, pînă la urmă, Geleou a fost omorît lîngă rîul Copus-Căpuşul. Locuitorii s-au supus cuceritorilor (XXVI, XXVII).

Apoi ungurii s-au îndreptat spre Pannonia. Au trimis o armată împotriva lui *Glad* care îşi avea domnia de la fluviul Mureş pînă la Horom, fortăreaţă la Dunăre, în Banat. Locuitorii din acea parte, de la Mureş pînă la rîul Timiş, li s-au supus. La Vadul Nisipurilor, cînd au voit să treacă peste rîul Timiş, Glad, „ducele acelei patrii", le-a ieşit înainte, împreună cu o mare armată. Duşmanii cădeau înainte-le ca snopii după secerători, dar victoria a fost de partea ungurilor. Glad a putut scăpa şi s-a ascuns în fortăreaţa Kevea, unde a făcut ultima încercare de a apăra teritoriul. Pînă la urmă s-a predat, dăruindu-le de bunăvoie fortăreaţa, împreună cu diferite daruri (XLIV) .... „Pe acea vreme ungurii, în mintea lor, nu doreau nimic altceva, decît să ocupe ţări, să subjuge şi să se îndeletnicească cu fapte războinice..." (XLIV).

Simon de Kéza s-a născut în localitatea Chiza din Bihor, de unde şi explicaţia că trăind în mijlocul românilor i-a putut cunoaşte de aproape. A fost canonic la Episcopia din Oradea şi între anii 1282—1290 a scris *Chronicon Hungaricum (Cronica ungurilor)*[6], folosind pentru redactarea ei cronica cea veche scrisă în timpul lui Ladislau Cumanul. Spre deosebire de cele relatate de Anonymus, care trece destul de repede peste referirile privind valahii din Transilvania, adică românii, Simon de Kéza dă în cele trei pasaje privitoare la români unele elemente de o adîncă semnificaţie pentru istoria noastră medievală. De la ambii cronicari se desprinde ideea comună că românii sînt *pastores Romanorum*. Spre deosebire de Anonymus care consideră „blackii" ca descendenţi direcţi ai romanilor, Simon de Kéza le plasează începuturile în perioada hunică. Eroarea pe care o găsim în acest pasaj susţine, totuşi, ideea continuităţii elementului roman, reprezentată la cronicarul maghiar prin români

[6] SIMON DE KÉZA, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, cf. G. POPA-LISSEANU, *op. cit.*, IV, 1935, pp. 12—18; vezi şi ed. Szentpétery din *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, pp. 156—157.

www.dacoromanica.ro

(blacki)[7] care, legaţi de glia strămoşească prin ocupaţiile lor tradiţionale — cultivarea pămîntului şi creşterea animalelor —, nu au cerut lui Attila să plece, ci au rămas de bună voie („sponte") pe locurile lor.

Revenind asupra acestei idei în pasajul referitor la „stăpînii Pannoniei după alungarea hunilor" el spune că după ce fiii lui Ethele (Attila) au pierit aproape cu toţii, împreună cu poporul scitic, în războiul Crumheld (Krimhild), Pannonia a trăit zece ani fără rege, rămînînd în ea numai „străinii" sclavi, greci, teutoni, messiani şi vlahi „Pannonia exstitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et *Ulahis*". Deci dintre aceste popoare „străine", care au rămas după distrugerea hunilor în Europa răsăriteană, singuri românii *(Ulahi)* erau de origine romană[8].

În al treilea pasaj, amintind despre „Secuii, rămăşiţe ale hunilor", afirmă că dintre huni trei mii de bărbaţi au scăpat cu fuga din războiul Crimheld; ei au ajuns vecini cu blackii: „aceştia nu s-au chemat huni, ci zaculi". Amestecîndu-se cu românii (blackii) învaţă de la dînşii scrierea[9] (IV, 6).

Aceleaşi ştiri despre români le vom găsi în *Chronicon pictum* din 1358, iar din secolul al XV-lea în *Chronicon Dubnicense* şi *Chronicon Budense*.

Descriptio Europae Orientalis[10] *(Descrierea Europei Orientale)* este titlul unei lucrări scrisă probabil în anul 1308. Autorul, un anonim francez presupus a fi un călugăr dominican sau franciscan, care a trăit ca misionar în Peninsula Balcanică, concepe această lucrare ca un instrument de informare pentru Carol Robert de Anjou şi Carol de Valois. Descriind ţările din Europa Orientală, românii apar, conform opinei timpului respectiv, ca parte componentă a peisajului descris, fiind consideraţi, ca şi în izvoarele maghiare, *pastores Romanorum* „deci descendenţi romani — popor de origine romană — care au continuat opera romană în spaţiul dacic"[11]. Astfel, autorul notează că „între Macedonia, Achaia şi Thesalonic se găseşte un oarecare popor, foarte mare şi răspîndit, numit *blazi*, care şi altădată au fost păstori ai romanilor şi din cauza terenului roditor şi plin de verdeaţă, trăiau odinioară şi în Ungaria, unde se aflau păşunile romanilor, dar, în urmă, fiind izgoniţi de aci de unguri (...). Ei au din abundenţă multă brînză excelentă. lapte şi carne mai presus de alte naţii. Ţara acestor *blachi*, care este mare şi bogată, a ocupat-o aproape în întregime armata prinţului Carol, care e stabilit în părţile Greciei" (IV). E vorba de Carolus Valesius, fratele lui Filip al IV-lea al Franţei, care, după moartea lui Balduin II — în 1301, era pretendent la coroana Imperiului roman de Răsărit.

Prezenţa elementului latin în Pannonia la venirea ungurilor şi a ocupaţiei sale tradiţionale de agricultor-păstor este atestată de cronicarul anonim care spune că „Regatul Ungariei odinioară nu se chema Ungaria, ci Messia şi Pannonia[12]; Messia se numea după produsul secerişului, căci este bogată mult în seceriş; Pannonia se numea după bogăţia pîinii" ... unde locuiau pe atunci pannonii care „toţi erau păstori ai romanilor şi aveau în fruntea lor zece regi

---

[7] Cf. A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 32.

[8] *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, IV, § 7, p. 37 (ed. Szentpétery, p. 163).

[9] Kéza spune: Secuii *sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt; unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.* Este vorba de amestecul secuilor cu românii, temă foarte mult discutată, dar nimic nu stă împotriva tradiţiei consemnată de cronicar.

[10] G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele .., Descrierea Europei Orientale*, II, 1934, pp 5–7.

[11] Cf. A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 33.

[12] Messia (Moesia) şi Pannonia sînt total fanteziste.

www.dacoromanica.ro

puternici (...), cu care ungurii s-au luptat în cîmpul deschis, au ridicat, pentru veşnicie, o piatră de marmură foarte mare pe care stă scrisă această victorie" (XVII).

Autorul face distincţie între Cîmpia Dunării mijlocii „partea dunăreană" şi „partea transilvană". Spune el: „se numeşte «partea transilvană» aceea care este despărţită de «partea dunăreană» printr-o pădure ce ţine cale de patru zile. Partea danubiană este udată prin mijloc de faimosul fluviu numit Dunăre ... Cea transilvană ... este udată de foarte mari fluvii navigabile, pe care este dusă sarea în corăbii mari, în tot regatul, şi în alte regate vecine, şi anume: Vişeul, Thecu, Thalabintul, Tisa, Siretul, Prutul, Lapiş, Someşul, Arieşul, Mureşul, Bistriţa. Aproape majoritatea acestor fluvii duc în nisipul lor aur... şi conţin din abundenţă peşte" (XVIII).

Anonimul are şi multe împrumuturi din cronicile maghiare, pe care le redă destul de confuz. Sînt interesante însă etimologiile sale populare (messia—zeiţa secerişului, deci seceriş şi Pannonia, pîine), care oglindesc bogăţia agricolă a acestor ţinuturi. De asemenea, *menţionarea unor cursuri de apă (flumina navalia)* pe care se transportă marfă atît în Ungaria, cît şi în alte domenii vecine *(et ad alia regna vicina), ce îşi păstrează vechile nume din epoca daco-romană,* este o dovadă a permanenţei populaţiei daco-romane.

Chronicon pictum Vindobonense[13] *(Cronica pictată de la Viena)*, scrisă în anul 1358 de un anonim, deci din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, este considerată ca una dintre cele mai preţioase monumente de artă, din secolul al XIV-lea, fiindcă, pe lîngă text, cuprinde şi 150 de tablouri în miniatură.

În această scriere cu caracter istoric documentar sînt cuprinse ştiri despre români, fiind însă tot o prelucrare a străvechilor fapte ale ungurilor *(Gesta Hungarorum)*.

După cum arată un document din 1324, Carol Robert era în bune relaţii cu Ţara Românească, ceea ce înseamnă că regele Ungariei recunoştea statul muntean, Basarab fiind numit „voievodul nostru transalpin", iar stăpînitorul acestui stat recunoscuse la rîndul său suzeranitatea ungară. În anul 1330 relaţiile cu ungurii se strică, cauzele conflictului nefiind lămurite, dar pesemne că ungurii care îl ajutaseră pe Basarab să bată pe tătari socoteau că ţara eliberată li se cuvenea lor. *Chronicon pictum* relatînd aceste evenimente spune că „în anul 1330, regele şi-a adunat o mare oaste ... şi la îndemnul voievodului ardelean Toma şi a lui Dionisie, fiul lui Nicolae" s-a dus „în ţara voievodului vlahilor Basarab[14]... ca să alunge din ţara aceasta pe Basarab sau (...) să o dea unuia din sfătuitorii săi". Însuşi craiul se îndreaptă împotriva lui Basarab şi oastea ungară, ce intră în ţara voievodului vlahilor Basarab pe la Severin, cuprinde de întîi cetatea, ce nu demult intrase în stăpînirea lui Basarab, şi străbătînd de-a curmezişul Oltenia se îndreaptă spre cetatea Argeşului. „Bazard" trimise o solie de pace la rege obligîndu-se să dea o despăgubire de război în valoare de 7 000 mărci de argint, osteneala de a strînge armata, să plătească tributul obişnuit şi să trimită pe unul din fiii săi la curtea regelui să-l servească pe cheltuială proprie, dar zice el străinilor numai „să vă întoarceţi îndărăt cu pace ... pentru că dacă veniţi mai mult înlăuntrul ţării, nu veţi putea nicidecum să înlăturaţi primejdia".

[13] G. POPA-LISSEANU, *op. cit.*, XI, 1937, p. 252.
[14] În *Chronicon*, Basarab e scris „Bazard".

www.dacoromanica.ro

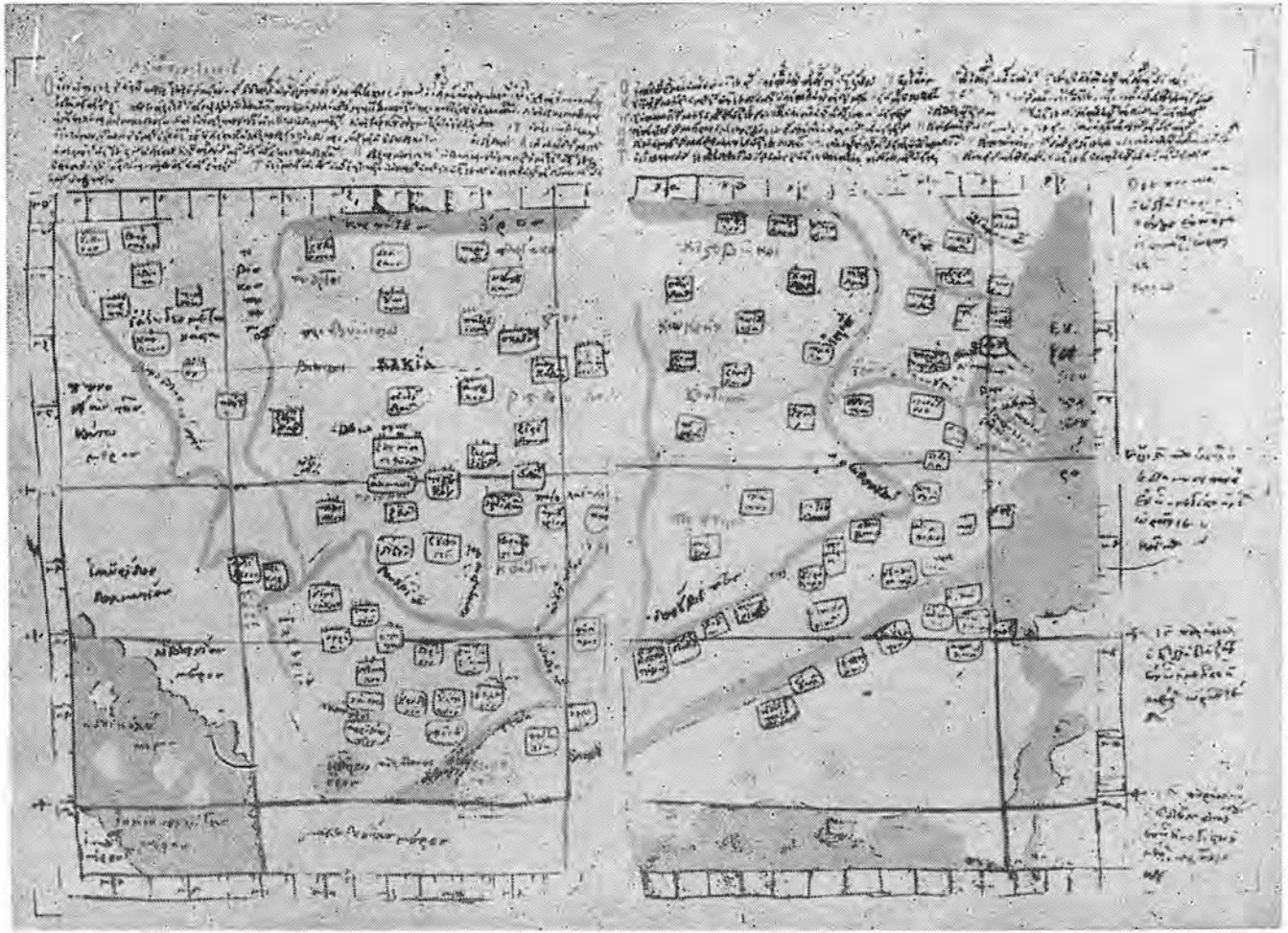

Dacia în harta lui Claudiu Ptolemeu (în mss. de la Vatoped). După **Gr. G. Tocilescu,** *Dacia înainte de romani* în „Analele Societăţii Academice Române". Ses. 1877, tom. X, Secţ. II, mem. şi note, fasc. II, Bucureşti, 1880.

www.dacoromanica.ro

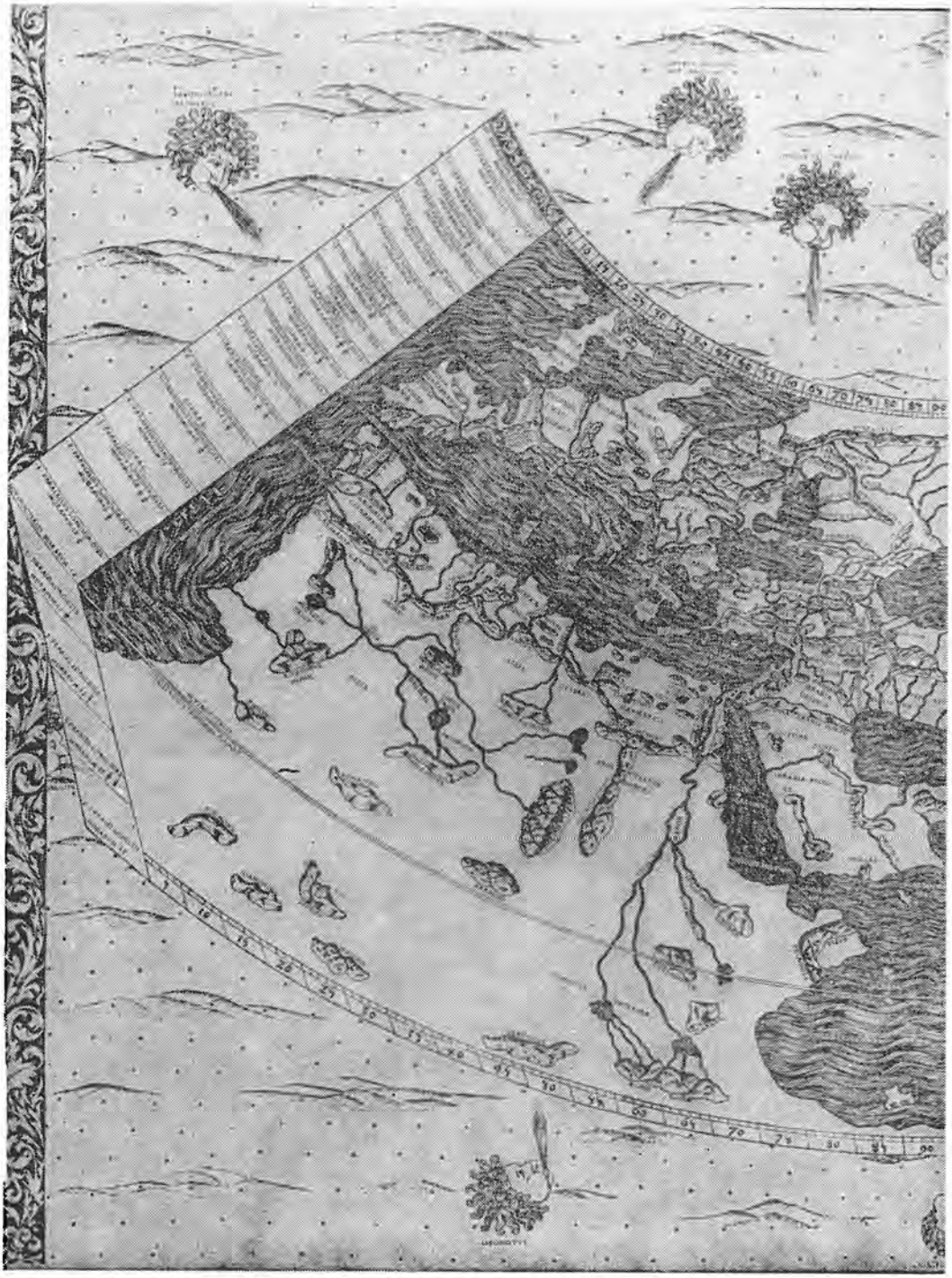

Dacia pe glob după Claudiu Ptolemeu (141 e.n.). Originalul, gravat pe aramă, a fost publicat în Italia la 1474.

Youssouf Kamal, *Monumenta Cartographica Africae et Aegypti*, tom. II, fasc. I, 1928, p. 154. (Bibl. Facultății de geologie-geografie, Universitatea București).

www.dacoromanica.ro

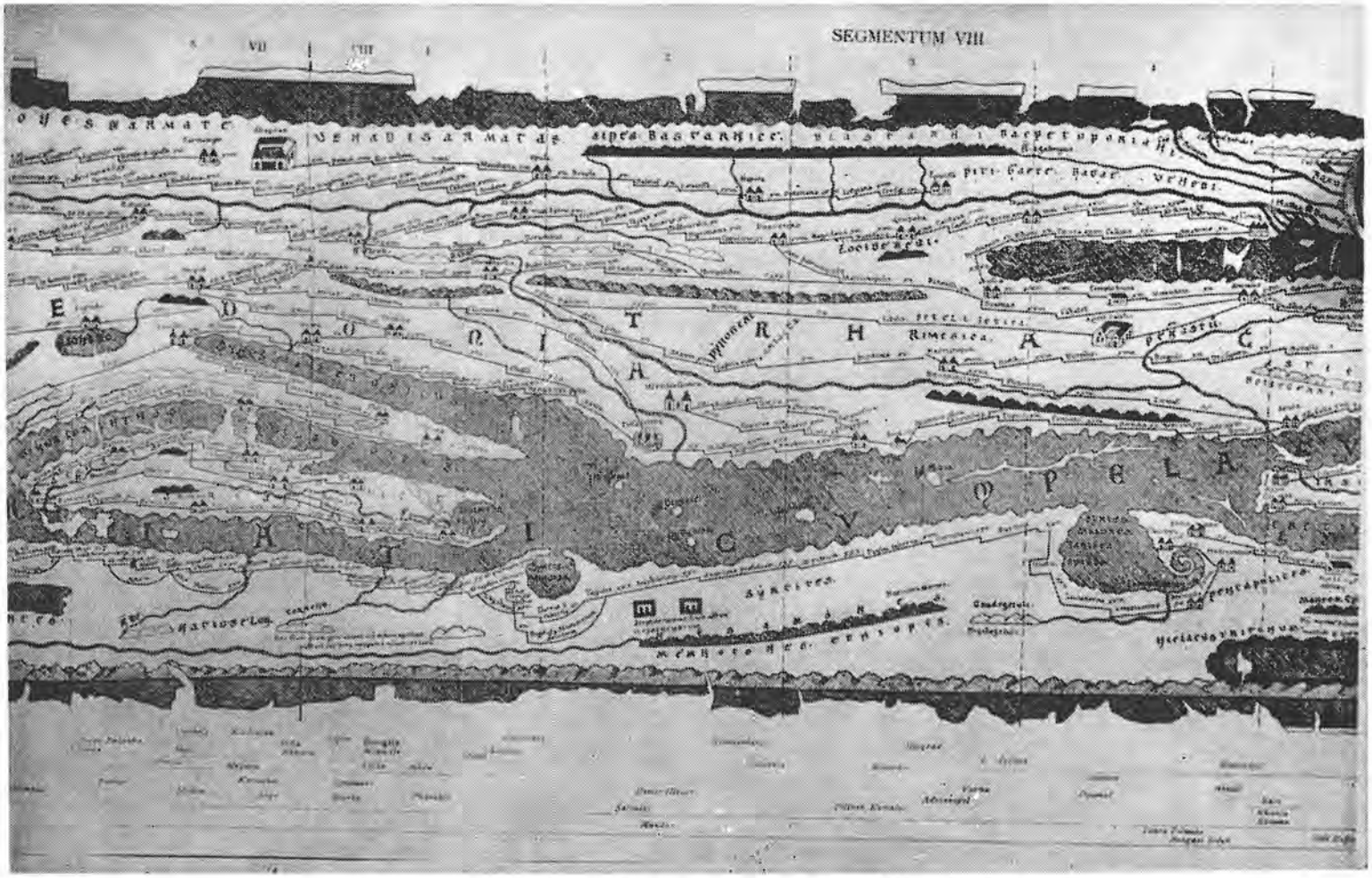

Un fragment din *Tabula Peutingeriana*. Segmentum VII_b – VIII_{1-8}.
Konrad Miller. *Die Peutingersche Tafel oder Weltkarte des Castorius.* Stuttgart 1929.

www.dacoromanica.ro

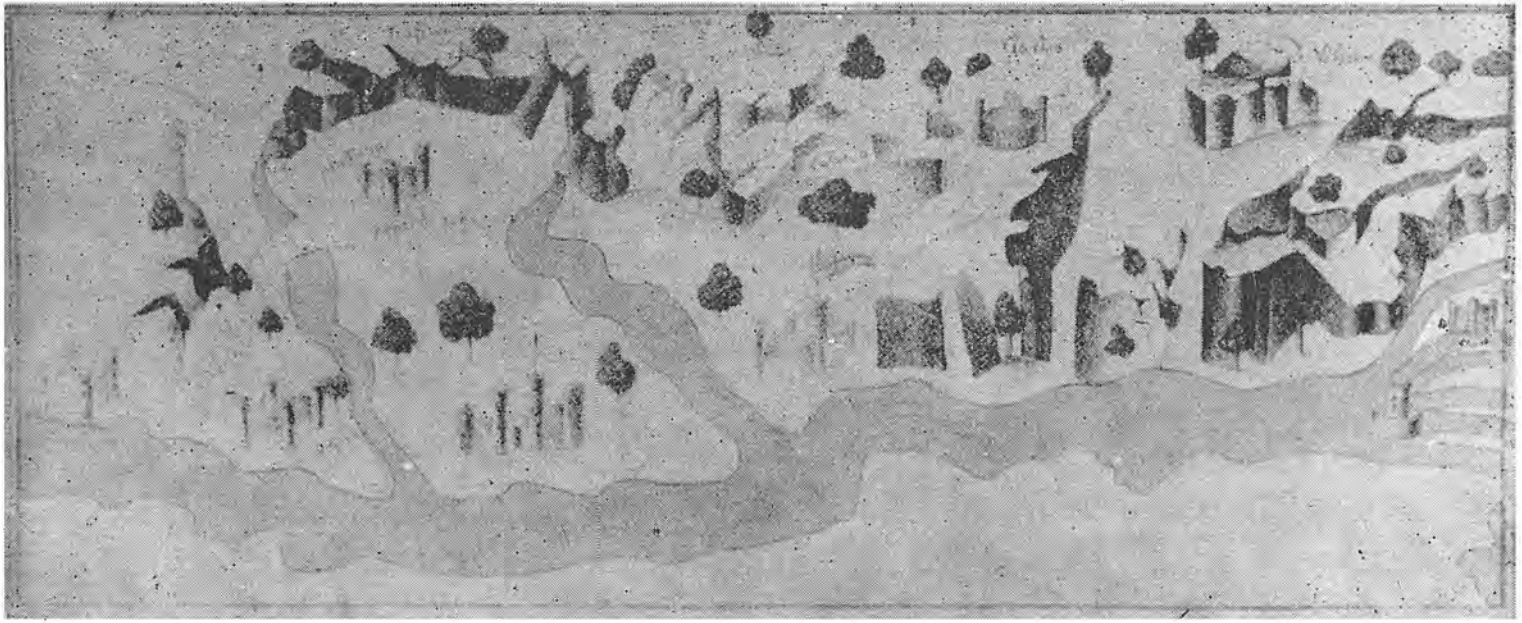

O hartă italiană a Dunării, cu miniaturile cetăților, din anul 1453. Colecția **V.A. Urechia**, *Chartografia română*, în „Analele Academiei Române", 1880.

www.dacoromanica.ro

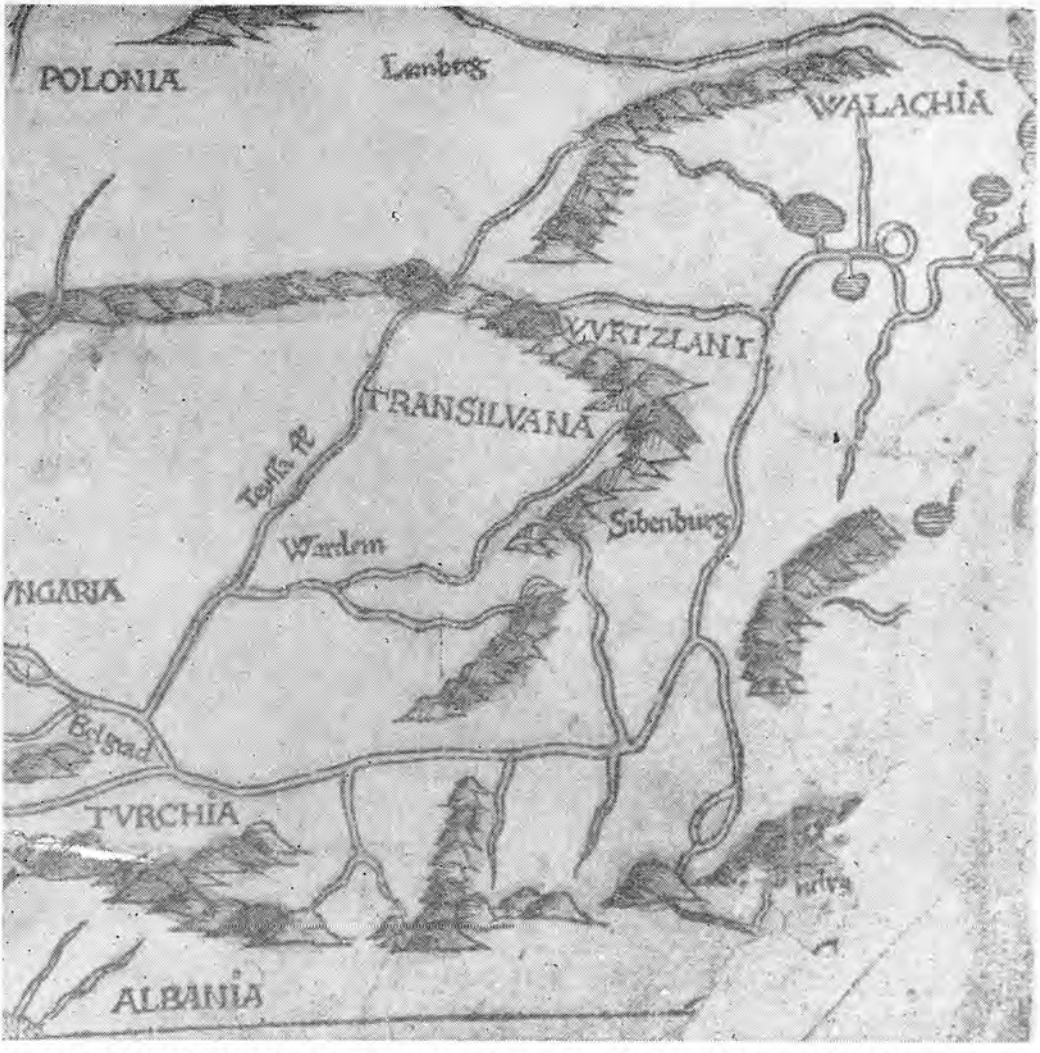

Hart Schedel, *Walachia, Transilvana..., Chronicorum liber. Norimb.* Koburger, 1493, f. CCLXXXVI verso.

www.dacoromanica.ro

TIS PERPETVI STRIGONIEN: PRIMATIS
TV. ES SPES REFVGIVM ET PROTECTOR MEVS DNE DEVS
LEGATI NATI AC SVMMI SECRETARII ET CANCELLARII REGII
EFFIGIES R: D: NICOLAI OLAHI ARCHIEPI: ET COMI:
INSIGNIA EIVSDEM DOMINI STRIGONI ENSIS
EC^{a} 1560
IN HVNGARIA EC^{a} ANNO ÆTATIS SVÆ LXVII

Nicolaus Olahus (1493—1568), umanist de origine română din Transilvania.

www.dacoromanica.ro

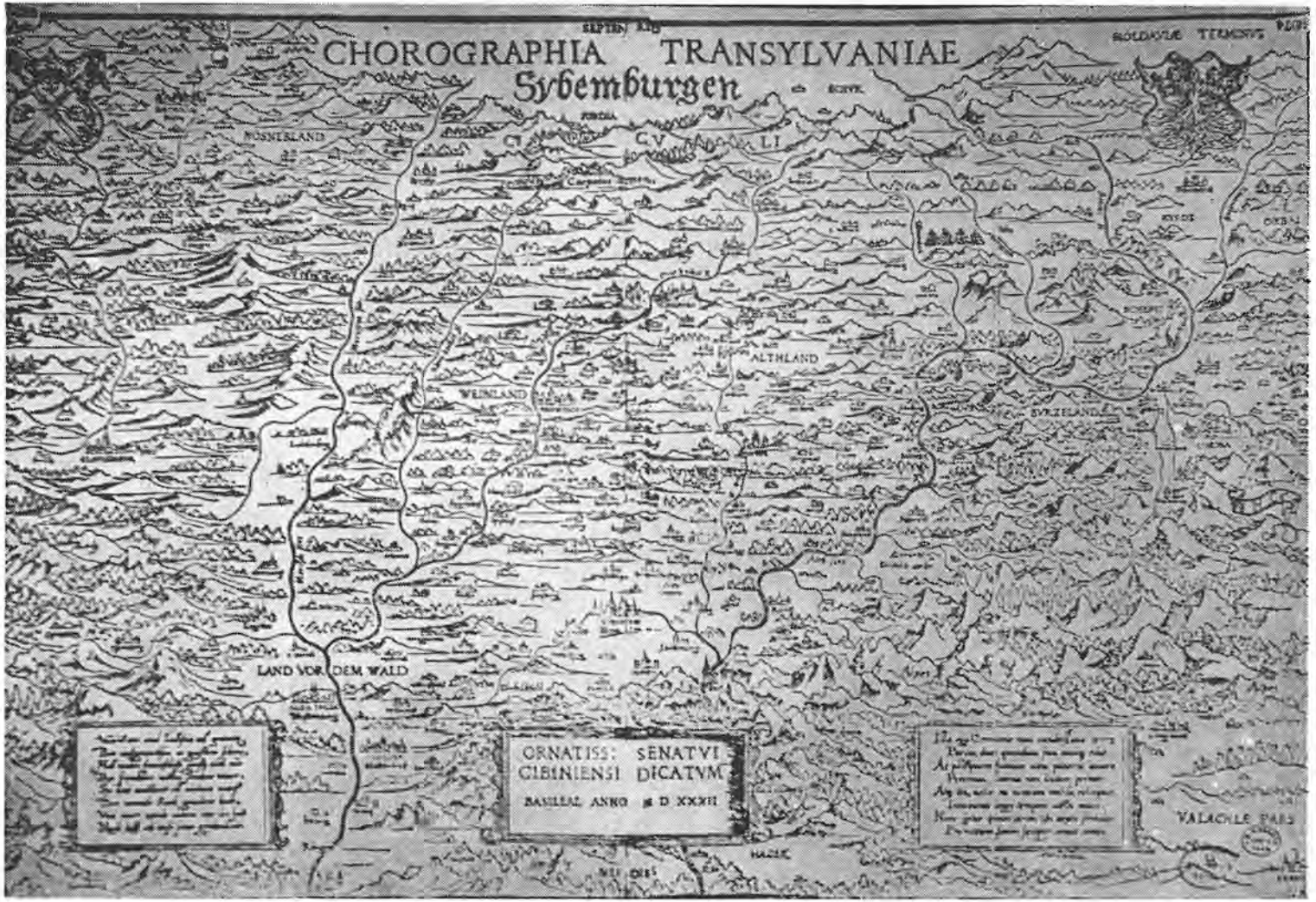

Ioan Honterus, *Chorographia Transylvaniae*, Basileae 1532.

www.dacoromanica.ro

Georg. Reicherstorffer, *Moldaviae finitimarumq regionum typus.* Viena 1541; în **Alexandru Papiu Ilarian,** *Tesauru de monumente istorice,* Bucureşti, Tom. I 1864, pp. 134—135.

www.dacoromanica.ro

Regele respinse această pace avantajoasă, ba îl şi insultase cu dispreţ pe Basarab în faţa solilor că „de barbă îl va scoate din ascunzişurile sale". Armata ungară a pornit spre ţara vlahilor în preajma iernii. Printre munţi şi dealuri împădurite mergînd fără ieşire şi-au dat seama că trebuie să renunţe şi au cerut păsuire vlahilor să se întoarcă. Dar Basarab nu putea uita insulta pe care o primise şi i-a aşteptat într-un loc prăpăstios şi strîmt — armata se retrăgea probabil prin defileul Oltului — unde după ce i-a lăsat să se angajeze bine, „mulţimea nenumărată a românilor — după cum glăsuieşte *Cronica pictată* — sus pe rîpi, alergînd din toate părţile, arunca săgeţi asupra oastei ungureşti care era în fundul văii pe un drum (...) strîmt, unde din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai şi ostaşi căzeau în luptă, pentru că din pricina urcuşului prăpăstios (...) nu se putea sui împotriva românilor pe nici una din rîpile de pe cele două laturi ale drumului (...). Au căzut tineri şi bătrîni, principi şi nobili, fără nici o deosebire. Căci această tristă întîmplare a ţinut mult, din ziua a şasea a săptămînii pînă în ziua a doua a săptămînii viitoare". Regele abia a scăpat cu cîţiva inşi schimbîndu-şi hainele cu ale unui nobil (Desev, fiul lui Dionisie), care şi-a pierdut viaţa pentru rege atrăgînd furia românească asupra lui. Victoria strălucită din 1330 arată puterea noului stat românesc, iar Basarab îşi apărase pămîntul său ca un adevărat paznic al ţării.

Laonicus Chalcocondylas, cronicar bizantin, s-a născut la Constantinopol, la începutul secolului al XV-lea, dintr-o familie nobilă.

A scris lucrarea *De rebus Turcicis*[15], o istorie contemporană consacrată căderii Imperiului bizantin, de la anul 1298 pînă la 1463, adică din vremea cînd pe ruinele vechilor stăpîniri greceşti se întemeia imperiul cel nou al turcilor. În cadrul acestei lucrări de ansamblu găsim ample ştiri despre români, pe care în mod consecvent îi numeşte *daci*, spre deosebire de locuitorii din sudul fluviului pe care îi numeşte *vlahi* (de două ori apar în descriere), dar referirile se fac tot cînd vorbeşte de românii nord-dunăreni. În capitolul intitulat „Descrierea Daciei", expunerea începe prin a arăta că Baiazid a pornit război împotriva lui Mircea, principele Daciei. Spune că neamul dacilor este foarte priceput la război şi că ei locuiesc, de obicei, în sate. „Ţara lor se întinde de la Ardealul pannonilor Daciei pînă la Marea Neagră; iar la dreapta pe unde se lungeşte spre mare e udată de fluviul Dunărea, la stînga ei este ţinutul numit Bogdania. Ţara lor dinspre Peonodacia o separă un munte ce se întinde departe, numit de locuitori Prasovos"[16].

Unitatea teritorială şi de neam a spaţiului dacic, deşi erau trei mari formaţiuni politice, rezidă şi din unitatea de limbă, căreia cronicarul medieval îi acordă o atenţie specială, iar o dovadă în plus a argumentării şi continuării romanităţii o aflăm prin faptul că „obiceiurile", „armele" şi „traiul de toate zilele" al românilor au rămas neschimbate de pe timpul romanilor.

„Dacii întrebuinţează un grai asemănător cu al italienilor, dar stricat întru atît şi deosebit, încît italienii cu greu înţeleg ceva, cînd vorbele nu sînt exprimate deslușit, încît să spună înţelesul ce ar putea să spună. De une deci folosindu-se de acelaşi grai şi avînd obiceiuri de ale romanilor au ajuns în această

[15] G. POPA-LISSEANU, *Dacia în autorii clasici*, II, pp. 170–171; vezi şi LAONIC CHALCOCONDIL, *Expuneri istorice*, trad. de Vasile Grecu, Edit. Academiei, Bucureşti, 1958, pp. 3–32.

[16] „Daci" = aici români; „Bogdania" = Moldova; „Peonodacia" = „Dacia ungurească", adică Transilvania; „Prasovos" = Braşov.

www.dacoromanica.ro

țară și s-au așezat cu locuințele, nici pe altul nu l-am auzit spunînd ceva lămurit. nici eu însumi nu mă pot pronunța cum au fost aduși cu locuințele în aceste locuri (...). Ei se aseamănă cu italienii și în alte privințe și în întocmirea traiului de toate zilele, și se folosesc de aceleași arme și de aceleași unelte încă și acum ca și romanii"[17].

Inspirîndu-se din cronicile bizantine mai vechi și din surse ce nu ne sînt cunoscute, (dar care se verifică în general), Laonicus amintește de unele deplasări etnice de la nord de fluviu la sud, care își găsesc explicație în mutarea administrației romane din anul 271 la sudul Dunării, și de Mircea cel Bătrîn și luptele fiilor săi naturali pentru succesiune.

LUCRĂRI ISTORICO-GEOGRAFICE ȘI CARTOGRAFICE DIN VEACURILE XV ȘI XVI*

(autori străini și localnici)

La descrierile istorice și geografice ale Daciei vechi, care au apărut în diferite izvoare și în care s-a putut urmări evoluția poporului român de-a lungul veacurilor, umaniștii au adăugat de timpuriu unele relatări de importanță istorică, politică, economico-geografică și militară, insistînd mai mult asupra bogățiilor Țărilor române. Începînd cu veacul al XV-lea, spațiul Țărilor române apare tot mai des menționat în documentele vremii, poporul român impunîndu-se ca o identitate istorică ce se afirmă prin entitate, originalitate și, în primul rînd, prin latinitatea limbii.

Mărturii despre originea și permanența poporului român în cuprinsul pămîntului pe care îl locuiește, despre limba și obiceiurile sale *le găsim confirmate atît în scrierile învățaților umaniști străini, cît și în cele locale din perioada respectivă.*

La acestea se adaugă hărțile și cosmografiile din timpul respectiv ce marchează o nouă etapă în dezvoltarea cartografiei, fiind perioada hărților de călătorie pe uscat.

Nicolaus Cusanus (1401—?), născut la Cues pe Mosella, a fost una dintre figurile cele mai de seamă ale zbuciumatului secol al XV-lea. Și-a luat doctoratul la Padova unde a lucrat cu cartograful Paolo Toscanelli. Ca misionar a vizitat Roma, Paris, Praga, Colonia, Constantinopol, iar în anul 1448 a fost numit cardinal și trimis papal în Țările Dunărene. Preocupările sale erau îndreptate mai mult spre orientul Europei de unde și lucrările sale *De figura mundi* (1462), *De ludo globi* (1463), precum și o *hartă a Europei centrale și răsăritene* rămasă în manuscris —, în care menționează, alături de alte țări din bazinul Dunării, *Regnum Dominorum Septem Castrum* și *Valachia.* Sînt prezentate apele, munții, indicîndu-se și o serie de localități cu nume stîlcite: Severin, Calafack, Ziargona (Giurgiu?), Brailano, Souchula (București), Groschena (Grosana-Argeș), Sacunia (Suceava), Iastriter (Iași), Mameris (Maramureș), Nomj Noster (Năsăud), Belgrad (Alba Iulia), Tamesuor (Timișoara), Gron (Grădiștea = Sarmizegetusa), Warado ș.a. Faptul că autorul fixează pe hartă unele localități de cîte două

[17] Vezi pentru aceste probleme și A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, pp. 52—53.

* La gruparea autorilor s-a ținut seama, în special, de perioada în care aceștia și-au desfășurat cea mai importantă parte a activității lor.

www.dacoromanica.ro

ori, cu numele puţin schimbat, dovedeşte că a avut izvoare atît vechi (latine), cît şi mai noi pe care le-a transcris uneori în cartografia germană.

Hart. Schedel (1440—1514), istoric umanist din Nürnberg, în lucrarea sa *Liber Chronicorum* (1493) are o hartă în care se găseşte Transilvania la est de Tisa fl., Wurtzlant, Sibenburg (Ţara Bîrsei), Walachia. Într-o gravură este reprezentată o cetate din Transilvania. Schedel a compilat *Cronica din Nürnberg*, creaţie monumentală a tiparului german, realizînd o istorie a lumii pînă în anul 1492.

Nicolaus Germanus, călugăr şi geograf, a publicat *Cosmographie de Ptolemeo, Liber tacuini multorum annorum* (1466) şi *Tabula moderna Poloniae, Ungariae, Boemiae, Germaniae, Rusiae, Lithuaniae* (ediţia 1507).

În Cosmografia pe care o dedică ducelui Borso (1466) nu se arată numai un reproducător al hărţii vechi a lui Ptolemeu, ci avea să realizeze o lucrare personală şi anume avea, pe de o parte, să construiască hărţi cu ştiri moderne, iar pe de altă parte să încerce o construcţie nouă, introducînd proiecţia în formă de trapez, şi să prezinte formele de relief sub o înfăţişare conică haşurată.

În harta *Europa Centrală şi Răsăriteană* este figurat şi teritoriul României, sub numele de Valachia, în care găsim denumirea de Septem castra (pentru Banat), Transilvania, Valachia (pentru Oltenia), Valachia Magna (pentru Muntenia), Valachia (pentru Moldova).

Harta construită pe conturul hărţii antice a Daciei lui Ptolemeu înfăţişează elemente de geografie fizică (ape, munţi, arbori ce fac dovada unor păduri vaste) şi localităţi : Tissa, Scames (Mureş), Legey (Tîrnava ?), Prut, Carpatus, Dolma (Dorna), Tatro (Trotuş), Brassco, Sibigo (Sibiu), Brailano, Stapenol, Boza (Buzău), Daperlao (Bîrlad), Trigoforum (Tîrgul de Floci), Nemygz (Neamţ), Zacavia (Suceava), Temesar, Zaades (Cenad), Rotetori, Birbotium, Groschena, Chelia, Gostanza, Pangalla ....

Desigur că sînt unele confuzii de ordin informativ şi unele transcrieri greşite (de exemplu niciodată Murcşul sau Someşul n-au fost numite „Scames", sau izvoarele Oltului plasate la sud de Sibiu, confundînd Oltul pînă la Sibiu cu Mureşul), dar acestea nu minimalizează valoarea hărţii pentru perioada cînd a fost elaborată, ea reprezentînd un oarecare progres în ceea ce priveşte bogăţia numirilor de localităţi.

* * *

Enea Silvio Piccolomini (1405—1464) s-a născut la Corsignano, lîngă Florenţa. A fost unul dintre cei mai eruditi umanişti care se impune atenţiei noastre prin faptul că a contribuit mult la răspîndirea ideilor despre originea daco-romană a poporului român. Pregătirea sa complexă i-a asigurat o autoritate excepţională, avînd diferite funcţii în viaţa politică, înainte de a deveni Papă (între 1458 şi 1464), ca secretar al cancelariei imperiale şi diplomat. Tot înainte de a se pontifica primise de la Frederic al III-lea titlul de principe şi de consilier imperial. A călătorit prin multe ţări din Europa, fiind unul dintre iniţiatorii şi organizatorii unei cruciade.

Eruditul umanist, cunoscut în literatură şi sub numele de *Pius al II-lea*, a publicat mai multe lucrări în care se găsesc şi unele referiri la Ţările române. A scris prima geografie completă a lumii — cu material cules din izvoarele antice, cu informaţiile personale şi de la misionarii dominicani şi franciscani — *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, intitulată de el *Cosmographia* şi tipărită postum în mai multe capitole şi ediţii ; *Cosmografia Asiei şi*

www.dacoromanica.ro

Europei ce s-a publicat în 1509 a devenit *Foarte îngrijita descriere a Asiei şi Europei* în 1534 şi apoi *Opera Geographica et Historica* în 1651, în 1690 şi în 1707. Pentru *Cosmographia in Asiae et Europae eleganti descriptione* (1509)[1], retipărită de mai multe ori[2], noi am folosit ediţia publicată la Paris în anul 1534, sub titlul pe care-l dăm în traducere românească: *A lui Pius II, Mare Pontifice, Foarte îngrijită descriere a Asiei şi a Europei, îmbrăţişînd într-o admirabilă formă literară, faptele demne de amintire, fie ale celor de demult, fie ale celor mai de curînd, mai ales acelea pe care le-au săvîrşit în timpul lui Frederic III la europeni, creştinii cu turcii, prutenii, soldanii şi cu ceilalţi duşmani ai credinţei, sau chiar între ei înşişi prin deznodămîntul diferit al războaielor. S-a adăugat descrierea prescurtată a Asiei, Africii şi Europei a elveţianului Henricus Glareanus poet laureat*[3].

În lucrarea menţionată găsim prima afirmare asupra romanităţii românilor ceea ce dovedeşte că Pius al II-lea era un bun cunoscător al istoriei Daciei, el stabilind identitatea între daco-romani şi români. Ideea continuităţii rămîne, în mare măsură, prin el o achiziţie definitivă a culturii europene, Dacia fiind astfel redescoperită de cărturarii umanişti ai Europei, care încep să vadă în ea nu o veche noţiune geografică, ci o ţară contemporană care a supravieţuit Imperiului roman şi şi-a păstrat caracterul romanic[4].

În capitolul II intitulat *Despre regiunea Transilvaniei, despre popoarele care locuiesc în ea: saşi, secui, români* (p. 297) *şi Valahia* (p. 299—300), el arată că *„Regiunea Transilvaniei, pe care au locuit-o odinioară dacii,* popoare viteze şi cunoscute prin multe înfrîngeri ale romanilor, este aşezată dincolo de Dunăre". După ce stăruie asupra *„Teuthones, Siculi et Valachi"*, urmează prezentarea unor fapte istorice petrecute în oraşul Bistriţa, în legătură cu luptele la domnie, şi a unor date privind pătrunderea „ca la trei mii de turci în Transilvania pe care sibienii şi chiar germanii i-au distrus pînă la unul, luîndu-le înapoi prada" (p. 298).

Papa Pius al II-lea admiră pe unii bărbaţi de seamă din Transilvania. „În arta militară au dobîndit renume Nicolae Voievod de Transilvania, Mihail Ursatiu, ... şi Ioan Huniade, al cărui nume întunecă pe ceilalţi, mărind gloria nu a ungurilor, cît a valahilor din care se şi născuse" (p. 299).

Despre Valahia scrie că „este un ţinut foarte întins, începînd de la <hotarele> Transilvaniei şi întinzîndu-se pînă la Marea Neagră; este neted aproape în întregime şi lipsit de (cursuri) de ape; partea de sud o udă fluviul Dunărea".

În aceeaşi lucrare, eronat susţine că numele vlahilor dat românilor ar veni de la generalul roman Flaccus care ar fi colonizat ţara cu ostaşii săi; presupusa descendenţă din Flaccus este dedusă din *Epistolae ex Ponto*, deşi eruditul

---

[1] Paris, „St. Geneviève", 4°. 306 pièce 1, Inv. 702.

[2] Colonia, 1531; Paris la Ch. Chevallon, 1534; Paris la Galeotum, 1534; Venedig, 1554; Basileae, 1551, 1570, 1561; Helmstadii 1690.

[3] *Parisijs apud Claudium Chevallonium sub sole aureo in via Iacobea*, 1534, 8 foi (f.1. verso este titlul: *Index alfabeticus rerum in hoc opere maxime illustrium*), pp. 1—522 (Finis), 691 p. Text 12,5×7,2 cm. Se găseşte în Bibl. Nat. Paris G. 9146 In. 8° şi G.32 352; vezi şi M. POPESCU-SPINENI, *Geograful Sylvius Aeneas şi ţările româneşti*, în „Revista Geografică română", an. I, fasc. I, 1938; IDEM, *Geografi din secolele XV—XVI*, Bucureşti, 1942, pp. 7—18; *Călători străini despre ţările române*, I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, pp. 469—474. În titlu prin: *„mira ... res memoratu dristiaru cum Turcis. Prutenis et calteris Rostis zidei"* trebuie înţelese direcţiile de cruciadă din timpul lui Frederic şi pentru care milita însuşi Pius II. Este vorba de turci, de pruşi şi de soldanul Egiptului şi Siriei.

[4] Cf. VIRGIL CÂNDEA, *Redescoperirea Daciei*, în „Magazin istoric", nr. 9 (I), 1967.

www.dacoromanica.ro

papă nu pomeneşte de poetul exilat şi de versurile sale. Bucurîndu-se de o autoritate excepţională opiniile lui Pius al II-lea au căpătat o largă răspîndire în lucrările de geografie sau enciclopedii istorico-geografice din secolele XVI—XVII, nefiind zdruncinate, de fapt, decît în secolul al XVIII-lea. Astfel, el spune că *„Valachi genus Italicum sunt"* ar fi descendenţii coloniei de romani aduşi aici din Italia, care a avut un comandant numit Flaccus, de la care regiunea s-a numit *Flaccia*. Apoi, după o lungă scurgere de vreme, pocindu-se numele, cum se întîmplă adesea s-a numit Valahia, iar poporul s-a numit în loc de *flacci—valahi*[5]. Poporul păstrează pînă acum vorbirea romană, deşi în cea mai mare parte schimbată şi de-abia înţeleasă de un italic" (p. 299)[6].

Afirmă autorul că valahii locuiesc şi pe lîngă insulele Dunării printre care Peuce, cunoscută la cei vechi din auzite, şi îşi au locuinţe chiar şi în Tracia: *„Valachi et insulas Istri accolunt, inter quas Peucen ... et in Thracia quoque dedes habent"* (p. 300).

Aşadar, valahii sînt consemnaţi în Transilvania, în Delta Dunării, în Valahia — cuprinzînd în aceasta şi Moldova.

Bun cunoscător al regiunilor dunărene, el face aluzie la valahii de la Dunăre, care sînt duşmanii turcilor.

Enea Silvio Piccolomini, dîndu-şi seama de faptul că graniţele dintre popoare se schimbă cu vremea, cere să i se dea iertare dacă cei care-i citesc scrierile nu-i găsesc „acele limite ale ţinuturilor, pe care fie că şi le-au imaginat ei înşişi în minte, fie că le-au găsit la alţii (...). Ştiu că e foarte grea descrierea provinciilor, deoarece şi autorii înşişi pe care ar trebui să-i imit, nu numai că se află deosebiţi unul de altul, dar sînt de păreri contrare între ei şi foarte divergenţi, şi hotarele provinciilor însăşi de cele mai multe ori sînt mutate potrivit cu autoritatea şi puterea stăpînitorilor. Căci provincia care a fost odinioară cea mai mare, acum sau a dispărut, sau e foarte mică. Şi, dimpotrivă, cea care nu exista, sau era foarte mică, acum o vedem cea mai mare" (p. 300).

Antonio Bonfini (cca 1434—1503), cunoscut istoric de origine italiană, şi-a trăit ultimii ani la curtea maghiară fiind adus de Matei Corvin. Este autorul care în secolul al XV-lea a dezvoltat cel mai mult ideea originii poporului român în lucrarea *Rerum Ungaricarum decades*[7]..., (în zece cărţi şi tipărită în mai multe ediţii) în care înfăţişînd istoria Ungariei pînă în 1495 el descrie şi Dacia spunînd că „după Iazigi, lîngă Dunăre, urmează Dacia, care se întinde între Tisa, care izvorăşte din Munţii Carpaţi, care acum se numeşte Marmarissa, cu Hyerasus şi Tyras şi este despărţită de Sarmaţia, prin rîul Axiaces"[8].

---

[5] Valahia, Terra Valachorum, este echivalentul Ţării Româneşti care conţine în egală măsură un element teritorial (ţară) şi unul naţional (românească). Vezi şi EUGEN STĂNESCU, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe „Valahia şi sensurile ei"*. în „Studii", XXI, 1968, pp. 1105—1119.

[6] Această idee a fost remarcată de: MIRON COSTIN, *De Neamul moldovenilor*, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1914, pp. 16—17; D. ONCIUL, *Tradiţia istorică în chestiunea originelor române*, în „An. Acad. Rom.", ser. II, t. XXIX, Bucureşti, 1907, pp. 575—578; N. IORGA, *Breve storia dei Rumeni*, Bucarest, 1911, p. 132; IDEM, *Istoria Românilor prin călători*, I, Bucureşti, 1920, p. 231; *Cronica lui Simion Dascălu*, ed. Const. C. Giurescu, Bucureşti 1937, p. 4; R. ORTIZ, *Per la Storia della cultura Italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, p. 14; S. PUŞCARIU, *Istoria literaturii române, Epoca Veche*, I Sibiu, p. 104

[7] ANTONII BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quatvor cvm dimidia*, Basileae, 1568, pp. 866—890; vezi şi *Călători...*, I, pp. 480—483.

[8] Axiaces = Tiligul, între Nistru şi Bug.

www.dacoromanica.ro

Descriind Dacia antică, Bonfini vorbeşte pe larg de cucerirea şi stăpînirea romană în Dacia, arătînd că „odinioară în toată Dacia erau coloniști romani (...), după cum am putut deduce din multele inscripţii de pe pietre vechi şi mai ales din acestea care au fost descoperite de curînd în Transilvania".

Toate afirmaţiile pe care le întîlnim în lucrarea lui Bonfini referitoare la originea românilor, după cum este şi paragraful în care caută să demonstreze descendenţa romană „corviniană" a regelui Matei (la originea Corvineştilor după el s-ar afla Valerius Volusus, un roman a cărei familie este mai veche decît Roma)[9], au un element comun şi anume că aceştia sînt urmaşii legiunilor romane din Dacia, iar limba română este o mărturie a acestora: „...Căci românii se trag din romani, ceea ce mărturiseşte pînă în vremea de acum limba lor, care, deşi se afla în mijlocul unor popoare barbare atît de felurite, nu a putut fi răpusă. Ei au locuit de partea cealaltă a Dunării pe care odinioară o populau dacii şi geţii ...".

În continuare el ne dă ştiri despre geto-daci, despre vechile lor oraşe, despre cum au devenit colonie romană şi descrie Transilvania.

„Peste Munţii (...) se întinde regiunea numită astăzi Transilvania, odinioară o parte a Daciei, foarte bogată în vite ... cai cu coamă, bouri şi cai sălbatici ... vin, cereale. De asemenea în aur şi argint şi alte metale; unele rîuri poartă solzişori de aur şi duc cu ele uneori bucăţi de aur de cîte o livră şi jumătate". Face aprecierea că această regiune este înconjurată de toate părţile de Munţii Carpaţi „în formă de coroană".

În lucrare apar cele trei provincii: „Transilvania, încinsă de cele două Valahii, adică, Moldova şi Ţara Românească, cu o populaţie pe care azi o numim valachi (Pius îi numeşte flacei), şi care se întind începînd de la marginile Transilvaniei, pînă departe la Marea Neagră: *à Transsylvania incipientes inter Tyram et Borysthenem fluvium, ad Euxinum usque mare latius effunduntur*".

Raffaelo Maffei (Volterrano) născut în februarie 1451 în Volterra (Toscana) şi mort la Roma (1522) a făcut studii clasice, filozofice şi teologia. Deşi a îndeplinit misiuni religioase în Ungaria, Raffaelo Maffei nu a avut ocazia să viziteze şi Ţările române, dar a avut posibilitatea să ia contact cu românii, preocupîndu-se de originea şi trecutul lor. În lucrarea sa de bază *Comentarii Urbani*[10], publicată la Roma, în 1506, găsim numeroase ştiri referitoare la trecutul românilor.

După ce se ocupă de geografia Daciei, fiind primul autor care face legătura dintre rîul Moldova şi statul feudal cu acelaşi nume, insistă mai mult asupra istoriei Daciei antice, adică asupra spaţiului dacic corespunzător Transilvaniei *(ubi septem Castra)* şi Valahiei „in duas divisa partes: Prima Montana dicitur continua Metanastis: nunc Transylvanis inter Danubium et Carpatum montem, altera cui Moltauiae nomen est a flumine appellatae"[11], explicînd originea românilor „prin colonizarea romană a teritoriului românesc «prin limba semi-italică» a românilor ca şi prin numele poporului şi al ţării"[12].

„In his hodie regionibus, eo quod Romanos, ut dixi, accepere colonos,

---

[9] Vezi şi A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, pp. 58—59.

[10] R. VOLATERRANUS. *Commentariorum Urbanorum octo et triginta libri, accuratius quam antehac excusi*; Basilae 1509, s-a mai tipărit la Praga 1511, 1544, 1559, Lione 1552 ş.a.

[11] CLAUDIO ISOPESCU, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, Acad. Rom., Bulletin de la Section Historique, tome XVI, Bucarest, 1929, pp. 7—12.

[12] Cf. A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, pp. 73—74.

www.dacoromanica.ro

pleraque vocabula loquuntur lingua semijtalica, argumento est nomen Valachiam enim appellant..."

Stephanu Taurinus *(Stieröchsel)* (cca 1485—1519) s-a născut într-un sat de lîngă Olomoć (Olmütz) în Moravia, de unde şi-a zis „Olmucensis". A studiat la Viena şi a călătorit în mai multe ţări, între care şi Transilvania, acordînd o atenţie deosebită vestigiilor şi inscripţiilor romane din fosta provincie Dacia.

A scris poemul *Stavromachia, id est cruciatorum servile bellum*[13] (publicat la Viena în 1519) căruia i-a făcut şi un *Index Abecedarius* — note ce de fapt sînt o descriere a Transilvaniei cu citate din autorii antici şi mai ales din inscripţiile romane[14].

Taurinus ne oferă un material informativ despre români demn de remarcat. El spune că „Dacia odinioară, acum Transilvania, o ţară puternică în război, orientată spre răsărit şi care a fost de mare renume, pe care a condus-o dîrz regele Decebal (...) este bogată în aur, argint, ogoare, vii, turme, ocne de sare; plăteşte în fiecare an o dare însemnată regelui Ungariei" (p. 454). Fixează Ţara secuilor (Siculia) „la colţul de la marginea extremă a Daciei în hotar cu moldovenii" iar „*Valahia*, în vorbirea obişnuită, numită de către latini *Vlaccia — Valachia vulgo Latinis Vlaccia dicitur* — provincie în hotar cu Pannonia cisdanubiană, coboară împreună cu Dunărea pînă la Mare ... De aci sînt valacii, locuitorii Vlacciei pe care lumea îi numeşte valahi". Însuşindu-şi cele scrise de Enea Silvius, el îl adoptă pe Flaccus, transformîndu-l însă pe „ducele" roman în Vlaccus. „*Inde Vlacci Vlacciae populi, quos vulgus Valachos appellat. Vlacci autem (ut in literas retulit Aeneas Sylvius) ab Vlacco eorum duce, qui eos primus ex Italicis montibus in Moesiam deduxit, cognominari ceperunt...*".

Numeroase sînt observaţiile asupra oraşelor şi rîurilor din Transilvania. Vorbeşte de Abrud, tîrgul bogat în aur cu „visteria niciclnd secătuită", veche colonie a romanilor (p. 447); „Alba Iulia, oraş al Daciei, aşezat în centrul ei (p. 448); Timişoara „cetatea... pe care a asediat-o Gheorghe Doja" (p. 467); „«Zarmis», odinioară strălucita capitală a regelui de demult al dacilor Decebal ... numită de locuitori Varhel, adică locul cetăţii ..." (pp. 469—470)[15].

Orice informaţie în legătură cu aşezările omeneşti, Taurinus o întăreşte cu material arheologic, cu mărturii din inscripţii date, cum spune autorul, pentru ca să mulţumească „pe cititorul curios de antichităţi" (p. 469).

Iată acum cîteva descrieri de rîuri. Zice el: „Chrysa curge din munţii Daciei în atingere cu Pannonia; şi-a luat numele din faptul că este bogat în aur (...), Mureşul (Marisius sau Marisus) ... rîu aurifer al Daciei, sau, dacă preferi, al Transilvaniei, izvorînd din munţii Transilvaniei în hotar cu Moldova, curge mai întîi de-a lungul ogoarelor secuilor, apoi navigabil, scaldă aproape jumătate Dacia ... (p. 458); Sargetia[16] (aici Streiul) care curgea pe lîngă capi-

[13] STEPHANI TAURINI OLMUCENSIS, *Stauromachiae* ... 1519, reprodusă de J. CHR. ENGEL în *Monumenta Ungarica*, Viennae, 1809, pp. 118—184; *Index Abecedarius*, pp. 447—471; cf. ANDREI VERESS, *Bibliografia română-ungară*; traducerea în *Călători străini*... I, pp. 155—161.

[14] Vezi M. MACREA, *Cercetările privind epoca romană în Transilvania*... în „Acta Musei Napocensis", II, 1965, pp. 141—161. Al. PIPPIDI, *Vechi epigrafişti şi anticari în ţările române*, în „Studii clasice", XI, 1969, pp. 279—296.

[15] Zarmis (Sarmizegetusa) nu este „Varhel" (Grădiştea în Haţeg). Săpăturile sistematice de la Grădiştea Muncelului au arătat că Sarmizegetusa lui Decebal n-a fost una cu cea ulterioară lui Traian.

[16] Sargetia nu pare să fi existat realmente în Dacia. Cassius Dio, singurul autor care o pomeneşte în legătură cu comorile capturate de Traian, reproduce o legendă, cu acelaşi nume de rîu din Dardania balcanică, alt loc şi alte împrejurări. Chiar dacă am admite existenţa unui rîu cu acest nume în Dacia, el nu putea fi la Hunedoara, ci în Munţii Orăştiei.

www.dacoromanica.ro

tala lui Decebal (...) acum scaldă cetatea strălucită a Huniazilor ... Decebal îşi ascunsese sub albia rîului Sargetia comorile sale pe care le-a găsit împăratul Traian ... (pp. 465—466); Someşul, rîu al Daciei, nu departe de Criş, (izvoreşte) din munţii Daciei orientaţi spre Moldova (...) scaldă incinta cetăţii Cluj, se întoarce iarăşi spre răsărit, şi îndoindu-se spre nord devine navigabil pentru ca oficiul sării regeşti să transporte în toţi anii năvile încărcate cu sare (...). Nu departe de teritoriul Bistriţei scăpînd în vale este dus în Ungaria, spre a se vărsa în rîul Tisa ..." (p. 469).

Gilles le Bouvier Berry, francez de origine, a scris primul tratat de geografie în limba franceză, care s-a păstrat în manuscris la Biblioteca Naţională din Paris şi care a fost publicat în acelaşi oraş de către dr. E. T. Hamy[17], în anul 1808. *Descrierea ţărilor* a fost terminată pe la anul 1451. Cînd vorbeşte despre Turcia şi Ungaria, el spune: *Par de vers la Hongrierie est le royaulme de Crussie qui est grant royaume et en est Valaquie et Bourguerie, et font ces gens continuellement guerre aux Turcs, qui tiennent la Grèce, et aucunes fois gaignent païs sur les Turcs, aucuncs fois gaigent les Turcs pais sur eulx et pour ce ont iceulx Turcs et aultres gens tousjours guerre contre le mescreans. Ces gens sont armés et enbastonnés comme les Grecs, et ont bon païs, s'il estoit en païs et ont moult de bon chevaulx et de bestial gros et assz blez et vins* (p. 97).

Hetoum, probabil călugăr francez, fiind trimis ca diplomat al Vaticanului în Orientul apropiat a trecut şi prin sudul Europei lăsînd o serie de însemnări istorice. În partea a patra a lucrării sale *Les fleurs des histoires de la terre Dorient* vorbeşte despre cuceririle turcilor ... *qui ont conquest Rhodes, Hongrie et dernierement assailly Autrich.* În această lucrare găsim şi unele referiri la români *„Le dite Mahommet fist guerre au flacciens autrement dit Valachiens qui estoyent tres frotes gebr tres beliqueuses qui demouroyent au de la du fleuve de la Dunoe. Il les bainquit et mist a neant, et ocupa leur pay qui et molt long et larg et bien fertile et ce humilia le peuple par les gros tributs qui leurs fai soit payer, et fist plusieurs haultes entreprinses en Europe"*[18].

Ştefan Brodarics (1470—cca 1539), om politic, diplomat şi erudit, s-a născut „în acea parte a Pannoniei superioare, care se numeşte în mod deosebit Slovenia"; a făcut studii în Italia, la Padova, a fost episcop de Sirmiu şi cancelar la curtea de la Buda, călătorind în acelaşi timp prin ţările de la Dunărea mijlocie şi Dunărea de Jos.

A scris *De Conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohács* ...[19] şi *Tomus II Qui ea continet Quae in Imperium Caroli V Caesaris inciderunt. Ex quibus is desumptus ac confectus sit, Catalogus sequens indicabit*[20].

În anexă, la opera lui Bonfini *(Rerum Ungaricarum decades)*[21], s-a mai publicat partea întîi *(De Conflictu...)* adică cea care se ocupă cu lupta de la Mohács. În povestirea acestor evenimente, autorul dă şi o descriere despre ţările vecine menţionînd, printre altele: „... Dincolo de munţii despre care

[17] E. T. HAMY, *Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIII-e jusqu'à la fin du XVI-e siècle* ..., Paris, MDCCCCVIII.

[18] HETOUM, *Les fleurs des histoires de la terre Dorient* ... III, 1517—1520, p. k XIII a şi b. Bibl. British Museum, 583 d. I (I) şi la Bibl. Nat. Réz. O[2] r. 18 A.

[19] *Cracoviae per Hieronymum Vietorem,* 1527.

[20] Basileae, 1576, 4 foi + foile A — D_8 (cîte 8 de fiecare literă) + pp. *827—1920; Călători străini...*, I, pp. 445—446.

[21] Basileae, 1568, pp. 757—774.

www.dacoromanica.ro

am spus că se întind de la Carpaţi pînă la Severin se află Transilvania, care a făcut odinioară parte din Dacia"; după ce descrie oraşele şi bogăţiile ei face următoarea remarcă interesantă: „Transilvania este cuprinsă între cele două Valahii: Ţara Românească (Transalpina) şi Moldova, cea dintîi vecină cu Dunărea, a doua cu Marea Neagră *(Mario Euxino)*; acestea două împreună cu Transilvania ocupă acum acea parte a Europei care fusese pe vremuri Dacia" (p. 761).

În tomul II, care cuprinde cele ce s-au întîmplat în imperiul împăratului Carol V, cu înfrîngerea din lupta de la Mohács unde moare Ludovic al II-lea, Ştefan Brodarics completează ştirile. Arată că peste Valachia Mare, care se numeşte Moldova, domnea Ştefan, iar peste cea mică, care se numeşte Transalpina, domnea Radul (p. 1177). Mai spune că, înainte de a fi în funcţia de cancelar, Brodarics a fost delegat roman *(ex legatione Romana)*, funcţie pe care o deţinea „mai mult din cauza dorinţei de a face bine, decît din posibilitatea de a-l săvîrşi *quam tunc obibat, paucis ante mensibus accersitus, maiore ad bene agendum animo, quam facultate* ..." (p. 1178).

În capitolul în care este vorba de Ungaria, ulterior ţinutul transdunărean, sînt cuprinse aceleaşi informaţii despre Transilvania, împreună cu ambele Valahii spunînd că ţinutul e închis de toate părţile de Dunăre, Munţii Carpaţi, Marea Neagră şi iarăşi Dunărea (p. 1180). Face afirmaţia că împăratul Ferdinand a hotărît să redobîndească colonia vechilor daci, care a fost numită de grecii din urmă Pannodacia (p. 1734)[22].

Dominicus Marius Niger, călugăr, originar din Veneţia, s-a născut pe la mijlocul secolului al XV-lea. Încă din anul 1490 el terminase o lucrare, care abia în 1557 a văzut lumina tiparului, intitulată *Dominicus Marius Nigrus, veneţianul, unsprezece cărţi de comentarii geografice*[23]. Lucrarea care cuprinde locurile întregului pămînt locuit, ţinuturile, provinciile, oraşele, munţii, insulele, inclusiv obiceiurile şi alte elemente, este socotită, după părerea unor învăţaţi, mai folositoare decît lucrarea lui Strabon. În *Comentarius X, Europae*... în capitolul *Înfăţişarea ţinutului Daciei* autorul, pe lîngă consideraţiile de natură geografică, ne dă şi unele elemente cu caracter istoric: „Dacia e un ţinut căruia Pompeius Trogus spune că i-au dat numele dacii, urmaşii geţilor. Appianus spune că sînt geţi aceia ce se numesc daci, chiar dacă Strabon aşază pe daci pînă la izvoarele Dunării, care se numeau odinioară, după cum spune el, davi. Şi Pliniu spune că geţii sînt numiţi daci de către romani. Afirmă însă că geţii, spre răsărit, se apropie de Marea Neagră, care ţinut s-a numit în urmă Gothia[23bis] şi îndată după aceea Gepidia, iar acum ţinutul Transilvaniei, care abundă în aur, argint şi ceea ce numesc argint viu, şi chiar în aramă, plumb şi fier; bogată chiar în sare, care se scoate din munţi, şi în tot felul de vieţuitoare..."

Se dau marginile Daciei „desigur de la Munţii Carpaţi pînă unde se varsă fluviul Tyras în Pont ... dinspre apus, de-a lungul fluviului Tybiscus(Tisa) unde se mărgineşte cu iazigii, la sud cu Dunărea" (p. 252—253) ... „E foarte întinsă, întărită de munţi, cu puţine intrări... înlăuntru aproape toată e numai cîm-

[22] BRODARICUS, *Tomus II* ... Basileae, 1574, exemplar în Bibl. St. Geneviève, Paris, M. 35, inv. 52.

[23] DOMINICI MARII NIGRI, *Cosmographiae comentariorum libri XI* ... Basileae, 1557, 6 f. + 43 foi (index) + 787 p., în „Bibl. St. Geneviève", Paris, fol. 26 G. Inv. 48; vezi şi M. POPESCU-SPINENI, *Geografi din secolele XV—XVI*, pp. 45—49.

[23bis] Această confuzie veche, din sec. IV (v. Iordanes), între numele goţilor şi al geţilor se regăseşte şi la autorii din evul mediu, ca şi cea dintre daci (*Daci*) şi danezi (Dani) datorită falselor asemănări de limbă.

www.dacoromanica.ro

pie (...) în care Darius a înfruntat un mare pericol şi care ca să nu piară a luat drumul înapoi. Ţara e grozav de friguroasă". În capitolul *Înfăţişarea Moesiei Inferioare* sînt arătate oraşele: Tomi, ce se traduce în latineşte tăietură sau tăiere; Callatis sau Calapis, care mai înainte se numea Cerbatis, iar acum Pandala (p. 257).

* * *

Nicolaus Olahus (Românul) (1493—1568) s-a născut la Sibiu fiind nepot de soră al lui Ioan Corvin de Huniade şi totodată scoborîtor din viţa domnească a Basarabilor[24]. Olahus este primul umanist şi geograf de origine română care se afirmă pe plan european, numele însuşi însemnînd numai latinizarea Olah — Român. Departe de a-şi face uitată sau de a-şi ascunde originea — ceea ce îi conferă lui Olahus un loc legitim în cultura românească fără a-l desprinde de cultura ungară, în cuprinsul căreia s-a afirmat[25]—, umanistul afirmă cînd are prilejul „Valahia patria mea paternă". A îndrăgit cultura şi a ajuns înalt demnitar regesc, serviciile sale aduse Ungariei şi ocuparea funcţiilor superioare la curte impunînd reînnobilarea lui Olahus.

În diploma de înnobilare a lui Olahus, semnată de Ferdinand I la 23 noiembrie 1558 ne aflăm în faţa unor afirmaţii a romanităţii românilor, pe lîngă cele istorice, de data aceasta şi lingvistice. Referindu-se la strămoşii lui Nicolaus Olahus, documentul evidenţiază strălucitele virtuţi ale ascendenţilor marelui umanist care se trage „din cei mai vechi conducători ai neamului românesc" care nu au cîtuşi de puţin „originea cea mai de pe urmă": *„inter quas (gentes) Valachi, gentiles tui, minime postremas habent: ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in veteris Daciae opulentissima parte, cui nunc nomen est Transalpinae, ad arcendos hostium finitimorum in provincias Romanas incursiones, collocatos esse constat; unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur"*[26] („se ştie, într-adevăr, că ei se trag chiar de la Roma, cetatea stăpînă a împăraţilor, şi că au fost aşezaţi într-o parte foarte bogată a Daciei, care se numeşte *Transalpina*, spre a opri incursiunile vecinilor duşmani în provinciile romane. De aceea ei chiar şi acum pe limba lor se numesc romani").

Pe cînd se afla în Ţările de Jos, la îndemnul şi sub influenţa literaturii geografice şi istorice din acea vreme, dorind să facă cunoscută Ungaria umaniştilor occidentali, Nicolaus Olahus scrie, în 1536, *Geografia Ungariei*, lucrare geografico-istorică, care a fost tipărită în anul 1735 sub titlul *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisionis, habitu atque opportunitatibus*[27].

Manuscrisul acestei lucrări a circulat mult şi a fost folosit de scriitorii vremii între care menţionăm şi pe Reicherstorffer, originar din Biertan.

În această lucrare, Olahus dă informaţii şi despre români, afirmînd în acelaşi timp unitatea de neam, origine, limbă şi obiceiuri a românilor din Ţara Românească, Moldova şi Transilvania.

---

[24] A. SACERDOŢEANU, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade şi Olan*, în „Rev. Muzeelor", V, nr. 1, 1968, pp. 5—16; vezi şi *Călători străini...*, I, pp. 484—500.

[25] GEORGE IVAŞCU, *Istoria literaturii române*, 1, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, pp. 59—62.

[26] ŞT. BEZDECHI, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Ed. RAM, Aninoasa, Gorj, 1930, pp. 34—57; IDEM, *Familia lui Nicolae Olahus*, în „Ann. Inst. de istorie naţională", V, 1928—1930; AL. TONK, *Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus*, în „Rev. Arhivelor", XII, 1969, 1, p. 13—31; în, *„Umanistul Nicolaus Olahus"*, Texte alese, Studiu introductiv şi note, I.S. Piru şi Corneliu Albu, Edit. Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 86.

[27] Vezi *Călători străini...*, I, pp. 484—500.

www.dacoromanica.ro

În capitolul XII prezintă geografia „acelei părţi care este dincolo de rîul Tisa, numită odinioară, după cum spune Ptolemeu «Dacia»" ... şi care cuprinde ţările „Valahia Mare, care se numeşte şi Ţara Românească (Transalpina), Moldova, Transilvania, Maramureşul, ţara dintre Someşuri, Crişana, Nyir, ţara dintre Timişuri; Ţara Românească, de care se spune că s-a numit odinioară Flaccia, după Flaccus care a adus acolo o colonie de romani: începînd din munţii care o despart de Transilvania se întinde cam pînă la Marea Neagră".

Despre continuitatea elementului roman în Dacia şi a limbii românilor găsim afirmaţii şi în capitolul XIII care tratează despre Moldova şi căreia după ce îi arată hotarele spune: „*Lingua, ritu, religione eadem Moldavi utuntur, qua Transalpini* (moldovenii au aceeaşi limbă, obiceiuri şi religie ca şi cei din Ţara Românească); *Sermo eorum et aliorum Valachorum fuit olim Romanus, vt qui sint coloniae Romanorum; nostra tempestate, maxime ab eo differt; praeterquam quod multa eorum vocabula, latinis sint intelligibilia* (limba lor şi a celorlalţi valahi a fost cîndva romană, căci ei sînt colonii de romani; în vremea noastră limba lor se deosebeşte foarte mult de a lor (romanilor) măcar că multe din cuvintele lor pot fi înţelese de latini)".

Capitolul XIV înfăţişează Transilvania. Este o geografie completă, prima în felul ei, în care găsim informaţii interesante cu privire la relief, ape, bogăţii, locuitori, aşezări omeneşti: „Transilvania este încinsă de jur împrejur de munţi foarte înalţi şi mai ales din partea care e hotar cu Ţara Românească..."

„În această Transilvanie îşi au obîrşia rîurile Şieul, Bistriţa, cele două Someşuri ... cele două Crişuri ... Mureşul — care odinioară era numit Amorois, Marisus sau Morossus — , Arieşul, Tîrnavele şi Ampoiul ..." Sînt arătate apoi oraşele de pe fiecare din rîuri, cu bogăţiile şi ocupaţiile de seamă ale localnicilor.

„Iar poporul este vînjos ... Întreaga regiune este alcătuită alternativ din şesuri şi păduri, întretăiate de ape cotite, plină de pămînt roditor ... Are belşug de vin, aur, argint, fier şi alte metale, pe lîngă care mai e plină de sare; este nespus de bogată în boi, fiare sălbatice, urşi, peşti, încît nu poţi să învinuieşti natura că nu ar fi adunat în acest ţinut toate bunătăţile vieţii".

Şi continuă: „*Valachi Romanorum coloniae esse traduntur. Eius rei argumentum est, quod multa habeant communia cum idiomate Romano, cuius populi pleraque numismata, eo loci reperiuntur; haud dubie, magna vetustatis imperiique Romani istic indicia*" (Vlahii socotesc a fi colonii romane. Dovadă de acest lucru e faptul că au multe cuvinte comune cu limba română. Monede romane se găsesc multe în acest loc şi ele constituie un neîndoielnic semn al vechimii stăpînirii romane prin părţile acestea[28]).

Multe şi interesante fapte de geografie a aşezărilor omeneşti se desprind din capitolele XV şi XVI.

Capitolul XVII *Despre Provincia Timişana şi vecinătăţile ei* este, de asemenea, bogat în descrieri geografice, iar în capitolul XIX *Despre celelalte resurse ale Ungariei* sînt înfăţişate şi resursele naturale, de tot felul, ale Transilvaniei.

Ioan Honterus (1498—1549)[29], sas de origine, s-a născut la Braşov sub numele de Grass. A studiat la Cracovia, Viena, Basel şi Wittemberg, în mediul

[28] N. OLAHUS, *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisione, habitu atque opportunitatibus*, în M. Bél, *Adparatus ad Histriam Hungariae*, Posonii, 1735, pp. 25—26; ŞT. BEZDECHI, *op. cit.*, p. 63.

[29] M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I—II, pp. 111—119.

www.dacoromanica.ro

umanist german. Reîntors definitiv la Braşov, în 1533, el întemeiază în 1535 prima tipografie din oraş (a treia pe teritoriul României) şi organizează în 1544, pe baze umaniste, gimnaziul local (este primul profesor de geografie). În anul 1530, în perioada cînd era profesor la Cracovia, publica primele sale lucrări printre care o Cosmographie — *Ioannis Honteri Coronensis Rudimentorum Cosmographiae libri duo, quorum prior astronomiae, posterior geographiae principia brevissime complectitur* (Cracoviae, 1530) şi ulterior o hartă *Chorographia Transylvaniae Sybembürgen* (anno 1532).

Scrierile sale au apărut în mai multe ediţii şi s-au bucurat de aprecierea oamenilor de ştiinţă din vremea sa.

Rudimenta Cosmographiae, concepută la început în proză (publicată în 17 ediţii), a apărut şi în ediţii versificate (1541, 1546), este cel mai folosit manual de geografie şi astronomie în Germania şi sud-estul Europei pînă spre sfîrşitul secolului al XVII-lea. În versuri hexametrice, el arată că ţinutul moesilor şi oraşelor dacilor le stăpînesc moldovenii, valahii transalpini şi transilvănenii cu cele Şapte cetăţi înconjurate de Carpaţi: *Mysorus inde solum, Dacorumque oppida quae nunc | Moldavique; tenent, Transalpinique; Valachi |. Et quae Carpathio septem circundedit arces | vertice ...*[30].

Chorographia Transylvaniae este harta originală alcătuită pe baza cercetărilor personale făcute, între anii 1530 şi 1532, în Transilvania; este dedicată Senatului din Sibiu şi tipărită la Basel în anul 1532[31].

Este pentru prima dată cînd apar unităţi administrative, cînd formele de relief, apele, aşezările omeneşti îşi găsesc o reprezentare cît mai reală.

Transilvania este împărţită în următoarele regiuni: Ţara Bîrsei *(Burzeland)*, Ţara Oltului *(Althland)*, Ţara din faţa pădurii *(Land vor dem Wald*, cu centrul la Alba Iulia), Ţara Vinurilor — Tîrnavele *(Weinland)*, Ţara Năsăud *(Nösnerland)*, Ţara Secuilor *(Ciculia)*.

Multe numiri de sate apar în fiecare dintre aceste mari unităţi, unele dintre ele în traducere sau în transcriere fonetică germană; Şapte Sate (7 Dörfer), Tărlungeni (Tarlen), Satele Vlahilor *(Blechisch dörfer)*.

Formele de relief coboară domol spre centrul ţării şi sînt reprezentate prin movile. În colţul din dreapta, jos, sînt menţionaţi munţii *Alpes*. Între aceste movile sînt multe rîuri: Alth sau Aluta, Morossus, Klein Kockel şi Gros Kockel (Tîrnavele). Flora este înfăţişată prin pîlcuri de copaci.

Prin numeroasele ediţii publicate[32], harta Transilvaniei a fost un mijloc de răspîndire a ştirilor despre această parte de ţară. Pe lîngă aceasta, Honterus a mai publicat harta bazinului Dunării mijlocii cu Ungaria, Serbia, Dalmaţia, Thracia, Bulgaria, Dacia, Transilvania, Valachia, Moldavia.

Georg de Reichersdorf *(Reiherstorf* sau *Reicherstorffer)* (cca 1495 — după 1554) s-a născut în Transilvania, fiind originar din Biertan. Din puţinele date biografice care se cunosc reiese că a funcţionat iniţial la Sibiu ca notar al oraşu-

[30] HONTERUS, *Rudimentorum Cosmographicorum ... De variarum rerum nomenclaturis per classes ...*, Tiguri, Zürich, 1580, f. B_3 (verso) f. B_3 (recto).

[31] *Ornatiss senatui Cibinensi dedicatum*, Basileae, anno, 1532 în Biblioteca Academiei, H II, 164 şi Bibl. de Stat Berlin 0 8° 16301.

[32] Corona (Braşov), 1541, 1542; Tiguri, 1546, 1548, 1549, 1552; Anverpiae 1552, 1554; Tiguri 1558; Anverpiae 1560; Basileae 1561; Tiguri 1564, 1565; Viena 1566; Tiguri 1570; F.L. 1570, 1573; Tiguri 1573; F.L. 1578, 1581, 1583; Tiguri 1583; Anverpiae f.d.; Basileae 1585; F.L. 1590; Pragae 1595; Tiguri 1597; Coloniae Agrippinae 1600; Hanoviae 1611.

www.dacoromanica.ro

lui. Ulterior a îndeplinit diferite funcţii la curtea Ungariei, iar sub Ferdinand I (1526) capătă titlul de secretar regal şi consilier. În mai multe rînduri avînd funcţia de ambasador în Transilvania şi Moldova a avut prilejul să-i cunoască de aproape pe români.

Sub domnia lui Ferdinand I este trimis la curtea lui Petru Rareş, cu anumite solii; astfel, la 27 iunie 1527, pleacă din Viena spre Liov şi de aici, pe la nord, ajunge în Moldova unde rămîne mai multă vreme. La 20 august 1527 i se consemnează prezenţa şi la Braşov.

În anul 1535 cînd revine, pentru scurt timp, în Moldova el trece prin Munţii Maramureşului.

În urma acestei călătorii Reicherstorffer face o descriere sumară a celor văzute (1538). O formă dezvoltată, cu multe informări geografice, este publicată sub titlul *Chorographia Moldovei*, care s-a tipărit pentru prima dată în anul 1541[33]. Acest material îmbogăţit, împreună cu descrierea Transilvaniei, face obiectul celui de-al doilea volum intitulat *Chorographia Transilvaniei*, publicat la Viena în 1550[34], care cuprinde descrierea Transilvaniei (pp. 1—20), descrierea Moldovei (pp. 21—31), foaia ultimă avînd stemele oraşelor: Cibinium, Coronae, Coloswar, Zabesus, Megies, Segeswar, Bistrici, Insignia Transilvaniae provinciae. În acelaşi an mai apare o ediţie, dar care nu cuprinde decît *Chorographia Transilvaniei*.

În anul 1595 s-a tipărit o hartă a lui Reicherstorffer intitulată *Moldaviae finitimarumq. regionum typus*[35]. Opera sa a fost tipărită în mai multe rînduri, în diferite oficine şi în colecţii de documente[36]. În limba română s-a tipărit de Al. Papiu-Ilarian în anul 1864[37].

Ambele lucrări fiind destinate curţii de la Viena, avînd ca scop informarea rapidă a lui Ferdinand I, umanistul sas a preferat să plagieze lucrările umaniştilor vestiţi, decît să-şi aducă o contribuţie nouă, originală, în privinţa latinităţii românilor pe care îi cunoştea atît de bine. Reicherstorffer spune: „... se apucă unii să descrie situaţiunea, ţinuturile şi însăşi clima deosebitelor provincii, ţări, naţiuni şi popoare, fără să fi cercetat cu amănunţime toate cîte le scriu". Eu voi descrie „în scurt şi după adevărata metodă geografică, situaţiunea şi cuprinsul Moldovei". Dacă „pînă acum, numai de nume a fost cunoscută", eu „am vizitat toată Moldova, m-am decis s-o descriu, nimic alt nu am avut în vedere decît adevărul (...) am fost martor la toate (...) sînt cele văzute şi cunoscute (...) şi, împins de dorinţa binelui public, mi-am luat voia şi m-am decis a scoate la lumină această descriere".

Mai afirmă că din „proprie vedere, la faţa locului, cu cea mai mare luare aminte: munţii, rîurile, cetăţile, oraşele, satele acestui pămînt şi le-a notat, pen-

---

[33] GEORGIO A REICHERSTORFFER TRANSYLVANO AUTORE, *Moldaviae, quae olim Daciae pars Chorographia*, Viennae, 1541.

[34] IDEM, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellate aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio*, Viennae, 1550, In —4°, 79 + 31 p.

[35] Coloniae Agrippinae, 1595, Biblioteca Academiei, H. 966 CXXV 81.

[36] Împreună cu MARTINUS BRONIOVIUS, *Tartariae Descriptio*, Coloniae Agrippinae, In officina Birckemannica, 1559; ANTONIUS POSSEVINO, Moscovia, aceeaşi editură, 1595; MANUCIUS, *Transilvaniae descriptio* Romae, Ex Typographia Accoliana, 1600; IACOBUS BONGARS, *Rerum Hungaricarum Scriptores varii, historici, geographici*, Frankfurt, 1600; IDEM, *Respublica et Status Regni Hungariae*, Leyden, Ex officina Elzeviriana, 1634; I.G. SCHWANDTNER, *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, t I, Vindobonnae, 1746; J.H. JÄCK, *Taschenbibliothek*, Nürnberg, 1828 (*Beschreiburg von Siebenburgen* şi *Beschreibung des Fürstenthums Moldau*).

[37] *Chorographia Moldovei* partea Daciei, în „Tesauru de monumente istorice pentru România", III, Bucureşti, 1864, pp. 121—144; *Călători străini...* I, pp. 181—186.

www.dacoromanica.ro

tru ca să ştie a da răspunsuri adevărate şi sigure, la orice întrebare". Critică înaintaşii care au desenat, şi îşi propune să facă o hartă „mai cuprinzătoare, mai mare".

Impresionat de bogăţiile Moldovei, el scrie: „Avută şi mănoasă, cu cîmpie pururea înverzitoare; pămîntul dă vin şi bucate în abundenţă fără multă cultură, numai în apropierea mării se întind deşerturi arenoase, înspăimîntătoare; aici viţa de vie nu se mai cultivă, pămîntul nu se lucrează (...)".

Cunoaşte şi „Valachia, ţară deschisă şi întinsă în lung şi în lat ..." ce poartă şi numele de Transalpina, fiindcă se desparte de Transilvania „printr-un şir de munţi, acoperiţi cu dese şi frumoase păduri"... Mai vorbeşte „despre riturile şi datinele moldovenilor", arătîndu-le îmbrăcămintea, armele de război, religia. Remarcă valoarea cailor şi a şoimilor, care nu puteau fi scoşi din ţară decît „cu ordinul domnitorului", cu excepţia ambasadorilor, „care au voie" şi din care „un număr de 500 cai din cei mai nobili şi mai ageri, împreună cu 300 şoimi, din cei mai aleşi, precum şi o mare sumă de galbeni, se trimiteau sultanului".

O atenţie deosebită dă populaţiei. Caută să lămurească însă etimologia şi originea „valahilor" copiindu-l pe Piccolomini. Susţine că numele vine de la „flacci", gintă romană. Aceasta se confirmă „prin limba romană ce vorbeşte încă această naţiune, însă aşa de alterată, încît un roman de-abia o ar înţelege... Românii sînt o seminţie italiană şi se trag, precum zic ei, din romanii cei vechi aduşi în Dacia ... astăzi nu le mai rămase alt monument de vechea lor origine, afară de limba părintească[38] ..."

Dezaprobă clasa conducătoare care „cearcă pururea toate chipurile şi măestriile de a se pierde şi a se ucide unii pe alţii şi nu o dată cearcă, spre mare răul lor, puterea împăratului turcesc... Poporul era pedepsit şi adesea la cele mai mici abateri, pentru ca să poată cu atît mai bine îmblînzi cerbicia lor ... Pentru cea mai mică vină şi mai pe toată ziua se aplică pedepsele extreme, în faţa a toată lumea, pentru ca să-şi arate cu atît mai vîrtos severitatea. De aci vine ascultarea şi supunerea cea mare către principii lor".

Personalitatea geografului transilvănean se evidenţiază şi *în concepţia şi execuţia hărţii Moldovei*. Pe baza materialului adunat, el fixează mai multe localităţi, pe care le transcrie, uneori, într-o formă stîlcită. Formele de relief sînt reprezentate prin haşuri umbrite în partea de răsărit, iar limitele dintre acestea prin linii punctate.

Într-o epigramă, scrisă pentru Ioan Alexandru Brassicanu, Reicherstorffer scrie: „Puţini cunoşteau Moldova cea Mare, dar acum Georg o făcu cunoscută cu laudă, prin geniul său. Se cădea să o fi cunoscut mai bine cei ce dorm apăsaţi de vin şi de somn, şi care cred că turcii ar fi numai nişte vise deşerte. Pe cînd noi pierdem timpul, păgînul înghite şi regi, înghite şi popoare".

Descrierea Transilvaniei cuprinde un bogat material istoric, arheologic şi geografic, cu multe incursiuni în antichitate. Interesante sînt informaţiile despre oraşele: Oradea aşezată îndată după intrarea în Transilvania, lîngă care este satul numit Negreni, pe care îl locuiesc românii şi care este înconjurat de pretutindeni de munţi şi de povîrnişuri, Cluj (p.7) oraş destul de mare, de bogat şi de felurite mărfuri, Sibiu (p. 8) ce îşi ia numele de la rîul Cibin şi se mai numeşte şi Hermanstadt, Bistriţa, Mediaş, despre scaunele săseşti, despre capitlurile parohiale principale care împreună constituiau „Universitas" (Obştea saşilor).

Deosebit de geografică este descrierea făcută oraşului Braşov (p.10) şi a împrejurimilor: „Iar partea aceasta a Bîrsei este cu mult mai frumoasă şi e în

[38] În traducerea autorului.

www.dacoromanica.ro

aşa fel împărţită prin aşezarea locului, încît poate fi socotită aproape ca o altă Transilvanie; căci este închisă de pretutindeni de munţi; e despărţită de secui printr-un rîu numit de Ptolemeu Alutato (Olt). Pe dinăuntru este toată nespus de îngrijită, ai spune hotărît văzînd-o că este o grădină (...). Partea din acest loc pînă chiar prin strîmtorile munţilor o ocupă valahii ... Mîndră şi bogată regiune(...) şi să nu bănuiască cineva că în toată Europa mai este o provincie egală prin bogăţie şi frumuseţe cu această provincie", mai scrie Reichersdorffer despre Transilvania — „cea numită aşa pentru că este aşezată dincolo de păduri".

* * *

Francesco Berlinghieri, în a sa *Geographia*, scrisă în 1478, are un capitol *Sito di Dacia* şi o hartă al cărei titlu este *Tabula nona d'Europa* cuprinzînd teritoriul Daciei.

Vorbind despre daci îi numeşte, cîteodată, şi *davi*. El mai arată că la Dunăre asaltul Turciei a fost oprit de poporul valah *(popol valaccho)*.

În hartă, Dacia este mărginită de munţii: Scardo, Orbelo şi Emo. La nord de Dunăre apar denumirile: Usceno, Bormano, Ruccenia, Triphulo, Carsidava, Albocesii, Biephigi, Anarti, Saldensi, Potulatensi, Burdavnsi, Predavesi, Teurisci, Ratacesi, Rabon fl., Ciaginsi, Sensi, Cotensi, Caucoensi, Cistoboci, Britolage, (P) Evicini, Troglodite, Obulesi.

Autorul foloseşte culoarea ca semn convenţional: galben pentru munte, albastru pentru ape. În general, datele lui Berlinghieri privind coordonatele geografice le repetă pe cele ale lui Plolemeu.

Sebastian Münster (1489—1552) s-a născut la Ingelheim-Hesse şi a fost unul dintre marii umanişti ai Germaniei. A îmbrăţişat cu ardoare reforma lui Luther şi a fost profesor de teologie, ebraică, matematică şi geografie la Heidelberg şi Basel. A scris, editat şi tradus multe lucrări, dintre care numeroase cu conţinut geografic şi cartografic (pentru care este supranumit şi Strabon al Europei), care s-au publicat în numeroase ediţii şi în diferite limbi.

Opera sa geografică se bazează pe cele mai cunoscute lucrări istorice şi geografice ale umanismului european şi a fost întregită şi cu materialul informativ cules prin corespondenţa ce a purtat-o cu diferiţi oameni învăţaţi ai timpului.

Preocupările sale geografice şi cartografice încep încă din anii 1515—1518 cînd a lucrat 44 de hărţi ce s-au păstrat în manuscris. A construit şi instrumente cartografice.

Ptolemeu, Mela, Solinus, geografi de seamă ai antichităţii, au fost republicaţi şi conţinutul operelor lor modernizat.

Din vasta sa operă vom alege două lucrări asupra cărora ne vom opri: *Geografia universală* şi *Cosmografia,* lucrări care nu excelează prin originalitate.

Titlul primei lucrări care ţine loc şi de prefaţă este în traducere românească: *Geografia universală, veche şi nouă, cuprinzînd opt cărţi de expunere a lui Claudiu Ptolemeu din Alexandria. Prima dintre acestea a fost redată în noua traducere a lui Pirckheimer şi prin adăugirea unui mic comentariu mai clar decît a fost pînă acum. Celelalte, fiind comparate cu originalul grecesc şi cu alte exemplare vechi, au fost îndreptate în foarte multe locuri. Pe deasupra s-au mai adăugat Scholia, în care se arată numele dispărute ale oraşelor, munţilor şi fluviilor aşa cum sînt astăzi. Urmează hărţile lui Ptolemeu, operă a lui Sebastian Münster, executate într-un nou fel. Acestora li s-au mai adăugat hărţi noi, care arată în cuvinte şi desene faţa actuală a pămîntului, dintre care unele n-au fost adăugite pînă acum lui Ptolemeu.*

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, s-a adăugat un rezumat al expunerii geografice în care se expun diferite feluri de trai şi obiceiuri ale neamurilor şi ţinuturilor. Toată lucrarea a fost prevăzută cu un index al popoarelor demne de amintire, al oraşelor, fluviilor, munţilor, ţărilor, lacurilor ş.a.[39].

Cartea a III-a, capitolul VIII, cuprinde „Aşezarea Daciei" şi „Harta nouă a Europei" *(Daciae Situs; Tabula nova Europae)* (p.44, col. II).

Reproducînd textul geografiei Daciei al lui Ptolemeu, Münster modernizează conţinutul, spunînd: „Dacia de odinioară, astăzi e împărţită în diferite provincii"; despre *Vualachia* arată că „s-a numit mai întîi Flaccia, după conducătorul roman Flaccus care a locuit acel ţinut, apoi cu scurgerea vremii Flaccia a degenerat în Falachia, cuvînt pe care germanii l-au schimbat în Vualachia" (p.179, col. I).

A doua lucrare are titlul: *Cosmographiae universalis*, în şase cărţi, în care sînt descrise „după povestirea scriitorilor de mai bună credinţă, aşezările tuturor părţilor pămîntului locuit şi proprietăţile lor particulare şi formele topografice ale regiunilor, felurile de a fi ale pămîntului, prin care se face că dă lucruri atît de diferite şi variate ca specie şi însufleţite şi neînsufleţite; natura şi desenele animalelor călătoare; chipurile şi descrierile cetăţilor mai însemnate; începuturile, înfloririle şi schimbările domnilor; obiceiurile, legile, religia, faptele mari, schimbările tuturor neamurilor; de asemenea genealogia regilor şi principilor[40]".

În prezentarea materialului, *Cosmografia* se deosebeşte mult de textul *Geografiei*, în care descrie, pe larg, Valachia (p. 917) şi Transilvania (p. 918).

Münster face multe adăugiri şi modificări, în dorinţa de a cuprinde întreg materialul adunat de la învăţaţii timpului care şi-au dat concursul la realizarea acestei enciclopedii. El spune că Valachia este „acea parte a Traciei care odinioară se numea Getica, unde Darius, fiul lui Histaspe era gata să piară"; renunţă la ipoteza că schimbarea numelui din Flaccia în Valachia s-a făcut de germani şi arată că originea locuitorilor este romană, dar că întrebuinţează o limbă care totuşi din toate punctele de vedere, abia poate fi înţeleasă de „homo romanus".

Münster nu desparte pe vlahii din Muntenia de vlahii din Transilvania „din acel ţinut ce l-au ocupat odinioară dacii, după care s-a numit mult timp Dacia, şi pe care, spune el acum o stăpînesc teutonii, saşii, secuii şi valahii"[41].

În capitolul *Despre administrarea Transilvaniei*, Münster arată că această regiune au condus-o înainte regii Ungariei prin delegaţi ai provinciei, numiţi „voievozi", aleşi de către secui, români şi germani. Dintre voievozi, Matei Corvin a ajuns pînă la demnitatea de rege (p. 918).

Remarcă „strategia naturală" a Transilvaniei, o regiune înconjurată de munţi mai înalţi, ca o cetate apărată cu întărituri, un ţinut puternic, neînvins în război.

Este, de asemenea, interesant modul în care autorul prezintă localităţile din vechea Dacie. Găsim menţiuni despre Suceava, capitala Moldovei, despre Tîrgovişte, capitala Munteniei, şi despre Cibin (Sibiu), capitala Transilvaniei.

---

[39] SEBASTIAN MÜNSTER, *Geographia universalis Vetus et Nova* ... Basileae, apud HENRICUM PETRUM, *Mense Martio*, Anno 1542, 1 foaie copertă + 6 foi + 156 p. + 48 perechi de foi (avînd pe recto primei foi textul unui ţinut, iar pe verso primei foi şi pe recto celei de-a doua hartă) + pp. 157—195 (pe p. 195 la sfîrşitul textului: Basileae), Anno MDXLII (text: 22 × 13,6 cm; hărţile 24 × 27 cm).

[40] SEBASTIAN MÜNSTER, *Cosmographiae universalis Lib. VI*..., Basileae, 1550; 6 foi + 6 foi (însemnate cu steluţe *, * 2, * 3 cu lista autorilor consultaţi) + 14 perechi de foi (14 hărţi) + pp. 1—1163.

[41] M. POPESCU-SPINENI, *Geografi din secolele XV—XVI*, 1942, pp. 19—30.

www.dacoromanica.ro

Despre ultimul spune: „Sibiul, de o întindere egală cu a Vienei", este prezentat ca o localitate apărată, în care nu se poate intra deoarece are împrejur „pe o lungime de 1 000 de paşi, lacuri şi mocirle" (919).

Despre Moldova arată că este inespugnabilă prin vitejia locuitorilor ei.

Textul geografic mai cuprinde şi unele relaţii privitoare la istoria Valahiei, la rivalitatea dintre familiile Dăneştilor şi Drăculeştilor. Este un mare admirator al lui Vlad Ţepeş, pe care-l prezintă ca un om energic, viteaz. Se spune că întronase cinstea într-o asemenea măsură încît un foarte bogat negustor florentin, care venise în ţară, uitîndu-şi pungile cu bani în mijlocul drumului şi le-a găsit neatinse a doua zi, spre marea lui mirare.

Ioachim Vadianus (1484—1551), medic, filosof şi geograf, s-a născut la Saint-Gall şi şi-a făcut studiile la Viena.

După descoperirea tiparului multe dintre tratatele antice de geografie s-au tipărit în Italia. Printre cei care au înfăptuit acest lucru se află şi Ioachim Vadianus — cunoscut umanist elveţian al timpului său.

În anul 1518 el publică opera geografului antic Pomponius Mela, *De orbis situ libri tres...*, la care adaugă comentarii în care înfăţişează, prin comparaţii, situaţia din antichitate cu cea contemporană din timpul său.

Bun cunoscător al lucrărilor înaintaşilor săi, el însuşi adunînd un bogat material în urma călătoriilor ce le întreprinde, scrie în 1533 *Prescurtare cuprinzînd descrierea pe scurt a locurilor celor trei părţi ale pămîntului, ale Asiei, Africei şi Europei, cu un index al regiunilor, oraşelor, fluviilor*[42].

În capitolul „Sarmatia" Vadianus aminteşte de rîul Tibiscus spunînd că poporul îl numeşte Tisa şi că desparte pe sarmaţi de daci. „Dincolo de acesta locuiesc ţinuturi fertile, nedespărţite de locurile muntoase, transilvănenii (transsylvani) şi cei ce se numesc septemcastrens (...). Oraşele le sînt foarte întărite şi sînt conduse de un prefect numit de regele Ungariei sau voievod, sau căpitan, în graiul poporului".

În susţinerea originei românilor, el se bazează pe trecutul lor geto-dac şi daco-roman, pe limba şi pe numele lor dat de străini, afirmînd că „vechii daci se ridicau prin aşa de mare glorie în război, încît romanii le plăteau tribut anual. Dar Traian temîndu-se să nu li se mărească puterile şi bogăţiile prin această situaţie şi să nu-şi înalţe gîndurile mai sus, atacînd pe regele lor Decebal, l-a învins şi toată Dacia a transformat-o în provincie..." (p. 27). În continuare, arată cum romanii au clădit în Dacia oraşe şi au adus colonişti, ridicînd un pod de piatră peste Dunăre, „o operă atît de minunată". În continuare arată cum Aurelian a pierdut speranţa de a mai putea păstra toată Dacia şi a trecut „restul coloniei" în Moesia.

Spune că de vreme ce „astăzi e atîta schimbare în lucrurile muritorilor, o parte a Daciei o ţin ungurii, altă parte turcii ..." Pe valahii, a căror limbă păstrează încă urmele vechii limbi romane provinciale, arată că i-a văzut la regele Sigismund, unde veniseră ca delegaţi, primiţi cu onoruri şi trimişi înapoi cu daruri (p. 28).

În anul 1538 el a tipărit o altă lucrare cu titlul: *C. Iulius Solinus. Foarte bogat tezaur istoric...*[43], de faptele demne de amintit de pe tot pămîntul. Textul

[42] IOACHIMUM VADIANUM MEDICUM, *Epitome trium terrae partium Asiae, Africae et Europae...*, Tiguri, 1534, 20 foi + 273 p.

[43] IOACHIM VADIANUS, *C. Iulii Solini Polyhistor, rerum toto orbe ... memorabilium thesaurus locu pletissimus* ... Basileae, 1538, 10 foi necifrate + 149 p. + de la p. 230 urmează Mela.

www.dacoromanica.ro

lucrării este completat de o hartă intitulată *Typus Graeciae* ce reprezintă vechea Dacie, Marea Neagră, Peninsula Balcanică, Grecia și Asia Mică.

În capitolul *De Thracorum moribus institutis de Thraciae locis ac populis* se arată că „și Mysia inferioară se spune că e astăzi Transilvania, că poporul îi zice Zipferland și Valahia ...", că „geții se spune că parte sînt valahi, parte transilvăneni..., *getas aiunt partim esse valachos, partim Transilvanos sient*", că Valahia s-a numit „de la un oarecare conducător Flaccus, de unde ținutul s-a numit Flaccia și apoi, după o lungă scurgere de vreme, prin denaturarea cuvîntului, Valachia...", că „regiunea de lîngă Dunăre unde aceasta se varsă în mare se numește astăzi Muldavia" (p. 38).

După moartea lui Vadianus, *Ioan Camers*, „bărbat neîntrecut în tot felul de cunoștințe", publică în 1557 *Comentarii asupra eruditului C. Iulius Solinus și asupra faptelor măreție ale Romanilor a lui Lucius Florus*[44] ... *și cele trei cărți despre înfățișarea globului a lui Pomponius Mela* cu comentariile lui Ioachim Vadianus, filosof, doctor și poet ...

Din textul lui Vadianus reținem că deasupra Cataractelor (Porțile de Fier)[45] curge Dunărea, iar mai jos de acestea fluviul capătă numele de Istru „și se află în cea mai mare parte în munții dacilor". Mai spune că pe „acei vecini ai iazigilor și transilvănenilor îi numesc astăzi valahi, cu un cuvînt născocit de boemi și sarmați, căci Vlasi numesc pe italieni și e sigur că s-au așezat acolo după războaiele romanilor cu panonii și sarmații, deoarece nici astăzi limba acelora nu se deosebește mult de cea italiană ... " Și nu e de mirare — consideră el — că „pe supraviețuitorii poporului roman, pe coloniștii care păstrau resturile limbii lor, vecinii i-au numit valahi cum i-ar numi italieni".

Vadianus cunoaște teoria lui Enea Silvio Piccolomini, pe care nici nu o combate, dar nici nu o admite, și este autorul care face legătura dintre generalul Flaccus a lui Piccolomini și cel din versurile lui Ovidiu.

„Știu că Aeneas Silvius, în *Descrierea Europei*, gîndește altfel, însă dacă gîndește bine să judece cititorul nepărtinitor, căci autoritatea istoricilor dovedește că acest cuvînt e nu numai de origine străină, dar și foarte recent". Și încheie cu citatul din cartea IV, Pontice ale lui Ovidius

„De curînd a fost stăpîn pe aceste locuri
După obiceiul grecesc Flaccus
Și sub acel conducător ținutul sălbatic
Al Istrului a fost apărat
Acesta a ținut neamurile moesienilor"

trăgînd concluzia că Flaccus „a stăpînit pe moesieni, nu pe daci, mai ales pe cei de dincolo de Dunăre — *Mysos enin tenuisse, non Dacos praesertim transdanubianos indicat*".

Jacques Signot, geograf francez, a scris *La division du Monde* care, adnotată mereu, s-a tipărit în mai multe ediții[46].

El susține o teorie nouă. În capitolul „De Dace" afirmă că Dacia altădată se numea Danemarca: „*Dace ou Dacie aultrement Danemarche fut anciennement*

[44] IOAN CAMERS, *Comentaria in C. Iulii Solini ... cum comentariis Ioachimi Vadiani philosophi, medici et poetae .....*, Basileae per Henrichum Petri, 1557, 927 p.

[45] *Comentarii asupra cărții întîi și a doua ale lui Pomponius Mela* (pp. 1, 93, 96).

[46] JACQUES SIGNOT, *La division du Monde contenant la Déclaration des provinces, régions d'Asie, Europe et Aphrique*, Paris, 1539, 1540, 1544, 1558 și Lyon 1555, 1560—160 f.; se găsește și la Bibl. Nat. Paris G. 9136; G. 9137; G. 9409; la St. Geneviève G 8° 38 (rés), Inv. 1616; la British Museum 8755 a III (3).

www.dacoromanica.ro

d'Europe ou habiterent les Danois, dont elle est ainsi nommée au nom de'eulx qui furent gens fiers orgueilleux, prompts, hardis en guerres. Celle region est divisée de Germanie du fleuve Ister, est assez près de Hongrie le peuple se dict maintenant Valache ou transmontain".

Cînd ajunge să vorbească de împărţirea Europei, în state, în vechime şi în timpul său el spune că: *„Alanie procède depuis les marestz méothides uisques en Dace. Ceste regione est grande, large, d'elle vindrent les Vandes, les Allains gens cruelz, inhumains, qui fierent plusieurs maulx au mond"* (f. XV).

André Thévet (1502—1590) s-a născut la Angoulême în Franţa şi a studiat teologia intrînd în ordinul călugărilor franciscani. A călătorit prin multe ţări din Europa, şi a ajuns chiar şi în America de Sud (Brazilia).

Vădind preocupări geografice, el a realizat multe opere[47], dintre care interes pentru noi prezintă lucrarea *La Cosmographie Universelle.*

În capitolul *De la Valachie, Transsylvanie, Bulgarie et Servie*[48] Thévet vorbeşte despre originea geto-dacă a poporului român şi despre migraţia goţilor, care, după cum este cunoscut, s-au aşezat în vestul Daciei rămînînd alături de dacii romanizaţi şi sfîrşind prin a fi asimilaţi de autohtonii pămîntului nostru. „Îmi va fi destul să ştiu, spune autorul, că ea (Valahia) face parte din Dacia, ca şi celelalte numite mai sus. Dar originea poporului acestei ţări în întregime, aşa cum susţin cei mai mulţi, vine de la geţi, numiţi astfel de romani, pe care noi de atunci i-am numit goţi, care plecînd din Scandinavia, acea mare peninsulă descrisă de mine, sub conducerea unui rege al lor, numit Berich, se opriră în această ţară şi se înmulţiră aci în aşa măsură încît se vede încă amintirea lor. Dar cei care cunosc binişor chestiunea, nu înlătură prima mea părere privind primul izvor; dar despre cei care acum se numesc valahi, ei susţin că din timpul împăratului Gratian, cam în anul mîntuirii 380, acest ţinut fu locuit de romani şi goţi — alungînd pe primii. Căci mai înainte ea fusese subjugată şi transformată în provincie de împăratul Traian, ceea ce se dovedeşte prin limba lor, care se împărtăşeşte într-un fel oarecare din cea romană şi din vechiul lor jargon; iată că ei folosesc slavona, cum fac de asemenea toate neamurile vecine lor". Neavînd o contribuţie nouă în privinţa originii românilor, Thévet se mulţumeşte să reproducă lucrări mai vechi arhicunoscute; el se întreabă: *„D'où vient le nom de Valachie?"* şi răspunde: „Dar vă spun de unde au luat aceşti oameni numele de valahi şi provincia lor de Valahia, n-am să vă dau vreun motiv, decît acela pe care îmi pare că l-am citit într-o istorie scrisă la iuţeală, că ei au acest nume de la un şef al lor, numit Val Flacce, care numi ţara Val Flaccia şi că apoi numele denaturîndu-se, ea se numi Valaccia şi în sfîrşit Valahia — din care las pe fiecare să creadă ce-o vrea; atît numai, că nu e istorie veche care să amintească de acest cuvînt de valah în afară de Analele Ungariei din timpul regelui ungur Carol, ieşit din neamul Sf. Ludovic, rege al Franţei, care domni în Ungaria în anul 1330, care se zice că a avut război cu Basarab, duce sau voievod al valahilor. Cît despre Moldova, care e în Valahia, ea are acest nume de la un fluviu, tot aşa cum ţara Bosnia e numită astfel de la un rîu ..."(f. 896 a).

[47] ANDRÉ THÉVET, *Cosmographie de Levant*, Lyon, 1554, 1556; Anvers, 1556; *La Cosmographie Universelle*, II, Paris chez Pierro L'Huilier, 1575 şi Paris chez Guillaume Chaudiere, Tome econde, 1575 (Europa ff. 469—1025).

[48] Chap. V, Livre XX, f. 894 b — 898 b. Ed. folosită: exemplarul din Paris, Bibl. St^e Geneviève, fol. G 24 (rés), Inv. 45—46.

www.dacoromanica.ro

Pentru Valahia mai dă informaţia că „aproape de Bodon (Vidin) fu odinioară podul pe care împăratul Traian îl zidi peste Dunăre ducîndu-se contra valahilor şi a transilvănenilor. Şi locul unde a fost acest pod se numeşte acum Severin, lîngă care se văd încă şi acum multe antichităţi, printre altele statui, medalii şi idoli pe care ţăranii le găsesc scormonind pămîntul ..." (f. 897 a).

Anton Verancsics (1504—1573), erudit de seamă, s-a născut la Sebenico (azi Sibenik, în Dalmaţia) şi şi-a făcut studiile la Viena şi Cracovia. Numit prepozit al capitlului Transilvaniei, a trăit multă vreme la Alba Iulia, ajungînd cardinal şi viceregе sub urmaşul lui Ferdinand I. Anton Verancsics cunoscînd Ţările române le-a descris pe baza observaţiilor sale proprii, bazîndu-se mai puţin pe lucrările umaniştilor străini. Lucrarea sa, intitulată *Expeditionis Solymanni in Moldaviam et Transilvaniam libri III*, cuprinde: *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae liber tertius*[49] (1538), care a fost tradusă în limba română şi publicată. *Descrierea Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti*[50] este o încercare de prezentare geografică şi istorică a bazinului Dunării de Jos. Dacă Moldova şi Ţara Românească nu le-a cunoscut direct, prezentarea Transilvaniei este făcută pe baza unor cercetări la faţa locului: „multe am ajuns să cunosc cu ochii mei, ca unul ce am stat multă vreme în Transilvania, <dar> cele mai multe m-am străduit să le cunosc după tradiţie şi povestirea localnicilor" (120).

Văzînd pericolul turcesc care, fără mare luptă, ameninţa să-şi întindă şi mai departe stăpînirea, mai adînc spre Germania, autorul arată rolul ce îi revine Transilvaniei în lupta cu turcii: „Aceasta, zice el, aşa precum este întărită pe dinăuntru de felurite obstacole ba ale munţilor, ba ale apelor şi drumurilor şi e păzită în afară în toate părţile de munţii cei mai înalţi şi mai abrupţi, cum dacă ar fi înconjurată de zidurile cele mai puternice, ⟨tot astfel⟩ îndrăznesc să spun că ar putea singură şi prin ea însăşi să îndestuleze cu grîne în cea mai mare parte puterea turcească şi să o întreţină cu ajutoare băneşti, atît de mănoasă este în bucate, îmbelşugată în vii, bogată în vite şi plină de tot felul de minereuri de metale şi de sare" (p. 123).

Analizînd critic izvoarele, el consideră că unii istorici confundă numele geţilor cu al goţilor, şi de asemenea ale danilor cu al dacilor; arată unde trăiau dacii şi geţii, iar în legătură cu populaţia recentă afirmă: „Iar davii, apoi dacii, azi se numesc transilvăneni şi munteni, dintre care aceştia ajung la miazăzi pînă la Istru, iar aceia se îndreaptă către apus spre Ungaria şi se întind pînă la Tibiscum[51], care era odinioară marginea întărită a Daciei".

Mai adaugă: „Dar în veacul nostru, li s-a dat acelora alt nume, căci aproape toţi apusenii numesc pe moldoveni *dani* şi pe munteni *draguli*, măcar că nici românii înşişi nu folosesc ⟨acest nume⟩, căci ei îşi zic români" (p. 126). Consideră că turcii au dat numele de draguli de la principele Dragula (adică Vlad Ţepeş; părere greşită ce trebuie căutată la Piccolomini). La fel s-a întîmplat cu moldovenii, care au primit numele de bogdani după voievodul Bogdan (p. 126).

---

[49] ANTON VERANCSICS, *Liber de rebus hungaricis anni 1536*, în „Monumenta Hungariae Historica, Scriptores", II, pp. 119—151; vezi „Tezauru de monumente istorice pentru România", III, pp. 176—182 (reproduse de Al. Papiu-Ilarian).

[50] Cf. *Călători străini* ..., I, pp. 397—421; vezi observaţii critice, pp. 422—423.

[51] Prin Tibiscum, Renaşterea înţelegea Tisa.

www.dacoromanica.ro

„Transilvania, Ţara Românească şi Moldova se deosebesc numai prin întreită împărţire, dar locuitorii acestora se numesc români" (p. 127). (...) Poporul care locuieşte aceste pămînturi în vremea noastră este acel al valahilor, care îşi trag originea de la romani, deşi cu un nume mult schimbat. Despre acest lucru, întrucît mulţi bîjbîie şi autorii se pronunţă în diferite feluri, îmi voi spune puţin mai pe larg şi părerea mea în această privinţă" (p. 131).

Combate multe teorii ale predecesorilor săi care susţin că numele locuitorilor vine de la bărbatul roman Flaccus, conducător al unei colonii romane, arătînd originea slavă a denumirii de „valah" care înseamnă şi italian (p. 131, 133). „Valahii îşi trag originea de la romani...". „Lăsînd de o parte nenumăratele cuvinte pe care valahii le au întocmai şi cu acelaşi înţeles ca în limba latină şi în dialectele italienilor, cînd întreabă ei pe cineva dacă ştie să vorbească pe limba valahă spun: «Oare ştii românește?» *(scisne ... Romane?)* sau dacă este valah îl întreabă: «dacă este român» *(num Romanus sit)*". Mai departe, afirmă că „ei mai rostesc şi multe cuvinte pe ungureşte şi pe limba slavă, dar aceasta din cauza diverselor schimbări ale ţării lor şi a vecinătăţii pe care au ici cu rutenii şi polonii, şi colo cu bulgarii, rascienii şi sirmienii" (sîrbi) (p.135). Mai arată că „italienii din Dalmaţia sînt numiţi vlahi sau vlasi şi despre ei se crede că sînt cu mult cei mai vechi şi decît romanii şi decît ungurii (...), iar cînd ungurii au urmat în stăpînire, ei au adoptat de la iliri numele de vlazi sau vlahi ... iar mai tîrziu i-au numit valahi" (p. 136).

Vorbeşte şi despre conducătorii valahilor care se numesc voievozi, „ceea ce înseamnă conducători de oaste de la *voy* sau *voyniza*, care în limba ilirică (slavă) înseamnă oaste, şi *vody* care înseamnă a conduce" (p. 137).

Sînt numeroase relatările de ordin geografic în opera lui Verancsics. Din capitolul *Despre pregătirile regelui Ioan contra sultanului ce năvălea în Transilvania* redăm descrierea unei văi: „este aleasă valea Oituzului, numită astfel de la torentul foarte repede care curge prin ea, plină de primejdii pentru cei ce trec pe ea şi aşezată chiar la întîlnirea Transilvaniei şi a Moldovei ... vale povîrnită şi greu de urcat (...) de amîndouă părţile se ridică maluri foarte înalte, abrupte şi îmbrăcate cu păduri foarte dese şi foarte mari, iar înaintea defileului se întinde o cîmpie deschisă şi încăpătoare ... " (p. 108).

Peeter Heyns, din Ţările de Jos, a scris *Oglinda lumii, redată mai întîi în ritm brabant şi acum transformată în proză franceză, folositoare şi potrivită în biblioteca tuturor studenţilor silitori, revăzută, îndreptată şi mărită cu mai multe hărţi frumoase*[52].

În capitolul *Transsylvanie ou les Sept-bourgs* spune că „această ţară îşi are numele de la cele «Şapte tîrguri» pe care saxonii le-au clădit aci. E înconjurată de munţi foarte înalţi şi păduroşi, ca un oraş cu ziduri *(qu'une ville des murailles)*, aşa că e greu să poţi intra aci sau ieşi, decît prin unele trecători, pe unde rîurile ies, cum e rîul numit Alt (Olt), pe care e aşezată fortăreaţa numită Rothurn (Turnul Roşu), pentru a păzi această trecere; de asemenea pe rîul numit Marisch se află castelul numit Bros (Orăştie)". Prezintă apoi oraşele Sibiu şi Braşov, la ultimul arătînd că „intrarea şi ieşirea din acest ţinut

[52] P. HEYNS, *Le miroir du monde ...*, Anvers, 1579; Anvers, 1583. Folosim ediţia din 1583 aflată în Bibl. Nat. Paris, G. 3107. Lucrarea s-a mai publicat în anul 1587. În 1598, ZACHARIAS HENYS a adăugit-o şi a publicat-o la Amsterdam, Bibl. Nat. Paris, G. 3108 şi Ge FF 616-şi apoi în 1615 la Arnhem — Bibl. Nat. Paris, G. 3110.

www.dacoromanica.ro

sînt păzite de castelul Turts-fest[53] ..., că aci se face schimb de mărfuri cu grecii, iar la două zile de aci e oraşul Tervis (Tîrgovişte), în Ţara Walachii, un bun oraş comercial" (f. 66 b). Lucrarea are şi două hărţi şi anume *Ungariae descriptio Wolfgango Lasio* (750×105) şi *Transsylvania* (750×105) (f. 66 a şi 67 a).

Martin Cromer (1512—1589), umanist de seamă al Poloniei, este autorul unei istorii naţionale *Despre originea şi faptele polonilor*[54] în care se opreşte şi asupra trecutului românilor, afirmînd romanitatea din faza Daciei romane şi care s-a păstrat, cu toate că s-au ivit mai multe ţări române, prin unitatea valahilor. Stăruind asupra vicisitudinilor istorice prin care a trecut Dacia (care pe vremea lui Cromer corespunde ansamblului celor trei provincii româneşti) în timpul primelor migraţii, istoricul polonez arată că aici s-a născut un popor cu o limbă proprie care-i trădează originea romană. O atenţie deosebită acordă etimologiei *Valachus-Flaccus*, exprimîndu-şi îndoiala cu privire la Flaccus, şi conchide că în limba polonilor şi slavilor nu numai acest popor, ci chiar toţi din neamul italic se numesc *valasii* şi *vullosi*, ceea ce este un indiciu în plus că acest popor este de origine italică[55].

Gerhard Mercator (Kremer) (1512—1594), geograf şi mare cartograf, s-a născut la Rupelmonde, în Flandra şi a murit la Duisburg.

A făcut studii de filosofie şi de matematici, preocupîndu-se în acelaşi timp de gravură şi construirea instrumentelor astronomice. S-a dedicat geografiei alcătuind hărţi după coordonatele geografice şi globuri terestre, încununînd activitatea tuturor geografilor evului mediu şi sugerînd pentru viitor metode noi de lucru[56]. Mercator a introdus harta cu scara crescîndă spre poli, în proiecţie şi desfăşurată cilindric, care poartă numele de „proiecţia Mercator" utilizată şi azi în întocmirea hărţilor.

Vasta sa activitate a început cu adnotarea şi publicarea *Tabulae geographicae ad mentem Ptolemaei*[57], care s-a tipărit în mai multe ediţii. Urmează elaborarea vestitului *Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura* sau *Atlas Minor*, care a apărut în zeci de ediţii în limbile latină, franceză, olandeză, germană, engleză şi o ediţie chiar în limba turcă. În toate acestea găsim hărţi şi descrieri despre ţările noastre. Pentru exemplificare utilizăm în prezenta lucrare *Atlas Minor*, editat de I. Hondius, la Amsterdam, în anul 1607[58], în care găsim o *hartă a Transilvaniei* şi o *hartă a Valachiei*.

În capitolul *Transilvania Siebenbürgen* găsim cu adevărat o completă descriere geografică. La paragraful „regiunea şi numele", el spune că „Transilvania e partea mediteraneană a vechii Dacii, pe care romanii au numit-o Ripensis; acum îşi are numirea de la împrejmuirea cu munţi şi păduri; Pădurea

---

[53] Turts-fest este Cetatea Turcu — Bran.

[54] CROMER, *De origine et rebus gestis Polonorum libri* XXX, Basileae, 1555, p. 312—313.

[55] Pentru latinitatea limbii române vezi AL. ROSETTI, Istoria limbii române I. Limba latină, Buc., 1968, pp. 77—199.

[56] S. MEHEDINŢI, *Terra*, 1930, pp. 333, 334, 336, 688; M. POPESCU-SPINENI, *Geograful Mercator şi Ţările Româneşti*, în „Anuarul festiv al Soc. studenţilor în geografie", Bucureşti, 1938.

[57] Coloniae, 1578, 1584, 1605.

[58] *Atlas Minor*, GERARDI MERCATORIS À I. HONDIO, Amsterdam, 1607, 4 foi + foi A—Z (cîte patru de fiecare literă) + foi Aa—Zz (cîte patru foi de fiecare literă) + foi Aaa—Zzz (cîte 4 foi de fiecare literă) + foi Aaaa, Nnnn, Bibl. Nat. Paris, G. 3104.

www.dacoromanica.ro

Hercinica, Munţii Carpaţi. Popular se numeşte şi Siebenbürgen (Cele şapte tîrguri — *Septem Castrensis*) prin schimbarea numelui de la cuvîntul nemţesc, şi în ungureşte Erdeli".

Vorbind de „aşezare şi bogăţiile solului", Mercator o învecinează „între Pannonia spre vest, Valahia spre sud, Moldova spre răsărit".

. . . . . .

„Transilvania e cea mai productivă în tot felul de bogăţii şi abundenţa grîului e mare în toată această regiune. În afară de experienţa zilnică, dovedeşte acest lucru moneda lui Traian, pe care e înfăţişată Ceres stînd în picioare ţinînd în mîna dreaptă cornul Amaltheei, iar în stînga tăbliţa cu această inscripţie: Abundenţa Daciei *(Abundantia Daciae)*. Produce vin neîntrecut la Alba Iulia, Deva". În paragraful *Varietatea animalelor* arată: „în afară de o mare mulţime de boi, încît chiar cei mai mari se vînd cu cîte un florin, ce să mai spun despre caii de rasă şi neîntrecuţi pe care-i creşte, care au din firea lor un galop sprinten, prin mişcarea regulat alternantă a picioarelor. Ce să mai amintesc diferitele neamuri de păsări; vulturi, şoimi, potîrnichi, păuni de pădure .... Şi ca să trec de la păsări la fiare sălbatice, această regiune are dumbrăvi însemnate şi păduri mari în care se află: zimbri, cerbi, rîşi, urşi, căprioare, iepuri albi: *(Uri, Bubali, Alces cervi immanes magnitudinis, Lynces, Martes, Mures Pontici, Ursi, Damae et Lepores albi)*".

După ce face unele referiri cu conţinut istoric „căci Traian împăratul, învingînd pe regele dacilor Decebal a transformat-o prima dată în provincie şi oraşul Sarmizegetusa l-a numit după numele său Ulpia Traiana" şi sînt arătate populaţiile care s-au perindat prin aceste locuri, Mercator dă o descriere a oraşelor. Iată ce spune despre Sibiu care era capitală: „Aşezat în cîmpie, nu e împiedicat aproape de nici un munte ca să nu se descopere într-o admirabilă întindere. Nu e cu mult mai mic decît Viena Austriei, dar prin dibăcia oamenilor şi prin poziţia naturală este cu mult mai întărit, căci din cauza multor piscine şi bălţi pătrunderea armatei prezintă obstacole".

În capitolul *Valahia* găsim referiri la originea romană a românilor, în care se constată însă că Mercator a copiat, în linii mari, teoria lui Piccolomini referitoare la derivarea etnicului Valachus din numele generalului Flaccus.

„*Valahia (de unde s-a numit regiunea aşa)* îşi are numele de la Flacci, un neam de cetăţeni romani. Căci romanii învingînd şi supunînd pe geţi, prin aducerea unui oarecare Flaccus au adus acolo o colonie, de unde s-a numit mai întîi Flaccia, apoi prin schimbarea cuvîntului, Valahia. Originea numelui de Transalpina a ieşit din acest fapt, căci e împărţită şi mărginită de munţi neîntrerupţi şi aceştia foarte înalţi înspre Ungaria şi cea mai mare parte dinspre Transilvania, intervenind ici şi colo păduri dese şi frumoase".

Descriind aşezarea geografică arată că ... „la răsărit are un lac cu peşte pe care îl face rîul Hierasus, numit de locuitori Prut[59], la sud se înclină pe ţărmul Dunării şi la fel la vest, atingînd hotarele Transilvaniei la oraşul Severin, unde se văd 34 de stîlpi admirabili ai podului lui Traian. Spre nord se mărgineşte cu Hoina (Cerna?), un fluviu neînsemnat şi hotarele mergînd în linie dreaptă pe uscat pînă la Istru...".

Sînt descrise bogăţiile solului, varietatea animalelor şi oraşele, spunînd că nimic nu-i lipseşte din ceea ce ar putea să pară necesar pentru trebuinţele

[59] Hierasus nu era Prutul, ci Siretul. Eroarea, perpetuată uneori pînă azi, se datoreşte lui Ptolemeu care, omiţînd Prutul *(Pyretus)*, dă Siretului *(Hierasus, Tiarantos, Seretus)* o linie asemănătoare ca localizare cu a Prutului.

www.dacoromanica.ro

omului; nu-i lipsesc nici vinurile, nici animalele de diferite specii — între care menționează caii „asturcones".

Arată că lîngă orașul Trescortum (Tîrgșor) se scoate un fel de smoală *(bitumina species)* din care se fac lumînări foarte bune, ca din ceară, și încheie observînd că în afară de populația din oraș, restul populației acestei regiuni locuiește în sate și la moșii (fol. Yyyiij) (verso).

Ținînd seama de numărul mare de ediții și apreciind metoda de înfățișare a faptelor geografice, considerăm ca valoroase contribuțiile lui Mercator la răspîndirea știrilor despre pămîntul și populația din țara noastră.

Iacobo Gastaldo (Castaldi) s-a născut la începutul secolului al XVI-lea în Italia, la Villafranca. Este cunoscut ca unul dintre cei mai mari cartografi din Veneția. De la el au rămas 109 hărți*.

În patru dintre aceste hărți este cuprins și spațiul ponto-carpatic-dunărean și regiunile înconjurătoare:

Descriptio Ungariae, Wallachiae, Moldaviae, Podoliae et circumiacentium regionum (1546), *Tabula Poloniae, Ungariae, Boemiae, Germaniae, Rusiae, Lithuae* (1548); *Il dissegno particolare delle Regioni che sono da Constantinopoli, à Venetia, da Venetia a Viena et da Viena a Constantinopoli cō di molti altri paesi liquali sono fuori di questi viaggi cioè parte de Ongaria, Transilvania, Valachia...* (1559); *Romaniae quae olim Thracia dicta, vicinarumque regionum, uti Bulgariae, Walachiae* (1584).

Wolfgang Lazius (cca 1514—1566) s-a născut la Viena și a fost profesor de medicină la Viena și Buda. Preocupările sale geografice, cartografice și istorice îl situează între marii oameni de știință ai secolului al XVI-lea. A elaborat 25 de hărți[60], în care bazinul Dunării este redat în șase hărți, cunoscute sub numele generic de *Hungariae Chorographiam* ... sau *Hungariae descriptio*, ce cuprind și teritoriul țării noastre pe care, dealtfel, îl desparte de Ungaria printr-un hotar. Astfel sînt menționate „Transilvania — Herdel, *olim Dacia mediterr;* Siculi, Transalpina Hung Havasalfevlde, *olim Dacia Alpestris*, Muldaviae Pars, Walachiae Pars, fără delimitări teritoriale între ele.

La Basel în anul 1551 Lazius a publicat una dintre cele mai de seamă opere ale timpului *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecimi* (ediția a doua publicată după moartea autorului în 1598 la Frankfurt pe Main, este completată cu știrile din manuscrisele autorului)[61] în care Dacia și vestigiile romane din Dacia ocupau un loc central. Lazius este primul umanist „care arată legătura dintre denumirea din graiul săsesc și denumirea românilor dată de ei înșiși: *Ab illo vero munimento* (Turnu Roșu) *duorum pene mieliarorum spacio vsque ad Cibinium, campi sunt cis Alutam quos Blechischfeld incolae nominant: vt non absurda coniectura sit, Palodam Ptolemaei his finibus sitam fuisse: siquidem et vltra Alutum pagi Walachici plures sunt, quos similiter Saxones a vetusto nimirum veteris municipii Romani nomine, Blechischdorffer appellant*"[62].

---

* Vezi LEO BAGROW, *A Ortelii Catalogus Cartographicorum*, I, Gotha, 1928, pp. 74—96.

[60] IBIDEM, I, pp. 127—133; M. POPESCU-SPINENI, *Rumänien in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts*, Jena, 1936; IDEM, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, p. 129.

[61] Francofurte ad Moenum, apud haeredes A. Wecheli, 1598.

[62] După A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 94, nota 79.

www.dacoromanica.ro

Giovan Andrea Gromo (1518—1567?) s-a născut în Bergamo, în Italia. A slujit, fiind căpitan, pe la diferiţi principi din Europa, între care şi la curtea lui Ioan Sigismund Zápolya (1564—1565), principele Transilvaniei.

Gromo a alcătuit o descriere geografică a Transilvaniei, în anul 1564, care a fost adresată scaunului papal şi în care, povestind domnia lui Ioan Zápolya, face ample incursiuni în trecutul daco-roman al locuitorilor din Ardeal a căror limbă se deosebeşte de a ungurilor, şi care „sînt descendenţi din colonia romană". A folosit materialul existent, în special al lui Reicherstorffer, şi a cercetat direct unele locuri. Este posibil că în redactare a folosit şi material descriptiv, hărţi. Lucrarea sa, cu titlul: *Compendio di tutto il regno posseduto dal Re Giovanni Transilvano ed di tutte le cose notabili d'esso regno*, conţine totuşi erori geografice, ceea ce dovedeşte o insuficientă înţelegere a textelor folosite, iar datele istorice sînt schimbate faţă de realităţile istorice. „Cît despre aşezarea, mărimea şi particularităţile acestei ţări — Transilvania — eu spun că dinspre *Verso Sirocco* — [vîntul de sud], trecînd Dunărea la Orşova — oraş mare deschis al sultanului, dincolo de acest fluviu, la o depărtare de două mile de acest oraş, începe statul acestui rege, şi îndreptîndu-se spre apus printr-o trecătoare foarte îngustă şi greu de trecut se întinde prin *Valachia citeriore* (Banatul de Severin) de dincoace de Carpaţi pînă la trecătoarea întărită numită de unii Porţile de Fier şi de alţii Porţile de Marmoră ... de-aci se intră în Transilvania...". „... Se învecinează spre *Verso Greco* [vînt de nord-est] şi răsărit cu îmbelşugata *Vlachia ulteriore* ... ţară ce se întinde de la hotarele Moldovei spre *Verso Maestro* [vînd de nord-vest], căci se îndreaptă de la hotarele Transilvaniei spre *Verso Garbino* [vînt de sud-vest] pînă la Dunăre; de acolo, întorcîndu-se după cursul fluviului, merge pe mîna stîngă pînă la Marea Maggiore [Marea Neagră]".

Despre populaţia din Transilvania, Gromo spune că la oraşe sînt şi unguri „dar satele sînt toate locuite de valahi şi aceasta nu numai în Banat, ci chiar în Transilvania, îndeletnicirea românilor fiind să cultive pămîntul şi să crească cirezi" (de vite).

Se ocupă şi de aşezarea geografică a ţărilor învecinate, apoi de numele tuturor oraşelor, castelelor, rîurilor însemnate, de împărţirea, numărul şi diversele ocupaţiuni ale locuitorilor, şi originea fiecăreia dintre „naţiunile" din Transilvania.

După ce enumeră pe unguri şi pe saşi adaugă:

„A treia naţiune este a Valahilor care e răspîndită în toate părţile acestui stat ... Limba lor este alta şi deosebită de cea maghiară ... ei folosesc şi astăzi încă o limbă asemănătoare cu limba veche a romanilor, ...". (La terza natione è la Valaccha quale è sparsa per tutte le parti di quel Regno ... La lingua lor è aliena et uaria dall' Ungheria ... cosè ancora usano lingua assomigliante alla antica Romana)[63]".

Abraham Ortelius (1527—1598) s-a născut la Anvers şi a condus de tînăr întreprinderea cartografică rămasă moştenire de la tatăl său. Călătoreşte prin multe ţări din Europa şi stabileşte prietenii cu cartografii vremii. Colecţionează lucrări publicate şi în manuscris şi începe tipărirea unor mari atlase, reeditări îmbogăţite, traduceri şi adaptări din diverşi autori.

[63] Vezi A. VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 250—258; *Călători străini despre Ţările române*, 1970, II, p. 312—371; A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 112.

www.dacoromanica.ro

Numeroase sînt ediţiile din atlasul *Theatrum orbis terrarum* (în 58 de foi) şi din *Thesaurus Geographicus*, în care apar lucrările a numeroşi autori: în prima lucrare, publicată în 1570, sînt 87 de nume de colaboratori, iar a doua, din 1603[64], 183 de autori.

În aceste atlase găsim numeroase hărţi în care este prezentat bazinul Dunării de Jos, în general, sau hărţi pe ţări (*Transsylvaniam* a lui Ioannes Sambucus, 1566; Lazius, *Hungariae Tabula*; Ioannes Honterius, *Tabulas Geographicas* ş.a.); la capitolul *Transsylvania-Dacia* se află textul şi harta Transilvaniei (295 × 420) ce cuprinde părţi însemnate din Ţara Românească şi Moldova şi sînt consemnate o serie de oraşe.

În textul de la atlasul *Theatrum orbis terrarum*, prelucrat personal de Ortelius, în capitolul referitor la Transilvania, el scrie despre bogăţia acestui ţinut: „Transilvania însăşi e foarte productivă în tot felul de avuţii, mai ales aur, argint şi alte metale; pe lîngă acestea în sare de munte. Creşte cai foarte apreciaţi; abundă în vin. Transilvania este înconjurată de cele două Valahii: Transalpina şi Moldova; prima fiind apropiată de Dunăre, cealaltă de Marea Neagră — ambele împreună cu Transilvania ocupă acum acea parte a Europei care era odinioară Dacia (f. 43 a, b)[65]. „*Transsylvaniam duae cingunt Walachiae, Transalpina et Moldavia, illa Danubio; haec Mari Euxino admota; utraque cum Transsylvania, eam Europae nunc occupant partem, quae olim Dacia erat*".

Pentru geografia Transilvaniei, Ortelius spune că a folosit lucrările scriitorilor „Stephanus Broderith, Ant. Bonfinius, Georgius Rithaymerus, Pius II (Piccolomini), Ioan Aventinus, Martin Cromer şi Sebastian Münster".

În *Thesaurus Geographicus*[66], în legătură cu Dacia, ne lasă următoarele informaţii: „Cuvîntul Pannodacia e des întrebuinţat la Laonicus Chalcondilas, care spune că aceasta se mai numeşte şi Ardeal (Ardelium). Moldova e numită de Laonicus şi Bogdania. Godreccius scrie că Valahia Transalpina e numită de turci Carabogdania Mică, fiindcă produce grîu negru. Chiar Laonicus aminteşte de Bogdania Neagră" (f. C_2 recto).

Ortelius a publicat şi *Însemnări geografice sinonime sau diferitele nume şi numiri, după tradiţiile autorilor, după distanţele dintre secole şi după dialectele şi migraţiunile popoarelor ... operă folositoare şi necesară atît pentru geografi, dar chiar pentru cei care se ocupă cu istoria şi poezia*[67].

În această lucrare, scrie: „Dacia — Δακία, după *Ptolemeu* e ţinut al Europei. Dacii, Davii numiţi în vechime, *Strabo* crede — şi la fel şi noi — că locuiau la Dunăre, spre izvoarele ei. *Eustatius* spune că pe daci unii i-au numit Daos. Pe cei pe care romanii îi numesc daci, grecii îi numesc geţi, spune *Pliniu*. Iordanes astfel spune despre Dacia: această Goţie, pe care strămoşii noştri au numit-o Dacia, acum se numeşte Gepidia. *Suidas* scrie că în vremea sa dacii s-au numit patzinacosas".

. . . . . .

„Dacia celor vechi, după cum arată *Ştefan Broderith*, cuprinde astăzi Transilvania, Valahia şi Moldova. Dacia Mediterrana şi Dacia Ripensis, Pannodacia,

[64] Vezi LEO BAGROW, *op. cit.*, *Ester Teil* (von A—L), în „Petermanns Mitteilungen", nr. 199, Gotha, 1928, Zweiter Teil (von M—Z) nr. 210, Gotha, 1930.

[65] A. ORTELIUS, *Theatrum orbis terrarum*, Antverpiae, 1570, Bibl. Nat. Paris, G. 523.

[66] ABRAHAMI ORTELIJ, *Antverpiani, Thesaurus Geographicus ...*, Antverpiae, 1587, Bibl. Nat. Paris, G. f. 30 Inv. 51.

[67] IDEM, *Synonymia Geographica ...*, Antverpiae, 1578, Bibl. Nat. Paris, G. 3098 şi „St. Geneviève", G. 4283, inv. 666.

www.dacoromanica.ro

Transilvania sau Ultrasilvania, azi e numită de germani Sibenbürgen, de unguri însă Herdel.

Lazius şi Sambucus amintesc că despre Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea spun Eutropius, Iordanes, Marcellinus, Comes şi Liber Notitiarum (Cartea Însemnărilor).

Cuvîntul de Pannodacide (Pannodacia) e frecvent la Laonicus Chalcondylas, care spune că aceasta se mai numeşte şi Ardelium" (p. 114).

Giulio Ruggiero (? — după 1573), abate apostolic în Polonia, în anul 1568 a trimis papei Pius al V-lea un raport despre situaţia religioasă a statului polon, în care vorbeşte şi despre români, prin „Dacia antică", evidenţiind unitatea românilor în prezenţa celor trei ţări române, prin nume şi limbă, iar coruperea latinei clasice se datoreşte prin vecinătatea românilor de „lumea greacă".

Despre originea romană şi numele de la Flaccus, combătînd etimologia lui Piccolomini, adaugă: „însă eu cred mai de grabă că ei se numesc aşa pentru că acesta este numele comun în Polonia pentru toţi italienii, de la care îşi au originea, pentru că ţin încă în mare parte limba latină care este desigur alterată, dar, nu prea mult deosebită de a noastră italiana — *(Sono questi Vallachi per antica origine Italiani, per esser colonia de' Romani, condotta da Flacco, la quale con vocabolo corrotto voglione molti che siano detti Vallachi, ma io credo più presto che si chiamano cosi, per essere il medesimo commune in Polonia a tutti gl' Italiani, da quali essi hanno origine...)*".

Ruggiero vorbeşte despre aşezarea moldovenilor, despre Moldova, care „este o ţară parte a Daciei din vechime, la Dunăre spre Mar Maggiore", iar lîngă ea este „ţara pe care o locuiesc muntenii numiţi de poloni *multani*" şi mai este Transilvania[68].

Ioan Sambucus (1531—1584), de origine franceză, s-a născut în Ungaria, şi a murit la Viena în 1584. A studiat filosofia, dreptul şi medicina la universităţile din Germania, Franţa şi Italia. A călătorit prin multe ţări, prilej cu care a adunat material cartografic, obiecte vechi, inscripţii. Ortelius îl numea *amicus suus*, iar lui Honterius i-a fost foarte apropiat sufleteşte toată viaţa. I-a cunoscut bine pe români, atît din copilărie, trăind în apropierea lor cît şi din activitatea sa editorială; într-o cuvîntare rostită la înmormîntarea lui George Bona Transilvanul, Sambucus evocă trecutul antic al Daciei, luptele dacilor cu romanii, colonizarea ei de către romani. În aceeaşi cuvîntare, deşi nu face legătura cu românii, afirmă originea romană a lui Nicolaus Olahus[69]. Sambucus este autorul hărţii Transilvania[70], alcătuită după modelul lui Honterus, tipărită la Viena în 1566.

Antonio Maria Graziani (1537—1611) s-a născut la Borgo, în Toscana. Datorită protecţiei lui Commendone îşi face studiile la Padova şi, ulterior, ca secretar al acestuia, îndeplineşte misiuni diplomatice în Polonia şi Ţările româneşti. A fost episcop şi în această calitate este trimis la principii creştini spre a

[68] Cf. N. IORGA, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, I, Bucureşti, 1895, p. 14; A. SACERDOŢEANU, *op. cit.*, p. 32; A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 113; *Călători străini ...*, II, pp. 630—631.

[69] IOAN SAMBUCI PAN, *Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani, Domini in Landseehr et Laknpach ...* 8c. *Qui mortuus est VI. Septemb. anni 1559*, Patavii 1560 Gratiosus Perchacinus excudebat. In 4°, 16 f., pp. 4—5.

[70] Cf. M. POPESCU-SPINENI, *Rumänien in der zweiten Halfte des XVI, Jahrhunderts*, Iena, 1936, pp. 11—14.

www.dacoromanica.ro

forma o Ligă antiotomană. A călătorit în Moldova şi în Transilvania, unde a strîns şi material istoric şi geografic, şi a scris o biografie a lui Despot Vodă în care a cuprins şi o scurtă descriere a Moldovei[71]. Despre populaţia geto-dacică, romanizarea şi unitatea românilor, despre locurile ce le ocupau ei, Graziani face următoarele menţiuni:

„*Valahia* (numire dată împreună celor două ţări), despre care socoate că a fost locuită odinioară de *daci* şi de *geţi* este împărţită în două părţi: dintre care una muntoasă şi aspră se îndreaptă spre miazăzi şi este numită Valahia *transalpina*; cealaltă plană şi mai bogată în ogoare şi în oameni e orientată spre nord şi se cheamă Moldova..."

„*Valahii* au oraşe puţine; locuiesc în sate şi tîrguşoare, în care caselé sînt clădite din bîrne ... Ei folosesc o limbă a lor şi aceasta nu este prea deosebită de cea latină. Căci spune că au fost aduse acolo colonii de latini după ce poporul a fost învins de împăratul Traian. Dar, stricîndu-se limba cu trecerea vremii şi din amestecul cu barbarii, ei rostesc cuvintele latine aşa fel, fie schimbînd literele, fie cu acelaşi sunet, dar mai aspru, încît acestea nu sînt înţelese de ai noştri decît numai punînd sîrguinţă şi luare-aminte, dar îndată ce se deprind puţin, urmăresc uşor limba în întregime — *Lingua utuntur sua, eaque haud magnopere latinae dissimili. Latinorum enim coloniae post devictam a Trajano imperatore gentem eo deductae fuerunt...*"[72].

Giovanni Lorenzo D'Anania s-a născut la Taverna şi a trăit la Neapole, fiind sub protecţia arhiepiscopului din localitatea Caraffa.

Umanistul italian a scris mai multe opere, între care una geografică, ce s-a tipărit în mai multe ediţii, şi anume *La Universal Fabrica del Mondo...* tipărită prima dată la Neapole, în anul 1573, apoi, completată, la Veneţia în 1582 şi în 1596.

Iată părţi din geografia ţărilor noastre:

„*Transilvania*, mai întîi numită *Dacia*, a fost vestită datorită regelui Decebal; astăzi poartă acest nume din cauza mulţimii de păduri, care fiind ramificări ale Pădurii Hercinice, o înconjoară din toate părţile. Seamănă şi ca poziţii şi ca mărime cu Toscana. Este peste măsură de bogată în argint şi în orice alt metal... Această ţară are trei feluri de locuitori pe lîngă unguri care sînt în fruntea treburilor şi care domnesc ca stăpîni: secuii, românii şi saşii; primii doi văd de agricultură şi de vite, ultimii duc o viaţă orăşenească — Cecoli, Vallacchi et Sassoni, che sono i principali; le due vallacchi attendono all'agricolture, et al bestiamo, gli ultimi vivono ciuilmente."

Anania descrie apoi *Vallacchia*, înţelegînd prin aceasta atît Ţara Românească, cît şi Moldova. În acest capitol se ocupă de originea romană a locuitorilor, de numele lor „Valah", care îl derivă însă din cel al generalului Flaccus, şi de numele ţării.

„I-a dat acest nume, azi corupt, Flaccus, trimis acolo de Senat cu nişte coloni ca să oprească avîntul atîtor neamuri barbare şi care a rămas acolo, căci era mare ameninţare din partea aceea, de unde mai apoi a urmat năruirea Imperiului. Această ţară se întinde spre nord pînă în Podolia şi spre mare pînă în Tartaria minoră, atingînd în stînga Transilvania şi în dreapta Marea Neagră. Se împarte în două părţi: una care e situată lîngă Transilvania, e numită *Valahia*

[71] A. M. GRAZIANI, *De Ioanne Heraclide Despota*, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169—171; v. N. IORGA, *op. cit.*, p. 136—137.

[72] *Călători străini* ..., II, p. 381; *După* A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 96, nota 86.

www.dacoromanica.ro

Superioară şi *Transalpina* şi cealaltă, care se află în mare parte spre Mare, ei o numesc *Valahia Inferioară* şi Moldova ... Toate aceste două mari regiuni sînt mănoase în grîne şi vite şi mai ales în oi şi boi, care se nasc acolo mai mari ca în orice altă parte a Europei..."

„În ce priveşte obiceiurile *valahilor*, acestea se potrivesc întru totul cu grecii în domeniul religiei şi de aceea se află sub autoritatea patriarhului de Constantinopol, dar nu oficiază slujbele bisericeşti pe greceşte, cum se face în toată Grecia, ci se folosesc de limba sîrbească aşa cum se slujesc şi de slovele lor (...). Sînt destul de războinici, încalecă cu toţii pe cai cărora le crestează nările, şi care în chipul acesta, oricît ar fi de împovăraţi, rabdă o zi întreagă de drum, fără a se obosi..."

Ei poartă drept stemă un cap de bour — un bue — împodobit cu o coroană împreună cu o suliţă şi o stea deasupra...[73].

Antonio Possevino (1533—1611) s-a născut la Mantova şi a murit la Ferrara. A studiat la Mantova şi la Roma şi a cercetat la celebra Universitate de la Padova. Îmbrăţişînd cariera ecleziastică este trimis în mai multe ţări din Europa răsăriteană cu scopul de a converti la catolicism vîrfurile conducătoare. A călătorit şi în Transilvania, unde a rămas o lună şi jumătate, apoi în Moldova şi de aici la Moscova. Este autorul a mai multor lucrări, unele tipărite, altele în manuscris.

Pentru răsăritul Europei Possevino a alcătuit harta: *Moscoviae Russiae Regionis Novissima Descriptio* (1587) şi *De Moscovia*[74], o lucrare cu conţinut geografic.

Pentru Transilvania, el a scris o adevărată geografie, pe care a înaintat-o papei, dar care n-a obţinut încuviinţarea tipăririi. Lucrarea s-a editat în 1913, sub titlul: *Antonio Possevino della Compagna di Gesù, Transilvania*[75]. Autorul citează printre sursele folosite cronicile maghiare, dar nu menţionează *Chorographia Transilvaniei* a lui Reichestorffer pe care o foloseşte în totalitate.

Possevino înfăţişează aspecte economice şi sociale. Vorbeşte de bogăţii, de fertilitatea pămîntului, abundenţa sa în fructe, în animale, în minerale de aur, argint, sare etc. Descrie aşezările omeneşti, satele şi oraşele. Menţionează că la Alba Iulia era un episcop al valahilor[76].

Fusese trimis în Transilvania de către Papa Grigore al XIII-lea spre a-i atrage pe români de partea Romei. În 12 aprilie 1583, printr-un raport, el informează că:

„Întreagă acea ţară, care se află spre răsărit, dincoace de Munţii Carpaţi, înconjurată ca o cunună de munţi înalţi, şi care s-a numit apoi Transilvania, după pădurile ce o înconjoară, era în vechime o parte destul de însemnată a Daciei. Căci deşi aceasta, *Dacia*, era mai mare decît porţiunea ce se cuprinde în cercul munţilor, cu toate acestea Transilvania era partea cea mai de seamă şi tocmai aceea unde regii Daciei îşi aveau ... reşedinţa şi curtea lor. Ea se învecinează în partea de nord cu Moldova şi Sarmaţia*... despărţită de Munţii Carpaţi. La răsărit şi la miazăzi se învecinează cu Ţara Românească, numită Transal-

[73] *L' Universale Fabrica del Mondo del'Eccell. M. Lorenzo Anania della Città di Taverna Cosmografo et Teologo dove s'ha piena notitia de i Costumi, Leggi, Città, Fiumi, Monti, Provincia et Popoli del Mondeo.* Napoli M.D. LXXIII; cf. M. POPESCU-SPINENI, *Geografi din secolele XV—XVI*, Bucureşti, 1942, p. 42—44; A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 113—114.

[74] LEO BAGROW, *A Ortelii Catalogus Cartographorum*, Gotha, 1928, I, p. 121; II, p. 122.

[75] A. VERESS, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, tomus III, Cluj, 1913.

[76] N. IORGA, *op. cit.*, p. 155; M. POPESCU-SPINENI, *op. cit.*, p. 44—45.

* Punctele cardinale nu corespund realităţii.

www.dacoromanica.ro

pina. La apus se mărgineşte cu Ungaria sau Polonia inferioară. Printre povîrnişurile acelor munţi se află cîteva comitate, printre care, prelungindu-se spre miazăzi comitatul Bihorului — il contado Bihorense —. Acesta, deşi este stăpînit în parte de turci, totuşi se află încă şi astăzi în bună parte în mîinile principelui Transilvaniei, — împreună cu oraşul Oradea care este în acel spaţiu, ce se numea odinioară Dacia mediterană*; întocmai cum mai departe către miazăzi şi răsărit se întinde o cîmpie de 4 leghe de la gurile Mureşului, pînă la Lugoj, cetatea cea mai înaintată a sus-numitului principe spre Timişoara... în acea Timişoara îşi are reşedinţa obişnuită un paşă turcesc...".

Cu multe amănunte sînt descrise apele Transilvaniei.

„Nici un rîu nu intră în Transilvania, dar din ea ies 4 rîuri vestite: Mureşul, Oltul, Crişul şi Someşul. Dar Mureşul este cel mai mare dintre toate, căci izvorăşte din acei munţi ai Transilvaniei în atingere cu «Moldova», coboară din «Ciculia» care mai drept ar trebui să se numească «Scitulia», şi tăind aproape prin mijloc Transilvania, trece mai întîi la Tîrgu Mureş, Aiud, Alba Iulia, cetatea Devei şi cetatea Ilia, apoi pe la Lipova, Seghedin unde se varsă în «Tibisco», numit Tisa — Tissa —, care se aruncă apoi, în Dunăre. Astfel pe acest Mureş plutesc luntre, cu care se cară sarea şi orice alte lucruri spre Ungaria...". În continuare este descris Oltul cu izvorul din inima munţilor, care trece prin Ţara Bîrsei — Territorio Barczense — curge spre Sibiu — Cibino — „... de-aci coboară printr-o vale strîmtă avînd pe amîndouă părţile munţi foarte înalţi, în Ţara Românească — Valahia — numită Transalpina, apoi nu prea departe de Nicopole se varsă în Istru sau Dunăre cum vrem să-i spunem. Acel rîu poartă pe apele sale un fel de plute — Zatte — mai curînd decît luntre, cu ajutorul cărora se transportă din ţară sarea sau alte lucruri..." — urmează descrierea celorlalte două rîuri, a Crişului şi a Someşului, realizînd adevărate informări geografice[77].

Despre înfăţişarea fizică, despre mărime, Possevino spune în continuare:

„Întinderea Transilvaniei înăuntrul cercului de munţi (măcar că şi ea este în cea mai mare parte a sa plină de munţi şi de dealuri) poate avea în lungime cam 25 de leghe ungureşti, care fiind cu mult mai lungi decît altele, fac cam 140 de mile italiene. Lărgimea este tot pe atîta, deoarece această ţară fiind aproape ca un cerc, diametrul este acelaşi din orişicare parte. Este adevărat că înţelegîndu-se acum sub acest nume de Transilvania şi o parte a cîmpiei Ungariei** nu numai spre Oradea şi Tokay şi mai departe către Debreţin — Dobrocino —, ci şi spre Timişoara, este mai întinsă şi are poziţii care, prin aşezarea lor, s-ar întări mai uşor şi are cîmpii foarte mănoase şi un orizont larg deschis".

Despre bogăţii, despre climă, boli, ape minerale scrie:

„Transilvania este bogată nu numai în vite şi în fel de fel de animale sălbatice, dar este îmbelşugată şi în fructe, viţă de vie şi în păduri de stejari, şi în mere şi în pere care cresc de la sine şi în afară de aceasta este atît de bogată în argint, aur şi sare, încît dacă s-ar putea face negoţ cu aceste produse aşa cum se vînd în altă parte, şi s-ar arăta mai multă grijă minelor, şi dacă s-ar prelucra lîna chiar în ţară, veniturile ar fi foarte mari...". „Doar clima Transilvaniei nu pare a prii tuturor, deoarece nu puţini se îmbolnăvesc de dureri colice care nu sînt cele obişnuite... şi unii le vindecă cu leacuri răcoritoare... Acestor dureri ca semne prevestitoare le urmează paralizia sau a picioarelor sau a mîinilor... Cauza acestor boli... Am discutat... cu diferiţi medici... care susţin

* Eroare vădită.

[77] După *Călători străini* ..., II, pp. 536—539.

** Comitatele exterioare.

www.dacoromanica.ro

că pămîntul fiind mineral şi nitros pricinuieşte acea strîngere a intestinului... alţii atribuie aceasta amestecului de mercur, adică de argint viu care se află în pămînt, dar mai mult în apă... alţii atribuie cauza unor curenţi de aer, care, căzînd perpendicular în acele văi şi între culmile munţilor, vatămă creierul, din care cauză se resimt nervii..."[78].

În cartea a II-a, capitolul 1, Possevino face *Descrierea amănunţită a regiunilor sau comitatelor şi a scaunelor în care este împărţită Transilvania*, în care, pe lîngă menţionarea lor, furnizează şi o imagine fidelă a românilor:

„Trei feluri de popoare locuiau şi locuiesc în Transilvania; ungurii, de fapt, se află în afara Transilvaniei, deşi sînt şi ei amestecaţi cu dacii cu care au totuşi aceeaşi limbă[79], românii care nu au centru hotărît — *che non hanno certa sede* — (în sens că ei sînt peste tot, nu au un sediu principal), saşii care stăpînesc şapte oraşe, de aceea numesc în limba lor Transilvania: Siebenbürgen".

În cele cinci cărţi, care compun lucrarea sa, Possevino face o adevărată geografie a oraşelor, geografie militară şi politică a Transilvaniei[80], fiind interesant de citit pentru că evidenţiază cît de mult se răspîndiseră în străinătate cunoştinţele despre Ţările române. Încheiem această prezentare, reproducînd constatările lui Possevino despre originea românilor:

„Aceia care se numesc *valahi*, locuind în Transilvania, dau destule semne de a coborî celor care din Italia au mers acolo, avînd ei limba foarte stricată de italiană sau latină şi arată după înfăţişare că sînt coborîtori din noi înşine — *et mostrando dal sembiante di essere discesi da noi altri*"[81].

Possevino mai arată că „Ioan Corvin este născut de românul Butto" şi spune că „secuii sînt amestecaţi cu numeroşi vlahi". Pe români îi numeşte: *„reliquie dell'antiche colonie Romane, si come anco hoggide ne serbano la lingua nostra corrotta"*.

Al. Guagnini (1538—1614) este autorul unei descrieri[82] amănunţite despre faptele polonilor, în care discută şi originea românilor. El este de părere că aceştia descind din geţi şi din daci, apoi din *colonia Italorum*. Îi numeşte *Wlochos* şi adaugă că numele acesta se află şi la germani, care spun italienilor *Welschen*, iar romanilor *wlochos*. Respinge ipoteza ridicată de Papa Pius al II-lea (Aeneas Sylvius Piccolomini) deoarece colonia lui Flaccus nu putea da naştere unui popor aşa de numeros, personajul invocat fiind un simplu comandant de oaste redusă.

Giovanni Botero (1540—1617) s-a născut la Bene Vogienna în Piemont. De tînăr a intrat în Ordinul iezuiţilor din Turcia. În 1576 a fost secretar al Cardinalului din Milan, iar între anii 1584 şi 1586 a îndeplinit o misiune secretă la Paris, trimis de ducele de Piemont, Carol Emanuel. Din 1586, timp de 14 ani, a călătorit prin multe ţări din Europa, ca trimis de Propaganda Fide spre a cerceta starea catolicismului.

Botero a fost un iubitor al scrisului în domeniul social-politic şi economic. Un mare răsunet au avut lucrările sale: *Della regione di Stato*, Milano, 1583;

[78] *Ibidem*, pp. 540—542.

[79] Autorul se referă aici la limba ungurilor din Ungaria şi a ungurilor din Transilvania, numiţi de el daci! (această afirmaţie o găsim şi la Reicherstorffer şi Verancsics), ungurii ceilalţi fiind numiţi pannoni. *Ibidem*, nota 74, p. 543.

[80] *Călători străini* .., II, p. 542—564.

[81] A. VERESS, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory* (1571—1613), I, Budapest 1911, p. 281.

[82] AL. GUAGNINIUS, *Rerum Polonicarum tomi tres*, Francofurti, 1584; vezi şi *Călători străini* .., II, pp. 291—296.

www.dacoromanica.ro

Cause della grandezza e magnificenza della città, 1589; *Relazioni Universali*, Veneţia, 1591. Aceasta din urmă, întregită şi reeditată, s-a tipărit în alte 17 ediţii şi 3 traduceri în limba latină. Lucrarea, ce conţine un bogat material de informaţii istorice, geografice şi etnografice pentru toate ţările vremii, prezintă, în prima parte, Europa şi Asia. Botero, bine informat asupra realităţilor din Ţările române, ne-a lăsat o serie de consideraţii, deosebit de interesante, privind natura, economia şi populaţia lor.

„Provincia pe care anticii o numeau Dacia cuprinde astăzi Transilvania, Valahia şi Moldova"

„Transilvania este foarte bogată în aur, argint, metale, sare din ocne, cai foarte buni, vite şi grîne ... Rîurile cară aur curat în bucăţi groase uneori cît un deget... În păduri se află bouri -uri-, boi şi cai sălbatici. Apa este rea deoarece conţine foarte mult alaun şi argint viu, de aceea produce uşor colici şi sciatică; şi din aceeaşi cauză vinurile produc calculi la băşică şi la încheieturile mîinilor şi picioarelor. Nu e un ţinut prea sănătos din cauza mulţimei de mine şi a mercurului, mai ales că locuitorii nu sînt prea cumpătaţi la mîncare şi băutură şi ciuma face adeseori ravagii nenorocite...".

„Ieşind din Transilvania pe la hotarele Ţării Severinului (unde se văd şi astăzi urmele podului lui Traian) se intră în *Vallachia* numită de turci *Carabogdana* — autorul cuprinde şi Moldova pentru că produce grîu negru (= kara Bogdan nume dat de turci Moldovei) ... Se împarte în două ţări, adică *Valahia Mică* şi *Valahia Mare*, cea mare Moldova, cea mică se numeşte Ţara Românească (Transalpina) ... aceasta din urmă se apropie de Marea Neagră şi cuprinde tot ţărmul care se întinde de la Delta Dunării ... şi cea dintîi este în parte muntoasă; aceasta din urmă este un ţinut de şes şi roditor, dar este rău gospodărit, căci fiecare cultivă locul pe care îl vrea... Cum lipsesc aici copacii, fac foc cu paie — stopie (tizic) — şi cu balegă de vite..."

„Numele Moldovei vine de la un rîu care trece prin ea pînă se varsă în «Haluta»".

Sînt arătate oraşele din ambele ţări, bogăţiile, ocupaţia locuitorilor, comerţul. Despre locuitori spune:

„După limbă dovedesc că se trag din romani pentru că păstrează limba latină, dar mai coruptă ca noi, italienii. Numesc calul „callo", apa „apa", pîinea „pa" — *Chiamano il cavallo, calbo; l'aqua, apa; il pane, pa* —.

În privinţa conducerii statale face observaţia că „Voievozii Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei se menţin în principatele lor prin forţa vie a darurilor; şi se mută în fiecare zi cei din Ţara Românească şi din Moldova pentru că scaunul se dă celui care oferă mai mult, şi pentru ca acesta să se poată menţine se istovesc locuitorii şi se distrug provinciile..."[83].

Ferante Capeci (1549—1589), sicilian de origine, călugăr iezuit, rector al Colegiului iezuit din Cluj, a trăit doi ani şi şapte luni în Transilvania unde a şi murit. A strîns un material istoric şi geografic pe care îl găsim consemnat în scrisorile sale către superiorii săi.

La 24 februarie 1584, din Cluj el scrie către Claudio Aquaviva: „... Transilvania, care e mai la miazănoapte şi e muntoasă ... cu toate acestea i se zice

[83] GIOVANNI BOTERO, *Le Relationi Universali..*, 1596, I, p. 162; Vallachia în III, cartea I, p. 160. Cf. CL. ISOPESCU, *Notizie ...*, p. 58—62; R. ORTIZ, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916; N. IORGA, *op. cit.*, p. 217—228; *Călători străini ...* IV, p. 571—577.

www.dacoromanica.ro

«regnum» şi poate aduna pînă la 40 de mii de călăreţi. Domnul ei nu se intitulează rege, ci principe sau voievod — *principe o vaivoda* — titlu rămas din vechime din vremea cînd era unită cu Ungaria, căci pe atunci era cîrmuită de un voievod...".

„Transilvania este locuită de trei feluri de oameni care toţi vorbesc limbi deosebite: Valahii care sînt locuitorii cei mai vechi şi se trag din italieni şi longobarzi; de aceea limba lor seamănă aşa de mult cu italiana modernă, încît se poate învăţa bine în cîteva luni, după cum şi ei învaţă uşor limba italiană; ba chiar, ei îşi zic români ... (Valachi, i quali sono i più antichi habitatori e descendono da italiani e longobardi ... essi si chiamano *Romaneschi)*".

Capeci spune că „Valahii n-au oraşe de seamă şi printre ei nu se află multă nobilime, ci locuiesc mai mult prin munţi şi sînt păstori. Şi aceasta o spun despre românii din Transilvania, pentru că cei din Valahia şi Moldova, ţări în care nu locuiesc decît români, au mulţi nobili şi boieri — signori — şi oraşe bune"[84].

Henri Hondius (1546—1611) descinde dintr-o familie de tipografi şi cartografi din Amsterdam. Josse Hondius, gravor de hărţi, născut în Flandra, este fondatorul întreprinderii cartografice Hondius; fiul său, Ioducus Hondius, ia asupra sa opera şi tot ce a rămas de la Mercator, fiind dusă mai departe de fiul acestuia Henri ce pune în valoare moştenirea, publicînd *Nouveau théâtre du monde, ou nouvel atlas* ...[85].

Cu multe amănunte autorul se referă la spaţiul geografic carpato-pontic-danubian. În capitolul „Transilvania, Partie de l'ancienne Dace" el spune: „Vechea Dacie cuprinde azi o parte din Ungaria, Transilvania, Valahia şi toată Moldova. Căci în vechime ea era împărţită în trei, adică: Ripensis, care era de-a lungul malurilor Dunării, Alpestris, care este astăzi Valahia şi Moldova; a treia numindu-se Mediteranea, care este astăzi toată Transilvania".

Despre Alba Iulia spune că este aşezată la apus de fluviul Mureş „pe o largă şi plăcută cîmpie, care se întinde pînă la muntele Sf. Mihail. Altădată a fost aşa mare şi spaţios că avea mai mult de cinci mile, nu atît în lungime cît în lărgime. Aici se găsesc multe ruine romane şi urme de ale lucrărilor lor. La cinci leghe de acest loc, pe munţii înalţi, se află oraşul Abrud şi un altul zis Zlatna. Vechile clădiri ale acestuia fac să apară vechea lui grandoare". Despre Mureş arată că „îşi are izvorul în Alpii Transilvaniei lipiţi de Moldova şi venind din secuime trece prin Dacia şi se varsă în Tisa sau Tibisc şi împreună se varsă în Dunăre deasupra Belgradului. În vechime, romanii aveau obiceiul de a conduce vasele şi toate instrumentele de război pe acest fluviu şi astăzi se transportă sarea regală în Ungaria".

În capitolul „Valahia" autorul scrie că „toate provinciile care se deosebesc acum prin numele de Valahia şi Moldova erau acum cîţiva ani cuprinse sub singurul nume de Valahia, numită vulgar Woloska Zemlea, adică pămîntul Valahiei, şi locuitorii se numesc Wolvczky. Toată această întindere de ţară se împărţea în Majoră şi Minoră. Majora a luat numele de Moldova şi numele de Valahia a rămas Minorei".

Un alt studiu istorico-geografic este destinat fluviului Dunărea.

---

[84] Vezi L. LUKÁCS S.J., *Documenta romana Historiae Societatis Jesu* ..., III, Romae, 1967, p. 403; *Călători străini* .., 1971, III, p. 99—100; A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 117—118.

[85] H. HONDIUS, *Nouveau théâtre du monde* ... (3 vol.), Amsterdam, 1641; volum mare 400 × 600; cf. M. POPESCU-SPINENI, *Henri Hondius şi geografia patriei noastre acum 323 de ani*, în „Natura" seria geografie-geologie, XVII, 2, p. 90—92.

www.dacoromanica.ro

Membrii familiei Hondius mai au şi alte lucrări, în care nu lipsesc descrieri şi hărţi despre provinciile româneşti[86].

D. Henrion (a doua jumătate a sec. XVI), fost profesor la Paris, a publicat în două ediţii lucrarea *Cosmographie* [87]. În ediţia a doua (1626), revăzută şi adăugită, în capitolul XXXIII, Henrion descriind Transilvania spune că „unii geografi cuprind Transilvania la Ungaria, dar că cea mai mare parte o descrie ca o provincie separată. Eu o consider aparte fiind limitrofă în partea orientală a Ungariei întinzîndu-se pînă la cele două Valahii şi peste tot mărginită de munţi şi de păduri".

„Quelques géographes comprennent la Transylvanie sous la Hongrie, mais la plus-part en font une province et description separée; c'est pourquoi nous adjousterons icy quelque chose d'icelle. La Transylvanie, laquelle nous avons dit estre limitrophe en la partie Orientale de Hongrie et s'estendre jusques aux deux Valachies, est presque tout environnée de montagnes et forests ..." (p. 684).

„Quant à la province Valachie, que quelques—uns appellent Flaccie et les autres Valachie: elle est située entre le Danube et le fleuve Tyra, et entre la Transylvanie et le Pont Euxin: On la divise aujourd'huy en deux parties c'est assavoir grande et petite: la grand Valachie et celle partie qui est vers la mer Euxine, et qu'on appelle ordinairement Moldavie, ...

La petite Valachie, que quelques—uns appellent Transalpine et Valachie montueuse, mais ordinairement simplement Valachie, est celle partie qui s'estend le long de rives du Danube ... (p. 763).

Jacques Bongars (1554—1612) s-a născut la Orléans şi a murit la Paris A avut o aleasă pregătire, studiind în Germania, Franţa şi Italia, şi a întreprins numeroase călătorii în Anglia, Olanda, Danemarca, Turcia, Ungaria, Transilvania, Ţara Românească[88].

În tovărăşia lui Guillaume Lenormand a străbătut regiunea Dunării de jos. Bongars a vizitat oraşele Braşov şi Rîşnov, iar pe la Bran a trecut, prin Tîrgovişte, spre Bucureşti. Nu era ambasador, ci venea numai pentru scopuri ştiinţifice.

În anul 1600, la Frankfurt pe Main, el a publicat lucrarea sa privind o culegere de cronici care cuprind izvoare geografice, arheologice şi istorice [89]. În anexa ei, Bongars a publicat inscripţii romane şi însemnări de cronici murale de pe biserici din Transilvania: *Appendix ad Res Ungaricas, in qua Transylvanicae Inscriptiones veteres nonnullae et Annales excripti de templis* [90].

---

[86] H. HONDIUS, *Nouveau théâtre du monde ou nouvel atlas ...*, Amsterdam, 1650, 5 vol.; I: *„Descrierea Moldovei şi Munteniei"* cu hartă, p. SSSSS; „Transilvania", p. QQQQQ; „Dunărea", p. BBBBB, Bibl. Nat. Paris, G 7—11 şi G 12—16.

IODUCUS HONDIUS, *Atlas Minor ...*, 1607, cuprinde: „Transilvania Siebenbürgen" (122 × 163) f.S (verso) — S_2 (recto); Walachia, Servia (151 × 170) f. Yyyiij (verso) — Yyyiij (recto). *Thrésor de chartes* f.d.: Transilvania, p. 359; *idem, Atlas Minor ...*, Amsterdam, 1628: „Transilvania" (200 × 145), „Valachia, Servia, Bulgaria et Romania" (195 × 145).

[87] D. HENRION, *Cosmographie ...*, Paris, 1620; 1626; 898 p., Bibl. „St. Geneviève", Paris, V, 261.

[88] N. IORGA, *op. cit.*, p. 160.

[89] JACOBUS BONGARSIUS, *Rerum Hungaricarum Scriptores varii historici, geographici*, Francofurti, 1600, pp. 619—620.

[90] Cf. A. VERESS, *Bibliografia româno—ungară*, Bucureşti, I, p. 64; W. WATTENBACH, *Iakob Bongars Reise durch Siebenbürgen 1585*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XII, 1874, p. 354—380.

www.dacoromanica.ro

În Transilvania, el a călătorit în anul 1585, la Braşov oprindu-se mai mult, fiindcă aci l-a întîlnit pe P. Kertz, medic, colecţionar de documente şi inscripţii. Călătoria a început la 6 mai 1585. A fost la Satu Mare — „2 mile cetate mîndră ... situată pe o insulă cu un înconjur de o leghe ce îl face Someşul"... ; la Baia Mare, pe „rîul Lăpuş, care izvorînd din Munţii Maramureşului (Ţibleşului) desparte ţările împăratului de ale principelui Transilvaniei — Du Transylvain —" luînd prînzul la Chioar, 2 mile, ceea ce însemna cetatea de stîncă — *Château de roche* — şi chiar e „aşezată între munţi înalţi şi sălbatici, clădită pe o stîncă, înconjurată de prăpastii, neavînd decît o intrare săpată în piatră ; ... am plecat de acolo şi trecînd munţi şi păduri, am intrat în Transilvania (căci pînă aici era Ungaria rămasă prin tratat regelui Ioan (Ioan Zápolya). M-am oprit la Dej, oraş pe malul rîului Someş"..., „am petrecut o noapte la Turda...oraş vechi care are multe mine antice, ocne de sare dintre care una s-a umplut cu apă..." ; „am trecut rîul Arieş ; am prînzit la Aiud, oraş şi castel vechi...la castel se găsesc oseminte de uriaşi, capete de balauri aduse dintr-un munte al Transilvaniei unde se spune că ar fi în foarte mare mulţime" ... ; „am ajuns la Alba, ce se află pe un deal ... adică Iulia castelul alb...la o jumătate de leghe de oraş am trecut Mureşul — Maruse — pe un pod de lemn, pînă unde se spune că se întindea în vechime oraşul, pietrele, statuile şi coloanele care se scot de acolo stau mărturie pentru aceasta..." ; „am ajuns la Sibiu... în germană Hermanstadt, ... şi Cibinum de la un rîu mic care trecea pe alături numit Cibin..." ; ...„am trecut prin Făgăraş, oraş şi castel întărit şi frumos, apoi am mers prin păduri" „... am dormit la Şercaia — Scharkaim — ; ... am mers prin păduri şi prin munţii numiţi Pădurea Şercăii ; ... am ajuns la Braşov ... oraş mic bine clădit, înconjurat aproape de jur împrejur de munţi ca o coroană — oraşul este populat de cauza tîrgului ce se ţine acolo în fiecare vineri şi sîmbăta la care vin toţi muntenii — *Vallaques* — şi moldovenii — *Bogdans* — ca la un bîlci ...".

În continuare autorul face o descriere, spunînd între altele :

„Transilvania este provincie bogată în vin şi grîne, toată numai dealuri, înconjurată de munţi înalţi şi de păduri ca de un parapet. Este bogată în tot felul de metale ; aurul se găseşte din belşug în rîuri şi sînt oameni care sînt rînduiţi să-l strîngă.

Plăteşte tribut sultanului 14000 de thalleri...".

De la Braşov călătoria a continuat. „Am trecut prin Rîşnov — Rosenau — ...am dormit la castel care ţine strajă, castel aşezat între munţi şi care este pentru paza acestei trecători — Trecătoarea Branului —...asemenea castele sînt la toate ieşirile Transilvaniei. Aproape de o leghe de castel, la poalele muntelui este o cruce care desparte Transilvania de Valahia. Am prînzit pe cîmp, puţin mai departe şi apoi am trecut la coborîre peste o stîncă numită Piatra Craiului — Königstuhl — pe unde trăsurile sînt coborîte cu funiile."[91].

În peregrinările sale prin Ţara Românească s-a oprit într-un sat „aşezat de-a lungul Ialomiţei...". „la Castelul lui Negru Vodă", la Tîrgovişte, la Bucureşti, unde a doua zi, fiind chemaţi la divan a prezentat scrisorile domnitorului Mihnea. A plecat de-aci. „Am trecut la Giurgiu — Jerva, de la Jerkökü, numele turcesc al Giurgiului — tîrg şi castel care are o garnizoană turcească pe Dunăre".

Bongars descrie Ţara Românească astfel : „Valahia este o ţară bogată în grîne, vin, vite, cai, avînd mine de aur şi de argint, de pucioasă, de sare, de ceară şi de chihlimbar... Pămîntul...dincoace de Tîrgovişte şi pînă la Dunăre neted de tot în afară de faptul că jumătate de leghe dincoace de Tîrgovişte şi pînă la

[91] *Vezi Călători străini ...*, III, p. 154–160.

www.dacoromanica.ro

jumătate de leghe dincolo de Bucureşti — Boucorest — se vede ca o ridicătură care pare făcută de cu mîna, deasupra căreia totuşi locul este şes. De la intrare în ţară pînă la... Tîrgovişte se merge printre munţi înalţi, peste torenţi şi rîuri".

În descrierea acestei călătorii, Bongars remarcă...„românii folosesc în actele publice şi religioase alfabetul şi limba sîrbească. Transilvănenii îi numesc *Bloc* şi *Blocksland*. Credem că este acelaşi lucru ca *Welschen* sau *Wallen*; alţii spun ai lui Flaccus despre care vorbeşte Ovidiu din Pont"[92].

Jurnalul de călătorie al lui Bongars care are o reală însemnătate pentru ţările româneşti este completat cu scrisorile pe care el le-a trimis cunoscuţilor săi, între care colegului său de şcoală, Guillaume Lenormand şi care i-a fost tovarăş de drum în trecere spre Constantinopol prin ţările noastre. La 1 martie 1597 îi scria:

„Aceste puţine inscripţii adunate de mine prin Ungaria şi Transilvania le închin în cinstea ta, frate Guillaume, ... acestea au fost văzute de tine şi ţi-au fost citite cînd călătoream împreună spre Constantinopol ...".

În această scrisoare, Bongars explică originea şi limba românilor prin numele de valah (sau blahi), considerîndu-l o formă echivalentă numelui de gal. Trecuseră doisprezece ani şi el îi amintea ce înseamnă Valahia şi neamul valah:

„... abia atunci ne-am lămurit, cînd trecînd prin Braşov, munţii aceia de la care îi vine numele Transalpinei (Ţara Românească), am intrat în Valahia însăşi şi am auzit acest popor bîlbîind *cuvinte aproape toate latineşti*. Ne venea în gînd că în Elveţia, *Walchii* sînt acei pe care germanii îi numesc *Welsche*, nume cu care ei numesc, uneori, pe italieni şi alteori şi pe toţi străinii, aşa precum neamul germanic al anglilor îi numeşte pe britanii alungaţi spre marginile insulei: *Walli (Wallos)* sau *Gallos*. Încît este evident că şi rămăşiţele romanilor — *romanorum ... reliquias* — care apărau Dacia — *praesidiis tenebant* — nu şi-au luat numele de la Flaccus, *gentis auctore ementito Flacco*, cum inventă în chip de basm cei mai mulţi, ci e dat de către germanii care desemnau prin el pe vecinii lor romanici; gallii sau wallii, românii (valahi sau, care pentru greci sînt blachi) şi walonii ce sînt cu toţii pentru germani unul şi acelaşi popor"[93].

Giovanni Antonio Magini (1555—1617) a fost profesor la gimnaziul din Bologna şi apoi la Universitatea din Padova unde a predat astronomia şi geografia.

Activitatea sa geografică este cuprinsă în lucrarea intitulată *Geographiae universae*[94], *atît nouă cît şi veche*, împărţită în 2 volume, care s-a publicat prima dată la Veneţia în anul 1596 şi ultima dată, după moartea autorului, în anul 1621. Lucrarea cuprinde, aşa cum se vede şi din titlul ei, două părţi: într-una el analizează geografia lui Claudiu Ptolemeu, marele geograf antic, publicîndu-i şi hărţile pentru a veni în ajutorul celor ce studiază geografia şi istoria ţărilor şi popoarelor antice; în a doua se găsesc concepţiile personale ale lui Magini, descrieri făcute pe baza unui material informativ recent. Informaţii privitoare la bazinul Dunării de Jos, Magini le obţine de la un localnic pe nume Iohannes Hertel.

---

[92] Vezi *Hurmuzaki* XI, p. 192; *Călători străini* .., III, p. 161—163.

[93] *Călători străini* ..., III, p. 164—166.

[94] GIOVANNI ANTONIO MAGINI, *Geographiae universae*..., Venetiis, 1596, 2 vol.; *Geografia, cio è Descrittione universale* ..., Venetia, 1597, 2 vol.; IDEM, *Geographiae universae* ..., Colonia, 1597; IDEM, *Geographiae Cl. Ptolemaei pars secunda* ..., Colonia, 1597; IDEM, *Geographiae, tum veteris, tum novae, volumina duo*, Arnhemi, 1617; IDEM, *Geographiae Cl. Ptolemaei pars secunda* ..., Arnhemi, 1617; IDEM, *Geographia cio è descrizione universale della Terra*, Partita in 2 volumi ..., Padova, 1621.

www.dacoromanica.ro

În cele ce ne interesează, folosim *Geografia universală* (partea a doua) care cuprinde, în afară de hărţile vechi ale lui Ptolemeu, şi hărţile mai noi, lucrate de Hieronymus Porrus, împreună cu un bogat material descriptiv[95].

În capitolul „Descrierea Transilvaniei", Magini introduce în textul expunerii cifrele de la 1 la 54, care sînt note explicative şi comentarii, iar la sfîrşit spune: „În privinţa tuturor acestor locuri ale hărţii Transilvaniei am fost învăţat, şi în mod exact cu realitatea şi în mod demn de crezut, de Ioanne Hortylio Transilvano, bărbat foarte cult, care acum se află la Padova pentru studii"[96].

Descrierea Transilvaniei la Magini — Hortiliu începe cu etimologia numelui şi prezentarea naturii: „numele de Transilvania vine de la înconjurul cu păduri şi munţi, între care e ascunsă. Munţii de care este înconjurată sînt Carpaţii care, pornind din munţii Sarmaţiei, coboară în Dacia în două şiruri sau împrăştiaţi în mai multe ramuri şi depărtîndu-se formează această regiune, ca o insulă; pădurea care o înconjură despre care cred unii că este Pădurea Hircynas (Hercinică) — eu nu-i contrazic — fiindcă Caesar în cartea a şasea a Comentariilor povesteşte că această pădure, cea mai mare decît toate din Europa, începe din Germania şi se întinde în ţinutul din direcţia fluviului Dunărea, pînă în ţara dacilor" (nota 2). În continuare, se mai dau explicaţii că „Transilvania se numeşte Pannodacia, fiindcă a fost sub stăpînirea regilor Pannoniei, iar Ripensis, fiindcă e udată de multe fluvii şi rîuleţe, şi, în sfîrşit, Mediteranea*, fiindcă e aşezată parcă în mijlocul celorlalte două părţi ale Daciei".

După ce arată care îi sînt marginile şi care i-au fost locuitorii în trecut, se ocupă de populaţia autohtonă românească insistînd asupra originii sale, neam care descinde din „romanii care au început să locuiască aci prima dată pe timpul lui Traian care a învins pe Decebal, care a alipit-o imperiului, transformînd-o în provincie şi i-a dat legi romane". În continuare vorbeşte despre părăsirea Daciei de către Aurelian, dar conştiinţa continuităţii populaţiei daco-romane cu toate implicaţiile care au urmat este prezentă la Magini: „dar ţinutul a fost părăsit cam după două sute de ani, în care interval de timp lucrurile s-au schimbat, intervenind depărtarea de obiceiurile romane şi de limba acestora mai cultă".

În privinţa etimologiei denumirii de valahus, geograful italian Magini se îndoieşte, pe bună dreptate, de teoria lui Piccolomini şi a altor adepţi, situîndu-se printre primii umanişti (Raffaelo Maffei, Benvenuto di G. Georgio) care ne lasă o interpretare justă, ce îşi menţine valabilitatea pînă în zilele noastre; „Şi *nici nu sînt numiţi romani de către cei mai mulţi* (nume pe care îl păstrează totuşi între ei), *ci valahi (Romani, quod tamen nomen inter sese adhuc retinent sed Vlachi)*"[97]. La numărul 11 din Comentarii, completează „sînt numiţi, după cum vor unii de la romanul Flaccus, părere pe care n-o aprob; eu aş socoti că pentru acest nume se potriveşte foarte bine o numire comună aproape a tuturor dialectelor: căci de germani sînt numiţi Vualchen, care vine de la Vuelchsin, prin care ei desemnează pe italieni; tot astfel şi polonii numesc pe italieni Vuolsch; ungurii îi numesc Olach, pe italieni Olhas. Tot astfel ceilalţi, aproape toţi se deosebesc puţin în privinţa acestor două nume. De unde se poate trage concluzia că s-au numit *valahi*, mai degrabă de la italieni, decît după Flaccus". (*«Valachi» dicuntur enim*

[95] ANTONIO MAGINO PATAVINO, *Geographiae Cl. Ptolemaei pars secunda*, Colonia, 1597, ff. 1—292, foi *a—g* 4 verso: f. 34 *b* Harta Europei, 161 × 116; f. 157 *b* Harta *Hungaria et Transylvania*, 160 × 115; *Transylvaniae descriptio*, f. 160 *a* — 161 *b*, *Comentariu*, *f.* 161 *b* — 164 *a*; *Turcici imperii descriptio*, f. 270 a; *Valachia duplex, nempe Moldavia et Transalpina*, f. 271 *b* — 272 *a*.

[96] IBIDEM, f. 164 *a*

* In paragraf sînt prezente şi unele confuzii.

[97] IBIDEM, f. 160 *a*.

www.dacoromanica.ro

à Germanes Vualchen q. d. Vuelchsin, quod Italos signant, ita enim et Poloni Italos Vuolsch appelant. Hungari Olach, Olhas Italos vocitant unde colligi potest, quod ab Italis potiusque a Flaccho Valachos vocati sint).

Enumerînd populaţiile care au locuit cîndva în Transilvania vorbeşte de urmaşii populaţiilor care au supravieţuit alături de Romani (români) şi anume de saxoni *(Saxones)* care au venit în Transilvania în anul al douăzecelea după victoria cîştigată de Carol cel Mare în Pannonia. Despre secui *(Scythae)* spune că ei au venit prima dată împreună cu Attila în Pannonia, de unde au plecat în Transilvania. Odinioară se foloseau de o limbă deosebită, astăzi însă printr-un dialect neînsemnat se deosebeşte de vorbirea ungurească. Se dă explicaţia că *sekeli* înseamnă loc de locuinţe, adică locuitori de scaune — *habitatores sedium* — (nota 15) şi literele lor se apropie de cele abisiniene, ebraice, scriind spre stînga (nota 17). „După aceştia, în urma tuturor, au venit ungurii, care în limba lor maternă se numesc *magyar*, adică *magor*" (nota 26).

Sînt citate şi descrise oraşele, arătînd şi faptul că Ptolemeu aminteşte de 42 de oraşe, dintre care nu au mai rămas decît cinci (nota 25).

Comentariul este plin de amănunte în legătură cu economia regiunii: „Grîul creşte în aşa cantitate, încît locuitorii, după ce umplu magaziile, îl păstrează mulţi ani în grămezi şi gropi" (nota 30) ... „Vinurile de la Alba Iulia, Deva, Aiud rivalizează cu vinul italian" (nota 31).

Are mulţime de fructe: „mere, pruna Damascena, Catonea, *cerasa, meratia et dulcia, melones, angurias brassicae ...*" (nota 32) ... „Dă dovadă de păşuni din care sînt aduse vite în Italia, Austria şi multe oraşe din Germania" (nota 33).

În pădurile foarte mari şi în dumbrăvi întinse sînt zimbri, bivoli, căprioare, cerbi, rîşi, găina şi cocoşul de munte, vulturi, şoimi etc. „Această specie de şoimi se deosebeşte de toţi ceilalţi; e o pasăre neîntrecută la vînătoare, de care nu fără motiv doreşte împăratul turcilor ca să i se aducă în dar în fiecare an cînd se trimite tributul de la transilvăneni" (f. 164 *a*, nota 43).

„Bălţile şi rîurile sînt pline de peşti de neîntrecută calitate ca: *Accipenser nimirum magnus et parvus, Ciprius trium generum, Salmo, Lampetra fluviatilis et lacustris, Silurus, Mulus barbatus, Murenae, Truta alba et nigra, Lupis, Percis, Tinis etc.*" (f. 161 *b*). Este şi un peşte „lung, foarte corpolent, încît deschis pe mijloc aminteşte un porc îngrăşat a cărui carne băgată în sare se păstrează în vase mari şi se mănîncă cu mare plăcere în timpul păresimilor" (nota 52).

Flora este evidenţiată prin următoarele plante caracteristice: *„rauponticum, centauricum maius* de două feluri, *gentiana* foarte mare cu floare roşcată şi trandafirie, *rodia radix, absinthium ponticum legitimum, appios bellonij, libanotis prima theophrasti, crocus* etc."

„Este şi o specie de molift, care nu e inferior moliftului de Cipru, şi din el se scurge terebintul" (n. 45).

În capitolul „Valahia dublă: adică Moldova şi Transalpina" (f. 271 *b*) se arată marginile, de unde vine numele, înfăţişarea, apele, oraşele, locuitorii.

„Provincia Valahia, pe care unii o numesc Flaccia, alţii Valagnia, se întinde între Dunăre şi fluviul Tyras, între Transilvania şi Pontul Euxin şi precum s-a spus era o parte a Daciei".

„În Moldova — numită de turci Carabogdania, desigur după grîul negru — populaţia, în afară de autohtoni *(incolae Moldaviae praeter naturales)*, este formată din armeni, iudei, unguri, saxoni, şi ragusani, în mîna cărora e tot comerţul, căci aceştia trimit grîu şi vin în Rusia şi Polonia şi chiar piei de animale, haine, ceară, miere, carne de bou sărată, unt şi legume la Constantinopol".

www.dacoromanica.ro

În capitolul „Valahia Mică, numită Transalpina şi de unii chiar Muntenia (Montana)", sînt fixate marginile, descrise oraşele, obiceiurile. În încheiere se arată: „Valahia era odinioară tributara regelui Poloniei şi îi trimitea, în caz de război, 50 000 de soldaţi şi avea din belşug tot felul de bogăţii, dar din cauza războaielor îndelungate cu turcii, nu numai că a fost pustiită, dar a fost făcută şi tributară turcului, către anul 1461, pînă în anul acesta, cînd ambii voievozi au conspirat împreună cu împăratul roman contra turcului" (f. 272 *a*).

Franco Sivori (c. 1560 — după 1589), secretarul domnitorului Petru Cercel, s-a născut la Genova, tatăl său fiind un mare negustor. Cunoscînd pe viitorul domnitor s-a alăturat lui şi împreună, cu ajutorul său financiar (dîndu-i o mare sumă de bani), au făcut cîteva călătorii în Orient.

După înscăunare, Petru Cercel l-a trimis în mai multe solii, în Polonia, în Franţa şi la Roma unde trebuia să ajungă spre a trata chestiuni secrete cu papa.

Sivori a întocmit numeroase memorii adresate diferiţilor demnitari din Europa şi pentru acestea el s-a documentat asupra geografiei Ţărilor române, asupra pămîntului cu bogăţiile lui, asupra locuitorilor cu obiceiurile lor, asupra limbii, credinţei, asupra politicului.

Cînd Petru Cercel se afla la Roma, în 1588, informaţiile erau culese şi cuprinse în lucrarea intitulată: *Memoriale delle cose accorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia*", manuscris în Biblioteca Vaticanului (fondul Ferrainoli, nr. 43). Memoriile aveau următoarea structură: *Situaţia geografică* cu pămîntul, întinderea, producţia, împărţirea administrativă, impozite, venituri domneşti, tributul, bogăţia de vînat, vînaturi, bogăţiile subsolului, mine, ocne, bitum, metale, chihlimbar;

Populaţia, ocupaţiuni, îmbrăcăminte, produsele pe care le exportă, felul de trai, religia, felul de judecată, principele, boierii, ţăranii, limba, sfetnicii.

Mai cuprinde aspecte istorice în legătură cu situaţia cînd Sivori lucra pe lîngă domnitorul Cercel ca: mazilirea, fuga în Transilvania, întemniţarea la Mediaş, intervenţii la Praga şi la regele Poloniei pentru eliberarea sa.

În capitolul *Boierii, ţăranii, limba*, Sivori afirmă unitatea românilor pe baza limbii lor care „este un amestec în parte de la latinească, în parte de italiană, în parte de greacă şi în parte de slavonă, totul împreună făcînd o limbă barbară ... *(È parte meschina di lattino, parte ittaliana, parte greca e parte schiavona, che tutta insieme fa una lingua barbara...")*.

Şi conchide că românii „sînt un neam care învaţă repede orice limbă şi se găsesc mulţi dintre ei care vorbesc patru sau cinci limbi" iar principele — Petru Cercel — avea „minunată inteligenţă de vorbea şi scria limba latină, italiană, franceză, greacă, turcă, sîrbă, polonă şi română"[98].

Pierre Bertius (a doua jumătate a sec. XVI), profesor la Leyda, s-a afirmat ca geograf prin activitatea la catedră şi prin lucrările tipărite între anii 1598 şi 1641[99].

---

[98] Vezi ŞTEFAN PASCU, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea*. Sibiu, 1944, p. 182; *Călători străini* ..., III, pp. 1—19.

[99] P. BERTIUS, *Atlas* (Caert Thresor Cl. J. Visscher), 1598; PETRI BERTII, *Commentariorum rerum Germanicarum Libri* III. cum Tab. geogr., Amstelodami, 1616; IDEM, *Theatrum geographiae veteris* .... Lugduni Batavorum, 1618; IDEM, *Tabularum geographicarum* Lib. 7, Amstelodami, 1618; IDEM, *La Géographie raccourcie ... avec des belles Cartes Géographiques* ..., Amsterdam, *1618;* IDEM, *Breviarum totius orbis terrarum* ..., Paris, 1624; Lugdunum Batavorum (Leyda), 1641.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea cea mai de seamă este *La Géographie raccourcie*, din care se desprinde direcţia novatoare ce se făcea simţită în geografie. Bertius dă o înaltă consideraţie studiilor geografice, arătînd că: „dacă într-adevăr se află ceva demn pentru iubitorii de înţelepciune, atunci desigur geografia ţine primul loc"[100].

Geografia trebuie cunoscută pentru că „pămîntul şi apele care ne înconjură formează scena pe care se desfăşoară viaţa omenească".

Bertius cuprinde în lucrarea sa tot pămîntul românesc, în capitolele: „Despre Transilvania" (p. 473), „Valachia Majoră", „Valachia Minora" (p. 768). El glorifică trecutul neamului, oprindu-se la vremea cînd Dacia atinsese apogeul sub Decebal. Menţionează că la venirea romanilor „tezaurul ţării a fost îngropat în rîul Sargete", pe care descoperindu-l, aceştia l-au transportat la Roma.

Arată că, după retragerea stăpînirii romane „autohtonii şi-au reluat felul de viaţă, acum sub numele de valahi *(walaches)*"; mai tîrziu „au primit pe secui, în cele «şase scaune» şi pe saxoni, în cele «şapte cetăţi» ... ungurii au urmat pe ceilalţi, au venit cu armele, au provocat pagube, iar sub Ştefan, regele Pannoniei, subjugă ţara". Bertius prezintă numele provinciilor, scaunelor, cetăţilor, oraşelor. Vorbeşte despre numele brînzeturilor noastre, care rivalizau cu cele din Olanda, despre animalele ce se vindeau cu preţ foarte scump în străinătate şi despre ierburile cele mai nobile: *le rhapontique, la centaure grand, le gentiane grand d'une fleur jaune et pourprée, la racine rodia, l'absinthe pontique, le premier libanot de Theophraste, le saffran et 600 autres*" (p. 476).

[100] IDEM, *La Géographie raccourcie* ..., p. 3.

www.dacoromanica.ro

Partea a treia

EPOCA MODERNĂ

În *istoria universală*, epoca modernă se caracterizează printr-un mare avînt al forţelor de producţie, prin apariţia unui nou tip de relaţii sociale, prin dezvoltarea ştiinţelor şi culturii. În schimb în cele trei ţări române, formulele diferite de guvernare străină, atît cea habsburgică cît şi cea turco-fanariotă, au constituit o piedică serioasă în dezvoltarea tehnică şi economică, socială şi culturală. Deşi acum îşi desfăşoară activitatea strălucită mari oameni de cultură şi ştiinţă ca Dimitrie Cantemir, Cantacuzino Stolnicul ş.a., renaşterea românească nu s-a desfăşurat într-un ritm accelerat.

„Şi totuşi printre breşele relaţiilor învechite, în urma slăbirii dominaţiei turceşti, ca rezultat al luptelor interioare (îndeosebi a popoarelor din sud-estul Europei în ale căror prime rînduri s-au situat românii) şi a loviturilor dinafară ale puterilor vecine, au început să crească mlădiţele noilor forţe şi relaţii în Ţările române"*.

În domeniul cultural au loc înnoiri, vechea cultură legată de biserică şi clasa feudală fiind înlocuită cu una nouă — laică şi democratică, iar folosirea tot mai mult a limbii române ca limbă de cultură scrisă a dus la întărirea comunităţii de limbă a poporului român şi a unităţii sale spirituale şi etnice.

Eliberarea Principatelor Române de sub dominaţia otomană, organizarea lor ca ţări independente pentru care milita, poporul, boierimea munteană şi moldoveană n-au putut fi realizate uşor. Principatele rămîn sub suzeranitatea Turciei şi sub protecţia Rusiei, cele două puteri folosindu-le după interesele lor în jocul politic internaţional. Rivalităţile dintre cele patru mari puteri, Imperiul otoman, Imperiul habsburgic, Imperiul rus şi regatul Prusiei, atrag Principatele în diferite alianţe şi războaie (războiul austro-turc 1716—1718, războiul austro-ruso-turc 1735—1739, războiul ruso-turc 1768—1774, războiul ruso-austro-turc din 1787—1792, războiul ruso-turc din 1806—1812).

Procesul obiectiv şi legic al dezvoltării societăţii româneşti — pe plan economic, social, politic şi cultural — duce spre împlinirea năzuinţelor de unire a Ţărilor române care, după veacuri de luptă a maselor largi populare, devine o realitate concretă în 1859 prin unirea Moldovei cu Ţara Românească.

Pasul următor pentru făurirea statului naţional unitar l-a constituit cucerirea independenţei naţionale în anul 1877, unul din cele mai de seamă evenimente din istoria României. Lupta României pentru independenţă face parte din mişcarea generală de eliberare naţională a popoarelor din Peninsula Balcanică. Izbucnirea războiului ruso-turc şi intrarea în acest război a României ca aliată a Rusiei

---

* M. CONSTANTINESCU, C. DAICOVICIU, ŞT. PASCU, *Istoria României* (compendiu), Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969.

www.dacoromanica.ro

împotriva Imperiului otoman a dus la încununarea ei cu succes, au jalonat afirmarea statului român modern în viaţa internaţională. Împrejurările istorice n-au permis unirea simultană a celor trei ţări române — Moldova, Transilvania şi Ţara Românească ; acest proces de desăvîrşire a unităţii statului naţional român — operă a întregului nostru popor — se va încheia în anul 1918, realizîndu-se cadrul naţional şi social-economic pentru dezvoltarea mai rapidă a forţelor de producţie, deschizîndu-se o nouă pagină în istoria patriei — etapa contemporană de dezvoltare a ei.

TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN REPREZENTĂRILE CARTOGRAFICE MODERNE DIN APUSUL EUROPEI

În secolul al XVII-lea, în special spre sfîrşitul său, determinările astronomice efectuate în diferite părţi ale lumii sînt destul de numeroase pentru a se trece la o ridicare ştiinţifică a hărţilor. Datele adevărate şi cele greşite erau atît de înlănţuite încît trebuia totul clădit din nou. Mijlocul secolului al XVII-lea marchează începutul dezlegării problemelor mari ale geografiei matematice, facerii hărţilor pe temeiuri noi, introducerii metodelor moderne pentru ridicarea hărţilor. Din această epocă se evidenţiază o serie de cartografi care prin hărţile şi atlasele realizate au contribuit la dezvoltarea acestei ştiinţe şi la cunoaşterea lumii.

Philipp Cluverius (1580—1623), savant german, a scris mai multe lucrări de geografie antică şi modernă.

În lucrarea *Introductio in universam geographiam tam veteram quam novam*[1]..., ediţia din 1683, apărută sub îngrijirea lui Johannes Bunonis, găsim şi o hartă intitulată *Daciarum Moesiarumque Vetus descriptio.*

Autorul prezintă o Dacie care seamănă, în ceea ce priveşte hotarele, celei antice a lui Ptolemeu, cu un conţinut însă mult îmbogăţit pe baza informaţiilor mai noi.

Astfel, apar numirile : *Dacia Mediterranea quae Patzinacae Scytharum gens, Dacia Ripensis, Dacia Alpestris, Gepidia* ş.a.

Harta pune în circulaţie identificări cartografice pe care istoricii şi geografii de mai tîrziu le vor folosi mult.

Guillaume Bleauw, matematician, geograf şi topograf, a publicat atlase şi a construit globuri terestre de o exactitate remarcabilă pentru acea epocă. De la el avem *Theatrum urbium* (1619) şi *Usage des globes et sphères célestes et terrestres* (1642), publicate la Amsterdam.

Între lucrările sale cele care înfăţişează spaţiul Dunării, alcătuite în primul pătrar al secolului al XVII-lea, sînt : *Walachia, Servia, Bulgaria* (385 × 510) cu text în limbile franceză, germană, olandeză şi latină[2].

[1] PHILIPPI CLUVERII, *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam. Multis locis emendata, memorabilibus locorum illustrata et Tabulis Geographicis aucta studio ...*, 1629, Amstelodami, 1677; Amstelodami, 1683; Paris, 1697; cf. M. POPESCU-SPINENI, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, II, pp. 46—49.

[2] Vezi la Bibl. Academiei R.S.R. H 1537 C XLI 53; H 1538 CXLI 54; H 169 C IV 22; H 2065 D LXI 5.

www.dacoromanica.ro

Fiul său **J. Bleauw,** care i-a fost colaborator, a terminat marele atlas început de tatăl său *Theatrum mundi,* tipărit în 14 volume la Amsterdam între 1663 şi 1667.

Singur a publicat apoi mai multe lucrări, între care menţionăm *Atlas Maior, sive Cosmographia Blaviana*[2a]. În tomul II, cartea a VI-a, se prezintă *Transsylvania, Valachia, Moldavia.*

Împreună cu tatăl său semnează hărţile Transilvaniei[3], Ungariei[4] şi Rusiei[5], în care este cuprins bazinul Dunării de Jos şi litoralul Mării Negre.

Pierre Duval (1618—1683), născut în Franţa la Abbeville, este considerat întemeietorul direcţiei ştiinţifice în geografia franceză.

Dintre lucrările sale de seamă amintim, în primul rînd, o lucrare de metodică intitulată: *Mic tratat pentru înţelegerea celor publicate deja*[6], apoi un *A B C al lumii întregi, cu poziţiile geografice ale ţărilor şi mai multe observaţii pentru istoria modernă*[7], din care se desprinde convingerea autorului că geografia trebuie să obişnuiască pe cititor cu coordonatele fiecărei ţări, fiecărei localităţi, pentru a fi cît mai exactă.

Într-o altă lucrare intitulată *Memorii geografice ale tuturor ţărilor lumii,* cu mai multe observaţii istorice[8], Duval arată *cît de importantă este geografia pentru cei ce se ocupă cu istoria şi cu politica* „ea fiind ochiul istoriei şi prima parte a studiului ei, ca şi istoria, ochiul politicii (...). Studiul tuturor autorilor este ca şi orb fără luminile geografiei ...".

Cunoştinţele de istorie, cronologie şi genealogie sînt interesante, arată autorul, dar după cele de geografie care trebuie „să fie învăţată încă din copilărie", după cum mai întîi a fost Pămîntul şi abia în urmă omul, noi trebuie să cunoaştem întîi locurile ..."[9].

În lucrarea *Memorii geografice* ..., în capitolul referitor la Europa, cînd ajunge la descrierea Mării Negre, numită altă dată Pontul Euxin, arată că „numele de Neagră i-a venit de la furtunile sale şi de la pirateriile care se fac pe ea şi nu de la culoarea apelor sale, care sînt albe" (p. 253). În acelaşi volum, în capitolul intitulat *Despre ţările tributare turcilor şi aliate cu turcii,* menţionează printre ele, recunoscînd unitatea neamului românesc, şi *Transilvania, Valahia şi Moldova,* ţări care *„au fost cunoscute altădată sub numele de Dacia. Ele au principii lor deosebiţi, care depind de marele sultan ... Fiecare are principele ei care se numeşte voievod, adică şef de trupe"* (p. 578).

În lucrarea intitulată *Le monde ou la Géographie universelle* ... în volumul II, rezervat Europei, se află şi o serie de hărţi: *Ungaria* — paşalîcul de la Buda

---

[2a] Amstelodami, 1657; Amsterdam, 1667, 12 vol.

[3] GUILLELMUS et IOANNES BLAEUW, *Transilvania Sibenbürgen,* Milliaria Germanica communia, Amsterdami, (380 × 500), foaia colorată, vezi şi la Bibl. Academiei R.S.R., H 3382 C CIX 70; H 588 D XIV 29.

[4] GUILLAUME BLAEUW, *Hungaria Regnum* (505 × 420), Bibl. Academiei R.S.R., H 823 D XVII 78.

[5] IDEM, *Tabula Russiae,* Amsterdam (500 × 540), Bibl. Academiei R.S.R., H 3373 C CIX 61.

[6] PIERRE DUVAL, *Abrégé du monde,* Paris, 1651, Bibl. Nat. H.V.G. 32.

[7] IDEM, *L'A B C de tout le monde avec les positions géographique des Païs* ..., 1651, Bibl. Nat. Paris, G. 9384, G. 9392.

[8] P. DUVAL d'ABBEVILLE, *Mémoires géographiques de tous les pays du monde,* Paris, 1651, Bibl. Nat. Paris, G. 9397; IDEM, *Le monde ou la Géographie universelle* ..., Paris, 1670, 1676.

[9] *Mémoires* ..., Preface de l'auteur ...

www.dacoromanica.ro

(p. 548), *Transilvania, Moldova, Muntenia, Blazoanele Transilvaniei, Moldovei* şi *Munteniei* (pp. 556—557). În ediţia din 1670 autorul descrie într-un singur capitol, împreună, Transilvania, Valahia şi Moldova (p. 601—605): „Transilvania, condusă de un ban sau prinţ, care se intitula principe al regatului Transilvaniei, domn al unei părţi din Ungaria şi conte al secuilor, plătea turcilor un tribut de 50 000 de livre. Era bogată şi ungurii, cînd o posedau, o numeau comoara lor".

„Valahia care se întindea de-a lungul Dunării a fost numită Transalpina pentru a fi deosebită de Moldova. Ea era condusă tot de un prinţ numit Gospodar şi uneori voievod; îşi avea reşedinţa la Tîrgovişte şi plătea sultanului 120 mii livre anual. Moldova cea bogată în ceară şi miere, din care se scoteau în toţi anii mai mult de 200 000 de taleri doar pentru dijma prinţului (...), a avut un domn numit Ştefan, care a învins pe turci, pe tătarii mici şi pe poloni în diferite rînduri".

Atunci cînd descrie blazoanele provinciilor noastre, aflăm că Transilvania avea ca semn distinctiv şapte munţi cu cetăţi pe ei, Valahia un leu stînd pe două labe, o stea în stînga şi o semilună în dreapta, iar Moldova un cap de zimbru cu o stea deasupra capului[10].

Blazonarea lui Duval corespunde realităţii, pentru Transilvania şi Valahia parţial, pentru Moldova integral. *Leul* este semnul Olteniei iar *şapte munţi* al Transilvaniei (= Siebenbürgen, deformat).

Nicolas Sanson (1627—1667) din Abbeville, socotit părintele geografiei şi cartografiei franceze, a fost geograful regelui Ludovic al XIII-lea şi consilier de stat.

A publicat numeroase hărţi, care au alcătuit voluminoase atlase[11].

Preocupat de înaintarea trupelor turceşti spre Viena, el a publicat: *Estats de l'Empire des Turcs en Europe et pays cicomvoisins; entre les quels sont Hongrie, Transilvanie, Valaquie, Moldavie, Petite Tartarie etc. Suiets, ou tributaires des Turqs (1655)*[12]; *Le Cours du Danube depuis sa source jusqu'à ses Embouchures...* (în care oraşele Oradea, Timişoara, Sighet şi Belgrad sînt prezentate cu semilună în vîrful cetăţilor); *Cours du Danube, depuis Belgrade jusques au Pont Euxin, ou sont, d'un costé La Transilvanie, La Valaquie, La Moldavie, La Bassarabie; et de l'autre la Bulgarie, la Romanie et partie de la Servie et de la Macedonie*[13]; *Le Royaume de Hongrie ... les Principauté de Transilvanie, Moldavie et Valaquie*[14].

---

[10] PIERRE DUVAL, *La géographie du temps par P. Du-Val ... Corrigée et augmentée sur les Manuscrites de l'auteur. Par le R.P. Placide Augustin Deschauffé*, Paris, 1688, I—III, In 12, 612 p., Bibl. Nat. Paris, G. 9404 şi 9405; IDEM, *Geographia Universalis: The Present State of the World* ... London, 1691; IDEM, *Atlas universel* ..., Paris, 1835, Bibl. Sorbonne, H V a 6 fo.

[11] NICOLAS SANSON, *Atlas*, (Fără nici o foaie de titlu, doar pe colţul din stînga de jos însemnări tipărite pe unele foi. Se pare că foile s-au tipărit şi s-au pus în vînzare şi separat) 1644, Bibl. St. Geneviève W 42, Inv. 46; IDEM, *Atlas...*, 1655; IDEM, *Tables de la géographie ancienne et nouvelle*, Paris, 1667, Bibl. St. Geneviève" W. 44; IDEM, *Atlas nouveau contenant toutes les parties du Monde* ..., Paris, 1692.

[12] IDEM, *Estats de l'Empire des Turqs* ..., Paris, 1655 (500 × 400), Bibl. Academiei R.S.R., H 177 C IV 30; IBIDEM, Paris, 1695 (650 × 460), Bibl. Academiei R.S.R., H 706 D XV 33.

[13] IDEM, *Cours du Danube, depuis Belgrade jusques au Pont Euxin*, Paris 1665 (540 × 440); Bibl. Academiei R.S.R., H 167 C IV 20; IDEM, *Le cours du Danube* ..., Paris, 1693 (560 × 1190), Bibl. Academiei R.S.R., H 3569 D CXIII 41.

[14] IDEM, Paris, 1698 (365 × 535), Bibl. Academiei R.S.R., H 3434 C CXII, 1.

www.dacoromanica.ro

Cornelius Danckerts a lucrat în întreprinderea cartografică Blaeuw. Cu fiii săi (familia gravorilor olandezi — sec. XVI—XVII) a înființat la Amsterdam o nouă editură cartografică.

Aici a publicat Cornelius *Nova Transilvaniae Principatus Tabula novissima descriptio*[15], în care ne înfățișează unități administrative, numite comitate, „țări" și orașe: *d'Albe Julie, Altland, Burceland, Walachia-Pleine de Hatzag, Villae valahe, Moldavia — Ciceiu, Comit-Schepsi, Cych etc.*

Justus Danckerts, gravor olandez din Amsterdam (sec. XVII), a tipărit o hartă a Peninsulei Balcanice și a bazinului Dunării în care figurează Transilvania, Valachia și Moldavia[16].

T. Danckerts (1660—1692) a alcătuit și el o hartă a fluviului Dunărea cu toate regiunile mărginașe și una a Imperiului otoman[17], în care sînt înfățișate și Țările române.

Ioannes Ianssonius a dezvoltat la Amsterdam o industrie cartografică, în care se editează hărțile sale și ale altor cartografi ai vremii.

Între hărțile publicate care au legătură cu spațiul ponto-carpatic-danubian și regiunile înconjurătoare menționăm următoarele: *Turcicum imperium*[18], *Transylvaniae Siebenbürgen*[19], *Partis Hungariae inter Tibiscum et Nigrum Chrijsum*[20].

În întreprinderea sa s-au tipărit atlase care la vremea respectivă au avut o mare prețuire: *Le Nouveau théâtre du Monde*[21], *Le nouvel Atlas*[22], *Novus Atlas*[23], *Atlantis Majoris*[24], *Atlas contractus, Cinquiesme partie du Grand Atlas*[25]. În *Nouveau théâtre* (1649) sînt capitolele „Transsylvania" (p. Q Q Q Q Q) și „Danubius" (p. B B B B B); din *Atlas contractus* (1766) menționăm hărțile: *Nova et accurata Transylvaniae descriptio; Valachia Servia, Bulgaria, Romania; Transylvaniae Siebenbürgen.*

Reiner și Iosua Ottens, doi frați, amîndoi cartografi, au dat numele une mari întreprinderi industriale cartografice de la Amsterdam, care a strîns în juru

---

[15] Vezi Bibl. Academiei R.S.R., H 274 D VI 5.

[16] EDITURA DANCKERTS, *Regni Hungariae, Graeciae et Moreae ac Regionum, que ei quondam fuêre christiani ut Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Bessarabiae, Bosniae, Slavoniae, Serviae, Bulgariae, Croatiae, Dalmatiae, Morlachiae, Ragusanae Republicae, Maximaeq. Partis Danubii Fluminis*, Amstelodami (580 × 500); vezi și la Bibl. Academiei R.S.R., H 392 D VII 33; Amstelodami (750 × 490; 1 : 4 000 000), Bibl. de stat Berlin O.S. 14310 și Bibl. Academiei R.S.R., H 366 D VII 7.

[17] IDEM, *Exactissima Totius Danubii Fluvii* ... (570 × 500), Bibl. Academiei R.S.R., H 809 D XVII 64; IDEM, *Accuratissima et Maxima totius Turcici Imperii* ... (570 × 490), Bibl. Academiei R.S.R., H 751 D XVII 6.

[18] Amstelodami, 1630 (410 × 510), Bibl. Academiei R.S.R., H 956 C XXV 71.

[19] Amstelodami, 1650 (490 × 435), (340 × 425), Bibl. Academiei R.S.R., H 2067 D LXI 7 și H 2066 D LXI 6.

[20] Amstelodami, 1658, 1 : 520 000, Bibl. de stat Berlin, B 338, vol. 2 f. 160; vezi și Ed. W. Nicolson, Oxford, 1683 bey M. Pitt.

[21] Amsterdam, 1640, 1646, 1649, Bibl. Nat. Paris, G. 9 și G. 10.

[22] Amsterdam, 1649—1650, în 5 vol., Bibl. „St. Geneviève" f. W 3.

[23] Amstelodami, 1658, Bibl. de stat Berlin, B 338.

[24] IOANNES IANSSONIUS, *Atlantis Majoris sive Cosmographiae universalis*, Amsterdam, 1667 (colorat cu mîna), Bibl. Teleki, Tg. Mureș.

[25] Amsterdam, 1650, Bibl. Nat. Paris, G 11.

www.dacoromanica.ro

său numeroşi geografi. Au publicat *Atlas Maior*[26], în opt tomuri, la care au colaborat: G. De l'Isle, Nicolaus Visscher, P. Schnek, G. Valk, F. de Witt, Homannios Heredes, Iacobus Sandrart, Gerardus şi Leonardus Valk.

În tomul I este harta *Danubius* de Iacobus Sandrart şi *Principatus Valachiae, Moldaviae et Transilvaniae, divisus in singulares Populos cum finitimis regionibus* de Gerardus et Leonardus Valk (harta 26, pp. 91—92).

Reiner şi Iosua Ottens sînt autorii hărţilor: *Novissima Tabula Regni Hungariae et Regionum quondam ei unitarum ut Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Serviae, Romaniae, Bulgariae ... Accedit pars magna Dominii Veneti Maris Adriatici et Regionum adjacentium*[27] ...; *Exactissima Totius Danubii Fluvii Tabula et minores in eum influentes fluvii* ...[28] şi *Théâtre de la guerre dans le Bannat de Temeswar*[29].

Nicolaus Visscher obţinînd privilegiul din partea Belgiei, în anul 1640, publică *Exactissima Tabula qua tam Danubii Fluvii pars inferior a Belgrado urbe usq. ad ejiis Ostia*[30], regiune în care autorul desemnează ca *regiones adjacentes*: Transilvania, Valachia, Moldavia ... El prezintă împărţirea administrativă pentru Transilvania şi neamurile care o locuiesc: *Valachi populi, moldavi populi; siculi populi, saxoni populi, hungari populi.* Interesante sînt toponimiile din Dobrogea şi bine înfăţişată este Valea Carasu de la Cernavodă, pe care o denumeşte *Lago de Cara su.* Moldova este numită însă *Principatus Valachiae propriae,* iar Muntenia *Principatus Moldaviae.* O atenţie deosebită o acordă pădurii din jurul oraşului „Bucharest" şi codrilor dintre „Bardalach — Falziu".

Visscher a mai publicat şi alte hărţi[31], în care sînt cuprinse Principatele române. Unele dintre ele sînt însoţite de un registru de localităţi în limbile olandeză, germană şi latină.

Gerardus Valk a publicat *Le Royaume de Hongrie et les Estats qui en ont été sujets et qui font présentement la parti septentrionale de la Turquie en Europe* (1678). Împreună cu Leonardus Valk semnează *Charta Principatus Valachiae, Moldaviae et Transylvaniae* (1678)[32].

Petrus Schenk, cartograf şi editor, publică la Amsterdam la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, o serie de hărţi înfăţişînd diferite zone din Europa.

Nova et accurata Tabula sedis Belli in regno Hungariae[33] (1717) cuprinde toate provinciile româneşti. În aceasta apar comitatele „Temesiensis, Csanadiensis, Aradensis, Bihariensis, Maramorisensis şi judeţele Mechedintzi, Syl Super,

---

[26] REINERUM et IOSUAM OTTENS, *Atlas Maior cum generalis omnium totius orbis regnorum rerum... autorum tabulis collectus et eleganti ordine dispositus ab Reinero Ottens,* in VIII Tomos divisus, Amstelodami, 1678.

[27] Amstelodami; foaie colorată, 880 × 490, Bibl. Academiei R.S.R., H 722, D XV 49 şi H 3722 D CXVI 34.

[28] Amstelodami; foaie colorată, 500 × 570, Bibl. Academiei R.S.R., H 3868 D CXIX 4.

[29] Amsterdam; foaie colorată, 480 × 510, Bibl. Academiei R.S.R., H 3731 D CXVI 43.

[30] Amstelodamum Bathavorum, (1180 × 450 şi a doua 590 × 480), Bibl. Academiei R.S.R., H 1540 C XLI 56 şi H 1540 C XLI 57.

[31] NICOLAUS VISSCHER, *Totius regni Hungariae et adjacentium regionum Tabula ...,* 1687 (430 × 800), Bibl. Academiei R.S.R., H 1539 C XLI 55; IDEM, *Nouvelle carte de la Mer Noire* (480 × 570), Bibl. Academiei R.S.R., H 575 D XIV 16.

[32] Bibl. Academiei R.S.R., H 205 D V 9 şi Bibl. de stat Berlin, Q 2211.

[33] Bibl. Academiei, H 92 C III 4.

www.dacoromanica.ro

Syl Inf., Romanatzi, Vultza, Olt, Artzes, Teleorman, Mustzel, Dembovitza, Sakuieni".

Schenk a publicat în editura sa o hartă, alcătuită după observaţiile contelui Luigi Ferdinando Marsilli de către G. De l'Isle[34], şi alta desenată de un celebru inginer şi adăugită în timpul ultimei *Campagne* cu observaţiile diferiţilor ingineri[35].

Hubert Jaillot a publicat *Atlas Nouveau* (1692) în care găsim şi hărţi privitoare la statele din sud-estul european, ca: *Le Royaume de Hongrie et les États qui ont été unis à sa Couronne*[36]; *Éstats de l'Empire des Turqs en Europe*[37]; *Principauté de Transilvanie divisée en cinq Nations, subdivisée en Quartiers et Comtez*[38].

Nicolas de Fer (1646—1720) a fost unul dintre cei mai productivi cartografi francezi. A lucrat peste 600 de planşe frumos împodobite.

În vremea aceea, concurenţa comercială i-a adus învinuirea că a făcut multe greşeli de localizare şi inexactităţi.

Între lucrările ce privesc sud-estul european menţionăm *Principatul Transilvaniei...*[39] şi *Teatrul războiului pentru frontierele celor două imperii de la Viena pînă la Constantinopol ...*[40].

Guillaume De l'Isle s-a născut în anul 1675, dintr-o familie de intelectuali din Lorena. Tatăl său Claude, mutat la Paris, s-a ocupat cu geografia şi istoria. Fiul şi-a manifestat de timpuriu înclinarea spre cartografie, ajungînd în 1702 membru al Academiei de Ştiinţe din Paris.

Guillaume De l'Isle este recunoscut ca o mare personalitate ştiinţifică a vremii, dovada acestui fapt fiind şi corespondenţa pe care o poartă cu învăţaţii timpului. Este vizitat la Paris de Petru cel Mare care este surprins de informaţiile pe care le găseşte la el asupra ţării sale, mult mai complete decît la el acasă. În numeroasele sale lucrări De l'Isle pune — pentru întîia oară — fiecare punct la locul lui pe harta lumii după principiile geografiei matematice, iar ţinuturile desenate pe hărţi se apropie de forma lor reală.

În anul 1700, el publică *Atlas ou recueil de Cartes Géographiques des mellieurs autheurs* (5 vol.), în care a publicat şi lucrarea sa *Nova et accurata regni Hungariae Tabula, ad usum serenissimi Burgundiae ducis.* Aceasta a fost completată şi retipărită sub titlurile: *Le Royaume de Hongrie et de pays qui en dépendoient autrefois. Dressée sur un grand nombre de memoires et Cartes manuscrites ou imprimées. Rectifié par les observations du C. Marsili et quelques autres.* Faţă de prima ediţie, aceasta este completată cu 36 de comitate în Transilvania, cu judeţele din Oltenia şi Muntenia, cu coordonate geografice şi căi de comunicaţie.

---

[34] G. DE l'ISLE, *Carte particulière de la Hongrie, de la Transilvanie, de la Croatie et de la Sclavonie. Dressée sur les Observations de Mr le comte Marsilli*, Amsterdam.

[35] PETRUS SCHENK, *Théâtre de la Guerre ouvert en Hongrie et dans la Tartarie Crimée ... Dessiné au mois du Juillet 1737 par un célèbre Ingénieur et augmenté dans cette dernière Campagne des Observations de divers autres Ingénieurs.*

[36] Paris, 1690. Hartă colorată, 550 × 930, Bibl. Academiei R.S.R., H 720 D XV 47.

[37] Paris, 1696. Hartă colorată, 500 × 610, Bibl. Academiei R.S.R., H 3454 C CXII 21 şi H 3453 C CXII 20.

[38] Paris, 1696 şi Amsterdam, 600 × 480, Bibl. Academiei R.S.R., H 240 D V 44; H 354 D VI 85; H 235 D V 39.

[39] NICOLAS DE FER, *Principauté de Transilvanie ...*, Paris, 1691; ed. a II-a, Paris, 1705, Bibl. Academiei R.S.R., H 691 C IV 40; H 587 D XIV 28.

[40] IDEM, *Le théâtre de la guerre sur les frontières de deux empires depuis Vienne jusqu'à Constantinopol ...*, Paris, 1705; Paris, 1717; Paris, 1737; Bibl. Academiei R.S.R., H 373 D VII 14; H 730 D XV 57; H 3728 D CXVI 40.

www.dacoromanica.ro

MĂRTURII CU CARACTER GEOGRAFICO-ETNOGRAFIC DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

Martin Opitz (1597—1639), părintele literaturii moderne germane, a fost un an (1622—1623) profesor de literatură clasică la Şcoala superioară de la Alba Iulia. În scurtul timp cît a stat în Transilvania a avut ocazia să cunoască mai îndeaproape pe românii transilvăneni dedicîndu-le un poem în limba germană, dar purtînd titlul românesc de *Zlatna* (533 de rînduri) ... Încîntat de trecutul glorios al românilor, Martin Opitz se ocupă, în prima parte a poemului, de evoluţia istorică a oraşului, de limba şi obiceiurile românilor. Acest poem este publicat ca anexă la lucrarea sa *Teutsche Poemata und Aristarchus wieder die verachtung Teutscher Sprache* ...[1]. În susţinerea romanităţii românilor el arată că românii sînt în aceste locuri din vremea romană şi că „nu au putut fi extirpaţi, cu toate că barbarii au pustiit aceste locuri", iar limba românilor este cea mai aproape de latină „despre care lucru se poate mira oricine, căci nici Italia, nici Spania, nici Galia n-au păstrat atîta asemănare cu străbuna lor cît a păstrat aceasta de la romani, atît de mult se înrudesc latina cu româna — *Walachisch und Latein* (vers. 105—114)[2]. Şi în continuare „în căsuţele de ţărani, care n-au părăsit cu totul nici vechiul trai, nici firea obiceiurilor vechi, stă ascuns mult sînge nobil".

La Opitz găsim o frumoasă descriere a horei, iar despre portul popular feminin el scrie „fetele, care încă şi acum se poartă mai degrabă după chipul roman, simple într-adevăr, dar sînt inteligente, se gîndesc mult şi vorbesc puţin"[3]. Autorul menţionat a mai scris şi o lucrare intitulată *Dacia Antiqua* care însă s-a pierdut, fiind arsă în anul 1639 odată cu moartea scriitorului german (de ciumă) cînd s-au distrus toate lucrurile sale.

David Frölich (1595—1684), născut în localitatea Kezmark, la poalele masivului Tatra, este unul dintre cei mai de seamă geografi din prima jumătate a secolului al XVII-lea. A călătorit prin multe ţări europene, iar în anul 1630 îl găsim în Transilvania, ca invitat al unui prieten, profesor la Colegiul de la Alba Iulia. A scris o lucrare de geografie universală în care, sistematic în tratare, el se ocupă de raportul existent între aşezarea geografică şi climă, abordează probleme de geografia economică şi fizică, schiţează topografia regiunilor, urmăreşte aspectele etnografice ale ţărilor[4] vizitate.

În lucrarea respectivă, intitulată *Medulla Geographiae practicae* se află un capitol despre Transilvania (pp. 363—378), în care autorul introduce elemente noi, în special pe tărîmul geografiei fizice: „Această ţară a fost numită Transilvania, după mulţimea pădurilor, deoarece nu se poate intra şi ieşi din ea decît prin păduri. Astfel şi ungurii o numesc *Erdély*, adică loc păduros, iar germanii *Siebenbürgen*, după cele şapte oraşe întărite sau cetăţi principale ale lor, căci

---

[1] MARTIN OPITII, *Teutsche Poemata* ..., Strassburg, Anno 1624. Anexa „Zlatna, oder Von ruhe dess Gemüthes. Cf. K.K. KLEIN, *Beziehungen Martin Opitzens zum Rumänentum*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 50 (1927), 7—8, p. 96.

[2] După. K.K. KLEIN, *op. cit.*, p. 99 A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, pp. 148—149.

[3] ROBERT GRAGGER, *Martin Opitz und Siebenbürgen*, în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1926, şi A. SACERDOŢEANU, *Consideraţii asupra Istoriei Românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1936, pp. 48—49 de unde s-a dat şi traducerea textului.

[4] DAVID FRÖLICH, *Medulla Geographiae practicae* ..., Typis Bartphensibus, Anno 1639, 453 p.; cf. SYLVESTRU MOLDOVAN, *Literatura geografică a Transilvaniei la finea secolului al XVIII-lea*, în „Bul. Soc. geogr. rom.", t. XX, trim. II şi III, Bucureşti, 1899, p. 96.

www.dacoromanica.ro

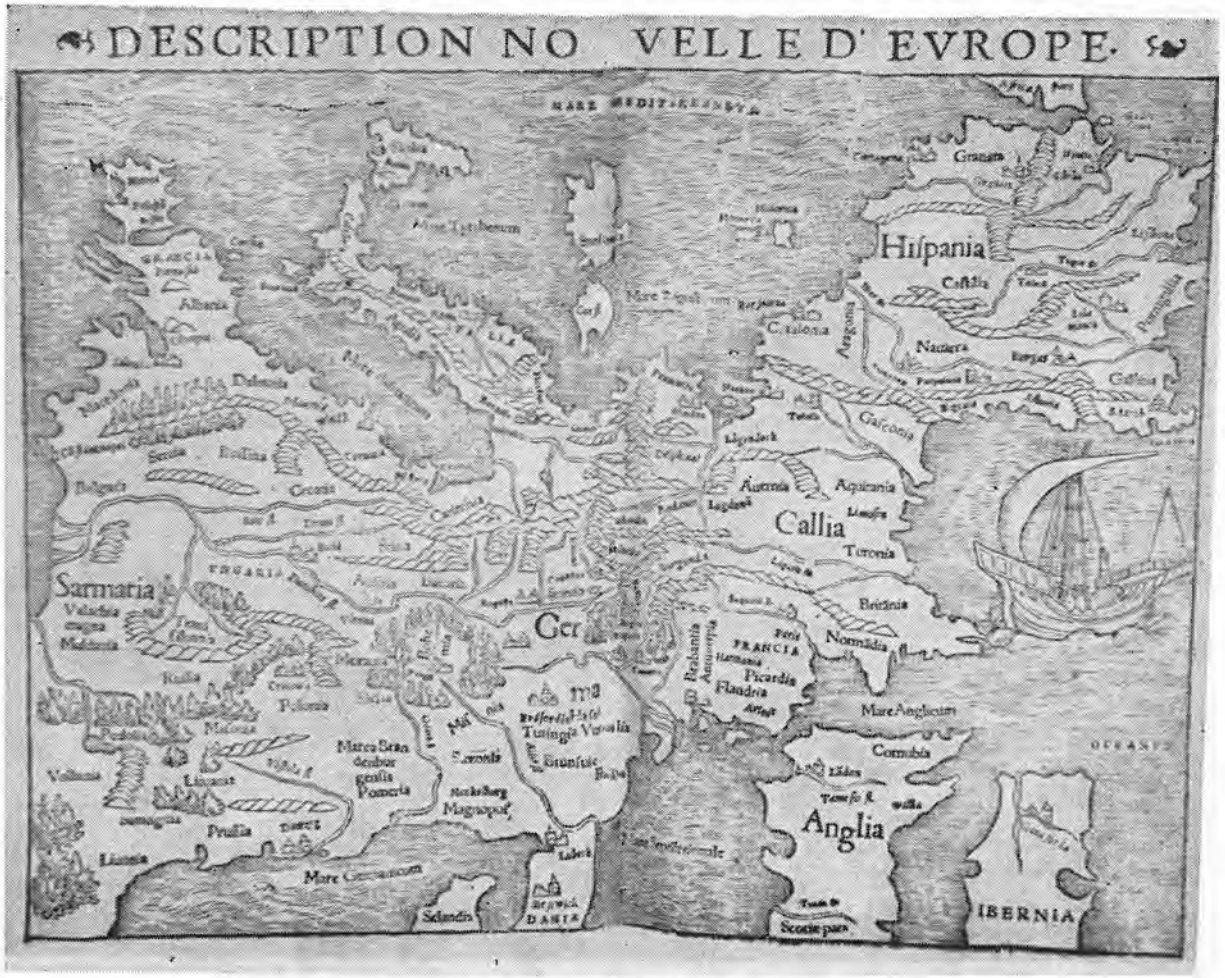

Sebastian Münster, *Cosmographiae universalis* Lib. VI ... Basileae, 1550 (Bibl. Nat. Paris).

www.dacoromanica.ro

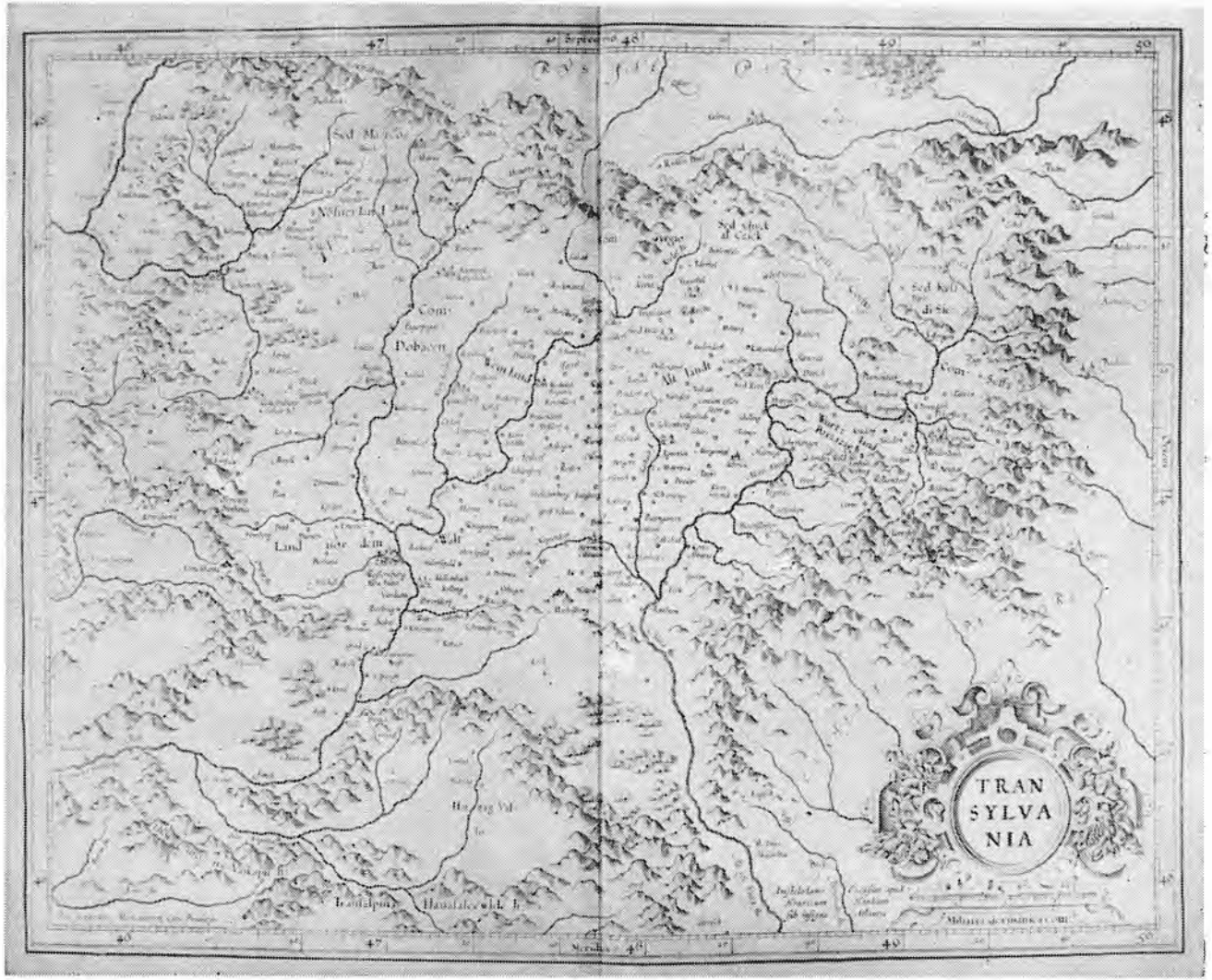

Gerard Mercator, Transylvania, *Atlas Minor,* 1607.

www.dacoromanica.ro

Gerard Mercator, *Walachia, Servia, Bulgaria et Romania. Atlas Minor...* 1607; (Bibl. Nat. Paris 3101). Autorul deține informații geografice relativ exacte, dar este mai puțin informat din punct de vedere al realităților istorice (Dobrogea care era inclusă în Imperiul Otoman figurează în hartă sub denumirea de Bulgaria).

www.dacoromanica.ro

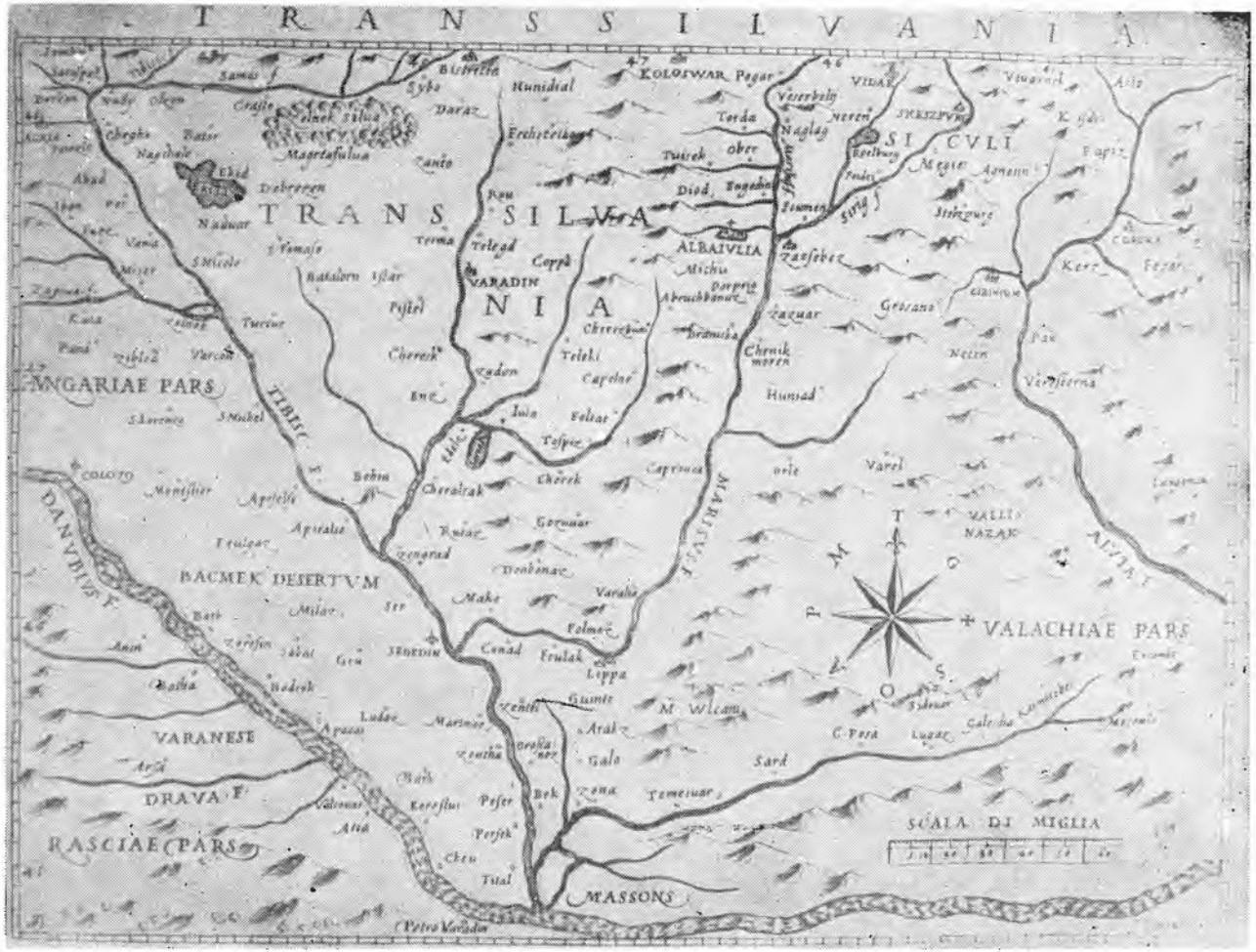

Abraham Ortelius, *Transilvania* (Britisch Museum P. 22954).

www.dacoromanica.ro

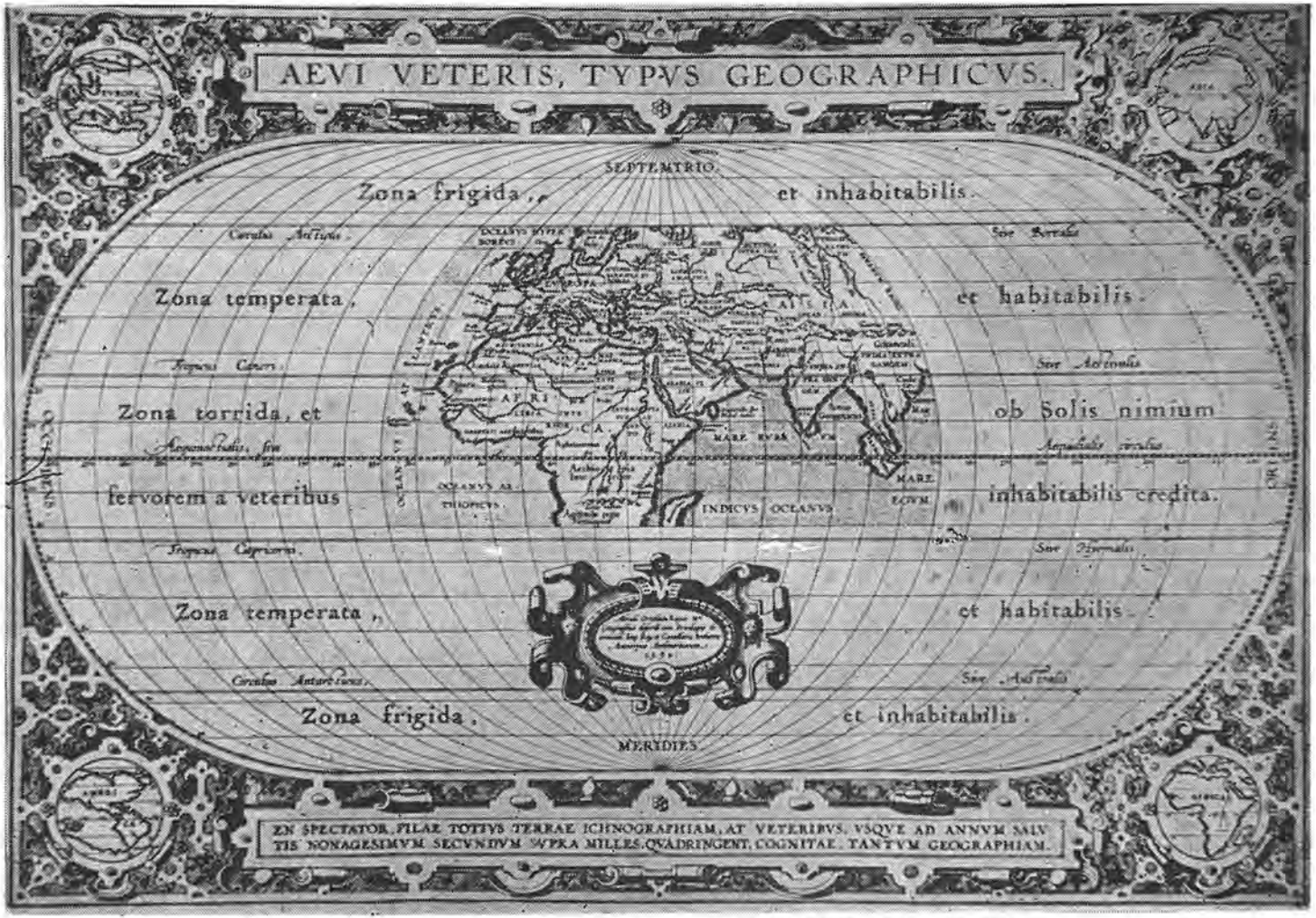
AEVI VETERIS, TYPVS GEOGRAPHICVS.
SEPTENTRIO.
Zona frigida, et inhabitabilis.
Zona temperata, et habitabilis.
Zona torrida, et
feruorem a veteribus
Zona temperata, et habitabilis.
Zona frigida, et inhabitabilis.
MERIDIES.
EN SPECTATOR, FILAE TOTIVS TERRAE ICHNOGRAPHIAM, AT VETERIBVS, VSQVE AD ANNVM SALV
TIS NONAGESIMVM SECVNDVM SVPRA MILLES QVADRINGENT. COGNITAE. TANTVM GEOGRAPHIAM.

Abraham Ortelius, *Additamentum IV* Antverpiae 1590 (Bibl. Univ. Amsterdam).

www.dacoromanica.ro

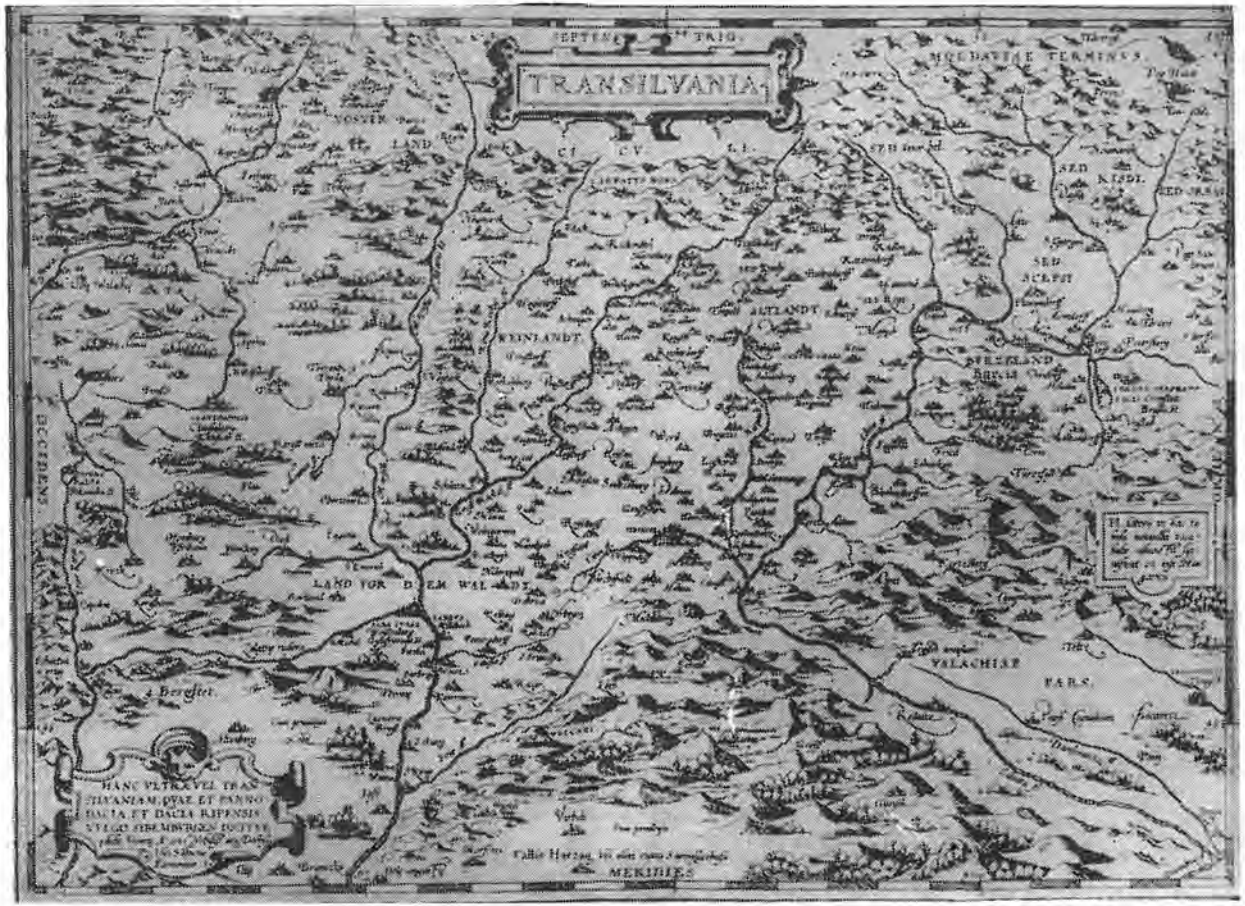

I. Sambucus, *Transilvania. Hanc ultra vel Transilvaniam, quae et Pannodacia et Dacia Ripensis. Vulgo Sibemburgen dicitur,* edidit Viennae A° 1566. În **A. Ortelius,** *Theatrum orbis terrarum,* Antverpiae 1570, f. 43 a—b.

www.dacoromanica.ro

Philipp Cluverius, *Daciarum Moesiarumquae Vetus Descriptio.* În *Introductio in universam geographiam tam veterem, quam novam... et Tabulis Geographicis aucta et opera Iohannis Bunonis,* Amsteloedami, 1633 (Bibl. Centrală de Stat, București).

www.dacoromanica.ro

Justus Danckerts, *Regni Hungariae, Graeciae et Moreae(...). Transylvaniae, Walachiae, Moldaviae, Bessarabiae, Bosniae, Sclavoniae, Serviae, Bulgariae, Croatiae(...). Danubii fluminis* (hartă pusă la dispoziţia redacţiei de av. Mircea Tr.Biju).

www.dacoromanica.ro

Burg în limba germană înseamnă cetate sau întărătură"[5]. Amintind despre caracterul muntos al acestei regiuni, el spune că cele mai multe piscuri în Transilvania se află în Munţii Făgăraş *(ad castrum Fogaras dictum)* enunţînd, totodată, şi numele a opt trecători. Descrie oraşele Transilvaniei, portul popular, bogăţia regiunii şi ocupaţiile locuitorilor, arătînd printre altele, că românii şi saşii exploatează minele de aur şi argint de la Abrudbania (Abrud) şi Keresbania (Baia de Criş) şi că românii şi ungurii trăiesc în cîmpia Haţeg pe care o lucrează. Sarmizegetusa, locul ruinelor vechi, este răscolit de localnici care găsesc pietre preţioase, monede şi alte antichităţi de mare valoare. Vorbind despre români mai spune că aceştia folosesc limba italică coruptă şi sînt urmaşii colonilor romani, readucînd în discuţie pe enigmaticul Flaccus în lucrarea *Der Uralte Deutsch Ungarische* ... (1641), ceea ce dovedeşte că eruditul savant a adoptat şi unele teorii tradiţionaliste.

* * *

De la ultimii umanişti saşi, mijlocul secolului al XVI-lea, (vezi pp. 122—127) care s-au pronunţat asupra originii românilor, urmează o perioadă de aproape un secol în care nu mai apar mărturii săseşti asupra românilor datorită condiţiilor politice şi sociale cu care s-a confruntat Transilvania în această perioadă. Spre mijlocul secolului al XVII-lea reînvie în grupul unor eruditi saşi aşa-zisa „teorie geto-dacă-gotică a originii saşilor", criticată vehement în Germania, prin care se elimină factorul dac ca participant la geneza poporului român, „susţinîndu-se originea pur romană a poporului român şi, implicit, continuitatea romanilor pe teritoriul fostei provincii a Daciei, corespunzătoare ansamblului celor trei ţări române"[6]. Sasul V. Franck von Franckenstein în lucrarea *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania* (Sibiu, 1696) combate această teorie demonstrînd convingător că neamul său imigrase în Tansilvania venind din Germania în secolul al XII-lea. Dintre saşii care şi-au însuşit „teoria descendenţei dace a saşilor" utilizînd ca bibliografie numai autori străini, (primul a fost David Hermann), dar *în operele cărora găsim o serie de elemente interesante pentru poporul român* sînt: Kelpius, Toppeltinus, Tröster.

Martin Kelpius, sas din Transilvania (Hoghilag), într-o lucrare despre germanii din Transilvania, după ce vorbeşte de originea dacă a saşilor scrie că numele românilor de la romani se trage, pentru că ei sînt romani, folosesc limba latină coruptă şi au obiceiurile romanilor[7].

Laurentius Toppeltinus (Töppelt) (1641—1670) erudit sas din Mediaş, în lucrarea *Origines et occasus Transsylvanorum* ...[8] cu conţinut istoric şi etnografic[9], după ce susţine şi el, desigur neargumentat, originea dacă a saşilor, prezintă în capitolele următoare originea pur romană a românilor, eliminînd aportul dac, a coloniştilor romani aduşi de împăratul Traian după cucerirea Daciei, precum şi faptul că etnonimul *valachus* provine de la cuvîntul *Valli* prin care germanii îi numesc pe italieni; pentru ca în continuare să menţioneze că *Valachos a Duce*

[5] Cf. *Călători străini despre Ţările Române*, 1973, vol. V, pp. 45 şi urm.

[6] Cf. A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 176. Vezi şi RADU VULPE, *Cercetări tracologice în România*, în „Rev. de istorie", nr. 6, 1976.

[7] MARTINUS KELPIUS, *Saxonum Transsylvaniae Aposciasmate historico collustratos*, Lipsiae, 1684, cap. II.

[8] LAURENTIUS TOPPELTINUS, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lugduni, 1667; ed. a II-a, 1762.

[9] Despre conţinutul operei lui Töppelt şi modul cum a fost utilizat de cronicarii noştri vezi şi A. SACERDOŢEANU, *op. cit.*, pp. 55—57.

www.dacoromanica.ro

Flacco nominatos quidam asservant, praeeunte Aenea Sylvio, ac post ipsum aliis non paucis adstipulantibus. Dar în lucrarea lui Toppeltinus interesant este capitolul IX, consacrat limbii românilor *De lingua Valachorum et Literis*, cea mai grăitoare dovadă a romanității valahilor, care însă, arată el, deși vorbesc o limbă română folosesc numai alfabetul chirilic pe care l-au avut de la *Gabriele Nunc viro egregio, qui Constantinum Voyvodam Anno 1658 in suo exilio pro scriba comitabatur*[10] și l-a reprodus la sfîrșitul cărții. De asemenea Toppeltinus spune că, în limba sașilor, românii sînt numiți Blahi *„d'Blach — nostra lingua Dacica"*. În capitolul *De Habitu valachorum in Transsylvania*, tînărul medieșan descrie datinile și obiceiurile românilor și face o asemănare între îmbrăcămintea românilor și veșmintele romanilor — descriere pe care o găsim în opera lui Miron Costin *De neamul moldovenilor*, care a tradus parțial lucrarea lui Toppeltinus[11].

Iohann Tröster, sas din Transilvania, mort în 1670, a trăit în Sibiu. El a scris *Vechea și noua Dacie* ...[12], o lucrare importantă, în patru cărți, însoțită de o hartă a Transilvaniei făcută în 1666, două tabele de nume în litere tunice și chirilice, două portrete: un român și o româncă, precum și stampele multor orașe din Transilvania. Pentru partea cartografică și stampe a colaborat cu H. Iacob Schollenberger[13].

În cartea a patra el vorbește despre populația Moldovei care este una și aceeași cu cea din Țara Românească, care „sind Wallachen, der Römischen Colonien Übrige, nennen sich Romunos" sînt romani și se numesc romuni.

„De unde și-a căpătat acest popor numele de astăzi este greu să afle cineva. Papa Piu II și după el aproape toți scriitorii sînt de părere că acești oameni și aceste țări își au numele de *Flacci* și de aici cu timpul *Vlachi sau Valachi, pe nemțește Wallachen, de la ducele roman Pomponiu Flacc"*.

Combătînd cu argumente istorice diferitele etimologii ale denumirii românilor el arată „că această deducere este falsă și fără valoare (...). Mai întîi nu se poate arăta cu nici un scriitor demn de crezămînt că Tiberius ar fi stăpînit Dacia Metorea, unde sînt situate cele două Țări române .... A doua oară, Flacc n-a intrat nici cînd în Dacia Metorea". Cea mai decisivă reprobare însă vine de acolo că românii pe timpul lui Dioclețian încă nu existau ca popor valah deosebit. Tröster insistînd mult asupra originii romane a românilor se oprește asupra latinității limbii române, analizează îndeletnicirile, obiceiurile, îmbrăcămintea, dansurile, moravurile ș.a.; „dacă voiesc să salute o persoană își apleacă capul, după datina romanilor, strîng mîna cu reverență, ducînd-o la gură, poartă cămeși și o haină făcută din pănură, pe care o agață cu laț în grumaz, așa ca să acopere partea stîngă a trupului, așa cum descrie Cezar că se îmbrăcau romanii. Femeile continuă ocupațiile moștenite: torc, țes, fac veșminte. Fetele poartă două cingătoare, încărcate de mulți ciucuri, precum erau cingătoarele la romani. Oamenii, plăcerea cea mai mare și-o află în oi, cu care ei se duc vara în munții răcoroși, ca și *Afri armentarii*[14], cu toată

[10] Vezi A. VERRES, *Bibliografia româno-ungară* ... I, pag. 107, nota 1.

[11] Vezi MIRON COSTIN, *De neamul moldovenilor*, ed. C. Giurescu, București, 1914, pp. 50—51.

[12] *Das Alt- und Neu Teutsche Dacia. Das ist Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen darinnen dessen Alter und Jetziger Einwohner Wahres Herkommen, Religion, Sprachen, Scrifften* ..., von JOHANNE TRÖSTER, Cibinio-Transylv., S S Th. et Philosoph. Medicae Studioso, Nürnberg, 1666, inv. 12°, 8 f + 480 + Register + 1 hartă + 12 stampe.

[13] *Transylvania, 1666*, H. IACOB SCHOLLENBERGER sculp. (190 × 275).

[14] *Afri amentarii* = „păstori africani" (VIRGILIUS, *Georgica*, lib. III 344) și Tityrus = numele unui păstor (IDEM, *Bucolica*) în care Virgilius în parte se descrie pe sine. Tröster răsfrînge cu simpatie asupra românilor plăcutele imagini ale marelui poet latin.

www.dacoromanica.ro

averea şi bunul lor şi, aici, culcaţi pe iarbă ca nişte adevăraţi Tityri pot privi cum caprele cu nasul lătăreţ şi mieii graşi se agaţă pe piscurile ascuţite; apoi cîntă din fluerul lung cam de un cot şi jumătate un cîntec[15]...".

Grija de a avea pe lîngă drumuri fîntîni frumoase, prevăzute cu pietre late sau grăderi (ghizduri) de lemn, cu cumpănă, cu ciutură, aşa cum erau fîntînile cristaline blanduziene descrise de Horaţiu — este încă o dovadă a originii lor. Limba „sigilează timbrul latinităţii", ei „romanii, atît de separaţi de Roma, între limbi străine, ce s-au schimbat aşa de mult de oarde de popoare, care din timpul acela au cutreierat Dacia, şi-au păstrat pînă în ziua de azi limba lor veche sau latină aşa că nici Italia, nici Galia, nici Spania nu se apropie atît de mult de limba romană ca limba acestor români, aşa cum au învăţat de la strămoşi"[16].

* * *

Ioannes Franciscus este autorul unui studiu asupra Transilvaniei: *Q.D.B.V. Memorabilia aliquot Transylvaniae*[17]. El afirmă că valahii se numesc „rumuni" şi că „Dacia acum e Transilvania, Moldova şi Valahia — Transalpina".

Georg Kreckwitz, probabil originar din Transilvania, este autorul a două lucrări: *Totius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata Descriptio,* ce s-a tipărit la Frankfurt am Main în 1685[18] şi *Totius principatus Transylvaniae accurata Descriptio,* tipărită la Nürnberg şi Franckfurt în anul 1688[19].

Autorul se numeşte pe foaia de titlu a lucrărilor „Transilvănean" şi cu toată originea lui discutabilă, dovedeşte multe cunoştinţe despre Transilvania „cartea sa fiind cea mai amănunţită pe vremea ei". Kreckwitz a afirmat de la primul volum romanitatea valahilor „românii se folosesc de limba şi veşmîntul romanilor"; dar în a doua lucrare ce cuprinde *Descrierea Principatului Transilvaniei* o dezvoltă mai mult afirmînd romanitatea românilor pe baza limbii „*Dieser Nation, nemlich die Walachen, dass sie ihren Anfang von der Italis genommen, weiset ihre Sprach aus: Massen sie sich der Römischen Sprach wiewol solche sehr corrupt ist, gebrauchen, und kommt mit der Spanischen, Frantzösischen und Italiänischen sehr nahe überein, also dass man dieselbige mit geringer Mühe gegen einander verstehen kann*". Afirmă că numele de *Valah* vine de la Flaccus şi arată că în Transilvania sînt numiţi de saşi Blooch „*Walachen werden in Siebenbuergen Blooch geheissen*". În aceeaşi lucrare descrie unităţile geografice, bogăţiile naturale, localităţile din Transilvania în ordine alfabetică. Dă stampe cu oraşele mai însemnate şi însoţeşte lucrarea cu harta *Transilvania Siebenbürgen.*

Hrisant Notara, originar din Grecia, a venit în Ţara Românească adus de Constantin Brîncoveanu ca profesor pentru fiii săi. Şi-a făcut studiile la Padova şi Paris.

Notara este autorul lucrării *Introducere în cele geografice şi sferice*[20], cerută de Scarlat Mavrocordat, fiul domnitorului Nicolae Alexandru Mavrocordat, pe care o publică la Paris în anul 1716.

---

[15] *Op. cit.,* pp. 322—323.

[16] Cf. SILVESTRU MOLDOVAN, *Din literatura geografică a Transilvaniei* „Bul. Soc. Geogr. rom"., V, semestrul II (partea I şi II), 1884, Bucureşti, 1885, pp. 75—100.

[17] Wittenberg, 1690.

[18] In 8°, 1074 p. + Register.

[19] In 12°, 387 p. + Register.

[20] HRISANT NOTARA, *Isagoge is tà geografhikà kai sphairikà,* En Parisios, 1716.

www.dacoromanica.ro

Prelucrînd harta lui Constantin Cantacuzino stolnicul, Notara alcătuieşte *Mapa geografică a Principatului Valahiei*[21], şase planşe frumos şi bogat ornate. În perspectivă apar munţii înzăpeziţi şi sînt înfăţişate aşezările omeneşti: sate, oraşe, mănăstiri, schituri. Hrisant Notara este acela care determină în anul 1716 coordonatele geografice ale oraşelor Tîrgovişte şi Bucureşti.

Anton-Maria del Chiaro Fiorentino (mijlocul sec. XVII — după 1718) a trăit în Ţara Românească între anii 1709 şi 1716, fiind în acest răstimp secretar al domnitorilor Constantin Brîncoveanu, Ştefan Cantacuzino şi Nicolae Mavrocordat.

„Prin el — după cum afirmă N. Iorga — Italia ne-a făcut unul dintre cele mai preţioase daruri în domeniul cunoaşterii trecutului nostru prin lucrarea *Revoluţiile Valahiei*[22]. Opera sa are pentru Ţara Românească aceeaşi însemnătate pe care o are pentru Moldova lucrarea domnescului autor Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*".

Del Chiaro a fost prieten cu Constantin Cantacuzino stolnicul, a învăţat româneşte şi a întreprins multe călătorii prin ţară. S-a ataşat mult de poporul nostru, interesîndu-l toate aspectele vieţii de la noi, de la ceremoniile Curţii, de la petrecerile ei simple ... pînă la căsuţa ţăranului.

În primul capitol el spune: „Voi sprijini descrierea mea pe conştiinţă, ţinînd seamă şi de ceea ce am văzut şi de ceea ce mi-au încredinţat persoane care au luat parte la evenimentele ţării. Pentru o mai bună înţelegere, îmi voi permite unele însemnări asupra alcătuirii ţării, asupra obiceiurilor, riturilor şi religiei locuitorilor, asupra felului ocîrmuirii politice şi dependenţei ei de Poarta Otomană".

Preocupările de geografie ale lui Del Chiaro ne obligă să spunem dintru început că el porneşte de la o cugetare geografică bine stabilită. Îşi prezintă materialul după un plan, care îi dă dreptul să fie situat între precursorii geografiei moderne. Nu lipsesc explicaţiile judicioase, obiective şi exacte. Pe deasupra dovedeşte şi o informare generală uimitoare.

Capitolul întîi intitulat „Alcătuirea, situaţiunea şi produsele provinciei" cuprinde, de fapt, cea mai de seamă parte a geografiei sale.

Pe toată întinderea ei de pămînt, arată autorul, Valahia este „o parte din vechea Dacie, în care se cuprindeau provinciile, denumite de geografii de azi Transilvania, Valahia şi Moldova".

În ceea ce priveşte numele acestei provincii, el redă pe scurt, cu conştiinciozitate, părerile altor autori şi anume după Piccolomini, Flachia s-ar numi de la căpitanul de oşti Flacco — de unde Valahia, iar după Bonfini, Valahia îşi trage numele de la expresia grecească ἀπὸ τοῦ βάλλειν καὶ τῆς ἀχίδος ceea ce înseamnă arta de

---

[21] În colţul din dreapta se găseşte titlul: *Augustissimo invectissimoque Romanorum Imperatori Iosepho I Mappam hanc geographicam Principatus Valachiae in XVII themata divisae, ab exemplari graeco quod, juxta accuratissimam descriptionem Sapientiss-i, Viri Constantini Cantacuzeni et Excellentiss-i Medici ac Philosophi Ioannis Comneni, novissimè edidit, ac Celsissimo Principi Valachiae D-no Ioanni Constantino Bassarabae Woewondae dedicavit Chrysanthus Presbyter, Apostolici ac Sanctissimi Hierosolymarum Patriarchalis Throni Archimandrita* ...

În colţul din stînga, în medalion, portretul lui Brîncoveanu şi data: Anno 1717.

[22] ANTON-MARIA DEL CHIARO FIORENTINO. *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti.* Annessani la tavola topografica di quella provincia ..., Veneţia, 1718. Nouă edizione per cura di N. IORGA în „Studii şi documente", XXIX, Bucureşti, 1914; *Revoluţiile Valahiei*, în româneşte de S. Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iaşi, 1929. Traducerea este infidelă originalului; vezi şi C. BOROIANA, *Anton-Maria del Chiaro*, în „Studia bibliologica", III, 1969, pp. 115—132.

www.dacoromanica.ro

a trage cu săgeata, în care aceşti locuitori erau foarte dibaci; în fine, s-ar putea ca numele să-i fi rămas de la una dintre fiicele lui Diocletian — Valachia — dată de soţie principelui de aici. Mai tîrziu, turcii i-au zis Kara Vlahia, care înseamnă Vlahia neagră, precum Moldovei i s-a spus Bogdania, adică în limba slavă dăruită de Dumnezeu, din cauza fertilităţii pămîntului. Partea valoroasă a lucrării o reprezintă observaţiile sale directe. Astfel, aflăm că provincia Valahiei era împărţită în 17 judeţe, adică judecătorii sau vicariate ori prefecturi, şi anume: Olt, Rîmnic, Buzău, Argeş, Teleorman, Vlaşca, Ilfov, Ialomiţa, Săcuieni, Prahova, Dîmboviţa, Muscel, Jiul Superior, Jiul inferior, Vîlcea, Mehedinţi şi Romanaţi. În nord, Valahia se întinde pînă la 46 grade latitudine, iar în sud spre Dunăre, pînă la 45 grade şi jumătate[23].

Ea se mărgineşte cu provinciile româneşti Transilvania, Moldova şi cu Dunărea care o înconjură şi o separă de Serbia şi de Bulgaria „ceea ce se poate uşor vedea pe harta geografică anexată la începutul acestei cărţi".

Într-adevăr, Del Chiaro, sub numele de *Indice Topografico del Principato di Valachia*, publică harta Stolnicului Cantacuzino, deja apreciată în lumea cercetătorilor. El însuşi afirmă că „spre uşurarea cititorului" o anexează „cu atît mai mult, cu cît după cercetarea celor mai buni cunoscători, ea nu putea fi mai exactă şi mai fidelă: 700 mile italiene înconjură acest pămînt care e tot ce poate fi mai fertil şi mai desfătător. De la Dunăre pînă la Bucureşti — care se află în mijlocul Valahiei — şi de la Bucureşti pînă la Tîrgovişte —, care se află la o depărtare de 14 ore de drum — nu se vede decît o vastă şi delicioasă cîmpie, în care nu se găseşte nici cea mai mică piatră".

„Peste tot", spune el, „se văd multe şi foarte frumoase păduri, mai ales de stejaruri, aşezate cu atîta simetrie şi păstrate atît de curate ... sînt păşuni, unde din Transilvania se trimit la păşunat turme de cai, de porci, de oi (...). De aci, se îndestulează Veneţia cu ceară, vite, de aci se fac depozitele sultanului cu unt şi miere".

Ne mai informează că vinurile albe şi roşii au un gust delicat şi sînt sănătoase pentru stomac. Caii îl uimiseră prin iuţimea şi ţinuta lor, pentru care erau căutaţi nu numai de ofiţerii din Transilvania, ci şi de negustorii din Polonia.

În păduri consemnează abundenţa de mistreţi, capre sălbatice, cerbi, căprioare, lupi, urşi, vulpi etc., precum şi mulţimea păsărilor sălbatice.

Interesante observaţii face nu în ceea ce priveşte romanitatea românilor, deoarece rezumă opiniile altor autori (Piccolomini, Bonfini ş.a.), ci atunci cînd vorbeşte de limba şi ţara lor, precum şi despre firea lor: „Valahii nu sînt lipsiţi de curaj şi de vrednicie ca să ţie piept oricărei naţiuni războinice, dar asupririle şi dările necontenite ce plătesc de cîteva ori pe an, într-atît i-a deprimat, că din vechea faimă romană, nu le-a mai rămas decît numele".

Remarcă priceperea unor muncitori de la fabrica de sticlă *(fornaci de vetri)*, care dădeau un produs mai bun decît cel din Polonia. Laudă tiparniţele şi elegantele produse tipografice ale mitropolitului Antim. „Valahii sînt foarte meşteri în orice meserie, sînt sprinteni la călărie, ageri la mînuirea sabiei şi arcaşi dibaci ... Cît priveşte meseriile manuale ei reuşesc admirabil (...). Ei îşi zic romuni, patriei lor adică Valahiei, *Tzara Rumaneàscă*, iar limbii, limba românească, şi cu drept cuvînt, căci dacă e vreo îndoială că valahii sînt urmaşii coloniştilor romani, limba lor înlătură acea îndoială şi convinge că valaha nu este alta decît o directă şi curată derivaţie din idiomul latin".

[23] Astăzi: 43°50′ în sud şi 45°50′ în nord.

www.dacoromanica.ro

Del Chiaro descrie cu amănunte capitala țării, București, orașul cel mai frecventat, situat într-un loc foarte jos și foarte mocirlos, care ar fi impracticabil din cauza noroiului, dacă de o parte și de alta a străzilor sale principale nu s-ar fi pus scînduri groase de stejar, în formă de pod.

Casele, răspîndite printre grădini mari, erau înconjurate cu garduri din bîrne de stejar înalte, numai curtea principelui Brîncoveanu era înconjurată cu zid.

„Orașul e aproape rotund, avînd o circonferință destul de mare: numărul locuitorilor însă — care nu trece de 50 000 — nu corespunde întinderii locului — căci casele sînt rare și izolate unele de altele cu cîte o curte, bucătărie, grajd și deosebit grădină, cu arbori fructiferi, ceea ce dă un aspect plăcut și vioi. Nu are cișmele, ci numai cîteva fîntîni cu apă rea, numai Dîmbovița «care udă Bucureștiul prin două ramificații, conține apă ușoară și sănătoasă»". Despre Dîmbovița spune că își are izvoarele în munții Rucărului și conține păstrăvi foarte gustoși în apele sale cristaline.

Menționează multe rîuri bogate în pește și pomenește de nenumărate iazuri, aflate pe moșiile boierilor, de morunul din Dunăre cu icrele foarte mult gustate, care se mănîncă proaspete, preparate cu untdelemn, piper și zeamă de lămîie.

Cunoaște multe denumiri de munți: Buceciul (Bucegi) „foarte renumit în popor și de unde izvorăște rîul Prahova"; muntele Bobul, de unde izvorăște Ialomița; Lăuta (Leaota), Pietroasa și Craiul, munții Buzău și Istrița.

Despre bogățiile subsolului afirmă că sare se găsește în cantități enorme și se exportă în țările de peste Dunăre, că minele de aur și argint zac în adîncimile pămîntului, în mari cantități, ascunse de ochii lăcomiei turcești ca și minele de aramă; cele de fier se văd pe drumul ce duce de la Brădiceni la Tîrgoviște.

REPREZENTANȚI DE SEAMĂ AI CULTURII ȘI ȘTIINȚEI ROMÂNEȘTI

(secolul al XVII-lea — începutul secolului al XVIII-lea)

Dacă pe plan european veacul al XVII-lea nu marchează un progres substanțial în cunoașterea Țărilor române, întîlnindu-se în lucrările cu caracter universal cunoștințe generale și cu totul excepțional unele detalii mai ample și originale, gîndirea autohtonă românească, alături de a învățaților sași transilvăneni, va face cunoscută lumii externe teritoriul românesc asigurînd astfel dezvoltarea și continuitatea cunoașterii.

Impunerea limbii naționale ca limbă a culturii scrise se exprimă într-un mare număr de scrieri care imprimă dezvoltării conștiinței de neam o intensitate și o calitate specifică.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, pe lîngă tipăriturile slavone, apar și cărți în limba română, cu un conținut religios la început, ele adresîndu-se „către toată semințiа românească de pretutindeni ce se află într-această limbă"[1].

Grigore Ureche (cca 1590—1647) este primul cărturar de seamă al umanismului român, cu o educație modernă și cultură aleasă, care iubind cartea și avînd îndemînarea de a scrie, a pus bazele istoriografiei naționale[2].

---

[1] VARLAAM, *Carte românească de învățătură* (Cazania); cf. G. IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, I, Editura Științifică, București, 1969.

[2] G. IVAȘCU, *op. cit.*, p. 147.

www.dacoromanica.ro

Studiile și le-a făcut la o școală din Liov, unde a avut prilejul să studieze limba polonă, istoria, geografia, limba latină și limba greacă. Întors în Moldova, el va ocupa funcțiile de mare spătar și apoi de mare vornic sub domnia lui Vasile Lupu. Preocupat de a înfățișa istoria Moldovei, Grigore Ureche ne-a lăsat cea mai veche scriere în limba română *Letopisețul Țării Moldovei*, lucrare în care sînt prezentate, în mod cronologic, evenimentele mai importante de la întemeiere pînă la Aron Tiranul (între anii 1359 și 1594)[3]. Modelul scrierii este cel din cronicile și cosmografiile vremii. Izvoarele folosite sînt interne, dar și lucrări străine în limba polonă sau latină, privitoare la regiuni mai întinse sau învecinate nouă.

Grigore Ureche, creatorul istoriografiei românești, este acela care întărește pe baza documentației multiple (ceea ce a citit în timpul studiilor sale) concepția nouă, în formare atunci, a „unității de origine, de neam și de limbă a locuitorilor Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei"[4]. El se preocupă de începuturile propriului său neam, de originea numelui Moldova sau Vlahia, de momentele întemeierii primelor state feudale Moldova și Țara Românească. Astfel, în *Preadoslaviia ... descălicării a țării Moldovei din începutul ei* care nu conține concepția lui Ureche, cît mai ales a istoricilor străini, el arată că „Vor unii să zică Moldovei că au chemat-o Sțitia sau Schithia, pre limba slovenească. Ce Sțitia coprinde loc mult, nu numai al nostru, ci închide și Ardealul și Țara Muntenească și cîmpii peste Nistru, de coprinde o parte mare și de Țara Leșească". În continuare, Ureche spune că unii au numit acest ținut, așa cum scriu letopisețele latinești, „pre numele hatmanului rîmlenesc ce l-au chimat Flacus (...) și schimbîndu-se și schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahiia", dar el nu admite aserțiunea și consideră că numele zis Vlahia „nu-l putem da țării noastre Moldovei, ci Țării Muntenești (...)"[5].

În capitolul *Pentru limba noastră moldovenească*, găsim concepția lui Ureche despre originea limbii și poporului român „Așijderea și limba noastră din multe limbi ieste adunată și ne ieste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinpregiur, măcar că de la Râm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune și la predosloviile letopisețului celui moldovenesc de toate pre rîndu; ce fiindu țara mai de-apoi ca la o slobozie, de prinpregiur venindu și descălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la rîmleani, ceale ce zicem latină; pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găină, ei zic galena, muieria, mulier, fămeaia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că d· ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege".

Grigore Ureche ca și numeroși cronicari și călători străini dinainte observă latinitatea limbii pe baza confruntării ei cu latina.

Nu lipsesc nici exemple de cuvinte moștenite de la franci, de la greci, de la leși, de la turci, de la sîrbi etc.

Cercetînd *Letopisețul Țării Moldovei*, avem prilejul de-a afla multe știri geografice despre țările ce mărgineau Moldova. „Întâiu cumu-i Țara Leșească, pre limba lor Polsca Zemlia", „De împărăția tătărască ...", „De împărăția turcilor ...", „Pentru țara ungurească de jos și Ardealul de sus ...". Tradiția descendenței o găsim și cînd vorbește despre celelalte provincii românești:

---

[3] C. GIURESCU, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, București, 1908; P.P. PANAITESCU, *Introducere la Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958; *Istoria literaturii române*, I, Editura Academiei, București, 1964; *Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*, texte, studiu de LIVIU ONU, Editura Științifică, 1967.

[4] G. IVAȘCU, *op. cit.*, p. 149; LIVIU ONU, *op. cit.*, p. 9.

[5] Citatele au fost date după textele stabilite de LIVIU ONU, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

„Ardealul, sau ţara ungurească de jos, să chiamă ţara peste munte, care cuprinde o parte din Daţiia şi peste munte. Drept aceia îi zic Ţara peste munte, căci iaste încongiurată de toate părţile cu munţi şi cu păduri, cum ar fi îngrădită. Zicu-i şi Ţara de 7 oraşe, din limba nemţească, iară locuitorii ţării îşi zic ardeleni, carii se hotărăscu despre apus cu ungurimea, sau cumu-i zic unii Panoniia. Iar despre miazănoapte se hotarăscu cu Ţara Leşească, despre amiazazi cu Ţara Muntenească, despre răsărit cu Moldova (...)".

Amintind despre populaţia din Ţara Ardealului, Grigore Ureche scrie că aici „nu lăcuiesc numai unguri, ce şi saşi peste samă de mulţi şi români peste tot locul, de mai multu-i ţara lăţită de rumâni decît de unguri (...)". Rumânii, cîţi se află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sîntu cu moldoveanii şi toţi de la Râm se trag". Prima afirmare a obîrşiei romane este completată în continuare de a doua referire, cărturarul român afirmînd că toţi românii, indiferent de statul căruia îi aparţin, sînt de seminţie romană.

Vorbind despre bogăţia Ardealului arată că este o „ţară plină de toată hrana, cîtă trebuie vieţii omeneşti, că pîine peste seamă rodeşte multă, de nimenea nu o cumpără, ci tuturor prisoseşte; vin pretutindenea nimănui nu lipseşte; miere multă şi bună, de care fac mied aşa de bun...".

În încheiere, Grigore Ureche spune că ştirile înfăţişate în cronica sa au fost consemnate spre a fi lăsate, „feciorilor şi nepoţilor să le hie ceale bune de învăţătură, iar ceale răle ca să se poată feri şi să se socotească şi celor bune să urmeze".

Miron Costin (1633—1691) cărturar de orientare umanistă şi om politic, fiul hatmanului Costin din Moldova, este continuatorul direct al lui Grigore Ureche în istoriografia şi literatura română, activitatea sa avînd orizonturi mai cuprinzătoare decît a predecesorului său[6].

Miron Costin, acumulînd o cultură „de vaste orizonturi europene", cunoscînd limba slavonă, şi, prin religia ortodoxă şi tradiţia de familie, păstrînd contactul cu tradiţia bizantino-slavă este socotit „cel dintîi român (facem abstracţie de Nicolaus Olahus ...), care se structurează interior în contact pe de o parte cu izvoarele antichităţii romane, pe de alta, cu atmosfera culturii occidentale...[7].

Avînd putinţa să afle documente istorice şi arheologice mai multe şi mai noi, Miron Costin a continuat letopiseţul lui Grigore Ureche realizînd *Letopiseţul Ţării Moldovei* (de la Aron Vodă încoace de unde este părăsit de Ureche...), 1675, importantă operă istoriografică. Străbătînd drumurile pămîntului românesc cu ocazia unor misiuni diplomatice sau treburi personale, Miron Costin a avut posibilitatea să cunoască obiceiurile, graiul şi datinile poporului nostru, să cunoască rîurile şi munţii pămîntului românesc, realizînd un studiu complex privind geneza românilor[8] *De neamul moldovenilor*, de fapt a românilor căci se ocupă şi de munteni şi transilvăneni. Prin această lucrare îl putem considera pe Miron Costin şi primul geograf etnograf al ţării noastre. În *Predoslovie* scrisă ulterior la *De neamul moldovenilor* îşi exprimă astfel ceea ce dorea să scrie „Biruit-au

[6] G. IVAŞCU, *op. cit.*, pp. 182—183.

[7] MIRON COSTIN, *Opere alese*, texte stabilite şi studiu introductiv de LIVIU ONU, Bucureşti, 1967. Citatele după textele stabilite de Liviu Onu.

[8] Asupra originii neamului său a mai scris două lucrări în limba polonă, *Chronika ziem moldawskich y multanskich (Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, pe scurt *Cronica polonă*, cca 1677); şi *Historya polskimi rytmami o Wołoskiey Ziemi i Moltanskicy (Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, pe scurt *Poema polonă* — în 1684).

www.dacoromanica.ro

gîndul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere feliul neamului, din ce izvor și seminție sîntu lăcuitorii țării noastre Moldovei și Țării Muntenești ... și românii din țările ungurești (adică cele aflate sub stăpînirea maghiară — *n.r.*) că toți un neam și odată descălecați sînt (...). Laud osîrdia răposatului Ureche (...) vornicul, care le-a făcut de dragostea țării Letopisețul său ... iar de descălecatul cel dintîi cu romani, adecă rîmleni, nenică nu pomenește, numai amelită la un loc..."[9].

Preocupat de originea neamului său și de ideea romanității la români, cronicarul moldovean își începe cartea dintîi din *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, cu descrierea Italiei, o narațiune cu adevărat geografică privind așezarea, marginile, hotarele, situația economică, oamenii. Cînd ajunge la explicarea numelui acesteia Miron Costin spune că „iaste vecchiu, la toate istoriile cele mai vechi latinești, de pre Ital, craiul lor. Neamții italiianului zicu-i valios, și noao, moldovenilor și muntenilor iară așa valios. Franțozii italianului zîcu-i *valașhos*, noao și muntenilor *valașhos*, leașii italianului *vloh*, iară noao *voloșini*, iar muntenilor acu s-au luat leașii după apa Oltului și au mai adaos tiparnicii lor o slovă: *M* de le zicu *molteni*, adecă «olteni», ungurii italianului: *olașu*, iară moldoveanului și munteanului *olah*. Și țării Italiei leașii zic *Vlosca Zemlea*, adecă Țara Vlohului, iară țării noastre: *Volosca Zemlea*". Apoi mai departe: „Caută-te dară acu, cetitorule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădîndu de la tine toate celelalte basne, cîte unii au însemnatu de tine de neștiință rătăciți, alții de zavistie, carea din lume între neamuri n-au lipsitu niciodată, alții din buiguite scripturi deșarte".

Pentru argumentarea științifică a originii românilor, Miron Costin s-a folosit, pe lîngă izvoarele antice și cunoștințele europene, și de obiceiurile și datinile românești pe care le-a identificat cu obiceiurile romano-italiene. Iată cum înfățișează el o discuție purtată chiar în casa lui, la Iași, de un episcop italian: „Mie nu-mi trebuiaște să mai cetesc la istorii de moldoveni cine sînt; pre o samă de obiceaiuri foarte bune, îi cunoscu de unde sîntu: așa — libovnici la oaspețe; așa — femeile lor se feresc de vederea străinilor și se dau în lături; așa — să nu treacă femeia pe dinaintea bărbatului pe drum sau pe cărare; așa — toată viața în mîncare cu dulceața curechiului, numai aceștea sărat, atîta osebire, aceia, și iarna și vara, tot verde, nemurat. Toate acestea atocmai cu italienii sînt și a vedere se mărturisește o fire".

Conștiința originii latine a tuturor românilor este confirmată și de limba lor. Astfel, el dovedește unor istorici cu care polemizează, pe diverse și solide argumente istorice, filologice, etnografice, asemănarea dintre limba latină și a noastră, ce acum își are calea sa, „cură în măsurile sale".

Referindu-se asupra denumirii naționale a românilor, originea numelui, el nu-l acceptă pe Flaccus discutînd pe larg și combătînd teoria lui Enea Silvio Piccolomini, care s-a inspirat din stihurile lui Ovidiu că „Ceia ce-au scris că numele de vlah a acestui neam, adecă moldovenilor și muntenilor, iaste de pre Flah, hatmanul Rîmului, basne sînt (...) alte chipuri și capete au avut Italia mai vestite și mai vechi decît acel Flah".

În capitolul al treilea care se numește *De Dachiia* reafirmă din nou unitatea neamului arătînd că „Locul acesta dară unde iaste acum Moldova și Țara Muntenească, iaste dreptu Dachia, cum și tot Ardealul cu Maramorășul și cu Țara Oltului. Alt nume mai vechiu decît acesta, Dachia, nu se află în toți

[9] Vezi și CONST. GIURESCU, *De neamul moldovenilor.*, București, 1914; P.P. PANAITESCU, *Opere alese*, Edit. Tineretului, București, 1965.

www.dacoromanica.ro

cîţi sînt istorici... Dachii cu multe veacuri mai înainte de Hristos au aşezat locurile acestea".

În capitolul „De Traian împăratul", cronicarul moldovean, combătîndu-i pe toţi acei care au încercat să denigreze originea daco-romană a poporului, relatează războaiele care au dus la cucerirea Daciei şi măsurile administrative luate de Traian care a împărţit Dacia în „Daţia inferior, adecă Dachiia de Gios" (Moldova şi Ţara Românească — *n.r.*), „Daţia superior, adecă Dachiia de Sus" (Transilvania). Cînd aminteşte despre locuitori scrie că „... nu şi-au schimbat numele său, ci tot *romanus*, apoi cu vreme şi îndelungate veacuri *romani*, apoi rumâni pînă astăzi (...) că de la Italia, carii ţări streinii îi zic *vlah*, *vloh*, unii zic *vallios*, ungurii olaş, de pe *vloh* adecă italian, au zis *vlah* şi muntenii Valahiia, mai tîrziu". Acest capitol se încheie cu consideraţii asupra şanţului lui Traian („Troianul"), numit aşa „în veacinica pomenire şi veaste de locuitorii ţării".

Prezintă în continuare cetăţile „acum întregi şi cîte şi ruine — şi în Moldova în Ţara Muntenească", zidite unele de daci, altele de romani, iar unele de domni „după al doilea descălecat" şi, în sfîrşit, unele zidite de greci şi de genovezi. Atrage atenţia asupra cetăţii Hotinului, despre care spune că „avem ştiri că este clădită de daci, ceea ce poate să fie, căci dacii au locuit şi în Podolia". Susţine că Suceava, Neamţul, Tighina au temelii fie dace, fie romane, aşa cum sînt şi ruinele de mai jos de Roman, de lîngă Galaţi şi de pe Bîrlad".

A doua operă a lui Miron Costin este *Letopiseţul Ţării Moldovei*, care continuă cronologia istoriei Moldovei a lui Grigore Ureche de la 1594 pînă în anul 1661, dar în care acordă un spaţiu larg evenimentelor din toate ţările române. „Letopiseţele nu sînt numai să le citească omul, să ştie ce au fost în vremi trecute, ce mai mult să hie de învăţătură ce ieste bine şi ce ieste rău şi de ce să se fercască şi ce va urma hie cine".

Letopiseţul Ţării Moldovei este cronica românească cu cele mai numeroase copii în manuscrise. Pentru documentare, Miron Costin a folosit, în primul rînd, tradiţia orală, care i-a înţeles rolul istoric, observaţia directă a evenimentelor şi diferite izvoare externe (cronici polone în limba latină).

Ca să convingă pe cititori, arată că el a văzut în Ţara Muntenească, între Cladova şi Diiu, „oraşe acum turceşti, pe Dunăre, urme şi praguri şi turnuri ruinate, semne ale cuceririi romane (...) unde este acum a noastră Moldova, romanii au zidit cîteva cetăţi şi au aşezat soldaţi, a numit dominos peste cetăţi, de unde hospodarii noştri pînă astăzi se numesc domni (*domn* e aproape ca dominus) pe limba romanilor şi în Ţara Transilvaniei la fel, care pînă în vremurile acestea sînt cu nume neschimbat".

În capitolul „Descălecatul al doilea" arată că „şi acmu mulţi ne zic ţării noastre Daţia, însă norodul, neamul lăcuitorilor, nu şi-au schimbat numele său, ce tot *romanus*, apoi cu vreme şi îndelungate vacuri roman, apoi români pînă astăzi (...)" „Iară acest Traian împărat pre aicea au venit şi au încungiurat această parte de lume, cum s-au pomenit şi el au descălecat neamul, seminţia, limba, care trăieşte pînă acmu în Moldova, în Ţara Muntenească şi cît norod este în Ardeal cu acest nume român ...".

Ţara Moldovei se numeşte Moldova şi cea Muntenească, Muntenia pentru că, după îndepărtarea hoardelor tătărăşti, populaţia care a coborît spre Dunăre şi-a zis „de la monte, şi muntean nu este nimic altceva decît om de la munte" de unde şi numele „Muntenească sau Montanca". Pentru Moldova spune „urmez întru aceasta pe răposatul Ureche", cu „căţeaua Molda înecată într-un rîu numit

www.dacoromanica.ro

de-atunci Molda, apoi Moldova" iar de la numele rîului se trage numele poporului și al țării.

Pentru prima dată în literatura geografică se arată *Ținuturile Țării Moldovei, Ținuturile luate de turci, Ținuturile Țării Muntenești.*

Miron Costin a vizitat Oltenia și a poposit la Severin. Aici el așază „țara Mehedinților, care se mărginește cu ținutul acum turcesc Rașava (Serbia), chiar acolo unde Dunărea străbate printre munți" pomenește și de „o țărișoară deosebită, cîrmuitorii ei se numesc bani, cu acest titlu, ban de Craiova".

Descrierea apelor, orașelor prezintă și acum un interes deosebit pentru studiile de geografie regională.

Un geograf român, al cărui nume nu se cunoaște, a scris între anii 1660 și 1680 *De Țara Ardealului și de ținuturile ei cîte sînt* toate pre samă[10].

Autorul, după ce arată că Ardealul „nu iaste țara foarte mare, fiindcă e numai o parte ce să zice o latură de ținut, carea iaste despre partea țării ungurești", ne prezintă cîteva din ținuturile sale.

„Întâi ținut, Huniad Vaida, Hunidoara, cetate carea s-au zidit de Iancu Voda, feciorul lui Jikomont crai, care au fost născut din Morcima fata de român. Deci acest Ianc ce i-au zis Huniad Vodă el au zidit Hunidoara. Și au născut dintr-însă Mateiaș crai. Și într-acest ținut iaste Deva, cetate și oraș, care iaste sus într-un deal...".

Urmează apoi descrierea ținutului Alba Iulia, loc mare și bogat.

Despre ținutul Turdei aduce informația că „acolo sînt ocne foarte alese", că „aproape de orașul Turda cură în jos o apă foarte frumoasă, care se cheamă Areniaș și-i zic apa poliita". Mai aflăm că lîngă Turda „sus în coastă au fost un oraș foarte frumos al romanilor, pre nume s-au chemat Selinum".

Al patrulea ținut, „al Koloșului, pre acea și Clujul să chiamă cetate" are „ocne de sare foarte alese", are o cetate în care „s-au născut Matiaș Crai, în cetatea cea veche, într-o casă mare veche, care este la poarta despre amiazazi ...".

Urmează ținutul cu „cetatea Dejului și este acolo o ocnă de sare foarte vestită, aproape de apa Someș ...".

Al șaselea ținut este la „margine de Ardeal și de alte părți ale țării ... despre țara ungurească ... despre Moldova ... Și mult nărod locuesc într-această parte ... Pre cursul apei Bistrița din sus de cetate, 4 mile de loc, este Baia Rodni cea veche".

Ardealul, spune autorul, „a fost lung și larg și împrejur munți ca o corună frumoasă. E bogat. Printre dealuri sînt sate dese și frumoase; oameni lucrători cu plugul și cu sapa. Are aur foarte scump și bun, argint, plumb, fier, oțel și pre alocurea sînt orașe de băi". Și încheie: „cum de-ar fi pace ar putea fi jumătate din locuitorii poliiți cu aur".

Stolnicul **Constantin Cantacuzino** (cca 1640—1716), fratele mai mic al lui Șerban Cantacuzino domnul, este una dintre cele mai importante figuri culturale ale secolului al XVII-lea. Personalitate complexă, el este „cel dintîi care introduce în cultura noastră în același timp erudiția istoricului de perspectivă modernă și stilul științific, direct..."[11].

---

[10] CIPARIU, *De Țara Ardealului,* în „Organul luminării", XXV, pp. 131—132; M. GASTER, *Chrestomație Română,* I, București, 1891, pp. 175—178.

[11] G. IVAȘCU, *op. cit.,* p. 226.

www.dacoromanica.ro

Dacă Miron Costin înfăţişează Italia din timpul epocii sale, dar nu avusese prilejul să o vadă, Constantin Cantacuzino împlineşte acest vis, pentru că îşi face studiile la Padova între anii 1666 şi 1668. Călătoriile prin Europa Centrală, după care se înapoiază în ţară prin Viena şi cunoaşterea operelor umaniştilor îi asigură o bogăţie de cunoştinţe şi o forţă de argumentare a continuităţii poporului român în teritoriul dacic.

Stolnicul Constantin Cantacuzino a scris *Istoria Ţării Româneşti dintru început* şi a alcătuit o *hartă a Ţării Româneşti*. Textul lucrării, scos la lumină de A.D. Creţescu, a fost republicat de M. Kogălniceanu în 1872, în a doua ediţie a Cronicilor României volumul I, iar paternitatea i-a fost stabilită de Nicolae Iorga în 1901. De atunci opera sa a fost retipărită în mai multe rînduri.

Revelator la Stolnic este spiritul său critic ce-l manifestă faţă de sărăcia izvoarelor istorice care-i stau la îndemînă şi se poate spune că el realizează o „istorie critică"[12].

Cuprinsul lucrării dovedeşte că autorul foloseşte foarte multe surse geografice în expunerea cadrului geografic antic al neamului său. Discutînd nomenclatura geografică, el ia atitudine faţă de unele păreri şi afirmă că „sînt destule greşeli în nume şi în locuri", căci aşa „povestesc geografii, şi unele care nu sînt, zic că sînt, şi altele care sînt, le tac". Menţionează pe „Pius Eniiasul, Antonie Bonfinie, Filip Cloverie, Guililm Blaut (Blaue)" etc.

Istoria Ţării Româneşti am putea să o considerăm prima şi cea mai valoroasă operă de geografie istorică. Deprins cu lucrările documentare, cunoscător al limbilor clasice şi dotat cu un profund spirit critic şi de analiză, Stolnicul Cantacuzino este un deschizător de drumuri.

În capitolul: „Numele acestei ţări den vechi cum îi era şi cine o stăpînea" prezentînd hotarele Daciei şi situaţia ei sub romani el combate „diferite teorii greşite despre întinderea Daciei, autorul arătînd că Moldova, Ţara Românească şi Ardealul corespund Daciei antice"[13]. „Nu iaste a ne minuna, nici atît a huli ... «fiindcă» n-au umblat să vază ei însăşi cele de care scriu, care nici cu putinţă iaste cuivaşi în lume să poată umbla toată lumea (...), ci dar aceştea mai multe auzindu-le de la alţii ce umblă, unii într-o parte, alţii într-alta, unii cu neguţătorii, alţii ca să vază numai lumea, întreabă şi scriu ale lumii lucrurile, oraşele, apele, munţii, neamurile, obiceaiurile lor, legile, roada acelor pămînturi ce dau, ce lucruri se află într-însele, ce nu să află şi ca aceasta de toate".

La Stolnicul Cantacuzino găsim exprimarea cea mai clară a întregii probleme a originii latine şi a continuităţii poporului român în Dacia, originea sa rezultînd din romanizarea dacilor: „Măcară şi acei dachi, măcară şi acei romani, carii apoi de multă vreme prent-atîţea ani tot într-un loc trăind şi lăcuind, şi bine unii cu alţii amestecîndu-se pen rudenie, unul luund fata altuia, altul feciorul altuia, atîta s-au amestect şi s-au unit, cît mai pe urmă împreună tuturor *dachi le zicea*, pînă cînd grecii scriitorii întîi, zic toţi, că le-au schimbat numele ce le-au zis vlahi"[14].

Harta Ţării Româneşti a fost tipărită la Padova în 1700. Are chipul lui Constantin Brîncoveanu şi este scrisă în greceşte. În anul 1718 a apărut în copie

---

[12] IBIDEM, p. 227.

[13] După A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 202.

[14] CONSTANTIN CANTACUZINO, *Istoria Ţării Româneşti întru care să cuprindă numele ei cel dintîi* ..., în „Cronicari munteni", ed. M. Gregorian, I, Bucureşti, ms. 1267 fol. 207, Biblioteca Academiei R.S.R., pp. 54—55.

www.dacoromanica.ro

în opera lui Del Chiaro, cu caractere latine, sub titlul *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*[15].

Acest document cartografic, întocmit aproximativ la scara 1/278 000, conține un bogat material geografic ce înfățișează teritoriul cuprins între Carpații Meridionali și Dunăre și de la Siret pînă aproape de Valea Cernei, cuprinzînd și porțiuni restrînse din Dobrogea, Moldova, Transilvania și Banat. Harta, este împărțită în grade de longitudine și latitudine preluate din alte hărți, fiind, cu greșelile inerente vremii, cea mai aproape de realitate. Are circa 700 de denumiri: 10 de munți, 15 de dealuri favorabile culturii viței de vie, 132 de hidronime, 526 de sate, 23 de orașe și tîrguri, 28 de mănăstiri. Proiecția hărții nu este unitară observîndu-se combinarea proiecției perspective cu cea orizontală.

Relieful este conturat prin movile, hașurate pe latura internă din dreapta și lăsate în alb în stînga, redînd pentru prima dată o imagine generală asupra munților și dealurilor și chiar a depresiunilor și cîmpiilor. Pentru prima dată găsim citate nume în grecește și latinește de culmi muntoase din Carpații Meridionali, nume ce vin fie de la ape, fie de la localități (munții Tismanei, Bistriței, Olănești, Cozia, Cîmpulungului, Leaota, Bucegi, Vîrful lui Crai, Buzăului, Vrancei și Moldovei). Dealurile subcarpatice sînt sumar redate, iar denumirile sînt date în partea stîngă a hărții după vinurile pe care le produc (Rîmnic, Pitești, Tîrgoviște, Scăieni, Cernătești, Schei, Năeni, Găteni, Sărata, Prahova, Buzău, Gîrbova, Slatina și Caracal). Schematic sînt redate și depresiunile subcarpatice Hurez, Novaci, Tg. Jiu, Văleni, Drajna-Chiojd, Niculele (Necorelele).

Hidrografia, amplu ilustrată, este înfățișată pînă la cele mai mici rîuri purtînd, în majoritate, numirile de azi: Cerna, Vodița, Topolnița, Bistrița, Rîul Vedea, Gîrla Cușmir, Dăsnățuiul — pînă la Jiu. Oltul are nouă afluenți pe partea dreaptă și cinci pe stînga. Vedea cu Teleorman cuprind treisprezece afluenți, iar Dîmbovița — Argeș — douăzeci și patru. Sînt indicate lacurile: Snagov, Bălteni, Căldărușani; de asemenea valea Mostiștea. Se alfă conturat Călmățuiul, vechiul curs al Buzăului. Autorul hărții a fost preocupat și de debitul de apă și de extensiunea transversală a albiilor.

Pe cursul Dunării sînt 18 ostroave și alături numeroasele bălți, cu numele lor.

Peste ape sînt poduri: patru pe Dîmbovița la București, cinci pe Ialomița, unul peste Olt la Cîineni și unul peste Jiu la Țînțăreni.

Masivele păduroase, reprezentate prin desenul unor copaci de egală mărime, ocupau suprafețe întinse, un înveliș continuu atît în zona muntoasă, cît și în ținuturile joase.

Harta Stolnicului Cantacuzino redă, pentru prima dată, cele mai multe așezări rurale — 526 de sate (inferior desigur celui existent) repartizate atît în zona dealurilor și depresiunilor subcarpatice, de-a lungul văilor principale, cît și în Cîmpia Română pînă la Dunăre, constituind din acest punct de vedere un prețios studiu pentru geografia populației. Alături de așezările rurale pe hartă sînt localizate un număr de 23 tîrguri și orașe din cele 32 existente la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Așezările rurale sînt indicate prin două semne: unul pentru satele libere și altul pentru satele boierești — ultimele, în număr de 76, mai răspîndite în Ilfov, Prahova, Argeș, Vlașca și Romanați.

---

[15] Originalul hărții se află la British Museum din Londra. O copie după acest original se află la Biblioteca Academiei R.S.R., cota H 1165 C.

www.dacoromanica.ro

Figurează, de asemenea, căile de comunicaţie : şoselele principale, drumurile oilor, drumurile sării, drumurile buţiilor[16].

Considerăm că harta Stolnicului Constantin Cantacuzino, rămîne un important document de cunoaştere şi analiză a Ţării de la începutul secolului al XVII-lea.

Dimitrie Cantemir (1673—1723), domnitor cu idei politice avansate pentru epoca în care a trăit, savant român de formaţie enciclopedică şi de renume european, este continuator al unor generaţii de cărturari reprezentate de Grigore Ureche şi Miron Costin.

Tatăl său, boierul şi apoi domnul Moldovei, Constantin Cantemir, a făcut totul pentru a-i da fiului său o cultură desăvîrşită, cu o pasiune care ne aminteşte de tatăl lui Montaigne[17]. Educatorul fiilor săi a fost Ieremia Cacavela, învăţat de renume, grec originar din Creta cu studii la Lipsca şi Viena.

La vîrsta de 15 ani, în 1688, Dimitrie Cantemir este trimis în capitala otomană unde rămîne trei ani. În acest răstimp el frecventează Academia grecească, studiile efectuate acum avînd o influenţă hotărîtoare pentru viitorul om de ştiinţă. Aici îşi completează cunoştinţele de latină, studiază filosofia antică greacă, ca şi ştiinţa geografiei pe care o va reprezenta cu strălucire[18]. Studiile de geografie laică şi sacră le-a făcut cu Meletie de Arta[19].

Ajuns domnitor al Moldovei, Cantemir şi-a îmbogăţit materialul stiins din lucrările timpului cu cel de pe teren şi din arhivele din ţară. După eşuarea planurilor sale ca domnitor, în timpul şederii sale în Rusia, a scris la cererea Academiei din Berlin, al cărui membru fusese ales în 1714, lucrarea *Descriptio Moldaviae* (terminată în 1716) iniţial scrisă în limba latină şi apoi trecută în limba română sub titlul *Gheografiia Moldovei* şi *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*[20] (1719—1722) redactat într-o formă rezumativă în limba latină sub titlul *Historia Moldo-Vlahică* (1717), în care a căutat să lămurească problema originii poporului român şi a unităţii sale etnice şi să dovedească continuitatea lui pe teritoriul Daciei.

Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei), prima monografie asupra Moldovei, rămîne, în primul rînd, o operă geografică atît prin planul lucrării, cît şi prin elementele pe care le cuprinde în cele trei părţi, şi anume : *Partea geografică, partea politică şi despre cele bisericeşti şi ale învăţăturii în Moldova.* Ea a fost scrisă din adînca dragoste a lui Dimitrie Cantemir pentru patrie, pentru a face cunoscut străinilor o ţară frumoasă şi un popor viteaz. *Descrierea Moldovei* — chiar dacă conţine şi informaţii eronate, explicate prin condiţiile de informare limitate ale timpului — atrage atenţia prin acurateţea metodei folosite şi concepţiei moderne care-i stă la bază, fiind o expunere monografică a cadrului geografic, istoric, politic, social, cultural şi etnografic (acordă o atenţie specială dansurilor, obiceiurilor şi legendelor).

---

[16] CONST. C. GIURESCU, *Harta stolnicului C. Cantacuzino*, în „Rev. Ist. Rom." vol. XIII, Bucureşti, 1943; M. POPESCU-SPINENI, *Anteil an der Kartographie*, în „Bul. Soc. rom. geogr.", LV, Bucureşti, 1936.

[17] DAN BĂDĂRĂU, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Editura Academiei, Bucureşti, 1964.

[18] I. MITEA, *Despre Dimitrie Cantemir, Omul — scriitorul — domnitorul*, Iaşi, 1926. P.P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir, Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958.

[19] G. IVAŞCU, *op. cit.*, p. 245.

[20] DIMITRIE CANTEMIR, *Hronicul Româno-Moldo-Vlahilor. Alcătuit de Domnul Moldovei Cantemir la anii 1717 Iară acum de pe originalul manuscript depozitat de fericitu autoriu în împărăteasca Arhivă a Moscovei* ... Iaşii, 1835—1836, În 8°, LXX + X şi 365 + X + 402 + CX.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce este cu totul neobișnuit pentru vremea sa, este observația directă a terenului, pe care Cantemir o consideră calea cea mai justă pentru aflarea adevărului „toată știința din povața simțirilor se află"[21].

Unele relatări referitoare la perioada anterioară a istoriei Moldovei trebuie considerate cu rezerve, în multe cazuri. El revine pe larg asupra lor, însă cu păreri schimbate, în urma investigațiilor științifice ce au urmat, în lucrarea *Hronicul* .... Așa este cazul, ca să dăm numai un exemplu, că în *Descriptio Moldaviae* el înclinase să dea credit legendei „descălecatului" lui Dragoș din Maramureș în Moldova, în *Hronic* ... revine, arătînd că legenda „descălecatului" nu poate explica apariția statului moldovenesc (v. mai departe). În *Descriptio* ..., el atinge foarte puțin, dar esențial, romanitatea românilor: colonizarea romană; descendența românilor din romanii Daciei, deci continuitatea și unitatea neamului, latinitatea limbii.

Prezentarea geografică începe cu căutări ale numirilor vechi ale Moldovei. Este pomenită lumea scitică apoi locuitorii de baștină ai acestei regiuni geții și dacii „numiți de către greci cînd geți cînd daci. Sub stăpînirea romană s-a statornicit numirea de daci". Sînt date, în continuare, subdiviziunile Daciei romane formîndu-se „Dacia Ripensa, Dacia Mediterranea și Dacia Alpestră de cea dintîi, parte din Valahia și din Ungaria, a doua a primit numele de Transilvania și în fine a treia numire s-a dat celei mai mari părți din Moldova noastră". Afirmă că în vremurile grele ale năvălirii tătarilor ca și a altor popoare migratoare, o parte din populația românească s-a retras în munți, cei mai mulți rămînînd pe loc și păstrîndu-și organizarea lor proprie. Dintre cei retrași în munți, unii au trecut în Transilvania de unde au revenit în Moldova cînd vremurile s-au liniștit „Dragoș și însoțitorii lui ar fi fost unii din aceștia care păstrînd legile lor au descălecat" ... „în patria cea veche". Asupra acestei idei Cantemir revine în *Hronic*, cu păreri schimbate, și ceea ce a rămas un bun cîștigat în istoriografie este rămînerea pe loc a celei mai mari părți a populației românești.

Țara a fost numită după numele rîului Moldova. Turcii au dat la început moldovenilor numele de *Ak Ulak* (adică „vlahi albi" spre deosebire de „vlahi negri" care sînt locuitorii Valahiei), iar mai tîrziu Bogdanli; vecinii poloni și ruși i-au numit volohi, adică italieni, pe cei din Valahia i-au numit *munteni*, ca oameni de la munte.

Determinînd poziția teritoriului, după coordonate matematice, Cantemir arată că Moldova se întindea în latitudine „de la 44°,54′ pînă la 48°,51′"; în longitudine, spune că situația e nesigură, după părerea celor mai mulți geografi, partea de apus, care atinge Transilvania, e așezată la 45°,39′, iar cealaltă extremitate „care face un unghi ascuțit la Akerman, numită de locuitori Cetatea Albă îl socotesc la 53°,22′ "[22].

„Despre apele Moldovei" este titlul capitolului III pe care îl începe astfel: „Aproape nu vei găsi în altă țară atît de micșoară ca Moldova mai multe ape împodobite cu atîtea frumuseți ale naturii. O străbat patru ape mai mari și bune de navigație: Dunărea, Nistrul, Prutul, Siretul". Cu perfectă exactitate sînt descrise toate rîurile principale cu afluenți pînă la cei mai neînsemnați, despre care astăzi geografiile nu mai vorbesc.

„În Dunăre se varsă Prutul, numit mai înainte *Hierasus*, de Ptolemeu *Gerasus*, de Ammianus *Parota*, iar de vechii greci *Pyretus* (...). Are apa cea

[21] V. MIHĂILESCU, V. TUFESCU, *D. Cantemir, precursor al geografiei moderne*, în „Stud. și cercet. de geol., geofiz., geogr., seria geogr., nr. 2, t. XX., 1973, p. 170.

[22] Exactitatea coordonatelor lui Cantemir este foarte relativă.

www.dacoromanica.ro

mai uşoară şi mai sănătoasă, cu toate că este tulbure din pricina nisipului pe care îl duce cu ea".

. . . . . .

„Şi Siretul este un rîu al Moldovei, venind dinspre hotarul ei de sus, dinspre Leghia, curge către miazăzi şi se varsă în Dunăre prin două guri. E un rîu lat şi adînc, însă fiind înconjurat din toate părţile de păduri şi munţi, iar pe alocuri împedicat de vaduri, pînă acum nu s-a putut deschide pretutindeni o cale pentru corăbii".

. . . . . .

„Alături de acestea, Moldova mai este udată şi de alte ape mai mici. În *Siret* se varsă *Bîrladul*, care curge prin ţinutul Tecuciului, de la răsărit spre apus, şi se uneşte cu Siretul mai jos de satul Şerbăneşti; *Suceava*, care a dat numele scaunului de odinioară al ţării; *Moldova*, despre al cărui nume am vorbit în primul capitol; *Bistriţa*, care izvorăşte din munţii transilvăneni şi are un curs atît de repede încît smulge şi tîrăşte cu ea bolovani grei din munţi, *Trotuşul* este un rîu tot atît de repede, ale cărui izvoare se află nu departe de ale Bistriţei".

Aflăm nu numai numele apelor, dar autorul face şi unele observaţii asupra debitului şi calităţii acestora fiind o dovadă a cunoaşterii de amănunt. Astfel, despre Prut arată că „am făcut experienţa lucrului şi am găsit că o cantitate de o sută de drahme este cu treizeci de drahme mai uşoară decît apa luată din alte rîuri".

Lacurile sînt împărţite în două categorii: „parte naturale, parte artificiale" şi notează: „Brateş, între Prut şi Siret, aşezat lîngă oraşul Galaţi, se întinde pe o lăţime de o milă şi jumătate italiană şi pe o lărgime de două mile. N-are izvoare, ci numai o gîrlă mică, nu prea adîncă numită Pruteţ, care se adapă din Prut cînd apele acestuia cresc din ploi multe sau mari".

. . . . . .

„Primăvara, crescînd Dunărea, prin topirea zăpezilor, nu numai împinge Prutul, dar umple cu îmbelşugare tot lacul cu apă proaspătă şi cu peşti, pe care locuitorii îi prind lesne cînd scad apele". Descrierea Lacului Brateş este completă şi exactă. Ea poate fi folosită şi pentru zilele noastre, mai puţin drenările efectuate în părţile limitrofe ale lacului, cu terenurile inundabile care au fost redate agriculturii. Sînt descrise heleşteiele de odinioară „lacul de la Orhei, lung de şase mile pe rîurile Răut şi Cula" . . .„lacul Dorohoiului, lacul Ovidului, aproape de Acherman". Ele erau un izvor de bogăţie. Apele de munte „dau păstrăvi foarte gustoşi, lostriţe şi lostosă-lipani, cari în zilele de post de către călăreţi se aduc vii la masa domnului".

În capitolul referitor la *Împărţirea administrativă* se arată că „odinioară Moldova era alcătuită în trei părţi: de Jos, de Sus şi Basarabia, în care se numărau, luate la un loc, 23 de ţinuturi mai mici. În timpurile de mai tîrziu, după trădarea lui Aron Vodă, căzînd Basarabia sub stăpînirea turcilor, luîndu-se Tighina cu două părţi, au rămas domnitorilor moldoveni de astăzi numai 19 judeţe şi nici acestea întregi".

În Ţara de Jos („cum o numesc locuitorii") sînt 12 judeţe: Iaşi, Cîrligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălcii, Lăpuşna, Orhei şi Soroca; în Ţara de Sus sînt 7 ţinuturi: Hotinul, Dorohoi, Hîrlău, Cernăuţi, Suceava, Neamţ, Bacău.

Pentru fiecare judeţ se arată hotarele, sînt descrise oraşele şi se fac multe consideraţii social-economice şi istorice. Despre Suceava, spune că are relicve pe zidurile ei „o piatră mare sculptată cu şapte turnuri acoperite cu o coroană

www.dacoromanica.ro

împărătească, pe care o susțin doi lei, apoi, în temelia turnurilor se vede o întindere mare de piatră în care se arată doi pești solzoși, cu capetele în jos, cu coadele în sus și subt ei un cap de bour, care ține între coarne, așezată, o stea cu șase raze". Explică așezarea zidurilor și ajunge la concluzia că este vorba de o arhitectură romană, sculpturile cu stema țării aparținînd etapei „descălecării" a doua.

Foarte interesantă este descrierea „Valului împăratului Traian", care păstrează numele întemeietorului și despre care, spune el, „mă mir că nici unul din istoricii vechi, nici dintre cei noi nu pomenește nimic. Acest val, pe care l-am văzut cu ochii mei, începe de la Petrovaradin în Ungaria, se coboară la munții Demarkapu (Poarta de Fier) și de aci trece ca un singur șanț prin toată Valahia și Moldova, taie Prutul la satul zis Troian, Botna la satul Căușani, și străbătînd toată Tartaria se oprește la fluviul Tanais"[23].

Dimitrie Cantemir combate afirmațiile celor care cred că unele orașe în Moldova sînt opera genovezilor, pentru că spune el „cum oștirea romană, care din vechime se afla acolo în mare număr n-ar fi putut sta fără orașe și acoperămînt, iar genovezii, care se așezau la Marea Neagră numai pentru negustorie au întemeiat orașe în locuri potrivite pentru agricultură ....." și încheie „Dacă însă cineva ar socoti că au fost zidite de dacii vechi, pe cînd lucrurile lor erau destul de înfloritoare sub domnia lui Decebal și pe urmă au fost ocupate de romani și date în folosința coloniilor lor, noi unii n-am îndrăzni să contrazicem".

Cantemir se dovedește a fi un precursor al geografiei pitorești sau cum a numit-o peste două veacuri S. Mehedinți descrierea geografică estetică. „Natura a acoperit munții cu arbori (.....) printre ei rîuri foarte limpezi șoptind drăgălaș, curg din vîrfurile lor și înfățișează acele locuri ca niște grădini de tot frumoase; iar cîmpiile, la rîndul lor, dau cu îmbelșugare semănături, care nu pot crește la munte din cauza aerului rece".

Prezentînd Ceahlăul, îl compară cu Olimpul, Pindul sau Pelion — munți cîntați de poeți în antichitate — „față de care n-ar fi fost mai vestit", arată că „natura și-a arătat în acest monument jocurile sale", iar „înălțimea la apusul soarelui, cînd cerul e limpede, face să se vadă întreg și așa de curat ca și cum ar fi aproape, ceea ce nu știu dacă s-ar putea spune despre vîrfurile cele mai vestite ale altor munți".

Nu dă o explicare a fenomenelor geomorfologice, dar le înfățișează într-o formă, încît cititorul intuiește amănuntul.

„În mijlocul Ceahlăului se vede o foarte veche stană de piatră înaltă de cinci coți, care înfățișează o babă înconjurată de 20 de oi, din care curge necontenit un izvor de apă" și, în continuare, afirmă „statuia nu e așezată pe nici un soclu, ci se ține una cu întreaga stîncă, avînd însă spatele și pîntecele libere; și dacă ai voi să admiți că s-ar fi uns crăpăturile cu vreun var fabricat de om, totuși nu poți concepe în ce chip s-a adus acel izvor prin picior în partea din care curge, pentru că împrejur nicăieri nu se vede vreo fîntînă sau urmele vreunui curs de apă". Despre vegetație spune: „Plantele ce nu se pot semăna pe munți, din cauza greutăților frigului și furtunilor, cresc atît de bogate pe întinsele cîmpii încît plugarul în anii cei buni ia de 24 de ori sămînța de grîu, secara de 30 de ori, orzul de 60 de ori, iar pentru mei — ceea ce nu-i vine să crează cuiva care nu a văzut

[23] Vezi R. VULPE, *Materialî i Isledovaniia po Arheologhii iugo-zapada S.S.S.R. i Rumînscoi Narodnoi Respubliki*, Chișinău, 1960, p. 266. Cele două valuri din Bugeac (cel de jos: Vadul lui Isac-Tatarbunar și cel de sus: Leova-Bender (Copanca) erau concepute ca unul singur, imaginar, cu un cap la Vadul lui Isac și cu altul la Bender. Ideea că acest imaginar val ar fi format un singur șanț al lui Traian împreună cu toate valurile de la Peterwardein pînă la Don era, de asemenea, pură fantezie, împărtășită de toți istoricii și cronicarii de pe atunci.

www.dacoromanica.ro

însuşi — ia de 300 de ori sămînţa..." Mai departe arată „dar toate celelalte daruri ale pămîntului sînt cu mult întrecute de viile minunate ce se întind pe o mare lungime între Cotnar şi Dunăre, avînd atîta îmbelşugare încît un singur pogon dă adesea 400 şi 500 de măsuri (vedre) de vin. Vinul cel mai generos se face la Cotnari ..." ; după aceea vine cel de la Huşi, al treilea Odobeşti, al patrulea Nicoreşti, al cincilea Greceni, al şaselea la Costeşti.

Consideră că munţii nu sînt lipsiţi de darul lor obişnuit, adică de zăcămintele de minerale, şi explică că nevalorificarea lor se datoreşte cumpătării domnitorilor care nu le pun în valoare din cunoscuta lăcomie a turcilor şi din „teama ca nu cumva căutînd ei bogăţii să piarză atît fondul, cît şi munca şi fructul ei".

Menţionează aurul, adus de apele „care curg din adîncurile munţilor (.....) fierul, de pe malul Nistrului", ca nişte „globuri rotunzite aşa bine de natură încît fără a le mai lucra s-ar putea întrebuinţa ca ghiulele", sarea ce nu se sfîrşeşte niciodată, păcura sau dohotul, „izvor bitumen amestecat cu apă, de care se slujesc ţăranii noştri la unsul roţilor". „Moldova" spune autorul „se mîndreşte foarte mult cu strălucitele ei păduri". Stejarul moldovenesc este mai ales preţuit de corăbieri. Vestiţii codrii „Dumbrăvile roşii" şi „Tigheci", ce formau „apărarea cea mai puternică în contra sciţilor, cuprinde în partea din lăuntru aproape 30 de mile italice".

Printre animalele sălbatice, menţionează că „în munţii din apus este un animal, care-aş îndrăzni a spune, este propriu al ţării noastre. Moldovenii îi zic zimbru. E mare cît un bou domestic, dar are capul mai mic şi mai lung, gîtul şi pîntecele mai delicate, picioarele mai înalte, coarnele mai subţiri şi mai drepte, iar vîrfurile lor foarte ascuţite întoarse puţin în afară. E un animal fioros şi iute, poate să se urce pe stîncile abrupte ale munţilor ca şi caprele ; de aceea nu se poate prinde decît rănit sau ucis cu puşca".

Cartea a doua cuprinde capitole de geografie politică şi istorică. Autorul lămureşte trecutul, menţionînd rezultatele importante ale marilor întemeietori şi deschizători de drumuri.

Pentru epoca antichităţii, în capitolul *Despre organizarea statului moldovenesc*, observă că „după ce toată Dacia[24] a fost prefăcută în provincie romană, a fost guvernată de magistraţii şi de legile romanilor ; mărturiile cele mai evidente ale istoricilor celor mai serioşi din vechime nu lasă în această privinţă nici un fel de îndoială". A urmat „întunericul nepătruns care acoperă toată istoria neamurilor în vremea aceea şi ne împiedică să arătăm amănunţit cauzele acestui fapt, acest lucru e sigur că locuitorii Moldovei, de origine din Italia, care şi-au căutat scăparea de atacurile sciţilor şi celorlalţi barbari, au avut totdeauna sau regi sau principi" ... „din neamul acestora se trage acel vestit Ioan, principe al Valahilor — pomenit de Nicetas Choniates — Dragoş Bogdan, Ştefan cel Mare care învinge pe duşmani în toate părţile". Apoi cu regret, spune : „Raza gloriei Moldoviei a dispărut, a început să descrească în mod simţitor pînă cînd a ajuns la sărăcia în care se găseşte astăzi".

Pe locuitori îi împarte, în afară de nobili, în următoarele categorii : orăşeni şi ţărani. Orăşenii nu sînt supuşi nimănui, decît domnului, căruia îi plătesc impozitul, ţăranii erau iobagi, şerbi, legaţi de pămînt. Boierului moldovean îi e permis să vîndă pe un iobag, dar numai în satul în care s-a născut. Dacă vinde satul întreg, vînzarea e bună şi legală. Impozit plăteşte cît porunceşte domnitorul, fără a preciza măsura şi termenul. „Aş zice că din toţi muncitorii de pămînt,

[24] Nu întreaga Dacie a fost prefăcută în provincie romană, ci o mare parte a ei, inclusiv sudul Moldovei.

www.dacoromanica.ro

cîți sînt în lume, cei mai săraci cu totul sînt țăranii moldoveni, dacă nu i-ar mîntui de sărăcie, cam fără voia lor, belșugul pămîntului și al semănăturilor".

Cantemir menționează ținuturi în care „locuitorii nu sînt în adevăr nobili, dar nu sînt supuși nici unui boier și trăiesc ca într-un fel de republică: Cîmpulung, în județul Suceava — cu 15 sate care toate se folosesc de legi și de judecători particulari; Vrancea cu 12 sate și numără 2 000 de case ...".

În capitolul „Despre limba moldovenilor" Cantemir spune: „păreri diferite au scriitorii despre originea limbii moldovenești; mulți o consideră coruptă din limba latină, fără a avea ceva luat din altă limbă; unii o cred derivată dintr-un dialect italic".

Analizînd critic ambele teorii el dovedește multă erudiție. Cu modestie, spune că nu va îndrăzni să stabilească adevărul „de teamă ca un cumva iubirea de patrie să nu ne întunece vederea și să ne facă să nu observăm unele lucruri care pentru alții ar fi clare". De aceea, zice el: „...lăsăm faptele la judecata binevoitorului cititor". Citează concluziile lui Covatius care spune: „e de mirare că limba moldovenilor și valahilor are mai multe cuvinte latine decît italiene, deși italianul locuiește pe același pămînt pe care locuia odinioară romanul. Dar aceasta nu e de mirare, căci italienii și-au format limba mult mai tîrziu". Eruditul voievod moldovan pare a fi fost primul care a preconizat „cuvinte dace" în limba română, plecînd de la premisa justă: supraviețuirea populației daco-getice, alegînd însă cîteva exemple (stejar, pădure, heleșteu, cărare ș.a.) ce nu au legătură cu limba dacilor: „e de observat că se găsesc în limba moldovenilor cîteva cuvinte, care sînt necunoscute atît latinei, cît și celorlalte limbi ale neamurilor vecine. Poate că nu e fără temei a socoti că ele au rămas din vechea Dacie".

Dimitrie Cantemir, care apare ca un geograf de multilaterală formație, se dovedește a fi și un mare cartograf al vremurilor, el fiind autorul unei hărți originale a Moldovei. Precum se arată în textul *Descrierii Moldovei*, el face de multe ori trimiteri la o hartă, care nu corespunde cu schița alăturată de Büsching[25]. Dealtfel, preocupări cartografice dovedește el încă de pe timpul cînd era la Constantinopol, căruia îi ridicase planul.

Harta lui Dimitrie Cantemir a fost găsită în copie, de către George Vâlsan, în Biblioteca Națională din Paris, colecția lui d'Anville, tipărită la Amsterdam în 1737, după originalul dus de fiul lui Cantemir, Antioh, la Paris.

Harta are meridiane și paralele, longitudinile fiind socotite de la primul meridian Ferro. În comparație cu hărțile dinaintea lui sau cu cele din timpul său, conturul țării se apropie de forma generală a țării, cu excepția unei exagerări a lățimii Moldovei între Siret și granița spre Transilvania.

Relieful este înfățișat prin movile, iar pădurile prin pomi. Rețeaua hidrografică este densă, harta înfățișînd pe lîngă cele trei rîuri principale (Siret, Prut, Nistru) și afluenții de ordinul I, II și chiar III și IV (aceștia din urmă nenominalizați). Cei mai numeroși sînt afluenții de pe dreapta Siretului (peste 60 de rîuri de ordinul I și IV), urmați de ai Bîrladului, în cea mai mare parte nominalizați (11 pe stînga, 4 pe dreapta), ai Prutului și Nistrului; nu lipsesc nici cei care străbat Podișul Buceagului și se varsă direct în mare.

Localitățile, în număr de 714, sînt redate după categorii — sate, tîrguri și orașe — cu numele și la locul lor, ceea ce dovedește că acestea au fost adunate în timpul numeroaselor sale călătorii prin țară.

[25] Editorul traducerii germane a lucrării *Descriptio Moldoviae* (1769—1770).

www.dacoromanica.ro

Principatus Moldaviae nova et accurata Descriptio delineante principe Demetrio Cantemirio[26], prima lucrare alcătuită pe baza unor informaţii de teren, are multe trăsături exacte şi o valoare documentară, fiind folosită, alături de Harta Ţării Româneşti a Stolnicului Constantin Cantacuzino şi de cea a Transilvaniei, în hărţi mai generale cuprinse în atlasele timpului.

CARTOGRAFIA AUSTRIACĂ

După pacea de la Karlowitz (1699) şi cea de la Passarowitz (1718), Imperiul habsburgic şi-a sporit anexiunile teritoriale înglobînd în graniţele sale Transilvania şi ulterior Oltenia (între 1718—1738); judeţele de peste Olt (cinci ca număr), devenite acum „Valachia imperială", trecînd sub administraţia habsburgică sînt supuse unei noi organizări.

În timpul stăpînirii habsburgice cunoştinţele despre Transilvania şi ulterior despre Oltenia se generalizează în foarte mare măsură, ele cuprinzînd referiri la natura locurilor, aşezări, romanitatea românilor, tradiţie şi obiceiuri populare.

Luigi Ferdinando Marsili (1658—1730) de origine italiană (născut la Bologna) a fost general în armata austriacă, prilej cu care a făcut mai multe vizite în Ţara Românească.

În septembrie 1691 a fost primit de către domnitorul Constantin Brîncoveanu, iar în 1694 poartă corespondenţă cu Stolnicul Cantacuzino, care îi furnizează o serie de elemente referitoare la originea românilor.

Preocupările sale de geograf şi de cartograf se oglindesc printre altele şi în lucrări referitoare la fluviul Dunărea.

Descrierea Dunării[1] este o operă vastă care s-a tipărit în 1726 în şase tomuri. Volumul I cuprinde Atlasul Dunării a cărui structură este: o hartă generală a Dunării (scara 1 : 850 000); o hartă a porţiunii Kahlenberg—Iantra; 20 de planşe ale acestei regiuni la scara 1 : 100 000 (planşele 14—18 cuprind regiunea Orşova — Iantra) şi observaţii geografice, hidrografice, astronomice.

Volumul II se ocupă de antichităţile de pe malul Dunării. Volumul III de „Mineralogie"; Volumul IV de „Peştii Dunării"; Volumul V de „Păsările acvatice"; Volumul VI este intitulat „Adaos la întreaga operă".

Lucrarea reprezintă rezultatul unor cercetări şi informări de teren. Marsili a lucrat personal la ridicările topografice şi a reuşit să ne lase prima lucrare ştiinţifică, ca şi prima hartă cu măsurători şi determinări reale. A fost retipărită în anul 1744[2].

---

[26] Vezi G. VÂLSAN, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. sect. ist., seria III, t. VI, Bucureşti, 1926; CONST. C. GIURESCU, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957.

[1] L. FERDINANDO MARSILI, *Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. Marsili, Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis*, Hagae Comitum et Amstelodami, 1726. In fol.

[2] IDEM, *Description du Danube depuis la Montagne de Kahlenberg en Autriche jusqu'au confluent de la rivière Iantra*... (trad. din latină). A la Haye, chez Jean Swart, 1744, 6 vol. In fol.

www.dacoromanica.ro

În anul 1741 Marsili a publicat o altă lucrare intitulată *Ungaria şi Dunărea în treizeci şi una de hărţi, fidel desenate la faţa locului de autor*[3].

Detaşată de lucrarea întreagă, Marsili a publicat harta Dunării intitulată *Mappa potamographica Marsili, Danubius Pano — Mysicus*[4].

Friederich Schwantz, (? — mort în 1728), ofiţer în armata austriacă (inginer topograf), a desfăşurat o activitate deosebit de însemnată în domeniul cartografiei.

În anul 1721 un corp de ofiţeri, condus de Schwantz, a fost trimis să întocmească o hartă a Olteniei şi a marginilor ei şi să construiască o şosea care să treacă pe valea Oltului, de la mănăstirea Cozia înainte, spre Transilvania. *Tabula Valachiae Cisalutanae per Friedericum Schwantzium Regiminis Heisteriani Capitaneum* (1722)* concretizează această acţiune.

Autorul arată că şi-a dat silinţa să fie cît mai îngrijită: *Es soll solche von meinem dabey angewendeten Fleiss und Accuratesse von Einem so Hocherleuchten und der Dinge Kündigten Dicasterio selber reden; wie dann, jedoch mit grössester Bescheidenheit, in Wahrheit sagen kann, dass nichts hinein gekommen, was nicht begangen, und nach praetorianischer Arth, ganz genau abgemessen, und nach seiner natürlichen Lage und Verhältniss gezeighnet seye".*

Raportul care însoţeşte harta (alcătuită din patru foi a 58×64 cm) are 22 de capitole şi cuprinde o descriere geografică complexă şi surprinzător de exactă a Olteniei. Schwantz, după ce arată că numele de *Valachia* şi *valachi* derivă din slavonă, dar că locuitorii înşişi îşi zic *romun* (=romani), combate teoria lui Piccolomini despre enigmaticul Flaccus-Flacciana, arătînd că, în dialectul săsesc, românii sînt numiţi „Blôch". Descrierea este însoţită de un registru alfabetic cu satele şi tîrgurile consemnate pe hartă.

Localităţile, în număr de 1365, erau repartizate astfel: Vîlcea 196; Romanaţi 113; „Syll-super" (Gorj) 195; „Syll-infer" (Dolj) 135; Mehedinţi 230 şi în Loviştea 9. În Muntenia figurează 72 de sate, pe malul Oltului şi bazinul Topologului, în Transilvania 228, în Banat 70.

În colţul din dreapta, jos, într-un cadran, stă scrisă inscripţia de pe stînca muntelui cu „Via Carolina", de pe valea Oltului, prin care se aminteşte că romanii încercaseră tăierea unei şosele prin defileu. „Unde vitejia lui Traian, Împăratul romanilor, n-a îndrăznit să se lupte cu rîul Olt, pe acolo a doua oară Carol al VI-lea, cu un admirabil curaj şi stăruinţă a pătruns. El a început, cu ajutorul lui Dumnezeu, această şosea prin Carpaţii cei sălbatici, lucrare care păruse romanilor imposibilă, şi a terminat-o cu o muncă herculeană, în timp de doi ani ... s-au mărit veniturile visteriei. Călătorule, foloseşte-te, bucură-te de o binefacere aşa de mare a celui mai providenţial Principe; du-te fericit şi gîndeşte-te că nici o cale a virtuţii nu este cu neputinţă"**).

La Cîineni s-a construit o cetate „Fort oder Föstung" care la trei ore de drum mai jos de Turnu Roşu, la întîlnirea Şoselei Carolina cu cea care venea de la Bucureşti, închidea trecătoarea, încît nu se putea pătrunde fără control pe nicăieri pe ambele maluri ale Oltului.

[3] IDEM, *La Hongrie et la Danube ... Avec une Préface sur l'excellence et l'usage de ces cartes par Mr. Bruzen de la Martinière*, A la Haye, 1741, 1 vol. In fol., Bibl. Academiei R.S.R., H. V 932.

[4] Tom. I, 1726; 590 × 400.

* Ms. Bibl. de Stat Berlin, Q 2930; 4 foi 630 × 585.

**) Cf. IOAN C. BACILĂ, *Oltenia sub Austriaci, 1718—1739*, Craiova, 1924 (extras din revista Arhivelor Olteniei).

www.dacoromanica.ro

Lucrările odată terminate, în ianuarie 1722, s-a aşezat inscripţia „Strassburg a numit-o Steinville, Arxavia i-au zis romanii. Alungă săgeţile duşmane de la augusta şosea". În acelaşi timp, şoseaua a fost prelungită pînă la Rîmnic. Tot din anul 1722 datează şi inscripţia: „Opreşte-te călătorule! Unde natura îţi porunceşte să te opreşti şi vitejia eternă s-a oprit (Roma). Aici, sub auspiciile lui Carol VI, Împăratul Cezar, cu adevărat August, supusă fiind Dacia Ripensis, printr-un scurt război, dar cu multă vitejie, de Eugeniu, comandantul suprem, locţiitor al Cezarului, pentru ca să fie unite prin comunicaţii mutuale, ţara de mijloc cu cele muntoase, după ce stîncile au fost sfărîmate şi rostogolite, Carpaţii nivelaţi şi uniţi printr-un pod, s-a deschis drumul de trăsuri lung de 11 ore".

„Lucrarea a început-o Ştefan Conte de Steinville şi a terminat-o D. Hugo, S.R.I., Conte de Virmondt, delegaţi ai Cezarului şi *preşedinţi ai dacilor*, arhitect fiind: Friederich Schwantz. Prin providenţa lui August, pentru binele obştesc, prin o slujbă credincioasă, a pus acest monument nepieritor pentru posteritatea recunoscătoare. Acum rămîi sănătos şi adu-ţi aminte că prin virtutea lui Carol nu este nici un drum nefăcut căci, în timp ce străpunge Carpaţii şi învinge rîurile, termină războiul şi anexează popoare, liberate de munţi şi fericite prin supunere. Şoseaua Carolina este aceasta. După cerere a fost pusă ca dar al Senatului Dacic de distinsul S(amuel) K(öleseri) d(e) K(eres-Eer)".

Această inscripţie prezintă o mentalitate caracteristică vremii. Ochii se îndreptau asupra suveranului, care prin linguşiri era asemănat cu împăraţii romani, iar imperiul german era considerat superior chiar celui roman. Ceea ce îi preocupa pe cuceritori erau formele şi formulele. În numele „dacilor", sub care înţelegeau pe români, se dirijau în reformatori ai filosofiei împărăteşti în Ţările române, iar boierii „Senatul dacic", — în întinsul lor oligarhic, ca să fie pe plac stăpînirii, cereau să se imortalizeze o acţiune ca aceasta, care s-a făcut cu o muncă imensă — *eamque immenso labore* — dată de ţărănimea, căreia i se făgăduia libertatea teoretică, în schimb era obligată să muncească „o zi cu boii şi două cu mîinile în fiecare săptămînă".

Harta Olteniei ridicată de Schwantz reprezintă un real progres cartografic prin semnele convenţionale noi şi amănunţime; proiecţia hărţii nu este unitară folosindu-se concomitent două proiecţii: una perspectivă şi alta orizontală.

Precum se arată în colţul din dreapta, jos, autorul a folosit o aparatură specială pentru măsurători şi pentru desen: pendula, echerul, compasul, adică uneltele pentru: „*Mensura, Numerus, Pondus*" — măsura, numărul, greutatea, cele trei principii care stăteau la baza ştiinţei cartografice a timpurilor noi.

În colţul din stînga, tot jos, titlul hărţii este înconjurat de figuri ce simbolizează bogăţiile ţării. Imaginea Olteniei cu bătrînul Danubius ce ţine în mînă un vas din care curge apă, cu un picior pe un peşte; zeul animalelor înconjurat de oi, capre, porci; ţăranul ce poartă snopul de cereale şi panerul cu fructe de tot felul. Alături: plantaţia de vii, pădurea şi stupul de albine.

Pe hartă sînt trecute numele a peste 130 de masive muntoase, culmi şi vîrfuri; sînt evidenţiate prin elemente morfologice şi hidrografice caracteristice depresiunile, văile cu chei, terase, cîmpiile, dealurile. Reprezentarea cartografică detaliată şi aproape de realitate a apelor, aşezările omeneşti, bogăţiile, vegetaţia, drumurile ş.a. întregesc cuprinsul şi fac din această lucrare un izvor preţios de informaţie geografică. Harta lui Schwantz a fost mult folosită. Din 1723 există *Copiam Fc: Io: Berndt Ing. L Lieut;* Căpitan Jacubenz o reproduce în *Die Cis-alutanische Walachei unter Kaiserlichen Verwaltung* (1717—1739); Ignatz

www.dacoromanica.ro

Müller o integrează în *Mappa Geographica novissima Regni Hungariae ... Magni Principatus Transilvaniae, Banatus Temesiensis ... Walachiae ...* Anno 1769.

Stephan Lutsch von Luchsenstein a condus o echipă de cartografi trimişi în Ţările române de Statul major austriac.

Pe baza documentelor existente pînă atunci şi a cercetărilor întreprinse pe teren, acesta a alcătuit mai multe hărţi. Prima, din 1738, lucrată în 12 planşe şi intitulată *Dacia Mediterranea sau Transilvania* nu s-a publicat[5], dar a generat alte lucrări importante. Cea de-a doua este harta privitoare la Oltenia şi Muntenia[6], în care s-a folosit în mare parte documentaţia cartografică a lui Schwantz. Compusă din nouă planşe colorate, de diferite mărimi, lucrarea dovedeşte mai mult zelul autorului care era şi un foarte harnic tipograf.

Către mijlocul secolului al XVIII-lea Lutsch von Luchsenstein ridică şi alte hărţi în care se găsesc multe şi variate informări, mai ales asupra regiunilor muntoase. Dintre acestea, menţionăm: *Principatuum Transilvaniae et Moldaviae confiniorum* (1751), în două foi colorate; *Delineatio Alpium Transilvaniam a Moldavia*, în cinci foi (1753) şi *Siebenbürgische Grenz Carte gegen der Walachey* (1754) în şase foi[7].

Pe hărţi era indicaţia să figureze formele de relief, satele şi oraşele, apele, pădurile, tufişurile, drumurile, potecile. Astfel, s-au stabilit semnele convenţionale şi s-a hotărît ca ridicările să se facă la o scară cît mai mare care să permită nu numai înfăţişarea tuturor elementelor interesante, dar şi o lectură lesnicioasă a planşelor.

Büschel între anii 1773 şi 1775 alcătuieşte o hartă intitulată *Bucovina* în 71 de planşe şi o descriere a planşelor în şase volume.

Maiorul von Mieg este autorul unei alte hărţi a Bucovinei, mult amplificată însă[8].

Pentru Moldova de Nord mai există şi o serie de **hărţi anonime.** Unele sînt în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România[9], iar altele în diferite biblioteci şi arhive din străinătate[10].

Pentru scopuri militare există o planşă, însoţită de un „memoriu": *Copie einer Türkischen Karte, wo die gränzen Siebenbürgens gegen die Bukowina, Moldau*

---

[5] STEPHAN LUTSCH VON LUCHSENSTEIN, *Nova et accurata geometrica Mappa Daciae Mediterraneae seu moderni Principatus Transilvaniae*, în „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B. IX a 713.

[6] *Tabula Walachiae Austriacae quidem, seu Cis-Alutanae, per Fridericum Schwantzium Geometrice comensuratae, Turcicae vero seu Transalutanae ex vetusto quodam exemplari desumpto Combinata per Stephanum Lutsch de Luchsenstein*, Anno 1738, în „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. III a 20.

[7] Cf. N. DOCAN, *Memoriu despre lucrările cartografice*, în „An. Acad. Rom.", ser. II, t. XXXIV, Mem. secţ. ist., 1912, pp. 1262—1263.

[8] MAIOR v. MIEG, *General-Carte von der neuen geometrischen Aufnahme; theils von denen à la vue aufgenohmenen Gegenden zusammengesetzt, zu Ersehung derjenigen Graentzlinie, welche bey Formirung eines Arrondissments der Bucovina vor das Allerhöchste Interesse fürzuwahlen erforderlich wäre*, 1774.

[9] Bucovina, Bibl. Academiei R.S.R., H 831 D XVII 86; H 562 D XIV 3; H 2492 A LXXXVII 30.

[10] Bibl. de Stat din Berlin, Secţia hărţilor, O 13908, 56 × 57 cm, scara 1 : 182 000, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Harta Bucovinei din anul 1774*, în „Rev. Ist. rom.", vol. XI—XII (1941—1942), pp. 149—161 + 2 hărţi.

www.dacoromanica.ro

u. Wallachey illuminirt, wie auch alle an der alten und gegen die Moldau und Wallachey vorgerückten Gränzen aufgestellte Kais. Oesterreichischen Adlerspuncte bezeichnet sind. Harta dovedeşte un bogat conţinut informativ. Orografia este reprezentată prin haşuri, hidrografia este redată detaliat. Dunărea cu mlaştinile şi bălţile ei, Delta cu braţele şi ostroavele, iar Marea Neagră cu limanele. Grupurile de arbori indică pădurile, iar prin semne obişnuite hărţilor se arată localităţile. Graniţele Moldovei înconjură unitatea sa teritorială la timpul respectiv.

Descrierea principatelor se face în acel „Memoriu", care s-a tipărit la Frankfurt şi Lipsca, în cinci capitole, în ultimul dînd pe judeţe numele satelor şi oraşelor.

Contele Fabris, colonel în armata austriacă, între anii 1769—1773, a ridicat harta Transilvaniei, în 208 planşe, pe care o însoţeşte de patru volume text[11].

Tot de atunci este şi *Harta specială a hotarelor Transilvaniei dinspre Moldova şi Ţara Românească*[12], în 103 planşe, însoţită de un volum care cuprinde descrierea topografică a terenului, descrierea frontierei spre Moldova, în 206 pagini, şi descrierea zonei de frontieră spre Valahia, în 295 de pagini[13].

Planşele înfăţişează nu numai linia de demarcaţie, ci şi anumite regiuni cu drumurile principale dintre aceste trei provincii.

Eugen de Savoia, în timpul guvernării sale, a stimulat ample ridicări topografice în intervalul 1723—1725, în urma cărora a apărut harta cu titlul: *Carte originale du Bannat de Temesuar divissée dans ses districts* (Viena, 1738).

Baron von Elmpt, între 1769—1772, ridică o hartă a Banatului în 208 planşe la scara 1 : 25 000. De asemenea, realizează harta Munteniei, în 15 planşe, la scara 1 : 24 000, plus un schelet topografic cu titlul: *Plan von dem zwischen der Donau und der Siebenbürgischen Graenze an Orschovaer und Caranschebeser District anstossenden Antheil der türkischen Wallachey.*

Francisc Griselini (1717—1783) este autorul unei lucrări de *Istorie a Banatului,* cu numeroase referiri geografice[14].

Lectura cărţii demonstrează o amplă informare şi o metodă de lucru avansată. Accentul este pus pe factorii economici, etnici şi politici. Banatul este descris ca o regiune în care creşterea vitelor ocupă un loc de frunte, evidenţiindu-se, de asemenea, folosirea apelor minerale, existenţa minelor, practicarea agriculturii.

Tabula Bannatus Temesiensis, desenată după măsurătorile geometrilor statului major *(Quam in minorem formam reduxit, gradusque longitudinis et latitudinis adjecit Franciscus Griselini),* a fost tipărită la Viena, în anul 1776, în mărime de 570 × 630, la scara 1 : 480 000, gravor fiind Augustinus Cipps.

Într-un alt format, la scara 1 : 432 000, o găsim sub titlul: *Karte des Temeswarer Banats.*

---

[11] În „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B IX a 715.

[12] *General-Charte deren Lisieres von der Moldau und Walachey, Worinnen zu entnehmen ist, wie die Sectiones derenselben zusammen zu stellen sind.* A fost alcătuită de General-Quartier Meister-Staab, în „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B III c 38 şi B III c 38—1.

[13] *Militärische Beschreibung über die Moldauische und Walachische Lisiere.*

[14] FRANCISCUS GRISELINI, *Geschichte des Temeswarer Bannats* ..... Viena, 1779.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, o hartă şi opt tabele însoţesc lucrarea, care are următorul titlu : *Franz Griselini, mehererer Akademien Ehrenmitgliedes und der K. K. Gesellschaft zur Aufnahme des Ackerbaues, der Künste, Manufakturen, und Handlung zu Mailand Sekretärs, Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Bannats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte.*

Căpitan Lauterer în anul 1779 coborînd pe Dunăre cu expediţia sa iniţiată de Statul major austriac, poposeşte la Rusciuc (Ruse). Vasul a fost vîndut, iar el a trecut în Ţara Românească oprindu-se la Bucureşti, Slatina şi la Cerneţi.

În timpul războiului din 1769—1774 ofiţerii austrieci înjghebaseră cîteva hărţi, însă ceea ce rămăsese mai puţin reprezentată era Dunărea în cursul său inferior, de la Vîrciorova pînă la vărsarea în Marea Neagră. Aşa se explică prezenţa căpitanului Lauterer şi a expediţiei sale pe Dunăre.

În Arhiva Ministerului de război din Viena mai sînt cîteva încercări cu titlul *Planul Dunării dintre diferite porturi*[15], dar hărţile şi descrierile lui Lauterer sînt cele mai complete.

În prima sa călătorie realizează o lucrare, în 11 planşe, ce cuprinde zona de la Zemlin la Rusciuc[16] (1779), cu o descriere a acestei regiuni. Cu multă grijă şi destulă pricepere sînt redate : apele, oraşele, redutele şi vechile turnuri romane, locurile de pescuit, mănăstirile, locurile periculoase pentru navigarea vaselor; sînt date şi distanţe în lăţimea fluviului.

Peste trei ani, în vara anului 1782, Lauterer a executat ridicări şi în restul cursului Dunării şi anume pe porţiunea dintre Rusciuc (Ruse) şi Sulina[17], în opt planşe, numerotate de la 12 la 19, formînd astfel, cu planşele anterioare, un tot indivizibil. Întregii hărţi a Dunării i s-a anexat şi o descriere amănunţită[18].

Lauterer călătoreşte şi prin Moldova, ajungînd la Iaşi. De aici trece în Transilvania şi se opreşte la Braşov.

Interesante sînt planurile alcătuite de el şi utile informaţiile economice pe care le dă în legătură cu comerţul cu lemne de la Galaţi, şantierul de construcţii navale, încărcarea cerealelor pe şlepuri, mişcarea în schelele Galaţi şi Brăila.

Lauterer ajunge şi la gurile Dunării cu ocazia unei alte călătorii, de unde se îndreaptă apoi spre Constantinopol.

Franz Mihanovics, croat de origine, întreprinde o călătorie în ţara noastră în anul 1783, cu care prilej cunoaşte oraşele Brăila şi Galaţi. A făcut planul portului Brăila, a mers în amonte pe Siret şi Prut, a cercetat braţele Sulina, Sf. Gheorghe şi a vizitat complexul Razim.

El este autorul unei hărţi foarte izbutite a Dunării de la Peterwardein (lîngă Novisad) pînă la vărsarea în Marea Neagră, şi de la Sulina pînă la Portiţa[19].

---

[15] *Plan des Donau-Stroms zwischen Orsova und Nicopel* ..... în 5 planşe, No. B III b 26; B III b 27; B III b 28.

[16] LAUTERER PONTONIER-COMMANDO. *Plan des Donau-Stroms von Zemlin bis Ruszug, mit allen seinem Inseln, Sand-Bäncken, Mühlen, Steinklippen, Stöken, Wirbeln* ..... 1779.

[17] LAUTERER, *Plan des Donau-Stroms von Ruszug bis Sulina* ..... 1782 în „Arhiva Ministerului de război din Viena" No. B III b 32.

[18] *Esquelette de Carte des Donau Stroms von Zemlin bis Sulina an dem Schwarzen Meere,* în „Arhiva Ministerului de război din Viena", No. B III b 33.

[19] FRANZ MIHANOVICS, *Charte des Donau Strohmes von Peterwardein bis zur Mündung desselben am Schwarzen Meer bey Sullina oder Suhnia, dann des letzten Arms so der Porticza* ...; cf. N. DOCAN, *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfîrșitul veacului al XVIII-lea,* în „An. Acad. Rom.", t. XXXVI, Mem. Secț. ist., Bucureşti, 1914.

www.dacoromanica.ro

Pe lîngă multe detalii, în ceea ce privește formele de teren și așezările omenești, găsim și mențiuni asupra adîncimilor apelor Dunării, Mihanovics fiind primul care a făcut numeroase sondaje pe tot cursul fluviului. De la el ne-a rămas și un jurnal de călătorie prin Moldova și prin Macedonia. Înfățișînd populația din Balcani, remarcă prezența arromânilor în Albania.

Siegfried Iohannes Heribert baron de Tauferer, căpitan în Statul major austriac, un om întreprinzător, cu mari planuri de îmbogățire, este autorul unei hărți de navigație pe Dunăre, de la Semlin pînă la vărsarea în Marea Neagră[20], care reprezintă, de fapt, o revizuire a hărții lui Lauterer, în opt planșe, cuprinzînd numai cursul Dunării. Planșele, bine gravate și în parte colorate, sînt numerotate în cifre romane de la I la VIII. Pe lîngă fiecare număr, sînt înscrise, în roșu, inițialele L.T. Acestei hărți îi este anexată o broșură conținînd descrierea planșelor. O altă ediție are planșele imprimate în negru și pe fiecare planșă, pe dos, există descrierea părții respective[21].

F. Jos. Ruhedorff a fost în serviciul comandamentului militar din Transilvania. Între anii 1786 și 1787, folosind documente cartografice militare și informații primite direct din Țara Românească, a lucrat cu multă grijă *Mappa specialis Walachiae*[22], care a rămas în manuscris. Titlul este încadrat de o ramă susținută de îngeri, deasupra căreia se afla coroana imperială. Harta, apărută la Viena în august 1788[23], a fost scrisă de Benedicti și bine gravată de Kilian Ponheimer, unul dintre cei mai de seamă specialiști din Viena. În partea dreaptă a hărții sînt specificate 18 județe și 4 raiale.

Harta s-a bucurat de aprecierea specialiștilor vremii, despre ea spunîndu-se că întrece toate hărțile Țării Românești apărute pînă atunci[24]. Cuprinde multe amănunte : așezările omenești izolate, carantinele, cărările și drumurile, trecătorile peste munți și peste Dunăre etc. Harta s-a tipărit și la Sibiu[25] în anul 1788.

Benedicti, vestit cartograf vienez, alcătuiește hărți de poștă, iar pentru Statul-major efectuează o hartă a Banatului, în care este cuprinsă și Oltenia pînă la Jiu[26].

Balzer-Walenta este o colecție de planuri. Partea întîi cuprinde 16 planșe colorate și un text pe două coloane. Autorul este Anton Balzer. Partea a doua,

---

[20] TAUFERER, *Navigation-Karte der Donau von Semlin bis zu ihrem Ausfluss ins Schwarze Meer, zur genausten Kentniss Valier in derselben Befindlichen Inseln, Sandbänke, Wirbel, Klippen u.s.w,* 1789. În cele opt planșe, de mărimi diferite, sînt cuprinse următoarele regiuni : I Belgrad—Orșova ; II Orșova—Vidin ; III Vidin—Peslicov ; IV Peslicov—Giurgiu ; V Giurgiu—Depren ; VI Depren—Hîrșova ; VII Hîrșova—Isaccea ; VIII Isaccea—Sulina.

[21] În „Arhiva Ministerului de război din Viena", ambele ediții No. B III b 37 și în Bibl. Fidei-Comisului, No. 970 ; cf. N. DOCAN, *Lucrările cartografice* ... p. 1275.

[22] Originalul, frumos desenat în cerneli colorate și ornamentat în acuarelă, se găsește în Bibl. Fidei-Comisului, No. 983.

[23] *Mappa specialis Walachiae ex acuratissimis singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata* ... per F.I.R. 1788.

[24] „Allgemeine Litteratur Zeitung", aprilie 1789, col. 15.

[25] *Mappa specialis Walachiae,* Sibiu, 1788.

[26] BENEDICTI, *Allgemeine Postkarte von Ungarn, Kroatien, Sklavonien und Siebenbürgen Zur Uebersicht,* Wien, 1789 ; IDEM, *Postkarte von der Halbinsel Taurien oder Krim* (1788) ; IDEM, *Le Banat de Temeschwar d'après les nouvelles indications pour servir de renseignment à la Carte des Limites de trois Empires, ou Théâtre de la Guerre présente* (1789).

www.dacoromanica.ro

cu 19 planșe, cu 68 de pagini text este editată de Balzer împreună cu Joseph Walenta.

Colecția cuprinde planurile multor localități de pe teritoriul principatelor române unde au avut loc lupte între austrieci, ruși și turci, în intervalul 1788—1790[27].

Hora von Otzellowitz, căpitan austriac, a condus și a realizat o serie de lucrări cartografice privind teritoriul în care se desfășurau evenimentele în vremea războiului ruso-turc, cînd Austria se angajase și ea împotriva turcilor.

Una dintre lucrări cuprinde ridicarea planurilor raialei Hotinului și descrierea geografică a acesteia. Harta realizată în 1788 este alcătuită în 29 de secțiuni, colorate, format 640 × 420, la scara 1 : 28 800 și are titlul *Militaerischer Aufnahms-Brouillon von der Chotymer Raja* ... Ea este însoțită și de un text cuprins în volumul intitulat: *Militarische Anmerkung des Districts der Chotymer Raya, in Ansehung der Lage überhaupt.*

Lucrarea este foarte bine executată. Hotarele raialei dovedesc faptul că turcii nu s-au mulțumit numai cu cetatea și terenul din jur, ci s-au întins pînă spre Bucovina, spre Prut, în apropierea comunei Ștefănești din județul Botoșani, și pînă la rîul Ciuhurul.

În descrierea ținuturilor se au în vedere: numele localităților, numărul caselor, numărul locuitorilor de sex masculin, efectivul animalelor de tracțiune, distanța dintre localități, situația localității, starea clădirilor, locul ocupat de păduri, fînețuri, bălți și smîrcuri, iazuri; sînt trecute rîurile și apoi pîraiele, drumurile, chiar cărările și potecile. Formele de relief întregesc conținutul hărților pe care sînt făcute și diferite observații militare. În anul 1790, Otzellowitz realizează o altă lucrare de seamă ca ridicare topografică care cuprinde județele Suceava, Roman, Neamț, Bacău și Putna. Harta este ridicată tot la scara 1 : 28 000 și este compusă din 107 planșe colorate de 625 × 415. Ea poartă titlul: *Brouillon oder Original-Aufnahme der fünf Moldauischen Districten, nämlich des Sutschawer, Roman, Niamtz, Bakeu und Puttnaer Bezirkes, welche im Jahre 1788 von der Kayserlich Königlichen Armée occupirt und im Jahr 1790 unter der Direction des Teutsch Bannatischen Gränitz-Regiments Hauptmann Hora von Otzellowitz durch Civil-Ingenieurs aufgenommen worden*[28].

Cele două volume de text au titlul: *Topographische Beschreibung der im Jahre 1788 und 1789 von der K.K. Armée in Besitz genommenen fünf Moldauischen Bezirken.*

Planul descrierilor corespunde, în general, primei lucrări menționate.

Lucrările realizate de Otzellowitz și echipa sa de cartografi sînt socotite ca primele hărți moderne ale României. Relieful este surprins în detaliu, potrivit redat și frumos colorat. Satele sînt figurate prin clădiri, desenate în roșu, cu grădini în verde; orașele prin planuri. Satele vechi sînt arătate printr-o cruce sau o fîntînă probabil distruse sau părăsite de locuitori în timpul războaielor.

---

[27] *Sammlung der merkwürdigsten Städte und Festungen welche in den Jahren 1788, 1789 und 1790 von den K.K. Oestereichischen und Kais. russischen Armee der Pforte abgenommen worden* ..... 1791; vezi și N. DOCAN, *op. cit.*, pp. 1348 și urm.

[28] Cf. N. DOCAN, *op. cit.*, pp. 1276—1277; VICTOR ANDREI, *Harta austriacă Otzellowitz din 1790*, în „Rev. geogr. rom.", VI, fasc. I—II, 1943; *Moldova bistrițeană și ținutul Neamț în cartografia străină a veacului al XVIII-lea*, în „Anuar. liceului «Petru Rareș»", Piatra Neamț, 1942; exemplare în Bibl. Academiei R.S.R., H 455 D IX 1; H 456 D IX 2.

www.dacoromanica.ro

După aceeaşi concepţie, colonelul **Specht** realizează între 1790 şi 1791 o lucrare similară pentru Ţara Românească. Este vorba de harta: *Militairische Carte der Kleinen oder oesterreichischen und grossen Wallachei, welche beide zusammen aus 394 Sectionen bestehet, und wehrend des Waffenstillstands Zwischen der K. K. und der türkischen Armee vom Monat September 1790 bis Ende Mai 1791 durch den General-quartier-meister-staab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine ausgezeichnet worden*[29]. Harta Munteniei are 108 foi, dintre care trei, însemnate cu literele A, B, C, cuprind imaginea hotarului vestic cu Serbia şi o planşă ce interesează Orşova. În totalul ei, harta formează un dreptunghi de 8,20 m lungime pe 4,62 m lăţime. Nu conţine raiaua Brăilei, deoarece turcii n-au permis cartografilor să facă ridicările respective. Harta se opreşte la braţul Cremene, la nord de Hîrşova, merge pe Călmăţui pînă în satul Făurei, o ia spre nord-est pe rîul Buzău pînă unde se varsă în Siret, şi apoi urmăreşte frontiera spre Moldova, pe Putna, pe Milcov pînă în munţi, pe munţii Monteoru, Furului, Muşa-Mică, Muşa-Mare şi Giurgiului.

Trei volume de text însoţesc şi întregesc lucrarea. Munţii sînt redaţi prin haşuri al căror grad de îndesire sugerează înclinarea pantelor, fiind uşor marcate unităţile depresionare, pintenii, luncile largi, văile. Detaliile fac posibilă împărţirea în regiuni de dealuri şi depresiuni subcarpatice şi intracolinare. Înfăţişarea podişurilor, a cîmpiilor şi caracterele morfohidrografice ale văilor reies cu prisosinţă. Reţeaua hidrografică este redată destul de exact. Vegetaţia reprezentată prin masive puternice de păduri ce ajung pînă în cîmpie, păduri rare şi tufişuri, demonstrează modificarea peisajului natural de-a lungul timpului.

Pe baza materialului oferit de hărţi şi de text se poate face o apreciere asupra unor aspecte privind modul de grupare a populaţiei, starea economică, utilizarea terenului pe suprafeţe delimitate, drumurile, aşezările omeneşti.

Harta Munteniei a fost reprodusă de mai multe ori, într-o formă mai mică. Copiile — trei — se păstrează în „Arhiva Ministerului de război din Viena". În 1812 a fost gravată cu titlul: *Topographische Karte der grossen und Kleinen Wallachey aus verschiedenen Recognoscirungs-Plaenen des K. K. General-Quartier-Meister Staabs im Jahre 1790 zusammengetragen. Herausgegeben im Jahre 1812* — în 4 planşe. Din această ediţie mai sînt două hărţi. S-a mai tipărit în două foi la Breslau, în editura lui I.D. Gruson.

F.L. Güssefeld este trimis în principatele române pentru ridicări topografice. Coordonează materialul adunat cu cel din lucrările lui Sulzer, maiorul rus Islenief şi Bauer, şi la Nürnberg, în 1785, publică o hartă cu următorul titlu: *Charte von der Moldau und Walachey nach astronomischen Beobachtungen des Russisch Kayser. Majors Islenief und denen Charten und Beschreibung des H. Hauptm. Sulzer ing., den Charten des ehma. Russ. Kays. Gen. Lieut. v. Bauer über die Moldau u.a.m. entworfen.* Deasupra, harta are titlul în limba franceză: *Charte de la Moldavie et de la Valachie dressée d'après des mémoires...*

În 1802 Güssefeld publică o hartă a Imperiului otoman în Europa, Asia şi în Africa, iar în 1821 o alta sub titlul: *Charte von osmanischen Reiche in Europa, gemeiniglich die Europäische Türkey genant*[30].

---

[29] SPECHT, *Militairische Carte der Kleinen oder oesterreichischen und grossen Walachei, welche beide zusammen aus 394 Sectionen bestehet ...*, în Bibl. Academiei R.S.R., H 1003 D XXVII 6.
[30] Bibl. Academiei R.S.R., H 2145 D LXI 85; H 704 D XV 31; H 758 D XVII 13.

www.dacoromanica.ro

Ferdinand Ernst, căpitan topograf între anii 1788 şi 1791, desenează planul oraşului Bucureşti. Sînt arătate edificiile de seamă, casele boiereşti, hanurile, străzile şi ieşirile din oraş.

Franz Baron Purcel, căpitan, inginer, desenează şi el un plan al Bucureştiului. Din punct de vedere documentar pentru istoria oraşului, planurile Ernst şi Purcel sînt singurele mărturii lucrate cu pricepere şi scrupulozitate.

Lucrările cartografice necesare diferitelor operaţiuni militare se evidenţiază prin exactitatea ridicărilor topografice şi metodelor noi utilizate, ele constituind documente ce oglindesc realităţile geografice de atunci şi, în special, graniţele impuse arbitrar de către marile puteri europene.

IZVOARE CARTOGRAFICE RUSEŞTI

Deosebit de însemnată este contribuţia literaturii cartografice ruse din secolul al XVIII-lea. Petru I, suveranul care trăise în Olanda, în marile centre unde se punea mare temei pe răspîndirea cunoştinţelor prin hartă, înfiinţează pe lîngă Academia de Ştiinţe din Petersburg o secţie cartografică. Acest for avea strînse legături cu Academia de Ştiinţe din Paris.

După moartea împăratului, fiica sa, Elisabeta, se îngrijeşte de publicarea unui *Atlas Rus*[1], care se tipăreşte la Petersburg în anul 1745.

Hărţile elaborate de Statul major al armatelor ruseşti contribuie la cunoaşterea tot mai însemnată a principatelor române. Lucrările sînt întemeiate pe observaţiuni de teren, detaliate, pe ridicări topografice şi observaţii astronomice.

Din anul 1770 datează un plan al oraşului Bucureşti, întocmit de ofiţerii ruşi. Limitele de atunci erau: Podul de Pămînt (Calea Plevnei), Elefterie, Biserica Cotroceni, Dealul Spirei, Dealul Filaret, Dealul Piscului, Dudeşti, rîul Colentina, Biserica Mărcuţa şi Pantelimon. Pe margini sînt figurate căile de ieşire din oraş: Podul Calicilor (Calea Rahovei); Podul Mogoşoaia (Calea Victoriei), Podul Tîrgului de afară (Calea Moşilor), Podul Vergului (Bariera Vergului).

C.M. Roth, cartograf rus, publică în anul 1771 *Harta specială a Principatului Valahiei* şi *Harta specială a Principatului Moldovei*, împărţită în judeţe[2], lucrări care ne oferă un bogat material informativ, în special cu caracter economic, despre împărţirea administrativă, despre aşezările omeneşti — sate şi oraşe —, despre căile de comunicaţie, locurile bătăliilor din războiul început în 1768.

I.R. Islenief, astronom rus, în anul 1771 determină coordonatele geografice ale oraşelor: Iaşi, Focşani, Brăila, Bucureşti etc. Rezultatele cercetărilor sale

[1] *Russischer Atlas welcher in einer General Kharte und neunzehen Special-Charten das gesamte Russiche Reich und dessen angrăntzende Länder nach der Regeln der Erd-Beschreibung und den neuesten observationen vorstellig macht. Etworffen bey der Kayserl. Academie der Wissenschaften*, St. Petersburg, 1745, In fol. Bibl. Academiei, H V 425.

[2] C. M. ROTH, *Carte speciale de la Principauté de la Valaquie*, St. Petersbourg, 1771, Bibl. Academiei R.S.R., H 1757 D LII 37; IDEM, *Carte speciale de la Principauté de la Moldavie divisée en ses districts*, St. Petersbourg, 1771, Bibl. Academiei R.S.R., H S 39; cf. CONST. C. GIURESCU, *Principatele române*, p. 10.

www.dacoromanica.ro

de teren şi a observaţiilor sale astronomice sînt cuprinse în *Noua hartă geografică a Moldovei şi Valahiei*[3].

Această lucrare a fost des folosită ulterior de cartografi şi astronomi, printre care menţionăm pe Stephan Rumowski cu a sa *Determinatio longitudinis et latitudinis quorundam Moldaviae et Valahiae locorum deducta ex observationibus Iohanne Islenief*[4].

I.F. Schmidt a desfăşurat o susţinută activitate cartografică la Academia de Ştiinţe din Petersburg. În 1774, cu prilejul războiului ruso-turc, el întocmeşte Harta Moldovei şi Valahiei[5] (în limba rusă şi latină) care s-a bucurat de mare preţuire, fiind reeditată în 1788[6]. Schmidt a folosit, în mare măsură, harta lui D. Cantemir pentru Moldova şi, probabil, a Stolnicului Cantacuzino pentru cea a Munteniei.

Friedrich Wilhelm von Bawr (Bauer) ocupă în literatura geografică a Ţărilor române un loc deosebit, fiindcă sub conducerea sa au fost efectuate, în 1769, primele ridicări expeditive la faţa locului (din cauza evenimentelor, ele s-au făcut în grabă) ale Munteniei şi Moldovei, care au făcut obiectul unor serii de hărţi ulterioare.

Bawr publică lucrarea *Memoriile* care este structurată pe cinci capitole şi cuprinde o descriere istorică şi geografică a Ţării Româneşti, cu destule amănunte orografice, hidrografice şi economice[7]. În ultimul capitol se află şi o listă a tuturor satelor şi oraşelor pe judeţe. În prospectul acestei lucrări se dau lămuriri asupra hărţilor pe care voia să le publice într-un atlas, urmînd ca Moldova să fie redată în şase planşe, Ţara Românească în patru planşe; apoi Podolia şi Volhinia, Crimeea, Bosforul şi Dardanelele, Bulgaria.

Printr-o subscripţie publică „harta Moldovei" care este tipărită, în 300 de exemplare, în anul 1781, la Amsterdam, de către *Jean van der Schley* un celebru gravor ... Lizibil scrisă, bogat ornamentată şi trasă pe o hîrtie solidă, harta lui Bawr era, într-adevăr, pentru timpurile ei şi pentru cartografia Moldovei, *un chef d'oeuvre*. Ridicată la scara 1 : 288 000, ea se compune din şase foi dreptunghiulare numite secţii. Valoarea unui grad este de 114 verste (120 km), pentru longitudine, şi de 76 verste (82 km) pentru latitudine.

Pentru cunoaşterea trecutului ţării moldoveneşti, pentru identificarea

---

[3] I. R. ISLENIEF, *Mappa nova geographica Moldaviae et Valachiae ad recentiones observationes astronomicas....*

[4] RUMOWSKI, în *„Novi commentarii Academiae Scientiarum imperialis Petropolitana"*, t XVIII, Petropoli, 1776.

[5] I. F. SCHMIDT, *Karta Moldavii i Valahi po podlinnym Kvartirmeisterskim Čertežan*, 1774, Biblioteca Academiei, R.S.R. H 592 D XIV 33; *Principatum Moldaviae et Walachiae Tabula geographica Generalis, ex Autographis Castramentatorum Russicorum ad Normam Observationum Astronomicarum hunc infinem in illis Regionibus habitarum conscripta* a I.F. SCHMIDIO, *Acad. Scient. Petr., Adjuncto*, 1774, Bibl. Academiei R.S.R., H 591 D XIV 32; H 371 D VII 12.

[6] IDEM, *Karte von der Walachei, Moldau und Bessarabien. Nach geometrischen Messungen und astronomischen Beobachtungen*, 1788, Bibl. Academiei R.S.R., H 999 D XXVII 2.

[7] F. W. DE BAWR, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire* ... A Frankfort et Leipsic, 1788, In — 8°, 236; IDEM, *Carte de la Moldavie, pour servir à l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs. Levée par l'État Major sous la Direction de F. G. de Bawr. Maréchal Général de logis, Lieutenant Gén. des Armées de S; M: Imp: de toutes les Russies; Chevalier de l'Ordre de St. Alexandre Newsky, de St. George et de St. Anne*, Amsterdam, 1781; cf. CONST. C. GIURESCU, *op. cit.*, p. 11; P. CONSTANTINESCU-IAŞI, *Relaţiile culturale româno-ruse în trecut*. Bucureşti, 1954.

www.dacoromanica.ro

vechilor aşezări omeneşti, această hartă, fiind foarte bogată şi bine informată, rămîne un document de mare valoare[8].

Relieful este redat prin metoda haşurilor, respectîndu-se metoda iluminării verticale, ceea ce dă impresia unui ţinut de munţi şi dealuri, din care se evidenţiază Ceahlăul, iar cîmpiile sînt mici porţiuni nehaşurate. Reţeaua hidrografică este destul de detaliată, numirile de rîuri fiind foarte numeroase; cursul Dunării se referă numai la sectorul cuprins între Brăila şi Marea Neagră, iar Delta Dunării, bălţile şi mlaştinile sînt destul de bine redate. Prezenţa pădurilor pe hartă dovedeşte că regiunea era bine împădurită.

În general, precizia hărţii este destul de mare avînd în vedere condiţiile de realizare, iar execuţia grafică ireproşabilă.

ALTE DOCUMENTE CARTOGRAFICE

În secolul al XVIII-lea războaiele din sud-estul Europei au condiţionat tipărirea multor lucrări cartografice. Cum cele mai numeroase lupte s-au dat în spaţiul Dunării de Jos, Ţările româneşti figurează în multe hărţi generale, hărţi speciale şi planuri de război.

Pe lîngă hărţile întocmite de Statul major austriac şi cele elaborate de Statul major al armatelor ruseşti, publicaţiile contemporane şi posterioare perioadei menţionate sînt numeroase, drept pentru care ne vom permite să amintim pe scurt doar cîteva dintre ele, în ordinea alfabetică, după numele autorilor sau al editorilor.

Iacob Adam a lucrat la Viena, într-o întreprindere cartografică, realizînd două hărţi care s-au bucurat de apreciere, la timpul lor, şi anume: *Harta Valahiei* (1781) şi *Harta Moldovei*. De asemenea, el a mai publicat şi *Harta Imperiului austriac*, în care este cuprinsă şi Bucovina.

În *Karte der Wallachei* găsim numirea *Susszaradens* scrisă prin litere dispersate pe tot cuprinsul ţării. De asemenea, drumul lui Traian, care începe de la Dunăre, de lîngă satul „Humovo", trece pe la nord de Craiova şi Drăgăşani, la sud de Piteşti, Pietroaia, Tîrgovişte, prin Ploieşti, Buzău, pe la sud de Rîmnicul Sărat, Focşani, traversează Siretul pe la nord de Galaţi şi se termină la localitatea Traian. Este numit *Fossa Trajani oder Avarische Landvehr*. Mai este menţionată existenţa „Distr: Lowischta" cu localităţile: Strasburg, Kobeschty, Rakowitza, Ruderea, Gribleschty, Pouschor, Bomboeschty, Kokoj, Spin, Basca, Brodiany, Brodet, Bajusch, Szaratsinesty, Cornet, Malaj, Presoj, Bredanj, Veratica, Perischan.

Karte von der Moldau und Bessarabien, colorată, înfăţişează teritoriul într-o formă inegală din punct de vedere geometric, cu frontierele spre Transilvania inexacte.

Hărţile au fost publicate ca anexe la lucrarea lui Sulzer, *Geschichte des Transilvanischen Dacien (Istoria Daciei Transalpine)* (Viena, 1781—1782), iar în 1788 au fost republicate de editorii Graeffer şi Artaria din Viena[1].

[8] Cf. N. DOCAN, *op. cit.*, pp. 1266—1269; GENERAL BRĂTIANU, *Notiţă despre lucrările care au avut de scop descrierea geometrică a României*, în „An. Acad. rom.", seria II, t XXII, Mem. secţ. ist., 1899—1900.

[1] Bibl. Academiei R.S.R., H 1608 B XLII 7; H 3088 B CII 51; H 1560 C XLI 76; H 171 C IV 24.

www.dacoromanica.ro

F. Afner, gravor, cartograf din Viena, publică în anul 1780 o hartă a Olteniei[2] împărțită în cinci județe, îmbogățită cu date toponimice. Este o lucrare meritorie, autorul folosind mult material al altor ingineri cartografi și în special al lui Schwantz.

Ignatz Albrecht a desfășurat la Viena o însemnată activitate de gravor cartograf. Într-o lucrare cartografică pe care o elaborează prezintă principatul Transilvaniei, iar în alta ținutul Bucovinei[3].

Anton Amon a întocmit două lucrări: *Karte von der Walachei, Moldau und Bessarabien*[4] și *Karte von dem Königreiche Ungarn mit den Königreichen Kroatien und Sklavonien und dem Grossfürstenthum Siebenbürgen*[5]; amîndouă s-au publicat la Viena, prima în anul 1788, iar a doua în 1789.

Jean Baptiste-Bourguignon d'Anville (1697—1782), membru al Academiei de Științe din Paris, a scris lucrări de mare valoare.

Unul dintre studiile sale îl formează statele Europei după căderea Imperiului roman de apus[6]. În capitolul privitor la popoarele care locuiesc Dacia lui Traian, găsim o seamă de date interesante pentru noi.

„Nu mi se va ține de rău de a înștiința, terminînd acest memoriu, că aceste țări: a Transilvaniei, Valahiei și Moldovei, sînt reprezentate într-un mod imperfect pe hărțile care pot fi în mîinile oricui. Bucățile deosebite de geografie ce avui fericirea de a aduna asupra acestor materii au trebuit să mă convingă de ceea ce zic. O mare hartă manuscrisă a Transilvaniei, dresată în însăși țara aceasta, cumunicîndu-mi-se, am putut să fac după ea o reducere, care cuprinde tot ceea ce originalul avea esențial și mai interesant pentru curiozitatea noastră. Am cunoscut, prin asemenea mijloc, că în harta cea mare a Ungariei de Müller este mult de zis în privirea Transilvaniei. Există o hartă particulară a Valahiei, al cărei autor se numește Cantacuzin, și care este dedicată unui Comnen, arhiepiscop de Drista. În fine, mi-a fost permis de principele Antioh Cantemir, ambasadorul Rusiei pe lîngă rege, de a copia în întregime harta Moldovei dresată de Demetrius Cantemir, tatăl său, pe timpul cînd guverna această provincie în calitate de Gospodar sau Voievod".

La sfîrșitul memoriului despre Dacia există o notă a editorului în care spune: *L'auteur de ce mémoire a fait usage des morceaux de géographie dont il est parlé ci dessus, en dressant la troisième partie de sa carte de l'Europe, publiée en 1761.*

Din lucrările lui d'Anville în care sînt cuprinse principatele române menționăm: *Valakie, Moldavie, Transilvanie*[7], *Troisième partie de la carte d'Europe*

[2] F. AFNER, *Valachia Cisalutana in sous quinq. districtus divisa;* F. AFNER, sculp. 1780 (39×230), Bibl. Academiei R.S.R., H 1608 B XLII 7; H 3088 B CII 51.

[3] I. ALBRECHT, *Das Grossfürstenthum Siebenbürgen,* Wien, 1789 (15×290), Bibl. Academiei R.S.R., H 1146 C XXXVII 26; IDEM, *Die Landschaft Bukowina,* Wien, 1789 (210×290), Bibl. Academiei R.S.R., H 1147 C XXXVII 27.

[4] Bibl. Academiei R.S.R., H 999 D XXVII 2.

[5] IBIDEM, H 690 D XV 17.

[6] D'ANVILLE, *États formés en Europe après la chute de l'Empire romain en occident,* Paris, 1761 (vezi cap.: *Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dacie de Traian,* pp. 240, 241, 268, 269).

[7] Paris, 1760 (390×290), Bibl. Academiei R.S.R., H 873 B XXI 7; H 870 XXI 4.

www.dacoromanica.ro

Detaliu din harta lui Justus Danckerts.

www.dacoromanica.ro

Ioannes Ianssonius, *Danubius, fluvius Europae maximus,* 1649 (detaliu).

www.dacoromanica.ro

Stolnicul Constantin Cantacuzino, Frescă de la Mănăstirea Hurezu (Bibl. Academiei R.S.R., Stampe 54417).

www.dacoromanica.ro

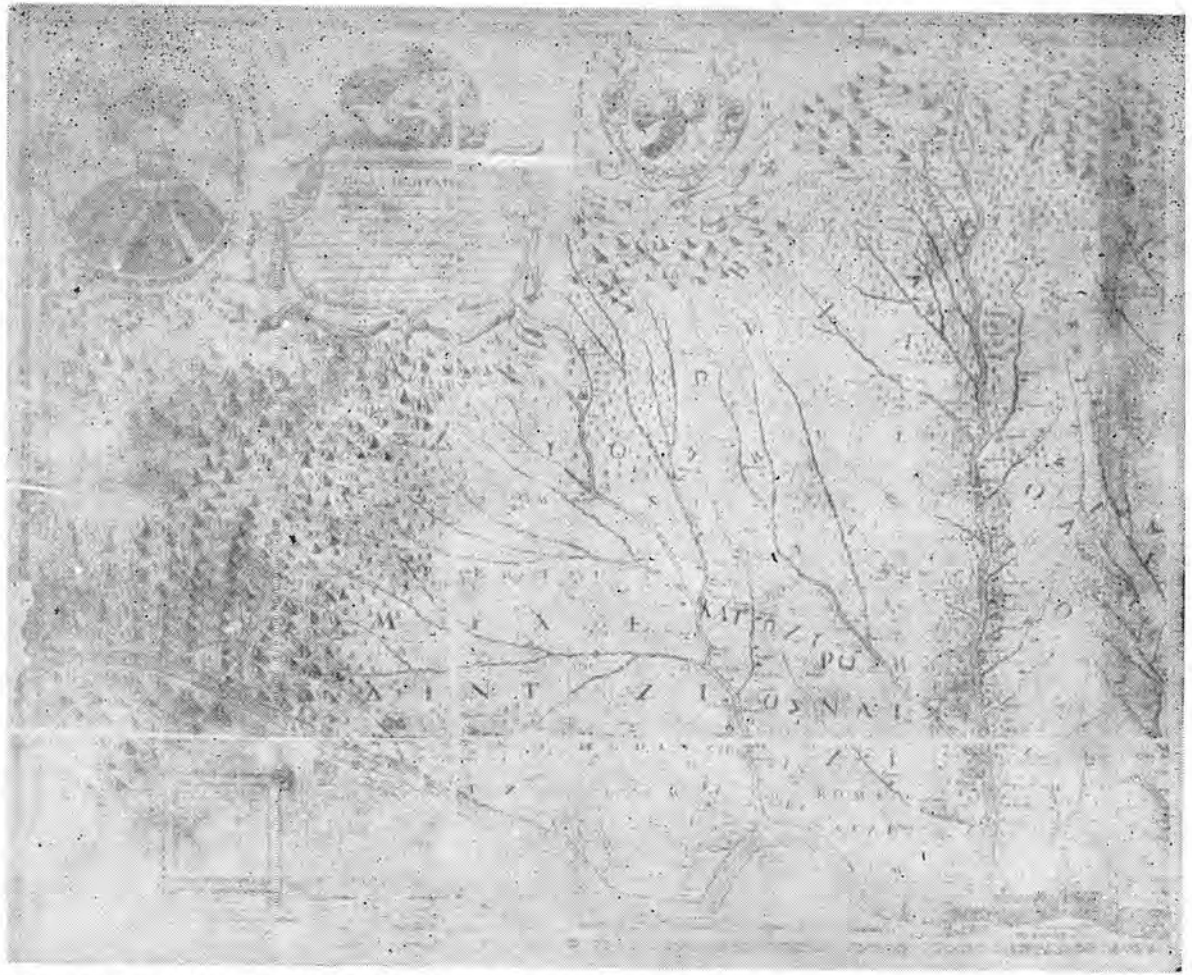

Fragment (Oltenia) din *Harta Țării Românești întocmită de Stolnicul Constantin Cantacuzino*, Padova, 1700 (British Museum).

www.dacoromanica.ro

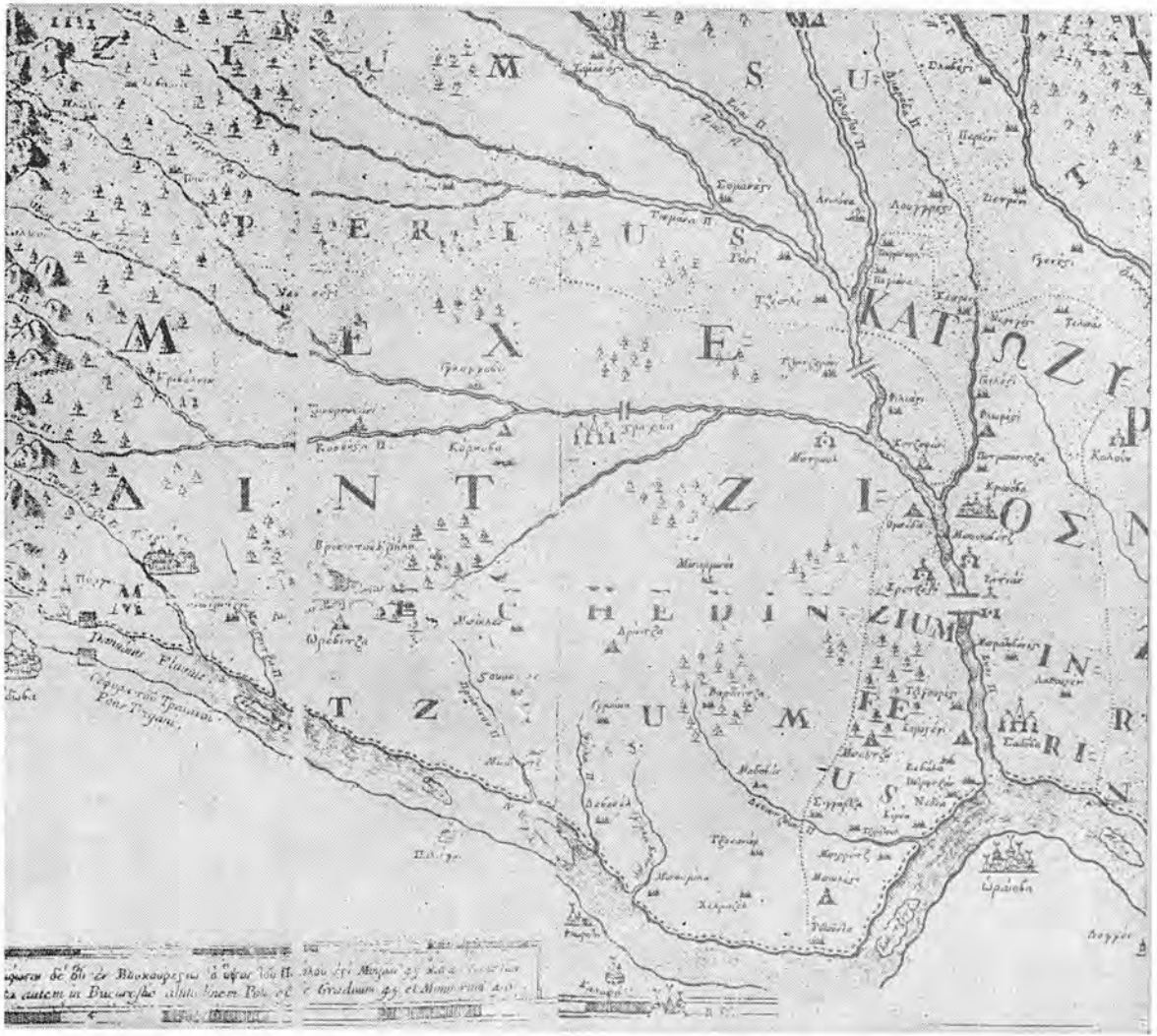

Detaliu din harta Stolnicului Cantacuzino.

www.dacoromanica.ro

Dimitrie Cantemir (1673—1723).

www.dacoromanica.ro

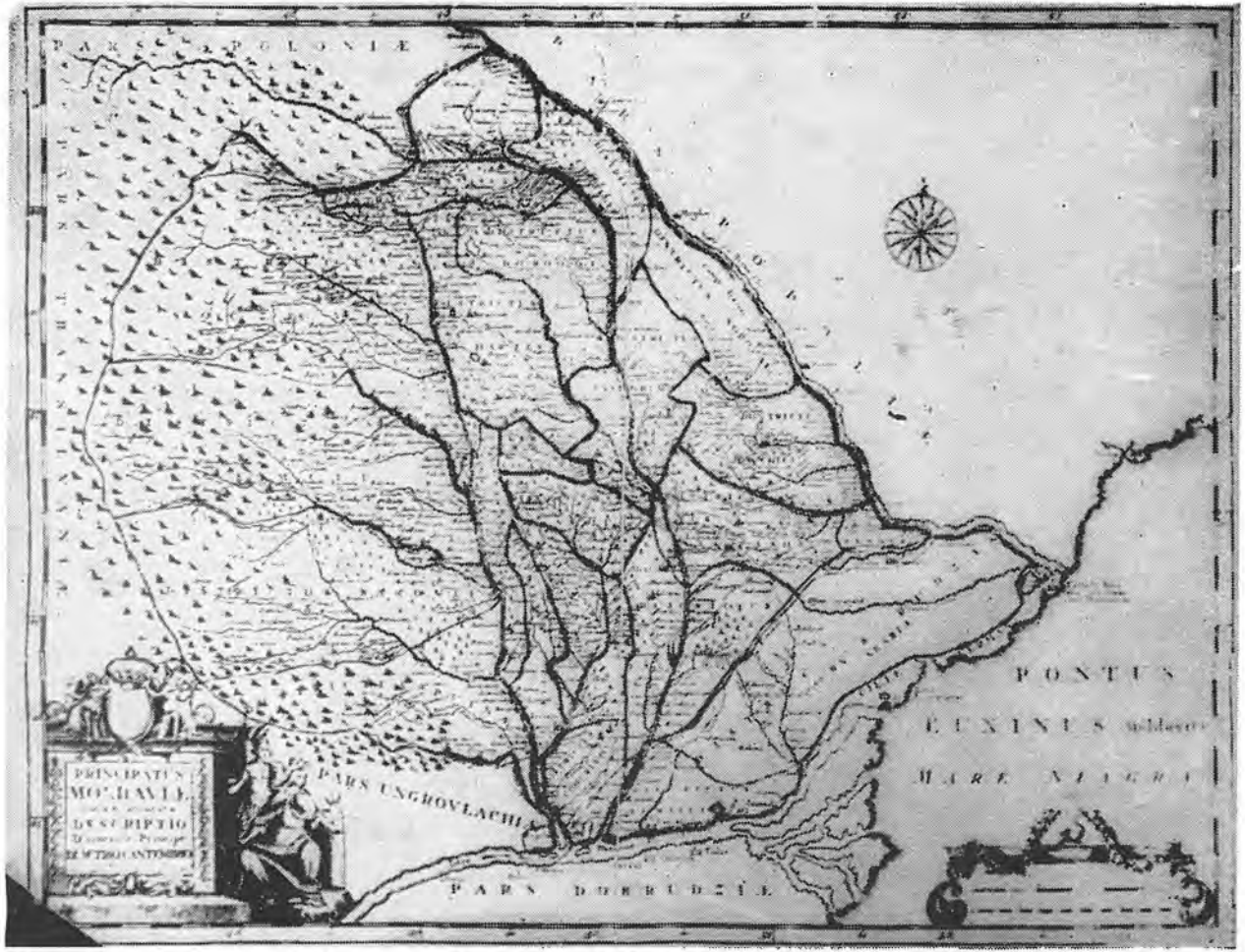

Dimitrie Cantemir, *Harta Moldovei*; **G. Vâlsan,** *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir,* în „Analele Academiei Române", Mem. Secț. ist., seria III, tom. VI, Mem. 9, București, 1926.

www.dacoromanica.ro

Demetrii Kantemirs

ehemaligen Fürsten in der Moldau,

historisch- geographisch- und politische

Beschreibung

der

Moldau,

nebst

dem Leben des Verfassers

und

einer Landcharte.

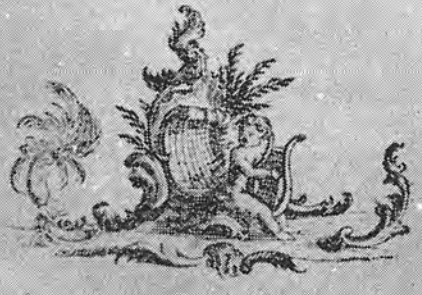

Frankfurt und Leipzig,

1771.

Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, scrisă în 1716. Versiunea germană: Beschreibung der Moldau, Frankfurt und Leipzig 1771 (Bibl. Academiei R.S.R, C.R.V. 375).

www.dacoromanica.ro

contenant le midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie, la Turquie[8] şi *Schauplatz des Russich Türkischen Krieges*[9].

Publicînd *harta Europei* în 1761, el arată că şi-a propus să facă şi o hartă specială intitulată *Dacia vetus et nova*, prin consultarea izvoarelor autohtone. Iată cum motivează el această hotărîre: *Comme ces morceaux ainsi que beaucoup d'autres ne sont pas assujétis à une rigueur géométrique, j'ai senti qu'on ne pouvait les allier, pour en composer un tout assez régulier, sans y employer du travail et de l'intelligence. Mais, il en résulteroit un morceau précieux pour la géographie: et en représentant dans un coin de la carte les mêmes contrées réduites à ce qu'on connait de positions dans l'antiquité, cette carte pourroit être intitulée Dacia vetus et nova.*

În *Geografia veche*[10] tratează şi ţinuturile noastre pe baza mărturiilor de demult, de cele mai multe ori raportate la situaţia din prezent.

Vorbind de populaţia din antichitate, el scrie că „dacii şi geţii care ocupau ţinuturi imense, la sud de Dunăre şi la nord pînă la graniţele Germaniei, aveau aceeaşi limbă. Geţii se aflau şi în Tracia, dar, de cînd cu expediţia lui Alexandru împotriva triballilor, nu se mai vorbeşte despre ei fiindcă" zice autorul, „geţii nu se mărgineau în graniţele lor, căci Moesia şi Illyricum au îndurat năvălirile lor, iar popoarele celtice care se pripăşiseră aci au fost distruse de geţi".

Vorbeşte de urmele materiale ale culturii dace şi daco-romane.

Intră în unele amănunte, cu privire la drumurile romane, arătînd că „un drum roman pleca din Viminacium şi ajungea la Timişoara"; de aci un alt drum care pornea printre munţi, în Transilvania, întîlneşte la ieşire oraşul „care sub numele de Sarmizegetusa slujise de capitală lui Decebal — învins de Traian — oraş care fu numit de acesta din urmă Ulpia Traiana, pe lîngă numele său de la început"[11], remarcă ruinele de aici care „au mărimea de altă dată fiind locuite acum de ciobani", loc numit „Varhel, ceea ce înseamnă «locul oraşului» sau Grădiştea" cu acelaşi sens. De aci porneşte drumul „spre nordul Transilvaniei ce duce la Apulum — oraş de seamă, numit acum Alba Iulia", la „locul Salinae", numit acum Ocna Mureşului, „unde sînt mine de sare", la „Napoca, la Ulpianum ..."

Textul mai descrie apele din ţară. Mureşul care cuprinde mijlocul ţării — „cunoscut în vechime sub numele de *Marisius*" — intră în Ungaria şi se varsă în Tisa; „un alt rîu care iese din Transilvania, străbătînd munţii, care o despart de Valahia, este Aluta, păstrîndu-şi numele de Olt sau Alut (...). Dincolo de Aluta, găsim numele de Ardeiscus astăzi Argis, care era purtat de un oraş şi un rîu, ceea ce este şi acum. Se citeşte numele de «Ardessos» şi în Herodot".

În continuare, el remarcă, poate pentru prima dată, că rîul cu numele „Naparis" trebuie să fie cel numit „Proava" (Prahova?).

În Muntenia este menţionat drumul roman în lungul rîului Olt, pînă la Dunăre în faţa oraşului Nicopole, şi Zernes, care era o cetate puţin depărtată de Podul lui Traian şi al cărei nume a rămas pe loc, scriindu-se Zernes (*Dierna* — Orşova).

---

[8] Paris, 1760 (800×510); Bibl. Academiei R.S.R., H 385 D VII 26.

[9] Wien, 1787 (510×800); Bibl. Academiei R.S.R., H 1403 D XL 13.

[10] D'ANVILLE, *Géographie ancienne abrégé*, Paris, 1768, 3 vol., Dacia, pp. 312—321; ed. a II-a, Paris, 1769, cu hărţi.

[11] Drumul de la Viminacium la nord de Dunăre nu trecea prin Timişoara, ci mult mai la est, prin Vărădia, Caransebeş, Oţelul Roşu, iar Sarmizegetusa lui Decebal nu era la Ulpia Traiana (Grădişte Varhely) ci la Grădiştea Muncelului.

www.dacoromanica.ro

Pentru ţinutul Moldovei „care se pare că a fost stăpînit mai mult de geţi", menţionează ca ape Ararus „care s-ar părea că e Siretul; Porata sau Pyretos, fără îndoială Prutul, pe care Ptolemeu îl numeşte Hierassus". De asemenea, afirmă că „Dacia lui Traian n-avea altă margine decît cursul Tyras-ului, al cărui nume de Danaster a devenit mai în urmă Dnistru".

Între Dunăre şi Bender (Tighina) fixează „o mare cale romană, care este numită Troiană sau Traiană"[12], iar în interiorul ţării, cîteva dintre „locurile arătate de Ptolemeu în Dacia şi anume Paloda, care pare că ar fi Bîrlad; Petrodava: Piatra; Zusidava: Suceava". În ceea ce priveşte oraşul Iaşi, „Iassiorum municipium, numele este dat de o inscripţie". Ultimul oraş arătat este „Praetoria Augusta, menţionat de Ptolemeu care pare a fi Roman, la unirea rîului Moldova cu Siret"[13].

El mai spune că: „Ţara este acoperită la nord de lanţul munţilor al cărui nume de Carpaţi se păstrează, nefiind decît schimbarea din numele Karpak..."[14].

Bonne este un cunoscut hidrograf francez din secolul al XVIII-lea. În afară de hărţile cu conţinut special, despre mări şi oceane, el a publicat şi o hartă care cuprinde spaţiul unde au avut loc războaiele dintre ruşi şi austrieci: *Théâtre de la Guerre entre les Russes et les Autrichiens alliés projettée et assujettie aux observations célestes* par Mr. Bonne, Prof. de Mathématiques à Paris[15].

Harta compusă din nouă planşe cuprinde multe ţări europene. Autorul, pe lîngă contribuţiile privitoare la fixarea coordonatelor, include numeroase localităţi care au figurat în timpul luptelor.

C.F. Delamarche redactează la Paris mai multe hărţi[16] privitoare la sud-estul european. În 1788 tipăreşte o hartă care priveşte spaţiul de la Marea Caspică, Marea Neagră, Marea Adriatică şi Marea Mediterană, incluzînd şi principatele române. Este o hartă reuşită ca tehnică, frumos gravată, dar şi cu multe erori de conţinut.

În 1797 mai publică *Europe divisée en états, empires, royaumes et républiques*, corectată mult şi mărită ulterior.

Continuator şi succesor al geografului Robert de Vaugondy, el publică la Paris, în 1809, *Description géographique et historique*, în care prezintă o hartă a Daciei şi o descriere a ei după autorii latini şi greci.

Delamarche consacră o hartă a teatrului de război din Prusia, Austria, Turcia şi Rusia, din anul 1812, iar mai tîrziu publică *Atlas historique*, în care pune în circulaţie documente antice, din epoca medie şi modernă.

Dezauch este un cartograf francez care a moştenit întreprinderea editorială a lui De l'Isle. El alcătuieşte o *Carte de la Mer Noire comprenant la plus Grande Partie de l'Empire Ottoman, partie des États de l'Empereur de la Russie* (1788). În chenar sînt doi ostaşi: un turc şi un rus care stau faţă în faţă. Este o frumoasă şi interesantă hartă de război. După un an, în 1789, Dezauch retipăreşte o *Carte*

[12] Este vorba de imaginarul val diagonal al lui Cantemir din Bugeac.

[13] Identificările lui d'Anville nu mai corespund cu identificările şi presupunerile ulterioare care nici acestea nu sînt sigure. Rămîne deci meritul lui d'Anville de a fi făcut încercarea. „Municipium Iassiorum" nu a existat.

[14] *Karpak* nu reprezintă originea numelui munţilor Carpaţi, ci deformarea lui.

[15] Chez LATTRÉ, *Graveur ordin. du Roi et de la Ville*, Paris, 1788.

[16] Bibl. Academiei R.S.R., H 3550 C XIII 22; H 733 D XV 60; H 747 D XVII 2; H III 637; H 753 D XV 60.

www.dacoromanica.ro

du Théâtre de la Guerre entre les Turcs, les Russes et l'Empereur, ou carte de la Mer Noire, comprenant la plus grande partie de l'Empire Ottoman, partie des Etats de l'Empereur de la Russie, de la Pologne[17], hartă care este de fapt o *Carte du gouvernement de Tauride, comprenant la Crimée et les Pays voisins*, pe care o alcătuise De l'Isle cu prilejul călătoriei împărătesei Rusiei în aceste regiuni.

Maria Teresia Drachenfeldt, născută Lidl, probabil fiica gravorului vienez Lidl, este autoarea unei alte hărți a teatrului de război din jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea. Are un titlu lung în care sînt menționate: Transilvania, Moldova, Valahia, Polonia, Bulgaria, Romania, Dardanelele, Marea Neagră[18] .... Este alcătuită din patru planșe și formează un dreptunghi de 1080 × 670.

Autoarea folosește în transcrierea numirilor geografice ortografia italiană: Szurza (Giurgiu), Buccorest, Tergovisto, Buzeo etc., iar limitele dintre țări și diferite ornamente sînt intens colorate. Harta a fost pusă în vînzare în iunie 1789.

Sebastian Hartl, librar din Viena, a pus în vînzare, în 1788, o hartă a Moldovei și Valahiei[19], făcută după ultimele cercetări și realizări cartografice.

Este o compilație care cuprinde multe numiri de sate și de rîuri.

I.M. Hasius, profesor de matematici, publică în 1774 o hartă în care sînt reprezentate Transilvania, Moldova și Țara Românească. Autorul, așa cum de altfel spune, folosește lucrările cele mai vechi și noi de geografie[20]: *le tout dressé sur le pied de l'ancienne et nouvelle Geographie*, cunoaște lucrarea Stolnicului Cantacuzino, nu însă și pe cea a lui Cantemir. În partea Moldovei înfățișează multe șiruri de movile și multe regiuni de stepă. Provincia este numită și *Bogdania v. Cara Bogdan Turcis dicta despotat.*

În Muntenia, pe o porțiune, la marginea Dunării, între „Chodivoya" (Odivoaia), „Flocz" (Cetatea de Floci) și „Brakilow" este marcată stăpînirea raialelor turcești.

Spre nord, hotarul între Moldova și Galiția este dus pe rîul Linkou, la Suyatin, unde este menționată „Bukowina". Pe hartă mai figurează Maramureșul și orașele Satu Mare, Baia Mare, Arad și Timișoara. Lîngă Abrud sînt trecuți Munții Vulcan, între Tîrgu Jiu și Petrosz (Petroșani) mai multe *portae* (pasuri): „Porta Vulcan", între Rucăr și Brașov „Porta Turzburg" (Bran), apoi între Brașov și Buzău „Porta Thomis" (Timiș-Predeal), „Porta Busa" (Buzău). Mai la nord, în Carpații Orientali sînt trecătorile „Porta Cidos" (Oituz), „Porta Ghomes" (Ghimeș) dintre Transilvania și Moldova, precum și „Porta in Moldaviam" (Prislop) care pornea de la Bistrița și de la Rodna făcînd legătură cu nordul Moldovei.

În Dobrogea și la gurile Dunării figurează multe localități între care amintește pe cele din vechime: Sagadava, Sucidava, Cium (?) Biroe, Trosmi, Arrubium, Dinogettia, Aegissus, Salsovia, Peuce etc. Pe țărmul mării sînt: Pangala Turcis, Graecis, Tusla, Chioustange-Constantiana, Istropolis, Carahirmen, Civitas nogra

[17] Bibl. Academiei R. S. R., H 3541 D CXIII 13.

[18] DRACHENFELDT, *Novissimum Theatrum Bellicum oder Neüfertigt Acuratte Geographische General Kriegs und Landkarten der drey Kriegsfürenden Mächte welche in sich enthält Transilvanien. Moldau. Walachey*, Wien, 1789.

[19] S. HARTL, *Mappa Nova Geographica Moldaviae et Walachiae ad recentions observations astronomiques: I.R. Islenief et Chartes geogr. L.G. Bauer concinnata, apud Sebast. Hartl Bibliogr.*, Vienen; Cf. N. DOCAN, *op. cit.*, p. 1295.

[20] Cf. V. A. URECHIA, *Cartografia Română*, în „Anal. Acad. Rom.", București, 1880; Bibl. Academiei R.S.R., H 1503 C XLI 19.

www.dacoromanica.ro

(Maurocastron, ulterior Cetatea Albă), Scala Nova, Spera, Zoff, Kilia Nova, Kilia Vetus şi altele. Între Dunăre şi mare este desenată V. Carsoviensis (Valea Carasu).

Père Hell, astronom la curtea imperială din Viena, a alcătuit *Istoria războiului între trei curţi imperiale,* în gravuri[21], care s-a tipărit la Viena în anul 1795.

Lucrarea este însoţită de un text în care sînt explicate planşele (p. A—D = = 15 p.) şi de o hartă cu titlul *Marea hartă geografică împărţită în 40 secţiuni* sau *Teatrul de război între trei curţi imperiale* (p. 15), în care, printre multe alte ţări, se află şi *Transilvania, Valahia şi Moldova* ...

Autorul declară că au fost consultate hărţi speciale ale celor mai recunoscuţi cartografi, precum şi hărţile cu noile staţii pentru poştă, pentru a fi de folos tuturor, militarilor, călătorilor.

Între gravurile din ţara noastră menţionăm cîteva: Orşova cu Adakale, „Tömeser şi Posaner Pass in Siebenbürgen", Mănăstirea Cozia pînă la Turnul Roşu, Botoşani, pasul Buzău, harta Munteniei, intrarea austriecilor în Bucureşti.

Jaeger a fost numele unei mari edituri din Frankfurt pe Main, unde s-a publicat monumentala lucrare *Grosser Atlas von Deutschland,* în 81 de planşe.

V.C. Jaeger este autorul unei hărţi care cuprinde părţi din Italia, Moravia, Rusia, Marea de Azov şi Marea Egee: *Neuer Kriegs Schauplatz Zwischen den Kaiserlich Koeniglichen Russisch Kaiserlichen und Türkischen* ... (1788).

Lucrarea este îngrijită şi dă amănunte interesante despre ţările noastre în ce priveşte dispoziţia trupelor din timpul războiului ruso-turc.

I.W. Jaeger este autorul altei hărţi, cu acelaşi subiect, dar la care se adaugă contribuţia unor călătorii şi a consultării atlasului Rusiei. Se numeşte: *Le Théâtre de la Guerre entre les deux puissans Empires, l'Autriche, la Russie et la Turquie, tant en Europe qu'en Asie, dressée avec beaucoup de soin d'après les meilleures cartes et observations les plus modernes voyages de Pocock, Otter et Hanwey et d'après les Atlas de la Russie et de Pologne, de même qui suivant les nouvelles cartes qui ont paru de ces provinces par I.W. Jaeger Ing. Cap. Lieut. de l'Artillerie et Inspect. des arsénaux de la ville Imp. de Francfort sur le Mein, redigé de nouveau en 1788.* Este o hartă în şase planşe, la un loc fiind de 1340 × 950 cm[22].

Iohann Matthias Korabinszki a publicat, în anul 1786, un atlas[23] în care sînt cuprinse: o hartă a poştelor de la Viena la Braşov şi hărţile comitatelor: Timişoara, Torontal, Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureş. El este şi autorul unui *Lexicon geografic* în care găsim interesante menţiuni despre geografia economică a Transilvaniei, Moldovei şi Valahiei. Iată titlul ediţiei din 1789: *Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von der Königreichen Kroatien, Slovenien, Dalmatien, Servien, Bosnien, Galicien mit der vereinten Bukowina, vom Grossfürstenthum Siebenbürgen; von der Moldau und Walachey....*

Preocupat de evenimentele legate de războiul austriaco-turc, în 1790 publică o descriere a soartei Bucureştilor şi Orşovei[24].

---

[21] PÈRE HELL, *L'Histoire de la guerre entre les trois cours impériales en gravures* ..., Vienne, 1795; Bibl. Centrală de Stat, Bucureşti, I H 232.

[22] Cf. N. DOCAN, *op. cit.,* pp. 1295—1296.

[23] I. M. KORABINSZKI, *Atlas Regni Hungariae* ... *Lx Tafeln im Taschenformat. Ein geographisches Noth = und Hülfsbüchlein fürs gemeine Leben* ... Pressburg, 1786; Bibl. Academiei R.S.R., H I 1.

[24] IDEM, *Beschreibung und Schicksale von Bender, Bukarest und Orsowa,* Wien, 1790, 270 p.

www.dacoromanica.ro

Tobie Conrad Lotter a fost cartograf şi negustor de hărţi. Sub semnătura lui au ieşit o mulţime de hărţi, dintre care unele pot fi luate în consideraţie[25], deoarece se referă şi la teritoriul provinciilor româneşti.

Ignatz Müller este autorul unei lucrări cartografice cu titlul: *Mappa Geographica novissima Regni Hungariae divisi in suos Comitatus cum Districtibus Iazygum et Cumanorum, Banatus Temesiensis ejusque Districtuum nec non Regnorum Croatiae Sclavoniae Dalmatiae Magni Principatus Transilvaniae partis Bosniae Serviae Bulgariae et Walachiae*[26]. Alcătuită din 12 planşe, gravate în negru şi imprimate pe hîrtie bună, lucrarea lui I. Müller este o realizare reuşită pentru vremea sa. În ceea ce priveşte partea ce cuprinde ţările noastre, ea are o deosebită valoare documentară.

I.F. Müller este autorul mai multor hărţi în care sînt prezente şi Ţările române.

Una dintre lucrările sale cartografice cuprinde bazinul Dunării de la Viena pînă la Marea Neagră[27], cu toate ţările din regiune, precum şi provinciile româneşti Transilvania, Bucovina, Valahiile (Muntenia şi Moldova). Altă hartă tipărită în 1790, apoi în 1792 şi 1803, redă Transilvania şi Muntenia pînă la apa Dîmboviţei[28].

Mai trebuie amintită şi o hartă a poştelor din ţările Europei centrale şi de răsărit: *Neueste Postkarte des Königreichs Ungarn, Gallizien, Oesterreich, Croatien ... Bosnien, Servien, Bulgarien, Walachie und Moldau* (Viena, 1788).

Lucrările lui I.F. Müller dovedesc multă străduinţă şi oferă un bogat material informativ.

Iohann Michael Probst, calcograf din Augsburg, s-a ocupat cu reproducerea de hărţi mai vechi sau cu alcătuirea de noi lucrări cartografice.

În *Theatrum Belli Russo-Turcici sive Moldaviae, Walachiae, Transilvaniae ...*[29], o planşă care acoperă spaţiul din Italia la Oceakov şi de la Praga la Constantinopol, autorul prezintă şi Ţările române, dar cu multe inexactităţi în ceea ce priveşte fixarea localităţilor şi aprecierea distanţelor.

În 1788, el tipăreşte o lucrare mai veche în care, adăugînd cîteva localităţi pomenite din timpul războiului, o intitulează *Nova et accurata Tabula Regn. sup. et inf. Hungariae ... ut et Princip. Transylvaniae,* Moldav., *Wal., Bulgar. et Rom. ....*

Probst a mai editat, cu prilejul războiului, *Mappa nova Principatus Moldaviae et Bucovinae cum finitimis Regionibus*[30]; cu tot subtitlul ei *Carte nouvelle et exacte,* are multe deficienţe, cea mai mare parte dintre oraşe fiind aşezate mult spre răsărit.

---

[25] Bibl. Academiei R.S.R., H III 1478; H 570 D XIV 11; H 1396 D XL 6; H I 55; H 3461 C CXII 28; H 134 C III 46; H 397 D VII 38; H II 183; H 718 D XV 45; H 3712 D XIV 50; H 3712 D CXVI 24; H 774 D XVII 29.

[26] Bibl. Academiei R.S.R., H 732 D XV 59.

[27] I. F. MÜLLER, *Der Lauf der Donau Stroms ...,* Wien, 1788; Bibl. Academiei R.S.R., H 1349 XXXIX 5.

[28] IDEM, *Mappa novissima Regnorum Hungariae, Croatiae, Sclavoniae nec non Magni Principatus Transilvaniae,* Bibl. Academiei R.S.R., H II 269.

[29] *Augsburg, bey Joh. Mich. Probst,* 1786, 2 foi a 490×430; Bibl. Academiei R.S.R., H 571 D XIV 12.

[30] *In Augsburg zu finden bey Iohanne Michael Probst Kunsthändler,* 1789; Bibl. Academiei R.S.R., No. 33 şi H 829 D XVII 84; H 188 C IV 41.

www.dacoromanica.ro

Franz Johan Joseph von Reilly, vestit cartograf şi editor din Viena, a publicat un *Atlas* cu numeroase planşe colorate (385 × 285), în trei volume: vol. I (1789) hărţile 1—91; vol. II (1791) hărţile 92—427; vol. III (1791) hărţile 428—697. Între acestea găsim hărţile: *Banatul Temişana* (6); *Principatul Transilvania* (7); *Bucovina* (8); *Principatul Moldovei, jumătatea părţii de nord* (9); *Principatul Moldovei, jumătatea părţii de sud* (10); *Principatul Valahiei* (13)[31].

Reilly este şi autorul *Marelui Atlas German* (3 volume) care s-a tipărit la Viena între 1794 şi 1796. Acest atlas conţine, la rîndul său, multe hărţi cu Ţările române, dintre care menţionăm: *Harta Ungariei cu Principatul Transilvaniei*[32], gravată de Anton Amon (1790); *Harta Imperiului otoman*[33], gravată de Ios. Stöber (1796) şi *Harta generală a Ungariei şi a Imperiului otoman în Europa*[34] (1789).

Hărţile, imprimate pe hîrtie bună, destul de fin gravate, prezintă detalii interesante în legătură cu locul şi data luptelor pe teritoriul Moldovei.

Antonio Rizzi Zannoni, cartograf italian cu o bogată activitate, ale cărui lucrări s-au bucurat de mare preţuire, unele dintre ele fiind folosite şi ulterior, s-a preocupat de reprezentarea cartografică a Europei de răsărit, pentru care a alcătuit mai multe hărţi.

În 1774 tipăreşte o hartă a Imperiului otoman cuprinzînd şi Crimeea, Moldova şi Valahia, în trei planşe colorate (520 × 720). Lucrarea, mărită, s-a retipărit în 1777 în şase planşe colorate (560 × 430)[35].

Una dintre aceste planşe are titlul *La Moldavie, la Valakie et la Transilvanie....*

La Veneţia, în anul 1782, harta principatul Moldovei şi Valahiei a fost editată de P. Santini (A Venise) în mărimea 420 × 560, iar de G. Pitteri (Venezia) şi de Antonio Zatta[36] în mărimea de 310 × 405.

Abbé Max Schimek a alcătuit una dintre cele mai cunoscute hărţi publicate cu prilejul războiului ruso-turc. Lucrarea a apărut în 12 planşe colorate de cîte 490 × 530, editate de F.A. Schraembl în anul 1788 sub titlul: *Oesterreichisch-Russisch-Türkischer Kriegsatlas*[37]. Ea cuprinde spaţiul de la Genova pînă în Caucaz şi de la Magdeburg pînă în Siria, inclusiv Cipru. Deşi conţine puţine detalii, conturul Ţărilor române este destul de bine prezentat. Pare să fi fost utilizată pentru alcătuirea regiunilor române harta lui d'Anville.

Schimek mai are o hartă care cuprinde Bosnia, Herţegovina, Croaţia şi Timişana[38].

Schlacht-Pläne zur Geschichte des siebenjahrigen Krieges 1756—1763[39] este titlul unei colecţii de 102 hărţi militare, cu multe amănunte despre localităţi, drumuri şi cu relieful prezentat în haşuri.

---

[31] REILLY, *Schauplatz der fünf Theile der Welt*... Wien, 1789; Bibl. Academiei R.S.R., No. 334 H; H II 318 şi H III 1295.

[32] Bibl. Academiei R.S.R., H 690 D XV 17.

[33] IDEM, H 386 D VII 27.

[34] IDEM, B II 3.

[35] RIZZI ZANNONI, *Carte de la partie septentrionale de l'Empire Ottoman*... Venise, 1774; Bibl. Academiei R.S.R., H II 266; Ed. 1777, Bibl. Academiei R.S.R., H II 217.

[36] Bibl. Academiei R.S.R., H 1783 D LIV 20; H 3756 C XXV 46; H 3756 C CXVII 24.

[37] Bibl. Academiei R.S.R., H II 304; No. 432; Arhiva Ministerului de război din Viena, H III e 2852.

[38] SCHIMEK, *Das Königreich Bosnien und die Herzegowina samt den angrenzenden Provinzen von Croatien, Sclavonien, Temesvar, 2 foi.*

[39] Bibl. Academiei R.S.R., H III 1069.

www.dacoromanica.ro

F.A. Schraembl publică în 1789 un Atlas[40] cu 113 hărți.

După titlul hărților, Schraembl pare să fie doar un editor care, folosind mai mulți autori, pune la dispoziția publicului interesat lucrări de orientare în vremea războaielor din sud-estul Europei. Din producția sa mai personală am putea cita harta: *Schauplatz des russisch-türkischen Krieges*, publicată în 1787, în două planșe, care înfățișează un teritoriu cuprins aproximativ între Marea Baltică, Viena, Caucaz, cu destule amănunte și care a fost considerată ca cea mai bună pentru vremea aceea.

Johann Christian Schreiber a avut o întreprindere cartografică în Leipzig, profilată pentru tipărirea de atlase și hărți.

Atlas Selectus von allen Königgreichen und Länder der Welt (1735)[41] cuprinde 35 de hărți între care se evidențiază și cîteva lucrări ce înfățișează teritoriile ponto-danubiene: *Die Europaeische oder Kleine Tartarey nebst den Angraentzenden Laendern*[42] și *Das Königreich Ungarn nebst den angraentzenden Keiserlichen Laendern*[43].

În anul 1720, Schreiber publicase la Leipzig și o lucrare privitoare la țările Dunării de Jos, cu titlul *Neue Kriegscharte von Siebenbürgen, Moldau, Walachey u. dem Temeswarer Bannat*[44] (210 × 160).

C. Schütz a fost unul dintre cei mai de seamă pictori și gravori vienezi. Hărțile sale sînt artistic desenate.

Kriegstheater oder Graenzkarte Oesterreichs, Russlands und der Türkey[45] este o hartă care cuprinde Transilvania, Moldova, Valahia și toate țările vecine. Deși are unele lipsuri, totuși dovedește, prin conținut și formă, un progres în cartografie. Găsim localitățile: Bukurescht, Brankovan pe Olt, Girgitza pe Ialomița și altele, scrise în fonetică românească.

Neueste Karte von der Moldau, Walachei ... samt den angraenzenden Provinzen Siebenbürgen ...[46] are titlul scris într-o vinietă, o stîncă înconjurată de soldați turci și austrieci. Într-o formă mai corectă și cu un material informativ mai cuprinzător sînt prezentate toate țările. Pentru această hartă autorul a folosit lucrările lui Bawer, Schmidt, F. Müller[47].

I. Senex, cartograf englez, a publicat numeroase ediții de atlase. În *A new general Atlas*, tipărit la Londra în 1721, pe lîngă alte descrieri despre Țările române sînt consemnate și principalele orașe cu numărul lor de locuitori: Iași cu 122 000, Tîrgoviște cu 76 000, Suceava cu 43 000, Baccovia cu 40 000, Timișoara cu 33 000, Lipova cu 20 000, Caransebeș cu 47 000, Beha cu 36 000, Sibiu cu 36 000, Brașov cu 48 000, Sighișoara cu 35 000, Mediaș cu 17 000, Rodna cu 4 000, Cluj cu 35 000, Deva cu 28 000 locuitori (p. 180).

---

[40] SCHRAEMBL, *Atlas*, 1789, Bibl. Academiei R.S.R., H V 448; H 3589 D CXIII 61; II 387 D VII 28; H 3563 D CXII 35; H 999 D XXVII 2; H 1403 D XL 13.

[41] SCHREIBER, *Atlas Selectus ...*, Leipzig, 1735; Bibl. Academiei R.S.R., H II 152.

[42] Bibl. Academiei R.S.R., H 849, S XX 10.

[43] IBIDEM, H 855 A XX 16.

[44] Berlin, Staatbibl. O.S. 16350; Bibl. Academiei R.S.R., H 1126 C XXXVII 6.

[45] C. SCHÜTZ, *Kriegstheater ...*, Wien, 1788, 1 planșă colorată 740×520. Bibl. Academiei R.S.R., H 713 D XV 40.

[46] IDEM, *Neueste Karte von der Moldau, Walachei, Bessarabien und der Krimm samt den angraenzenden Provinzen Siebenbürgen, Bukowina, einen grossen Theil von Ungarn, Galizien, Polen, Tatarei, Neurusland und Bulgarien...* Wien, 1788, Bibl. Academiei R.S.R., H 206 D V 10.

[47] Cf. N. DOCAN, *op. cit.*, pp. 1304—1306.

www.dacoromanica.ro

În *Atlas of the World* (Londra, 1708—1725) hărţile *Europe* şi *Moscovey Europe* înfăţişează, cu destulă exactitate, toate provinciile româneşti[48].

Mathaeus Seutter a desfăşurat activitate cartografică la Viena şi Augsburg ca geograf al curţii imperiale habsburgice.

A publicat *Atlas Novus* în mai multe ediţii[49]. În harta intitulată: *Iustissimae causae, heroica virtute propugnatae, gloriosis triumphi praemium sive accurata deliniatio provinciarum et urbium, quae duabus celeberrimis expeditionibus iussto Domino ac Victori restitutae et Pace Passarowiziensi. Ao. 1718 d. 21 Iulii a debellatis Turc. concessae et assignatae sunt ...*[50], Seutter delimitează regiunile ce intrau sub stăpînirea austriacă după pacea de la Passarovitz. Dintre lucrările lui mai menţionăm: *Ichonographia munitissimae Arcis Otzakof quae A° 1737 die 3 iuly auspicys ... Münnich ab exercitu Russorum vi occupata 1737*[51]; *Temeswaria Oppidum ... Comitatu Temesiensi*[52]; *Nova et accurata Hungariae cum adiacentib. Regn.* (1736)[53].

Lucrările speciale sînt: *Transilvaniae, Moldaviae, Walachiae, Bulgariae nova et accurata delineatio. Magnam partem hodierni Theatri Bellici*[54], cu o vignetă formată din butoaie, fructe, tunuri şi vultur încoronat, şi *Transilvaniae Principatus in quinque Nationes divisus*[55], care înfăţişează populaţia românească şi naţionalităţile conlocuitoare, precum şi locurile pe care le ocupă acestea în Transilvania.

D.F. Sotzmann, geograf al Academiei regale şi al Academiei de Ştiinţe din Berlin, secretar al cartierului general de război, folosind un material cartografic militar, a publicat o *Charte von den oberhalb und seitwärts dem Schwarzen Meere gelegenen Russischen und Türkischen Ländern nach de neusten Astronomischen Beobachtungen, Zeichnungen und Charten* (Berlin, 1788)[56], o hartă bine gravată.

După planul său şi cu punerea la punct a observaţiilor astronomice ale lui I. Barzellini, a alcătuit *harta Banatul Temişoara*[57], o lucrare care diferă în esenţă de cele ale contemporanilor lui, conturînd o nouă orientare cartografică, mai realistă. A mai publicat o hartă a Peninsulei Balcanice cu Grecia, Albania, Macedonia, Romania[58].

C.L. Thomas, inginer şi geograf, publică în anul 1788 o planşă colorată, care cuprinde spaţiul în care au avut loc războaiele ruso-turce: Moldova, Ţara Românească, Basarabia, Bulgaria, Crimeea, Bucovina, Transilvania[59]. Autorul

[48] Bibl. Academiei R.S.R., H 1092 XXXI 10; H 1091 D XXXI 9.

[49] SEUTTER, *Atlas Novus indicibus instructus* ... Wien, 1728, Bibl. Academiei R.S.R., H V 693; IDEM, *Atlas Novus sive Tabulae Geographicae... Augustae Vindelicorum*, 1736, Bibl. Academiei R.S.R., H V 966; ed. 1760, Bibl. Academiei R.S.R., H V 1309; ed. 1762, Bibl. Academiei R.S.R., H V 1310; ed. 1742—1759, Bibl. Academiei R.S.R., H V. 416.

[50] Bibl. Academiei R.S.R., H 1548 C XLI 64.

[51] Ibidem, H 375 D VII 16.

[52] Ibidem, H 3455 C CXII 22.

[53] Ibidem, H 394 D VII 35.

[54] Ibidem, H 148 C IV 1.

[55] Ibidem, H 881 C XXIV 4 şi H 2142 D LXI 82.

[56] Ibidem, H 621 D XIV 62.

[57] D.F. SOTZMANN, *Karte von Temeschwarer Banat nach trigonom. u. astronom. Berichtigungen des Herrn I. Barzellini entworfen von D.F.S.* „Berlin 1790.

[58] Bibl. Academiei R.S.R., H 754 D XVII 9.

[59] C.L. THOMAS, *Carte vom Schauplatz des Kriegs, enthält die Moldau, Wallachey, Bulgarien, Bosnien, Servien, Dalmatien, Bessarabien, die Crimm, einen Theil des Russischen Reichs und*

www.dacoromanica.ro

s-a folosit şi de hărţile timpului, de harta Poloniei a lui Zannoni, de hărţile şi planurile guvernămîntului şi Statului major al Rusiei, publicate de Academia din Petersburg.

G.F. Uz, inginer locotenent şi arhitect, este autorul unei hărţi[60] care cuprinde toată Europa de sud-est, inspirîndu-se din d'Anville şi alte hărţi. Este o lucrare interesantă pentru contribuţia la răspîndirea ştirilor geografice, cu consideraţii despre războaie.

Rigas Velestinlis, celebrul poet al Renaşterii greceşti, secretar al domnitorului Mavrogheni la Bucureşti, a alcătuit o hartă în 12 foi a Dunării, numerotate în cifre arabe (fiecare avînd 760 × 550 mm) în care sînt reprezentate Peninsula Balcanică, Grecia şi ţinuturile Valahiei şi Moldovei. Acestea au fost tipărite la Viena, „întru folosul helenilor şi filohelenilor", prima avînd titlul *Nea harta tis Vlahias,* iar cea de-a doua *Gheniki harta Moldavias,* ambele gravate de François Miller. În titlul hărţii (foaia 4), încadrat într-un medalion caracteristic vremii, găsim o explicaţie prin care se arată că harta a fost publicată pentru întîia dată de către Rigas Velestinlis Tessaliotul în 1797[61].

Harta Valahiei cunoaşte o nouă ediţie în 1803, gravată de Schindelmayer, şi alta în anul 1925, la Iaşi, litografiată de către Alexandru Roşculescu. Cadrul geografic, numerotat din grad în grad, permite stabilirea poziţiei pe glob a Munteniei, iar prin comparaţie cu poziţia geografică actuală rezultă că ea a fost destul de bine localizată şi la dimensiunile reale. Relieful, respectiv munţii şi dealurile subcarpatice, este redat prin movile, iar culmile principale poartă numirea de plaiuri; hidrografia este destul de dens redată, dar este săracă în hidronime, iar lacurile şi bălţile sînt, de asemenea, bine reprezentate. Vegetaţia, redată prin grupuri de copaci, permite reconsiderarea întinselor păduri din vremea respectivă. Nu lipseau din hartă nici elementele economico-geografice (salinele de la Telega şi Slănic, precum şi petrolul la sud de Cîmpina) şi, în mod deosebit, aşezările omeneşti, grupate, mai ales, de-a lungul rîurilor. Specificul economiei se evidenţiază din numărul mare de aşezări din cîmpie, legate de producţia cerealieră, şi din regiunea subcarpatică unde activitatea omenească era legată de bogăţiile solului.

Velestinlis, în cadrul fiecărui district, notează cu unităţi teritorial-administrative şi plaiurile pentru plăşile din regiunea dealurilor: Plaiul Loviştei, Plaiul Arefului, Plaiul Teleajenului, Plaiul Dîmboviţei, Plaiul Ialomiţei, Plaiul Rîmnicului etc.

Königreichs Polen, Gallizen, gantz Hungern, die Bukowina, Siebenbürgen, Slawonien, einen Theil von Oesterreich, Mähren, Schlesien ....., Franckfurt am Mayn, 1788 (840 × 545).

[60] G.F. UZ, *Charte von Ungarn, Polen, Russland und der Turkey. Enthaelt Polen, Galizien, die Moldau, Bukowina und Wallachey,* Nürnberg, 1788, Bibl. Academiei R.S.R., H 606 D XIV 47 şi Acad. Rom., No. 86.

[61] Cf. A. NĂSTASE, *Muntenia pe o hartă de la sfîrşitul secolului al XVIII,* în rev. „Natura", ser. geogr.-geologie, nr. 3, 1966, foile 11 şi 12 care reprezintă Muntenia şi Oltenia sînt atribuite lui Iosif Moesiodiacul, care a fost dascălul copiilor lui Alexandru Ipsilanti, şi numai publicate de Rigas; v. şi IORGA N., *O hartă a Ţării Româneşti din anul 1780 şi un geograf dobrogean,* în „An. Acad. Rom.", ser. II, tom. XXXVI, Mem. secţ. istorice, Buc., 1914.

www.dacoromanica.ro

ÎNSEMNĂRI ISTORICO-GEOGRAFICE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Pentru secolul al XVIII-lea în afară de lucrările scrise în limba română şi prelucrările de ordin cartografic, acestea din urmă realizate, în special, de trimişii imperiilor vecine sau ai ţărilor mai depărtate, preocupate de a cunoaşte în amănunţime condiţiile şi resursele naturale ale ţărilor ce urmau să fie „eliberate" de sub stăpînirea Imperiului otoman şi anexate la imperiile creştine vecine[1], mai trebuie să amintim numeroasele descrieri cu un conţinut de informare complexă. Aceste lucrări deşi nu sînt scrise în limba română, fiind elaborate de geografi, călători, istorici străini sau originari din Ţările române, prezintă un interes deosebit pentru geografia istorică deoarece înfăţişează aspecte geografice ale pămîntului românesc.

Stephan Lakatos, originar din Transilvania, a scris pe la 1702 o lucrare cu caracter geografic despre Ţara secuilor[2], o carte pe cît de interesantă, pe atît de rară. Faţă în faţă sînt puse două probleme : poziţia teritorială cu elementele umane, originea saşilor, teorie de factură populară, a romanităţii românilor[3], obiceiurile, starea socială.

Mihael Bombardus, iezuit austriac din Stiria, publică în 1718 *Topographia Magni regni Hungariae... Tum etiam Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae provinciis*[4]... Scrisă pe baza unui material luat din lucrări mai vechi (I. Lucius, Szomosközy, Pius al II-lea, Laonic Chalcocondil, Bonfini ş.a.) sau cules din vremea aceea pe cale de informare directă, autorul reuşeşte să determine poziţia multor localităţi şi să fixeze limitele unor ţinuturi, tratînd, în acelaşi timp, şi problema originii romane a românilor.

Martin Schmeitzel (1679—1747), originar din Braşov, a fost profesor de istorie şi ştiinţe politice la Universitatea din Iena şi apoi la Halle, unde a predat mai mulţi ani un curs despre istoria Transilvaniei. Prelegerile sale privind Transilvania, cu un conţinut istoric, geografic şi politic, nu au fost tipărite, dar se păstrează în numeroase copii, făcute de studenţii saşi, la arhivele din Sibiu, Braşov, Mediaş[5]. După ce face critica izvoarelor anterioare combătînd teoriile greşite despre originea saşilor emise de Tröster şi Toppeltinus, în cartea a doua *Liber geographicus* se ocupă de : graniţe, aşezarea geografică, pasuri, munţi, ape, numiri de localităţi din Transilvania, materialul şi felul expunerii demonstrînd cugetarea nu numai a unui istoric, dar şi a unui geograf. În capitolul ce tratează locuitorii Transilvaniei, Schmeitzel demonstrează romanizarea populaţiei autohtone din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania, urmaşii coloniştilor lui Traian, ce se simt romani şi se numesc ei înşişi *Rumunyos*, dovedindu-şi originea, prin limba, moravurile şi credinţele lor[6]. Faptul că românii din Transilvania au păstrat de pe timpul lui Traian, limba, obiceiurile şi instituţiile romane i-a servit lui Schmeitzel

[1] Vezi V. MIHĂILESCU, *Evoluţia gîndirii geografice din România*, rev. Terra, nr. 1/1975.
[2] STEPHAN LAKATOS. *Liber geographicus de Terra Siculorum sive Siculia*, Claudiopoli, 1702.
[3] *Vezi această problemă la Tröster şi* Toppeltinus.
[4] BOMBARDUS, *Topographia Magni regni Hungariae ..., Tum etiam Transylvaniae* ... Viennae Augustae, 1718, In 4° foi 4, pag. 371, index.
[5] M. SCHMEITZEL, *De rebus Transilvanicis historicum absolutum* (curs scris de studentul Ioh. Stoltz în anul 1727), la Arh. Stat Sibiu, mss. L. 5—1, nr. 331.
[6] După A. ARMBRUSTER, *op. cit.*, p. 227.

www.dacoromanica.ro

pentru a demonstra descendența lor romană și a combate pe unii care cred că românii au imigrat mai tîrziu în aceste locuri[7]. Asupra acestor probleme el și-a expus opiniile și în alte lucrări ce au fost tipărite în străinătate.

Ios Kunics, un localnic din Transilvania, scrie lucrarea *Siculia Dacica brevi compendio exhibita,* tipărită la Cluj în anul 1731. Folosind atît material vechi, cît și nou, Kunics înfiripă o descriere a ținutului de răsărit al Transilvaniei, cu districtele și localitățile mai însemnate[8].

Samuel Timon (1673—1736), iezuit slovac, un bun cunoscător al românilor, în cărțile sale dedicate Ungariei antice, se ocupă pe larg și de Dacia antică, de luptele daco-romane, descrie Ardealul în general, ținuturile locuite de sași, valea Mureșului și a Oltului, în special, dă numiri de localități, munți și ape, precum și mențiuni asupra comitatelor și a numirilor lor vechi[9].

Franeise Fasching elaborează un studiu amplu consacrat istoriei antice și moderne a Transilvaniei *(Vetus Dacia ex probatis Scriptoribus Deprompta ac Antiquitatum Cultoribus,* 1725)[10], studiu pe care îl amplifică și îl republică la Cluj în anul 1743. În această lucrare pe lîngă considerațiile geografice și, bineînțeles, istorice, găsim și date privitoare la populația Transilvaniei. Autorul dă o statistică a localităților *(civitates* 8; *oppida* 40; *pagi* 2122) cu scurte explicări topografice și descrieri ale principalelor orașe.

Mathias Bél (1684—1749), geograful Ungariei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, este cunoscut pentru realizarea unor colecții de izvoare și lucrări personale, contribuind mult la răspîndirea ideii romanității românilor. Astfel, tipărește între anii 1735 și 1745, la Bratislava, o lucrare[11] cu observații critice și întregiri din alți autori, în care sînt oferite amănunte interesante despre felul de viață și despre originea românilor, despre Moldova și Transilvania, care au fost locurile dacilor *(quae Dacorum sedes, antiqua illa fuerint),* despre partea unde odinioară a fost Dacia și unde sînt astăzi **(hodie)** *Valachia, Moldavia, Transilvania, Maramarusium.*

În indicele lucrării ni se vorbește de *Moldavia regio* și de *Bogdani terra,* acum Maramureș, locul de plecare a lui Bogdan. Sînt menționați: *Dragula vajvoda crudelis* (Vlad Țepeș), neamul lui Nicolae Olahus, Mihai valahul, cuceritorul Transilvaniei, care a intrat în Alba Iulia ca voievod ș. a.

În lucrarea: *Prescurtare în geografia Ungariei*[12] vorbește de români și de locurile lor; despre caracterul și ocupațiile acestora.

În *Compendiolum regnorum* . . ., titlul ultimei sale lucrări care s-a publicat în 1753 și 1779, Marele Principat al Transilvaniei este completat cu date noi și

[7] M. SCHMEITZEL, *Collegium in res Transilvanicas praelectum,* la Arh. Stat Sibiu, mss. E I, 1—6, nr. 9.

[8] IOS. KUNICS, *Siculia Dacica brevi compendio exhibita,* Claudiopoli, 1731.

[9] SAMUEL TIMON, *Imago antiquae Hungariae . . . Cassoviae,* Anno 1733, 409 p.; *Imago novae Hungariae . . . Cassoviae;* Anno 1734, 240 p. plus index.

[10] FRANCISC FASCHING S.J., *Nova Dacia ex probatis Scriptoribus Deprompta,* Claudiopoli, 1743—1744.

[11] MATHIAS BÉL, *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella. . .,* Posonii, 1735—1745.

[12] *Notitia Hungariae novae historico-geographica . . .,* Viennae 1735—1742 oferă cea mai veche biografie metodică a lui Nicolae Olahus (pp. 472—485); *Compendium Hungariae geographicum . . .,* Posonii, 1753; ed. a II-a 1767; ed. a III-a 1777; ed. a IV-a 1779 (în 8° foi 8 și 318 p. plus index).

www.dacoromanica.ro

însoţit de harta *Tabula ... regni Hungariae* a lui Samuel Mikovini, din anul 1753.

Iosephus Benkö, de origine secui, a fost un învăţat de seamă care ne-a lăsat mai multe lucrări istorice[13] şi din domeniul ştiinţelor naturii.

În lucrarea *Transilvania* publicată la Viena, în 1788, în două volume, vorbeşte de vlahii transilvăneni, urmaşi ai colonilor romani, *Valachos Transsilvanos Romanorum Coloniarum esse reliquas*, şi de celelalte naţionalităţi *De nationibus toleratis*:

„După ce la anul 274 d. Chr. o bună parte din romani au părăsit Dacia, amintirea despre ei n-a dispărut dintr-însa, pentru că mulţi romani împreună cu dacii indigeni au rămas pe loc".

. . . . . .

„Vlahii se trag de la romani, de la coloniile anume pe care Traian şi ceilalţi împăraţi le-au adus în Dacia. Astăzi au ajuns în stare de servitute faţă de nobilii din Transilvania, dar măcar că au trecut atîtea veacuri la mijloc n-au părăsit nici limba, nici obiceiurile strămoşeşti"[14].

Atenţie deosebită acordă Benkö celor două legiuni de pedeştri aduşi în Dacia pentru apărarea graniţelor, pomeneşte de episcopatul Milkoviense, evocă marile figuri de arme ale lui Ion de Huniade „Sive Corvinus" şi Michael Waivoda. Se ocupă de etimologia cuvintelor „walach, wlach" şi „Iassi". Cu destule amănunte sînt înfăţişate bogăţiile Transilvaniei: cereale, păduri, viţa de vie, animale, diferite zăcăminte minerale.

La Benkö găsim prima descriere botanică a tutunului şi a scumpiei, observînd că această plantă a fost introdusă în Transilvania în 1576, cînd, pentru prima dată, Mehmed Aga a fumat în curtea de la Alba Iulia la 16 iulie 1576.

A mai publicat la Viena în 1781 o lucrare vastă, în 2 tomuri, intitulată *Milkovia*, în care înfăţişează episcopatul şi chorografia acestei diocese, şi *Imagini vestite în Transilvania.*

Lucrările s-au bucurat de preţuire, republicîndu-se pînă în anul 1837.

Franz Ioseph Sulzer (sfîrşitul secolului al XVIII-lea), de origine elveţiană, ca ambasador al intereselor comerciale şi politice ale imperiului austriac, a fost trimis în principatele române. Călătoreşte prin Muntenia şi Moldova şi se stabileşte pentru multă vreme în Transilvania, unde se şi căsătoreşte. Numit funcţionar judecătoresc, el leagă prietenie cu domnitorul Alexandru Ipsilante, care îl invită să organizeze o Facultate de drept.

A cules mult material pentru lucrarea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Wallachey, Moldau und Bessarabien*[15], lucrare însoţită de hărţile lui Iacob Adam: *Kartes des alten Daciens, Karte der Wallachei, Karte von der Moldau, Mappa von der Oesterreich Moldau.*

Sulzer se ocupă de înfăţişarea peisajului natural, de reţeaua hidrografică, de floră, faună; insistă apoi asupra unor date din care putem desprinde cîteva trăsături ale economiei ţărilor. Aflăm că în Ţara Românească erau peste 2 500 000

---

[13] IOSEPHUS BENKÖ, *Sive Magnus Transsilvaniae ... Olim Dacia Mediterranea ...* Vindobonae, 1778; ed. a II-a, Claudiopoli, 1833—1834; *Milkovia ...*, Viennae, 1781; *Imago Inclytae, in Transilvania ...*, Cibini et Claudiopoli, 1791, ed. a II-a, Cibini, 1837.

[14] IOSEPHUS BENKÖ, *Transilvania*, 1778, vol. I, pp. 474, 476.

[15] I. SULZER, *Geschichte des transalpinischen Daciens das ist: der Wallachey, Moldau und Bessarabien ...*, Wien, 1781—1782; Cf. PETRU MAIOR, *Istoriea pentru începutul Românilor în Dachia*, Buda, 1812; 1834; 1883.

www.dacoromanica.ro

de oi, iar în Moldova 1 500 000; că o oaie costa un leu. Fiecare casă de țăran avea patru pînă la zece porci. Mai notează că morunul se prindea nu numai în regiunea de vărsare a Dunării, ci și la Porțile de Fier și la Celei. Albinăritul era foarte dezvoltat; un boier putea să aibă 13 000 de stupi. Numai Moldova încasa anual 200 000 lei pe ceară și miere. Muntenia era renumită prin podgoriile de la Valea Fetei, Poieni, Cernătești, Filipești, care produceau 50—75 000 000 oca pe an.

Vorbind despre originea daco-romană a poporului român, Sulzer a susținut teza neștiințifică a originii sud-dunărene a românilor, care ar fi venit din sudul Dunării ca popor constituit, aceasta fiind un răspuns la lucrarea lui Samuil Micu Clain (*De origine Daco-Romanorum*). Precursor al lui Robert Roesler, a cărui teorie a fost respinsă și de învățații străini moderni, Sulzer nu a ținut seama și nu cunoștea faptul că poporul român se formase pe o vastă arie geografică și de străveche civilizație și unitate, substratul traco-geto-dac și sinteza daco-romană conservînd unitatea și dăinuirea poporului român pe întregul cuprins al Daciei străvechi. La venirea paleoslavilor, poporul român și limba română, în structura sa romanică, se constituiseră, slavii influențînd pe localnici în ceea ce privește cultura materială și spirituală dînd, fără îndoială, o anumită coloratură limbii române și culturii noastre.

„Nu tăgăduiesc originea romană a românilor, ba chiar, în unele din paragrafele următoare, voi arăta cîteva dintre obiceiurile lor, care, comparate cu limba lor, care e mai mult latinească decît slavă, fac foarte probabilă concluzia că se trag din sînge roman. Decît numai că ei au și obiceiuri slave și vorbe slave în limbă, cu mult mai multe decît își închipuiesc acei care au scris pînă acum despre originea lor". Și mai departe: „slavii au putut să adopte limba latină și obiceiurile romane, din cauza îndelungatului contact cu romanii ..."[16].

Interesantă este și descrierea capitalelor de țări. El arată că Dealul Mitropoliei era o insulă, în vremea aceea pe cursul văii Dîmbovița.

Iohann Ehrenreich v. Fichtel[17], primul mineralog al ținuturilor carpatice, a cutreierat timp de 19 ani aceste regiuni, iar ceea ce a constatat la fața locului le-a cuprins într-o lucrare, în două volume, în care sînt descrise rocile, vinele de sare și modul de exploatare a sării din Transilvania. Autorul menționează că a descoperit cîteva peșteri. În această lucrare sînt amintite 216 localități cu izvoare sărate; insistă asupra însemnătății izvoarelor, lacurilor, minelor. Are credința că vinele de sare stau în legătură cu cele din Muntenia, spre sud și cu cele din Carpații Păduroși dinspre nord.

Opera sa este însoțită de o hartă a Transilvaniei, una dintre cele mai izbutite din cîte se cunosc în secolul al XVIII-lea, considerată ca *prima hartă geologică a Transilvaniei.*

Gibbon scrie în limba engleză o istorie a declinului și căderii Imperiului roman[18] în care se ocupă și de expansiunea romanilor, de cucerirea Daciei și de problema urmașilor în această regiune.

„Aurelian a retras oștirile romane din Dacia ... Cu toate acestea au rămas în vechea țară cu acest nume o parte însemnată din locuitorii ei, *care mai mare groază aveau de emigrare decît de stăpînitorul got.* Acești romani ... au continuat

[16] IBIDEM, p. 6.

[17] IOHANN EHRENREICH V. FICHTEL, *Beitrag zur Mineralogeschichte von Siebenbürgen*, I—II, Nürnberg, 1780.

[18] GIBBON, *The history of the decline and fall of the Roman empire*, Basel, 1787.

www.dacoromanica.ro

cu toate acestea să aducă servicii imperiului ... Cu începutul s-au născut raporturi de afaceri şi de limbă între malurile opuse ale Dunării, şi după ce Dacia a devenit un stat independent, ea s-a arătat adeseori ca cel mai puternic zid de apărare al împărăţiei romane contra năvălirilor hoardelor sălbatice ale nordului".

Karl Gottlieb von Windisch publică numeroase lucrări în special din domeniul geografiei. Într-una[19] dintre acestea se ocupă de mărimea teritorială a Transilvaniei pe baza întinderii ei în longitudine şi latitudine. În altă carte[20], pe lîngă un bogat material de geografie matematică, ne prezintă şi o imagine a peisajului şi a vieţii economice şi politice a Transilvaniei. Facem astfel cunoştinţă cu împărţirea administrativă impusă de împăratul Iosif al II-lea (11 comitate şi 19 oraşe libere).

Se presupune că Windisch a folosit un manuscris al ardeleanului Ioan Seivert din Guşteriţa de lîngă Sibiu.

Von I. Kl. (?) publică o lucrare[21] despre Ţara Bîrsei cu descrierea munţilor şi peşterilor din împrejurimi, apoi o monografie asupra regiunii Bîrsei şi, în sfîrşit, *Registrul munţilor sudici dintre Transilvania şi Ţara Românească*, unde dă numele a patruzeci de piscuri.

Samuel Köleseri de Keres-Eer (născut în anul 1683), medic şi filosof, a trăit multă vreme în Transilvania, ocupîndu-se şi de mineritul din această provincie. A publicat în 1717 la Sibiu o lucrare despre *Auraria Romano-Dacica*[22], ce cuprinde mineritul din timpuri străvechi, precum şi elemente de geologie economică minieră. Pornind de la aurarii daco-romani, cu dese referiri la vestigiile romane din Dacia, autorul arată cum se lucra şi cum se lucrează în mine, cum se purifică metalul, menţionînd, în acelaşi timp, numele şi în româneşte al diferitelor localităţi legate de minele de aur şi argint. Descrie monedele bătute în ţară şi perpetuarea unor practici penale la români, care îşi au originea la romani ai căror urmaşi îi socoteşte, şi încheie cu *De labore auri medico*. Pe copertă este o stampă cu băieşii români din minele de aur.

Jean-Louis Carra, călător francez, a trăit mai multă vreme în Moldova, ca profesor al fiilor de domni, pe vremea lui Grigore Ghica (executat de turci la 1777).

Îndeplinind funcţia de secretar domnesc şi avînd şi o fire iscoditoare, el cercetează arhivele şi cronicile locale. Rezultatul acestor căutări este lucrarea *Istoria Moldovei şi Valahiei*[23], interesantă din punct de vedere geografic.

Prezintă munţii care sînt „mai puţin impunători decît munţii Elveţiei, dar mai zîmbitori" ; cîmpiile care seamănă cu Champagne şi Burgundia ; populaţia pe care o evaluează la 500 000 de locuitori.

---

[19] KARL GOTTLIEB VON WINDISCH, *Ueber die Grösse des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Preszburg, 1781.

[20] IDEM, *Geographie des Siebenbürgen*, 1790.

[21] I. Kl., *Beschreibung einiger Berge und Höhlen in Burzeland* ... 1793; IDEM, *Chorographie von Burzeland*, 1793; IDEM, *Verzeichniss der südlichen Gränzgebirge zwischen Siebenbürgen und Wallachey*, 1798.

[22] SAMUELIS KÖLESERI DE KERES-EER, *Auraria Romano-Dacica, una cum Valachiae Cis-Alutannae*, Cibini, Anno M.D.C.C., XVII, 237 p. În 1780 se retipăreşte cu titlul nou *Historica-physicotopographica Valachiae Avstriacae subterranea descriptio*, Posonii et Cassoviae, 1780.

[23] JEAN-LOUIS CARRA, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1788.

www.dacoromanica.ro

Raicevich, învățat italian, este trimis de casa habsburgică din Viena în Țara Românească pentru chestiuni comerciale, în calitate de consul. A stat în țară 11 ani, a călătorit prin Moldova și a fost profesorul fiilor lui Ipsilanti.

Este autorul unor lucrări cu conținut istoric și geografic[24]. Convins de originea latină a românilor, spune că au fost aduși colonișți din Imperiul roman „... și din amestecul lor cu băștinașii s-a născut poporul...".

La el găsim menționată zicala: „Dîmbovița apă dulce". Îi place peisajul Munteniei și serile de mai cu cîntecul privighetorilor. Prețuiește brînza și pastrama. Despre vînatul iepurilor spune că în Muntenia se vînau 300 000 de bucăți pe an, iar în Moldova 200 000 pe an. Arată că veneau negustori greci, turci, lazi din Asia Mică, din Polonia și Germania. Caii se vindeau în Polonia — anual 20 000 — la prețul de 13—15 galbeni fiecare; boii și vacile la Breslau; vinul cel din Muntenia în Ardeal; cel din Moldova în Rusia.

Raicevich critică pe boieri pentru luxul lor, spunînd că purtau haine scumpe și laudă inițiativa lui Grigore Ghica, fiindcă înființase o fabrică de postav la Iași.

Contele Al. de Hauterive sosește în principatele române în anul 1785, ca secretar al principelui Alexandru Ipsilante, venind dinspre Constantinopol, prin Silistra, Călărași, Slobozia. Îndreptîndu-se spre Moldova el trece prin Focșani, Vaslui și apoi ajunge la Iași.

Descrie cele văzute[25], oprindu-se asupra pitorescului local al unor obiceiuri, dar și asupra „chestiunilor vitale" privind viața economică și politică din Țările române.

L-au impresionat în mod deosebit horele noastre tumultuoase și grația fetelor în timpul cositului. A mîncat mămăligă și alte mîncăruri tradiționale. A stat de vorbă cu populația negustorească, arătînd că țările merită laudă sub toate raporturile, dar recunoaște că din cauza exploatărilor și războaielor cu Imperiul otoman, posibilitățile noastre materiale sînt reduse, din care pricină poporul suferă. Aduce o serie de învinuiri administrației pentru lipsa de gospodărire și remarcă asemănarea dintre felul de trai al românilor din Transilvania și din restul principatelor.

În memoriu scris pentru principe în care înfățișează starea socială și administrativă a Moldovei el arată că „limba italienească, cea spaniolească nu sînt mai latinești decît graiul moldovenilor". Se mai poate cunoaște la dînșii înălțimea și firea voinică a soldaților romani și cine a văzut chipurile celor care au biruit pe daci, cioplite pe columna înălțată în amintirea cuceririi lui Traian, nu fără oarecare plăcere recunoaște în Moldova chipurile urmașilor lor (...). Moldovenii n-au pierdut nimic din firea acestora de origine (...). Înfățișarea lor este cît se poate de cumpănită (...). Mărturisesc că această tradițiune vie a vechii libertăți romane este un lucru pe care nu mă așteptam de loc să-l găsesc aici, și mi-a plăcut foarte mult să-l aflu la patru sute de leghe de Roma și după optsprezece veacuri de la Ciceron"[26].

---

[24] RAICEVICH, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli 1788; *Viaggio in Valachia et Moldavia ...*, Milano, 1822.

[25] AL. de HAUTERIVE, *La Moldavie en 1785*, Paris, 1786. IDEM, *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie. Journal d'un voyage de Constantinopole à Iassi... dans l'hiver de 1785*; cf. G. VÂLSAN, *O fază în popularea Țărilor Românești*, în „Bul. Soc. rom. geogr.", XXXIII, București, 1912.

[26] IDEM, *Memoriu despre starea Moldovei la 1787*, București, 1902, pp. 79—81; *Apud* TEODOR FILIPESCU, *Coloniile din Bosnia*, București, 1906, pp. 250—251.

www.dacoromanica.ro

Este categoric împotriva teoriei că ţările ar renaşte prin cucerirea lor de către străini. Ar fi mereu o luptă şi întrecere de ocupaţiune, care ar duce la jaf şi pauperizare. El preconizează ideea de a fi lăsate să se ridice şi să se conducă „numai prin mijloacele lor proprii".

François Tott s-a născut în Franţa în anul 1733. În 1755 era secretar la legaţia Franţei din Constantinopol, iar în 1767, în calitate de ambasador al Franţei pe lîngă hanul tătarilor, are misiunea de a pregăti o expediţie împotriva Imperiului ţarist în momentul cînd era în discuţie împărţirea Poloniei. În călătoriile sale, François Tott de la Viena ajunge la Braşov, unde rămîne cîteva zile, apoi la Iaşi, Botoşani şi în multe oraşe din Moldova.

Spre a informa asupra celor constatate, ca un fel de bilanţ al călătoriei sale, Tott îşi scrie *Memoriile*[27] asupra celor văzute la turcii şi la tătarii din Moldova.

Lucrarea s-a tipărit în mai multe rînduri.

Pătruns de o gîndire critică asupra societăţii, pe lîngă cele scrise despre turci şi tătari, Tott vorbeşte şi despre români, despre Ţările române.

„Moldova şi Valahia, spune el, sînt *une colonie Romaine. On y parle encore aujourd'hui un latin corrompu, et ce langage se nomme Roumie, langage Roumain*". Ajungînd la Iaşi în urma unui mare incendiu, oraşul nu-i lasă o impresie prea bună.

Domnitorul îl primeşte într-un salon luxos, cu un fast deosebit. Descrie situaţia privilegiată a unor clase şi, în paralel, viaţa mizeră a ţăranilor.

Moldova l-a impresionat prin frumuseţile sale, evocînd „peisajul Burgundiei".

Cînd caută a mai găsi cauzele strîmtorii în care trăieşte populaţia, aminteşte şi de sistemul „de a fi ţara arendată la greci". Arată că „impozitele au crescut la douăzeci şi cinci la sută şi în luna octombrie se lua al unsprezecelea sfert de bir, în loc de a fi, ca la început, a patra rată din birul pe an".

Pe la Căuşani, unde-l primeşte fiul hanului, vede pentru prima dată cămile. În localitatea Botoşani cu aproape 8 000 de locuitori, populaţia era speriată de armatele turceşti, „ienicerii îşi făceau de cap şi toată lumea era îngrozită", dar oamenii erau tare primitori, cerînd fiecare să-l adăpostească.

De la Ismail a trecut la Tulcea, unde pe malul Dunării a întîlnit multe tăbăcării ce lucrau pielea scumpă de „chagrin".

M. Reichard, bibliotecar la Gotha, publică în *Almanach de Gotha* un studiu etnografic[28], deosebit de interesant, în care vorbeşte şi despre români.

Îşi începe relatările cu prezentarea îmbrăcămintei boierilor arătînd că atît femeile, cît şi bărbaţii au adoptat moda turcească, deşi se simte şi influenţa apusului Europei, pentru că îmbrăcămintea de acolo pune în evidenţă mai mult frumuseţea pieptului. Unele dintre femei poartă turbane, la vîrf cu 20—30 de cozi, neîmpletite, care acoperă tot spatele capului „şi le stă bine", altele poartă o bonetă-căciulă — legată cu o bandă de mătase. Bărbaţilor nu le este permis turbanul, ci au nişte căciuli „de stofă dublată cu blană". În general, îmbrăcămintea este „minunată şi scumpă". Femeile „trebuie să poată cel puţin să-şi împodobească partea din faţă a turbanului cu diamante în formă de soare", iar gîtul, urechile, degetele „încărcate de pietre preţioase". Au haine de blănuri „care costă pînă la 500 de florini. Cingătoarea, pe şolduri, este obiect de lux şi costă

[27] FR. TOTT, *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, I—II, Amsterdam, 1785.
[28] M. REICHARD, *Almanach de Gotha contenant diverses connaissences curieuses et utiles pour l'année*, 1787.

www.dacoromanica.ro

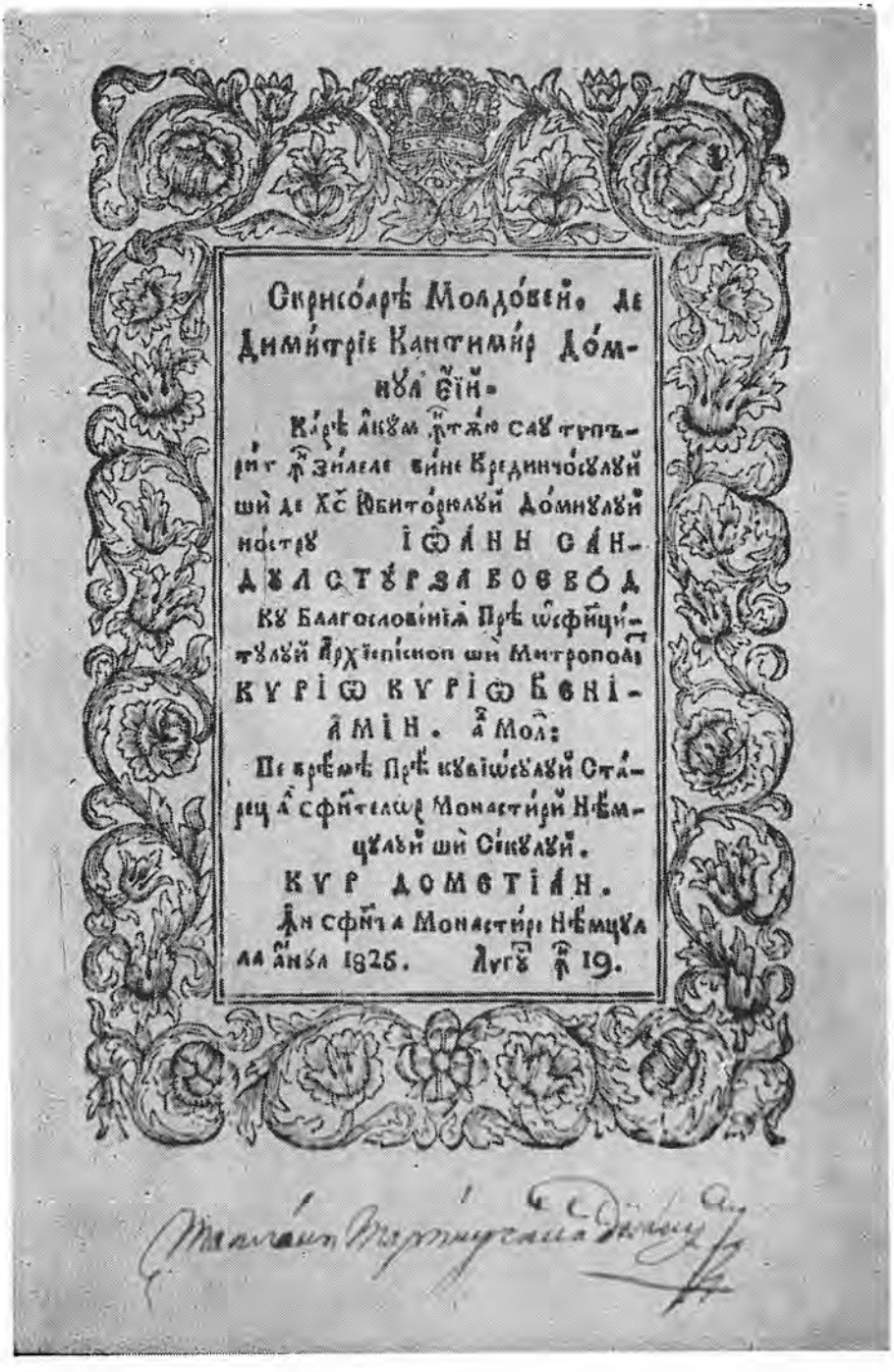
Скрисоаре Молдовеи. де
Димитріе Кантимиръ Домнъ
ѣи.
Кѣрѣ ѣнѣм дрѣпѣ сѣ трупъ-
мѣ ѫзнелѣ вине Крединчосѣвѣй
шй де ХС Ѳкитоорнѣвѣй Домнѣвѣй
нострѣ ІѠАНН СА-
ВАСТѢРѪЛЕОСЕОД
КѪ Благословінѣ Прѣ ѡсфѣщи-
тѣлѣй Архіепіскоп шй Митрополі
КУРІѠ КУРІѠ БЕНІ-
ѦМІН. ѦМол:
Пе врѣмѣ Прѣ кѣвіосѣвѣй Ста-
рец Ѧсфѣтелаѫ Монастірѣй Нѣмц-
цѣлѣй шй Сѣкѣлѣй.
КУР ДОМЕТІѦН.
Ѧн сфѣта Монастірі Нѣмцѣла
ѧѧ ѣнѣ 1825. Лѣтѣ ѫ 19.

Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae.* Scrisoarea Moldovei ... Neamț, 1825; pagina de titlu (Bibl. Academiei R.S.R., C.R.V. 1234).

www.dacoromanica.ro

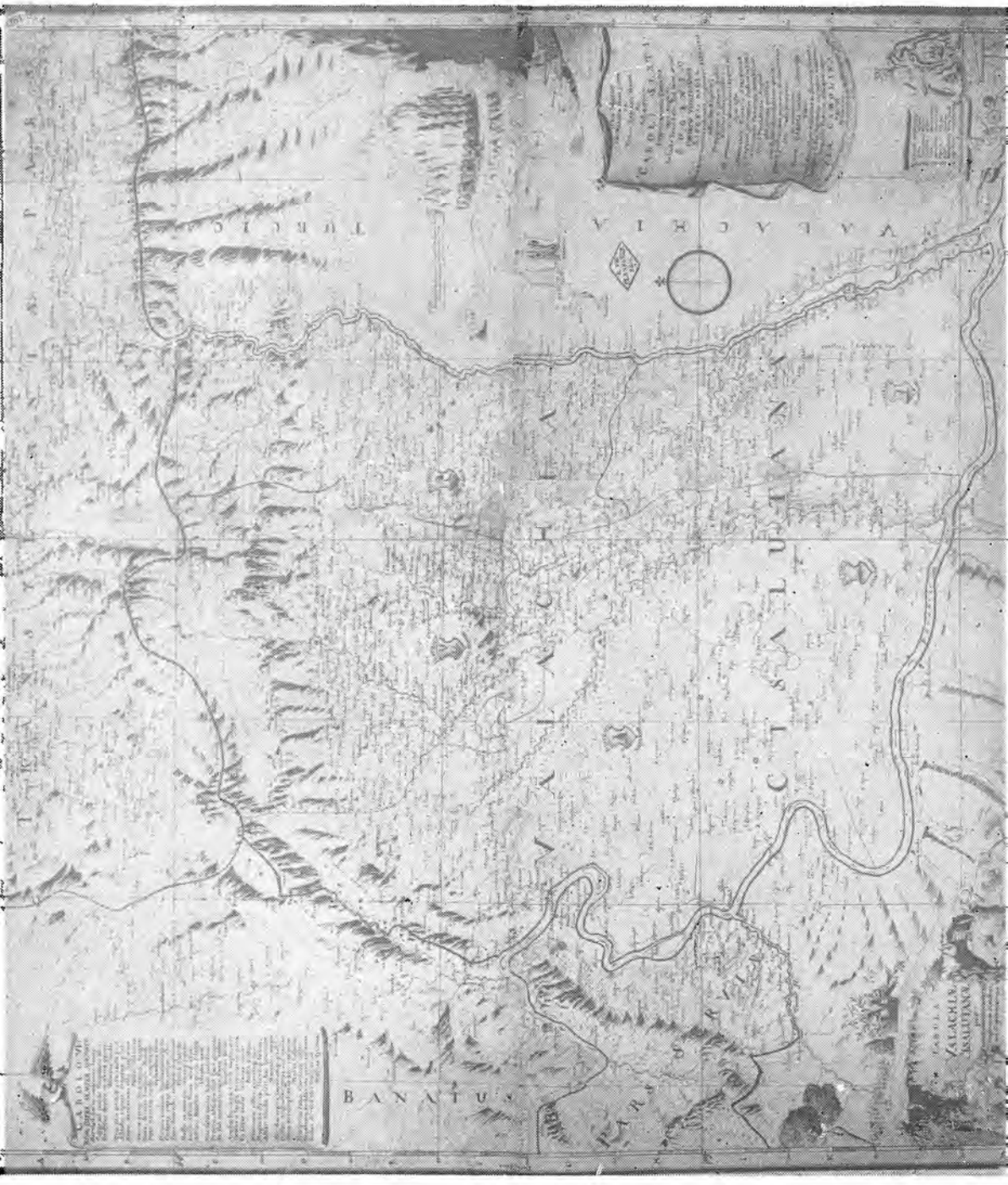

Friedrich Schwantz, *Tabula Valachiae Cisalutanae*, 1722 (mss. Staatsbibliothek, Berlin Q 2930).

www.dacoromanica.ro

Hora von Otzellowitz, *Brouillon oder Original-Aufnahme fünf Moldauischen Districten..*, 1788–1792. (Bibl. Academiei R.S.R., H 456 D IX 2), Segmentum Voroneţ-Suceava.

www.dacoromanica.ro

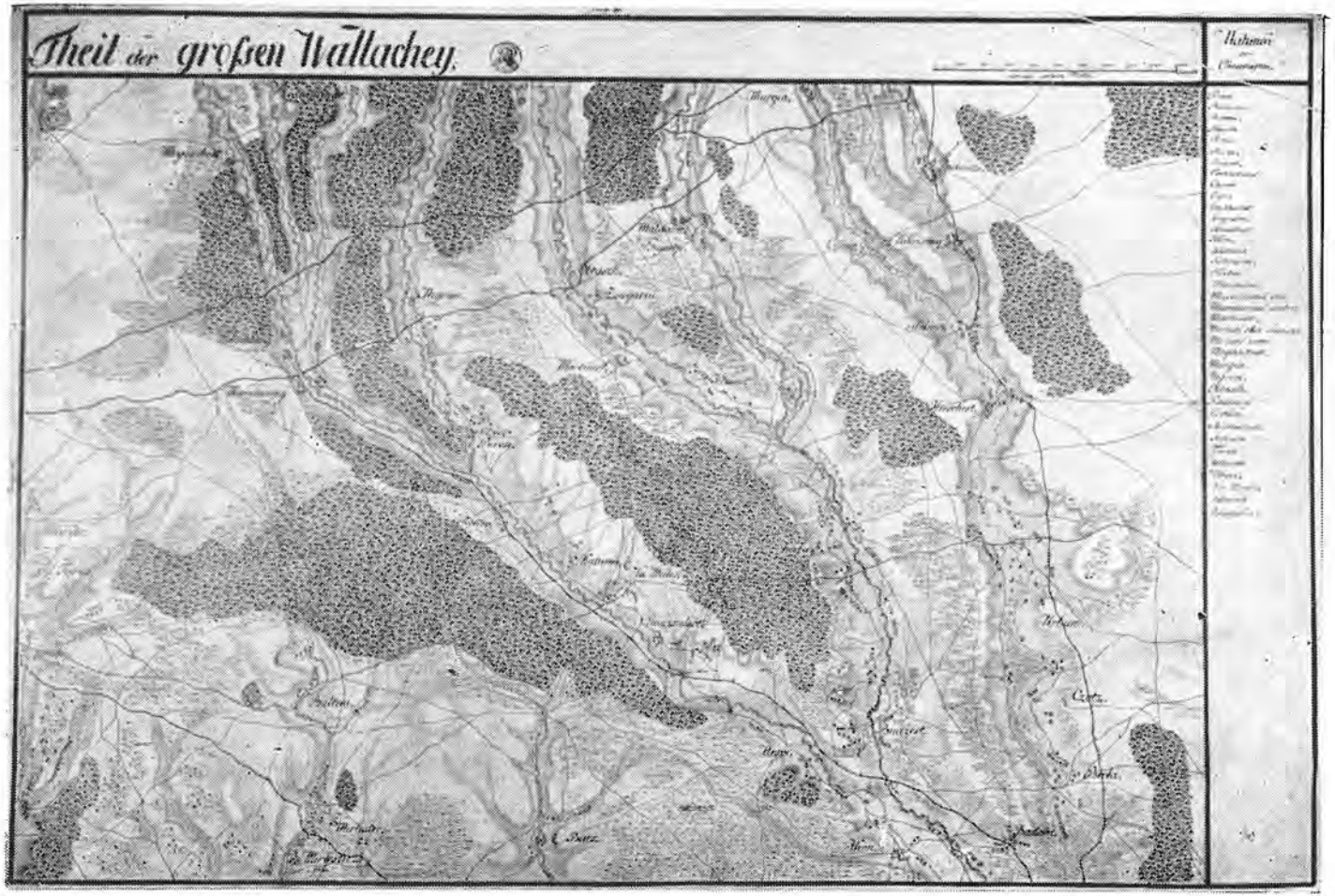

Specht, ***Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei, welche beide Zusammen aus 394 Sectionen bestehen, und wehrend dem Waffenstillstand zwischen der K:K; und der türkischen Armee vom Monat September 1790 bis Ende Mai 1791 durch den General-quartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine ausgezeichnet worden.*** (Bibl. Academiei R.S.R., H 1003 DXXVII 6). Segmentum Scornicești.

www.dacoromanica.ro

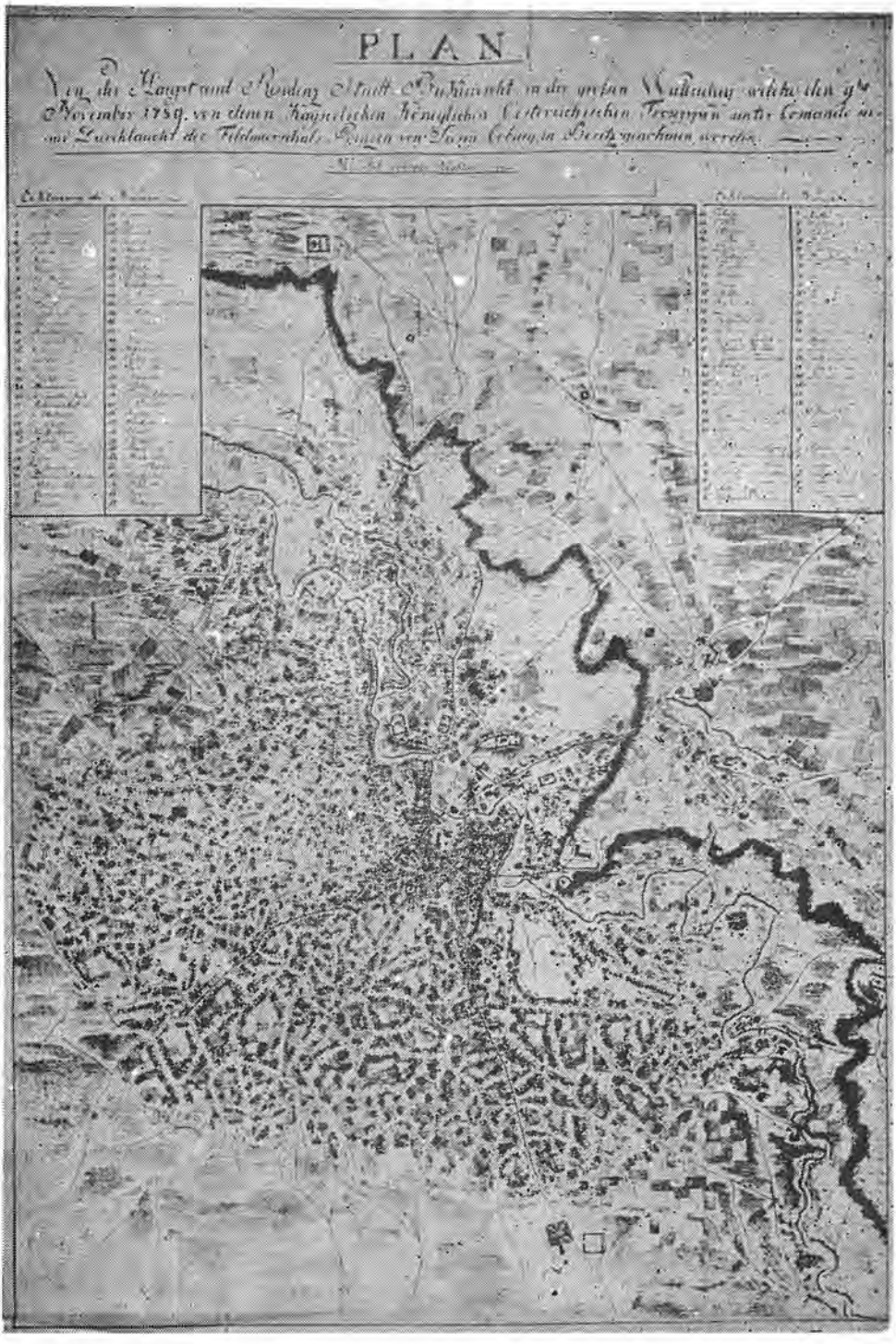

Franz Purcel, *Plan von der Haupt und Residenz Stadt Bukurescht, in der grossen Wallacheij..., 1789.* (Planul oraşului Bucureşti).

www.dacoromanica.ro

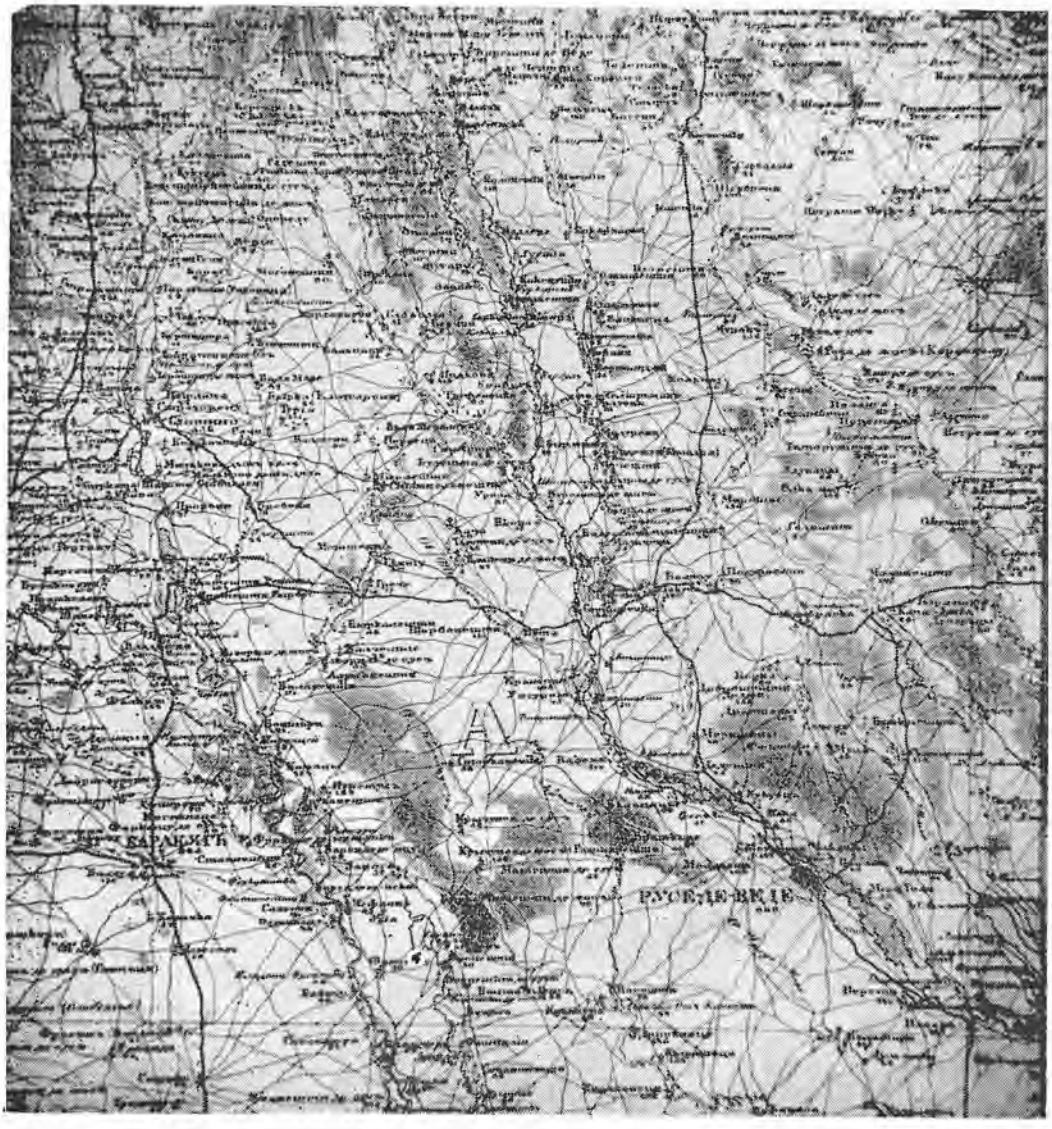

C. M. Roth, *Carte speciale de la Principauté de Valaquie*, St. Petersbourg 1771. (Bibl. Academiei R.S.R., H 1757 D LII 37).

www.dacoromanica.ro

Ioh. Christian Schreibern, *Charte von der Walachey, Moldau* (...). Atlas Bibl. Leida.

www.dacoromanica.ro

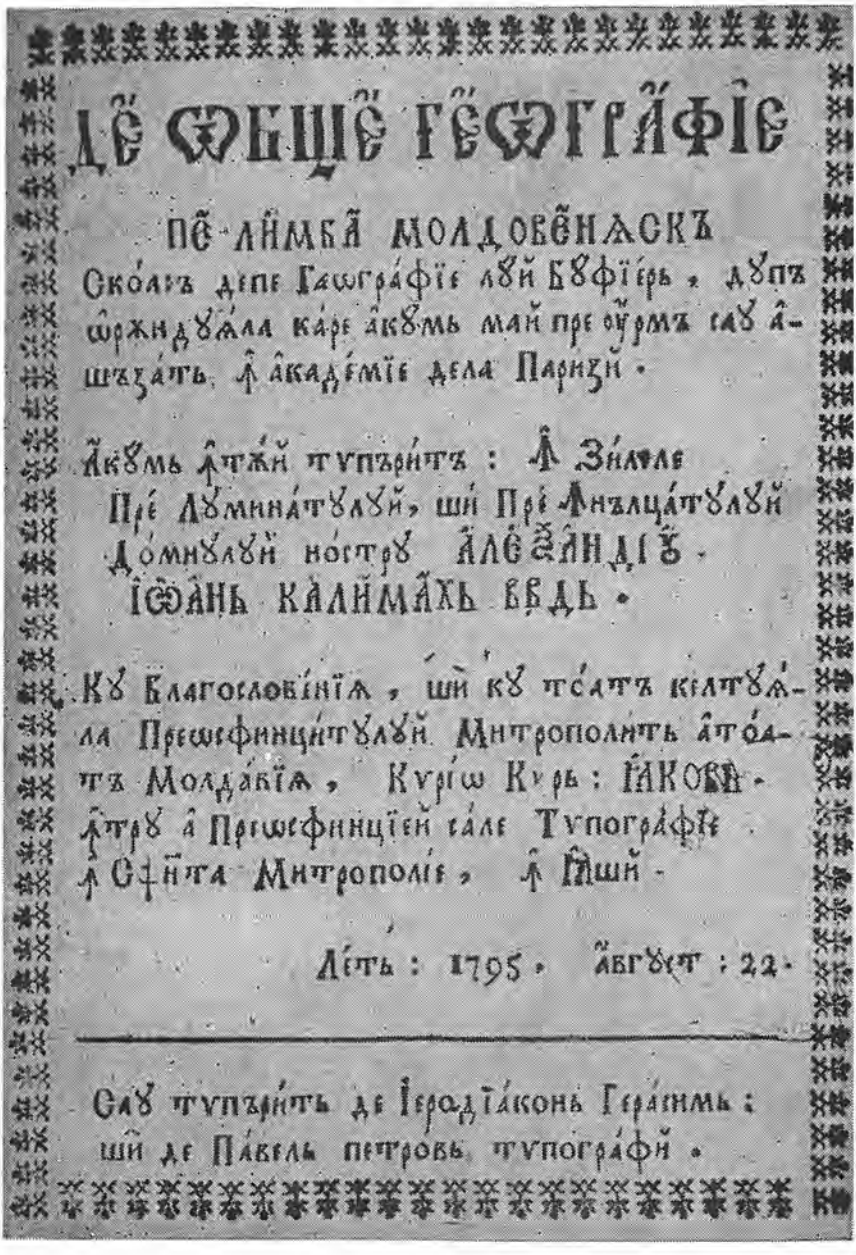

ДЕ ОБЩІЕ ГЕѠГРАФІЕ

ПЕ ЛИМБА МОЛДОВЕНАСКЪ

Скóлъ депе Геѡграфїе лъй Бъфїер, дъпъ ѡржндъмла каре акъмь май пре оурмъ гълъ ашезатъ ла Академїе дела Парижъ.

Акъмь ла тжй тупърит : ла Зилеле Пре Лъминатълъй, шй Пре Инълцатълъй Домнълъй ностръ АЛЕѲАНДІЪ ІѠАНЪ КАЛИМАХЪ ВВДЪ.

Къ Благословінїа, шй къ тсатъ келтъла Преѡсфинцитълъй Митрополитъ ла тоатъ Молдавїа, Кирїѡ Кир : ГАКОВЪ. Ла тръ а Преѡсфинцїей сале Тупографїе а Сфінта Митрополіе, ла Ясй.

Летъ : 1795. Авгъст : 22.

Сълъ тупърит де Іеродіакон Герасимъ : шй де Павелъ петровъ тупографъ.

Amfilohie Hotiniul, *De obște geografie pre limba moldovenească.* Pagina de titlu (Bibl. Academiei R.S.R., mss. 3593).

www.dacoromanica.ro

pînă la 800 de taleri. Este o simplă plasă făcută cu peri de capră de Persia, de aproape trei coţi lungime şi destul de tare, dar aşa de fină că ai putea-o trece prin inel". Cînd se făcea o logodnă tînărul trebuia să trimită viitoarei lui „o pereche de pantaloni de damă lucraţi şi garnisiţi cu perle". Alte daruri erau cingătoarea, cîteva batiste de mătase, cămăşi de femeie toate brodate cu numele lor.

„Cei de rînd", de ambele sexe, se îmbracă economicos şi numai la sărbătoare au haine mai alese, iar femeile îşi pun un rînd de monede, de argint, la gît. Atunci, însă, ele se fardează „c-ar fi greu să găseşti o ţărancă care să nu se fardeze, mai ales la nunta lor. Nu-şi fardează numai obrajii, sprîncenele, pleoapele şi fruntea dar chiar pieptul".

Bărbaţilor la vîrsta de 50—60 de ani le este „permis" să poarte barbă.

Interesante sînt obiceiurile de nuntă: ... „Logodnicul nu-şi vede mireasa decît acoperită cu văl roşu pînă după noaptea nunţii" — , dar aceasta la fetele de boieri. Se fac multe înşelăciuni în privinţa alegerii soţilor.

Nunta începe în casa celor doi miri şi ea se desfăşoară după următorul ceremonial: „Duminica, fete curat îmbrăcate vin în curtea mirelui să joace hora — dans în cerc — după care mirele călare, însoţit de naşul şi de prietenii săi, cu lăutari şi o ceată de soldaţi îmbrăcaţi în roşu, se duc la casa miresei, pe care naşa o aduce jos la scară. Se varsă o găleată de apă la picioarele calului mirelui, acesta coboară de pe cal şi mirii sînt conduşi de naşii lor *(Naschys)* în salonul, unde, în genunchi, repetă după preot o rugăciune de nuntă, după care mireasa îşi ia rămas bun de la neamuri plîngînd. Alaiul se porneşte în frunte cu naşul sau naşa, care varsă un pahar cu vin, rupe în două o turtă şi asvîrle cîte o bucată de fiecare parte a uşei trăsurei cu şase cai care-i duc la biserică".

Ospăţul se face „cu mare pompă" în casa miresei. Mirii nu iau parte, ei fiind serviţi separaţi unul de altul. Tot timpul, mireasa poartă un voal ca să nu i se vadă faţa.

Despre politeţea românilor, spune că „inferiorii pe superiori, tinerii pe cei bătrîni se salută ducînd mîna celuilalt la gură şi la frunte".

Găsim la Reichard şi o descriere a dansului căluşarilor: ... cîte şase tineri, sau mai mulţi, sprijiniţi pe ciomege pornesc într-un anume tempo, fac un rond în paşi măsuraţi şi grei care se acordă cu cadenţa. Nu-şi dau mîna. Din timp în timp scot ţipete de bucurie".

Către sfîrşitul articolului, găsim referiri la războiul ruso-turc şi la răscoala lui Horia.

MANUSCRISE CU CONŢINUT ISTORICO-GEOGRAFIC

Amfilohie Hotiniu, cărturar român, ia iniţiativa unei intense acţiuni de culturalizare prin intermediul cărţilor scrise în limba română. A luptat pentru introducerea în învăţămînt a limbii române în locul celei greceşti, a publicat pentru prima dată un manual de geografie, pregătind astfel gustul publicului pentru această ştiinţă.

Într-o diplomă eliberată de Vartolomei Măzăreanul, „mădular academicistei teologii Chievului, arhimandrit al mănăstirei Putna", împreună cu Ilarion „mădular al filosofilor Patmosului şi învăţător psaltichiei şcoalelor Moldovei" şi cu „îndreptătorii şcoalelor domneşti, episcopeşti şi mănăstireşti a Moldovei", se

www.dacoromanica.ro

arată că „Ion, fiul preotului Gheorghe Vasilevici Bălăşescul, pe lîngă studii religioase şi de gramatică a învăţat şi geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier"[1].

Într-adevăr, „Smeritul între Arhierei, Amfilohie Hotiniuului" în anul 1795, la Iaşi, publică *De obşte gheografie pre limba moldovenească scoasă de pe gheografia lui Buffier.*

Lucrarea a circulat şi sub forma de manuscris. Un exemplar cu litere chirilice se găseşte în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, înregistrat cu nr. 3593, scris de caligraful Ioniţă Arapul „cel între scriitor mai mic".

Manuscrisul menţionat este scris dinainte de anul 1803, fiindcă la folio 83 se arată că „a fost un cutremur la Eşi, în timpul domnitorului Moruzi ... mai toate zidăriile atunci au crăpat şi la unele mănăstiri au căzut şi mergînd mai gios şi mai mare cutremur au fost că pre une locuri pămîntul s-a despicat şi au ieşit apă".

În „Cuvînt către cetitoriu", Amfilohie mărturiseşte că a vrut „să ajute studiile geografice". Apoi, adaugă: „Precum întru Franţa unde dintîi o au aşezat orînduiala întracest feliu, ci şi în alte locuri şi ţări s-au primit ca un lucru uşor pentru învăţătura geografiei tălcuindu-se în fiinţă fieştecare pre a sa limbă, care acum şi într-a noastră ţară a se da la lumină n-au lipsit. Căci, cu adevărat, nu era cu putinţă în alt chip, a se da orînduială mai cu lesnire pentru învăţătura geografiei celor ce voiesc a ştie lucrurile de fieştecare parte a pămîntului, împărăţii, ţări, cetăţi, munţi, rîuri, care se scriu aici de-a rîndu pentru folosinţa tinerilor de a le ţine minte; care în ce parte de loc este şi ce anume are, pe cît s-au putut pînă acum de a se cunoaşte asupra acestui glob de pămînt şi apă".

Mai departe, el se împotriveşte celor ce au scris „întru nişte varvare viersuri de poetice, care în loc de a avea tinerii ajutor şi folos, ei se însărcina de o greutate ...". Este adeptul scrierii în proză şi al învăţării „gradate" a faptelor. După partea de geografie descriptivă, recomandă „să se sue la celelalte mai grele, ca la cosmografie, fiindcă geografia arată numai pentru pămînt, iar cosmografia arată pentru toată lumea".

În *manuscrisul 3593* găsim multe informaţii ce privesc istoria geografiei, în general. Se insistă asupra faptului că geografia a trecut prin mai multe nume: „topografie, adică scrisoarea locului; iar cînd se întinseră cu locuinţa mai pre multe locuri, o numiră horografie, adică scrierea de sate şi cetăţi; şi iarăşi cînd împliniră o mare parte de a pămîntului o numiră geografie, adică scrisoarea pămîntului".

Ca metodă de lucru, autorul preconiza că „ea — gheografia — poate să se facă istoriceşte, filosoficeşte şi matematiceşte". Prima dă „arătările de trebuinţă, ţări, locuri şi lucrurile care li-au luminat", a doua „cuprinde apropierile firesti a oamenilor, sau istoria cea firească a lor", iar a treia „însemnează chipul pămîntului, arătările cereşti cele ce îi stau în drept de le luminează".

După ce face un istoric al geografiei şi după ce explică etimologia unor cuvinte ca „ghi" şi „graphie", lucrarea menţionată dă o serie de date privind continentele Europa, Asia şi Africa. În capitolul „Gheografie Moldovenească", Amfilohie fixează locuri, dă descrieri şi face mici caracterizări asupra bogăţiilor şi asupra stărilor de lucruri din acea vreme. În ultima parte, el ţine să adauge „Aici am scris o samă de veleaturi — date — pentru multe lucruri ce s-au întîmplat", dintre care menţionăm: „La leat 1711 au venit Petru împărat cu moscalii

[1] AMFILOHIE HOTINIU, *De obşte gheografie pre limbă moldovenească de pe gheografia lui Buffier*, Iaşi. 1795.

www.dacoromanica.ro

în zilele lui Dumitrașco voevod. La 1712 au venit nemții la Eși. La 1700 au ieșit turcii din Camenița și leșii din Moldova. La leat 1719 au fost foamete mare în pămîntul Moldovei. La anul 1738 au fost cutremur mare în Moldova... ș.a".

Cele înfăptuite pe scurt dovedesc că geografia era o preocupare de învățătură, că prin ea se puneau nădejdi în viitorul culturii românești, care înregistrase începuturi de seamă în epoca de glorie brîncovenească și cantemirească.

Manuscrisul 1267[2] — un miscelaneu — cuprinde două lucrări de geografie, și anume: *Cosmografia adecă izvodirea lumii, care acum s-a scris în vremea binecredincioasei, singurei stăpînitoare marei doamne noastre și împărătese Ecaterina a II-a a toată Rusia și a moștenitorului Țesarevici și marelui cneaz Pavel Petrovici, în anul 1774 august 1 și Geografia Europei, cu Istoria Țării Românești, Țara Moldovei etc.*

Pe coperta cu titlul *Cosmografia*, în partea de jos, se menționează: „Scrisu-s-au dar de Acatolie Ierodiacon în orașul Rîmnicului" și semnează.

Privind unitar cele două provincii, zice autorul: „Moldova cum și Țara Muntenească sînt pe pămîntul țării căreia scriitorii pămîntului, cei bătrîni, îi zicea Dachiia". Locuitorii „sînt urmașii Râmului, au cuvinte râmlenești și latinești"; în continuare, el afirmă că după ce au încetat migrațiile „românii, alegîndu-și singuri voievozi, au așezat tîrgurile și cetățile, au făcut Hotinul, Iașii, Suceava, Dorohoiul, Ștefănești, Cernăuții, Botoșanii, Vasluiul, Bîrladul, București și altele, împărțindu-se în doao părți, Valahii, și acum are doao voevozii; unul moldovenesc și altul muntenesc, măcar că mai înainte supt un voievod era; că întîi nu avea despărțire această Țară".

Iată și cîteva descrieri de geografie urbană — cum s-ar tălmăci astăzi: „Sociava oraș, cetate cu turnuri și șanț adînc; Iașu, unde e scaunul domnesc; Neamțul, un tîrg bunișor, Romanul, tîrg nu prea prost; Bacăul stă acest tîrg pre apa Bistriței, așa numită dupre rusie Bistrița, că e prea reapede; iaste și alt părău Limpede, de pe limba lătinească limbedea[3]; Lunca Mare, Tîrg pe apa Siretului ..." Mai departe vorbește că: „Pre tot locul vii; iaste toată cu îndestulare: boi, oi, pășuni, sînt întru ales; peaște are de voie, are vii și pîine, mare bogăție".

Manuscrisul 3515[4] are titlul *Carte a părții dintîi Europa; Cartea părții a doua care cuprinde izvodirea Asiei; Africa sau a treia carte în care se închide isvodirea Africei.* Scrierea este foarte îngrijită. Titlul cărților, capitolelor, începutul propozițiilor, parantezele, numerele fiind scrise cu roșu de chinovar, restul cu cerneală neagră.

Din analiza graiului avem convingerea că autorul a scris la începutul secolului al XVIII-lea, fiind folosite particularități de limbă din vremea brîncovenească. Faptul este întărit de mențiunile: „Venit-au aice în anul 1711 și Petru, mare împărat al Moscului, cu toată puterea ca să isbească aceste țări de supt giugul turcilor pe vremea lui Dumitrașco Cantemir voevod și s-au lovit cu turcii la Stănilești". Atrăgînd atenția asupra luptei de la Beciu (Viena), arată că pe lîngă „domnul de Ucraina au luat parte anume Duca Voevod bătrînul și domnul de Țara Muntenească Șerban Cantacuzino".

[2] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.
[3] Corect latinește *limpidus;* copistul însă a scris sub influența foneticii grecești moderne.
[4] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

www.dacoromanica.ro

Autorul manuscrisului nu este cunoscut. El a prelucrat o operă străină, iar partea privitoare la Ţara Românească, Transilvania şi Moldova (f. 83 a — 88 b) este o contribuţie personală. Vorbeşte şi el de „Dacia acum Transilvania ..." amintind de principalele ei oraşe, ape, bogăţii.

A doua „ţară" a Daciei este Ţara Muntenească „numită de turci Ţara Bogdan"; a treia Ţara Moldovei „care se trage pînă la Nistru şi pînă la Marea Neagră, care împarte-se în două, cea mai mare Moldavia şi o parte este Basarabia-Bugeacul ... unde lăcuesc tătarii de cîţiva ani descălecaţi acolo ..."; „toate sînt descălicătura rîmlenilor".

Ca să convingă pe cititori de latinitatea limbii române, el spune că locuitorii grăiesc „cu o limbă stricată lătinească, cum arată din cuvinte: calul — italieneşte *cavallo;* apa — italieneşte *l'acqua,* lătineşte *aqua;* pîine — italieneşte *il pane,* latineşte *panis* şi alte multe".

Autorul spune că scrie pentru acei „ce trăiesc cu nevoie, în vremurile cele aducătoare de primejdii, carea pururea nu încetează de pe aceste locuri", pentru acei unde „turcul stăpîneşte şi trimite domni, adesea schimbîndu-i pentru bani"; scrie „în limba norodului învăţătură să nu mai fie proastă".

Interesante sînt formele arhaice de limbă; plin de noutăţi este vocabularul; bogată este şi terminologia geografică: „abături" (canale), „adăusături" (perisipuri sau grinduri); „coadă" (braţ); „cîmpi" (cîmpie), „cuvioasă" (climă cuvioasă, dulce); „dîmbi" (deluşoare), „feredea" (baie, localitate balneară); „hultueşte" (altoieşte); „graduri" (grade); „boiazuri" (rîuri) etc.

Pe manuscris sînt două adnotări. Prima ne arată: „această carte s-a citit şi de mine în vremea domnitorului Grigore Ghica", a doua spune: „Ce se chiamă Geografie universală au făcut parte din mica mea bibliotecă pe care astăzi am dăruit-o bibliotecii ce se fondează în numele Şcolii Naţionale din Tîrgu sau Urbea Ocnele Mari, judeţul Vîlcea, Plasa Ocolu, Preotul Stan Popescu, duhovnic şi superior la sfîntul Schit Fitireciu, 1879, iulie 3".

Manuscrisul 1667[5] intitulat *Tălmăcire dintr-o scriere geograficească ce s-au tipărit în ţară la anul 1770,* în colţul din stînga, pe prima pagină, are scris: „Acesta nu este tipărit în Arhiva Românească". Într-adevăr, găsim că acolo s-a publicat o altă lucrare, şi anume: *Traducere dintr-o scriere geografică, tipărită în Roşia, la anul 1770, asupra Moldovei.*

Cu toate că e scrisă pentru Moldova, autorul tratează şi celelalte provincii româneşti, vorbind în acelaşi timp şi despre trecutul Daciei preromane. „Din istorie iau lucru înştiinţat că în veacul al doilea după Hristos pe Moldova şi Valahia le-au făcut Dachia cea veche, în care au trăit geţii şi dacii". În continuare se arată că: „locuitorii aşezaţi au numit locurile acelea Romana, după numele cetăţii Romei. Apoi, la vremurile ceale di pe urmă, cînd au adus împărăţia Romei la căderea cea desăvîrşită, hunii, goţii ... ne-au numit cu acest nume ... iar mai pe urmă viind şi leşii au numit această ţară Volohschia, iar pe locuitori, voloh".

Ocupîndu-se de înfăţişarea naturii Moldovei autorul vine cu multe amănunte. Astfel, cînd descrie reţeaua hidrografică, el arată că „Bîrladul are 17 pîrae, Prutul 20, Siretul 12". Împarte ţara în două: Ţara de Sus, cu şapte ţinuturi, şi Ţara de Jos, cu 12 ţinuturi. Descrie în amănunt fiecare ţinut, arătîndu-i aşezarea, capitala, însemnătatea economică. Iată cîteva exemple: „Ţinutul Cîrligătura, întru care este oraş mic anume Tîrgul Frumos, se hotărăşte cu ţinutul Iaşului

[5] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

www.dacoromanica.ro

dinspre miazănoapte (...)" sau „Ținutul Covurluiului, numit de pe conacul Covurluiului, care se întinde în lung 56 verste, în care ținut este tîrgul Galați vestit de negustori, lîngă apa Dunării din care moldovenii trimit multe feluri de mărfuri".

De remarcat este felul cum explica topicul „Bugeac", „care va să zică unghi", și de reținut este faptul că „șanțul cel minunat al împăratului Traian încă pînă acum în multe locuri are 12 pași în adîncime, că tae apa Prutului lîngă Troian ... și trece prin Țara Tătărască sfîrșindu-se la apa Dunului".

Manuscrisul 3771 cu titlul: *A toată lumia călătorie sau înștiințare dă lumia cia veche și cia nouă, dă toate pămînturile acum știute la patru părți ale lumii. Dată în limba franțuzească de Abat. de la Porte. S-au tălmăcit în limba rusească la leat 1780, s-au scos pre limba românească la leat 1788.*

Este o lucrare voluminoasă, cu 608 foi, scrisă într-o caligrafie îngrijită. Tomul I a fost la Nazarie, directorul Seminarului Central din București; Tomul II, la profesorul Iancu Bogdan; Tomul III, neștiut; Tomul IV, cel de la Biblioteca Academiei, a fost oferit de preotul Lazăr Poenaru, din comuna Botești, județul Roman, în 1906 pentru expoziție.

Deși ultimul volum nu cuprinde literatură locală, menționăm opera în întregime spre a evidenția că în cuprinsul lucrării, geografia s-a bucurat de atenția cuvenită în rîndul obiectelor de învățămînt în limba națională.

Manuscrisul 476[6] este intitulat *De trei părți ale lumei ce se numesc Asia, De Africa, De Europa.*

Între neamurile din Europa sînt menționați românii, adică muntenii, moldovenii și transilvănenii.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Principatele Române se înfăptuiesc reforme școlare, în 1766 în Moldova și în 1776 în Muntenia. Academiile domnești de la Iași și de la București, hrisoavele domnești, îndrumau studiile spre o învățătură a „epistimiilor" adică a științelor. Hrisovul lui Alexandru Ipsilanti spunea „nici un lucru nu e în stare într-atît să conducă pe oameni către bunul trai și adevărată fericire ca învățătura ... Ea instruește pe oameni și în același timp a lucra cu rațiune".

La aceste academii au fost o seamă de profesori eruditi, traducători și prelucrători de manuale de știință apuseană. Printre aceștia, unii s-au remarcat prin lucrările lor de geografie, fie scrise în limbă românească, fie în limbă neogreacă.

Manuscrisul 3041[7] (un filio de 54 pagini), intitulat *Geografie*, reprezintă un model de manual din aceste timpuri. El cuprinde: *Definiția geografiei, Geografia astronomică, Geografia statistică; Europa, Asia, Africa.*

La început, autorul a ținut să introducă cititorii în planul arhitectural al geografiei. Începe cu definiția, arătînd că numele îi vine de la cuvintele grecești *ghi* (pămînt) și *grapho* (scriu) și înseamnă „Descrierea Pămîntului". În continuare, spune că descrierea se poate face în următoarele chipuri: „Întîi putem descrie pămîntu ca un trup ce se măsoară și stă în relație cu alte timpuri cerești. Aci

[6] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.
[7] Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

www.dacoromanica.ro

putem cerceta cît de mare este, ce formă şi ce mişcări are" — geografia „matematică sau astronomică".

„Al doilea: pe pămînt vedem apă şi uscat, deosebim munţi, văi, cîmpii, precum şi felurimi de minerale, plante şi animale — se numeşte geografie fizică sau naturală".

„Al treilea: oamenii au întemeiat state, au zidit oraşe, se îndeletnicesc la industrie, se deosebesc prin limbă, religie, năravuri — descrierea pămîntului în astfel de chip se numeşte geografie politică sau statistică".

E o definiţie clară şi destul de completă. Cuprinsul ramurilor geografiei urmează într-o ordine ce nu diferă mult de ceea ce se face în vremurile noastre.

Geografia astronomică priveşte „Universul în totalitatea trupurilor ce există: Soare, stele, planete (16 la număr)". Autorul tratează despre mişcarea şi mărimea Pămîntului şi despre orientarea pe glob şi pe hartă, insistînd asupra foloaselor coordonatelor în orientare.

La capitolul „Geografia statistică" prezintă acele cinci părţi ale lumii, din care însă lipseşte America şi „Oceania sau Australia". Sînt descrise continentele şi ţările, arătîndu-se pentru fiecare aşezarea, marginile, golfurile, apele, relieful, întinderea. Despre patria noastră spune „România, care este acum pămîntul dintre Carpaţi, Dunăre şi Prut, cuprinde două staturi sau ţări: România şi Moldova; apoi Transilvania şi alte ţinuturi şi colonii româneşti, zece cu totul".

Despre Ţara Românească, care era mai bine cunoscută de către autorul manuscrisului, sînt date mai multe amănunte: lungime, lăţime, hotare, relief, ape, judeţe, oraşe; pentru Moldova mai puţine: cîteva rîuri şi oraşe. Despre Transilvania, cu 2 000 000 loc., Banatul, cu 1 500 000 loc., Maramureşul, Bucovina şi Basarabia, cuprinse într-un singur capitol, se arată că sînt „ţinuturi române".

Samuil Micu-Clain de Sad (1745—1806), istoric român, unul dintre corifeii Şcolii Ardelene, şi-a făcut studiile la Blaj şi la Viena. Pătruns de ideile iluministe ale vremii, S.M. Clain a conceput emanciparea politică şi culturală a românilor nu printr-o prealabilă ridicare economică, ci prin răspîndirea ştiinţelor şi a culturii generale printre români. A tipărit, în limba latină, lucrarea *Elementa linguae daco-romane sive valachicae.* Este o gramatică destinată tuturor cu scopul, cum spune el, „că mulţi oameni din toate condiţiile şi stările vor dobîndi un foarte mare cîştig ... căci fie că ar avea de făcut o călătorie prin Ţara Românească, Moldova, Transilvania Marmaţia, Ungaria de dincolo de Tisa, Silvania, Banat, Cuţo Valahia ... *limba daco-romană* va fi mai necesară decît celelalte — *Daco-Romana lingua prae caeteris indigebit quippe qua frequentiorem in enumeratis provinciis audias nullam. Verum de his satis*".

Micu-Clain arată că „vechile litere ale daco-romanilor sînt aceleaşi cu ale latinilor sau ale vechilor romani, de la care îşi trag originea".

Cea mai însemnată operă cu conţinut istoric şi unele referiri geografice a lui Clain *a rămas în manuscris,* scrisă în latineşte şi terminată în anul 1778: *Brevis historica notitia originis et progressu nationis Daco-Romanae seu ut quidam barbaro vocabulo appelant valachorum ab initio usque ad secolum XVIII.*

---

[8] *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae. Composita ab Samuele Klein de Szad...* Vindobonae M.D. CCLXXX, 5 foi + 94. Mireneşte el se numea Maniu; v. *Şcoala Ardeleană,* vol. I, Ed. Albatros.

www.dacoromanica.ro

În Biblioteca Academiei R. S. România, filiala Cluj, există manuscrisul cu titlul *Scurt cunoștință a istoriei românilor*, în limba română (scrisă între anii 1792—1796), un rezumat al operei sale anterioare în care autorul arată, între altele „De unde și cum s-au început și s-au înălțat neamul rumânilor"; „Descălecarea romanilor în Dacia"; „În ce pământuri locuiesc rumânii".

El zice: „În Dachiia cea Veche, în carea împăratul Traian au așezat pe romani, care să cuprindea cu Tisa, cu Prutul, cu Tyras, și cu Dunărea, mai mulți lăcuitori sînt români, decît toate alte neamuri, că în Țara Ardealului și în Țara Ungurească pînă la Tisa, românii cu mulțimea pre toate alte neamuri întrec care sînt întru aceste pământuri. Iară în Țara Românească și în Moldova, mai cu samă singuri românii sînt lăcuitori".

. . . . . .

„Afară de locurile acestea, mai sînt români carii lăcuiesc în Machedoniia și să chiamă *vlahi* și, pentrucă Hrisa, domnul lor, au fost om scurt de stat, unii greci i-au zis *Condo-vlahi*, adecă români scurți. Alții îi zic *cuțo-vlahi*, români șchiopi, pentrucă, cînd s-au așezat acolo, în bătaia care avură cu grecii, mulți au fost șchiopi. Că pre la anul 1121, o parte din români carii erau mai spre Marea Neagră, trecînd Dunărea, au făcut bătae asupra grecilor și i-au biruit...

Aceștia nici cu limba, nici cu neamul, nici cu obiceiurile nu se osibesc de românii cei din Dachiia (...) Însă acum cîtva să osibesc cu limba de noi, că noi am băgat cuvinte slovenești multe, ei au băgat grecești, și dintru această osibire vine în limbă... Bulgarii supuind și ei Dachiia cea noao, pre romani au început a-i chiema în limba lor *vlahi*, că la neamurile slovenești *vlah însemnează roman* și pre tot omul roman și ital ei îl chiamă vlah..."[9].

TIPĂRITURI CU REFERIRI GEOGRAFICE

Gheorghe Răducan Golescu, fiul ctitorului primei școli de „învățătura copiilor satului în limba românească", a studiat la Viena. Prin bogatele sale cunoștințe, între altele, și în domeniul cartografiei și geografiei, el a fost trecut în rîndul savanților vremii.

În anul 1800, sub îngrijirea lui, apare lucrarea *Atlas sau hartă cuprinzînd tabele geografice generale ale sferei pămîntului, după poziținea lui dreaptă, paralelă și oblică și descrierea generală paralelogramă și variată a sferei pămîntului și a apei și imiciclul, cuprinzînd numirile vechi de locuri după Dionisie Periegetul și o Tabelă parțială a Valahiei; pe lîngă acestea sistemele, sferele, planeții și alte scheme ce arată poziținile sferii și vînturilor și multe altele, contribuind la cunoștința generală și a astronomiei.*

Lucrată pentru iubitorii de învățătură de Gheorghe, fiul prea ilustrului boier, mare vornic Răducanu Golescu, cu a cărui cheltuială s-a dat la tipar ... în Viena, 1800[1]. Această operă cartografică, un atlas după conținut, cu titlul și denumirile geografice scrise în limba greacă este realizată în mai multe proiecții: steriografică, ecuatorială, cilindrică, pătrată și migdaliformă.

[9] Citat după ediția Editurii Științifice, București, 1963, partea IV, p. 89—90; v. *Școala Ardeleană*, I, Ed. Albatros, p. 175; GEORGE IVAȘCU, *op. cit.*, p. 309.

[1] GHEORGHE RĂDUCANU GOLESCU, "Ατλας ἤ χάρτης περιέχων Κα τολικοῦς γεωγραφκοὺς ἱναχα.... τῆς Βλαχίας, (Bibl. Academiei R.S.R., H III 337 și H 869 B XXI 3).

www.dacoromanica.ro

Dinicu Golescu (1777—1830), mare logofăt în Ţara Românească, adept al iluminismului, scriitor şi fondator al ziarului „Curierul românesc", este considerat „ca autorul celui dintîi jurnal de călătorie[2] «modern»", scris între anii 1824 şi 1826 după ce cunoaşte Rusia, Austria, Italia, Bavaria şi Elveţia.

În lucrarea menţionată găsim relatări asupra celor văzute cu ochiul unui bun patriot şi competent om politic, reflecţii asupra „subdezvoltării" ţării sale şi asupra prosperităţii ţărilor văzute.

Adresîndu-se cititorilor, el spune că scopul călătoriei sale a fost să vadă civilizaţiile altor popoare, să înţeleagă administraţia şi economia lor, să înţeleagă „deosebirea neamurilor şi semănăturilor, precum şi orice obiceiu şi faptă bună", ca, apoi, să le arate „naţiei sale".

Lucrarea este un interesant tratat de geografie socială. Printre altele el scrie: „Învederat lucru este că noi am rămas în urma tuturor neamurilor, în vreme ce în anii cei vechi a fost începere de deşteptare prin mulţi care au adus la lumină, alţii tălmăcind cărţi (...). Şi în loc să se înmulţească cu cursul anilor, nu numai că nu s-au înmulţit (...) spre mai mare pagubă s-au împuţinat ...".

Ilustrînd aspecte ale unei crunte exploatări el scrie: „... mă silesc să arăt pricinile pentru care birnicul Ţării Româneşti, care lăcuieşte într-acel bogat şi frumos pămînt, este într-o sărăcie şi într-o ticăloşie atît de mare, încît un străin este peste putinţă să crează această proastă stare. Şi că pentru banii de bir au urmat şi pedeapsă, ca să dea ceea ce nu are şi atîţi cît nu poate agonisi. O! să cutremură mintea omului cînd îşi va aduce aminte (...) că fraţii noştri au fost cîte zece aşternuţi pe pămînt cu ochii în soare şi o bîrnă mare pusă pe pîntecele lor ca, muşcîndu-i muştele şi ţînţarii, nici să poate a se feri ..." că „fraţii noştri ţărani erau spînzuraţi cu capul în jos şi afumaţi în coşare ca să plătească dajdiile".

Dimitrie Daniil Philippide se numără printre figurile remarcabile de profesori de la Academia domnească din Bucureşti. Împreună cu Grigore Constanda, publică la Viena, în anul 1791, lucrarea *Geografia nouă culeasă din diferiţi scriitori*, sub pseudonimele de Daniil Ieromonahul şi Grigore Ierodiaconul. Lucrarea tratînd despre Turcia europeană, Italia, Spania, Portugalia şi Franţa este dedicată generalului Potemkin, care, în momentul acela, cu armatele ruseşti, era în Ţările române.

Ulterior, după studii serioase în Apus şi după diferite călătorii, inclusiv şederi îndelungate în Moldova şi Ţara Românească, reia singur vechile preocupări şi dă la iveală o *Istorie a României* şi o *Geografie a României*, amîndouă publicate la Leipzig în 1816, formînd partea I şi a II-a a primului volum dintr-o lucrare concepută pe un plan mai larg.

Titlul complet al celei dintîi este: *Istoria României sau expunerea celor mai însemnate întîmplări amintite în stînga Istrului de jos, de la năvălirea egiptenilor pînă la aşezarea conducătorilor români în Ţara Românească şi în Moldova, acum alcătuită întîi şi tipărită în Lipsca Saxoniei, în tipografia lui Tauchnitz.* Tomul I, partea I-a.

Cealaltă parte se intitulează *Geografia României ca mijloc pentru o mai bună şi mai deplină înţelegere a istoriei ei, acum etc.* (tonul I, partea II-a., lucrare

---

[2] DINICU GOLESCU, *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Goleşti, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Buda, 1826. Vezi şi G. IVAŞCU, *op. cit.*, pp. 349—350.

www.dacoromanica.ro

însoțită și de trei hărți dintre care una privește toate Țările românești, peste care stă scris „Rumunia".

Philippide delimitează teritoriul național al românilor atît în textul descrierii, cît și în hărți. Este cel dintîi care, într-o lucrare științifică, dă și încetățenește numele de *România* „pentru locul întîi pe care-l țin românii, atît prin vechimea, cît și prin numărul lor" (Istoria României).

Iată cum descrie el trecutul îndepărtat al românilor:

„Soarta hotărîse ca Decebal în mijlocul marilor lui proiecte și succese să dea peste necaz și se proclamă împărat al romanilor marele Traian, care era mai mare om decît Decebal. Căci astfel de multe ori oamenii cei mari au de contemporani pe alții mai mari decît dînșii și faptele lor cele strălucite pălesc ca lumina lunii cînd soarele luminează... Dacia deveni provincie a marii împărății a romanilor... și împăratul romanilor, marele Traian, care fu proclamat de cel mai bun om și prin votul senatului, aduse o prefacere spre cultură și spre mai bine în țara pe care o stăpînise Decebal... Pentru aceia toți locuitorii și cei băștinași și cei veniți mai de curînd, închipuindu-și pe marele Traian ca pe un om mai presus de fire vedeau în el un înger binefăcător... În vremea aceasta *dacii băștinași și geții* și alt neam de oameni care va fi fost în Dacia sub stăpînirea dacilor, din venerație și din tragere de inimă către marele Traian, au început să imiteze în tot felul de viața al romanilor și să le vorbească limba, care era și limba marelui împărat, zeul protector al Daciei și în acest chip s-au romanizat... Centrul acestei noi provincii îl forma partea apuseană a Ardealului și a Munteniei. Provincia însăși se întindea spre apus pînă la Tisa, iar spre răsărit pînă la granița de vest a Moldovei, căci țara aceasta a Moldovei a primit expediții romane, dar supusă vreodată romanilor n-a fost. (Aci rămînînd dacii și carpii liberi). Și așa, deci Traian, administrînd pe supușii lui și îngrijindu-se de ei ca un părinte, a devenit întemeietorul și înființătorul unui popor, care, după ce a suportat nenumărate incursiuni a nenumărate neamuri furioase, și-a păstrat existența pînă astăzi, se numește în limba lui proprie români și locuiește pe teritoriul dintre Tisa, Dunăre, Marea Neagră..."

A urmat după cucerire și după colonizare retragerea, sub Aurelian, cînd „s-au strămutat atunci garnizoanele și dintre locuitori doar care din cauza înaltei lor poziții sociale și a bogăției lor, în dreapta fluviului, care s-a numit și ea tot Dacia, pentrucă, după ce a pierdut provincia, a căutat împăratul măcar cu numele ei să se mîngîie. *Este evident însă că cei mai mulți locuitori, mai ales de la țară, au rămas în vechea Dacie, care apoi s-a întins cu mult peste hotarele ei și a devenit Rumunia de astăzi. Căci este greu ca oamenii care locuiesc o țară înființată, care au case și ogoare și vite, oameni ca stare și proprietari de pămînt, ce nu mai sînt deprinși să trăiască pe cară și prin corturi, să se strămute cu toată pojijiea pe pămînt străin.*

Strămunii românilor sînt deci aceștia care au rămas atunci pe loc, precum și mulți alții din neamurile ce au năvălit în țările de aici, în repetate rînduri, care s-au amestecat cu dînșii și s-au romanizat"[4].

Ca titluri, ce sînt dezvoltate în geografia sa, menționăm:

„Poziția României. Observații asupra calităților climei și ale solului. Diviziunea României: Moldova, Țara Românească, Ardealul. Comparație între Ardeal

[4] DIMITRIE PHILIPPIDE. *Istoria tis Rumunias..*, Leipzig, 1816, tom. I. cf. ALEXANDRU PHILIPPIDE, *op. cit.*, I, Iași, 1923, p. 678—685; M. POPESCU-SPINENI, *Primele manuale de geografie*, în „Revista generală a învățămîntului", 1931.

www.dacoromanica.ro

şi Elveţia. Minerale. Animalele domestice. Arborii. Animalele sălbatice. Apele. Peştii. Subdiviziunile României în districte. Districtul Moldovei. Districtele ogrului românesc Ţara Românească. Locuri ocupate de turci. Districtul Banatului. Districtele Ardealului...".

Tunusli — fraţii Tunusli — „prea cinstiţi şi de neam iubitori" cine au fost, cine se ascunde sub pseudonimul acesta, încă nu se ştie. De la ei, însă, a rămas o lucrare intitulată: *Istoria Valahiei politică şi geografică, de la aşezarea ei cea mai veche pînă la anul 1774*, dată mai întîi la lumină în limba grecească în anul 1806[5].

Lucrarea cuprinde 61 de capitole dintre care menţionăm:

Capitolul 1 — *De către cine se stăpînea Ţara Românească, de cînd au venit pe pămîntul acesta coloniile romanilor şi pentru ce aceşti Valachi se numesc români, pe cînd alte naţiuni îi numesc valachi.*

Cu o largă informare bibliografică autorii expun această problemă.

„Ţara Românească sau Valachia a fost una cu Ardealul şi cu Moldova: ea se numia Dacia sau Geţia...".

„Hotarele Daciei sînt pînă la rîul ce se numeşte Tyras, despre Sarmaţia sau Russia şi Podolia; despre apus se desparte de Atuge şi Metanastasi; ... Locuitorilor, posteritatea le-a dat numele de *moldoveni*, numind ţara lor Moldova; precum şi celor din partea de sus a Dunării numele de *munteni*... Traian învingînd pe Decebal... a adus aice colonii, sau locuitori din Roma, pe care i-au aşezat în toată Dacia, orînduind oştiri pentru pază. Din aceste colonii se coboară popoarele care locuiesc astăzi ţara aceasta... Cît despre dialectele lor se vede că se trage din coloniile romane, că s-a amalgamat cu al dacilor şi din împrumutata lor înrudire, s-a corupt şi limba românească adaptînd accente ruseşti şi slavone...".

În privinţa numelui de valah, autorii prezintă ceea ce au găsit în cîteva izvoare de seamă pe care, pentru importanţa şi varietatea interpretării, le reproducem în parte.

„Crommer zice că nici el nu ştie de unde derivă numele de *vlach*, poate vine de la Flac...; Laurenţiu Gopente, în cartea tipărită la Mion, în Gallia, zice că românii s-au numit vlachi de la Flacu, voievodul lor; Eneas presupune această mărturiă după versurile lui Ovidiu; iar alţi istorici adeveresc că numele acesta vine de la *Blach;* iar grecii şi latinii îi numesc *vlachi* şi *valachi*. Gopente zice că dacă vreunul din ei întreabă: tu ce eşti? răspunde: *român*, adică roman, aşa dar dacă un *vlach* răspunzînd zice că e român, se dovedeşte, pecum zice Laurenţiu că este roman. După *Martin Maintz* sub numele de bulgar se cuprind şi vlachii şi moldovenii... dar cea mai adevărată aserţiune este, că de către celelalte limbi se numesc *blach, vlach, vloch*, şi germăneşte *welchen*, prin care se înţelege italian... Se mărturiseşte şi chiar de graiul românesc, după care se numesc *rumăni*, adică romani: apoi, şi chiar limba lor corumpta şi barbarisată de dînşii. Din toate acestea se demonstrează, că sorgintea lor este din coloniile romane, aşezate în Dacia învinsă de Traian".

Analizînd lucrarea germanului Büssing (tom. II al geografiei istorice) Tunusli informează că ... „sub numele general de Valachia se înţelege vechea

[5] FRAŢII TUNUSLI, *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti*, Bucuresci, 1863, trad. George Sion.

www.dacoromanica.ro

Dacie şi Cumania... şi s-a numit aşa după locuitorii *vlachi*, care se numesc pe sine *români* şi care de turci se numesc *eflac* sau *iflac*. Vlachii sînt fraţii locuitorilor de peste Dunăre sau *strănepoţi ai vechilor thraci*, care sub numele de geţi şi daci şi sub regii lor Dromichete, Borebista, Cotison şi Decebal au făcut mari şi strălucite fapte, iar după ce s-au supus de romani, au primit limba lor şi moravurile lor şi căpătînd drepturi civile sub Caracala, s-au numit romani, iar acum *români*"[6].

Geografia fraţilor Tunusli este plină de informări economice. Se ocupă de bogăţiile subsolului şi de prelucrarea mineralelor. „Aurul se exploatează din nisipurile rîurilor: Oltu, Topologu, Argeş, Dîmboviţa; arama din districtul Mehedinţiului, la locul ce se chiamă Baia de Aramă; pucioasă s-a găsit în judeţele Muşcel, Argeş, Dîmboviţa şi Săcuieni; sarea se scotea din trei ocne: Ocnele Mari, Telega, Slănic; păcura este în mai multe părţi. Industria este de ulei în satul Diiceşti, judeţul Dîmboviţa şi de hîrtie pe apa Colentinei.

Are un capitol despre „articolele ce ies din ţară" şi cu „cele de intră". Lucrarea abundă în topice orografice şi hidrografice.

Pornind de la Dunăre, de la cursul Vodiţa pînă la apa Milcovului, la hotar sînt următoarele culmi de munţi:

Judeţul Mehedinţi: Daranin, Doranu, Iartanti, Dumulţu, Cherchiţa, Piatra Kina sau Peliniţa Mare, Cobant, Capinu, Dumbrăvile, Tatovu, Tutula, Cloşani, Secu, Vieni.

Judeţul Gorjului pînă în apa Oltului: Sturul, Serpele, Turcine, Turzeneasa, Osla, Nadelia, Rastovanul, Piatra Tănasii, Arcanul, Secriul, Muscelul, Cornile, Negrile, Mutul, Futegul, Balcanul, Drăgoiul, Mugile, Chindecul, Gruiul Gardului, Palatiştea, Priloapele, Gemănare, Stoaniţa, Dealul-Svorului, Badea, Gura Plaiului, Slima, Slavighiul, Chista Roşu, Cimbeanu, Groapa Seacă, Curmătura Costişului, Burta, Provaciul, Poiana Muierii, Sahanicle, Şoimul, Larga din Patrina, Larga din Pîrîul Fetii, Larga din Guiul, Balul, Saracisul Grivilor, Saracisul Grivilor din mijloc, Saracisul Grivilor Hărtăscilor.

Munţii Argeşului din Lotru: Argeşul, Gotega, Streaţa, Häinescul, Vîrful Gropilor, Balintul, Stricatul, Vîrful Nedei, Dobronul, Zidul, Hotanul, Buceciul, Voinegul, Delavoi, Neşiţa, Mîndra, Serbinul, Pîrcălabi, Coasta Chingilor, Pripopul, Priculmele, Colţul, Vîrful Bou, Scărişoara, Ciocanu, Lepazilor, Boltul, Obîrşia Căprăreşti, Simcetul, Făgăraşului, Moldovanul.

Judeţul Muşcelului: Valea Lungă, Scărişoara, Plăişorul, Muntele Galbenu, Valea Rea, Buda, Tindora, Musătescul, Borezu, Piscul Leotei, Valea, Cirna, Madosorul, Piscul Nepotului, Brătila, Gropile, Muntele Valea Vadului, Perivoieşti, Lucile, Hogetul Caprii, Masulu cel Mare, Pantesul mic, Piatra lui Crai, Fundurile, Gerile, Fundata, Sîntulia, Secarele.

Judeţul Prahovei: Buceciul, Slemnei, Plaiul Susaiul, Piatra, Muntele Valea Neagră, Sesul Paiului, Geuruţi.

Judeţul Secuienilor: Muntele Grotişul, Bobul cel Mare, Bobul cel Mic, Babeş, Aratoţi, Teigoiul, Curu Roşu, Stetilor, Curul Pămîntului, Tătaru, Curmătura Crasii, Dealul Cheii, Herducu, Caruiul, Băbeşul, Giugiovul, Circiul, Muntele Muşa, Muntele Furur, Montiorul.

Autorii consemnează că aceste numiri orografice „s-au scris după arătarea ce s-au trimis de fost serdar sau fostul logofăt de la visterie sau după socoteala ce a dat vătaşii de plaiuri".

[6] IBIDEM, p. 3—10.

www.dacoromanica.ro

Dionisie Fotino (1769—1821) s-a născut în Peloponez şi a fost, sub ultimii domni fanarioţi, unul dintre renumiţii profesori greci din Bucureşti. Despre el s-a scris că „nici unul dintre scriitorii greci de la noi nu s-a făcut mai vrednic de recunoştinţa noastră". S-a mai spus că „deşi grec, a călcat pe inima sa, a descris cu nepărtinire şi cu compătimire de inimă românească, calamităţile cîte au suferit Ţările române din cauza consîngenilor săi", pe care îi numeşte „oameni ticăloşi, destrămaţi şi fără saţiu, necugetînd decît numai să se îmbogăţească cu desbrăcarea săracilor".

Dionisie Fotino este autorul unei lucrări în trei volume, intitulată *Istoria vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Moldovei şi Valahei*[7], publicată la Viena, în anul 1818—1819.

În primul volum găsim referiri interesante asupra geografiei Daciei din antichitate pînă la secolul al XIII-lea, iar în al doilea şi al treilea asupra geografiei Moldovei, Munteniei şi Transilvaniei.

Ca şi predecesorii săi, Fotino începe prin a arăta originea daco-romană a românilor care sînt urmaşii „numeroaselor colonii aduse din Imperiul roman, care au umplut Dacia" şi că „romanii s-au amestecat cu dacii şi din încuscrirea lor reciprocă a rezultat un amestec unic şi un neam de oameni aparte".

Cînd vorbeşte de vremea lui Aurelian, afirma : „Dacia a lăsat-o pe socoteala acelor daco-romani, care au fost părăsiţi în părţile muntoase ale ei", iar, din cei strămutaţi peste Dunăre a ieşit „un stat puternic, care cîteodată era unit sub un singur şef, altă dată era despărţit sub mai mulţi şefi şi s-au întins pînă în Macedonia şi în Epir".

Şi, mai departe, ...„autohtonii şi colonii romani, ori mai bine-zis daco-romanii, rămaşi în Dacia, atît cei care locuiau în părţile de sus, între Carpaţi şi Pannonia, cît şi cei care trăiau în părţile dinspre miazăzi, între rîurile Prut, Siret şi Dunăre, după ce au fost părăsiţi de stăpînirea romană, au format în de ei o domnie autonomă şi, revenind la starea lor de mai înainte, au hălăduit în pace din partea romanilor".

Este, apoi, de părere că „cei din şesurile Daciei, din cauza necontenitelor invazii ale roiului de barbari, care veneau din Sciţia asiatică şi europeană, şi curgeau ca nişte torente, s-au retras şi s-au refugiat în Munţii Carpaţi, unde au trăit cea mai mare parte din vreme".

Întrebîndu-se care vor fi fost conducătorii neamului nou, el răspunde că neavînd războaie cu romanii, nu a fost prilej de a se face menţiune în lucrările timpului, dar există totuşi mărturii în cronicele bizantine, sîrbeşti şi ungureşti care documentează că acest popor îşi avea şefii lui naţionali.

Fotino înfăţişează multiple fenomene geografice, lucrarea fiind socotită între cele mai moderne, în ceea ce priveşte conţinutul şi forma de tratare. Din aceasta, pentru valoare istorică arătăm care era împărţirea administrativă în anul 1818 a Ţării Româneşti :

Situaţia se prezenta astfel :

Argeş, cu 8 plăşi şi două plaiuri ; Buzău 3 plăşi şi 2 plaiuri ; Dîmboviţa 8 plăşi, 2 plaiuri ; Ialomiţa 7 plăşi ; Ilfov 12 plăşi ; Muscel 6 plăşi, 2 plaiuri ;

[7] DIONYSIOS PHOTINOS, *Istoria tis pale Dakias ta nin Transilvanias, Blahias ke Moldavias*, En Bieni, 1818, I—III. I : p. 125, 158, 162, 243—245, 249, 278, 300—301, cf. AL. PHILIPPIDE, *Originea Românilor*, I, p. 683—685.
Traducere în limba română : cu omisiuni de George Sion, 3 vol., Bucureşti, 1859.

www.dacoromanica.ro

Olt 8 plăşi ; Prahova 5 plăşi şi 1 plai ; Râmnic 10 plăşi, 1 plai ; Săcuieni 5 plăşi, 2 plaiuri ; Teleorman 10 plăşi ; Vlaşca, 9 plăşi.

Erau 12 judeţe cu 103 plăşi şi cu 12 plaiuri.

Neofit Duca profesor şi director al Academiei Domneşti din Bucureşti între 1783—1800 şi 1816—1821, a trăit un timp la Viena unde a publicat o seamă de lucrări şi a excelat prin erudiţia şi prin zelul său patriotic.

În anul 1805 apare *Manual despre Organizarea Şcoalei greceşti*, în care, pe lîngă multe precepte pedagogice şi didactice, propune ca la şcolile de toate gradele să se predea noţiuni de istorie şi de geografie. Urmează în 1815 *Apologia istorică şi critică asupra clerului bisericii răsăritene*[8], în care scrie : „moldovenii şi valachii, locuitorii Moldovei şi Valachiei, au liturghia, după cărţile bisericeşti, în limba lor, aceasta-i şi limba administraţiei, cu toate că domnitorii ce administrează sînt greci. Limba greacă este comună numai nobililor ţării, iar poporul nu ştie altă limbă decît cea valacă" (p. 86).

Remarcă apoi că „valachii Epirului sînt colonişti al Valalchiei. Partea unde au locuit (...) s-au numit de asemenea Valachia, cum se vede la istoricii bizantini. După căderea Imperiului romeic (Grecesc) s-a împrăştiat în diferite părţi. Este un popor păstoresc şi jumătate de an, adică iarna şi primăvara, locuieşte la şesurie cu animalele, iar vara şi toamna în munţi, unde îşi au în realitate şi locuinţele lor. În oraşelele acestor vlachi se află şi mulţi comercianţi dintre dînşii.

Limba lor casnică este valaha corumptă, vorbesc însă toţi şi pe cea grecească" (p. 89)[9].

Gheorghe Şincai (1754—1816), născut în Samşud (Şinca), a studiat la Blaj, Cluj, iar ulterior la Roma şi Viena.

Pasionat strîngător de documente, el este acela care a alcătuit o colecţie de documente, celebră, privind istoria românilor[10], rămasă în manuscris. Pe baza acestui bogat material documentar, el a alcătuit *Hronica românilor şi a mai multor neamuri, încît au fost ele aşa de amestecate cu românii, cît lucrurile, întîmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înţeles*, despre care N. Iorga afirmă că este o „operă din cele mai bogate, din cele mai muncite, din cele mai cinstite ce se pot închipui. Un repertoriu, o culegere de izvoare din cele mai îmbelşugate, la care se recurge încă astăzi şi se va recurge încă multă vreme"[11].

În această lucrare, spune el, românii se trag din coloniştii aduşi în Dacia „din toată lumea romanilor, dar mai ales din Roma şi din Italia". În legătură cu populaţia daco-romană de pe teritoriul Daciei Traiane şi Daciei libere, după anul 271, arată că „oricum s-au numit sau se numesc şi acum tot de o viţă sînt şi porodiţă sînt, adecă romani de sînge precum firea şi virtutea îi mărturiseşte".

---

[8] NEOPHIT DUCAS, Ἀπολογία ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ὑπὲρ τὸν ἱερὸν κλῆρον τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ..., 1815.

[9] Cf. CONSTANTIN ERBICEANU, *Bibliografia greacă sau Cărţile greceşti imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă şi dedicate domnitorilor şi boierilor români*, Bucureşti, 1903, pp. 191—192.

[10] Un fragment s-a tipărit ca anexă la *Calendarul din Buda*, 1806—1808, un volum a dat ALEX. GAVRA, 1844 ; ediţii complete în 3 vol., Iaşi, 1853—1854 şi Bucureşti, 1886 ; o nouă ediţie în Bucureşti 1867—1869 şi G. IVAŞCU, *op. cit.*, pp. 310—311.

[11] N. IORGA, *Istoria literaturii româneşti*, III, Ed. a doua, Bucureşti, 1933, p. 228.

www.dacoromanica.ro

Într-o scrisoare către geograful şi cartograful Lipszky, datată 1804, după ce vorbeşte de preocupările sale geografice, adresează acestuia rugămintea ca în lucrările sale să aibă grijă să scrie bine locurile şi numele româneşti, de obicei scrise greşit cu litere cirilice sau latine pe la alţi autori *(Tabella docens modum scribendi valachice litteris tam cyrilliani, quam latinis)*[12].

Ioannes de Lipszky îşi începe activitatea de cartograf prin publicarea unei hărţi a regatului Ungariei în anul 1805, pe care o republică în 1806 refăcută şi mărită în nouă foi a 700 × 450 şi trei foi a 670 × 260. Urmează *un repertoriu de locuri şi obiecte* pe care îl publică în două mari părţi, la Buda, în anul 1808, în tipografia regală a universităţii, operă de mare valoare pentru toponimia veche românească[13].

În 1810 apare o altă hartă a lui Lipszky: *Tabula generalis regni Hungariae ... nec non Magni Principatus Transilvaniae conspectum mappae generalis in IX. Sectiones moduli majoris distributae Civitates, Oppida, Sationes et vias Postales ...*[14].

În 1812, la Viena şi Buda apare *General-Charte des Königreiches* Ungarn *mit Einschluss von Siebenbürgen ... Moldova u.s.w.* după marea hartă a lui Lipszky, redusă de Edmund Zuccheri la numai patru foi, la scara 1 : 576 000. Urmează o nouă ediţie în 1816 la Viena şi Pesta, în editura lui I. Riedl şi la Berlin la editura I. Schropp et C-ie, îngrijită de Ios. Stöber.

Ioan Monorai (1756—1836) originar din comuna Mănărade de lîngă Blaj, cu studii la Lvov şi Roma, ne-a lăsat o lucrare în latineşte *Brevis notitis rerum Dacicarum aliorumque motuum et revolutionum quae recentioribus temporibus Europam infestaruni..., Anno* 1822, scrisă în 1820; în traducere: *Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei şi mai ales ale Ardealului şi ale altor mişcări, care în zilele ceste mai de curînd se întîmplară în Europa. Culese şi puse în rînd prin un patriot român, în Anu 1820*[15].

În cele cinci „capuri" autorul ne înfăţişează teritoriul şi originea locuitorilor Daciei, precum şi faptul că populaţia locală în primele momente ale pătrunderii popoarelor migratoare a fost nevoită să se retragă temporar în locuri mai adăpostite, în regiunea dealurilor subcarpatice, pentru a reveni apoi în locurile de cîmpie părăsite temporar. „Scutinţa şi scăparea a toată Dachia a fost în faţa popoarelor nomade, care preferau stepa şi nu muntele, formele accidentate au rămas leagăn al poporului care s-au supus doar legăturii de danişte", spune autorul. Pentru secolul al VII-lea arată că „era atîta norod, încît se făcuse singură stăpînitoare supt osîbit povăţuitoriu ales din neamul său rumân".

Mai sînt analizate aspecte social-politice şi economice din Transilvania, pentru care scrie „mai cu di-a-măruntul ... aşa ca ce ştiu eu, nu precum se află în actele de obşte ..." „Ce preludiumuri avu tumultul Horii? Tumultul Horii; Suplica românilor către Leopold" etc.

---

[12] GEORGE ŞINCAI, *Epistola Georgii Sinkai de Eadem ad Spectabilem et clarissimum virum Ioannem de Lipszky ... Mappae Geographicae Provinciarum ad. S. Coronam Regni Hungariae pertinentium elucubratorem*, Budae, 1804.

[13] Bibl. Academiei R.S.R., H 2826 D XCIV 60.

[14] IDEM, H II 453.

[15] Cf. EDUARD I. GĂVĂNESCU, *Ioan Monorai, Scurtă cunoştinţă a lucrurilor Dachiei...*, în „Anal. Acad. Rom.", secţ. şt., seria III, tom. XXI, mem. 6.

www.dacoromanica.ro

Ocupîndu-se de Unirea din anul 1600, realizată pentru scurtă vreme de Mihai Viteazul, spune: „Mult folositoare şi slăvită putea fi această însoţire a ţărilor acestora la toată Europa şi putea fi începătură şi altor vitejii".

LUCRĂRI ALE UNOR AUTORI STRĂINI DIN SECOLUL AL XIX-lea

Osterwald şi **Bérenger** sînt autorii lucrării *Curs de geografie istorică veche şi modernă*, tipărită la Paris în anul 1804, căreia i s-au adăugat şapte hărţi ale lui Martelle şi Chanlaire[1].

Autorii folosesc metoda socratică de expunere. Iată cîteva dintre răspunsurile formulate: „Transilvania este situată la răsărit de Ungaria: i se zice astfel pentru că este despărţită prin păduri care o înconjură de toate părţile. Pămîntul este fertil în grîu şi vin; acolo se hrănesc multe animale; în munţi se găsesc metale şi minerale. Acest principat avea altădată domni proprii pe care îi alegeau. Ei purtau titlul de voievozi şi ultimul a fost Mihai Abaffi, care pentru a se pune la adăpost de mizeriile continue ale turcilor, s-a pus sub protecţia Austriei cedînd împăratului toate drepturile lui asupra Transilvaniei ..." (p. 174). „Moldova şi Valahia sînt două mari provincii situate între Transilvania şi Dunăre. Pămîntul lor este destul de fertil, mai ales în vinuri. Se cresc cai preţuiţi. Fiecare din aceste provincii are un principe propriu numit voievod sau hospodar ..." (p. 519).

Bérenger mai publică singur în 1806 un *Dicţionar geografic sau Descrierea imperiilor, regatelor, republicelor ... ale celor patru părţi ale lumii*, o traducere din limba engleză după Vosgien. Lucrarea este însoţită de un vocabular al geografiei vechi, o explicaţie a termenilor marinăreşti şi de navigaţie şi un tablou general al monedelor tuturor ţărilor[2].

Fraţii Bacheville, căpitani în garda imperială a lui Napoleon, fiind siliţi să fugă din Franţa după restaurarea Burbonilor (1816), au trecut prin Moldova în drumul lor spre Constantinopol.

Cele constatate au făcut obiectul unei lucrări publicate în două ediţii la Paris[3].

Călătoria pe meleagurile ţării noastre a început din partea de nord a Moldovei, înspre sud, de-a lungul Prutului. Cei doi fraţi au rămas surprinşi cînd un moldovean i-a oprit şi le-a spus în limba lor că este „un prieten al francezilor, care vine în ajutorul lor", apoi a poruncit să fie conduşi pînă la Iaşi. Aci au rămas mai multe luni, în aşteptarea aprobării de plecare spre Constantinopol. Remarcă numărul mare al preoţilor „care stăpînesc averi mari", mănăstirile bine înzestrate, faptul că „boierii sau stăpînii formează o clasă foarte numeroasă,

[1] OSTERWALD-BÉRENGER, *Cours de géographie historique ancienne et moderne ... Edition refondue, corrigée et augmentée ..., Tome premier*, Paris, 1804, Bibl. Nat. Paris, G 9922—9923.

[2] BÉRENGER, *Dictionnaire géographique ou description des Empires Royaumes, Republiques, Provinces .....*, Lyon, 1806, Bibl. Nat. Paris, 8° G 8804.

[3] BACHEVILLE, *Voyages des Frères Bacheville en Europe et en Asie...* Paris, 1822; Cf. C.I. KARAGEA, *Călători străini pe la noi*, în „Spicuitor în Ogor Vecin", I, Bucureşti, 1921 (fasc. 4—12).

www.dacoromanica.ro

avînd două treimi din pămîntul pe care îl dau în arendă la ţărani, de cînd aceştia nu mai sînt iobagi". Vorbind despre Moldova, scrie: „Provincia aceasta, străbătută de Dunăre, Prut şi de o mulţime de alte rîuri, care se scoboară din munţii Carpaţi, e foarte bogată şi exportul depăşeşte importul cu un sfert, măcar că ţara a fost de mai multe secole teatrul războaielor între oameni şi creştini, cu toate că guvernul e despotic şi se deosebeşte prin lăcomie, fraudă, corupţie, ignoranţă şi fanatism şi confiscaţiile sînt o regulă în ţara aceasta ..." „una dintre cele mai bogate din Europa".

Aceşti francezi, dînd lecţii fiilor de boieri, ajung şi la Bucureşti unde sînt bine primiţi. Aici ei pot observa că în Ţara Românească „obiceiurile seamănă foarte mult cu cele moldoveneşti. Aceeaşi cîrmuire, boierime, preoţime, funcţiunile, impozitele, birurile şi nedreptăţile erau tot la fel. Ţara Românească are cam un milion de locuitori, împărţiţi în trei stări: boierime, preoţime şi popor, care rămîne în urma celorlalte".

Adam Neale, englez de origine, în anul 1805, în drum spre Constantinopol, trece şi prin Moldova unde constată prezenţa mulţimii aşezărilor omeneşti „la mai toate pîraiele care erau închise cu iezături pentru mori. Pe cîmp păşunau mari turme de oi, vite şi cai"[4]. Dorohoiul era un sat; Botoşani, tîrg mare; Iaşul „un oraş de cam zece mii de locuitori, moldoveni, albanezi, ruşi, greci şi evrei ... nesănătos din cauza mlaştinelor de care era înconjurat".

Trece prin Vaslui şi Bîrlad, ajunge la Galaţi şi se miră că de-a lungul drumului a întîlnit „numeroşi tumuli". Cunoaşte localităţile Isaccea, Tulcea şi ajunge cu corabia la „ruinele oraşului Kustendje".

La înapoierea din Constantinopol trece Dunărea la Giurgiu, ajunge din nou la Bucureşti, apoi trece prin Focşani şi Bîrlad către Iaşi.

Sînt de reţinut constatările autorului privitoare la „domnitorii greci care ajungeau la domnie prin intrigi, făcînd datorii pe care trebuia să le plătească ţara".

Dimitrie Bantâş Kamenski la începutul secolului al XIX-lea face o călătorie în Moldova, Ţara Românească şi Serbia. Sub forma de scrisori pe care le adresează unui prieten al său, Kamenski scrie o lucrare care a fost tipărită la Moscova în 1810[5].

Autorul intră în Moldova trecînd pe la Dubosari — pe Nistru, pe care îl găseşte îngust, dar adînc, şi repede — se urcă în poşta moldovenească la Kriuleni, şi ajunge la Iaşi unde a întîlnit „doamne moldovence îmbrăcate europeneşte şi generali ruşi, printre care şi pe Kutuzov". Descrierea oraşului este interesantă: „...protipendada vorbea franţuzeşte. Boierii de prim rang nu umblau pe jos; la spatele trăsurilor lor stăteau cîte două slugi, dintre care una ţinea ciubucul stăpînului; cînd boierul mergea călare, un ţigan alerga după el ca să-i ţină calul cînd descalică".

Mai găsim referiri la bogăţiile Moldovei: cereale, animale, sare, smoală, ceară, „aur şi argint ca în Siberia". Îi dă suprafaţa (1 600 mile pătrate) şi numărul locuitorilor, pe care îi consideră de origine latină.

Pentru a ajunge la Bucureşti trece prin regiunea de stepă.

---

[4] NEALE, *Travels through some part of Germany, Poland, Moldavia and Turkey*, London, 1818.

[5] DIMITRIE BANTÂŞ KAMENSKI, *Puteşestvie v Moldaviiu, Valahiiu i Serbiiu*, Moskva, 1810.

www.dacoromanica.ro

Descrie organizarea poștelor și viața în hanurile de la stațiile unde se schimbau caii și capitala țării: „București e mai mic în circumferință decît Moscova. Are 60 000 de locuitori și peste 300 de biserici".

Spune că „valahii sînt un popor bun, dat impilat de ispravnici. Sătenii din Moldova sînt mai înstăriți decît cei din Valahia și femeile de dincolo de Milcov mai frumoase, în schimb, vinul e mai bun. Pămîntul Valahiei ar putea hrăni o populație de patru ori mai mare, locuitorii însă sînt fugiți și cîmpurile se lucrează puțin. Pădurile sînt foarte întinse. Suprafața e de 1 025 mile pătrate și 950 000 de suflete".

Thomas Thornton, un englez care a trăit mulți ani în Turcia a scris o carte despre principatele române cu titlul *Starea de acum din oblăduirea geografi-ceasc㠄 orășenească și politicească a Prințipaturilor Valahiei și a Moldovei, după îngrijirile făcute de o lăcuire de ani cincisprezece, atît în Țarigrad, cît și în împărăția turcească, tipărită la Paris în anul 1812, iar acum tălmăcită în limba românească și dată la tipariu spre cunoștința neamurilor acestor două Prințipa-turi*[6].

Prețioase sînt informațiile privind aspectele social-economice și paginile de geografie pitorească. „Am străbătut ambele Principate, în toate direcțiile, și-mi amintesc cu o vie plăcere întipăririle ce mi le-a lăsat mărețul și romanticul lor peisagiu; șivoaiele care se aruncă în prăpăstii și șerpuesc prin văi; mireas-ma încîntătoare a florilor și a ierburilor călcate în picioare de turma ce paște; coliba singuratică a ciobanului pe vîrful muntelui; muntele ridicîndu-se departe, mai presus de nori, acoperit peste tot, afară de regiunile cu zăpadă, de un strat adînc de pămînt vegetal și pretutindeni împodobit cu înalți și maiestoși copaci de pădure ori cu verdeață bogată și vioaie — tot acest amestec de frumusețe, care odată îmi mulțumia vederea, încă mă interesează în icoana pe care mintea o păstrează".

Remarcă ospitalitatea țăranilor care „le dădeau toate din belșug". „Nu ieșam dintr-o casă fără a fi încunjurați de toată familia, și uneori de toți bărbații din sat, cari de bunăvoie sprijiniseră trăsura noastră prin locurile grele ori noroioase, la intrare".

Desconsideră clasa boierească pentru neajunsurile ce le face țărănimii. Recunoaște însă că a fost bine primit în conacele lor de țară.

În încheiere, Thornton dovedindu-se un adept al unirii tuturor românilor, scrie: „Aceste provincii nu mai pot rămînea mult timp sub o stăpînire, împărțite", dar „nici nu se pot ridica la independență, cît timp puternice imperii le încon-jură din toate părțile".

REPREZENTĂRI CARTOGRAFICE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

În secolul al XIX-lea numărul, precizia și diversitatea tematică a hărți-lor sporesc. Pe plan extern, teritoriul Țărilor române fiind la confluența zonelor de interese habsburgice, țariste și otomane, fapt ce a afectat însăși integritatea teritorială, a constituit subiectul unor hărți speciale, sau a fost integrat în hărți ce cuprindeau o arie geografică mai largă.

[6] THOMAS THORNTON, *Starea de acum din oblăduirea geograficească*, Buda, 1826.

www.dacoromanica.ro

K. Kipferling tipăreşte la Viena în 1803 harta *Siebenbürgen, I. Blatt* sau *Partie I-ère de la Transylvanie*[1], în care pune în evidenţă trăsăturile generale ale ţinutului, urmărind să alcătuiască astfel un material auxiliar pentru învăţămînt, pentru călători şi militari.

Într-o altă hartă intitulată *Charte von der Europäischen Türkey*, din 1810, şi retipărită în 1820, se ocupă de fenomenul restrîngerii treptate a teritoriilor aservite Imperiului otoman, arătînd că principatele române îşi croiesc alt drum, afirmîndu-se nu ca „sangiacuri sau paşalîcuri", ci ca „naţii valahe".

I. Riedl este numele unui cartograf şi al unei întreprinderi de care se leagă apariţia, la Viena şi Pesta, în 1811, a unei hărţi: *General Charte von der Moldau*[2], lucrare ce s-a republicat în 1815.

Ioseph Dierwald publică *Mappa specialis Valachiae ex melioribus mappis*[3]. Într-o formă mai mare şi mai cuprinzătoare s-a retipărit în anul 1824. Oferă o bogată sursă toponimică.

Abatele Herbbitz, folosind hărţi mai vechi, în special pe cele ale lui Bauer, tipăreşte în 1811 *Karte von der Moldau, nach Bawr mit Benützung der neuesten astronomischen Orts-Bestimungen und andern Hülfsmitteln entworfen*[4].

Ferd. Götze publică la Weimar, în 1804, *Charte des Schwarzen Meeres* şi *Charte von Ungarn, Siebenbürgen...*[5], în care este figurat tot teritoriul României.

Conrad Mannert publică patru hărţi la Nürnberg, dintre care ne interesează: *Charte von der Europäischen Türkey; Charte von Ungarn, Siebenbürgen; Imperium Russicum* (1810) şi din nou *Charte von Ungarn, Siebenbürgen* (1812)[6].

F. W. Stret publică la Nürnberg, în 1817, harta intitulată: *Charte von dem Türkischen Reiche in Europa*[7].

C. Smith tipăreşte la Londra, în 1809, harta *Germania, Dacia, Moesia, Illyricum, Pannonia, Rhaetia et Noricum*[8] care, de asemenea, interesează, pe ea figurînd coordonatele matematice, teritoriul vechii Dacii, localităţi scrise în limba latină, precum şi o bogată reţea hidrografică.

A. C. Gaspari publică la Weimar *Allgemeiner Hand — Atlas der Ganzen Erde* (1800—1805) în care sînt cuprinse şi hărţile: *Charte des ganzen Russischen-Reichs in Europa und Asia,* de I. C. M. Reinecke, figurînd şi Moldova; *Charte von Ost und West Galizien,* de G. R. Schmidburg, în care este partea de nord a Moldovei şi *Charte vom Türkischen Reiche in Europa*[9].

---

[1] Bibl. Academiei R.S.R., H 3496 C CXII 63; H 942 C XXV 57; H 943 C XXV 58; H 944 C XXV 59.
[2] IBIDEM, H 203 D V 7; H 140 C II 12; H 1000 D XXVII 3; H 593 D XIV 34; H I 93.
[3] IBIDEM, H 243 D V 47; H I 84; H I 58.
[4] IBIDEM, H III 360; H II 138; H II 192; H III 317.
[5] *Ibidem* H 1352 D XXXIX 8; H 3605 D CXIII 77.
[6] IBIDEM, H 692 D XV 19; H 696 D XV 23; H 3580 D CXIII 53.
[7] IBIDEM, H 360 D VII 1.
[8] IBIDEM, H 1512 C XLI 28.
[9] IBIDEM, H V 692.

www.dacoromanica.ro

I. Pinkerton la Paris, în 1809, tipăreşte *Atlas de la géographie moderne*[10], cu 42 de hărţi executate de Arrowsmith şi îndreptate de I. N. Buache, de la Institutul Franţei. Principatele române sînt înfăţişate în hărţile: *Europe, Empire de Russie, Turquie d'Europe.*

G.U.A. Vieth în *„Bureau d'Industrie"*, din Weimar, publică în 1800 *Atlas du Monde Ancien*[11], în 12 hărţi geografice, însoţit „des tables explicatives", făcute de C. Ph. Funke. Este prezentă şi harta Daciei vechi şi noi.

Carl Marc publică la Berlin *Carte de la plus grande partie de la Russie, de la Pologne, de la Prusse* (1813) şi *Europe* (1819)[12].

Între 1800 şi 1812 cartografii ruşi ridică hărţi topografice foarte importante.

Generalul Opperman coordonează lucrările pentru *Podrobnaja Karta Rossijskoy Imperij i bliji bezascih Zagranicijh veadenij socinena*[13] (1801—1804), în 25 foi, însoţite de un schelet, în care sînt cuprinse numeroase date despre principatele române.

Al. Savinkov oferă un important material geografic în ale sale hărţi: *General'naja Karta Rossijskoi Imperij na piatdesiat gubernij razdelennoj's pokazaniem; General'naja Karta Evropy po novceisomu razdeleniiu* (1825)[14].

General-Major Hatov a ridicat harta fizico-administrativă a Ţării Româneşti, a Bulgariei şi Rumeliei — în patru planşe. Lucrarea a fost litografiată la Institutul militar topografic din Petersburg, în anul 1828[15].

C. van Baarsel publică la Amsterdam *Théâtre de la guerre actuel, compénant la Grèce, la Valachie, la Moldavie* (1828)[16].

Pierre Lapie din ordinul generalului Conte Guilleminot a strîns materiale publicate şi nepublicate, informaţii directe, şi a tipărit *Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuilles* (1821).

Lapie a publicat şi o lucrare specială, şi anume cincizeci de hărţi, cu descrieri geografice şi istorice despre Lumea Veche şi Lumea Nouă cu titlul: *Atlas Universel de Géographie Ancienne et Moderne* (1829)[17].

De o mare valoare rămîne: *Karta teatra voinea va Europa* — (Harta *teatrului de război în Europa în anii 1828 şi 1829*), *întocmită la scara 1:420 000 cu ridicările instrumentale pentru Basarabia, cu recunoaşterile pe teren în Serbia, părţii de răsărit a Bulgariei şi Rumeliei, cu ridicările militare ale Moldovei, Valahiei şi ale regiunii Babadagului*, tipărită la Petersburg, în 1835[18].

---

[10] IBIDEM, H III 382.
[11] IBIDEM, H II 128.
[12] IBIDEM, H 2193 D LXIX 21; H 374 D VII 15.
[13] IBIDEM, H IV 473.
[14] IBIDEM, H III 748; H III 196.
[15] IBIDEM, H D XIV 24; H IV 393.
[16] IBIDEM, H 959 CXXV 74.
[17] IBIDEM, H IV 393.
[18] Cf. CONST. C. GIURESCU, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957; G. VÂLSAN, *O fază în popularea ţărilor româneşti*, în „Bul. Soc. rom. geogr.", 1912; V. MIHĂILESCU, *Aşezările omeneşti în Cîmpia Română*, Bucureşti, 1924.

www.dacoromanica.ro

Pentru ţara noastră interesează planşele I, II, IV, V, VII şi VIII.

Cartografii din Statul major rus, care semnează planşele, au lucrat pe teren, ajutaţi de „dumnealor ispravnicii", care au furnizat „toate ştiinţele ce se cer de la plăşi şi de la sate"

Harta s-a retipărit în 1853 „îndreptată după completările aduse în anul 1850 de ofiţerii de stat major ai corpului 5 de infanterie", publicată la Viena în 1856. Foile 10, 14, 15, 20 cuprind Muntenia, Moldova, Banatul, Bucovina şi Transilvania.

În comparaţie cu toate hărţile mai vechi, aceasta este cea mai completă şi cea mai reuşită. Ea ne oferă întregul material pe care trebuie să-l dea o astfel de lucrare: relief, hidrografie, vegetaţie, bogăţii minerale, hotare. Elementele de geografie a aşezărilor sînt, de asemenea, nespus de valoroase: oraşe de patru categorii; sate, de trei categorii; curţi boiereşti, biserici; mănăstiri; stîne, tîrle, coşere, cîrciumi, hanuri, staţii de poştă, fabrici, manufacturi, mori de apă, mori de vînt, ferăstraie, mine, ocne, drumuri, poteci, poduri, faruri.

S-a scris despre ea că este, probabil, cea mai bună lucrare cartografică a ruşilor, un preţios document geografic pentru studierea distribuţiei şi mişcării populaţiei în ţinuturile româneşti pe care le cuprinde.

Colonelul Iosef Scheda[19], reprezentînd Institutul geografic din Viena, publică între anii 1845 şi 1847 harta Europei, care în foile XIII, XIV, XVIII şi XIX cuprinde teritoriul României.

Un tablou mai amănunţit îl oferă şi harta topografică compusă din 20 de foi *General-Karte des Oesterreichischen Kaiserstaats mit einem Grossen Theile der Angrenzenden Länder*, una dintre cele mai bine lucrate, atît din punct de vedere al preciziei, cît şi din punct de vedere artistic.

Cîţiva ani mai tîrziu, austriecii întocmesc *Harta Munteniei*, care s-a publicat între 1856 şi 1857, cu titlul *Das Fürstenthum Wallachei*, o lucrare reuşită ce oferă date privitoare la aşezările omeneşti de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Pe marginea foilor sînt menţionate numele satelor, cu numărul de case, grajduri, specificîndu-se şi cîţi soldaţi şi cîţi cai se pot încartirui.

În anul 1864, harta s-a retipărit la Bucureşti sub titlul *Charta României Meridionale*[20].

F. Fried tipăreşte în cadrul editurii „Artaria et Comp." la Viena, *Carte de la plus grande partie de la Turquie d'Europe contenant la Moldavie, la Bessarabie, la Valachie, la Bulgarie et la Roumelie* (1828).

După o îndelungată muncă de teren şi de bibliotecă, Fried a reuşit să înfăţişeze, într-o formă destul de perfectă, sud-estul european în care sînt cuprinse toate provinciile româneşti.

Progresul cartografic reiese din bogăţia semnelor convenţionale, din mulţimea de amănunte, din exactitatea coordonatelor şi din desen. Modul de a reda munţii, dealurile, cîmpiile, văile, numirile de sate şi de oraşe, drumurile de poştă, căile de comunicaţie sporeşte valoarea acestui document cartografic.

[19] Cf. CORNELIU BUCHHOLTZER şi PETRE ROTARU, *Istoricul Cartografiei*, 1937, pp. 86—87.

[20] Cf. G. VÂLSAN, *op. cit.*. CONST. C. GIURESCU, în „Revista Istorică Română" XI, 1941.

www.dacoromanica.ro

HĂRȚI ROMÂNEȘTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Iosif Mesiodax (Moesiodacul)[1], născut la Cernavodă, profesor al fiilor lui Ipsilanti și la cele două Academii Domnești — din Iași și București — este autorul unei hărți în două planșe, care cuprinde Muntenia, Moldova și Dobrogea din atlasul anexat romanului *Voyage du jeune Anacharsis de Barthélemy*.

Autorul cunoaște bine locurile. Prezintă hotarele administrative ale principatelor și ale județelor, hidrografia, drumurile, șoselele romane, podurile, localitățile unde s-au dat lupte și pîlcurile de pădure, destul de numeroase, lîngă care se găsesc fixate numeroase vetre de sat.

Grigore Pleșoianu, fost elev al școlii de hotarnici din București, profesor la Cerneți și la școlile naționale din Craiova, este autorul hărții cu titlul: *Poștile și carantinele Țării Românești*[2] (1831) anexă la lucrarea sa: *Deosebite istorii morale și pline de învățătură*. Este o litografie. În colțul din stînga hărții este semnătura lui G. C. Heinrich, de la Institutul litografic „Michael Bielz" din Sibiu.

Din analiza materialului tehnic de construcție se observa, cu prisosință, că autorul avea cunoștințe topografice, harta fiind făcută spre a fi de folos călătorilor cu poșta, români și străini.

Zaharia Karkaleky, cunoscut ca publicist, a tipărit în 1836 harta *Poștile și carantinele Țării Românești* (340 × 190 mm). Autorul semnează ca „editor" în colțul din stînga jos. Sus este stema țării: vulturul încoronat, înconjurat de steaguri, arme și o goarnă. Sînt arătate stațiile de poștă prin cercuri, carantinele și orașele prin edificii; drumurile prin linii drepte, munții prin hașuri.

Este o hartă mică și ultilă.

Colonel Hâncu, în anul 1833, a lucrat, după harta Institutului geografic din Viena, *Harta administrativă a Valachiei cu tabelă statistică*, la scara 1 : 420 000[3].

Locotenent-Colonel Bergenheim I-iu și căpitan Galițin, din indicațiile generalului Kiseleff au alcătuit *Harta administrativă cu tăbliță statistică a Prințipatului Valahii*, la scara 1/420 000, în orașul București, 1833. A fost tradusă de praporgicul miliției Șonțu și litografiată în Întreprinderea tipografică I. Eliad și R. T. Biliț.

Este o lucrare bogată, explicată printr-o legendă compusă din cincizeci și trei de semne, și conține elemente fizice, administrative și economice.

La Academie s-a păstrat și manuscrisul în care se arată numele colaboratorilor: „tradusă de praporcicul miliției Șonțul I-iu, lucrată de tipografii clasului 2-lea Lefcencu, Manjet, Krivoruciki și Zosim și de iuncării miliții Ciocîrlan și Hoc".

---

[1] Cf. N. IORGA, *O hartă a Țării românești din a. 1780 și un geograf dobrogean*, în „An. Acad. Rom.", t. XXXVI, Mem. Secț. ist., 1914. Învățat român de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.

[2] Cf. V. SFICLEA, *O hartă de valoare deosebită a Țării Românești din anul 1831*, în rev. „Natura", XX, 3, 1968.

[3] Vezi BUCHHOLTZER-ROTARU, *op. cit.*, p. 87.

www.dacoromanica.ro

Este prima hartă care se multiplică la noi în ţară; „ea reprezintă un mare pas înainte, autorităţile şi cetăţenii aveau acum, pentru întîia oară, o imagine a ţării cu împărţirea în judeţe, plăşi şi plaiuri, cu oraşele şi tîrgurile ei şi cu satele mai importante, cu reţeaua poştei, cu lăcaşurile mînăstireşti, cu tot ce era necesar unei orientări rapide; iar această imagine era tipărită în româneşte"[4].

A doua lucrare semnată de aceiaşi colaboratori are titlul: *Hartă administrativă cu tăbliţă statisticească a Prinţipatului Moldavii alcătuită din porunca deplin împuternicitului prezident al Divanurilor Prinţipaturilor Moldavii şi Valahii, domnul general adiutant Kisselef, de podpolcovnicu gheneralicescului ştab Bergenheim I-iu şi căpitanul din acelaşi ştab cneazul Galiţin, după masştabul 1/420 000, în O. Bucuresci 1833, tradusă de praporcicul Şonţiul I-iu. În litografia lui I. Eliad şi R. Biliţ.*

Este la fel concepută ca şi cea a Munteniei. Hotarele sînt clar trasate, iar împărţirea în ţinuturi, în ocoale cu sediile instituţiilor administrative, judecătoreşti, militare, şcolare, sanitare sînt redate cu amănunţime şi precizie. Sînt indicate tîrgurile înfiinţate recent ca: „Tîrgu Nou, Săveni în ţinutul Dorohoi; Buceci şi Sulita în ţinutul Botoşani; Frumuşica în ţinutul Hîrlău; Sculeni, Ştefăneşti în ţinutul Iaşilor; Podu Liloi (sic. = Iloaii) în ţinutul Cîrligătura; Lespezi şi Bordiujeni în ţinutul Suceava; Buhuşol ori Buleşti ori Cerpani în ţinutul Neamţului; Moineşti şi Caiuţi în ţinutul Bacăului; Nămoloasa în ţinutul Putnei, Nicoreşti în ţinutul Tecuciului; Oancea şi Oţetul ori Drăguşenii în ţinutul Covurluiului".

În transcrierea topicelor s-au făcut şi destule erori[5].

Fr. Valbaum a publicat între 1833 şi 1844, la Bucureşti, *Harta Ţării Româneşti.* În partea superioară a hărţii sînt menţionate judeţele. Lucrarea prezintă multe topice, unele dintre ele fixate însă eronat[6].

Petre Asaki este unul dintre cei mai vechi cartografi români. La cererea marelui logofăt A. Sturza el alcătuieşte două hărţi administrative. Prima, *Harta Principatului Moldovei după înrătundire făcute la 1833,* ce cuprinde ţinuturile, ocoalele şi toate satele, arătate pe hartă şi de o parte şi de alta a ei.

„Tălcuirea semnelor" (legenda) cuprinde: „tîrguri de reşedinţă, tîrguri mici, sate, mănăstiri, poşte, minerale, zastave pe hotar, carantine, odai sau căşle".

Are stema Moldovei, un scut încoronat, cu doi delfini pe margini şi mai multe trofee. De o parte şi de alta sînt stemele celor zece judeţe.

Cea de-a doua hartă are titlul: *Tablo paralel pentru a sluji de alăturare în dizlocaţia ţănuturilor şi a ocoalelor Prinţipatului Moldovei, o foaie cu trei hărţi;* într-una este înfăţişată „Starea ţănuturilor ocărmuitoare după învechită a lor formă" — Suceava, Neamţu, Roman, Bacău, Putna, Tecuci, Covurlui, Tutova, Vaslui, Fălciu, Herţa, Dorohoi, Botoşani, Hîrlău, Eşii şi Cîrligătura; într-alta este arătată: „Starea ţănuturilor judecătoreşti după dislocaţia din luna aprilie 1833" — Suceava, Romanul, Bacăul, Putna, Covurlui, Tutova, Fălciu, Dorohoiul, Botoşanii şi Eşii; ultima se referă la „Starea ţănuturilor înrătundite la 1833 după proiectul D: Marele Logofăt şi Cavaler K. Sturdza"

---

[4] CONST. C. GIURESCU, *Principatele române la începutul secolului XIX*, pp. 195—199; Bibl. Academiei R.S.R., H I 29; H III 682; D XXIX 21.

[5] CONST. C. GIURESCU, *op. cit.*, pp. 199—202; Bibl. Academiei R.S.R., D XXIX 24.

[6] IBIDEM, pp. 202—203; Bibl. Academiei R.S.R., H D V 3 şi H II 246; I. BĂCILĂ, *Hărţi geografice asupra ţărilor române între 1800—1835*, Cluj, 1931.

www.dacoromanica.ro

— Dorohoi, Botoșani, Suceava, Romanu, Bacăul, Putna, Covurlui, Tutova, Vaslui și Eșii.

Asaki a mai publicat la Iași *Karta poștală a Moldovei ku marșruta documurilor domnești întăea oară* (1847) și *Harta Moldovei împărțită în ținuturi după cea din urmă rătunjire, din anul 1848*, iar după tratatul de la Paris (1856) a tipărit în Institutul „Albina" de la Iași *Carta Moldovei*.

Hărțile lui Asaki au o mare importanță în dezvoltarea cartografiei românești și, în general, a culturii noastre. Observăm că, pentru întocmirea lor, începe o activitate tematică de teren și de cabinet — administrativă; iau naștere acum institute cartografice și servicii speciale, pe lîngă departamentele de stat.

P. Antoni tipărește în 1848, în cadrul Institutului tipografic Albina „Harta Moldovei vechi împărțită în 23 de ținuturi".

Carol Begheanu începe în 1843 ridicarea de lucrări pe bază de măsurători cu aparate geodezice și topografice. El introduce metode de lucru mai precise. *Planul liniei Dunării* rămîne neterminat. *Harta grăniței spre Dunăre* (12 foi colorate) și *Harta grăniței spre munte* (6 foi colorate) reprezintă un important progres geodezic, topografic și cartografic. Această activitate cartografică este continuată de Carol Begheanu și în 1855 cînd execută *Harta cordonu munților din Muntenia* (8 foi) și în 1856 *Harta cordonu Dunării din Muntenia* (7 foi).

Litografia din Iași „P. Miller și Parteni" pune în circulație, în 1850, *Harta generală a Moldovei cu învecinatele țeri: România, Transilvania, Bucovina și Basarabia, după cele mai noue isvoare.*

G. Vernic, în 1850, publică în Litografia „Bilz și Danielis" din București *Carta Tzării Romanesci arătătoarea drumurilor de postie.*

F. Filipescu-Dubău este primul inginer cartograf român. El ridică în anul 1853 *Harta generală a Moldovei*, publicată în Editura „Parteni-Miller".

În 1854 apare *Chartă postală a Moldovei după celle mai sigure isvoare drassă de inginerul statului slugerul F. Filipescu-Dubău*, litografiată de Parteni, în care acordă o atenție deosebită economiei: făbrici de hîrtie, de sticlă, ferăstraie, ocne de sare, mine de cărbuni, tăbăcării, făbrici de postav etc.

În anul 1864, în colaborare cu Anton Parteni-Antoniu, el mai tipărește: *Harta Principatelor Unite a României cu circumvecinele țării române*, lucrare folosită în învățămîntul de toate gradele.

Konstantin Tomas Paruciucul semnează lucrarea: *Rîul Dunărea de la Vîrciorova pînă la ale lui vărsări în Marea Neagră. Orig. aridicatu de Ștabul-Majoru al Armii Imperiului rusescu în anii 1852—1853*, rămasă în manuscris.

Robert Bielitz, în 1854, publică *Principatul României* hartă colorată ce redă drumurile de poștă (cu distanța lor în ceasuri), drumurile de comerț, pichetele, minele, trecătorile, ostroavele din Muntenia.

Cesar Bolliac (1813—1881) entuziastul poet și publicist revoluționar, preocupat și de problemele științifice, a călătorit mult realizînd *Carta României*

www.dacoromanica.ro

în relief (Stabilim. litografic „G. Voneberg" din Bucureşti, în 1855). Această lucrare, retipărită în Bucureşti în anul 1923, cuprinde lanţul Carpaţilor, reţeaua hidrografică de bază, oraşele existente şi principalele drumuri.

Mareşalul Fligely a fost trimis de Institutul geografic din Viena, în anul 1856, să studieze diferenţa de nivel dintre Marea Neagră şi Marea Adriatică.

Cu prilejul acestor lucrări, domnitorul de atunci Barbu Ştirbei i-a cerut să facă şi ridicarea hărţii Olteniei şi Munteniei. Lucrarea s-a executat între anii 1855—1857, iar tipărirea hărţii, la Viena, în anul 1864, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

La lucrările de pe teren, ca începători în ridicările de hărţi geometrice au luat parte şi ofiţeri români, între care locotenentul C. Barozii, cel care în 1873 cu gradul de colonel a ajuns directorul „Depozitului de război" sau actualul Institut topografic militar.

Harta cuprinde 112 planşe de mărimea 60×40 cm şi este desenată la scara 1 : 57 000.

Harta Ţării Româneşti lucrată de Statul major austriac a fost întocmită pe reţele de triangulaţie primordială, completate de triangulări de ordine secundare. Relieful este reprezentat prin haşuri şi cu culori speciale.

A fost reprodusă de Szatmary, angajat în acest scop de Cuza Vodă şi colecţia întreagă se găseşte la Biblioteca Academiei.

La 8 mai 1858, prin decret, ia fiinţă „Biroul de Jeni" (Geniu), compus din: locot. V. Costaforu, sublocotenenţii Gh. Slăniceanu, C. Barozii, G. Mărculescu, N. Dona, Gh. Borănescu, E. Boteanu, căruia i s-a dat sarcina să continue cele începute cu Fligely. „Aceştor ofiţeri prin înţelegere cu Ministerul de Interne li se va încredinţa continuarea lucrării topografice, păstrarea semnelor făcute pentru triangulaţie şi orice altă lucrare privitoare la specialitatea lor"[7]. Cu aceste hărţi se termină o epocă cartografică unde au lucrat austrieci, ruşi şi români. După Unirea Principatelor, cartografia românească devine o preocupare ştiinţifică pentru noi, iar hărţile ce se vor realiza de către străini, nu sînt altceva decît o reeditare din vechile hărţi româneşti.

LITERATURA GEOGRAFICĂ ROMÂNEASCĂ CU CARACTER DIDACTIC

În secolele XVIII şi XIX cînd se impune o literatură geografică cu caracter didactic, drept consecinţă a introducerii acestei ştiinţe ca obiect de învăţămînt în şcolile româneşti, atît în Academiile Domneşti cît şi în cele mănăstireşti şi laice, apar manuale în care geografia generală se împleteşte cu cea regională. Manualele geografice nu sînt simple traduceri după cele din apusul Europei, ci au un pronunţat caracter de originalitate aducîndu-şi o contribuţie importantă la dezvoltarea învăţămîntului geografic românesc.

Însemnări asupra spaţiului geografic românesc, precum şi legătura cu natura care a fost atît un mijloc de adăpost şi apărare, cît şi leagăn de formare şi de viaţă a poporului român, apar şi în operele unor învăţaţi români

[7] *Poruncă către oştire*, No. 92, anul 1858, mai, 8, dată de Alexandru Dimitrie Ghica.

www.dacoromanica.ro

de formaţie complexă, sau originari din Ţările române, în cuprinsul cărora găsim contribuţii valoroase, mai ales privind geografia istorică, a populaţiei şi economică.

Merită a fi semnalată **Geografia sau Scrierea Pămîntului,** în două tomuri, tipărită la Buda în 1814 şi 1815, cu sprijinul material al lui Nicola Nicolau din Braşov[1]. Autorul se adresează „Către cititori" astfel: „Aşa prea frumos lucru este şi vrednic de duhul omului a cunoaşte Pămîntul acesta pe care locuiesc muritorii oameni. Nu puţină, cu adevărat desfătare simte omul întru inima sa, cînd ţinuturile împăraţilor şi a crailor cele mai depărtate, cetăţile, oraşele cele vestite, ţările, neamurile cele cu osebite obiceiuri cred, nici de pomenire prin singura scriere şi le pun înainte, fără de a avea lipsă cu multă cheltuială şi cumplite primejdii să ajungă pe acolo a le privi cu ochii. Ba încă, cu neputinţă e a vedea cineva toată lumea. Dar, prin asemenea Geografie ni se împărtăşeşte nouă ştiinţa şi obiceiurile a toatei lumi, după cum tuturor neamurilor celor poliite se făcu primită şi bine plăcută ... nădejduim şi alte vrednice cărţi a se tipări în limbă românească, spre literatura acestei limbi şi spre nu de mijloc folos acestei naţiuni ... " şi tocmai noi „care ne tragem de la cel mai slăvit neam al romanilor, pînă la aceste vremi de o ştiinţă aşa de scumpă şi nepreţuită tocmai eram lipsiţi". Cuvintele de faţă sînt semnate de *„Un iubitor de neamul românesc"*.

Cartea de care ne ocupăm nu se încumetă să dezlege toate problemele. Ţinta i-a fost să întoarcă privirea asupra unor adevăruri, despre cum trăiesc oamenii în mediul înconjurător. Arată valoarea geografiei în antichitate, insistă asupra obscurantismului medieval, laudă valoarea arabilor, care „s-au apucat cu de-adinsul de învăţătura geografiei", ajunge la vremea lui Ludovic al XV-lea al Franţei, cînd doi academicieni au pornit „unu spre Ecvator, altul spre Polul Arctic, pentru ca să însemneze chipul şi mărimea Pămîntului". Atrage luarea aminte despre „Geografia istoricească, geografia filosofică, geografia matematicească" şi se opreşte la geografia descriptivă a împărţirii feţei pămîntului în continente şi ţări.

G. Bariţiu (1812—1893), om politic, ziarist, istoric, a intuit necesitatea geografiei. Astfel în „Foaia pentru minte, inimă şi literatură" (1838) face o amănunţită descriere geografică a Transilvaniei[2].

În introducere, el arată scopul lucrării: „Cîtă neîndemînare şi stricare cauzează românimei din Transilvania, din partea lipsei de o geografie a patriei, cît de scurtă, în limba românească, e de prisos să mai dovedească cineva cu multe cuvinte. Cine va îndrăsni a pofti de la locuitori iubire de patrie, apărarea acesteia mai cu însufleţire şi o industrie mai fericitoare, dacă ei nu cunosc nici darurile naturii cu care e înzestrat pămîntul în care lăcuiesc, nici constituţia, nici gradul culturii în care se află întru asemenea cu alte ţări? Spuneţi-mi ce mod va lega de altul, ce magnet mai este care vă face să reînvieţi, să moşteniţi şi să vă iubiţi patria?"

Bariţiu face parte din pleiada marilor scriitori şi este unul dintre cei mai de seamă susţinători ai întemeierii de şcoli pentru români. „El a ştiut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuie dusă lupta pentru neamul său şi să se înfăţişeze acolo cu steagul în mînă... ".

---

[1] M. POPESCU-SPINENI, *Primele manuale de geografie în Şcoala Românească*, în „Rev. generală a înv.", nr. 2, 1931.

[2] Cf. ST. MANCIULEA, *Transilvania în cărţile româneşti de geografie apărute pînă la 1848*, în „Lucr. Inst. de geogr. a Universităţii Cluj", VII, 1942.

www.dacoromanica.ro

Bariţiu ridică steagul geografiei, pregătind gustul de învăţătură şi condiţiile materiale ale literaturii de specialitate de mai tîrziu.

De formaţie complexă, el se dovedeşte bine documentat. Începe cu o scurtă introducere istorică, vorbeşte apoi de hotarele Transilvaniei şi îi dă suprafaţa. Arată că „este înconjurată de Munţii Carpaţi ca o coroană, avînd pe la mijloc dealuri învîrstate cu văile şi şesurile cele roditoare". Clima „foarte sănătoasă ajută la sporirea oamenilor, a vietăţilor şi a plantelor".

Sînt menţionate apele curgătoare. Asupra Mureşului şi Someşului face observaţia că „se poate pluti mai sigur, pe cînd Oltul deşi e mai mare, este primejdios de plutit, avînd stînci de piatră în albia sa".

Transilvania este bogată „După deosebirea climei, este împărăţia vieţuitoarelor, mineralelor şi plantelor".

„Despre producturi manufacturale încă nu se pot căi ardelenii că n-ar avea mai mult decît toate ţările vecine, şi însuşi decît Ungaria...".

Sînt prezentate multele vestigii romane „care se sapă şi se scot necurmat din pămîntul său — bani, idoli, statui, mozaicuri, basoreliefe, inscripţii, rămăşiţe de palaturi, de biserici".

Arată că în Transilvania „cea mai numeroasă dintre naţii este a românilor, căci singura face mai bine de un milion şi o sută de mii, apoi urmează ca numărul săcuii, saşii, ungurii şi ceilalţi".

Urmează împărţirea administrativă şi încheierea în care îşi exprimă dezideratul „să se găsească un bărbat nepregetător, care să dea o geografie a patriei şi în limba noastră".

Ion Rus, profesor de geografie la liceul din Blaj, a scris **Icoana Pămentului,** carte de geografie în trei volume, tipărită la Blaj în anul 1842.

Volumul întîi cuprinde „Precuvîntare", lămuriri asupra numelui şi împărţirii geografiei; apoi împreună cu volumul al doilea se ocupă cu descrierea statelor Europei. Volumul al treilea se ocupă cu geografia celorlalte continente.

Rus, convins de foloasele geografiei, scrie: „Cugetul mi-a fost a scrie o carte de geografie mai cu seamă pentru românii din Transilvania. Am ales această ştiinţă pentru literatura mea cuprindere, nu că doară aşi fi presimţit în ea mai puţine greutăţi, ci spre a plini o lipsă a literaturii româneşti în această ţară, de mult şi de mulţi simţită. În frumoasa Transilvanie românii fac partea cea mai mare a locuitorilor, ei sînt aicea poporul cel mai vechi, ei vorbesc o limbă dulce, frumos sunătoare, întocmită spre mare cultură".

Descriind Transilvania, Ion Rus prezintă marginile acestui „Mare Principat", după care trece apoi la descrierea reliefului, spunînd: „Faţa Transilvaniei e plăcută în mare măsură, căci în ea nu se osteneşte ochiul de uniformitate, ca în partea mai mare a Rusiei, în o parte a Germaniei, a Ungariei, nici prin cîmpuri şi munţi de tot pietroşi ca în unele părţi ale Elveţiei, Ispaniei şi Turciei, ci munţi învăscuţi cu groaznice păduri ce se chiamă cu desfătatele şesuri de întindere mică, şi îngustele văi cu frumoasele dealuri, arătînd în toate părţile noi izvoare de frumuseţi firesti".

A doua provincie, în ordinea tratării, este: „Frumoasa Ţara Valahia, Ţara Românească, sau cum o numesc unii dintre scriitorii româneşti ROMÂNIA", îi arată hotarele, aşezarea faţă de coordonatele geografice şi mărimea.

Despre relief, spune că are „multe ramuri de munţi, coperiţi mai mare parte cu groaznice păduri de brazi şi de fagi, carii apoi se gată în dealuri roditoare.

www.dacoromanica.ro

Printre munţi se întind văi şi lunci desfătate, adăpate de o mulţime de rîuri limpezi ce se prăvălesc mai mare parte spre m.z. şi r. arătînd prin cursul lor a fi ţara plecată către Dunăre...".

„Clima e plăcută, sănătoasă şi stîmpărată. Vara e căldură foarte mare, lipsă de ploi; iernile sînt tare aspre..." „din privinţa rodirii se numără Valahia între cele dintîi ţări ale Europei". Îi arată produsele vegetale şi animale, iar „Dintre minerale e sarea din multe ocne, apoi arama, iar din arina (nisip) mai multor rîuri se culege aur. Sînt urme de argint, fer, aramă, argint-viu, pucioasă...".

Locuitorii „rumâni au înălţime cu ceva mai mică ca ardelenii şi moldovenii, mai cu seamă în judeţele de către m.z". .... „Ospătatea încă este o veche însuşire de laudă a tuturor românilor; curatul patriotism este o preţioasă virtute care e la tot poporul".

Consideră anul 1716 „timpul fărădelegilor, domniilor grecilor", iar anul 1822 „timpul fericitoriu pentru români". De atunci începe cultura care „au făcut spor neaşteptat. De atunci s-au înfiinţat colegii la Bucureşti şi Craiova, şcoale în judeţe şi în sate".

Înfăţişează Obştească Adunare, rangurile boiereşti, şi consideră că ţăranii „poartă cele mai multe greutăţi a ţării, plătesc zeciuiala şi lucră pe sama proprietarilor de moşii; se vede totuşi a fi mai puţin apăsaţi ca cei din Moldova şi Transilvania".

În capitolul „Topografie", unde e vorba de oraşe, sînt date amănunte despre instituţii de cultură, de sănătate. În ordinea mărimei şi a poziţiei geografice sînt descrise: capitala ţării, capitalele de judeţe, localităţile cu începuturi ale industriei.

Geografia Moldovei este redată în aceeaşi formă de expunere: aşezare, relief, climă, ape, vegetaţie, locuitori etc. În mare strîmtoare sînt înfăţişaţi ţăranii care erau exploataţi de mai mulţi: de boieri, de arendaşii greci „care scot întreit de pe spatele ţăranilor acei bani care îi dau moşierilor".

Industria „e numai în pruncie, neguţătoria mai în floare". Despre cultură spune că a început mai serios ca în Valahia, dar că „boierii învaţă mai mult în ţări străine, în Franţa şi Germania". În continuare, potrivit sistemului, sînt descrise oraşele principale şi „alte locuri mai alese din Moldavia". „Suceava, cu aproape 5 000 de locuitori, mai de mult capitala Moldovei, una dintre cetăţile mai strălucite de peste Carpaţi, cu 16 000 de căşi — cum scrie Cantemir; Cîmpulung, orăşel zidit în loc foarte plăcut între munţi". Din sus de acest oraş „se deschide romantica vale a Dornei, cu multe băi şi fîntîni minerale, prin care trece un minunat drum peste Carpaţi către Transilvania".

Icoana Pămentului a lui Ion Rus a fost bine primită de toţi cărturarii şi cititorii români, ea alcătuind decenii de-a rîndul temelia învăţămîntului geografic românesc şi îndreptar ştiinţific pentru elevii şcolilor de pretutindeni[3].

* * *

Descrierea scurtă a Ţerii Ardealului, aplicată la cuprinderea minţei prunci-lor începători, cu întrebări şi răspunsuri a fost tipărită la Blaj în anul 1847.

Traducătorul se adresează cititorilor astfel: „Cînd am scris astă carte mică şi simplă, cel mai de frunte plan mi-au fost ca să nu îngreuiez sufletul învăţăceilor

[3] ŞT. MANCIULEA, *op. cit.*, pp. 8—10.

www.dacoromanica.ro

începători cu cuvinte seci, îngrămădite şi cu răspunsuri lungi, ci ca să le dau o învăţătură pe cît se poate mai uşoară şi mai înţeleasă ..." „Poată că unora dintre cititorii preţuiţi, văzînd cărticica mea, se va părea singular cum că o închei unde alţii o încep, dar n-au pentru ce se mira, căci am să le răspund ca un scriitor «iubite pruncule al patriei, mai întîi să-ţi cunoşti patria, şi dacă ai cunoştinţă despre pămîntul patriei, apoi va să-ţi fiu conducător credincios». Dar ce foloseşte pentru un prunc care nici casa părintească nu o cunoaşte, nici numele satului său, au oraşului să nu-l ştie, a-i înşira ţări, graduri de cătră răsărit sau de cătră miazăzi, toate asemenea învăţături sînt învăţături întoarse pe dos. Fără carte bună manuală şi mapă bine pregătită, e cu neputinţă a învăţa cu folos descrierea pămîntului, drept aceea, onoraţi soţi dascăli, cînd între a voastre osteneli nobile, va veni înainte învăţătura Descrierii Pămîntului, să nu vă chinuiţi a învăţa pe prunci geografie, pînă nu veţi avea la mînă o hartă bună, pentru că nu poate fi învăţătură mai seacă şi mai fără priinţă decît geografia fără mapă. O mapă fără nume poate face şi cel ce n-au mai făcut, dacă aşezînd o mapă pe glaja ferestrei, o va desemna pe o hîrtie pusă deasupra-i. Aceasta e un lucru numai de o jumătate de zi. Afară de aceasta dascălul nedeprins va putea căpăta îndreptare de la alţi dascăli deprinşi. Şi făcînd dascălii asemenea, vor gusta aceea bucurie dulce, care a lor osteneală o va încununa cu succes mîntuitor şi priincios".

Traducătorul în multe privinţe este şi autorul acestui manual didactic. Sub formă de note, dă unele explicaţii profesorilor spre a-i ajuta în predarea lecţiilor. Pentru fixarea cunoştinţelor el pleacă de la orizontul local, de la noţiunile cele mai apropiate spre cele mai îndepărtate: sat, plasă, judeţ, district, ţară. El anexează, pentru prima dată, unui manual de geografie o hartă a provinciei.

Este o lucrare meritorie, un document ce oglindeşte activitatea didactică şi pedagogică a profesorilor din Transilvania, vreme de aproape un veac, privind predarea geografiei patriei. Şi ţinînd seamă că de la catedră se vor fi adus şi alte completări, numai aşa se explică cum şcoala a reuşit să crească zeci de generaţii în dragostea de lege şi de neam, care vor lupta pentru egalitatea tuturor „naţiunilor" în acest „mare Principat al Transilvaniei"[4].

Aaron Florian, profesor la Craiova şi apoi la Bucureşti, a predat geografia şi istoria la Colegiul „Sf. Sava". A fost membru în Consiliul Suprem de Instrucţie, îndrumător-instructor în aplicarea programelor şcolare. El a tipărit *Manual de geografia cea mică* (1839) în care, pe lîngă materialul de introducere a elevilor în ştiinţele geografice, descrie Ţările române.

Damaschin Bojinca (1803—1869), bănăţean de origine, a fost notar în oraşul Buda, jurisconsult al Moldovei, director al seminarului de la Socola — Iaşi.

Este autor de lucrări, cu conţinut istorico-geografic, în care răspunde unor lucrări străine tendenţioase în privinţa originii românilor.

Ne mărginim la lucrarea: *Arătarea cu scriptori vrednici de credinţă întărită: cum că românii sînt adevăraţi strănepoţi ai romanilor. Intîiu latineşte ţesută, iar acum în limba Daco-Romanească preîntoarsă.*

Din „Prefatie" citäm următoarele păreri ale autorului Bojinca asupra numelui şi originii românilor:

[4] *Ibidem* pp. 11—24.

www.dacoromanica.ro

„Nomele acest *vlah* se lăţi în toate laturile, din gura sclavilor, întru atîta, cît începură unii scriptori greceşti, sloveneşti ş.a. (carii urmau acestora) a numi pe români vlahi, cînd scria oare ce despre dînşii; deşi prea luminat sciau că *românii*, nicicînd, în limba sa, ci în limbi streine se chiemau vlahi. Nomele *vlah*, cel românilor prin slovi alipit, dede povaţă unor scriptori (carii îndepărtaţi fiind, nu cunosciau ghinta românească, nici ceteau istoriile şi strămutările popoarălor) de a zice că românii ar fi de viţă sclavi. Ci, aceşti scriptori, mai mulţi sclavi, şi aşa interesaţi fiind, lucrează din pofta de a-şi lăţi neamul său prin tragerea românilor către sine; pentru aceia cu atîta mai puţină credinţă a li se da se cuvine, fiindcă nu au altă proptă, cu carea şi-ar întări cugetul său decît singur nomele *vlah*, din care se ostenesc a arăta că sîngele românilor ar fi slovenesc..."

Bojinca aduce argumente combătînd pe acei care au scris fără să „cerceteze adevărul lucrului cu deamănuntul"[5]. El însă a publicat altă lucrare intitulată *Anticile romanilor*, lucrare ce cuprinde „în sine datinile şi năravurile romanilor, precum în cele religioase aşa şi în cele politiceşti sau lumeşti" explicînd că „sînt mai mari şi mult mai temeinice mărturii spre adeverirea urzirii românilor de la vechii romani... aflînd urzirea, izvorul şi causa a multor îndatoriri ce vezi astăzi a lăcui în mijlocul naţiei tale, pe care pînă acum poate că nici nu le ştiai de unde se trag, cum au răsărit şi cum au venit între români".

El arată legătura între romani şi români, datini, veşminte, jăluiri de morţi; vorbeşte de păstori, de hrana lor; de jocuri romane şi acum „româneşti".

Iată ce spune despre Căluşari:

„Collisalii — pe carii i-au introdus Tulus Hostilius, următorul lui Numa în crăime, adecă a 3-lea craiu de la Romulus — collisalii aceştia săltau în tot anul, către luna lui maiu, în muntele acela, unde au ţinut Romulus joc, cînd au răpit romanii fămeile sabinelor şi a altor neamuri ce venise la privirea jocului, şi aceasta se făcea spre aducere aminte a răpitelor şieşi mueri...

Collisalii aceştii şi pănă astăzi se mai ţin în Ardealu şi prin Banat (poate că şi alt unde) şi se chiamă *căluşeri*, iară cel preste ei mai mare a cărui rînduială joacă şi fac toate se numeşte vătau, adică vates... Şi precum collisalii vechilor romani erau preoţi şi slujeau unei dumnezeiri, aşa şi căluşerii românilor de acum cred că este o putere carea îi ajută în săltare şi priveşte neadormit spre jocurile lor... Nu credinţa deşartă clară, ci datina de la strămoşii săi moştenită, este jucarea căluşarilor româneşti"[6].

Nicolae Bălcescu (1819—1852) este una dintre cele mai reprezentative personalităţi ale neamului: „mare scriitor politic al românilor", „romantic revoluţionar de o luciditate şi un simţ al situaţiilor care duce pe culmi realismul ancestral al neamului", este „un Miron Costin al veacului al XIX-lea". „Mersul revoluţiei în istoria românilor este cea mai importantă scriere politică a unui român, pînă la Eminescu"[7].

Bălcescu s-a născut în anul 1819, a urmat cursurile la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, avînd ca profesori pe Aaron Florian, pe Ioan Eliade Rădulescu.

Pasionat istoric, cunoscător al mai multor limbi, Bălcescu a folosit din plin literatura documentară istorico-geografică în lămurirea mai multor subiecte de

---

[5] DAMASCHIN TH. BOJINCA. *la înalta tablă cr. a Ungariei jurat Notăraş*, Buda, 1828. Apud *Şcoala Ardeleană*. III, Ed. Albatros, 215.

[6] *Idem, Anticile romanilor acum întîia oară româneşti, scrise.* In Buda, 1832; *Şcoala Ardeleană*, III, p. 242.

[7] GEORGE IVAŞCU, *op. cit.*, p. 438.

www.dacoromanica.ro

istorie. Pentru soldaţii săi, pentru gradele inferioare şi subofiţeri, la propunerea sa, s-a creat o şcoală la care Bălcescu a ţinut lecţii de istorie, de geografie, de ştiinţe fizico-naturale. Aci şi-a cristalizat o parte din opera sa, aci a vorbit despre trecutul îndepărtat cînd, popoarele migratoare, aşezîndu-se pe ruinele împărăţiei romane, îşi puseră vremelnic legile şi obiceiurile lor în locul instituţiilor romane, iar cărţile care ar fi putut lumina poporul erau în mîinile popilor şi interesul lor era ca lumea să fie în întuneric[8].

După revoluţia din 1848, la Paris publică lucrarea cu conţinut geografic intitulată *Question économique de Principautés Danubiennes*, în care analizează din toate punctele de vedere problema agrară, scriere destinată să arunce lumină asupra adevăratei situaţii şi să justifice temeiurile Revoluţiei.

În lucrarea *Istoria Românilor supt Mihai Vodă Viteazul*, Bălcescu realizează o operă documentar-ştiinţifică asupra marelui domnitor „simbol al năzuinţei de a vedea sub acelaşi sceptru cele trei ţări româneşti". Zice el: „Deschid sfînta carte unde se află înscrise gloria *României* care să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din viaţa eroică a părinţilor. *Voi arăta acele lupte uriaşe pentru libertate şi unitate naţională*".

N. Bălcescu ne-a lăsat şi o minunată descriere a Transilvaniei, prima descriere de pitoresc geografic cu adevărat artistică: „Pe culmea cea mai înaltă a Munţilor Carpaţi se întinde o ţară mîndră şi binecuvîntată între toate ţările de Domnul pre pămînt. Ea seamănă a fi un măreţ şi întins palat, capodoperă de arhitectură, unde sînt adunate şi aşezate cu măiestrie toate frumuseţile naturale ce împodobesc celelalte ţinuturi ale Europei, pe care ea cu plăcere ni le aduce aminte. Un brîu de munţi ocoleşte, precum zidul o cetate, toată această ţară, şi dintr-însul, ici-colea, se desfac, întinzîndu-se pînă în centrul ei, ca nişte valuri proptitoare, mai multe şiruri de dealuri înalte şi frumoase, măreţe pedestaluri înverzite, care varsă urnele lor de zăpadă peste văi şi peste lunci. Mai presus de acel brîu muntos se înalţă două piramide mari de munţi, cu creştetele încununate de o vecinică diademă de ninsoare, care, ca doi uriaşi, stau la ambele capete ale ţării, cătînd unul în faţa altuia. Păduri stufoase, în care ursul se plimbă în voie, ca un domn stăpînitor, umbresc culmea acelor munţi. Şi nu departe de aceste locuri, care îţi aduc aminte natura ţărilor de miazănoapte, dai, ca la porţile Romei, peste cîmpii arse şi văruite, unde bivolul dormitează alene. Astfel, miazănoapte şi miazăzi trăiesc într-acest ţinut alături una de alta armonizîndu-se împreună. Aci stejarii, brazii şi fagii trufaşi înalţă capul lor spre cer; alături te afunzi într-o mare de grîu şi porumb, din care nu se mai vede calul şi călăreţul. Ori încotro te-i uita, vezi colori felurite ca un întins curcubeu şi tabloul cel mai încîntător farmecă vederea. Stînci prăpăstioase, munţi uriaşi, a căror vîrfuri mîngîie norii, păduri întunecoase, lunci înverzite, livezi mirositoare, văi răcoroase, gîrle a căror limpede apă lin curge printre cîmpiile înflorite, păraie repezi, care mugind groaznic se prăvălesc în cataracte printre acele ameţitoare stînci de piatră, care plac vederii şi o înspăimîntează totodată. Apoi, în tot locul, dai de rîuri mari, cu nume armonioase, a căror unde port aurul. În pîntecele acestor munţi zac comorile minerale cele mai bogate şi mai felurite din Europa: sarea, fierul, argintul, arama, plumbul, mercuriul, antimoniul, arsenicul, cobaltul, tuteaua, teluriul şi, în sfîrşit, metalul cel mai îmbelşugat decît toate, aurul, pe care îl vezi strălucind şi prin noroiul drumurilor. Astfel este Ţara Ardealului"[9].

[8] *Ibidem*, p. 447.
[9] N. BĂLCESCU, *Românii supt Mihai-voievod Viteazul*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1960.

www.dacoromanica.ro

La 6 decembrie 1850 Bălcescu, din exil, scria lui Ghica:

„Eu cred că mijloacele noastre de lucru, punctul de reazăm este în Transilvania; numai cu românii de acolo vom putea odată pune țerile în picioare... E nevoie dar nu a declara că voim două Românii, una austriacă și alta turcă... *țintirea noastră este a întemeia Regatul Daciei*"...[10].

În amintirea măreței Adunări de la Blaj din 3/15 mai 1848, în mai 1851 scria:

„Te pomenim și te serbăm cu drag, o zi măreață! Căci întîiași dată auzirăm atunci un popor întreg răspunzînd celor ce vorbeau de unirea Ardealului prin această strigare: „Noi vrem să ne unim cu țara"... „numai poporul și poeții, acești fii ai inspirației divine, avuseră la 1848 conștiința întîmplărilor viitoare, numai ei citiră și destăinuiseră aceea ce era scris în fundul inimii fiecărui român: mîntuirea de orice domnie străină prin unitate națională"[11].

Și mai scrie Bălcescu:

„Unitatea națională fu visarea iubită a voievozilor noștri cei viteji, a tuturor bărbaților noștri cei mari, care întrupară în sine individualitatea și cugetarea poporului spre a o manifesta lumii. Pentru dînsa ei trăiră, muncirăm, suferiră și muriră. Pentru dînsa Mircea cel Bătrîn și Ștefan cel Mare se luptară toată viața lor îndelungată și traseră asupră-le năvălirea îngrozitoare a turcilor, pentru dînsa Mihai cel Viteaz cade ucis în Cîmpul Turda, pentru dînsa Șerban Cantacuzino bea otravă, pentru dînsa Horea moarte cumplită pe roată suferii"[12].

La 4 martie 1850 Bălcescu spunea:

„Unirea Țării Românești și a Moldovei este un fapt acceptat de toată lumea, și nu poate întîrzia a se realiza. Cînd deci două grupe de 4 milioane și de 3 milioane și jumătate se vor constitui la un loc, cine va putea să le împiedice a se uni"?

«Notre Romanie donc existera»[13] „... „vrem ca tot românul să simtă trebuința ei și s-o dovedească. Numai ea e vecinică. Pentru aceasta dar trebuie luminarea poporului", și cerea Bălcescu generațiilor viitoare ca revoluția să cuprindă „universalitatea românilor" și să fie a „junimei române, în junie e entuziasmul lucrurilor mari și devotamentul pentru adevăr"[14].

Pentru documentare, Bălcescu folosește în opera sa un material bibliografic de origine geografică. În *Magazin istoric pentru Dacia*, unde continuă opera lui Kogălniceanu, în prospectul magazinului, el arată că pe lîngă documente, cronici și studii revista va publica și „carte grafice... cu interes istoric"[15]. În Magazin Bălcescu scria:

„Istoria este cea dintîi carte a unei nații. Intr-însa ea își vede trecutul și viitorul. O nație fără istorie este un popor care și-a pierdut religia suvenirilor. Într-o asemenea stare ne aflăm noi românii din cele trei provincii ale Daciei. Românii au trebuință astăzi să se întemeieze în patriotism și în curaj și să cîștige statornicia în caracter. Aceste rezultate credem că s-ar dobîndi cînd el ar avea o bună istorie națională și cînd aceasta ar fi îndestul răspîndită".

---

[10] Cf. GEORGE IVAȘCU, *op. cit.*, p. 444.
[11] N. BĂLCESCU, *Opere*, I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, Ed. G. Zane, București, 1940, p. 126—127.
[13] IBIDEM, p. 105.
[12] N. BĂLCESCU, *Opere*, IV, București, 1964, p. 278.
[14] IDEM, partea a II-a, p. 122.
[15] CONSTANTIN C. GIURESCU, *Principatele Române*... p. 6.

www.dacoromanica.ro

Bălcescu face apel la „toți patrioții români din deosebitele părți ale Daciei, din România, Moldova, Transilvania și Ungaria, care posed documente istorice despre *Dacia noastră*... să binevoiască a contribui la această lucrare națională"[16].

Cum a privit Nicolae Bălcescu problema întreagă a românilor, aceasta se desprinde din lucrarea lui Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848* (1889), unde sînt publicate mai multe scrisori ale sale[17].

La 25 octombrie 1849, Bălcescu scria din Paris:

„Eu aveam hotărîrea, viind la Constantinopol, de a mă așeza între *Cuțo-Vlahi*, căci socot de neapărat a developa naționalitatea într-acest avantpost al românismului".

La 13 ianuarie 1850 revine asupra problemei spunînd: „Hotărîrea lui Ionescu [de la Brad] e bună dar ar trebui să nu uiți ce ți-am scris și de Cuțo-Vlahi" — ceruse să se trimită acolo „un om sdravăn, să ne facă un raport asupra stării morale și politice a lor, apoi am căuta o școală și să dăm de lucru la atîția tineri ce mor de foame" ... „Națiia română din toate națiile orientului are cel mai frumos viitor, este mare, cred mai la zece milioane, este compactă și cuprinde tot ținutul dintre Tisa pînă la Marea Neagră (...), căci trebuie să știi că în Transilvania afară de vreo 400 000 de secui, sași, unguri sînt numai cîteva mii și încolo sînt tot români..."

Dimitrie Gusti (1818—1887), profesor la Iași, funcționar superior și apoi ministru al Instrucțiunii în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, desfășoară o însemnată activitate geografică. *Geografii pentru clasele începătoare*, pentru *clasele primare*, pentru *clasele coleghiale*, precum și lucrarea *Poporațiunea Moldovei și agricultura ei* sînt scrieri care au avut un rol în împlinirea educativă a tineretului și a neamului pe o perioadă de un sfert de veac.

Apariția cărții *Geografia nouă pentru școalele începătoare*[18] în colaborare cu V. Fabian, care a scris „Partea astronomică și fizică", iar Gusti „Partea politică cu Geografia Moldovei" „cuprinde un material valoros pentru istoria literaturii geografice românești.

Principatul Valahiei sau Țara Românească și principatul Moldovei cuprind 57 de pagini din cele 160 pagini cît are manualul.

Sînt descrise amîndouă după aceleași norme: margini, vecini, coordonate, ape, munți, bogății, locuitori, împărțirea administrativă, orașele de reședință ale județelor, capitalele țărilor, cu date privitoare la evoluția lor.

Autorul spune că Țara Românească exporta: piei, grîu, ceară, lînă, unt, vinuri, sare și importa „lucrurile și mîncărurile de lux, căci din cele de trebuință nimic nu lipsește". La fel era structura exportului în Moldova, adăugîndu-se lemnul. Pe lista importului figurează: fructe tropicale citrice, rodii, nuci de cocos, cafea, ceai; bumbac, fierul lucrat, vase felurite de porțelan și altele. Se arată că în anul 1841 s-a construit o fabrică de hîrtie la Piatra Neamț, în 1842 o fabrică de lumînări la Iași, iar în toată țara multe ateliere.

Vasile Bob Fabian, fost profesor la Seminarul Socola și la Academia Mihăileană din Iași, „bărbat erudit", a scris lucrări de geografie care s-au tipărit în multe ediții (1834—1860).

[16] „Magazin Istoric pentru Dacia", București, vol. I, 1845.

[17] EMANOIL BUCUȚA, *Pietre de Vad*, București, Ed. Casa Școalelor și a Culturii poporului, București, 1937, pp. 75—77.

[18] Ed. a III-a, Iași, 1843, 1846, 1849, 1852, 1854, 1858, 1859, 1860, Ed. a XIII-a, Iași, 1867.

www.dacoromanica.ro

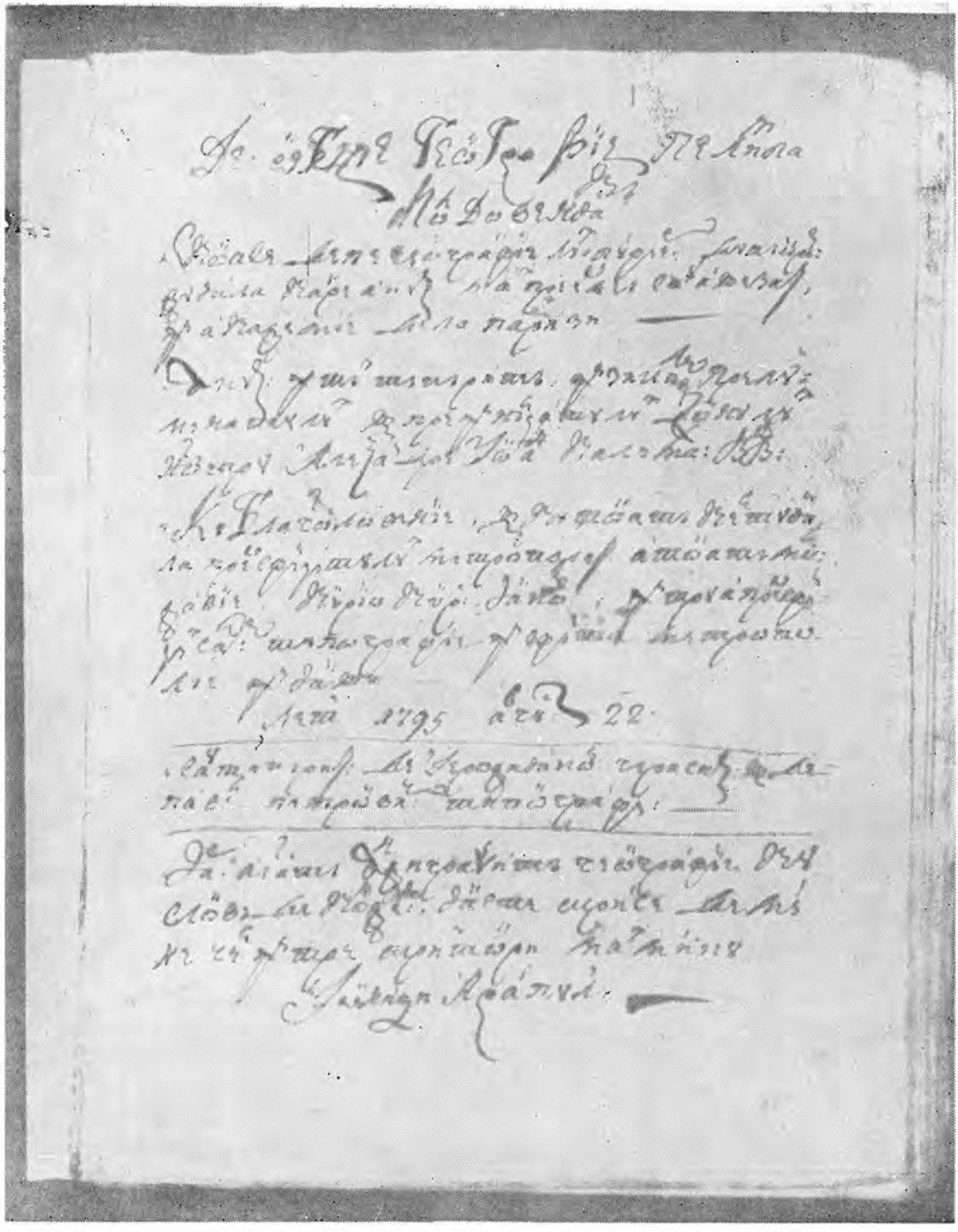

Amfilohie Hotiniul, *De obşte geografie pre limba moldovenească scoasă de pe geografia lui Buffier... Tălmăcită de pe limba italienească de Arhiereul Amfilohie Hotiniul...* Iaşi, Leat 1795, August 22. Pagina de titlu. (Bibl. Academiei R.S.R., C.R.V. 594).

www.dacoromanica.ro

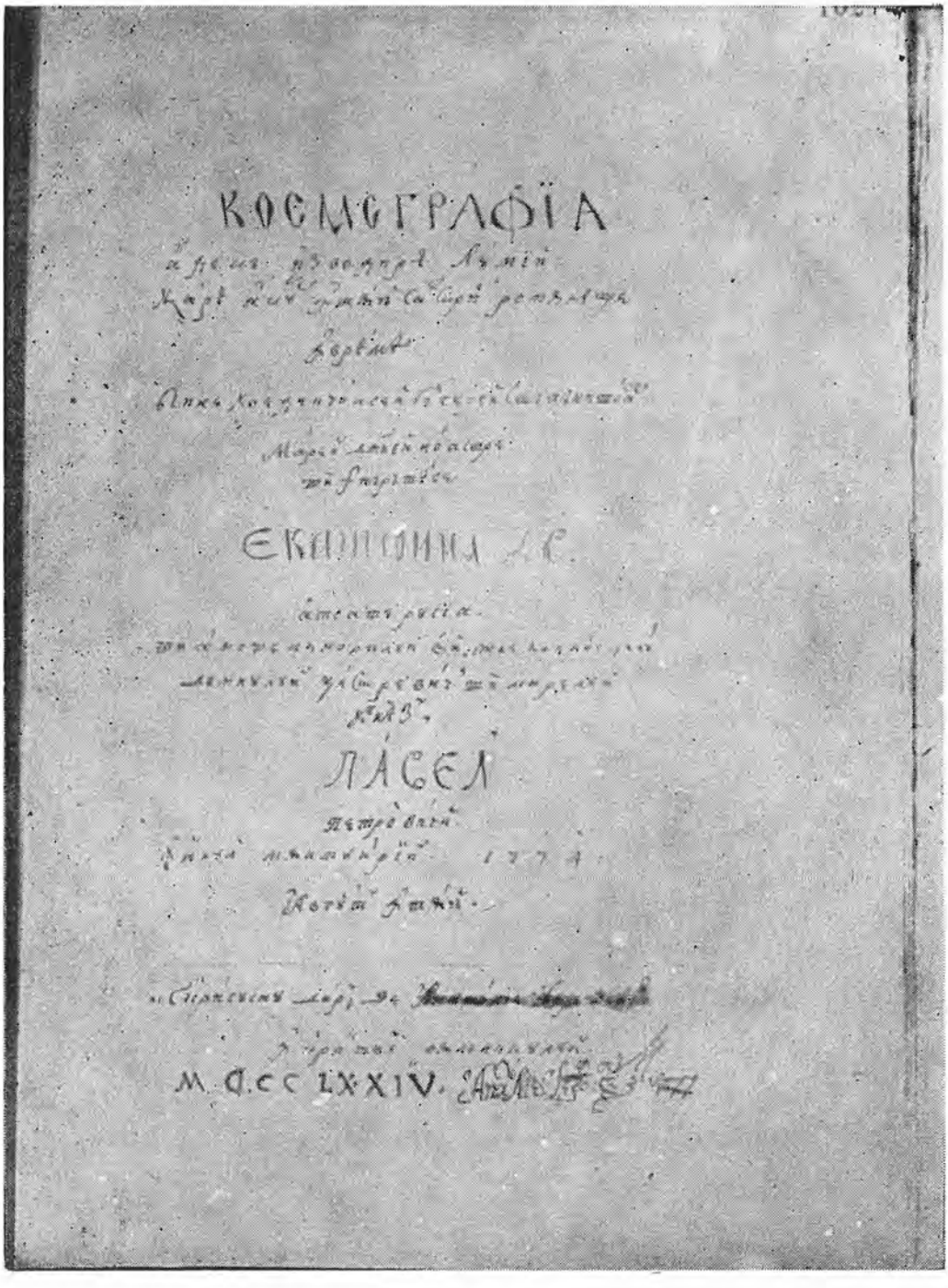

Cosmografia adecă izvodirea lumii, care acum întîi s-au scris rumânește... 1774, August întîi. Scrisu-s-au dar de Acatolie Ierodiacon în orașul Rîmnicul MDCCLXXIV (Bibl. Academiei R.S.R., mss. 1267).

www.dacoromanica.ro

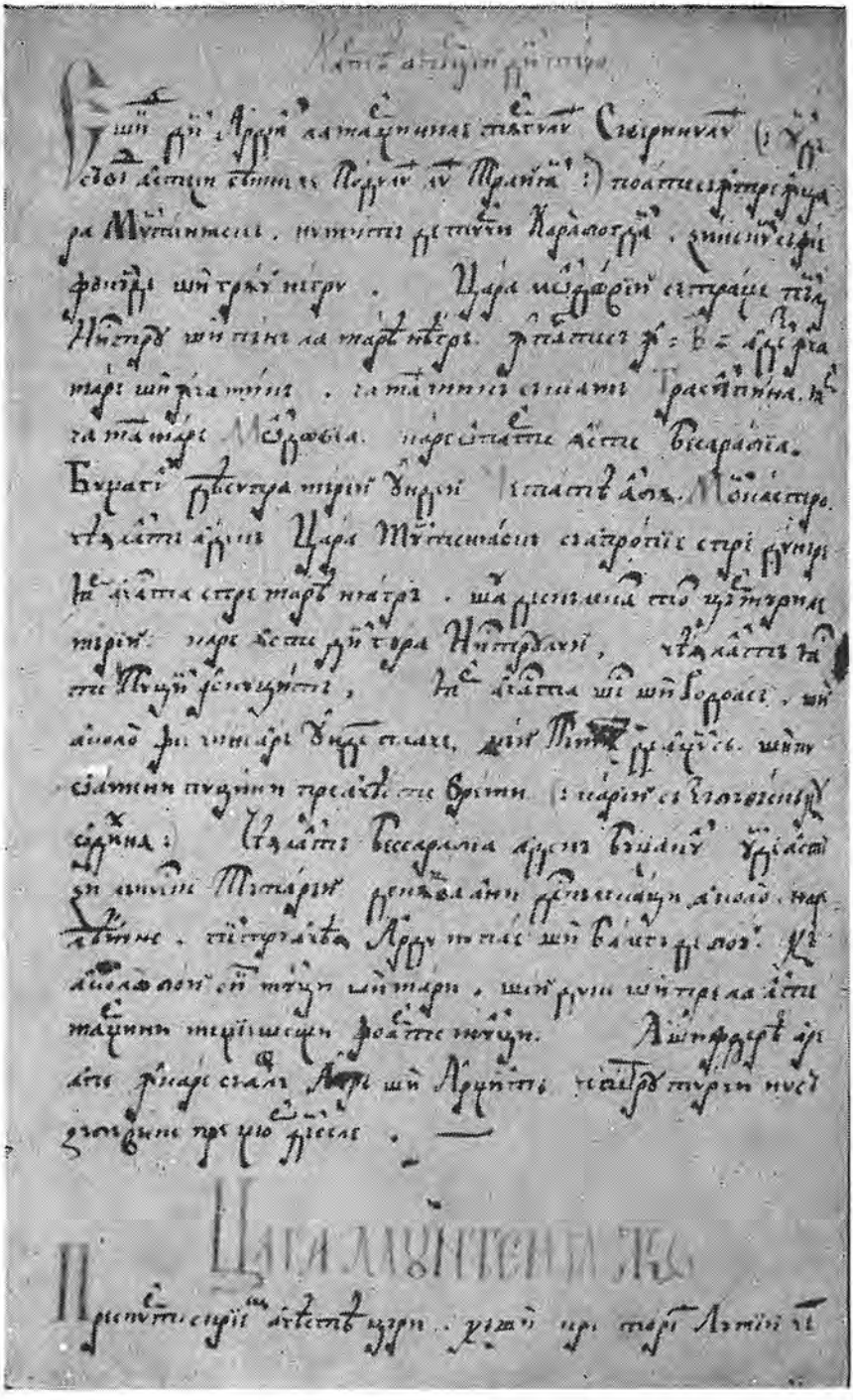

Geografia universală... (Bibl. Academiei R.S.R., mss. 3515). Țara Românească, fol. 83.

www.dacoromanica.ro

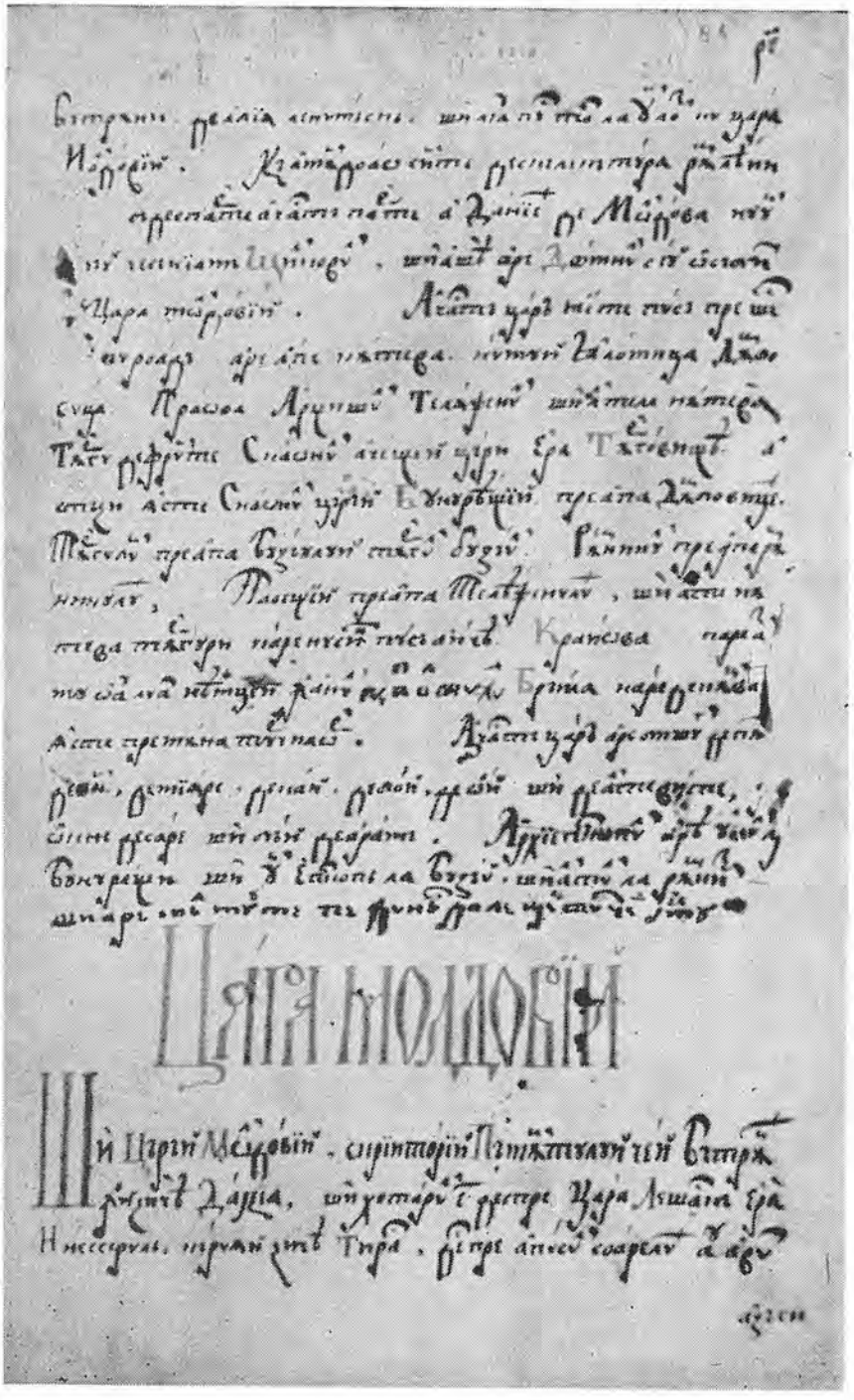

Geografia universală... (Bibl. Academiei R.S.R., mss. 3515). *Moldova*, fol. 84.

www.dacoromanica.ro

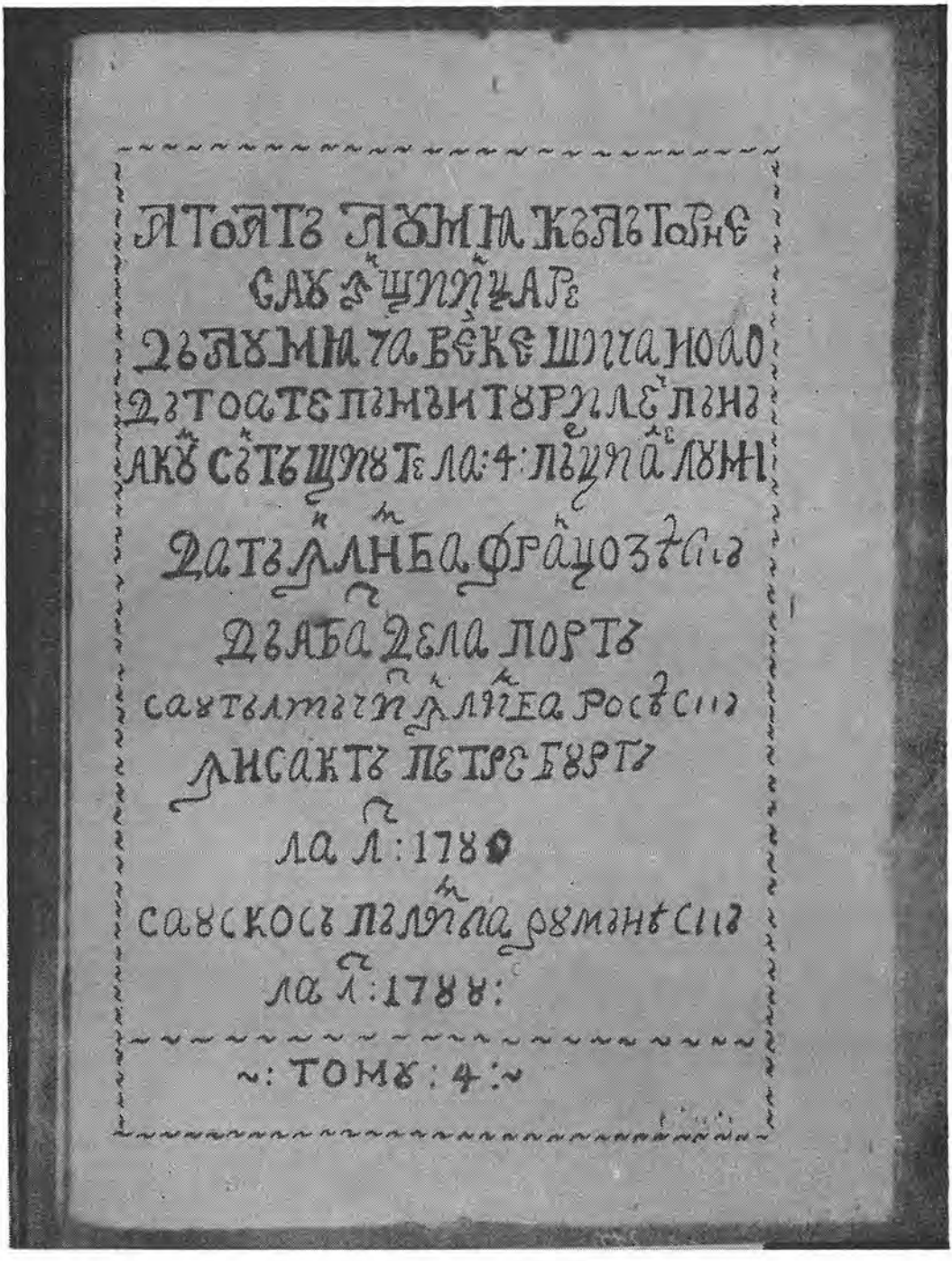

A toată lumia călătorie sau înștiințare dă lumia cia veche și cia nouă... (Bibl. Academiei R.S.R., mss. 3771).

www.dacoromanica.ro

Gheorghe Rădueanu Goleseu, *Atlas i Hartis...* Vienni, 1800, *Pinax tis Vlahias* (Bibl. Academiei R.S.R., H. III 337)

www.dacoromanica.ro

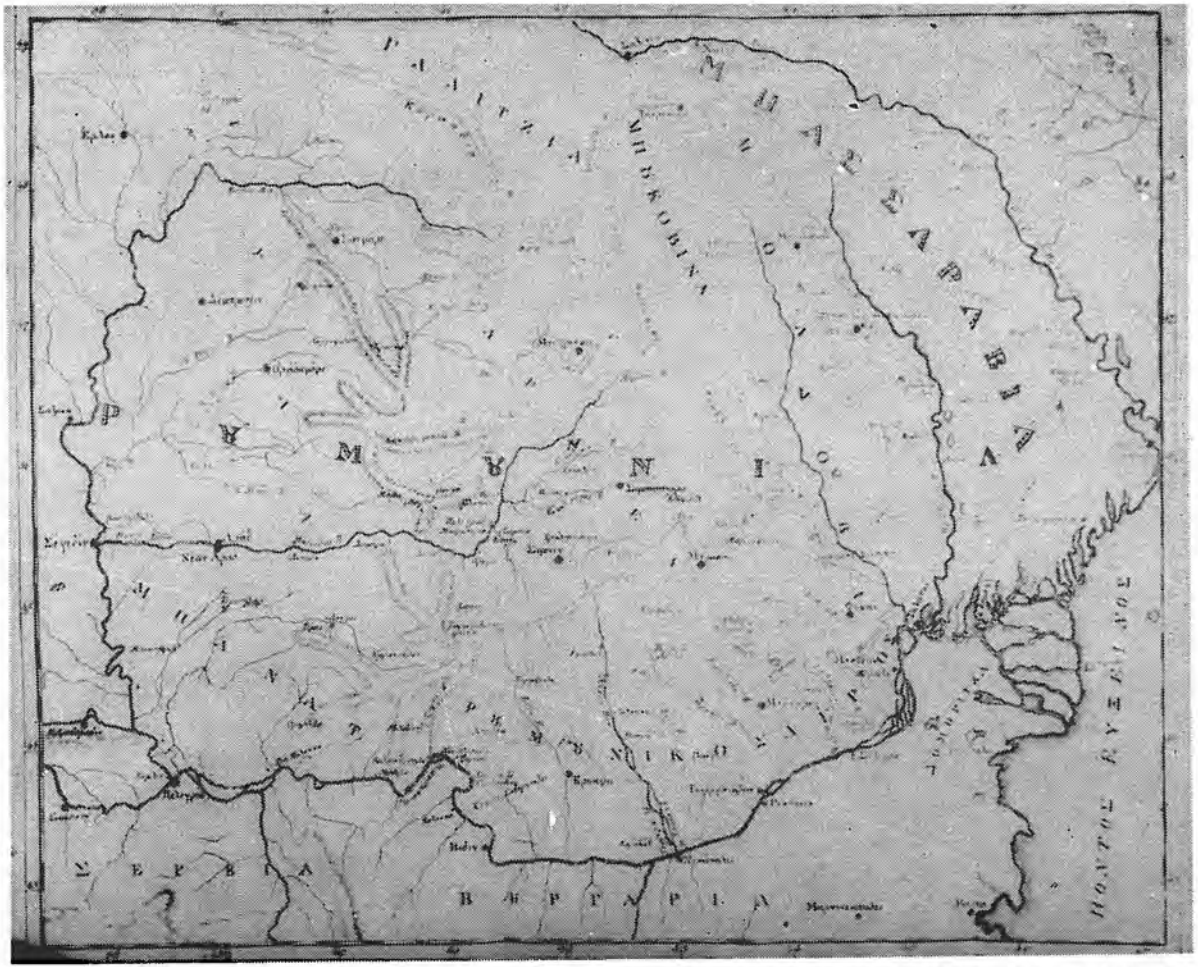
M A R E A
M A R E A
M A R E A

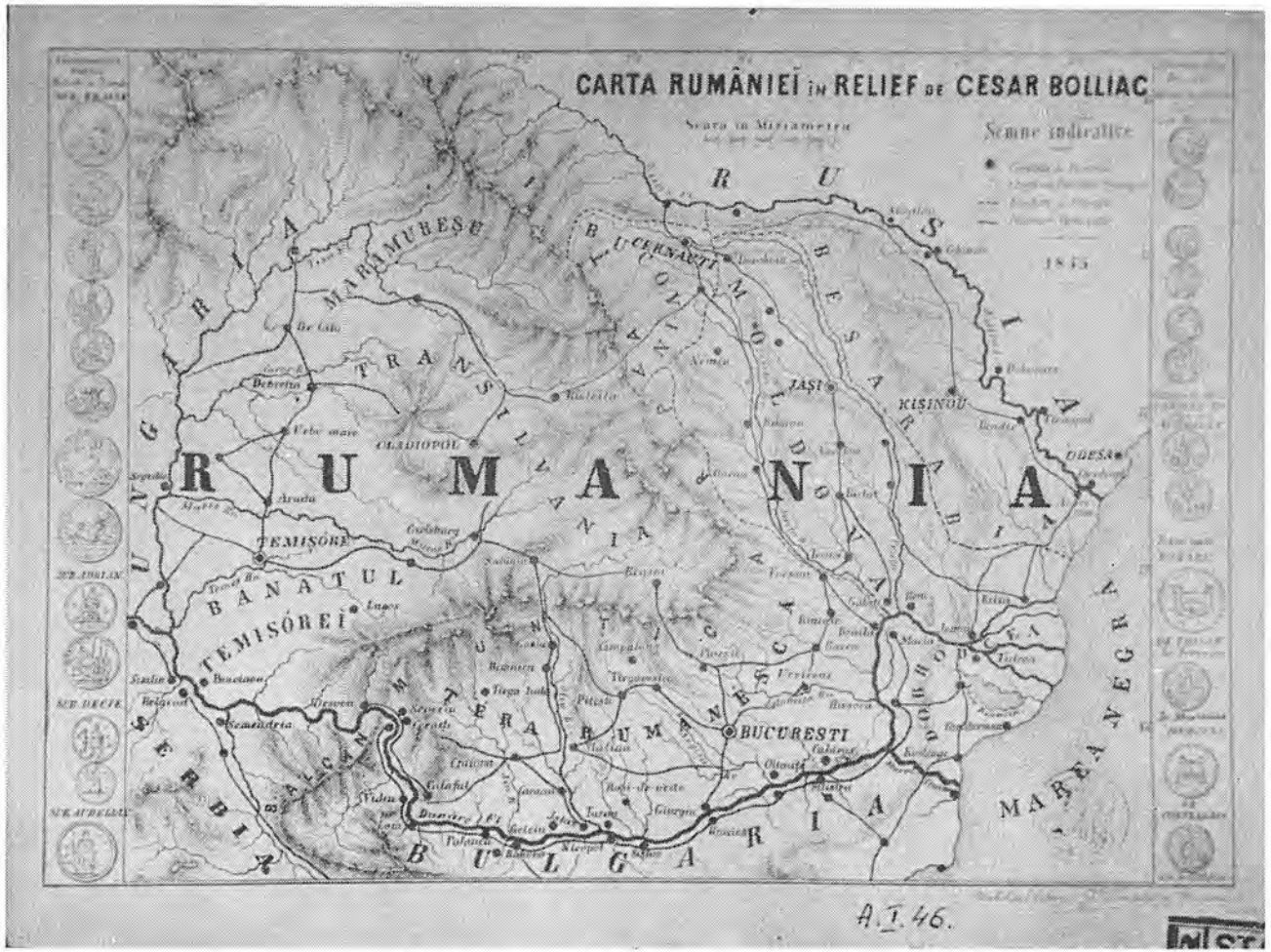

Cesar Bolliac, *Carta Rumânici în relief*, **1855.**

www.dacoromanica.ro

Geografia elementară, Geografia nouă pentru şcoalele începătoare, Elemente de geografie cuprinzătoare preliminărilor şi descrierii generale a cinci părţi a pămîntului, Elementuri de geografie pentru trebuinţa tinerilor începători, Geografie pe scurt.

Explicarea fenomenelor de geografie generală, el o face într-o terminologie românească, pe înţelesul tuturor.

În manualul *Geografia nouă pentru şcoalele începătoare*, pe care îl publică împreună cu D. Gusti, lui îi aparţine „Partea astronomică şi fizică".

În capitolul „Despre geografie în general", după ce defineşte geografia — descriere a Pămîntului — prezintă: *geografia astronomică* arătîndu-i sfera de conţinut şi stabilindu-i Pămîntului locul între corpurile cereşti, forma şi mişcarea lui; *geografia fizică:* materiile pămîntului, mările, uscaturile, munţii, cîmpurile, izvoarele, pîrîurile, lacurile, aerul, atmosfera şi climele, împreună cu produsele lui animale, vegetale şi minerale; *geografia politică:* împărţirile Pămîntului, „stăpînirea ţărilor şi naţiilor vieţuitoare sub deosebite relaţii, drituri şi aşezăminte".

Fabian se ocupă şi de partea de cartografiere a Pămîntului. Hărţile sînt definite planuri ce arată suprafaţa pămîntului. Ele sînt *particulare* cînd cuprind o parte a lumii; *generale* cînd redau state întregi; *speciale* care redau una sau mai multe părţi ale unui stat; *topografice*, care înfăţişează un ţinut sau loc particular; *hidrografice* cu rîuri, lacuri şi ţărmuri maritime; *marine* care cuprind margini de mări, insule. Mai sînt apoi *hărţi de poştă, hărţi militare* şi în sfîrşit *Planiglobul* sau *mapamondurile*, „hărţi înfăţişătoare a două emisfere".

Toate hărţile „într-o adunare sistematică" formează un Atlas.

August Treboniu Laurian (1810—1881), fost profesor la Colegiul „Sf. Sava", Inspector al Şcoalelor şi profesor de limba latină şi primul decan al Facultăţii de filozofie şi litere din Bucureşti, face parte din pleiada marilor personalităţi transilvănene care au militat pentru crearea unei unitare conştiinţe naţionale la toţi românii.

Numeroase sînt studiile sale filologice şi istorice[19]. Pentru şcolile de toate gradele, de asemenea, a scris manuale de filozofie, de istorie şi de geografie.

În 1848, în colaborare cu N. Bălcescu, a scris *Temişana sau scurtă istorie a Banatului Temişan*, iar între 1849—1851, la Viena, în trei volume, a publicat *Die Rumänen der öesterreichischen Monarchie.*

Începînd cu anul 1854, Laurian se îndreaptă spre o activitate strict geografică, scriind cărţi didactice: *Manual de Geografie pentru clasa a II-a a şcoalelor primare din Moldova*, lucrată după modelul inductiv, pornind de la patrie, ca din centru, către periferie (Iaşi, 1854); *Manual de Geografie pentru clasa a III-a primară* (Ed. I., Iaşi, 1855, ed. a II-a, Iaşi, 1857); *Manual de învăţătură pentru clasa a III-a primară cuprinzînd Geografia, Catechismul creştinesc şi Elemente de Istorie şi Biografii* (Iaşi, 1857); *Elemente de cosmografie pentru clasele primare* (ed. Ia, 1859; ed. a II-a, 1860; ed. a III-a, Bucureşti, 1863; ed. a IV-a, Bucureşti, 1861); *Manual de geografie pentru clasa IV primară a Şcoalelor din Moldova* (Iaşi, 1857); *Geografia Ţărilor Române pentru Şcoalele primare* (Bucureşti, 1864; idem, 1866); *Atlante geografic după L. Bonefont* (Paris-Bucureşti, 1868) şi *Harta Daciei moderne* (Bucureşti, 1868).

[19] Cf. M. POPESCU-SPINENI, *Contribuţiuni la istoria învăţămîntului superior*, Bucureşti, 1928, pp. 97—99.

www.dacoromanica.ro

Oprindu-ne numai asupra uneia dintre aceste lucrări, şi anume la *Geografia Terriloru Române*, observăm că el descrie întîi „România" (Muntenia) cu toate amănuntele: margini şi vecini; întindere (5 000 000 de fălci de pămînt); rîuri, lacuri, relief; *munţii* cu metale, cu aurul „din arena rîurilor", cu „cărbunii de piatră care nu se caută", cu „fontăni copioase de pecură"; *seşul* întins cu pomi; *cîmpurile* cu grîne.

Sînt arătate animalele domestice şi sălbatice, felurile de păsări şi de peşti. Locuitorii, în număr de trei milioane, *„pămîntenii*, se ocupă cu lucrarea pămîntului şi crescerea vitelor, *locuitorii oppidelor* se ocupă cu industria şi cu negoţul". Insistă asupra „comerţului export şi import", zicînd că „preţiul articolelor ce vînd românii întrece cu mult preţiul articolelor ce cumpără aceştia de la străini".

La împărţirea administrativă sînt înfăţişate judeţele, cercurile sau plasele, apoi oraşele, în frunte cu „Bucurescii, care avea 100 000 de locuitori în care era Academia naţională, trei gimnazii, seminarul mitropoliei, şcoala militară, şcoala de medicină, şcoala de artă, 5 şcoale primarie de băieţi, un institut pentru crescerea fetelor, 2 şcoale de fete; alte 5 şcoale de fete fundate de principele Brîncoveanu, 1 şcoală de fete fundată de principesa Ştirbei, 2 pensionate de studenţi gimnaziali, mai multe pensionate private de băieţi şi de fete. Academia are o bibliotecă, un museu, şi o tipografiă unită cu tipografia mitropolitului Nifon". Vorbeşte apoi şi de alte instituţii: spitale, tipografii; la Pantelimon un Institut de agricultură, iar la Cotroceni un Institut de orfani, fundat de Elena Doamna la 1862.

La geografia Moldovei, urmînd acelaşi plan de descriere, prezintă relieful, apele, bogăţiile şi locuitorii. Spune că se întinde „peste 3 000 000 de fălci de pămînt din care un milion de fălci erau pămînt lucrat, un milion erau păduri, iar restul locuri cu aşezări şi fînețe"... „Moldova dădea anual 2 500 000 chile de bucate, 3 000 000 de care de fîn; viile produceau 5 000 000 de urne de vin; avea 454 000 de capete bovine, 682 000 de capete ovine, cai aproape 50 000 de capete; porci ca la 500 000 de capete". Autorul arată că „Esportaţiunea tutoru lucrărilor pe an se sue la 60 000 000 lei, importaţiunea la 40 006 000 lei", iar „industria Terrei se mărgineşte la articole cele neapărat necesare societăţii, fiindcă cea mai mare parte de articole pentru commodităţile vieţii se aduc făcute din ţerri străine".

După ce sînt înfăţişate judeţele, oraşele, pentru care aduce multe lămuriri în ceea ce priveşte numele şi trecutul lor, încheie cu un capitol despre toate „Ţerrile Române" şi cu o Tabelă statistică, în care se arată că la acea vreme erau 7 400 000 de români.

D. Pappasoglu, autorul mai multor lucrări între care *Istoria oraşului Bucureşti*, publică în anul 1865 *Atlasu Geograficu allu Românieі împărţită pe districte*[20] care cuprinde 32 de hărţi ale judeţelor, fiecare cu „drumurile centrale şi cele de comunicaţie, limitele plăşilor, numărul familiilor fieşcărei comune, mănăstirile toate, linia telegrafelor, poştile, pichetele dunărene şi muntene, puncturile graniţelor, locurile bătăliilor române, puncturile arheologice cum şi pe fieşcare hartă, statistica fieşcărui districtu în parte".

Este prima lucrare de acest gen pentru uzul şcoalelor de toate gradele.

[20] Bibl. Academiei R.S.R., V 405.

www.dacoromanica.ro

La 30 octombrie 1863, prin decret domnesc, se instituie la Academia din Bucureşti o Şcoală superioară de litere, cu scopul de a forma profesori gimnaziali în ramurile limbilor clasice şi moderne, ale literaturii şi filosofiei, istoriei şi geografiei[21]. Înainte de a începe funcţionarea, această instituţie a devenit Facultatea de filosofie şi litere prin legea de la 1864. Începînd din anul şcolar 1864—1865, în cadrul catedrelor de istorie, studenţii au început să asculte lecţii şi cu conţinut geografic la profesorii Ion Maiorescu, „profesor erudit", la Vasile Alexandrescu — Urechiă, care este autorul mai multor lucrări cu conţinut geografic, la Petre Cernătescu, autorul unui *Compendiu de istoria generală cu geografia respectivă* (1868, 1873).

B. C. Şiaicariu (Şeicaru), fost elev al Şcoalei superioare de litere şi student al Facultăţii de litere, ca profesor la Liceul „Matei Basarab" din Bucureşti, a ţinut un curs special elevilor săi pe care l-a publicat sub titlul *Istoria Geografiei prescurtată după Malté-Brun* (Bucureşti, 1869). Cartea este dedicată celor 32 de elevi cărora le indică numele „cu care — spune el — am început acest curs, în anul şcolar 1867—1868" şi cuprinde:

Partea I „Geografia lui Moise; Geografia lui Homer; Geografia lui Herodot (în acest capitol menţionează cunoştinţele lui Herodot despre daci); Geografia lui Strabone; Consecinţele geografice în antaiul secul allu erei noastre".

Partea a II-a, „Invasiunea barbarilor; Starea şciinţei geografice; Operele arabilor; Călătoriile normanzilor; Starea cunoştinţelor geografice pre timpul expediţiunilor cruciate; Alte călătorii în Asia; Chartele secului al XIV-lea".

Partea a III-a, „Descoperirile portughezilor; Descoperirea Americei; Călătorie spre nord-est; Descoperirea Olandei-Noui; Explorăţiunea Oceanei; Ultimele călătorii ale secolului al XVIII-lea; Progresul geografiei; Călătoriile şi descoperirile secolului al XIX-lea; Ultimele călătorii ale secolului al XIX-lea".

M. Michăescu, fost profesor la Şcoala Centrală de fete din Bucureşti, este autorul lucrării *Elemente de geografie fisică şi politică a celor cinci continente.* Corectată şi adăugită în anul 1869 a fost introdusă ca manual de învăţămînt în „toate şcoalele secundare din ţară". Autorul a dedicat-o „junimii studioase de ambele sexe".

În prefaţă, el spune: „Lipsa mai totale a unei geografii de felul acesta era foarte simţită atît pentru profesori, cît şi pentru şcolari; pentru profesori căci îşi pierd timpul în deşert dictînd elevilor testul în clase, cînd ar căta să-l întrebuinţeze mai mult la ascultarea lor şi în explicaţiunea lecţiunilor; pentru şcolari, căci printr-o asemine procedere se strecoară în manuscriptele lor erori neiertate şi adesea contradictorie sensului adevărat".

Michăescu arată că „geografia precum îi indică numele său ca sciinţă ne învaţă a cunoaşce globul terrestru şi diversele ţerri ce ellu coprinde, ne arată şi forma, întinderea, diviziunea, climele, producţiunile şi locuitorii globului terrestru... Geografia este de cea mai mare importanţă din causa strînsei legături în care stă cu cellealte sciinţie, şi mai vîrtos cu celle istorice, pentru care cei vechi o şi numia ochiul istoriei".

În partea privitoare la *Dacia modernă,* vorbeşte de trecutul Daciei, lămureşte poziţia ei geografică după coordonate şi margini naturale, o împarte în

[21] Cf. M. POPESCU-SPINENI, *Contribuţiuni la istoria învăţămîntului superior,* p. 16.

www.dacoromanica.ro

Dacia pe care munţii o înconjoară prefăcînd-o într-o fortăreaţă naturală, care astăzi se numeşte Transilvania, în „Dacia australe, care poartă numele de România munteană" şi în „Dacia orientale cu Ţinutul superior de la sorgintele Prutului ce se numeşte Bucovina, ţinut ce se zice Moldavia..."

Menţionează că „ţinutul de la originea Tissei, care curge deasupra Transilvaniei, se numeşte Marmorosu, cel dintre Tissa, Sameşiu, Mureşiu, se numeşte Crişana, cel dintre Mureşiu, Tissa şi Dunăre se numeşte Temişana".

Interesantă este remarca, din capitolul „Noţiuni istorice", în care el, tratînd în mod unitar tot pămîntul şi tot neamul, arată că vitregia vremurilor a împărţit teritoriul şi oamenii, ceea ce a făcut „pre români a protesta în faţa Europei prin mişcarea de la 1848".

Anghel Demetriescu este cunoscut „ca un om cu largă şi solidă cultură clasică, un înţelegător de latineşte şi greceşte, un degustător fin al vechii literaturi de cumpătare, măsură şi înalt meşteşug în formă, un apreciator călduros al unor literaturi moderne, pe atît de frumoase şi de bogate, pe cît de morale, înălţătoare de suflet, cum sînt literatura engleză şi cea germană; un spirit doritor de a şti tot ce se scrie mai de căpetenie în lume... un amator de cărţi..."

Prin concurs, în anul 1869, el obţine catedra de istorie-geografie de la Liceul „Sf. Sava", unde a funcţionat pînă în anul 1890, cînd s-a transferat la Liceul Lazăr, la cursul superior.

A scris mult. Istoricii culturii sînt de acord că opera îi este de mare valoare. Despre Anghel Demetriescu, geograf, nu-i nici o menţiune. Nu se găseşte menţionată nici măcar lucrarea *Elemente de geografie* (1873).

Numai Spiru Haret, indirect, i-a recunoscut şi calitatea de geograf. În 1891, cînd a voit să creeze biblioteci sătеşti, a apelat la Demetriescu ca să-i dea o listă de lucrările ce trebuiau să se tipărească. Atunci, el, între altele, cere să se tipărească *Geografia României* „însă nu searbădă şi uscată, ca acelea ce se propun în şcoale, ci o geografie pitorească, bazată pe autopsie, inspirată de dragostea ţării, o operă în care ţara noastră să fie înfăţişată ca ceva organic, însufleţit, unde fiecare pagină să facă să vibreze inima cititorului".

Din această propunere a ieşit ceva bun. Al. Vlahuţă a scris *România Pitorească.*

Prezentîndu-şi „opu" de geografie, Demetriescu arată că „în mare parte este compilat după autorii străini cei mai acreditaţi", că „nu are pretenţiunea de a fi dat cel mai bun şi cel mai complet curs de geografie... Ceea ce am încercat este schimbarea acelei direcţiuni în care se aruncaseră mai toţi factorii de geografie la noi, direcţiunea falsă care consta în a pune vorbe acolo unde se cereau idei clare şi cunoştinţe reale".

În Cartea I prezintă „Obiectul geografiei; Relaţiunile ei cu alte ştiinţe; Diviziunea". El înţelegea să aşeze geografia pe temelii raţionaliste, adică ştiinţifice, de aceea explică „Pămîntul şi poziţiunea lui relativă" şi dă „Definiţiunea principalilor termeni".

Cartea a II-a cuprinde „Distribuirea geografică a mineralelor, a vegetalelor şi a animalelor pre glob". Interesante sînt observaţiile sale asupra descrierii biosferei: „fiindcă clima joacă un rol predominant în distribuirea vegetalelor pe suprafaţa globului, vom divide studiul vegetalelor după zone". Tot aşa pentru animale „şi dacă omul previne a strămuta o specie dintr-o parte într-alta a globului, această aclimataţiune se face în virtutea similitudinii climelor". În felul acesta judecînd lucrurile ajunge la forme de grupe ale maselor de plante şi ani-

www.dacoromanica.ro

male fixînd provincii geografice cu „speciile care încă şi astăzi se par particulare cutărei sau cutărei diviziuni a globului".

Cartea a III-a se ocupă de om: „Diferinţiele dintre diversele rase de oameni, Diferinţia de limbe, Diferinţia de religiune, Diferinţia de cultură".

Cartea a IV-a cuprinde: „Diviziunea uscatului, Diviziunea oceanului şi Istoria geografiei".

În Istoria geografiei se observă influenţa profesorului său de la „Matei Basarab", Şeicaru, pe care l-a preţuit şi al cărui elev cu mîndrie se considera.

Cartea a V-a tratează geografia Europei. Capitolul XII este intitulat „Dacia Traiana".

Dacia era o regiune pe care „natura a circumscris-o în nişte limite, care, departe de a o închide, o pun din contră în relaţiune cu centrul şi părţile orientale ale vechiului continent. La una din estremităţile climei de sud-est a Europei se întinde o avută şi fertilă regiune, al cărui sol merge înălţîndu-se de la periferie spre centru, şi, unindu-se muntele cu cîmpia, formează una din cele mai frumoase panorame ale Europei. Cu puţine şi mici excepţiuni, teritoriul acestei fericite regiuni este locuit de români, vechi coloni ai romanilor".

Îl interesa şi ce se va întîmpla în viitor, de aceea scrie „tinerilor studioşi": „Dacă românii ar fi liberi, prin emanciparea acestui popor energic şi inteligent, civilizaţiunea ar fi cu cîteva secole înaintată, echilibrul european ar avea cea mai sigură garanţie în părţile Orientului, spinoasa chestiune a Orientului s-ar afla definitiv rezolvată şi avutele provincii din Orient s-ar transforma imediat într-un admirabil loc de comerţ, unde lumea ar veni să schimbe mărfurile sale".

Despre limba noastră afirmă că „prin puritatea formelor, prin flecsiunile sale mai-mai latine, prin massa cuvintelor latine din cea mai înaltă anticitate, ea este fără îndoinţă singura dintre idioamele neo-latine, care a conservat tipul antic în cea mai mare curăţenie a sa; şi afară de aceasta, limba dacoromană nu oferă, ca celelalte, acea diviziune în dialecte foarte depărtate unele de altele... Este o limbă clară, virilă şi graţioasă".

În limba aceasta s-au cultivat mai toate genurile de scrieri şi menţionează o întreagă pleiadă de oameni de litere: „Urechia, Miron şi Nicolae Costin, Samuel Micu, Petru Maior, marele Şincai, Georgiu Lazăr şi pe fabulistul Chichindelu, poeţii Momuleanu, Beldiman, Asaki, Văcărescu, Cîrlova, genialul N. Bălcescu şi marele Eliade" şi încheie spunînd că „despre Allessandri, Alessandrescu şi Bolintineanu, putem zice că posteritatea a început încă de acum pentru dînşii".

Despre limba dacilor care cunoşteau şi scrisul, Anghel Demetriescu arată din Cassius Dio partea care spune că împăratul Domiţian a prezentat senatului roman o scrisoare primită de la Decebal, ceea ce dovedeşte că regele avea o cancelarie diplomatică. De asemenea, pomeneşte scrisoarea în latineşte de pe o ciupercă pe care burii, aliaţi ai dacilor, au trimis-o lui Traian, prin care îl sfătuiau să încheie pace cu Decebal[22].

C. T. Buzoianu, fost profesor la Craiova şi Botoşani, s-a remarcat prin activitatea sa de publicist.

Condeiul său ia atitudine împotriva metodicii geografiei. În 1884 publică *Despre învăţămîntul geografiei* în care scrie cam exagerat că „în afară de

[22] Cassiu Dione (= Cassius Dio), *Istoria romană de la Nerone pînă la Alexandru Sever*, Cartea LXI—LXXX (trad. Anghel Demetriescu, Tip. Soc. Academiei române, Bucureşti, 1878, pp. 88 şi 101; Cărţile LXVII, p. 7 şi LXVIII, p. 8).

www.dacoromanica.ro

cîteva excepţiuni demne de laudă, lipseşte cu desăvîrşire metoda de predare". În anul 1887, arată metodele după care se studiază în alte ţări şi se pronunţă pentru metoda mixtă sau sintetic-concentrică.

Într-o conferinţă afirmă că geografia a devenit „o ştiinţă a Pămîntului, cea mai imediat necesară omului, de aceea ar trebui să înceapă studiul ei de la clasa a II-a primară şi să nu se termine decît la Facultate".

Geografia României şi a Ţărilor vecine (Botoşani, 1893) este o lucrare ştiinţifică prin documentare şi analiză.

Opera se deschide cu capitolul „Numele de România", spunînd: „Patria noastră de la romani, care au fost strămoşii, monumentul cel mai de valoare fiind limba românească, cu viers dulce şi sonor, care dacă nu ar fi fost păstrată, cu sfinţenie, nu ne-am fi numărat azi printre popoarele de elită ale Europei. Românii sînt mîndri de numele lor, căci în toate vremurile ei s-au luptat vitejeşte spre apărarea şi neînstrăinarea moşiei şi a limbei lor strămoşeşti".

Buzoianu face şi studii geomorfologice; el stabileşte existenţa a patru zone: „a căror întindere, înălţime şi caractere variază...".

Iată una: „Terasa dunăreană. Această zonă ocupă o mare parte din cîmpia plană a regiunei Munteniei. Ea se cuprinde între marginea meridională a zonei şesului şi a ţărmului actual al Dunării. Marginea septentrională a acestei zone se arată mai pretutindeni sub forma unui mal, care nu e altceva decît ţărmul de altădată al Dunării. Plecînd de la Ciuperceni, acest mal începe a se depărta de ţărmul Dunării, şi, îndreptîndu-se spre est, trece pe la Bistreţ, pînă unde este presărat de dune, apoi peste Jiu, pe la satul Zaval, unde cade Jiul în lunca Dunării, făcînd o cascadă, înaintează pe la nord de lacul Potelu, trece Oltul, pe la nord de Izlaz, apoi pe la nord de delta rîului Vedea... ş.a.m.d."

Buzoianu este primul geograf care integrează în geografia fizică a României „răspîndirea tărîmurilor, din diferite vîrste geologice, din era arhaică, în care apar culmile cele mai înalte ale Carpaţilor — în special tărîmuri din Mehedinţi, Gorj, Suceava-Dorna; era paleozoică — cu tărîmurile de la Vîrciorova şi Tulcea — sistem siluric; Gorj — sistem carbonifer, antracit; era secundară cu dealurile şi munţii; eocen cu Bucegii, Caraimanul, Omul, Ceahlăul; miocen cu lignitul de la Bahna, chihlimbarul din Prahova şi Buzău, Gorjul cu fosilele; Muşcelul cu peştii fosili; Tecucii cu mastodontul fosil de la Găiceana; Tutova cu dinoteriul fosil de la Mînzaţi; Constanţa cu stratificarea orizontală; pliocenul ce coboară în dreptul Craiovei şi, în sfîrşit, era cuaternară cu solul de la apusul Bucureştilor şi Olteniţei cu deluviu sur şi loess ş.a.".

Grigore Cobălcescu, pionier al geologiei româneşti, remarcabil om de ştiinţă şi profesor, s-a născut la Iaşi, în ziua de 22 septembrie 1831.

Absolvent al Academiei Mihăilene, este numit prin concurs profesor la catedra de ştiinţe naturale şi fizică de la singurul liceu aflat în Iaşi. Urmează apoi la Paris, timp de trei ani, cursurile de mineralogie şi geologie, înapoindu-se în ţară ca licenţiat în ştiinţele naturale. Este numit profesor la prima catedră universitară de geologie înfiinţată la Iaşi (1863).

Ca profesor universitar a ţinut cursul de geologie, mineralogie şi zoologie la Universitatea din Iaşi şi cursul de geografie fizică a României la Şcoala militară.

www.dacoromanica.ro

Prelegerile sale erau de o înaltă ţinută ştiinţifică, ca şi manualele pe care le-a tipărit.

Printre studenţii care au continuat munca dascălului şi au ilustrat cu cinste ştiinţa românească mai departe, putem aminti pe Brîndză, Em. Racoviţă, Em. Teodorescu, Sava Atanasiu şi I. Simionescu.

Cursul de geografie intitulat *Geografia fizică a Daciei moderne* prezintă o deosebită importanţă fiind prima lucrare ştiinţifică de geografie asupra teritoriului patriei noastre. El nu a fost tipărit şi s-a păstrat sub formă de curs litografiat. Cobălcescu face studii asupra reliefului ţării noastre, asupra reţelei hidrografice, adunîndu-şi datele din scrierile vremii, hărţi topografice şi studii de teren.

Încă înainte de sfîrşitul secolului al XIX-lea ştiinţa geografică românească şi-a dovedit maturitatea realizînd *Marele Dicţionar geografic al României*, operă geografică capitală pentru acele vremuri, cu care încheiem şi noi lucrarea de faţă.

Pe fondul unei vechi tradiţii geografice pe pămîntul românesc, fusese pusă temelia Societăţii Române de geografie la 15 iunie 1875, moment care a însemnat începuturile către afirmarea acestei discipline ca o ştiinţă modernă. Societatea geografică, care era de fapt o colaborare multidisciplinară şi o informare geografică totală, şi-a adus o contribuţie însemnată la dezvoltarea învăţămîntului, la înfiinţarea catedrelor de geografie, la universităţile din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, la organizarea de călătorii şi expediţii, la apariţia unor publicaţii de geografie, printre care: *Buletinul Societăţii Române de geografie*, cu un cuprins foarte variat, al cărui conţinut formează baza cercetărilor geografice pentru toată perioada în care a apărut (1876—1943), cele 32 de monografii geografice pe judeţe, precum şi *Marele Dicţionar geografic al României* (5 volume).

Materialul informativ pentru alcătuirea unui dicţionar geografic lipsea aproape cu totul, iar calea ce trebuia urmată pentru obţinerea lui apărea destul de confuză. S-a recurs la sistemul concursului cu premii, cîştigătorul urmînd să primească suma de 1000 lei, sumă foarte mare pentru acele vremuri, şi asigurarea tipăririi dicţionarului. Un prospect concis arăta dorinţele Societăţii. Rezultatele n-au fost cele aşteptate, întrucît nu s-a prezentat nici o persoană interesată. Trebuia, prin urmare, căutată altă cale, care să îndemne apariţia autorilor, şi aşa s-a ajuns la simplificarea temei, în sensul alcătuirii de dicţionare judeţene. S-a început cu judeţele Dolj şi Iaşi, dar din nou acţiunea n-a dat rezultate (1886).

Se întîmplă însă că un institutor din Bîrlad trimite Societăţii dicţionarul unui alt judeţ decît cele propuse pentru concurs. Deoarece, între timp se mai primiseră cereri pentru alte judeţe, de asemenea, în afara celor anunţate, s-a hotărît ca autorii să aibă libertatea alegerii regiunii. Astfel în 1887 Societatea era în posesia manuscriselor a patru judeţe, cu acestea începînd seria dicţionarelor judeţene la care se va lucra timp de peste zece ani.

Pentru precisa informare a cititorilor dăm lista dicţionarelor judeţene şi a autorilor lor: *Argeş* de M. I. Lahovari, *Bacău* de Hortensia Racoviţă, *Botoşani* de V. C. Nădejde şi I. Ţiţu, *Brăila* de Iulian Delescu, Basil Demetrescu -Oprea şi N. T. Vîlcu, *Buzău* de Barbu Iorgulescu, *Constanţa* de Gr. Dănescu, *Covurlui* de Moise Pascu, *Dîmboviţa* de Dim. Condurăţeanu, *Dolj* de Ana Cambray, Maria Manoil, Mihail Canianu şi Aureliu Candrea, *Dorohoi* de Nicu Fili-

www.dacoromanica.ro

pescu-Dudău, *Fălciu* de Const. Chiriță, *Gorj* de Col. Vasiliu Năsturel, *Ialomița* de I. Provianu, *Iași* de Const. Chiriță, *Ilfov* de C. Alessandrescu, *Mehedinți* de N. D. Spineanu, *Muscel* de C. Alessandrescu, *Neamț* de Const. I. Gheorghiu, *Olt* de C. Alessandrescu și G. Sfințescu, *Prahova* de Paulina Brătescu, C. Alessandrescu și Ioan Moruzi, *Putna* de Mihail Canianu și Aureliu Candrea, *Rîmnicu Sărat* de Gr. Dănescu, *Roman* de Petre Candrea, *Romanați* de Const. Locusteanu, *Suceava* de Serafim Ionescu, *Tecuci* de Th. N. Ciuntu, *Telcorman* de Pandele Georgescu, *Tulcea* de Gr. Dănescu, *Tutova* de Petre Candrea, *Vaslui* de Const. Chiriță, *Vîlcea* de C. Alessandrescu și *Vlașca* de Antonescu-Remus.

În total, 31 de autori, dintre care unii au elaborat două sau mai multe dicționare, iar alții au lucrat în colaborare. De remarcat că cei mai mulți au fost profesori și învățători, pătură de intelectuali care se afirma atunci cu autoritate în multe sectoare ale științei. Remarcăm cu acest prilej apariția în publicistica științifică a patru femei autoare: Paulina Brătescu, Ana Cambray, Maria Manoil și Hortensia Racoviță. Este un procent de participare care merită să fie subliniat.

Seria lucrărilor preliminare care urmau să stea la baza marelui dicționar proiectat lua prin urmare sfîrșit. Pentru viitor totul părea simplu: o regrupare alfabetică de la nivelul județelor la acela al țării. Realitatea a dezmințit însă această părere, căci trebuiau înlăturate „urmările firești ale unei colaborațiuni așa diferite în timp și în persoane", cum se spune în „precuvîntare", și mai ales să se ajungă la „unitatea de concepțiune și execuțiune", sarcină de căpetenie. „Ce să scoți și ce să păstrezi?" se întrebau membrii comisiei coordonatoare numită în martie 1896. Dar ei nu s-au temut, și prin muncă intensă au putut face ca numai la doi ani mai tîrziu să și apară cel dintîi volum al *Marelui Dicționar geografic al României*[23]. A fost o operă de mare folos și de mîndrie firească.

Coordonatorii dicționarului și-au dat seama de lipsurile lucrării și chiar o spun: „Dicționarul are invederate lacune, erori, nepotriveli de date și de stil, că s-ar fi putut da tablouri statistice mai complete, științe mai sincronistice, s-ar fi putut adăuga planurile orașelor mai însemnate; s-ar fi putut indica prin hartă direcțiunile și curentele rîurilor, ilustra publicațiune cu peisajele frumoase ale naturii, cu monumentele publice, tipurile populare, resturile antice etc". Însă greutățile întîmpinate au trebuit să lase „urmele unor lacune inevitabile și unor dificultăți încă pe nedeplin învinse". Autorii și-au dat seama că „orice tărăgănare aduce mai multă pagubă decît folos și este mai bine de a da la lumină cu un minut mai devreme o operă, fie și mai puțin desăvîrșită, dar reclamată zilnic de nevoile multiple și sociale, publice, și făcută cu intențiunea binevoitoare de a umple lacunele și a rectifica erorile prin edițiuni suplimentare ulterioare, decît a aștepta an peste an, cu speranța de-a face ceva mai bun și mai desăvîrșit, iar la fine să nu faci nimic".

Această lucrare depășea la vremea sa cu mult cadrul obișnuit al dicționarelor geografice. Ziare, reviste din țară și din străinătate au avut cuvinte de aleasă prețuire scriind că „este o lucrare care merită să facă parte din biblioteca oricărui român cult, cum și din biblioteca oricărei instituțiuni din țară" („Albina"); „Iată tînăra națiune română că publică acest monumental inventar de note cu privire la geografia casei sale".

[23] Societatea Geografică Română, fundată la 15 iunie 1875, *Marele Dicționar geografic al României, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe* de George Ioan Lahovari, general C.I. Brătianu. Grigore G. Tocilescu, vol. I—V, București, 1898 [1902].

www.dacoromanica.ro

Autorii *Marelui Dicționar Geografic* au dat tot ceea ce se putea da atunci și noi îl apreciem fiindcă el nu este o simplă nomenclatură ci, cum spuneau coordonatorii săi: „grupează într-o formă comodă și concisă un foarte mare număr de date statistice, sociale, geografice și istorice, etnografice și arheologice", încît numeroși specialiști vor putea afla în ele informații variate referitoare la „aproape 30 000 de numiri", care vor putea fi folosite pentru orice lucrare în viitor. Aceea rămîne însă de făcut de acum înainte.

www.dacoromanica.ro

INDICE DE AUTORI

A

Acominatus, Nicetas Choniates, 94—96
Adam, Iacob, 191
Aelianus, Claudius, 47—49
Aelius, Spartianus, 64—65
Aemilius, Paulus, 32
Afner, F., 192
Agrippa, 79
Albrecht, Ignatz, 192
Alessandrescu, C., 248
Ambrosius, 63
Amfilohie, Hotiniu, 209—211
Ammianus, Marcelinus, 44, 58—62, 63, 66
Amon, Anton, 192, 198
Anania, Giovanni Lorenzo D, 140—141
Acatolie, 211
Androtion, 15
Anonimi:
- Chronicon Budense, 111
- Chronicon Dubnicense, 111
- Descriptio Europae Orientalis, 111—112
- Gesta Hungarorum, 109—110
- Intinerarium Antonini, 84—85
- Manuscrisul 1267, 211
- Manuscrisul 3515, 211
- Manuscrisul 1667, 212
- Manuscrisul 3771, 213
- Manuscrisul 476, 213
- Manuscrisul 3041, 213
- Scutul de la Dura-Europos, 83—84
- Tabula Peutingeriana, 34, 79—83, 87

Ansbertus, 104
Antonescu, Remus, 248
Antoni, P., 231
Antoninus, Aurelius, 84
Anville, Jean Baptiste-Bourgnignon d', 192—194
Apollonios din Rhodos, 16, 31
Appianus, (Apian), 37—38, 121
Apuleius, Pseudo, 27
Aristarh din Samos, 39
Aristotel, 15
Arrianus-Flavius, 30, 36—37, 97
Asaki, Petre, 230
Athenaios, 52
Atlas Catalan, 108
Augustinus, 64
Auxentius din Durostor, 62—63
Aventinus, I., 138
Avienus-Rufius, Festus, 64

B

Baarsel C. van, 227
Bacheville, 223
Bălăşescu, Nicolae, 213
Balbus, 33
Bălcescu, Nicolae, 237—240
Balzer, Anton, 186
Bantâş, Kamenski, 224
Bariţiu, G., 233—234
Bart, Crescentius, 108
Bart, Olives, 108
Barzellini, I., 200
Bauer, Bawer-Bawr, 188, 190—191
Beatus, 104
Becharius, Battista, 107
Beghenau, Carol, 231
Bél, Mathias, 203—204
Benedicti, 186
Benincasa, Gratiosus, 108
Benkö, Iosephus, 204
Benevenuto, 149
Bergenheim, I, 230
Berlinghieri, Francesco, 127
Berndt, 182
Berry Gilles le Bouvier, 120
Bertius, Pierre, 151
Bertran de Maiorca, 108
Bianco, Andrea, 108
Bielitz, Robert, 231, 232
Bleauw, 154—155, 172
Bojinca, Damaschin, 236
Bolliac, Cesar, 231
Bombardius, Mihael, 202
Bonfini, Antonio, 117—118, 120, 138, 172, 202
Bongars, Jacques, 146—148
Bonne, 194
Borănescu, Gh., 232
Boteanu, E., 232
Botero, Giovanni, 143—144
Boufier, 210
Brătescu, Paulina, 248
Brodarics, Stephan, 120—121, 138
Buache, 227
Büschel, 183
Buzoianu, C.T., 246

C

Caesar, Caius Iulius (Cezar), 18—19
Calapoda, Giorgio, 108
Cambary, Ana, 247

www.dacoromanica.ro

Camers, I., 130
Candrea, Aurel, 247
Canianu, Mihail, 247
Cantacuzino, Constantin, Stolnicul, 164, 171—174, 180, 190, 195
Cantacuzenes, Iohannes, 101
Cantemir, Dimitrie, 174—180, 190, 195
Capeci, Ferante, 144—145
Carignano, Giovanni, 107
Carra, Jean Louis, 206
Cassiodorus, 75
Castaldi, J. B., 136
Cernătescu, Petre, 243
Chalcocondylas, Laonicus, 113—114, 139, 202
Chiaro, Fiorentino, 164—166, 173
Chiriță, Constantin, 248
Cicero, 18
Ciocârlan, 230
Ciuntu, Th. N., 248
Clari, Robert de ~, 105
Claudo, Henry, 214
Clemens din Alexandria, 47
Cluverius, Philipp, 154
Cobălcescu, Grigore, 246
Columela, 28
Comes, 75, 139
Comnena, Ana, 93—94
Condrea, Petre, 248
Condurățeanu, D., 247
Copernic, 39
Casa, Juan de la, 108
Costaforu, V., 232
Costin, Miron, 168—171, 172, 245
Criton, 34
Cromer, Martin, 134, 138
Cumont, F., 83
Cusanus, Nicolaus, 114
Curtius, Rufus, 26

D

Danckerts, Cornelius, 157
Danckerts, Justus, 157
Danckerts, T., 157
Dănescu, Gr., 247
Danielis, 231
Delamarche, C.F., 194
Delescu, Iulian, 247
De l'Isle, G., 158, 159
Demetrescu, Basil, 247
Demetriescu, Anghel, 244—245
Demetrios din Callatis, 16, 32, 52
Demostene, 15
Dezauch, 194
Dexippos, 53, 54, 65
Dierwald, Ioseph, 226
Dio Cassius, 49—51, 87, 97
Diodor din Sicilia, 12, 18
Diogene, Laerțiu, 52
Dion Chrysostomos, 12, 32, 51, 75, 76, 77
Dionisie din Halicarnas, 19
Dionisyos- Periegetul, 38, 64, 69
Dioscorides, (Discoride), 27, 49
Dona, N., 232
Drachenfeldt, Maria Teresia, 195
Duca, Neofit, 221
Dulcerto, Angelino, 107
Duval, Pierre, 155—156

E

Eliad, I., 230
Eliade, 245
Elimpt, Baron von ~, 184
Eins, Rudolf von ~, 105
Enikel, Iansen, 105
Ephoros, 14
Ephraemus, 100—101
Eratosthene, 20, 79
Ernest, Ferdiuand, 188
Eschil, 10
Eugen de Savoia, 184
Euripide, 11
Eusebius, 75, 97
Eustathios, Kataphloros, 98—99
Eustathios al Tesalonicului, 98—99
Eustatius, 138
Eutropius, 56—57, 66, 139

F

Fabian, Vasile Bob, 240, 241
Fabris, 184
Fasching Francisc, 203
Fer, Nicolas, de ~, 159
Fichtel, Iohann Ehrenreich von ~, 205
Filipescu-Dubău, F., 248
Filipescu-Dubău, Nicu, 248
Filostrat, 51—52
Flaccus, Valerius, 31
Flavius, Josephus, 30, 97
Flavius, Vopiscus, 64, 66
Fligely, 232
Florian, Aaron, 236
Florus, Annaeus, 35, 75, 130
Fotino, Dionisie, 220
Fra Mauro Camalduleb, 108
Fried, F., 228
Frölich, David, 160—161
Frontinus, Sex. Iulius, 31
Fronto, 35
Funke, C. Ph., 227

G

Galenus, 46
Galitin, 229
Gaspari, A. C., 226
Gastaldo, Iacobo, 136

www.dacoromanica.ro

Schimek, Abbé Max, 198
Scbley, Jean van der ~, 190
Schmeitzel, Martin, 202
Schmidt, I.F., 190, 199
Schollenberger, H. Iacob, 163
Schraembl, F.A., 199
Schreiber, Iohann Christian, 199
Schütz, C., 199
Schwantz, Friedrich, 181—183, 192
Scylax din Caryanda, 15
Scymnos din Chios (Pseudo-Scymnos), 16, 52
Seneca, 26
Seivert, Ioan, 206
Senex, I., 199
Seutter, Mathaeus, 200
Sextus Aurelius Victor, 62
Sfinţescu, G., 248
Signot, Jacques, 130—131
Silius, Italicus, 30—31
Simocattes Theophylactus, 78
Simon de Kéza, 110—111
Simonide din Ceos, 10
Sivori, Franco, 151—152
Slăniceanu, Gh., 232
Smith, C., 226
Socrate, 14, 21
Sofocle, 10
Solinus, Caius Iulius, 53, 127, 129, 130
Sotzmann, D.F., 200
Spineanu, N.D., 248
Statius, Papinius, 31
Stierőchsel, 119
Stőber, 198, 222
Sturdza, K., 231
Strabon, 12, 14, 20—23, 36, 44, 49, 50, 121, 138, 243
Străin, Mihai, 213
Stret, F.W., 226
Suidas, 138
Suetonius, 35
Sulzer, Franz Ioseph, 188, 191, 204
Szatmary, 232

Ş

Şiaicariu, B.C., 243, 245
Şincai, Gheorghe, 222
Şonţul, I, 230

T

Tacit, 34—35, 38
Tauferer, 186
Taurinus, Stephan, 119—120
Theophanes, Confesor, 78
Thévet, André, 131—132
Teopomp, 10, 53
Terentius, 18
Tertulian, 47
Thomas, C.L., 200
Thoroton, Thomas, 225
Timos, Samuel, 203
Titus, Livius, 23
Tiţu, I., 247
Toppeltinus, Laurentius, 161—162
Tott, François, 208
Traian, Impăratul, 33—34
Trebellius, Pollio, 64, 65, 66
Trogus, Pompeius, 26, 121
Trőster, Iohann, 162—163
Tucidide, 14
Tudela, Benjamin de ~, 104
Tunusli, 218—220

U

Ureche, Grigore, 166—168, 170
Urechia, V. Alexandrescu, 243

V

Vadianus, Ioachim, 129—130
Valbaum, Fr., 230
Valk, Gerardus, 158
Valk, Leonardus, 158
Vasiliu, Năsturel, 248
Vaugondy, Robert de ~, 194
Velestinlis, Rigas, 201
Verancsics, Anton, 132—133
Vergiliu, 19
Vernic, G., 231
Vesconte, Pietro, 107
Vieth, G.U.A., 226
Viladestes, 108
Vîlcu, N.T., 247
Visscher, Nicolaus, 158
Von. I.Kl., 206
Voneberg, G., 232
Vulcacius, Gallicanus, 64

W

Walenta, 186, 187
Walsperger, Andreas, 107
Witt, F. de ~, 158
Windisch, Karl Gottlieb von ~, 206

X

Xenofon, 14, 97
Xifilin, 49

Z

Zannoni, Antonio Rizzi, 198, 201
Zatta, Antonio, 198
Zonaras, Ioan 97—98
Zosim, 230
Zosimus, 67
Zuccheri, Edmund, 222

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

Cuvînt înainte 5

PARTEA ÎNTÎI. ANTICHITATEA

Izvoare greceşti anterioare epocii romane 9
Dacia în literatura greacă şi latină a epocii romane 17
Izvoare greceşti şi latine din secolele IV—VI e.n. 54
Hărţi, itinerarii şi liste cu denumiri geografice din epoca romană 79

PARTEA A DOUA. EVUL MEDIU

Autori bizantini 91
Izvoare occidentale (misionari şi poeme medievale) 103
Ce înfăţişează hărţile nautice 107
Cronici şi cronicari din secolele XI—XV 108
Lucrări istorico-geografice şi cartografice din veacurile XV şi XVI (autori străini şi localnici) 114

PARTEA A TREIA. EPOCA MODERNĂ

Teritoriul României în reprezentările cartografice moderne din apusul Europei . . 154
Mărturii cu caracter geografico-etnografic de la începutul epocii moderne 160
Reprezentanţi de seamă ai culturii şi ştiinţei româneşti 166
Cartografia austriacă 180
Izvoare cartografice ruseşti 189
Alte documente cartografice 191
Însemnări istorico-geografice din secolul al XVIII-lea 202
Manuscrise cu conţinut istorico-geografic 209
Tipărituri cu referiri geografice 215
Lucrări ale unor autori străini din secolul al XIX-lea 223
Reprezentări cartografice din secolul al XIX-lea 225
Hărţi româneşti din secolul al XIX-lea 229
Literatura geografică românească cu caracter didactic 232
Indice de autori 250

www.dacoromanica.ro

Lucrarea de față reprezintă o culegere a celor mai importante documente — texte și hărți — începînd din antichitate și pînă în pragul secolului al XX-lea, ea fiind rezultatul unei opere de investigație personală și de selecție desfășurată de autor timp de trei decenii.

Deși are un pronunțat caracter geografic, lucrarea depășește acest cadru, abordînd numeroase probleme de istorie. În ea se găsesc fragmente și citate din numeroase lucrări ce aparțin îndeosebi unor autori străini, dintre cele mai vechi și mai autorizate, care dovedesc originea geto-dacică și daco-romană a românilor, așezarea lor geografică, continuitatea și permanența lor pe teritoriile moștenite de la străbuni, obiceiurile, ocupația, civilizația lor.

Lei 21,—

www.dacoromanica.ro

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

www.dacoromanica.ro